

***Маҷаллаи илмӣ-омӯзишии
муҳаққиқони ҷавон***

МУҲАҚҚИҚ

***МУАССИС:
Донишгоҳи давлатии омӯзгории
Тоҷикистон ба номи
Садриддин Айни***

№ 3 (52)

Душанбе – 2021

Сармуҳаррир:
Мирбобоев А.

Котиби масъул:
Чоматов С.

Мусаххех:
Валиев Ҷ.

Мухаррири техникӣ:
Мардонов С.

ҲАЙАТИ МУШОВИРОН:

- Ғаффорӣ Н.У.** - ректори ДДОТ ба номи С. Айни, доктори илмҳои таърих, профессор
- Мирзораҳимов А.К.** - муовини ректор оид ба илм, доктори илмҳои биология, профессор
- Нуъмонов М.** - доктори илмҳои педагогӣ, профессор
- Бандаев С.** - доктори илмҳои химия, профессор
- Пирумшоев Ҳ.** - доктори илмҳои таърих, профессор
- Раҳматуллозода С.** - доктори илмҳои филология, профессор

ҲАЙАТИ ТАҲРИР:

- Худойдодов А.** - доктори илмҳои филология, профессор
- Ғадоев Н.** - доктори илмҳои филология, профессор
- Сулаймонов И.** - номзади илмҳои филология, дотсент
- Ҳусейнов А.** - доктори илмҳои таърих, профессор
- Сайнаков С.** - номзади илмҳои таърих, дотсент
- Зарипов Н.** - номзади илмҳои таърих, дотсент
- Мачидова Б.** - доктори илмҳои педагогӣ, профессор
- Умаров У. С.** - номзади илмҳои педагогӣ, дотсент
- Назариёв Р.** - доктори илмҳои фалсафа, профессор
- Ҳақимов Р.** - номзади илмҳои сиёсатшиносӣ, дотсент
- Ҷумаев М.** - номзади илмҳои химия, дотсент
- Сатторов Т.** - доктори илмҳои биология, профессор
- Мухаббатова Х.** - доктори илмҳои география, профессор
- Пиров Р.** - доктори илмҳои физика-математика, профессор

**Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон 17 феввали соли 2020
таҳти шумораи 145/МҶ-97 сабти ном гардидааст.**

**Дастхату аксҳои ба идораи маҷалла воридшуда баргардонида намешаванд.
Саҳеҳияти далелҳо ва маълумоти илмӣ бар уҳдаи роҳбарони илмӣ ва
кафедраҳои марбута вогузор мегардад.**

Ф Е Х Р И С Т

ҶАҲОНИ ЗАБОН

1. <i>Абдуллоева Г.</i>	Мушкилоти тарҷумаи адабиёти сиёсӣ ва вожаҳо аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ.....	6
2. <i>Ғуфронҷонзода М.</i>	Луғати мухтасари синонимҳо ва сохти он дар забони тоҷикӣ	9
3. <i>Зулфиқаров Ҷ.</i>	Оронимҳо дар микротопонимияи ҷамоати деҳоти Навдӣи ноҳияи Рашт.....	13
4. <i>Қаландарзода М.</i>	Шабҳои калимаҳои матни “Қуръони Қудс” бо порчаҳои матнҳои дигар	16
5. <i>Қаландарзода М.</i>	Нахустин нашри як тарҷумаи кӯҳани Қуръон ба форсӣ	21
6. <i>Нозимова Ҳ. С.</i>	Ибораҳои фразеологии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ва муодилоҳои онҳо	24
7. <i>Бобоҷонова Н. Ҳ.</i>	Мафҳуми “Консепт” дар илми забоншиносии муосир.....	27
8. <i>Ғулова Г. Т.</i>	Хусусиятҳои луғавии номаи қорӣ	31
9. <i>Бачабекова Ҳ.</i>	Бозмондаҳои ҷонишинҳои забони вачии кӯҳан дар ғӯиши Вачӣ.....	34
10. <i>Валиев Ҷ. А., Ҳалимзода Ш. А.</i>	Саҳми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар рушди забони тоҷикӣ	36
11. <i>Ғуломова А.</i>	Хусусиятҳои қорбасти эвфемизмҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	40
12. <i>Имомов Ш.</i>	Қорбурди вожаҳои редуликативӣ (такроршаванда) дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	43
13. <i>Саидзода С.</i>	Оронимияи тарҷумаи форсии Қуръони Қудс	48
14. <i>Исмоилова М. Ё.</i>	Таҳлили муқоисавии ибораҳои зарфӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	51
15. <i>Валиев Ҷ. А., Тураев М. Р.</i>	Пасвандҳои қамқорбурди забони адабии ҳозираи тоҷик (дар мисоли “Қобуснома”-и Унсурмаолии Қайқовус)	55
16. <i>Исмоилова М.</i>	Таснифоти пайвандҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	58
17. <i>Ғирдаков У.</i>	Ташаққули истилоҳоти қомпютерӣ тавассути аффиксатсия дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ..	61

ҒУЛШАНИ АДАБ

18. <i>Саидов С. Н.</i>	Тавсифи сабо дар ашъори Ҳофизи Шерозӣ.....	64
19. <i>Ҷаборова М.</i>	Образи Фарҳод дар достони «Ширин ва Ҳусрав» - и Амир Ҳусрави Деҳлавӣ ва тафовути он аз образи Фарҳоди Низомии Ғанҷавӣ.....	68
20. <i>Ҷураева М.</i>	Нақди шеърӣ баъзе шуаро дар тазқираи «Ҳизонаи Омира» - и Озоди Билғиромӣ	75

ТАЪРИХ, ФАЛСАФА, СИЁСАТ ВА ҲУҚУҚ

21. <i>Ибодуллоева М.</i>	Омӯзиши нобаробарии гендерӣ ва роҳҳои рафъи он.....	79
22. <i>Раҳимова М.</i>	Некӣ ва бадӣ ду категорияи асосӣ дар таълимоти зардуштия.....	83
23. <i>Беҳбудова Ф. А.</i>	Маълумот дар бораи дастхатҳои «Таърихи Бадахшон» - и Мирзо Санғмуҳаммади Бадахшӣ....	86
24. <i>Соқиев К.</i>	Сиёсати мустанликадорӣи Фаронса дар нимаи дуоми асри XIX.....	89

25. Шамсиев Ш. А. Нақши Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар тайёр кардани кадрҳои баландхисоси касбӣ.....	92
26. Бураков С. Маълумотҳои таърихӣ-этноӣ оид ба Бухоро дар асари “Саёҳат ба Бухоро”-и А.Бёрнс.....	95
27. Зиёзода Ҷ. С. Инъикоси барномаи Сарбадорон ва ба қудрат расидани онҳо дар асари «Равзат-ус-сафо»-и Мирхонд	98
28. Исмоилов М. Тасарруфи шаҳрҳои Бухоро ва Самарқанд аз ҷониби муғулҳо.....	101

ИЛМ ВА ФАНОВАРӢ

29. Абдурахимзода А. Гармигузаронии эфирҳои сода вобаста ба ҳарорат	104
30. Тиллозода Г. Қ. Моҳияти асосӣ ва тавсифи моделсозии метематикӣ	108
31. Одинаев Х. Соҳтани барномаҳо дар речаи визуалии забони барномасозии VISUAL BASIC	112
32. Тангрибердыев Б. Ҷамъбасти нишондодҳои таҷрибавӣ оиди гармигузаронии эфирҳои содаи моеъ дар фишори атмосферӣ	115
33. Қурбонов Д. Ҷ. Муайян намудани намакҳои металлҳои вазнин дар таркиби иловаҳои ғизоӣ	117
34. Самадова М. А. Таҳқиқи ҷаспакии маҳлулҳои полистирол дар ҳарорат ва фишорҳои гуногун	122
35. Яқубов М. Таърихи пайдоиши забонҳои барномасозии BASIC, QUICKBASIC, TURBOBASIC, VISUAL BASIC ва VBA.....	124

ТАБИАТ ВА МУҲИТ

36. Амиров Ғ. Р. Таърихи пайдоиш ва патогенези бемории коронавирус Covid-19.....	127
37. Маҷидов Х. Г. Ҳавзаи гидрологии дарёи Исфара ва истифодабарии он	130
38. Раҷабов Ф. Боғҳои ботаникӣ ва биосферӣ.....	134
39. Зулфиқорова Қ. Б. Бартарии анализаторҳои гематологӣ ҳангоми таҳлили умумии хун	137
40. Юсупова П. А. Тағйирёбии нишондодҳои хуни канорӣ ҳангоми бемории эритроцитоз.....	141
41. Мӯсоева Қ. Ҳ. Бемории санги гурда ва роҳҳои пешоб (уролитиаз)	144
42. Ҳамроев И. Вазъи муосири инкишофи соҳаи туризм ва рекреатсия дар ноҳияи Варзоб	147
43. Ҳамроева З. М., Тӯрахонов А. М. Особенности ростовых процессов и состояния пигментного аппарата проростков пшеницы и тритикале в связи с адаптацией к условиям хлоридного засоления	152
44. Имомов С. Касалиҳои асосии кирмаки пилла ва роҳҳои пешгирӣ дар хоҷагиҳои деҳқонии ноҳияи Хуросон.....	156
45. Мансуров М. Н. Сабзии киштшаванда (сабзӣ, беҳӣ, зардак) – <i>daucus sativus</i> (hoffm.) roenl.....	159

ИҚТИСОД ВА РУШД

46. Раҳимова Д. Мафҳум ва принципҳои идоракунии корхона	163
47. Раҳимова Д. Хусусияти шабакаҳои компютерии муосир ва воситаҳои техникӣ-барномавии онҳо.....	165
48. Каримова Ш. Х. Минтаки озодаи иқтисодӣ.....	167

ОМУЗИШ ВА ПАРВАРИШ

49. **Мамадамонова М.**
Таъсири таблиғи лексикаи ғайримеъёр тавассути телевизион ба агрессивнокии наврасон..... 170
50. **Мирзохонова Н.**
Фаъолияти муштараки оила, мактаб ва ҷомеа барои интихоби бошууроани касб 174
51. **Муминова Г.**
Ташаккули муоширати муколамавии хонандагон дар раванди омӯзиши забони англисӣ..... 178
52. **Назаров И.**
Мафҳуми одоби муошират ва нақши он дар раванди омӯзиши забони хоричӣ..... 181
53. **Якубов М.**
Омӯзиш ва коркарди барномаҳо дар забони барномасозии PASCALABC.NET 184
54. **Абдувахобова М. А.**
Нуксонҳои модарзодӣ - ҳамчун сабаби маъъюбии кӯдакон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон..... 186
55. **Шадыева Ш.**
Маълумоти умумӣ дар бораи фаъолияти ҳамгироии педагогӣ..... 190
56. **Гулова Б.**
Ташаккули оилаи демократӣ ва ҳуқуқбунёд –ҳадафи асосии ҷомеаи имрӯза..... 193
57. **Шакармамадова М.**
Шартҳои ташаккулёбии малакаҳои хаттӣ дар машғулиятҳои логопедӣ 196
58. **Абдурахимова Г.**
Хусусият ва нишонаҳои дизартрия дар кӯдакони ақлан ақибмондаи дараҷаи вазнин 199
59. **Бекмуродов Ю. Э.**
Алоқаи байни фаннӣ ҳамчун шароити ташаккули фаъолияти маърифатии хонандагон..... 201

РАВИШИ ТАДРИС

60. **Саломов Б. А.**
Аҳамияти истифодаи усули бозӣ дар дарсҳои забони англисӣ 205
61. **Сайдилова Н.**
Тарзу усули гузаронидани машғулиятҳои факултативӣ аз фанни забони англисӣ 208
62. **Саломов М.**
Истифодаи намудҳои мухталифи бозӣҳои дидактикӣ дар машғулиятҳои забони олмонӣ..... 212
63. **Алиева Ш. Ҷ.**
Истифодаи васоити техникӣ аудиовизуалии таълимӣ ҳангоми омӯзиши фанни биология..... 216
64. **Алиева Ш. Ҷ.**
Истифодаи воситаҳои техникӣ муосир дар омӯзиши дарсҳои биология 219
65. **Ёғибекова Ҳ.**
Таснифоти методҳои интерактивӣ дар раванди таълими забони англисӣ..... 222
66. **Аҳмадова А.**
Масъалаи омӯзиш ва тарзи истифоданамоии омонимия (ҳамгунаҳо) дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ..... 225
67. **Маҳмаддулов Ф.**
Роҳҳои ташаккулёбии вожагони нав дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ..... 228
68. **Чориев С. М.**
Роҳҳои истифодаи воҳидҳои фразеологӣ аз як забон ба забони дигар..... 231
69. **Муминова Г.**
Технологияи инкишофи муошират бо истифода аз машқҳои мухталифи забони англисӣ 234
70. **Курбонов Д. Ҷ.**
Аҳамияти истифодабарии тест-системаҳо дар таҳлилҳои химиявӣ..... 238

**МУШКИЛОТИ ТАРЧУМАИ АДАБИЁТИ СИЁСӢ ВА ВОЖАҲО АЗ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ
БА ЗАБОНИ ТОЧИКӢ**

Адабиёти сиёсӣ ба монанди илмҳои дигар намудҳои адабӣ ва забони худро дорад ва ҳангоми тарҷума аз тарҷумон тарҷумаи аниқ ва ҷиддиро талаб мекунад.

Тарҷумаи адабиёти сиёсӣ бо ду тарз ба роҳ монда мешавад: аввал, ҳамчун фаъолияти соҳаи лингвистикӣ ва дуюм, ҳамчун соҳаи махсус дар илм.

Гарчанде, ки соҳаи лингвистикӣ тарҷумаи адабиёти сиёсиро, ҳамчун як соҳаи муайян тарҷума дар бар мегирад, объектҳои гуногуни он маводҳои сиёсӣ ва хусусиятҳои онҳоро меомӯзад.

Тарҷумаи сиёсӣ соҳаи махсуси тафтишотӣ аз ҳисоби хусусияти махсуси навишт ва шифоҳӣ ба қатори мавзӯҳои сиёсӣ дохил мешавад. Баъзан вақтҳо ин хусусиятҳо ҳеле гуногунанду барои дарки (сиёсии тоҷикӣ ва сиёсии англисӣ) онҳо донишҳои махсусе лозиманд, ки бе ёрии онҳо барои ҳис кардани маънои дохилии онҳо дар сиёсат ва қисми тарҷума ҳеле душвор аст.

Ҳамин тариқ, тарҷумаи хаттӣ ва шифоҳӣ аз тарҷумон кӯшишҳои зиёдеро талаб мекунад.

Чуноне, ки дар аввал гуфта будем, ҳангоми тарҷумаи хусусиятҳои сиёсӣ ба монанди тарҷумаҳои махсуси дигар, таваҷҷӯҳи зиёде ба тарҷумаи вожаҳои махсус дода мешавад.

Дар адабиёти филологӣ мо вожаҳои зиёде вучуд доранд, аммо моҳияти бештари онҳо дар дигар ҷиз дида мешавад.

Ибора, ин калима ва ё таркиби калима мебошад, ки маънои (предмет, фонетика, муносибат, равиш) – ро ки хусусияти асосии ин соҳаи илмро ҳамчун технология санъат ё ки соҳаи ҳаёти иҷтимоиро меомӯзад, маънидод мекунад.

Ибораҳо аз калимаҳо дар вақти истифодабарии маҳдудияти семантикӣ ва маънои худ фарқ мекунад.

Барои дар шакли умумӣ омӯختани маънои илмӣ ибораҳо ва катигорияи онҳо киёфаҳои муайян ба мо лозиманд, ибора на танҳо барои муайян кардани фикр ҳамчун ақида (ном), инчунин барои мушаххас кардани таркиби мухталифи онҳо, тарзи дурусти тарҷумаи адабиёти сиёсӣ новобаста аз он, ки мо чиқадар ибораҳоро медонем, ҳеле душвор буда, пеш аз ҳама аз тарҷумон заҳмати зиёд ва тарзи аниқи истифодаи ибораҳоро талаб мекунад [1, 123].

Вақте, ки мо аз душвориҳои тарҷума гап мезанем, мо дар тарҷумаи адабиёти сиёсӣ умумиятҳоро дар назар дорем, ки онҳо ягон эквиваленти муайяни забонӣ надоранд, ё ин ки як ибора метавонад ба мо чанд маъноро диҳад ва агар онҳо фақат як маъноро диҳанд, вай ҳам бошад ҳангоми тарҷума бо нусхаи аслии матн мувофиқ намеояд. Шумораи зиёди ибораҳо, ҳангоми тараққӣ ёфтани технологияи нав, муносибати байни одамон алалхусус ҳангоми тараққиёти илми сиёсӣ шумораи ин ибораҳо низ зиёд мешавад.

Барои тарҷумаи аниқро ба даст овардан, мо бояд дар аввал онро ба гурӯҳҳои адабиёти сиёсӣ ҷудо карда, аз соҳа ва пиринсипҳои гурӯҳии онҳо истифода барем. Тамоми ибораҳои сиёсӣ дар сиёсат ба се гурӯҳ ҷудо мешаванд.

1. Ибораҳое, ки дар забони хориҷӣ вучуд доранд, инчунин айнан ҳамин ибораҳо дар забони тоҷикӣ низ вучуд доранд (marsh- марш).

2. Ибораҳои муайяни забони хориҷие, ки дар забони тоҷикӣ вучуд надоранд, аммо дорои эквиваленти умумӣ ҳастанд: national Guard ҳамчунин Горди миллӣ, Territorial Army Артиши минтақавӣ тарҷума мешаванд.

3. Ибораҳои муайяни хориҷие, ки дар забони тоҷикӣ дастрасанд, аммо иборавӣ эквиваленти умумӣ нестанд: Alert Hanger - Ангари аз бонги хатар [3, 232].

Тарҷумаи гурӯҳи аввал ба ёрии ибораҳое, ки бо забони тоҷикӣ мувофиқ меоянд, ба даст омад.

Дар баробари ин, ҳеле муҳим аст, ҳангоми истифодабарии онҳо дар дигар забонҳо як хусусияти умумии забони тоҷикӣ ба назар ғрифта шавад.

Таҷумаи гурӯҳи дуюм интиҳоби истиллоҳоти умумии эквиваленти тоҷикиро дар бар мегирад, ҳатто он ибораҳое, ки барои тарҷумаи лингвистикӣ муайян шуда буданд, наметавонанд ба талаботи асосӣ ҷавобгӯӣ бошанд.

Тарҷумаи гурӯҳи сеюмро ҳангоми тартибдиҳии ибораҳои нав ба даст овардан мумкин аст, ки онҳо ба тамоми системаи ибораҳои сиёсӣ ҷавобгӯй мебошанд.

Барои ҳамин, мо кӯшиш кардем то, ки тамоми маводҳое, ки ҳангоми тарҷумаи адабиёти сиёсӣ ва иборҳои сиёсӣ ба мо заруранд, дар ин мақоламон ҷой диҳем.

Мавҷуд будани фарқият дар сохторҳои маъноӣ ва грамматикӣ забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ дар баъзе ҳолатҳо зарурияти ба якҷанд қисм тақсим намудани як ҷумлаи забони англисиро ҳангоми ба забони тоҷикӣ тарҷума намудани он ба миён меорад. Ҳангоми тарҷума намудани сохторҳои хоси забони англисӣ, ки дар забони тоҷикӣ муродифҳо надоранд, зарурияти аз тақсими дохилӣ (ҷумлаи соддаро ба ҷумлаи мураккаб иваз кардан) ё тақсимбандии берунии (ҷумлаи мураккабро ба ду ва ё зиёда ҷумлаи мубаддал кардан), ба вучуд меояд [4, 167].

Мисоли тақсимбандии дохилӣ тарҷумаи сохторҳои синтаксисии зерин шуда метавонанд:

1) субъект-ибороти масдари

Н.: *The newly appointed Prime Minister is **expected to get** the vote of confidence he seeks.**

П.: ***Интизор меравад**, ки шахси дигарбора ба вазифаи сарвазир таъйингардида **соҳиби** Ҳотам боваре **мегардад**, ки ӯ ба даст меорад.*

2) ибороти герунддор

Н.: *Vietnam thanked the Soviet Union **for offering** her a helping hand.**

П.: *Ветнам ба Иттиҳоди Шӯравӣ барои ба вай дастӣ кӯмак **дароз кардан**, изҳори миннатдорӣ намуд.*

3) ибороти сифати феълии мустақил

Н.: ***With war over**, a new chance for Uganda.**

П.: ***Бо шарофати ба анҷом расидани ҷанг** ба Уганда имконоти перспективӣ нав муассар гардид [2, 424].*

Тарҷумаи порчаи зерин ба забони тоҷикӣ аз мутарҷим истифодаи ҳарду усул: тақсимбандии баъзе ҷумлаҳо ва муттаҳидсозии ҷумлаҳои дигарро талаб менамояд.

Н.: *The minister was very careful to define the questions without giving his own answers And this is probably prudent on his part. **For** the agreement has not yet been completed, let alone signed, **and** the minister is waiting for the critical last-minute amendments before saying what in the end he would do.**

П.: *Вазир ба саволҳо ҷавоб надода, онҳоро хеле бодикҳат омӯхта. Шояд иҷрои чунин амал аз ҷониби ӯ оқилона буд, зеро созишнома на танҳо ба имзо нарасид, балки, ҳатто ба амал наомад. Бинобар ин, қабл аз он, ки мавқеи ниҳоии худро муайян кунад, вазир то он даме, ки тағйироти охириро критикиро мунтазир мешавад.*

Дар тарҷумаи матни мазкур аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ, мо зарур мешуморем, ки аз усулҳои зерин бояд истифода бурд:

а) ҷумлаи якумро ба ду ҷумла тақсим кардан ба мақсад мувофиқ аст, зеро дар он ду фикру ақида маҳфӯз аст;

б) муттаҳидсозии қисмати дуёми ҷумлаи аввал, ки бо **For** оғоз мегардад, ва

с) аз ҷумлаи дуём ҷудо карда баровадани ҷумлаи мустақилро, ки бо пайвандаки **and** оғоз мешавад.

Ҳамин тариқ, ҳангоми тарҷумаи адабиёти сиёсӣ ва вожаҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мутарҷим бо мушкилотҳои хеле зиёд рӯ ба рӯ мегардад, ки ҳалли мушкилот аз тарҷумон маҳорати касбии хеле баланд ва донишмандии қонуниятҳо ва қоидаҳои ҳарду забонро талаб менамояд.

Адабиёт:

1. Гусейнова Т.С. Трансформация фразеологических единиц как способ реализации газетной экспрессии: на материале центр. газет 1990-1996 гг.: автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. / Т.С. Гусейнова; Даг. гос. пед. ун-т. – Махачкала, 1997. – 23 с.
2. Комиссаров, В.Н. Современное переводоведение/ В.Н. Комиссаров. – М.: ЭТС, 2001. – 424 с.
3. Крупнов, В.Н. Курс перевода. Английский язык: общественно-политическая лексика/ под ред. Л.С. Бархударова. – М.: Международные отношения, 1979. – 232 с.
4. Кунин, А.В. Англо-русский фразеологический словарь/ А.В. Кунин. – 4-е изд. – М.: Русский язык, 1984. – 944 с.
5. Рецкер, Я.И. Теория перевода и переводческая практика/ Я.И. Рецкер. – М.: Международные отношения, 1974. – 167 с.

6. Мюллер, В.К./Большой англо-русский словарь/ В.К. Мюллер, А.Б. Шевнин, М.Ю. Бродский. – Екатеринбург: У-Фактория, 2005. – 1536 с.
7. ABBY Lingo 12 – электронный словарь [Электронный ресурс]. – Электрон. текстовые дан. и прогр. (1.20 Гб). – М.: ООО «Аби Софтвр», 2006. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM).
8. Oxford Dictionary of Current Idiomatic English.-Лондон: Донишгоҳи Оксфорд, 1988.-490 с.

Калидвожаҳо: *тарҷумон, тарҷумаи хаттӣ, тарҷумаи шифоҳӣ, субект, адабиёти сиёсӣ, ибора, муродифҳо, эквивалент.*

Аннотация

**ТРУДНОСТИ ПЕРЕВОДА ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ И СЛОВ С
АНГЛИЙСКОГО НА ТАДЖИКСКИЙ**

В данной статье рассматриваются перевода политической литературы и слов. Когда мы говорим о проблеме перевода политической литературы, имеем в виду общности не имеющие определенного языкового эквивалента, и требует больших усилий и точности со стороны переводчика.

Ключевые слова: *переводчик, письменный перевод, устный перевод, субъект, политическая литература, фраза, синонимы, эквивалент.*

Annotation

**DIFFICULTIES IN TRANSLATING POLITICAL LITERATURE AND WORDS FROM
ENGLISH INTO TAJIK**

This article discusses the problems of translating political literature and vocabulary. When we say the problem of translating political literature we mean commonalities that have no definite language equivalent and requires a great deal of effort and precision on the part of the translator.

Keywords: *translator, written translation, oral translation, subject, political literature, phrase, synonyms, equivalent.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдуллоева Ганчина, магистранти соли дуҷуми факултети забони англисии ДДОТ ба номи С. Айни.

Рохбари илмӣ: Эмомов И. Б.

Сведения об авторе: Абдуллоева Ганджина, магистрантка второго курса факультет английского языка ТГПУ им. С. Айни.

Научный руководитель: Эмомов И. Б.

About the author: Abdulloeva Ganjina second-year masters degree English faculty of the TPU named after S. Aini.

Scientific advisor: Emomov I. B.

ЛУҒАТИ МУХТАСАРИ СИНОНИМҲО ВА СОХТИ ОН ДАР ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Забони тоҷикӣ таърихи дуру дароз ва таркиби луғавии мураккабу бой дорад. Ин забон дар гузашта ҳамчун забони бойи намунавӣ аз тарафи халқҳои дигар қабул шуда буд. Луғати мухтасари синонимҳои забони тоҷикӣ то ба андозае, ба луғатҳои тафсирии монанд аст. Дар луғатҳои тафсирии ва синонимии калимаҳо аз ҷиҳати маъно (чи маъноӣ асосӣ ва чи маъноӣ иловагӣ) эзоҳу маънидод карда мешавад ва онҳо як забона мебошанд. Аз тарафи дигар, ҳар ду навъи луғат аз якдигар фарқи кулли доранд. Дар луғатҳои тафсирии ва луғатҳои ба он монанд калимаҳо ё ибораҳо бо ибораҳои калимаҳои ҳаммаъно ва аз ҷиҳати маъно наздики якдигар эзоҳ дода мешаванд ва ё ҳаммаъноӣ асосӣ ва иловагии калима бо калимаҳои дигар баён карда мешаванд. Дар луғати синонимҳо ғӯруҳи калимаҳо – синонимҳои аз ҷиҳати маъно наздик ва ё баробар оварда шуда, ба таври муқоиса ҷиҳатҳои умумикунанда ва фарқи баёни ҳамдигарии онҳо андозаи истеъмолашон дар забон ва ба кадом услуб хос будани онҳо нишон дода мешаванд [6, 256].

Масалан, дар луғати тафсирии Қош – лафзи туркист ба маъноӣ абрӯ ва ба маънии пораи дароз, ки аз ҷониби тӯли мева тарошида бошанд; Балоғат – ҷавон шудан ва расидан ба мартабаи мунтаҳо ва камол; Дахл – даромад ва ба маъние, ки санади харҷ бошад ва эътироз қадан дар қору амали қасе; Балоғат – ҷавон шудан ва расидан ба мартабаи мунтаҳо ва камол. Дар эроди қалом мутобиқи иқтисоӣ мақом ва шартӣ фасоҳат фактро балоғат шарт нест [5, 158].

Дар луғати синонимҳо хусусиятҳои семантикӣ (ба тарзи муқоисавӣ ва баъзан муқоисавӣ-таърихӣ), услубӣ гоҳо ҷиҳати грамматикӣ калимаҳо ба ҳисоб гирифта мешавад. Калимаҳои синонимӣ як силсиларо ташкил медиҳанд, ки яке аз онҳо сарсилсила (асосӣ) доништа мешавад. Умумият, фарқи маъно ва андозаи истеъмоли калимаҳои дигар дар муқоиса бо сарсилсила муайян карда мешавад.

Силсилаи синонимҳо дар луғат ин тавр тафсир шудааст: офтоб- хуршед, шамс, меҳр, хур. Калимаи офтоб ба маъноӣ синонимӣ аз калимаҳои дигари сарсилсила истеъмомтар мебошад. Умумият ва тобиши маъноӣ калимаҳои дигар дар муқоиса бо калимаи сарсилсила муайян карда мешавад. Ин калима дар матн тобишҳои гуногуни семантикӣ зоҳир менамояд, ба маъноӣ маҷозӣ меояд, ки дар он сурат аз силсилаи синонимии худ дур шуда, бо калимаҳои дигар умумияти маъноӣ (синонимӣ) пайдо мекунад [6, 10].

Калимаи хуршед нисбат ба силсилаи мазкур (ғайр аз офтоб) серистеъмомтар мебошад. Баъзан вобаста ба мавқеи истеъмом тобиши маъноӣ ва услубӣ зоҳир менамояд ё ба маъноӣ маҷозӣ меояд. Таърихан ин калима мураккаб буда аз “хур” ва “шед” таркиб ёфтааст. “шед” маъноӣ аз равшании муқаррари офтоб зиёдтарро дорад.

Калимаи шамс нисбат ба хуршед камистеъмом аст. Калимаҳои меҳр ва хур дар забон қаммаҳсуланд. “Хур” пурра ба ғӯруҳи архаизмҳо гузаштааст. “Меҳр” чун синоними офтоб камистеъмом аст, вале ба маъноҳои иловагӣ – маҷозии худ (аз меҳри ту офтоби дил афрӯзам, меҳр дар ҷашм, меҳр бастан, меҳри модарӣ серистеъмом мебошад.

Таркиби луғавии забон вобаста ба пешрафти ҳаёти ҷамъият дар ҳолати доимии инкишоф ва пешравӣ мебошад. Бинобар ин, ба як силсилаи муайяни синонимӣ мансуб будани калимаҳо доими нест. Онҳо бо тағйир ёфтани маъно ва бо маъноӣ маҷозии худ, ҷунон ки дар луғат мебинем, ба калимаҳои дигар ҳаммаъно ва синоним шуда метавонанд.

Оид ба синонимҳо дар забоншиносии тоҷик баъзе қайдҳо, мақолаҳо ва як асари илмӣ махсус мавҷуд аст. Ин масъала дар забоншиносии рус пурра ва ҳамаҷафа тадқиқ шудааст ва то имрӯз оид ба синонимҳо як қатор асарҳо ва луғатҳо аз ҷоп баромадаанд.

Аксари тадқиқотчиён синонимҳоро чун калимаҳои аз ҷиҳати маъно ба ҳамдигар наздик ва баъзан баробари бо хусусиятҳои хоси худ наздик аз ҳамдигар фарқкунанда таъриф кардаанд [3, 250].

Дар ҳақиқат синонимҳо ду ва ё зиёда калима – мафҳумҳое мебошанд, ки аз ҷиҳати маъно наздик ва баъзан баробар шуда, бо маъноӣ иловагӣ, тобишҳои услубӣ – маъноӣ худ бо худуд ва андозаи истеъмолашон дар забон аз якдигар фарқ мекунанд.

Синонимҳои лексикӣ танҳо ба ҷиҳати маъноӣ калимаҳо қордор буда, таркиби морфологӣ онҳоро сарфи назар мекунад, ғайр аз ин, ҷунон ки дар таҳлили синонимҳои калимаи офтоб дидем, истеъмоли синонимҳо танҳо барои иваз намудани калима набуда, балки барои муайян намудани фикр ва муносибати ғӯянда нисбат ба фикри ғуфташуда мебошад.

Ба ҳамин тариқ, синонимҳо барои ба фикри асосии худ илова намудани хусусиятҳои эмотсионалӣ барои илова намудани тобишҳои муайяни маъноӣ ва услубӣ ниҳоят барои равшану саҳеҳ намудани фикр ба кор бурда мешавад. Чунон, ки мебинем, ҳар як калимаи синонимӣ ба ғайр аз бо синонимии худ умумияти маъноӣ доштан, хусусиятҳои ба худ хос низ доштааст. Бинобар он синонимҳоро калимаҳои бо ҳама хусусиятҳояшон ба ҳамдигар баробар доништан нодуруст мебошад. Мутафаккири Рус. В. Г. Белинский ҳамин ҷиҳат синонимҳоро таъкид намуда, дар тақризи ба луғати синонимҳои Галич навиштааш гуфта буд: “чунон ки дар табиат ягон барги дарахт аз барги дигар монанд нест (ҳар як барги дарахт аз ягон ҷиҳат аз баргҳои дигар фарқ мекунад), ҳамчунин дар забон ҳам калима бо калимаи дигар айнан монанд, баробар, яхела нест”. Ходисаи бо як дигар синоним – муродиф шудани калимаҳо як ҷузъи узви таркиби луғавии забон аст. Аз ин рӯ, муваффақиятҳои дар соҳаи лексикография ба даст овардари ба кори омӯхтани синонимҳои забон ва тартиб додани луғати синонимҳо дар муомилоти ҳаррӯзаи шахс, дар равшану саҳеҳ баён намудани фикр ниҳоят ғоидабахш аст. Ғайр аз ин, барои муайян намудани ва нишон додани боигарии таркиби луғавии забонамон ҳам аҳамияти калон дорад. Доништани калимаҳои синонимӣ ба кас имконият медиҳад, ки ба такрори калима тамоман нозуқиҳои фикри худро ифода намояд, таркиби луғавии забонро беҳтар омӯзад, калимаҳои зиёди фаромушкардааш ва номаълуми номафҳумро ба хотир оварад. Баъзан дар матн ҷида шуда омадани калимаҳои синонимӣ такрори маъно набуда, балки таъкиди равшан кардани маъно ва муайян намудани муҳокимаи ғоянда нисбат ба фикри ифодагардида мебошад.

Зеро ҳар як калима мегӯяд, - луғатшиноси рус К. Абрамов, - мафҳуми ба худ хосе дорад. Ва пай набурдан мумкин нест, ки дар ҳеҷ мавқеи дигар чун луғати синонимҳо боигарӣ ва нозуқи забон бо ин гунна саҳеҳ акс намеёбад. Маълум аст, ки маъноӣ калима дар асари бадеӣ бо маъноӣ предметии он маҳдуд намешавад. Маъноӣ аслии калима дар матн метавонад маъноӣ нав гирад. Бинобар ин дар луғат маъноҳои асосӣ ва тобишҳои маъноӣ синонимҳо ҳам ба ҳисоб гирифта мешаванд, зеро бисёр калимаҳои забони адабии тоҷик хусусияти сермаъноӣ доранд. Баъзе калимаҳо бо маъноҳои иловагӣ ва маҷозии худ ба ду ва зиёда силсилаҳои синонимӣ дохил шуда метавонанд [6, 17].

Соҳти луғатҳои синонимӣ гуногунанд, аммо дар тартиб додани луғати мухтасари синонимҳои забони тоҷикӣ соҳти луғавии В. Н. Ключева (краткий словарь синонимов русского языка, Москва, 1956 ва 1961) мувофиқ доништа шуд. Луғат мувофиқи калимаҳои асосии (сарсиллилаи) синонимҳо аз рӯи алфавит тартиб дода шудааст. Дар луғат баъзе силсилаи синонимҳо пурра оварда нашуда, балки бештар калимаҳои дар истеъмол буда оварда шудаанд. Калимаҳои архаистӣ кам оварда шудаанд. Луғат дар кафедраи забони тоҷикии университет ва сектори АФ Тоҷикистон муҳокима шуд. Материали луғат маҳз аз адабиёти саветии тоҷик ва матбуоти давр гирд оварда шудааст.

Ин луғат мухтасар, ки дар лексикографияи тоҷик оид ба синонимҳо асари нахустин ба шумор меравад, даъвои бенуксонӣ надорад.

Дар луғати синонимҳо калимаҳо чунин оварда шудаанд: Абрӯ – қош

Калимаи абрӯ ҷи дар забони адабии китобатӣ, ҷи дар нутқи гуфтугӯӣ васеъ ба кор бурда мешавад. «Қош» шевагӣ буда, ба воситаи асарҳои фолклорӣ ба забони адабӣ наздик шуда ва хусусияти умумистеъмоли гирифта истодааст. Синонимҳои мазкур аз ҷиҳати маъноӣ материалӣ – предметиашон фарқ надоранд:

Агар ӯ ба ҷое ё ба касе нигариштан хоҳад, маҷбур буд, ки бо пушти сарангушташ муйҳои абрувонашро аз болои чашмаш бардорад. (С.А.).

Рачаб Саъдуллозода – одами қаддароз, аспруй, қоши росташ аз чапаш андак боло (Р.Ҷ).

Азиз – табаррук, муқаддас, арҷманд, маҳбуб, киромӣ, муҳтарам [2, 155].

Ин калимаҳо маъноӣ умумикунандаи ба касе ё предмете эътибори махсус доданро дошта, онро аз дигар шахс ва предметҳо фарқ менамояд.

Калимаи азиз нисбат ба синонимҳои худ хусусиятҳои умумифарқкунандагӣ дошта, дар матн онҳоро иваз карда ва серистеъмолтар аст. Калимаҳои табаррук ва муқаддас ба ғайр аз маъноӣ азиз, тобиши динӣ низ доранд. Дар забони гуфтугӯӣ ба маъноӣ динӣ бештар кор фармуда мешаванд.

Калимаҳои маҳбуб, киромӣ ва муҳтарам низ нисбат ба якдигар тобиши маъноӣ зохир менамоянд: фарзанди маҳбуб (киромӣ), аммо фарзанди муҳтарам гуфтан аз ҷиҳати услуби истеъмоли калима нодуруст менамояд.

Предмет ва ё маконро муқаддас (табаррук) гуфтан дуруст аст, аммо киромӣ (маҳбуб, муҳтарам) намегӯянд. Дар чунин ҳолат хусусияти синонимии калимаҳои боло аз байн меравад.

Дар мисолҳои боло калимаи азиз синонимҳои худро ба осонӣ иваз карда метавонад ва ба маъноӣ ҷумла халале намерасонад.

Муаззам ҳам нисбат ба шахс гуфта мешавад ва касеро, ки азиз, бузург, азим медонанд, муаззам мегӯянд. Муаззам нисбат ба ҳаҷм ҳам истеъмоли мешавад, ки ба ин маъно бо калимаҳои дигар синоним мешавад. Калимаҳои мазкур танҳо ба воситаи калимаи азиз ба як силсилаи синонимӣ гирд меоянд.

Ҳар вақт ки аз хона ба кори биёбон мебаромад, хонаи барояш ин қадар азиз ва муқаддасро фаромӯш кардагӣ барин менамуд (С.У.).

Ҷӯро ҳурмат мекарданд ва киromӣ медоштанд (Иқромӣ) [6, 20].

Таркиби луғавии забони тоҷикӣ хеле бой аст. Он зиёда аз 200 ҳазор калимаро дар бар мегирад. Калимаҳои забони тоҷикӣ вобаста ба мавқеи истеъмолашон тобишҳои гуногуни маъниро дар бар мегиранд. Бинобар ин калимаҳои забони тоҷикиро аз рӯи тобишҳои маъноӣ ба антонимҳо, синонимҳо ва омонимҳо тақсим кардаанд.

Синонимҳо ё муродифот морфема, калима, таркиб, ибора ва ҷумлаҳои гуногунанд, ки аз ҷиҳати маъно ба ҳамдигар наздиканд. Синонимҳо нишони боигарии забони тоҷикӣ мебошанд.

Синонимҳо аз ҷиҳати сохту таркиб чор хел мешаванд:

а) синонимҳои содда: офтоб – шамс, меҳр, хуршед; садо – овоз; шакл – намуд; дунё – ҷаҳон, гети, олам, фалак; калон – кабир, бузург, азим; хуб – нағз, дуруст;

б) синонимҳои сохта: бозӣ – шӯхӣ; шодӣ – хурсандӣ, фараҳмандӣ, шодмонӣ, мамнунӣ; хизматчи – коргар, корманд;

в) синонимҳои мураккаб: дилнишин – дилкаш, дилрабо, дилписанд, дилбаста, дилбохта;

г) синонимҳои таркибӣ: хафа шудан – андӯхгин шудан, ба ғазаб омадан, ғамгин шудан, хашмгин шудан, бадқаҳр шудан; тамом шудан – ба охир расидан, анҷом ёфтан, хотима ёфтан [1, 201].

Адабиёт:

1. Ахророва Гулҷеҳра Усмоновна. Лутфулло Дадоҷон. Забони тоҷикӣ ва маданияти нутқ. – Хучанд, 2010. – 201 с.
2. Арзуманов С, Сангинов А. Забони тоҷикӣ. – Душанбе: Маориф, 1988 – 155 с.
3. Абдулқодиров А., Раҳмонов З. Забони тоҷикӣ. – Хучанд, 2008 – 250 с.
4. Ғиёс – ул – луғот, 1887, ҷопи Лакхнав, С. 382.
5. Забони тоҷикӣ – Душанбе, 1999 – 158 с.
6. Муҳаммадиев М. Луғати мухтасари синонимҳои забони тоҷикӣ. – Душанбе, 1978 – 256 с.

Калидвожаҳо: синоним, грамматик, мақоиса, луғат, услуб, мухтасар, калима, маъно, семантика.

Аннотация

КРАТКИЙ СЛОВАРЬ СИНОНИМОВ И ИХ СТРУКТУРА В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье дается краткий словарь синонимов и их структура в таджикском языке. Лексическая структура языка зависит от прогресса общества в состоянии постоянного развития и прогресса. Следовательно, не всегда слова принадлежат к одной серии синонимов. Они могут стать синонимами других слов, изменив их значение и переносное значение, как мы видим в словаре. Большинство исследователей определили синонимы как слова, близкие друг к другу по значению, а иногда и одинаково близкие друг к другу. В словаре синонимов иногда учитываются смысловые особенности (сравнительные, а иногда и сравнительно-исторические), стилистические в плане грамматики слов. Синонимические слова образуют серию, одна из которых называется основной серией. Общность, различие значений и размер употребления других слов определяются в сравнении с серией.

Ключевые слова: синоним, грамматика, сравнение, словарь, стиль, аббревиатура, слово, значение, семантика.

Annotation

A SHORT DICTIONARY OF SYNONYMS THE THEIR STRUCTURE IN TAJIK LANGUAGE

The article deals with a concise dictionary of synonyms and their structure in the Tajik language. The lexical structure of a language depends on the progress of society in a state of constant development and progress. Therefore, it is not always the case that words belong to the same series of synonyms. They can become synonymous with other words by changing their meaning and figurative meaning, as we see in the dictionary. Most researchers have defined synonyms as words that are close to each other in meaning and sometimes equally close to each other. In the lexicon of synonyms semantic features (comparative and sometimes comparative-historical), stylistic are sometimes taken into account in terms of the grammar of words. Synonymous words form a series, one of which is called the main series. The commonality, the difference in meaning and the size of the use of other words are determined in comparison with the series.

Keywords: *synonym, grammar, comparison, dictionary, style, abbreviation, word, meaning, semantics.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Ғуфронҷонзода Маҳина, магистранти соли дуюми факултети забони англисии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Тел.: 987452586

Рохбари илмӣ: н.и.п., дотсент Сангинова М.Б.

Сведение об авторе: Ғуфронҷонзода Маҳина, магистранка второго курса английского факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Аини. Тел.: 987452586

Научный руководитель: к.п.н., доцент Сангинова М.Б.

About the author: Gusronjonzoda Mahina, master of the 2st year of the English faculty of the Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Aini. Tel.: 987452586

Scientific director: Phd of pedagogy, associate Professor M.Sanginova

Зулфиқаров Ҷаҳонгир,
магистранти соли дуюми факултети филологияи тоҷик

ОРОНИМҲО ДАР МИКРОТОПОНИМИЯИ ҶАМОАТИ ДЕҲОТИ НАВДИИ НОҲИЯИ РАШТ

Ҳар шахс дар вақти интиҳоб ва гузориши ном ба объектҳо, пеш аз ҳама, эҳтиёҷи суроғавии худро дар назар гирифта, бо ёрии он имкон меёбад, ки як мавзёро аз мавзеи дигар фарқ кунад, самти ҳаракат ва қору пайкори одамонро дар ин ё он ҳавзаи ҷуғрофӣ нишон диҳад, ҳудудҳои ин ё он самтро аз якдигар ҷудо кунад. Бештар номҳои ҷуғрофӣ аз бехтарин сарвати забону фарҳанги ин ё он шева маҳсуб меёбанд ва хусусияти забону таърих, ахлоқу маданият ва муҳити табииву ҷуғрофии минтақаеро, ки бошандагони ҳамон деҳа он ҷо дер боз сукунат дошта, зиндагӣ мекарданд, дар худ таҷассум менамояд.

Профессор Исмоилов Ш. Чунин гуфтааст: «Чунон ки маълум аст, марзи имрӯзаи Тоҷикистон пораҳокест аз қудумҷойи ин ақвоми дар гузашта маъруф. Бехуда нест, ки панҷох дарсади топонимияи ин кишвар пасмондаи забонҳои матрук буда, характери субстратӣ дорад. Топоним - субстратҳо бештар дар асоси вожаҳои нузул карда, ки аз нигоҳи аҳли тадқиқ, ба забонҳои қадимаи эронӣ иртибот мегиранд. Решаи аксари онҳо баҳусус аз маводи ғаноманди забони салафӣи мо - тоҷикон, ки намунаи он пора-пора дар китоби «Авесто» мунтахаб аст, ибтидо меёбад. Вожаҳои авестой ҷо-ҷо дар ҳама ғӯшаҳои Тоҷикистон - дар яке ба қудрату дар дигаре ба қасрат ба мушоҳида мерасанд. Аз ҷумла дар водии Рашт ҳам» (1, 7).

Ин ҷо мо микротопонимияи ҷамоати деҳаи Навдиро мавриди тадқиқ қарор додем, ки асосан ин деҳа дар водии Рашт ҷойгир буда, сароби номниҳии худро манша аз лаҳҷаи шаффофи забони гузаштагон аз ҷумла, аз давраи Авесто ва нақлу ривоятҳои мардум мегирад.

Дар ноҳияи Рашт дар ҷамоати деҳаи Навдӣ бисёр номҳои қадима ёфт мешавад, ки пеш аз ҳама онҳо ба номҳои қадима ё микротопонимияи ҷуғрофии деҳаи Навдӣ маҳсуб мебошанд, зеро дар он номҳои зиёди ҷуғрофӣ сабт шудааст, ки дар замони қадим пирону рӯзгоридагон тавассути ин номҳо қору пайкори худро дар рӯзгор пеш мебардаанд.

1. Оронимҳо

Оронимҳо - номи дарёҳо, чашмаҳо, ҳавзҳо, баҳрҳо, уқёнусҳо, каналҳо дохил мешавад. Ороним – мавзёҳои гуногуни табиӣ буда, аз нигоҳи семантика гурӯҳҳои мухталифи лексикиро ташкил медиҳанд, ки як навъ наздикӣ нисбат ба ин ҳодиса ба назар мерасад. Ба оронимия номи кӯҳҳо, шағу теғаҳо, тепаҳову баландиҳо, кӯталу ағбаҳо, қуллаҳою ёлаҳову саҳроҳо ва ғ. дохил мешаванд. Аксарияти вақт байни мавзёҳои хурду қалон зарурати ҳамномӣ ё худ такрори як ном нисбат ба якчанд объект ба назар мерасад. Доир ба ин маврид А. З. Розенфелд дар гирдовардани топонимияи Ванҷро ҷамъ оварда чунин мегӯяд: "... дар бисёр маврид бо як ном ҳам деҳаву дара ва ҳам дарёву ағба ифода меёбад" (3, 63). Ин ҳодисаро дар оронимҳо нисбат ба дигар гурӯҳҳои маъноӣ бисёртар мушоҳида кардан лозим аст. Барои мисол оронимҳоро мегирем, ки ин вожа дар ифодаи номи тепаи кӯҳ, ҷангал ва ҷароғоҳ ба қор меравад, аммо пасонтар маънои ин қалима васеътар шуда инкишоф ёфтааст. Никонов чунин менигорад: "Оронимҳо ҳамчун номи объектҳои табиӣ нисбат ба ойқонимҳо устувор ва дарозумр буда, аз қабри асрҳо ба мерос мондаанд ва шохиди бисёр ҳодисаҳое, мебошанд, ки дар хусуси он ҳодисот ва маълумоти таърихӣ вучуд дораду на ҳарфиёт" (2, 88). Ба гуфти Никонов мо розӣ буда тарафдорӣ менамоем, чунки дар ҳақиқат аксарияти номҳои оронимие, ки дар деҳаи ҷамоати Навдӣ дида мешаванд, аз давраи пайдоиши инкишофи ҷомеаи манша мегиранд ва бидуни ягон навишту таъғирот.

1. Номи кӯҳҳо

Аслан минтақаи Рашт аз ҷумла, деҳаи Навдӣ дар байни кӯҳҳо ҷойгир мебошад. Аз ин лиҳоз мо як қатор номҳои деҳаи Навдиро ба таври зайл номбар кардем.

а) Кӯҳи Сурхбунӣ ин мавзест, ки барои қорвои қалону хурди деҳаи Навдӣ ҳамчун ҷароғоҳ истифода мекунам. Кӯҳ дар байни деҳаи Ялдамич ва Қулло ҷойгир мебошад.

б) Қулли Регак- Ин кӯҳ аз сабаби регзор буданаш чунин номаш гузоштанд ва барои қорво ҳамчун ҷароғоҳ низ истифода мешавад.

в) Теғаи Тоқак- Тоқак низ ҳамчун ҷароғоҳ истифода мешавад ва аз сабаби дар ҳамвори як теғаи танҳо будан, мардум чунин номаш гузоштанд.

1.2. Номи Қулҳо

г) Қулли Дароз – ин мавзеи қушоду васеъ ва хушбоду ҳаво буда, аз сабаби дурудароз

чойгир будан ва чойи чарогоҳ буданаш мардуми деҳа чунин номаш гузоштанд.

ғ) Кулли чилхонаҳо- ба ақидаи мардуми деҳа ин кул барои шабоҳат ба чилхона доштани чунин номгузорӣ шудааст.

д) Кулли Сирако- ин мавзеъ кушоду барҳаво буда, дар ин ҷо алафҳои гуногун мерӯяд.

е) Кулли Обхунҳо- аз сабаби бисёр будани об, мадumi деҳа чунин номаш гузоштанд.

1.3. Номи теппахо

а) Тепаи Пирмаҳмад- дар асл дар деҳаи Навдӣ як тепача бо номи Пирмаҳмад чойгир буда, тепа чарогоҳ буда дар вақти нисфирузӣ чорвои хӯрду калон дар ин мавзеъ ҳоб мекунанд.

1.4. Нӯми шахҳо - “шах” калимаи аслии тоҷикӣ буда, мафҳуми куллаҳои сангини кӯҳҳои осмонбӯс, яъне саҳраи кӯҳҳои баландро ифода мекунанд. Шахҳо ҳамчун унсурҳои табиӣ буда, дар деҳаи Навдӣ дида намешавад.

1.5. Номи ғор - Таги мазор дар зери ғор чойгир будааст.

2. Спелеонимия- илмет барои ифодаи номи мавокӯи мавзеъ, ки аз сатҳи баҳр поёнтар воқеъ буда маҷмӯи чунин номҳоро дар бар мегирад. Номи дараҳо, новҳо, нишебҳо, даштҳо ва пастҳо.

Вожаи “дара” калимаи тоҷикӣ буда, дар ташаккули топонимияи минтақаи кӯҳистони тоҷикистони деҳаи Навдӣ нақши муҳим дорад.

Номи дараҳо асосан дар шаклу сохт ҳамчун калимаҳои сохта ва мураккаб вучуд доранд, ки шумораашон хело кам аст. Чунончӣ: Навдӣ, Паҳндарра, Тангдарра.

2. 1. Номи дараҳо:

а) Дарраи Навдӣ – ин дарра ағбае мебошад, ки дар байни деҳаи Навдӣ ва Камаров чойгир буда, ду деҳаро аз ҳам ҷудо мекунад.

б) Дараи Паҳндара - дараи хушбоду ҳаво буда ин мавзеъ барои ҷаронидани чорво ҳамчун чарогоҳ кулай мебошад ва аз сабаби паҳнбар буданаш чунин номаш гузоштанд.

в) Дараи Тангдарра - аз сабаби танг будани дарра, мардуми деҳае, ки сокини ин маҳал мудард аз қадим чунин номаш гузоштанд, ки то ҳол бо чунин ном, ном бурда мешавад.

2. 2. Номи даштҳо

Дар асл дар деҳаи Навдӣ майдонҳои фарох кам ба назар мерасад, зеро ин деҳаро бештар талу теппа куллаҳои ситег ва баланди силсиладор фаро гирифтанд. Даштҳо, ки дар наздикии маҳалҳо ҷой гирифтаанд номи ҳамон мавзеъро ба худ касб карданд: дашти Таги кишлок, дашти Чоршоха ва монанди инҳо. Номи даштҳо низ дар ду шакл калимаҳои сода, сохта, мураккаб ва ибораҳои изофӣ зоҳир мегарданд.

а) Дашти таги кишлок - сабаби чунин номгузорӣ шудани ин мавзеъ чойгиршавии ин дашт дар зери деҳа мебошад.

б) Дашти Чоршоха- дар зери деҳа чойгир мебошад. Аз сабаби чор тараф доштани, мардуме, ки инҷо зиндагӣ мекард.

2. 3. Номи новҳо

Нов (сойҳо). “Сой” калимаи туркӣ буда, маънои “дара”-ро дорад. Ақарияти вақт сой пастхамиҳоеро мегуянд, ки дар он ҷо об ҷорӣ аст ё замоне дар ин ҷой об ҷорӣ шудаасту ҳоло хушк гаштааст ва маълум аст, ки ҷойи обрав аст. Дар баъзе маврид номи сойҳо бо номи деҳаҳо, ки дар наздикии сой ҷойгиранд, бо ҳамон номҳои деҳа номгузорӣ мешаванд. Аз ин лиҳоз, ки дарёи Сурхоб водии Раштро миёнбур карда мегузарад, инчунин ин сой дар пастхамӣ дар сой чойгир аст ва аз ин сабаб сойи Сурхоб низ ном мебаранд.

3. Зоонимҳо

Аз сабабе, ки ҷамоати деҳоти Навдӣ аз ҷиҳати масофа на онқадар калон будан, фақат ду номи ҷангал сабт шудааст.

а) Ҷангали Юғӣ- ин мавзеъ дар болои деҳаи Қулло чойгир мебошад.

б) Ҷангали Андикул- ҷангали Андикул низ ба деҳаи Қулло вобастагӣ дорад.

4. Дромонимия (Дромонимҳо)

Ақарияти номҳои боғҳо дар шароити кӯҳсори ҷамоат нақши муҳим муҳим мебаранд ва қариб ҳамаи онҳо аз ҷониби аҳоли номгузорӣ шудаанд. Онҳо дорои хусусиятҳои забонии зиёде ҳастанд, ки баъзеи онҳоро ба таври зайл нишон медиҳем.

а) Боғи мурут- аз сабаби бисёр будани меваи мурут аз тарафи мардум чунин номгузорӣ шудааст. Мардуми деҳа ин мавзеъро то ҳол боғи мурут ном мебаранд.

б) Боғи нок- ин боғ дар ҳақиқат дарахти нок бисёр дорад. Аз ин сабаб аз давраи эҳёи боғ чунин ном мебаранд.

в) Боғи Маҳмаднаим- Бобои Маҳмаднаим дар деҳаи Қалъаи Шайх дар даврони Истиклолият боғи наве бунёд кардааст, ки бо номи худаш номгузорӣ шудааст.

г) Боғи Навдӣ- дар ҷамоати Навдӣ ҷойгир аст, ки аз сабаби меваҳои гуногуни тару тоза доштани мардум чунин номаш гузоштан.

ғ) Боғи даҳани Фор- дар деҳаи Кулло ҷойгир аст, ки хело боғи пурхашамат мебошад.

д) Боғи Рундук- дар деҳаи Кулло ҷойгир буда, факат аз дарахти нок бой мебошад, дар ин боғ ин намудҳои нок вучуд дорад: ноки зард, ноки кабуд, алмуруд.

е) Боғи Крибистон- ин боғ дар деҳаи Кулло ҷойгир буда дар ин боғ дарахтони мевадихандаи гуногун вучуд дорад.

ё) Боғи Дашт – дар деҳаи Кулло, дар даштӣ, яъне дар ҳамворӣ ҷойгир мебошад ва ба ин хотир мардуми гузашта чунин номаш гузоштан.

Хулоса топонимияи ҷамоати деҳаи Навдӣ аз нигоҳи сохтор, ташаккули таърихӣ, семантикаву этимология бисёр ҷолиб буда, омӯзиши он имкон медиҳад, ки ба бисёр гӯшаҳои маҳаллӣ равшанӣ андозанд.

Адабиёт:

1. Исмоилов Ш. Топонимияи водии Рашти Тоҷикистон. – Душанбе, 2019. – 10 с.
2. Никонов В. А. Вопросы топонимики Востока-Вжн. Топонимика Востока. – М., 1978. – 88 с.
3. Розенфельд А. З. Материалы по этнографии и топонимике Ванча. Изв. ВГО, т. 86, №4, 1962. – 63 с.
4. Розенфельд А. З. Топонимика Нижнего Каратегина в связи некоторыми вопросами его истории. - Изв. АН Тадж. ССР, №1 0-11, 1956. – С. 85-94.

Калидвожаҳо: *топонимика, ҷамоат, Навдӣ, сарҳад, Рашт, олим, семантика, этимология.*

Аннотация

ОРОНИМЫ В МИКРОТОПОНИМИИ ДЖАМОАТА НАВДИ РАШТСКОГО РАЙОНА

Раштский район, особенно джамоат Навди, является одним из регионов где распространена древняя микротопонимия, восходящая от восточноиранских праформ и отражающая точку зрения предков населения этих земель на окружающих их пространства. Автор пытается интерпретировать смысл и содержания анализируемой микротопонимии, провести их лексико-семантическую классификацию и структурный анализ.

Ключевые слова: *Рашт, джамоат, село, Навди, название, древний, топонимия, география.*

Annotation

ORONYMS IN MICROTOPYNYM OF NAVDI GAMOAT IN RASHT DISTRICT

Many ancient names can be found in Rasht district in Navdi district. First of all they are considered to be the ancient names of the geographical microtoponymy Navdi village. Because many geographical names are written in it and in ancient times the elders and the people of the day used their names in their work.

Keywords: *geographic, termin, toponim, beautiful place, village, Rash Navdi.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Зулфикаҳоров Ҷаҳонгир, магистранти соли дуюми кафедраи назария ва амалияи забоншиносии ДДОТ ба номи С. Айни. Тел.: +992931200206

Рохбари илмӣ: Мирбобоев А.

Сведения об автор: Зулфикаҳоров Ҷаҳонгир магистрант второго курса кафедра теории и языкознания таджикской филологии ТГПУ имени Садриддин Айни. Тел.: +992931200206

About the author: Zulfiqahorov Jakhongir, the second year master student of the, Theory and practice of linguistic TSPU named after S. Aini. Tel.: +992931200206

ШАБОҲАТИ КАЛИМАҲОИ МАТНИ “ҚУРЪОНИ ҚУДС” БО ПОРЧАҲОИ МАТНҲОИ ДИГАР

Барои муайян ва шинохти ҳудуди хавзаи чуғрофии ин тарҷума ба муқоисаи калимаҳои шабеҳи он дар матнҳои дигар рӯ овардем, то бо ин роҳ тавонем вариантҳо ва ишораҳоеро пайдо кунем, ки далеле барои шабоҳатҳои он матнҳо бошад. Дар миёни матнҳое, ки баррасӣ шудаанд, танҳо чанд матнро метавонад нишон дод, ки бо ин тарҷума шабоҳатҳои луғавӣ дорад:

1. “Муҳаззаб-ул-асмоъ” фарҳангест, ки Маҳмуд ибни Умар ибни Мансур навишта, таърихи таълифаш муайян нест ва матни онро доктор Маҳмуд Ҳусайни Мустафо барои чоп омода кардааст. Ин китоб фарҳанги арабӣ ба форсӣ буда, фароҳамоварандаи ин фарҳанг дар муқаддимаи китоб гуфтааст, ки аз фарҳангҳои дигар, мисли “Ас-сомӣ фи-л-асомӣ” ва “Ал-булға” ва чанд китоби дигар баҳра бурдааст. Қуръони тарҷумашудаи таҳқиқшаванда шабоҳати луғавии зиёд ба ин фарҳанг дошта, дахҳо калимаҳое дар ин фарҳанг истифода шудааст, ки дар ҳамаи шакл ва дар баробари ҳамаи вожаи қуръонӣ дар ин тарҷума дида мешавад. Аммо дар сар то сари матни фарҳанги “Муҳаззаб-ул-асмоъ”, ҳатто ба як намуна аз сохторҳои калимаҳои Қуръон бармеҳурем, ки намунаҳои ин вожаҳои гуногун иборатанд аз:

Ошкоро: ашкоро = العالانية (с. 225, 233)	Завиш (зан-) = دياضة (امرأة-) (с. 121)
Ошкоро = العطن (с. 225)	Завиш (мард-) = دياض (رجل-) (с. 121)
Аёр: ёр = الظهير (с. 220)	Завиш (мардум-) = النياز (с. 56)
= العون (с. 235)	Сард (ноя-) = الفصفة (с. 264)
= المولى (с. 323)	= المرقاة (с. 313)
= المنجاد (с. 355)	Сарзаки хурмо = الشمرخ (с. 181)
Аёри: ёри = العون (с. 235)	= الشمراج (с. 183)
= العونة (с. 313)	= العاسى (с. 215)
Барангрег (парангрег): = العنث (с. 225)	= الكتاب (с. 287)
= الكتيب (с. 287)	Сарзак (шоҳи хур. сар.) = العسكول (с. 229)
Буждарақ = الشرار و شرر (с. 175)	= العثكال (с. 233)
Баирази ва девор = الحاجز (с. 80)	Шитифтхона = السماء (с. 162)
Балақ хӯрдан = الغواص (с. 242)	Шитифхона = العرش (с. 219)
Балақхӯранда = البحر (с. 41)	Шитифат (хонаи бе-) = الاجهاء (с. 11)
= الغواص (с. 242)	Шитифатхона = السمك (с. 163)
Панг = القرن (с. 262)	Карешак = النيرة (с. 62)
= العفلة (с. 223)	= الحفرة (с. 94)
Тополи хурмо = الجع (с. 77)	= الفروخ (с. 250)
Хоз = الدرن (с. 118)	= الفر (с. 262)
= الدنس (с. 120)	Казв = ابو الصحصاح (с. 9)
(-ной) = الوسج (с. 371)	= الضفداء (с. 202)
Довароз = العراق (с. 219)	Казв мода = الهاجة (с. 377)
Дажку бастагии забон = العقدة (с. 232)	Казв нар = العلجوم (с. 232)
Давир = السافر (с. 155)	Казв (бонг-) = النفيق (с. 360)
Рамжак (бозӣ аст) = الزحلوقة (с. 155)	Каса = السنة (с. 171)

2. “Таърихи Сиистон” китоби шинохтаест, ки бо кӯшиши шодравон Баҳор ба чоп расидааст. Пораҳои матолибе, ки дар ин матни китоб омадааст, дар дигар китобҳои таърихӣ сабт нашудааст. Аз назари забон бояд гуфт, ки бо пайдо шудани ин тарҷумаи Қуръон бисёре аз душвориҳои забони “Таърихи Сиистон”, мисли матнҳои дигар низ равшан хоҳад шуд. Муҳаммад ибни Мухлади Сағзӣ шеър дорад, ки дар “Таърихи Сиистон” чунин омадаст:

Қуз ту назод Ҳаввову Одам нақишт,

Шери ниҳоде ба дилу бар маништ.

Муъҷизи пайғамбари маккӣ тӯӣ

Ба қунишу ба манишу ба гувишт.

Фаҳр қунад амор рӯзе бузург,

Гӯҳад онам ман, ки Яъқуб кишт.

Вожаи “маништ”, ки дар ин шеър ба кор рафтааст дар тарҷумаи “Қуръони Қудс” дахҳо маротиба омадааст. Дар мисраи дуюми байти охир “гӯҳад” ба ҷои “гӯяд” омадааст ва шояд

танҳо шоҳиде бошад, ки гузашта аз ин тарҷума, дар матнҳои чопшудаи форсӣ барои ин тарз истеъмоли дорем.

Шеър аз Муҳаммад ибни Васиф, нахустин шоири порсигӯй, дар “Таърихи Сиистон” нақл шудааст:

*Кӯсиши банда сабаб ар бахшиш аст,
Кори қазо буду туро айб нест,
Буду бӯҳуд аз сифати Эзад аст,
Бандаи дармондаи бечора кист.*

“Буд” ва “бӯҳуд” ҳам дар ҳеҷ як аз матнҳои чопшуда ва дар дастраси дида нашуда, дар ин тарҷумаи Қуръон ба маънии “кун фаякун” ба кор рафтааст.

Вожаҳои зер, ки дар “Таърихи Сиистон” ба кор рафтаанд, дар тарҷумаи Қуръон ҳам дида мешавад:

بونده : تمام؛ کامل؛ مجتہز (с. 288, 303) اشکار : آشکارا (с. 156)
پرن : بند؛ سد (с. 33) ایما : ما (с. 285)

Пуширадан – дар муҳосира кардан; саҳифаи 387, ҳамин вожа ду бор ба сурати буширадан омадааст: с.383-389

چشم دیدی : ریا (с. 106)
خجاره : اندک؛ کم (с. 389)
دگرم : ثانی؛ دوم (с. 345)

3. “Девон”-и Усмон Мухторӣ. Дар ин девон ҳам чанд калима аз вожаҳои ин китоб ба кор рафтааст: *Бармар: интизор, амид.*

*Ҳанӯз аст фалакро раҳим гаштани рӯй,
Ҳанӯз ҳаст суханро қавӣ шудан бармар.*

Хичора: андак, кам.

Бингар ба заминро сипоҳи душман,

Кон ҳаст фаровону он хичора.

4. “Эҳё-ул-мулк”, китобест дар бораи “Таърихи Сиистон” аз даврони бостон то соли 1020, яъне асри 8 ҳиҷрии қамарӣ. Вожаҳои аз вожагони вижаи ин Қуръон омадааст:

Оббурд: Саврӣ ва ҳоҷӣ гуфтанд, ки дастӣ чап, шумо ба миёни оббурд ва ҷангал дар бояд омад ва шикаст наёфта бимонем.

Беилоҷ мардум ба ҷангалу оббурд дар омаданд.

Пари: Ва охароҷоти *парну* бастанӣ банд ва рег ҳама аз моли девон шудӣ.

Илова бар китобҳои ёдшуда матнҳои дигаре низ мавҷуданд, ки аз назари луғавӣ ҳамгунӣ бо ин Тарҷумаи форсии Қуръон дар онҳо дида мешавад:

1. “Тарҷумаи сураи Моида”. Дар миёни ҷузвҳои тарҷумашудаи Қуръон, ки дар китобхонаи Устони Қудси Разавӣ нигоҳдорӣ мешавад, нусхаҳои куҳане бо тарҷумаи зернавис аз сураи Моида ва чанд оят аз сураҳои дигар ба шумораи 177, бидуни таърих ва номи мутарҷиму котиб, ки шабоҳатҳои бисёре бо Қуръони тарҷумашудаи таҳқиқшаванда дорад, ки дар инҷо бархе аз он вожаҳоро ҳамчун мисол меорем:

Сураи Моида	Тарҷумаи Қуръон
Moïda/2	گدشتاری : العدوان
Moïda/2	قصد کناران : آمین
Moïda/12	گشتیهایی شما : سیاتکم
Moïda/13	نیاوه ی : حظاً
Moïda/14	دشمنای : البغضاء
Moïda/15	فروانی کثیراً : فروانی
Moïda/19	مژده دادر : بشیر
Moïda/19	ببس برداری : نذیر
Moïda/23	غلبه کناران : غالبون
Moïda/24	نشستاران : القاعدون
Moïda/31	می کچیل کرد : یبجث
Moïda/41	نیوشیداران سماعون : نیوشیداران
Moïda/46	راست کار گرفتار مصدقاً : راست کار گرفتار
Moïda/60	بپرستید : عبد
Moïda/65	بیوشانیدیم ایما : کفرنا
Moïda/86	ایاران : اصحاب

Moïda/89	گورده	رقبة : گورده
Moïda/89	نگندد	لم يجد : نگندد
Moïda/103	می درجینند	یفترون : می درجینند
Moïda/113	بهتر	خیر : گیه

2. Фарҳанги “Масодир-ул-луғат” фарҳангест арабӣ ба форсӣ, ки бар асоси нусхаҳои махфӯз дар китобхонаи Устони Қудси Разаӣ ба ҷоп расидааст. Ин нусха дар китобхонаи марде бо номи Абулбаракати Шарифи Воиз нигоҳдорӣ шудааст, ки баъдҳо ҷузъи китобхона будааст, ки Нодиршоҳи Афшор онро дар соли 1145 ба Ҳарами мутахҳар ҳадя ва вақф кардааст.

Ин китоб таъриху таълиф ва таҳрир надорад, рангу рӯйи қоғаз ва кӯҳнагии хат аз замони бисёр дур ҳикоят мекунад ва эҳтимол меравад дар охири қарни шашум ё аввали қарни ҳафтуми ҳиҷрӣ китобат шудааст.

Қаринаҳои мавҷуд аст, ки муаллифи ин фарҳангнома чанд нусха дар ихтиёр доштааст, ки аз ҳамаи онҳо баҳра гирифта ва ҳамаи ин гуфтаҳо ҷамъоварӣ кардааст.

Ин матн ҳам шабоҳатҳои луғавӣ бо тарҷумаи Қуръони аз тарафи мо таҳқиқшуда дорад ва шояд тавон гуфт, ки яке аз маъхазҳои фароҳамоварандаи ин фарҳанг, фарҳанг ё матне будааст, ки дарбардорандаи вожаҳои аз гунаи забони ин тарҷумаи Қуръон ва ё гунаи наздик ба он будааст. Ва шояд ҳам худ муаллиф аз ҳамаи ҳавзаҳои ҷуғрофӣ бархоста будааст, ки мутарҷимии Қуръони ҳозир низ сокини он макон будааст.

Ва инак вожаҳои аз фарҳанги “Масодир-ул-луғат”, ки дар Қуръони тарҷумашудаи таҳқиқшаванда ёфт мешаванд:

- Бармар доштан = الاشياء (с. 72)
- Хилеш (пок кардани ҷоҳ аз...) = الاحماء (с. 65 - 93)
- Хилеш ва гул (пок кардани ҷоҳ аз...) = الاجتهار (с. 26)
- Дидавар шудан = الاطلاع (с. 271)
- Дидавар кардан = التصريف (с. 133)
- Рашт (се раште барафкандани канизак) = الانتصاف (с. 275)
- Систан (Ситамкор) = الاستضمام (с. 358)
- Шитафтан (харпушта) = التسنيم (с. 146)
- Шамидан (андак-андак) = التوتح (с. 397)
- Шамидан (чизе додан меҳмонро, ки бишамад) = التعليل (с. 121)
- Қазв (бонг кардан...) = النقطة (с. 481)
- Қуса шудан = الانساب (с. 312)
- Қилпой шудани асб = التجنيب (с. 95)
- Қилдаст шудани асб = التجنيب (с. 96)
- Қил кардани рӯй = المصاعرة (с. 209)
- Муштуви гандум афкандан дар гулӯи осӣ = الالهاء (с. 283)
- Нигастан = الاتهام؛ الابتلاع (с. 283)
- = الاستراط (с. 268)

3. Тарҷумаи “Таърихи Табарӣ” аз матнҳои дар дараҷаи аввали давраи нахустини забони форсӣ аст, ки ҳамеша ба он тавачҷӯх мешудааст. Нусхаҳои хаттии гуногуни ин матн, аз ин таърих ҳикоят дорад. Дар ин матн бархе аз вожаҳои аз вожаҳои тарҷумаи форсии Қуръони таҳқиқшаванда ба қор рафтааст. Равшан нест, ки ин луғат вожаҳои маъмул дар қорбурди забони он рӯз будааст ва ё нусхае, ки ин вожаҳо дар он омадааст, дар ҳавзаҳои забони тарҷумаи форсии ин Қуръон ва ё ба василаи китобе ё тарҷумае аз ин гунаи забонӣ навишта ё тарҷума шудааст.

Ин вожаҳо иборатанд аз:

- Авёрагӣ қунед = تمسون Рум/17
- Баранғҳо = كثيباً Музаммил/14
- Ба баванда бидихадишон = فيرفيهيم Нисо/173
- Беҳнаборда = بطراً Анфол/47
- Хунук мезананд = شهيق Худ/146
- Сиҳат андарояд = ترجف Музаммил/14
- Марв гирифтани эшон = طائرهم Аъроф/131
- Марв гиранд = يطيروا Аъроф/131
- Норой ҳама карданд = يجحدون Фуссилат/28
- Наёва = خلق Бақара/102, 200

Дар бархе дигар аз матнҳои форсӣ гоҳ-гоҳ як ё чанд вожа, ки бо вожаҳои ин тарҷумаи Қуръон ҳаммонанд аст, дида мешавад. Равшан нест, ки ин шабоҳатҳои луғавӣ нишони ваҳдати хавзаӣ чуғрофии онҳост, ки шояд ин вожаҳо дар гунаҳои дигари забонӣ ҳам вучуд доштаанд ва баъдҳо аз миён рафтаанд. Масалан, дар шеъри Абушакур ду бор вожаи “ӯстом” ба маънои *эътимод* ва *итминон* ба кор рафтааст:

*Ба афзой хонанд ўро ба ном,
Ҳам аз ному кирдору ҳам ўстом,
Магар мардуме к-аш бувад гармфом,
Бидодани бистонад аз ўстом.*

Дар “Тафсири Сурободӣ”, тарҷума ва қиссаҳои Қуръон вожаи “*рат*” ва “*рада*” ва ё “*рат*” ва “*рӯда*” омадааст, ба маънои *поку соф* ва *нарму ҳамвор*:

Рат, рӯда (рада) = صلياً، صعيداً Каҳф/8

Дар тарҷумаи мақомоти Ҳарирӣ чанд бор вожаи *ғўйраманд* ва *ғўйрамандӣ* дар тарҷумаи “сукалон ва сакл” ба маънои *гамгин*, *андӯҳгин*, *андӯҳмандӣ* ва *доғдорӣ* ба кор рафтааст, ҳамчуноне ки дар ин тарҷумаи Қуръон дар баробари “*бас*” калимаи *ғўйр* омадааст (Юсуф/86).

Пораи дигар аз вожаҳои ин тарҷума дар матнҳои дигар бештар дида мешавад, монанди *комсатн*, *ажсгуҳан* (*ачгуҳан*), ва бисёре аз вожаҳои дигар, ки дар чандин матн ба кор рафта шудааст ва нишона аз корбурди ин вожаҳо дар гунаҳои забони форсии дарӣ мебошад.

Дар миёни матнҳое, ки шумораи вожаҳои онҳо дар ҳамоҳангӣ бо ин тарҷума ироа шуд, аз давраву хавзаӣ нигориши тарҷумаи сураи Моид, фарҳанги “Масодир-ул-луғат” ва нусаҳои тарҷумаи “Тафсири Табарӣ”-огоҳӣ надорем, имоме донем, ки нависандагон ва фароҳамоварандагони фарҳанги “Муҳаззаб-ул-асмоъ”, “Таърихи Сиистон” ва “Эҳё-ул-мулк”, бегумон, аз хавзаӣ Сиистон будаанд ва медонем, ки Усмон Мухторӣ ҳам рӯзгореро дар Кирмон гузаронидааст. Шояд ин вожаҳо раҳоварди он сафар будааст ва шояд ҳам марбут ба замони ҳуди шоир. Ҳамин созгорӣ ва ҳамхонии вожаҳои Қуръони мо бо ин матнҳо рӯшан мекунад, ки ба эҳтимоли зиёд, мутарҷими ин Қуръон ҳам аз хавзаӣ Сиистону Кирмон мебоист бархоста бошад, вале агар мушобеҳати луғавии ин Тарҷумаи форсии Қуръонро бо девони Фаррӯҳии Сиистонӣ андак аст ва чуз чанд вожаи ҳамсон, монанди *пуранг*, *рӯд*, *увн*, *нун*, дар девонаш ёфт намешавад, гумони моро дар бораи ҳудуди чуғрофии тарҷумони Қуръон тазъиф намекунад, зеро девони Фарруҳӣ асари адабӣ аст он ҳам аз шоире, ки дар як марказияти адабӣ раванду тақомули забони меъёрро пай мегирад ва ҳамон гуна, ки гуфтем, дар осори адабӣ шаклҳои гунаву ғуише бисёр камтар аст.

Адабиёт:

1. Қуръони Қудс (сураи Бақара-сураи Каҳф). Ҷилди 1. – Техрон: Муассисаи фарҳанги Шаҳид Муҳаммади Равоқӣ, 192 с.
2. Қуръони Қудс. Ҷилди 2. – Техрон: Муассисаи фарҳанги Шаҳид Муҳаммади Равоқӣ, 187 с.
3. Қосимова М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IX-X). Ҷилди 1. – Душанбе: Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2012. – 568 с.
4. Қосимова Мукаррама Набиевна. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои XI-XII). Ҷилди 2. – Душанбе: Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2012. – 286 с.
5. Маликушшуаро Баҳор. Сабқшиносӣ ё таърихи татаввури насри форсӣ. – Душанбе: Бухоро, 2012. – 570 с.
6. Фаҳриддин Насриддинов. Арзишҳои адабӣ дар тарҷума ва тафсири қухани форси-тоҷикӣ. – Хучанд: Ношир, 2012. – 576 с.
7. Ҳалимов С. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои XI-XII). Ҷилди 2. – Душанбе: Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2012. – 96 с.
8. Озарнӯш О. Таърихи тарҷума аз арабӣ ба форсӣ. Ҷилди 1. – Техрон: Суруш, 1387. – 347 с.

Калидвожаҳо: *калимаҳо, матнҳо, монандӣ, фарқият, вариантҳо, тарҷума, фарҳанг, забон, забони форсӣ, забони форсии миёна.*

Аннотация
**СХОЖЕСТЬ ТЕКСТОВЫХ СЛОВ «КУРАНА КУДСА» НА ОТРИВКИ ТЕКСТОВ ИЗ
ДРУГИХ КНИГ**

Автор в статье использовал перепевённые слова с языка фарси из “Курана Кудса” и сопоставил их с другими историческими текстами, обосновал их фактами и прокомментировал примерами.

В число этих текстов входят: толковый словарь “Мухаззаб-ул-исмоъ”, “История Систана”, “Девон” Усмона Мухтори, “Эхё-ул-мулук”, толковый словарь “Масодил-ул-лугат”, а так же текст из “Истории Табари” в переводе, которые имеют полное сходство словарное и тематическое с текстами из книги “Курана Кудса”.

Ключевые слова: слова, тексты, похожие, разница, варианты, перевод, культура, язык, фарсидский язык, средний фарсидский язык.

Annotation
**THE SIMILAR INSCRIPTION WORDS OF QURONI QUDS WITH INSCRIPTION
STRUCTURES FROM OTHER BOOKS**

In the article the author equalized using Persian translated word of Quran Quds with another text of history, he explained their evidence with examples. From such cultural inscriptions are “Muqazzab-ul-asmo”, “Tarikhy Syston”, “Devon” Usmon Mukhtori, “Ehyo-ul-muluk”, culture “Masodir-ul-luqhat” and the translation “Tarikhy Tabary”. The likeness of inscription words of Quran with this mentioned inscriptions with excellent considered.

Keywords: words, texts, similar, differences, options, translations, culture, language, Persian language, middle Persian language.

Маълумот дар бораи муаллиф: Каландарзода Меҳрона, магистранти соли дуюми факултети филологияи тоҷик, кафедраи назария ва амалияи забоншиносии ДДОТ ба номи С.Айни.

Рохбари илмӣ: дотсент Мирбобоев А.

Сведения об авторе: Каландарзода Меҳрона, магистрантка второго курса факультета таджикской филологии ТГПУ им. С. Айни.

About the author: Qalandarzoda Mehrona, master student in the department of tajik philology Tajik state pedagogical university named after Sadriddin Aini.

НАХУСТИН НАШРИ ЯК ТАРҶУМАИ КУҲАНИ ҚУРЪОН БА ФОРСӢ

Сарчашмаҳои хаттӣ, баҳусус, матнҳои куҳани динӣ, ки яке аз қисматҳои асоситарини мероси мактуби фарҳанг ва адабиёти моро ба худ касб кардааст, моёи тараққӣ ва рушди донишҳои адабӣ ва пажӯҳишҳои бунёдии он ба ҳисоб рафта, ҳадаф аз таҳқиқу баррасии тарҷума ва тафсири куҳани форсӣ аз нигоҳи адабӣ равшан сохтани ҷойгоҳи ин сарчашмаҳои насри дар рушду нумӯи адабиётшиносии тоҷик мебошад.

Ташаккули таърихӣ ва инкишофи густурдаи забони адабӣ, баҳусус, таҳқиқу омӯзиши забони адабӣ дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ барои муайян намудани хусусиятҳои луғавӣ, грамматикӣ ва услубии забони адабии асрҳои гуногун як раванди мураккабу печида буда, сарчашмаҳои хаттӣ ва тарҷумаи тафсири куҳан барои омӯзиш ва баррасии ин раванд мадади калон мерасонад.

Вобаста ба хусусиятҳои луғавӣ, фонетикӣ, грамматикӣ ва услубиаш ин забон се зинаи инкишофро сипарӣ намудааст, ки осори хаттии асрҳои IX – X - зинаи аввалро дар бар гирифта, хусусияти барҷастааш дар он аст, ки дар ин зинаи инкишоф забони адабӣ забони сода, оммафаҳм, ба забони гуфтугӯи наздик буда, қорбасти калимаҳои арабӣ дар он ниҳоят кам аст. Яке аз сабабҳои ба ҳама фаҳмо будани он таъсири сусти забони арабӣ ба забони адабии форсӣ ба ҳисоб меравад (3, 35). Намунаи равшани инро дар байти Абӯисҳоқи Ҷӯйборӣи Бухорӣ дидан мумкин аст:

Ба абр пинҳон кард офтоби тобонро,

Ба сабаз бинҳуфт он лолабарги хандонро.

Зинаи дуум инкишофи забони адабӣ осори хаттии асрҳои XI-XII-ро дарбар гирифта, хусусияти асосии он дар қорбурди калимаҳои иқтибосии арабӣ, ҷумласозии мураккаб ва пайдоиши насри мусаччаъ ба ҳисоб меравад (3, 36). Чуноне ки Носири Хусрав гуфтааст:

Накӯй гар кунӣ, миннат манех з-он,

Ки ботил шуд зи миннат ҷуду эҳсон.

Ин зинаҳои таърихи забон таъсири худро ба тамоми осори хаттӣ, алалҳусус дар матнҳои куҳани он замон гузоштааст.

Аҳаммият ва хусусияти асосии тарҷума ва тафсирҳо дар адабиёти форсу тоҷик дар он аст, ки бо нуфузи баланди мазмунҳои қуръонӣ, дostonҳо ва фасохату балоғати забонии ин китобҳои муқаддас силсилаи образҳои бадеӣ ва воситаҳои гуногуни тасвир ба он роҳ ёфта, дар замири хонанда ва шунаванда бедоркунандаи кирдорҳои мусбат мегардад.

Академик Носирҷон Салимов дар китоби арзишманди “Марҳилаҳои услубӣ ва таҳаввули анвои наср дар адабиёти форс-тоҷик (IX-XIII)” фасли ҷудогонаро ба таҳқиқи тафсири қуръонӣ бахшида, доир ба аҳаммияти ин бахши насри классикии форсу тоҷик чунин навиштааст: «Қобили зикр аст, ки аксари тафсири асрҳои X-XIII ба ғайр аз арзиши мазҳабӣ мафкуравӣ ва фарҳангӣ забонӣ аз мухтасот ва кайфияти адабиву бадеӣ бархурдоранд» (6, 14).

Аз ҷумлаи тафсири куҳан “Тарҷумаи Тафсири Табарӣ”, “Баҳше аз тафсири куҳан”, “Тафсири Қуръони пок”, “Тафсири Кембрич”, “Тафсири бар ушре аз Қуръони мачид”, “Тафсири Абӯнасор”, “Тоҷ-ут-тарочим”-и Шохфури Исфароинӣ, “Тафсири-ут-тафосир” -и Сурободӣ, “Тафсири Дарвоҷакӣ”, “Тафсири Насафӣ”, “Кашф-ул-асрор”-и Абулфазли Майбудӣ, “Басоирӣ Яминӣ”-и Муҳаммади Нишопурӣ, “Равз-ул-ҷинон”-и Абулфутӯҳи Розӣ ба шумор рафта, дар доираи асрҳои X-XII ба қалам омадаанд.

“Қуръони Қудс” низ яке аз қуҳантарин нусхаҳои тарҷумаи форсӣ, ки бо сабаби ҳифз дар “Китобхонаи устони Қудси Разаӣ” бо ин ном ёд шуда, аз оғоз сураи Фотиҳа ва 213 ояти аввали сураи Бақара ва аз анҷом дар ҳудуди 17 сураи охири Қуръон, аниқтараш аз ояти 19-уми сураи Лайл то ба охир афтодагӣ аст. Инчунин шурӯъ аз сураи Нӯҳ фарсудагӣ ва афтодагии матн оғоз гардида, дар поёнтарини он калимаҳои пароканда ба ҷашм мерасад. Дар соли 1360 х. мутобиқ ба соли 1981 м. пажӯҳишгари эронӣ Алӣ Равоқӣ дар “Китобхонаи устони Қудси Разаӣ” бо матн ва нусхаи зерин ошноӣ пайдо кард ва тӯли се сол болои он қор бурд, ки дар натиҷа таҳияи матни форсии онро бо муқаддимае тирамоҳи соли 1364 х.\ 1985 м. бо номи “Қуръони Қудс – қуҳантарин баргاردони Қуръон ба форсӣ” аз ҷониби “Муассисаи фарҳангии Шаҳид Муҳаммади Равоқӣ” ба таъриф расид.

Аз рӯи навиштаи Алӣ Равоқӣ, нусхаи мазкур дар шумораи 54 дар “Китобхонаи устони Қудси Разаӣ” нигоҳдорӣ шуда, дорои 205 ҷараҳ, нави коғаз ҳиноии муҳракашида, 30x39 см андоза дошта, ҳар саҳифа ба тӯли 24см 14 сатр матн навишта, матни арабӣ бо бо хати насх ва матни форсӣ, ки дар зери он омадааст, бо хатти куфӣ охириҳои давраи таҳаввул ва тарҷума навишта шудааст.

Тарҷумаи форсии ин нусха аз ду қисм иборат буда, қисми аввал шурӯъ аз ояти 213-уми сураи Бақара то сураи Каҳф, иборат аз 192 саҳифа мебошад. Китоби номбурда дар ду қисм дар Маркази мероси хаттӣ, Заҳираи дастнависҳои Шарқии Академияи илмҳои Тоҷикистон ҷойгир буда, зери рақами 7398 муҳр зада шудааст.

Пажӯҳишгари Қуръон Алӣ Равоқӣ дар муқаддимаи тарҷумаи форсӣ чунин менависад: “Омода кардани ин Қуръони пураҷ ва тарҷумаи он пеш аз се сол рӯзгор бурд. Ману ёронам дар бадтарин шароит ва бидуни ҳеҷ ёриву кӯмаке кӯшидему ҳуни дил ҳурдем, то ин тарҷумаро аз ҳар гуна хатое дур нигоҳ дорем. Бо ин ҳама камӣҳо ва нуқсҳои он ҳама баргардони ман аст» (1, 5).

Тарҷумаи “Қуръони Қудс” яке аз қуҳантарин баргардонҳои Қуръон ба забони форсӣ буда, намунаи равшан аз як тарҷумаи бисёр дақиқу огоҳона аст.

Эронӣ аз нахустин миллатҳое буданд, ки дини исломро пазируфтанд ва ҳамагӣ тавони хешро дар роҳи парваронидани фарҳанги дини навин ба кор гирифтанд. Одобу забон ва хати арабиро бо забону фарҳанги хеш баромехтанду то андозае дар ин кор пеш рафтанд. Тарҷумаи Қуръон бошад асоситарин омили чунин омезиши хат, забон ва фарҳанги форсӣ арабӣ аст.

Арзиши таърихӣ-иҷтимоии бештарини тарҷумаҳои қуҳани Қуръон дар арзиши забонии онҳо меҷараҳад, аммо ин тарҷумаи вазнину мушқил, ҳамчуноне ки аз нигоҳи таърихи тарҷумаи Қуръон ба забони форсӣ дорои аҳамияти қалон аст, аз назари таърихи забон низ аз арзишҳои вижа баҳравар аст, ки ин дархури пажӯҳишҳои пурдоманаи таърихӣ-иҷтимоӣ буда, дар мақоми санади таърихӣ аз забони форсӣ бояд аз ҷониби пажӯҳишгарони забону адаби форсӣ ва забоншиносон таҳқиқу баррасӣ шавад.

Дар пажӯҳиши тарҷумаи “Қуръони Қудс» ба Алӣ Равоқӣ ҳамкорони арҷумандаш аз қабилӣ хонум Афсонаи Шефтафар, Оқои Абдулалӣ Фарзод, Маҳдии Мадоинӣ, доктор Муҳаммад Ҳусайни Рӯҳонӣ, аз устодон ва дӯстони донишманд доктор Меҳрӯди Баҳор, доктор Аҳмад Тафаззалӣ, доктор Алӣ Ашрафӣ Содикӣ (дар бораи пораҳое аз вожаҳо бо эшон рӯй задаанд ва дастхонии бархе аз вожаҳо аз роҳнамоиҳои эшон аст) ёрӣ ва кӯмак намудаанд.

Пешгӯфтори тарҷумаро Муҳаммад Мухторӣ бодикқат хонда бисёре аз нуқтаҳоро ёдоварӣ кардаанд. Инчунин Муҳаммад Ҳасой бо хаттӣ дилнишини ҳуд тамоми сарсураҳоро навишта, Беҳрӯзи Разаӣ дар қисмати орои матн кӯшиши зиёд ба ҳарч додааст (1, 6).

Адабиёт:

1. Доктор Алӣ Равоқӣ. Қуръони Қудс (сураи Бақара-сураи Каҳф). Ҷилди 1.-Техрон: Муассисаи фарҳанги Шаҳид Муҳаммади Равоқӣ, 192 с.
2. Доктор Алӣ Равоқӣ. Қуръони Қудс. Ҷилди 2.-Техрон: Муассисаи фарҳанги Шаҳид Муҳаммади Равоқӣ, 187 с.
3. Қосимова Мукаррама Набиевна. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IX-X). Ҷилди 1. – Душанбе: Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2012. – 568 с.
4. Қосимова Мукаррама Набиевна. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои XI-XII). Ҷилди 2. – Душанбе: Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2012. – 286 с.
5. Маликушшуаро Баҳор. Сабқшиносӣ ё таърихи татаввури насри форсӣ. – Душанбе: Бухоро, 2012. – 570 с.
6. Фаҳриддин Насриддинов. Арзишҳои адабӣ дар тарҷума ва тафосири қуҳани форсӣ-тоҷикӣ. – Хучанд: Ношир, 2012. – 576 с.
7. Ҳалимов С. Таърихи забони адабии тоҷик(асрҳои XI-XII). Ҷилди 2. – Душанбе: Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2012. – 96 с.
8. Озарнӯш О. Таърихи тарҷума аз арабӣ ба форсӣ. Ҷилди 1. – Техрон: Суруш, 1387. – 347 с.

Калидвожаҳо: *пажӯҳиш, тарҷума, матн, забон, забони форсӣ, забони арабӣ, хат, фарҳанг, омезиш, Қуръони Қудс, пажӯҳишгар, калима.*

Аннотация

ПЕРВОЕ ИЗДАНИЕ ОДНОГО СТАРОГО ПЕРЕВОДА КОРАНА НА ФАРСИ

Письменное наследие, особенно письменные источники играют огромную роль в истории каждого народа. К числу наиболее ранних персидско-таджикских средневековых письменных произведений относится одна письменная копия персидского перевода Корана, которая хранится под номером 54, в объёме 205 страниц в областной библиотеке Устони Кудс-е Разави. Рукопись обработана и подготовлена к печати группой исследователей Культурного учреждения Шахед Мохаммад Раваки под руководством доктора Али Раваки в течение 3 года и издана в 1985 г. под названием “Коран-е Кодс – кохантарен баргардан-е Коран бе фарси”. Издание данного письменного источника имеет огромное лингвистическое значение, ибо в тексте источника отражены языковые особенности раннего периода становления литературного языка фарсии дари.

Ключевые слова: *исследование, перевод, текст, язык, персидский язык, арабский язык, письмо, культура, смешение, Коран-е Кодс, исследователь, слово.*

Annotation

THE FIRST PUBLICATION PERSIAN TRANSLATION OF QURAN

The source of writing, especially the oldest religion inscriptions are the inheritances of every nations. From these inscription Quran Quds is one of the oldest persian translated religion inscriptions. Because of keeping at the library uston (region) Qudsi Razavi is known with this name. From Ali Ravoqi inscriptions, this copy is kept in that library and has 205 papers. In 1981 researcher Ali Ravoqi got to know the inscription of this book and he had worked 3-years on it.

Keywords: *researching, translation, text, language, Persian language, Arabic language, writing, culture, mixing, Quroni Quds, researcher, word.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Қаландарзода Меҳрона, магистранти соли дуюми факултети филологияи тоҷик, кафедраи назария ва амалияи забоншиносии ДДОТ ба номи С.Айнӣ.

Рохбари илмӣ: дотсент Мирбобоев А.

Сведения об авторе: Каландарзода Меҳрона, магистрантка второго курса факультета таджикской филологии ТГПУ им. С. Айнӣ.

About the author: Qalandarzoda Mehrona, master student in the department of tajik philology Tajik state pedagogical university named after Sadriddin Aini.

ИБОРАҶОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ЗАБОНҶОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ ВА МУОДИЛНОКИИ ОНҶО

Фразеология – илм дар бораи воҳидҳои фразеологӣ мебошад, ки яке аз унсурҳои муҳимтарини забон ба шумор меравад. Воҳидҳои фразеологӣ дар боби алоҳидаи забон, ки фразеология ном дорад, омӯхта мешавад. Воҳидҳои фразеологии забони англисӣ аз ҷиҳати сохту таркиб, маъно ва обуранг ба гурӯҳҳои зиёде ҷудо мешавад. Онҳо дар шакли ифодаҳои ниҳоят мухтасар баён шуда, таҷрибаи ҳаётии бисёрсолаи одамон, таъбу кайфият ва урфу одати онҳоро инъикос мекунанд.

Шубҳае нест, ки тадқиқи ҳаматарафаи масъалаҳои фразеологии забони англисӣ барои равшан намудани як қатор проблемаҳои лексикология, этимология, синтаксис, калитрашиносӣ, орфография, маданияти сухан ва дигар соҳаҳо кӯмак хоҳад кард.

Фразеология ҳазинаи забон мебошад. Дар фразеологияи миллии забони англисӣ, воҳидҳои фразеологии дигар миллатҳо низ вучуд дорад. Фразеологизмҳо яъне воҳидҳои фразеологӣ як ҷиҳати муҳими забон мебошад, ки забон бе онҳо вучуд дошта наметавонад. Фразеологияи забони англисӣ хеле бой ва ғанӣ буда, таърихи бисёрасра дорад. Забони англисии муосир забони таҳлилӣ мебошад. Зиёдшавии таҳлили забони англисӣ тамоми воҳидҳои фразеологии забони англисиро маҳдуд месозад.

Масалан:

The man of the hour – Каҳрамони давра.

He is dying for her – Ӯ дар ишқи ӯ месӯзад.

You better ask for your cards – Беҳтар ин аст, ки аз кор раӣ.

Ин ибораҳо навиштаҷотҳои рехтаро аз қабилӣ *the badger state – шаҳри Висконсинро* ифода мекунанд. *Girl Friday* – ёрдамчӣ, ёрдамчии боваринок, аниқтараш оиди **котиба** сухан меравад ва ғайраҳоро ифода мекунанд, ки мо ба онҳо ба назари фразеологизмӣ нигоҳ мекунем.

Фразеология ғанӣ мебошад, ки воқеаҳои аз ҳад зиёд омехтаро меомӯзад ва усули омӯзиши худро дорад. Ақидаҳои забоншиносон дар баъзе мушкилоти фразеологӣ аз якдигар фарқ мекунанд. Бо вучуди ин вазифаи муҳими забоншиносоне, ки дар соҳаи фразеология кор мекунанд аз кучишҳои сарҷамкорӣ ва ёфтани роҳи усулҳои иборат аст, ки ҳам барои назарияи фразеология ва ҳам барои таълим додани забонҳои хориҷӣ муҳим мебошад.

Фразеология худ калитраи ҷунонӣ (**phrasis-ифода ва logos-таълим**) буда, ҳамчун истилоҳ номи яке аз бахшҳои илми забоншиносиро ифода менамояд [2, 18-26]. Мавзӯи бахши ин қисмати забоншиносӣ маҷмӯи воҳидҳои рехтаву устувори забон мебошанд, ки бо аломатҳои хоси сохторию маъноӣ ва услубии худ аз дигар воҳидҳои забон ба куллӣ фарқ менамоянд.

Бояд қайд намуд, ки дар забон ду навъи ибора ва ҷумла мавҷуд аст:

1. ибора ва ҷумлаҳои озодаи синтаксисӣ;

2. ибора ва ҷумлаҳои фразеологӣ.

Ибора ва ҷумлаҳои озодаи синтаксисӣ мавзӯи бахши қисмати дигари илми забоншиносӣ– синтаксис, буда, чандон рабте ба мавзӯи мавриди таҳқиқи мо надорад.

Воҳидҳои фразеологӣ ё фразеологизмҳо маҷмӯи ифодаву ибораҳои рехтаву устуворе мебошанд, ки дар заминаи қолабҳои муайяни синтаксисӣ ба вучуд омада, дар доираи маъноӣ мушаххаси аксаран образнок шахшуда, хусусияти доимӣ касб намудаанд. Воҳиди фразеологӣ таркибан ду ва зиёда калитраҳоро ташкил мекунанд. Онҳо сохти устувору семантикаи ягона доранд ва ҷузъҳои таркибии онҳо аз якдигар ҷудонопазир мебошанд. Воҳидҳои фразеологӣ дорои хусусиятҳои ба худ хос буда, ба ин хусусиятҳо, пеш аз ҳама, устуворӣ ва тағйирнопазирии маъноӣ, обуранг ва ифоданокӣ хоси маъноӣ, масолеҳи тайёри забон будан ва ба тамоюли умумихалқӣ доштани онҳо дохил мешаванд, ки маҳз дар заминаи онҳо воҳидҳои фразеологӣ аз дигар воҳидҳои забон фарқ менамоянд. Инро аз муқоисаи воҳидҳои фразеологии **to give an ear to (гӯш андохтан)** дар доираи ду забон мушоҳида кардан мумкин аст:

The owner of the factory gave an ear to the complaints of the workers [5, 34]. Роҳбари корхона ба ишқояти коргарон гӯш андохт.

Воҳидҳои фразеологиро дар асл намаки асари бадеӣ гуфтаанд, ки ин бесабаб нест. Онҳо аз беҳтарин воситаҳои ифодаи образнокӣ, ҷаззобияту муассирӣ дар забонҳо ба ҳисоб рафта, бо обуранги махсус, ва табиати нотақрори миллии худ таровату нишонрасии нутқро таъмин намуда, ҳамчун масолеҳи тайёри он мавриди истеъмол қарор мегиранд. Нависандагону шоирон

хангоми баёни ягон ҳодиса барои бештар пуртаъсиру образнок баромадани фикрашон аз ин воситаҳои муҳими забонӣ ба таври фаровон истифода мебаранд, зеро ки воҳидҳои фразеологӣ маъноро пардапӯшона, пуртароват, таъсирбахш ва бо як ҷилои махсуси ба ҳудашон хос баён мекунад: масалан дар забони

англисӣ тоҷикӣ маъно

from the bottom of heart аз таҳти дил самимона содиқона

The orphan served the rich man like a son **from the bottom of his heart**; the rich man's profits and losses were his own. - Ятим ба бой **аз таҳти дил** фарзандвор хизмат кардан гирифтааст, нафъи бойро нафъи худ, зарари бой-ро зарари худ донистааст,

Дар назарияи тарҷума яке аз масъалаҳои муҳим ва пураҳамияти он, ин омӯзиши дараҷаи муодилнокии ва ҳадду ҳудуди имконоти тарҷумаи воҳидҳои фразеологӣ аз як забон ба забони дигар мебошад. Муодилнокии воҳидҳои фразеологӣ ин воҳидҳои фразеологӣ гуногунеро дар доираи ду ва ё зиёда забонҳо меноманд, сарфи назар аз гуногунии сохт ва мансубияти забониашон, аз рӯйи маъно бо ҳамдигар наздик ё умуман ҳаммаъно мебошанд. Чунончи, муқоисаи воҳидҳои фразеологӣ дар зер овардашуда дар доираи забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ нишон медиҳанд. Мисол:

англисӣ тоҷикӣ: ба маънои day by day рӯз ба рӯз бо гузашти вақт face to face рӯ ба рӯ бевосита, дар (ба) муқобил from dawn till dusk аз субҳ то шом мунтазам, бетанаффус

Муодилнокии воҳидҳои фразеологиро вобаста ба ҳад ва тарзу воситаи ҳаммаъношавиашон метавон ба ду гурӯҳ ҷудо намуд:

А) муодилнокии шакли воҳидҳои фразеологӣ;

Б) муодилнокии маънои воҳидҳои фразеологӣ.

Муодилнокии шакли маънои воҳидҳои фразеологӣ чунин воҳидҳои фразеологиро меноманд, ки аз рӯйи шакл ва воситаҳои лексикӣ грамматикӣ, ки дар ташаккули онҳо иштирок менамоянд, дорои унсурҳои якхелаи лексикӣ грамматикӣ ва тарзу қолаби ягонаи шаклгирӣ доранд. Ҷиҳати муҳими чунин воҳидҳои фразеологӣ аз он иборат аст, ки онҳо ҳам аз рӯйи шакл ва ҳам аз рӯйи маъно пурра ба якдигар умумият доранд ва аз як забон ба забони дигар метавонанд айнан тарҷума шаванд. Чунончи, аз муқоисаи ин гуна воҳидҳои фразеологӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ бармеояд, дар доираи ду забон метавон ба ҳуби мушоҳида кард.

Мисол: Англисӣ: to kill two birds with one stone

Тоҷикӣ: бо як тир ду нишон

Маъно: бо як амал ду натиҷа ба даст овардан

Муодилнокии маъноӣ гуфта дар воҳидҳои фразеологӣ ин ё он забон чунин воҳидҳои фразеологиро меноманд, ки дорои шакл ва қолабҳои гуногун буда, дар ташаккули онҳо воҳидҳои гуногун лексикӣ грамматикӣ иштирок менамоянд, вале аз рӯйи маъно бо якдигар ҳаммаъно ё наздикмаъно шудаанд. Ин гурӯҳи воҳидҳои фразеологӣ аксаран чунин воҳидҳои фразеологӣ мебошанд, ки маънои фразеологӣ онҳо дорои тобишҳои иловагӣ мебошанд.

Аз ин нуқтаи назар, онҳо аксаран образноку ҷаззоб мешаванд ва ҷузъҳои онҳо пурра ё қисман ба маънои маҷозӣ меоянд.

Масалан: Англисӣ: A green thumb

Тоҷикӣ: дасти қасе сабз будан

Маъно: дар дарахтшинонӣ ва зироат мохир будан.

*My uncle really **has a green thumb**. He can grow everything [5, 36].*

*Дад ҳақиқат **дасту** амаки ман **сабз аст**. Вай ҳамаҷизро қошта метавонад.*

Гурӯҳи муодилнокии маънои воҳидҳои фразеологӣ бояд гуфт, ки на дар ҳама ҳолат метавонанд аз рӯйи маъно бо якдигар пурра ҳаммаъно шаванд ва дар мавриди тарҷума пурра ҷойи якдигарро иваз намоянд. Зеро ҳар як воҳидҳои фразеологӣ дар доираи забони худ дорои табиат ва ифоданокии хос мебошад, ки доираи ин ё он маъно ба забони дигар айнан тарҷума кардани он номумкин аст. Аз ин рӯ, ин гурӯҳи воҳидҳои фразеологиро метавон воҳидҳои фразеологӣ наздикмаъно ҳисобид. Зеро онҳо танҳо дар доираи ин ё он маъно барои ҳарду воҳидҳои фразеологӣ муодилшудаи муҳим умумияти маъноӣ пайдо карда, обуранг ва ифоданокии он аксаран сарфи назар мешавад.

*Where did you hear that? From Ed? He is a **snake in the grass** [5, 86].*

*Ту инро аз кучо шуниди? Аз ёд? Вай **каждуми таги бурё** ҳаст.*

Дар заминаи маҷоз сурат гирифтани образнокии ибораҳо дар забони англисӣ низ яке аз хусусиятҳои нозуки фразеологияҳо мебошад, ки он бештари ҳоси воҳидҳои фразеологӣ идиоматикӣ махсуб меёбад. Бо мақсади тақвияти ин андешаҳо чанд намунаро дар таркиби ҷумлаҳо пешниҳод мекунем:

a snow job - to trick someone – касеро фиреб кардан: - *We snowed my brother into thinking that he was invisible by pretending we couldn't see him.* - Мо бародарамро фиреб додем, ки ӯ намоён нест ва вонамуд кардем, ки ӯро намебинем (2.17).

put all my eggs in one basket - put all of you trust in only one thing or plan – ба як андеша пурра дода нашудан:

- *Brian made two plans for his birthday party. One was to take his friends swimming and the other was to go to the park. By not putting all his eggs in one basket, he was certain to have a good birthday party, no matter what the weather was.* - Брейн дар рӯзи зодрузиаш ду нақша кашид. Яке аз онҳо ба оббозӣ рафтан бо дӯстонаш, дигаре аз он бошад ба парк рафтан буд. Аммо ӯ ба як андеша банд нашуда, боварӣ дошт, ки новобаста аз чигунагии ҳаво шабнишини зодрузиаш хуб хоҳад гузашт.

happy as a clam- very happy –хело хушбахт: - *He was happy as a clam when he found out his family were going to Disney World for vacation.* ӯ хело хушбахт буд, вақте фаҳмид, ки оилаи онҳо дар истироҳат нияти ба Disney World рафтанро доранд.

Дар интиҳо мебояд қайд намоем, ки захираи фразеологӣ ҳар як забон, пеш аз ҳама, дар асоси конунҳои дохилии он ба вучуд меояд. Дар воҳидҳои фразеологӣ ҳар забон зимни шакли ифодаҳои ниҳоят мухтасар ва мӯҷаз, таҷрибаи ҳаёти бисёрсолаи ҳамон халқ инъикоси худро меёбанд. Ба ин сабаб аст, ки воҳидҳои фразеологӣ ҳар забон бо хосиятҳои фардӣ ва обурангу таровати махсуси ба худ хоси факат ҳамон забон шуда мемонанд. Инчунин мебояд қайд намоем, ки омӯзиши ин масъала дар мавриди тарҷумаи асарҳои илмию фарҳангӣ аз як забон ба забони дигар аз бисёр ҳатогиҳо ва костаҳои ҷанбаҳои бадеии асар пешгирӣ карда, ҷаззобияти хоси онро нигоҳ медоранд.

Адабиёт:

1. Балли Ш. Французская стилистика./ Ш. Балли – М.: ИЛ. 1961. – 300 с.
2. Мачидов Х. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик. Душанбе, 1982. – 124 с.
3. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. Ҷ.1./ М. Фозилов, Р. Ҳошим. Нашриёти давлатии Тоҷикистон. Душанбе, 1963. – 957 с.
4. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. Ҷ.2./ М. Фозилов, Р. Ҳошим. Нашриёти «Ирфон». Душанбе, 1964. – 684 с.
5. Dean Curry. Illustrated American Idioms. Washington, 1994.-99 p.
6. Oxford advanced learner's dictionary, new 8th edition. Oxford University Press, C. 1796.

Калидвожаҳо: фразеология, воҳидҳои фразеологӣ, маҷоз, муодилнокӣ, муодилнокии шаклию маъноӣ, муодилнокии маъноӣ, муқоиса, тарҷума.

Аннотация

ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ АНГЛИЙСКОГО И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОВ И ИХ ЭКВИВАЛЕНТНОСТЬ

В данной статье рассматриваются фразеологизмы английского и таджикского языков и их эквивалентность. Фразеологизмы английского и таджикского языков отражают многовековой опыт людей, их настроения, обычаи и традиции. Фразеологические единицы с их особым колоритом и своеобразием выражают идею ярко, образно и с особым блеском. Сравнительный анализ показал что, в процессе фразеологизмов возникает больше формально-смысловая и смысловая эквивалентности.

Ключевые слова: фразеология, фразеологические единицы, метафора, эквивалентность, формально-смысловая эквивалентность, смысловая эквивалентность, сравнение, перевод.

Annotation

PHRASEOLOGICAL UNITS OF ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES AND THEIR EQUIVALENCE

This article discusses phraseological units of the English and Tajik languages and their equivalence. Phraseologisms of the English and Tajik languages reflect the multifaceted experience of people, their moods, customs and traditions. Phraseological units with their special flavor and originality express the idea vividly, figuratively and with special brilliance. Comparative analysis showed that in the process of translating phraseological units formal-semantic and semantic equivalence arise.

Keywords: phraseology, phraseological units, metaphor, equivalence, formal-semantic equivalence, semantic equivalence, comparison, translation.

Маълумот дар бораи муаллиф: Нозимова Ҳамрози Сайнуриддиновна, магистранти соли дуюми факултети забони англисии ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ

Роҳбари илмӣ: Каримов Ш.Б.

Сведения об авторе: Нозимова Ҳамрози Сайнуриддиновна магистрантка второго курса факультета английского языка ТГПУ имени Садриддина Айнӣ

Научный руководитель: Каримов Ш.Б.

About the author: Nozimova Hamrozi Sainuriddinovna, second year magister of the English Department of Tajik State Pedagogical University named after S.Aini

Supervisor: Karimov Sh.B.

МАФҲУМИ “КОНСЕПТ” ДАР ИЛМИ ЗАБОНШИНОСИИ МУОСИР

Чи хеле ки маълум аст, дар илми муосир забоншиносии маърифатӣ бо суръати хеле баланд рушд карда истодааст. Аммо, сарфи назар аз миқдори зиёди тадқиқот дар ин соҳа, як қатор масъалаҳои асосии мушкил боз боқӣ мондаанд. Хусусан масъалаи мафҳуми “консепт” масъалаи ҳалталаби замон ба шумор меравад ва диққати муҳаққиқони зиёдеро ба худ ҷалб намудааст. Зеро он мафҳуми калидии забоншиносии маърифатист. Мафҳуми “консепт” калкаи калимаи латинии “conceptus” буда, маънояш ғоя, мафҳум, тасаввурот, маҷмӯи ақидаҳо мебошад. Мафҳуми консепт яке аз мафҳумҳои бунёдии ғайбӣ зехнии инсон ба шумор рафта, ҳамчун як системаи муайяни донишҳо баррасӣ карда мешавад [2, 268].

Аввалин маротиба истилоҳи “консепт” соли 1928 аз тарафи забоншиносии рус С.А. Асколдов-Алексеев истифода шудааст [9, 314] ва пас аз ин дар илми забоншиносии муосир пойдор гаштааст. Мувофиқи таърифи С. А. Асколдов, консепт «ташаққули зехнӣ мебошад, ки он ашёҳои номуайяни сершумори якхеларо дар ҷараёни фикр иваз мекунад» [1, 267]. Имрӯзҳо дахҳо таърифҳои гуногуни консепт, инчунин таҳқиқотҳои хастанд, ки ба таҳлили таърифҳои мавҷуда бахшида шудаанд [4, 268; 6, 79]. Аммо гарчанде ки бисёр олимони машҳур ба таҳқиқи мафҳуми мазкур самаранок машғуланд, ҳанӯз ҳам таърифи ягона дарёфт нашудааст. Мафҳуми консепт дар тадқиқотҳои илмӣ мутахассисони илми мантиқ, фарҳангшиносон, файласуфон, забоншиносон ва равшаншиносон васеъ қорбурд мешавад ва ҳар кадом муҳаққиқ мазмуни мафҳуми мазкурро ба таври гуногун шарҳ медиҳад. Бинобар ин, доираи тафсири “консепт” хеле васеъ аст.

Дар фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (чилди якум) зери таҳрири С. Назарзода, А.Сангинов, С.Каримов, М.Ҳ.Султон оварда шудааст: “Консепт (мафҳум) – ин фикри (тасаввури) мантиқан муташаққили умумӣ дар бораи ашё ва ҳодисаҳо мебошад” [11, 809]. Чунин олимони машҳур, ба монанди З.Д. Попова ва И.А. Стернин, консептро ҳамчун образи зехнии муттасил, воҳиди асосии тафаккури инсон муайян намудаанд. Аз ин рӯ метавон гуфт, ки консепт як категорияи зехнӣ аст. Ба ақидаи муҳаққиқи тоҷик Каримова Н.И. консепт як воҳиди луғавии равшан буда, маҷмӯи маъно, арзиш ва меъёрҳои ҳамчун натиҷаи ғайбӣ маърифатии шахс нишон медиҳад.

В. А. Маслова мегӯяд, ки консепт – маҷмӯи донишҳо оиди объекти мазкур ва маҷмӯи воҳидҳои забонӣ мебошад ва истилоҳест дониш ва таҷрибаи шахсро инъикос менамояд [8, 37-38]. Консепт микромамунаи фарҳанг аст. Овардани таърифи Ю.С. Степановро мувофиқи мақсад мешуморем, ки вай консептро дар шуури инсон ҳамчун асоси фарҳанг мешуморад; ё дар шакле, ки дар он фарҳанг ба олами рӯҳии инсон ворид мешавад. Забоншиносии дигари тоҷик Раҳимӣ С.С. ишора мекунад, ки консепт ба ҳар як шахс имкон медиҳад, ки ба фарҳанги ҷомеаи худ ворид гардад ва ба он таъсир расонад. Ҳамин тариқ робитаи наздики забон ва фарҳанг арзи вучуд дорад.

В. Н. Телия ба мафҳуми “консепт” чунин таъриф додааст: “Консепт маълумоте мебошад, ки инсон оиди ин ё он объект медонад” [12, 97]. Ба андешаи Д. С. Лихачёв, консепт – образи тафаккур мебошад, ки дар раванди фикрронӣ маҷмӯи ашёҳои якхеларо ҷой медиҳад. Ӯ пешниҳод мекунад, ки маҷмӯи чунин консептҳо соҳаи консептуалии забон, яъне консептосфераи забонро ташкил медиҳад [Лихачёв, 1991: 280-287], ки дар он фарҳанги миллат мутамарказ шудааст. Ҳамин тавр, мо метавонем консептро ҳамчун як навъ тасвире дарк намоем, ки дар раванди фикркунӣ пайдо мешавад. М.В. Пименова қайд мекунад: “Чизе, ки инсон, дар бораи объектҳои берунӣ ва дарунӣ медонаду тасаввур менамояд, консепт ном дорад” [9, 301]. Соломоник гуфтааст, ки консепт – мафҳуми илмӣ абстрактӣ буда, дар асоси мафҳумҳои мушаххаси ҳаррӯза ба амал омадааст. “Консепт – ин моликияти шахс аст”, гуфтааст Залевская А.А. Ба ақидаи С.Г. Воркачёв консепт - воҳиди амалии тафаккур мебошад. Мувофиқи гуфтаи В.В.Красних консепт танҳо воҳиди дараҷаи баланди абстраксия буда метавонад, ки хусусияти миллию фарҳангиро инъикос менамояд. А.П. Бабушкин чунин таъриф медиҳад: “Консепт як воҳиди ҷудогонаи пурмазмуни шуур ё олами идеалӣ мебошад, ки дар хотираи ҳар як соҳибзабон нигоҳ дошта мешавад” [3, 13]. Вай консептҳои ҳамчун сохторҳои муаррифнамоии донишҳо баррасӣ менамояд. Барои забоншинос П. В. Чесноков консептҳо “воҳидҳои тафаккур

ба шумор рафта, дорои мундариҷаи томи алоҳида мебошанд”. Ба гуфтаи А. Вежбитская, концепт - ин ашёест, ки воқеиятро инъикос менамояд. Ҳамин тавр, ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки концепт - ин воҳиди абстрактӣ буда, инсон дар раванди тафаккур тавассути он фаъолият менамояд.

Е. С. Кубрякова таърифи “концепт”-ро чунин додааст: “Воҳиди амалии тафаккур концепт ном дорад”. Дар “Фарҳанги мухтасари истилоҳоти маърифатӣ”, ки зери таҳрири Е.С. Кубрякова нашр шудааст, концепт ҳамчун «воҳиди амалии тафаккур ва сохтори иттилоотие, ки дониш ва таҷрибаи шахсро инъикос мекунад; як воҳиди амалии пурмазмунӣ хотира, захираи равонӣ, системаи концептуалии забон ва мағзи сар, ки дар психикаи инсон инъикос ёфтааст» фаҳмида мешавад [7, 255]. Тибқи гуфтаи Барри Смит, концептҳо натиҷаи шуури инсон мебошад. В. В. Колесов дар монографияҳои ӯ (Колесов, 1992, 2002, 2004) таҳлили амиқи лингвофалсафии концептро ҳамчун категорияи дониш медиҳад. Ба фикри Стивен Лоренс ва Эрик Марголис концепт муҳимтарин сохтори забонӣ дар назарияи тафаккур махсуб меёбад.

Концепт сохти мураккаб дорад, он якранг нест, он ҳамчун маҷмӯи ғояҳо, мафҳумҳо, образҳо, тасаввурот, таассуротҳо инкишоф меёбад. Ҳамин тариқ, сарфи назар аз тафсириҳои мухталифи концепт, муҳакқиқон бо як овоз дар ин ақидаанд: концепт - ин сохтори зеҳнӣ ва воҳиди дониш дар шуури инсон аст.

Таҳқиқи мафҳуми “концепт” дар навбати худ имкон медиҳад, ки хусусиятҳои зерини он муайян карда шаванд:

- концепт - воҳиди ҳадди ақали таҷрибаи инсон дар тасаввури идеалии он аст, ки дар шакли калима дода шудааст ва соҳае дорад;
- концептҳо - воҳидҳои асосии коркард, нигоҳдорӣ ва интиқоли донишхоянд;
- концепт ҳудуди раво ва вазифаҳои мушаххас дорад;
- концепт воҳиди асосии фарҳанг аст.

Қайд кардан бамаврид аст, ки имрӯзҳо дар илми забоншиносии муосир ду самт ва ё равиши асосии омӯзиши мафҳуми концептро фарқ кардан мумкин аст: забоншиносии маърифатӣ ва фарҳангӣ. Равиши лингвистиро нуктаи назари С.А. Асколдов, Д.С. Лихачёв, В.В. Колесов, В.Н. муаррифӣ менамояд. Омӯзиш ва таҳқиқи моҳияти концепт дар забоншиносии муосир аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Мафҳумҳое, ки инсон дар фаъолияти фикрии худ амалан истифода менамояд ва таҷрибаю донишҳое, ки дар шуур дар шакли сохторҳои махсуси равонӣ нигоҳ дошта мешавад, дар илми забоншиносии маърифатӣ концептҳо номида мешаванд. Ҳамин тариқ, концепти лингвистӣ маънои ном ё гурӯҳи номҳое мебошад, ки дар раванди муошират ба вучуд меояд. Концепт дар худ мазмун, маънои калимаро муттаҳид месозад. Концептҳо аз нигоҳи ташаккули забонӣ метавонанд лексикӣ, фразеологӣ (А.П. Бабушкин) ва грамматикӣ (А. Вежбитская) бошанд.

Мулоҳизаҳои забоншиносро метавон дар шакли формулаи зерин нишон дод:

$$\text{концепт} = \text{мафҳум} + \text{тасаввурот дар бораи он.}$$

Ҳоло бошад ба фаҳмиши лингвофарҳангии мафҳуми концепт рӯ меорем. Тибқи гуфтаи намоёндагони равиши фарҳангшиносӣ тамоми фарҳанг ҳамчун маҷмӯи концептҳо ва муносибатҳои байни онҳо дарк карда мешавад. Концепт аз ҷониби онҳо ҳамчун воҳиди асосии фарҳанг дар олами рӯҳии инсон тафсир карда мешавад. Ин нуктаи назарро Ю.С. Степанов ва Г. Г. Слишкин ҷонибдорӣ мекунанд. Забоншиносии фарҳангӣ робитаи забон, фарҳанг ва шахсе, ки ин фарҳангро бо истифода аз забон меофарад, таҳқиқ мекунад. Дар раванди муошират концепт метавонад ҳам ба таври шифохӣ ва ҳам ба таври ҳаттӣ пешниҳод карда шавад. Концепт дар шуури суҳанварон мафҳумҳои гуногуни барои фарҳанг муҳимро пайваست мекунад.

Тарафдорони самти лингвофарҳангшиносӣ бар он ақидаанд, ки концепт нисбат ба мафҳум васеътар аст: мазмуни концепт на танҳо хусусиятҳои категорияи таъиншуда, балки тамоми маълумоти заминаҳои фарҳангиро ҳам дар бар мегирад. Ин нуктаи назарро Н. Д. Арутюнова, В. В. Колесов, З. Д. Попова, И. А. Стернин, Ю. С. Степанов, В. Н. Телия, В. И. Красик, Л. О. Чернейко ва дигарон ҷонибдорӣ мекунанд.

Муҳакқиқони зиёд мулоҳизаҳои Ю. С. Степановро оиди сохтори концепт дуруст мешуморанд. Ба андешаи ӯ, концепт чунин ҷузъҳоро дар бар мегирад: 1) хусусияти асосӣ ва муҳим; 2) хусусиятҳои иловагӣ ё иловагии ғайрифайда, ки на воқеӣ, вале таърихӣ мебошанд; 3) шакли дохилӣ, одатан тамоман дар шакли шифохӣ беруна, бешуурона акс ёфтааст” [Степанов, 1997: 40-43]. Ҷузъи аввал - хусусияти асосӣ ва мубрами концепт - барои ҳамаи гуяндагони ин ё он забон ва ин ё он фарҳанг муҳиму маълум аст. Аломати зерин ба тариқи шифохӣ ифода ёфта,

воситаи муоширати намояндагони як чомеа, миллату халқияти муайяни этникӣ мебошад. Чузъи дуввум - хусусияти иловагии ғайрифатоли концепт, ки аҳамияти хешро барои тамоми халқ ошкор намесозад; он танҳо барои намояндагони як гурӯҳи мушаххаси иҷтимоӣ, барои як микросотсиуми мушаххас дастрас аст. Ва ниҳоят, чузъи сеюм - хусусияти этимологӣ ё шакли дохилии концептро ифода менамояд, ки он танҳо барои мутахассисони илмҳои мушаххас аён аст.

Концептро бо истифода аз усулҳои гуногун, аз ҷумла усулҳои забоншиносии муқоисавӣ омӯхтан мумкин аст. Омӯзиши муқоисавии концептҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар илми забоншиносии ватанӣ дар солҳои охир оғоз ёфт ва миқдори муайяни концептҳо аллакай таҳлил карда шудаанд. Маъмултарини онҳо инҳоянд: концепти “Оила” (Имомзода М.М.), концепти “Зебой” (Бойматова Н.К.), концепти “Боигарӣ” (Фозилова Ш.К.), концепти “Ақл” (Мамедова М.Ҷ.), концепти “Тақдир” (Давлатмирова М.Б.), концепти “Ҳиёнат” (Раҳимӣ С.С.) ва дигарон.

Муносибати концепт ва мафҳум як қатор саволҳоро ба миён меорад, гарчанде ки онҳо то ба наздикӣ ҳамаҷун истилоҳҳои баробарарзиш дониста мешуданд. Вақтҳои охир муҳаққиқон кӯшиш менамоянд, ки онҳоро фарқ намоянд. Онҳо чунин мешуморанд, ки концепт ва мафҳум истилоҳоти соҳаҳои гуногун мебошанд. Мафҳум асосан дар мантиқ ва фалсафа истифода мешавад ва концепт дар фарҳангшиносӣ ва забоншиносӣ ба таври васеъ қорбурд мешавад. Мафҳум - инъикоси маҷмӯии ашё ва падидаҳо дар шуури мо мебошад. Мафҳум як воҳиди ақлист, ки олами воқеиро тавсиф мекунад ва ҳамзамон дониши забонӣ ва фарҳангӣ, идрок, ҳиссиётро нигоҳ медорад. Концепт маҷмӯи мафҳумҳое мебошад, ки дар доираи мафҳуми додашуда фикр карда мешавад. Масалан, доираи мафҳуми “растанӣ”, “хайвон” маҷмӯи беканори объектҳои дахлдори воқеиятро ифода менамояд. Калима бошад қиёфаи забонии мафҳум аст.

Ҳамин тавр, мо гуфта метавонем, ки назарияи концепт гуногунчанба буда, онро илмҳои гуногун тафсир мекунад. Сарфи назар аз гуногунии тафсири концепт, барҳақ гуфта метавонем, ки байни онҳо шабоҳати калон мавҷуд буда, концепт мақоми тозаии маърифатӣ дорад ва берун аз тафаккур вуҷуд надорад. Ҷамъбастанҳои нуқтаҳои назар доир ба концепт ва таърифҳои он ба мо имкон медиҳад, ки чунин хулоса барорем: концепт – маҷмӯи воҳидҳои абстрактӣ буда, дар шуури инсон нигоҳ дошта мешавад ва ифодаи ҳудуд дар забон ва фарҳанг пайдо мекунад. Концепт ҳамаҷун як воҳиди идеалӣ дар шуури инсон ташаккул ёфта, дар забоншиносӣ тавассути василаҳои забон омӯхта мешавад, ки сохторҳои донишҳои инсонро шарҳ медиҳад. Олимон концептро аз ҷиҳати лингвофарҳангшиносӣ баррасӣ карда истода, дар зерини истилоҳ мафҳумҳоро ҷамъбаст мекунад, ки барои ҷомеаи инсонӣ онҳо мафҳумҳои қалидӣ ба шумор мераванд. Таваҷҷӯҳи асосӣ асосан ба моҳияти равонӣ, фарҳангӣ ва забонии концепт дода мешавад.

Дар хотима гуфтан мехоҳем, ки ҳар қадар ба қоркарди ин мавзӯ ғўтавар шавед, ҳамон қадар бештар дарк мекунад, ки доираи он то ҷи андоза васеъ буда, амалан маҳдуд карда нашудааст.

Адабиёт:

1. Аскольдов С. А. Концепт и слово // Русская словесность: антология. М.: Academia, 1997. С. 267-280.
2. Аскольдов С. А. Концепт и слово / С. А. Аскольдов // Русская словесность: от теории словесности к структуре текста. Антология / под ред. В.П. Нерознака. - М.: 1999. - С. 267-280.
3. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка [Текст] / А.П. Бабушкин. – ВГУ, 1996.
4. Воркачев С. Г. Методологические основания лингвоконцептологии. [Электронная версия печ. публикации] / С. Г. Воркачев // Теоретическая и прикладная лингвистика. Вып. 3: Аспекты метакommunikативной деятельности. — Воронеж, 2002. — С. 79–95. // <http://kubstu.ru/docs/lingvoconcept/method.htm>
5. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
6. Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов. М., 1996.
7. Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов / под общ. ред. Е. С. Кубряковой. М.: Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1997. 245с.
8. Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику: Учебное пособие / В.А. Маслова. – М.: Флинта: Наука, 2004. – 296 с.
9. Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика. – М.: Восток-Запад, 2007. – 314 с.
10. Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика. – М.: Восток-Запад, 2007. – 314 с.

11. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.1. – Душанбе, 2010. – 996 с.
12. Фесенко Т. А. Концептуальные системы как контекст употребления и понимания вербальных выражений // Когнитивные аспекты языковой категоризации. – Сб. науч. трудов. — Рязань, 2000.- С. 141–144.

Калидвожаҳо: *концепт, мафҳум, истилоҳ, забониносии маърифатӣ, концептосфера, тафаккур, тасаввурот, воқеият, категорияи зеҳнӣ, таъриф.*

Аннотация
ПОНЯТИЕ “КОНЦЕПТ” В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

В данной статье рассматривается понятие “концепт”. Объем интерпретации “концепта” очень широк, и каждый исследователь интерпретирует его содержание по-своему. Проанализировав идеи разных ученых, мы можем сказать, что концепт – это набор абстрактных единиц, которые хранятся в человеческом сознании и находят своё выражение в языке и культуре.

Ключевые слова: *концепт, понятие, термин, когнитивная лингвистика, концептосфера, мышление, воображение, реальность, интеллектуальная категория, определение.*

Annotation
THE NOTION OF “CONCEPT” IN MODERN LINGUISTICS

This article discusses the notion of “concept”. The scope of interpretation of the “concept” is very wide, and each researcher interprets its content in his own way. Having analyzed the ideas of different scientists, we can say that a concept is a set of abstract units that are stored in the human mind and find their expression in language and culture.

Keywords: *concept, notion, term, cognitive linguistics, conceptsphere, thinking, imagination, reality, intellectual category, definition.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Бобочонова Нилуфар Ҳакимҷонова, магистранти соли дуюми факултети забони англисии ДДОТ ба номи Садриддин Айни

Роҳбари илмӣ: Каримов Ш. Б.

Сведения об авторе: Бободжонова Нилуфар Хакимджонова, магистрант второго курса факультета английского языка ТГПУ имени Садриддина Айна

Научный руководитель: Каримов Ш. Б.

About the author: Bobojonova Nilufar Hakimjonovna, second year magister of the English Department of Tajik State Pedagogical University named after S. Aini

Supervisor: Karimov Sh. B.

*Гулова Ганчина Тагоймуродовна,
магистранти соли дуҷуми факултети забони англисӣ*

ХУСУСИЯТҲОИ ЛУҒАВИИ НОМАИ КОРӢ

Пайдоиши нутқ ҳодисаи мураккаб буда, роҳи тӯлониро тай намудааст. Бинобар ин, инсон барои фикрашро ба ҷойи дигар расонидан хатро ихтироъ кард. Сарчашмаҳои илмию таърихӣ собит менамояд ки тоҷикон зиёда аз 5 маротиба алифбои худро иваз намудаанд. Асоси пайдоиши хати тоҷикӣ хатҳои ҷумлавӣ, калимавӣ, ҳичой, ҳарфӣ ва овозӣ мебошад. Навъҳои хате, ки боиси пайдоиши хати тоҷикӣ гардидаанд хатҳои меҳӣ, форсии қадим, авестии суғдӣ, арабӣ, лотинӣ ва русӣ мебошанд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки амалан ҳамаи корхое, ки аз ин ё он ҷиҳат ба масъалаи хат ва ба заминаи таърихӣ он дахл доранд, падидаи мазкурро дар навбати аввал дар муқоиса бо артанг (артанг – як навъи хат аст) ва ё питография баррасӣ кардаанд, тафовутро байни ин ду маълумоти забонӣ ошкор сохтаанд, меъёрҳои ҳудудгузори онҳоро муайян кардаанд. Мақсади як қатор корҳо ошкор сохтани конструксияҳои хат дар забонҳои намуҷҳояшон гуногун мебошад. Ҳамаи корхое, ки ба проблемаи хат бахшида шудаанд, падидаи мазкурро ҳамчун ҷорҷӯбаи омӯзиши пайдоиши хат ва навъҳои он баррасӣ карда шудааст.

Тавре ки таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, хат аз нигоҳи сохтор ба ҳамаи забонҳои наваҷон гуногун хос аст – он ҳам флективӣ ва ҳам аналитикӣ шуда метавонад. Дар бораи хат як қатор забоншиносон ва хатшиносон таҳқиқотҳо гузаронида, хатҳои ҳар як забонро вобаста ба таърихи пайдоишашон дар қадом сатҳ рушд намуданашон маълумотҳои гуногун иброн намудаанд. Забоншинос Норматов М. дар асари “Муқаддимаи забоншиносӣ” чунин шарҳ додааст. “Аз давраи пайдоиши оташ хат низ арзи вуҷуд дошт” [5, 111].

Аз ин лиҳоз хат барои ташаккул ва таҳоввули маданияти халқи ҷаҳон саҳми ниҳоят васеъ дорад.

Хусусиятҳои умумии луғавии хатҳои корӣ истифодаи матнҳои зеринро дар матнҳои ин намуд дар бар мегиранд: истифодаи луғати пешина: We thank you for your order and are pleased to place an order with you for 100 kg of apples at the price of 3000 net VAT unpaid; It would give us great pleasure if you could join us for dinner on Saturday, the 23rd August, at seven o'clock; We shall be glad to meet here Mr. James Moore and Mr. Arnold Jackson and discuss with them these questions.; If this time is convenient for you, kindly let us know the date of their arrival in Moscow; We are obliged for your name and address to the Russian Trade Representative office in Sri Lanka importers; We can let you have any information to enable you to quote the most competitive prices including our 2% commission. Ҳарфҳои муқотибаи корӣ бо истифода аз истилоҳот ва ихтисорот тавсиф карда шудаанд: As to the business integrity of our firm we refer you to the Merchantile Bank Ltd., Colombo (Ltd. - limited), On behalf of Universal Process Equipment, Inc. (UPE) I would like to express interest in discussing with you company any surplus manufacturing facilities.

Махсусан он ҳарфхое, ки муносибати равоқунанда ба гирандаи нома зоҳир мешавад, дар муқотибаи корӣ хеле кам аст, аммо калимаҳои ранги эмотсионалӣ мавҷуданд. Ин хатҳо, ба монанди номаи сипосгузори, номаи табрикоти, номаи шикоятӣ: We are very pleased to invite you to the meeting that will take place on the 10th of May; It would give us great pleasure if you could join us for dinner on Saturday, the 23rd August, at seven o'clock. multi-part verbs: Please drop in again and let us see that your next purchase is handled correctly; We send out statements at the end of each month and expect payment sometime during the following month. Хусусияти асосии фарқкунандаи лексикаи муқотибаи корӣ истифодаи ибораҳои махсуси клишӣ мебошад, ки дар навбати худ метавонанд ҳам барои як намуди муайяни нияти коммуникативӣ ва ҳам барои ҳамаи ҳарфҳои ниятҳои гуногун истифода шаванд.

Биёед ибораҳои стандартӣ клишедро, ки барои ҳамаи ҳарфҳои дорои нияти мухталифи коммуникатсионӣ хосанд, дида бароем. Чун қоида, инҳо калимаҳои кушод ва пӯшида мебошанд: Dear Ms / Miss / Mrs / Mr / Dr... - агар мухотаб маълум бошад; агар мухотаб номаълум бошад, шумо метавонед шаклҳои зерини муроҷиатро истифода баред: Dear Sir / Dear Sirs; Gentlemen, Dear Madam, Ladies; Dear Sir or Madam, Ladies and Gentlemen; To whom it may concern; дар блоки имзо иборатҳое буданд, ба монанди: Yours truly, Cordially yours, Sincerely yours – агар мо номи гирандаи хатро донем, Yours Faith fully – агар номи гиранда маълум бошад.

Ифодаҳои маъмултарин, ки дар ниятҳои коммуникатсионӣ, аз қабилӣ иттилоот, ташвиқ

ва шикоят пайдо мешаванд, шаклҳои ҳулоса мебошанд: We are looking forward to hearing from you, We hope to hear from you soon, We would appreciate a prompt answer, We are looking forward to your reply. [Вестник Кипра] Тавре ки дар боло қайд кардем, ҳар ният сохтори махсуси ҳудро дорад. Масалан, ният ва дархости хат ва дархости нома пеш аз ҳама муҳотабро водор месозад, ки ба ягон амал даст занад. Ин метавонад бо қайфияти хатмӣ бо истифода аз " please," зохир шавад, ки ҳангоми таҳияи номаҳои тичорӣ ба забони англисӣ зарур аст: Please, send us the information; please, find the correct information and tell us the details [2, 174].

Вобаста ба нуктаи дуввуми зерин, барои ифодаи моҳияти дархост ё дархост ибораҳои дигарро истифода бурдан мумкин аст: We are, in particular, interested in; we have general interest in, we would like to know if

Аз ҷумла, ибораҳои зерин вобаста ба хати дархост муайян карда шуданд: We got your address from, Your advertisement has come to our attention, We were told that you produce, We intend to buy ... / We are considering the purchase of ..., We have a steady demand for, We would like to know more about ..., Could you please send us information about.

Дар хати фармоиш истифодаи ибораҳои марбут ба фармоиш ё харид нишон дода шудааст: to place an order with you for 100 kg of apples, at the price of 3000 net VAT unpaid, We would like to place the following order, We require the goods urgently, We would be grateful if you could deliver as soon as possible, Please let us know when we can expect the delivery.

Дар хати пешниҳодӣ, ибораҳои дигаре муайян карда шуданд, ки ҳангоми навиштани ин нома истифода мешаванд: We are pleased to hear that you are interested in our products, We hereby send you our offer, Enclosed please find our offer. / Enclosed you will find our offer, We are pleased to make the following offer, Please let us know your requirements as soon as possible. Дар хатҳои шикоятӣ ибораҳои дигар ёфт шуданд: We regret to inform you that, therefore you bear full responsibility for, unless otherwise agreed we shall be forced to.

Бо таҳлили ҳарфҳои ниятҳои мухталифи коммуникатсионӣ дар сатҳи луғат чунин ҳулоса баровардан мумкин аст: дар ҳамаи ҳарфҳо номҳои хос, луғати пешина мавҷуданд (100% дар ҳама ҳарфҳо истифода мешавад); истилоҳот 87,5% ҳарфҳои таҳлилшударо ташкил дод (аз 120 ҳарф дар 105-то), дар ҳарфҳое, ки муаллиф меҳодад эҳсосоти ҳудро нисбат ба гирандаи нома баён кунад, луғати ранги эмотсионалӣ мушоҳида шудааст. Ин хатҳо ба монанди номаи ташаккур, номаи шикоятӣ мебошанд. Феълҳои фразавӣ хеле кам буданд - 27,5% ҳарфҳои таҳлилшуда (дар 33 ҳарф аз 120), истифодаи ихтисорот - 34,2% ҳарфҳои таҳлилшуда (дар 41 ҳарф аз 120)

Бояд гуфт, ки андар боби хат андешаҳои мухталиф бар асоси таҳқиқотҳои олимони мутафаккиронӣ ҳамон давру замон ҷой дорад. Баъзе аз олимони ҳамон давру замон бар он ақидаанд, ки хат аз ҷониби Худованд офарида шудааст. Вале гурӯҳи дигар бар он андешаанд, ки хат ва санъат як чиз мебошанд. Табиист хат василаест, ки муносибатҳои инсонҳоро ба наслҳои оянда аз нигоҳи замина, пайдоиш ва мондагори бокӣ то абадият аз насл ба насл хоҳад монд [5, 111].

Дар ҳулоса ҳаминаро бояд зикр намуд, ки дар тӯли таърих, ҳам хат ва ҳам пайдоиши он тағйироти назаррасро аз сар гузаронидаанд. Маводҳои дастрас собит месозанд, ки бо гузашти замон сохт, маъно ва вазифаи онҳо тағйир ёфта, намудҳои такмилиёфтаи онҳо бо таъсири забони зинда пайдо шуда ва ташаккул ёфтаанд. Аммо бешубҳа гуфтан мумкин аст, ки хат аз қадимулайём аён аст, ки сарчашмаи асосии он пеш аз ҳиндуаврупоӣҳо ва аломатҳои чанд намуди хатҳо пайдо шудааст.

Адабиёт:

1. Баранцев Р. Г. Люди в письмах. Деловые и дружеские. Т.1. – М., 2009. – 89 с.
2. Басс Э. М. Научная и деловая корреспонденция. Английский язык. – М.: Наука, 1991. – 174 с.
3. Гельб И. Э. Изучение систем письменности у древних славян. – М., 2003.
4. Норматов М. Муқаддимаи забоншиносӣ. – Душанбе: Маориф, 1995. – 177 с.
5. Рогожин М. Ю. Документы делового общения. – М.: Издательство «РДЛ», 2001. – 208 с.

Калидвожаҳо: нома, ҳуҷҷатҳои номанигорӣ, мухатриф, калимаҳои асосӣ, номанигорӣ, тартиби рақам.

Аннотация
ОСНОВНОЙ ЛЕКСИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПИСЬМА

В статье автор исследовал основные лексические особенности письма. Надо отметить, что наряду с термином "письмо" для обозначения рассматриваемого понятия нередко используется термин "письменность". Данное значение термина "письменность" (наряду с другим значением – "совокупность письменных памятников какого-либо народа, какого-либо периода его истории, какой-либо эпохи") обычно указывается также в разных словарных источниках.

Ключевые слова: *письма, деловой письма, выражение, лексические особенности, письменности, буква намерение.*

Annotation
THE MAIN LEXICAL FEATURES OF THE LETTER

In this article the author researched the main lexical features of the letter. It should be noted, that along with the term "letter" to denote the concept under consideration the term "writing" is often used. This meaning of the term "writing" (along with another meaning - "a set of written monuments of any people, any period of its history, any era") is usually also indicated in different dictionary sources.

Keywords: *Letter, work letter, expression, lexical features, writing, word intent.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Гулова Ганчина Тағоймуродовна, магистранти соли дуюми факултети забони англисии ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: 987875055

Рохбари илмӣ: Ахроров Ф.

Сведени об авторе: Гулова Ганджина Тағоймуродовна, магистрантка второго курса, кафедры общая лингвистика и сравнительной типологии факультета английского языка, ТГПУ имени С.Айни. Телефон: 987875055

Научный руководитель: Ахроров Ф.

About the author: Gulova Ganjina Tagoimurodovna, master of the second course of the English faculty, TGPU named after Sadriddin Aini. Tel.: 987875055

БОЗМОНДАҲОИ ЧОНИШИНҲОИ ЗАБОНИ ВАНЧИИ КҶҲАН ДАР ГҶИШИ ВАНЧӢ

Дар маводҳои ванчии куҳан танҳо нишонаҳои чонишинҳои ишоратӣ ва саволӣ дар таркиби чонишинҳои зарфӣ ба назар мерасанд. Бозмондаҳои чонишини нафсӣ дар мисоли *Was k̆rus/* “барҳез”! ифода меёбанд, ки *k̆j*-и аввалаш - **[xj]* ё **[xu]*- аз шакли бавоситаи **x a –ё *x at-* “худ + гис- ҳаракат кардан” (ниг. ба сах.103). Чонишини ишоратии уа дар гӯиши ванчӣ ҳамчун зарфи ‘ин ҷо, дар ин ҷо, ба ин ҷо, ба мисли уу, уук’-ин-и язгуломӣ аз чонишинҳои эронии қадими **aia*, ** a-ar*. **a a*-(чинси зан **.a*) ё **ila-*, ** i-* сарчашма мегирад, ки зинаи наздики масофаро аз гӯянда мефаҳмонад [ЭСИЯ. 1, 6, 5; ОИЯ 1987, 390]. Ин чонишин инчунин ба таркиби зарфҳои чонишинӣ дохил мешавад.

Чонишини саволии *ko* дар якҷоягӣ бо *ka-* (инчунин ҳамчун *ku*, *ху*, *ха* қайд мешавад). Ҳамчун зарфи «кучо», аз **ku-*, *kua-u* эронии қадим, *ku* “кучо”-и афғонӣ, *ku*, *kuv*-и ҳиндӣ қадим, *ka*-и шуғнонӣ, *ka*-и Роштқалъа, *ko*-‘кучоӣ’, сар истифода мешавад. Дар забони ванчии куҳан ин чонишин чӣ мустақилона (*ху gunda* ‘кучо меравад’) ва чӣ дар якҷоягӣ бо пешвандҳои зарфҳои чонишинӣ истифода мешаванд. Зарфҳои чонишинӣ аз якҷоякунии чонишинҳои ишоратӣ ва саволӣ бо калимаҳои ёридиҳанда ё номҳое, ки вазифаи ёридиҳандаро доранд, ҳосил мешаванд. Ба онҳо дохил мешаванд: *konda-* ‘дар кучо’, (аз якҷоякунии *ko*+пасванд *-anda-* ‘дар кадом ҷой’, ҳосил шудааст), ба язгуломӣ *k-oonda-* ‘дар кучо’, нигаред.

кова - ‘ба кадом самт’, (аз якҷоякунии *ko*+ пасванд *va* (ба поён ниг.), шуғн. бадт . *kava* ‘аз кучо’.

харг - ‘шояд’ вазифаи нодурусти калимаи ванчии куҳани **[karg?]*-‘кучо’ (ту меравӣ)? бошад, ки ҷумлаи электрикиро мефаҳмонад ва дар асоси он чонишини саволӣ *ka-+-a)g-+-g* (<*(a) *ka*) меистад, язг. миёнаи *кооге*-‘кучо, аз кучо; ки аз <*(kua-, **ku*-‘кучо’+-гӣ; ‘самт’ маншаъ гирифтааст, ки дар қисми дуюмаш инчунин рефлексии пасванди зарфҳои **ga* ё **uga* мушоҳида карда мешавад [ОИЯ 1987, 391].

amanda - ‘инҷо’, *am*-аз асоси эронии қадими таҷдидгаштаи дараҷаи наздики **ima-*, ки ба шакли эронии қадимаи **antar* якҷоя бармегардад.

am̆al, *am̆alak* - ‘ҳозир, акнун, ҳоло; [am-ʔal] (дар ин ҷо ʔal <*(gatu-аз забоне иқтибос шудааст, ки дар он ҳамсадо ба шакли **d>1*) инкишоф ёфтааст

уава – чонишини ишоратии уа- +пасванд-ва* - ‘ин ҷо боло’,

уафре, *амуафре* – чонишини ишоратии уа +зарфи *fre* ‘инҷо’, ба инҷо’, поён. Дар ҳолати якҷояшавии ду чонишинҳои ишоратӣ метавон шакли зеринро ба унвони мисол овард: *амуа* [am̆uʔa]‘дар ин ҷо’.

Адабиёт:

1. Андреев М. С. О таджикском языке настоящего времени // Материалы по истории таджиком и Таджикистана. – Душанбе, 1945. – 66 с.
2. Андреев М. С. Пещерева Е. М. Ягнобские тексты: С приложением ягнобского русского словаря, составленного М. С. Андреевым, В. А. Лившицем, А. К. Писарчик. – М.; Л, 1953. – 391 с.
3. Зарубин И. И. К списку памирских языков. // Доклады Российской АН. Серия В. П, 1924. – 141 с.
4. Офаридаев Н. Микротопонимия Ванджа и Дарваза. Лингвистический анализ. – Душанбе, 1991. – 17 с.
5. Розенфельд А. З. Ванджские говоры таджикского языка. – Л., 1964. – 169 с.
6. Расторгуева В. С., Эделман Д. И. Этимологический словарь иранских языков. 4. – М.: Восточная литература, 2015. – 415 с.
7. Снесарев А. Е. Восточная Бухара. СПб, 1906. – 40 с.
8. Стеблин-Каменский И. М. Этимологический словарь ваханского языка. – СПб. 208. – 478 с.
9. Стеблин-Каменский И. М. Очерки по истории лексики памирских языков. Названия культурных растений. – М, 1982. – 168 с.
10. Эдельман Д. И. Ванджский язык. // Языки мира. Иранские языки. Т.111. Восточноиранские языки. М, 2000. 267-389 с.
11. Эдельман Д. И. Сравнительная грамматика восточноиранских языков. Фонология. – М. – 231 с.
12. Morgenstierne G Etymological Vocabulary of the Shughni Group Wiesbaden, 1974. – 119 с.

Калидвожаҳо: *ванҷи куҳан, ванҷворӣ, забонҳои помирӣ, бозмондаҳои ҷонишинӣ, ҷонишинҳои эронии қадим, ҷонишинӣ саволӣ, зарфҳои ҷонишинӣ.*

Аннотация

ОСТАТКИ СТАРЫХ ЗАМЕЩЕНИЙ ЯЗЫКА ВАНДЖИ В РАЙОНЕ ВАНДЖИ

Старованджских местоимений в старованджских материалах прослеживаются следы всего лишь отдельных указательных и восприсительных местоимений, чаще в составе местоименных наречий. Местоименные наречия образовались из сочетания указательных и вопросительных местоимений со служебными словами или именами, выступающими в служебных функциях.

Ключевые слова: *старованджский, ванджвори, памирские языки, заменители, древние иранские заменители, заменители вопросов, заменители сосудов.*

Annotation

REMAINS OF OLD VANJI LANGUAGE SUBSTITUTIONS IN THE WANJI REGION

Oldowandzh pronouns In Oldowandzh materials, there are traces of only separate demonstrative and receptive pronouns, more often in the composition of pronominal adverbs. Pronoun adverbs were formed from a combination of demonstrative and interrogative pronouns with service words or names that serve as service functions.

Keywords: *Oldowandzh, Vanjvori, Pamir languages, substitutes, ancient Iranian substitutes, question substitutes, vessel substitutes.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Бачабекова Хушнуда, магистранти соли дуҷуми факултети филологияи тоҷик, кафедраи назария ва амалияи забоншиносии ДДОТ ба номи С. Айни.

Рохбари илмӣ: н.и.ф., дотсент Мирбобоев А.

Сведения об автора: Бачабекова Хушнуда, магистрантка второго курса факультета филологии таджикского языка ТГПУ им С. Айни.

Научный руководитель: Мирбобоев А.

About the author: Bachabekova Khushnuda, Master student in the department of tajiklanguage Tajik state pedagogical university named after Sadriddin ayni? **Scientifik director:** Mirboboev A.

Валиев Ҷамшед Абдурасулович,
ассистенти кафедраи назария ва амалияи забонишиносӣ
Ҳалимзода Шохруҳ Абдунаим,
донишҷӯи соли чоруми факултети филологияи тоҷик

САҲМИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН МУҲТАРАМ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ДАР РУШДИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Аввалин ва муҳимтарин рукни ҳастии ҳар халқу миллат забони ӯ мебошад.

Эмомалӣ Раҳмон

Бале, дар ҳақиқат, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дуруст қайд кардаанд, ки асоси ҳастӣ ва пойбарчову бардавом мондани ҳар халқу миллат аз забони ӯ вобаста буда, ба ин васила фарҳанг ва таърихи он миллат ба ёдгори мемурад. Ҳар халқу миллат таърихи бою ғанӣ ва фарҳанги оламшумул дорад. Мардуми тоҷик низ аз зумраи чунин халқиятҳои мебошад, ки дар байни дигар халқу миллатҳо дар як нукта ва як сарзамин арзи ҳастӣ карда фарҳангу тамаддуни худро ба воситаи меросбарони содиқаш ба ояндагон бо як ифтихору хувияти баланд ба мерос гузоштааст. Агар мо дар бораи ҷузъиётҳои алоҳидаи фарҳанг ва рукнҳои давлатдорӣ ин миллат ба таври алоҳида тадқиқот барем қобили қабул аст, зеро тамаддуни ҷаҳонҷазорсолаи ин миллат аз китоби “Авесто” сар карда, то ба таъкираву асарҳои таърихӣ даврҳои гуногун бисёр мураккаб аст, кас дар банду баст ва баррасии он очиз мемурад. Бинобар ин, мо дар бораи яке аз рукнҳои ҳастии давлатдорӣ ва дар бораи як шахсияти забардаст, сиёсатмадори ҷаҳон, пуштибони таъриху фарҳанги миллат ва саҳми ӯ, махсусан, дар рушди инкишофи забони давлатӣ бисобиқа аст, ҳарф хоҳем зад.

Ин забон забони тоҷикӣ мебошад, забоне ки бо таърихи ҷаҳонҷазорсолаи худ номи миллати тоҷикро зинда нигоҳ доштааст, чуноне ки дар ин бора Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар китоби илмиашон “Забони миллат-ҳастии миллат” ба маврид қайд кардаанд: *“Забон дар маҷмӯъ як қисмати муҳим ва ё ба ибораи дигар як бахши нигоҳандаи таърихи халқи мо буда, оинаест, ки дар он роҳи дуру дарози тайкардаи халқи тоҷик ба ҳама шебу фарози он инъикос ёфтааст.”* [1, 13]. Дар партави суҳанони ибратомӯзи ин шахсият гуфта метавонем, ки дар ҳақиқат, забон роҳест барои шинохт, дарк, фаҳм ва дақиқ муайян кардани ҳолати зиндагии гузаштаи мардуми тоҷик, таърихи давлатдорӣ, инкишофи сулолаҳои таърихӣ, иншои асарҳои олимону нависандагон ва ба як тартиб муайян кардани хронологияи гузашта ва дар рушди тамоми соҳаҳои халқ саҳми арзанда дорад, махсусан, пуштибони асили забони тоҷикӣ дар даврони Истиқлолият мебошад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳанӯз аз рӯзҳои аввали дар иҷлосияи 16-уми Шӯрои олий ба ҳайси раиси шӯро интиҳоб гардидагаш дар минбар бо забони ноби тоҷикӣ ҳарф зад ва исбот карда тавонист, ки дар ҳақиқат забони тоҷикӣ таърихи қадима дошта, як забони таърих, фарҳанг, тамаддун ва сиёсат аст, чуноне ки дар суҳанронии худ ба муносибати Рӯзи забон қайд карда буданд: *“Забони тоҷикӣ дар тӯли асрҳои зиёд ба сифати омили ваҳдатсозу муттаҳидкунанда хизмат карда, имрӯз низ ба мардуми мо барои таҳкими пояҳои давлатдорӣ миллӣ ва нешрафту ободии Ватани аҷдодӣ илҳому нерӯ мебахшад.”* [2, 3].

Сарвари давлат ҳанӯз дар замони як соли собиқаи кориаш аввалин маротиба 30-юми сентябри соли 1993 дар ҷаласаи 48-уми СММ суҳанронӣ кард ин суҳанронии сарвари тозаинтиҳоби Тоҷикистон тамоми ҳозиринро ба ҳайрат гузошт ва чуноне ки қайд шуд дар он ҷаласа намоёндогони як қатор давлатҳои бонуфузи аъзо иштирок доштанд, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба забони тоҷикӣ аз он минбар ҳарф зад, ва мо ин ҷо овардани он суҳанронро шарт ва зарурӣ медонем: *“Мо аз роҳи интиҳобкардаи хеш –барпо намудани ҷомеаи демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ пас намегардем”* [3, 4] ва дар ҳақиқат Пешвои миллат шахсест, ки дар тамоми баромадҳои аз ин минбари баланд ба забони модарӣ ва давлатиаш ҳарф мезанад. Агар мо ба ин ҷумла, аз ҷиҳатҳои сохт, услуб, баён ва ҷанбаи лугавиаш назар кунем, тамоми калимаҳои дар ҷумла овардашуда пурра фаҳмо ва дақиқ аст. Ин баромади Пешвои миллат дар он конфронс ба ҳамагон вучуд доштани давлати нав дар харитаи сиёсии ҷаҳон бо номи “Тоҷикистон” ва миллате бо номи “тоҷик” ва забоне бо номи “Забони тоҷикӣ”-ро маънидод карда, гувоҳи он аст, ки баъди 1000 сол ин миллат Истиқлолият ба даст овард. Ва ин баромаду дигар маърузаҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам

Эмомалӣ Раҳмон аз ин минбари баланд ва сатҳи ҷаҳонӣ рӯҳияи тамоми мардуми шарафманди тоҷик махсусан ихтисосмандони забони тоҷикиро баланд кард.

Дар даврони истиқлол ибтикороти ҳукумати мамлакат махсусан Президенти кишвар дар соҳаи забон бесобиқа буда, барои хубтар омӯхтани забон дар тамоми муассисаҳои кишвар новобаста аз шакли таҳсилот ва моликият, хусусӣ ва ё давлатӣ омӯзиши забони тоҷикӣ ҳатмӣ мебошад.

Мо посдорон ва ҳомиёни ин давлату миллат бояд зиракии сиёсиро аз даст надихем, зеро дар замоне қарор дорем, ки ҷаҳонишавӣ, бархурди тамаддуноҳо ва инкишофи босуръати техника дар ин миён зиёд буда, ва ба забони мо ворид шудани истилоҳҳои байналмилалӣ, махсусан, дар соҳаи техника ва дигар соҳаҳо хуб ба назар мерасад, ҷунончи Президенти кишвар дар ҷаласаи навбатии худ дар таърихи 05 октябри 2020 ба муносибати Рӯзи забон ҷунин қайд кард, ки: *“Дар ин росто ҳар як шаҳрванди кишвар, махсусан, наврасону ҷавонон бояд сатҳи забондонӣ ва маданияти нутқи худро пайваستا баланд бардошта, барои поку беолоиши нигоҳ доштани забони ширини модарӣ ва риояи меъёрҳои забони адабӣ қўишии намоянд.*

Зеро дар замони муосир таҳти таъсири равандҳои ҷаҳонишавӣ нуфузи унсурҳои манфии фарҳангҳои бегона, аз ҷумла ба василаи забонҳои ғайр сурут гирифта, покии забони шеваи тоҷикиро ҳалалдор месозад. Ман борҳо таъкид кардаам ва бори дигар хотирнишон месозам, ки донишмандони забонҳои хориҷӣ талаби замони муосир аст, аммо омӯхтани онҳо ҷунин маъно надорад, ки нисбат ба забони модарӣ безътиноӣ зоҳир гардад” [4, 3].

Ва ба ин мақсад бо ташаббуси Президент ва Ҳукумати мамлакат 31 октябри соли 2009 таҳти №604 Кумитаи Забон ва Истилоҳоти Назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуд, ки вазифа ва ҳадафҳои асосии Кумита татбиқи сиёсати давлат дар бораи забони давлатӣ, назорат аз болои ҳамаи корхонаву идораҳо ва махсусан, ташкилотҳои рекламавии беруна дар тамоми Ҷумҳурӣ ва дигар забонҳо мутобиқи муқарароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” мебошад.

Аз замони таъсис то ба имрӯз Кумита дар асоси нақша фаъолияти густурдаеро ба иҷро расонидааст. Хизматҳои Кумита дар ин самт басо назаррас аст.

Инро бояд фаромӯш накард, ки набудани истиқлолияти давлатӣ ба рушду такомули забони тоҷикӣ таъсири манфӣ мерасонид. Бинобар ин мардуми мо соли 1989 қабули қонуни забонро бо як қаноатмандии зиёд истиқбол карданд. Вале ҳарчанд қабули ин қонун барои мардуми мо рӯйдоди муҳим бошад ҳам баъди ба даст овардани истиқлолият дар услуби расми коргузориҳои тамоми корхонаву идораҳо ва махсусан Ташкилотҳои Рекламавии берунаи шаҳрҳо, қариб дар тамоми муассисаҳои тандурустӣ пур кардани ҳуҷҷатҳо ба забони русӣ ба мушоҳида мерасид, ва паҳлуҳои дигар низ вучуд доштанд, ки ин Қонун таъмин карда натавонист бинобар ин дар даврони истиқлолият ба хоҳири фаро гирифтани забони давлатӣ дар тамоми соҳаҳои ҷамъият ҳукумати мамлакат маҷбур шуд, ки аз 05-уми октябри соли 2009 таҳти №553 “Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон”-ро дар таҳрири нав қабул кунад. Қонуни мазкур тамоми соҳаҳои ҳаёти фаро гирифта муносибати байниҳамдигарӣ ва дар услуби расмии коргузорӣ таъсири амиқ гузошт.

Ва махсусан, диққати бевоситаи сарвари давлат дар соҳаи забоншиносӣ ба маврид буда, бо ин мақсад дар қатори дигар ҷорабиниҳо ҳамасола рӯзи забони давлатиро дар сатҳи ҷумҳуриявӣ мегузаронад ва шахсан суҳанро ҳадашон ибтидо месозанд ва ин аз он шаҳодат медиҳад, ки ҳукумати мамлакат нисбат ба омӯзиши забон пайваستا назорат мебаранд ва махсусан, дар соҳаи забоншиносӣ ба ҷоп расидани мақолаҳои гуногуни илмӣ ва шумораи муайяни китобҳои дигар дар мавзӯҳои гуногун бошад ҳам, ҳамаи ин китобҳо бо як услуб ва тарзи хос ва ба қонуни грамматикӣ забон ҷавобгӯ мебошад, ки ин китобҳо ро дар услуби илмӣ ва бадеӣ васеъ истифода мебарем далели ин гуфтаҳо ба нашр расидани якҷанд китоби таърихӣ, илмӣ, фарҳангӣ ва сиёсӣ, монанди “Тоҷикон дар оинаи таърих – Аз ориён то Сомониён”, “Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёнӣ”, “Забони миллат-ҳастии миллат”, “Уфқҳои истиқлол”, “Ваҳдат, давлат, президент”, “Ганҷинаи бузурги андеша”, “25 қадам дар пахнои олам”, “Эмомалӣ Раҳмон дар адабиёти бадеӣ”, “Эмомалӣ Раҳмон-Пешвои миллат”, “Нури Раҳмон”, “Бохтар” ва китоби дигари тозанашираш, ки “Чехраҳои мондагор” номгузорӣ гардидааст, дар ҳақиқат як асари мондагор баҳри халқи тоҷик аст.

Чи гунае ки ба ҳамаи мо маълум аст ҳар як асари таълиф намудани Пешвои миллат ҳамвора ба тамоми услубҳои забони тоҷикӣ ҷавобгӯ буда суҳанҳояш пурра адабӣ, мукамал, фаҳмо ва ба тамоми қоидаҳои сарфиву наҳвӣ ҷавобгӯ аст.

Баъдан аз тарафи сарвари давлат барои рушду нумуъ ва пурра намудани фонди илмии мардуми кишвар боз ду китоби илман асоснок ва бозгӯи таърихи забони тоҷикӣ “Забони миллат-ҳастии миллат” дар ду ҷилд, ки яке соли 2016 дар ҳаҷми VII боб ва 516 саҳифа ба номи “Ба сӯйи пояндагӣ”, ки ҳар як боби алоҳидаи он як давраи мураккаб ва омӯзиши забонро дар бар мегирад, ки аз боби аввал бо номи “Даврабандии таърихии забони тоҷикӣ” оғоз гардида, дар боби интиҳоияш дар мавриди инкишоф ва паҳн шудани забони тоҷикӣ дар минтақаҳои гуногун, аз ҷумла давлатҳои Салҷуқиён, Ғурриён ва Хоразмшоҳиён бо номи “Густариши забони тоҷикӣ ба сифати забони байналмилалӣ” ва дигаре соли 2020 дар ҳаҷми VI боб ва 432 саҳифа бо номи “Забон ва замон” аз ҷоп баромад, миқдори суҳуфоти онҳо аз 948 саҳифа иборат буда, дар ҳар сатри он китоб сухан аз таърих ва паҳлуҳои омӯзиши забон меравад ва дар ҳошияи саҳифаҳои аввали он китобҳо сухани Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба маврид омадааст, ки чунин аст: “Танҳо забон аст ки дар ҳама давра замон таърихи воқеӣ ва ростини миллатро дар ҳофизаи худ нигоҳ медорад”, бале дар ҳақиқат забон усули асосиест, ки тамоми ҳодисаҳоро ба таври амиқ сабт месозад ва дар ин замина барои омӯзиши гузашта маводи фаровон ва далелнокро пешниҳод месозад.

Китоби “Забони миллат-ҳастии миллат” ҷилди аввал аз 6 боб

Боби I. Даврабандии таърихии забони тоҷикӣ

Боби II. Саргузашти таърихии вожаи “Тоҷик” ва забони тоҷикӣ

Боби III. Забони мо дар давраи истилои араб ва нахустин сулолаҳои эронитабор

Боби IV. Забони навиштории тоҷикӣ. Давраи оғозин.

Боби V. Давраи боландагӣ ва шукуфои забони тоҷикӣ

Боби VI. Густариши забони тоҷикӣ ба сифати забони байналмилалӣ

хулоса ва китобнома иборат буда ҳар як боби таълифнамуда дар бораи давраҳои муайяни инкишофи забони тоҷикӣ ҳарф хоҳад зад.

“Китоби дуввуми “Забони миллат-ҳастии миллат бо номи “Забон ва замон” марҳалаҳои таърихи густариши забони тоҷикиро аз ибтидои асри XIII то ибтидои асри XX фаро мегирад. Дар он аз сарчашмаҳои муътамади таърихӣ адабӣ маълумот оварда шудааст. Китоб бо забони содаву фасеҳ ва сабки илмӣ оммавӣ таҳия гардида, барои доираи васеи дӯстдорони забони номи тоҷикӣ, таърих ва адабу фарҳанг пешбинӣ гардидааст” [6,1] аз 7 боб

Боби I. Забони тоҷикӣ ва санҷиши замон

Боби II. Забони тоҷикӣ дар нимҷазираи Ҳиндустон

Боби III. Мақоми иҷтимоии забони тоҷикӣ дар асри XVI

Боби IV. Забони тоҷикӣ дар асрҳои XVII-XVIII

Боби V. Забони тоҷикӣ дар асри XIX

Боби VI. Вазъияти забони форсӣ ва дарӣ дар Эрон Афғонистон

Боби VII. Забони тоҷикӣ дар ибтидои асри XX

хулоса ва китобнома иборат буда ҳар як боби таълифнамуда дар бораи даврони муайяни инкишофи забони тоҷикӣ ҳафд ҳаҷад.

Аз мавод ва сарчашмаҳои дар боло зикр гардида маълум мешавад, ки забони тоҷикӣ яке аз забонҳои қадима ба шумор рафта аз замонҳои пеш то имрӯз ба мо мерос мондааст. Ҳар яки мо вазифадорем, ки ин забонро пос ва мукаддас дониста дар рушд ва инкишофи он камари ғиммат бандем.

Адабиёт:

1. Забони модарӣ-хишти нахустини пойдевори кохи миллат. Суханронии Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон. Душанбе. Мароми пойтахт №36 [265] 07-10-2020
2. Забони тоҷикӣ меросбари забонҳои бостонии ориёист. Суханронии Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон. Душанбе, Садои мардум, №119 (4069) 05-10-2019
3. Пешвои миллат-посдори асили забони тоҷикӣ, Р. Ҳайдаров, Имрӯзневс 05-10-2020 №167 Душанбе
4. Ҳифзи забон ҳифзи Ватан аст. С. Шербоев. Душанбе. Омӯзгор. 1-10-2020 №40 (12264)
5. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат-Ҳастии миллат (Ба сӯйи пояндагӣ). Китоби I. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 516 с.
6. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат-Ҳастии миллат (Забон ва замон). Китоби II. – Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. – 432 с.

Калидвожаҳо: Эмомалӣ Раҳмон, забон, миллат, президент, СММ, таърих, кумита, инкишоф, суръат, давлат, ҳаҷон, давра, қонун, китоб.

Аннотация

ВКЛАД ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКА ТАДЖИКИСТАН ЭМОМАЛӢ РАХМОН В РАЗВИТИЕ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

В статье рассказывается о развитии таджикского языка в период независимости Республики Таджикистан, выступлениях и конференциях Основателя мира и национального единства, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона на глобальном и национальном уровнях на таджикском языке. «Язык нации-сущность нации» в двух томах и роль этих книг в лучшем изучении и полной информации по истории таджикского языка Республика Таджикистан.

Ключевые слова: Эмомали Рахмон, язык, нация, президент, СММ, история, комитет, развитие, скорость, состояние, мир, период, закон, книга.

Annotation

THE PRESIDENT CONTRIBUTION TO THE DEVELOPMENT OF THE TAJIK LANGUAGE

The article deals with the development of the Tajik language during the independence of the Republic of Tajikistan, speeches and conferences of Founder of Peace and National Unity, Leader of the Nation President Emomali Rahmon at the global and national levels in the Tajik language. The language of the nation is the role of these books in better study and complete information on the Tajik language Tajikistan is mentioned.

Keywords: Emomali Rahmon, language, nation, president, CMM, history, committee, development, speed, world, period, law, book.

Маълумот дар бораи муаллиф: Валиев Ҷамшед Абдурасулович, ассистенти кафедраи назария ва амалияи забоншиносӣ, муовини декан оид ба корҳои тарбиявии ДДОТ ба номи Садриддин Айни. Телефон: 907048591

Ҳалимзода Шохрух Абдунаим, донишҷӯи соли чоруми факултети филологияи тоҷикӣ ДДОТ ба номи С. Айни. Телефон: 550751575.

Сведения об авторах: Валиев Ҷамшед Абдурасулович, ассистенты кафедра теории и практики лингвистика, заместитель декана по учебной работе ТГПУ им. Садриддина Айни. Телефон: 907048591

Ҳалимзода Шохрух Абдунаим, четвертом курсе факультета таджикской филологии ТГПУ па имени С. Айни. Телефон: 550751575.

About the authors: Valiev Jamshed Abdurasulovich, assistant of the Department of Theory and practice of linguistics, Deputy Dean for Educational Affairs of Sadriddin Aini Tajik State University. Phone number: 907048591

Halimzoda Shohrukh Abdunaim, is a fourth-year student at the tajik philology faculty of Tajik State Pedagogical University by named after S. Aini. Phone number: 550751575.

ХУСУСИЯТҲОИ КОРБАСТИ ЭВФЕМИЗМҲО ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Падидаи мазкур дар забону адабиёти ин ду забони густурда муддатҳои зиёде мавриди истифода қарор дошт ва дар тарзи нигоришоти баёни адабони зиёде мақоми вижа касб кардааст. Омӯзиши васеи воситаҳои услубӣ баён ва муайян намудани муносибатҳои луғавию маъноии вожаҳо на танҳо ба аҳамияти илмӣ таҳқиқоти молӣ аст, балки муҳимияти амалӣ низ касб намуда, дар тарбияи инсонӣ ҳарчониба тақомулёфта ва хушхлоку соҳибмаърифат саҳми босазо дошта метавонад. Ин мавзӯ дар забоншиносии мо ба сифати кори илмӣ ҳудудона мавриди баррасӣ қарор нагирифтааст. Бояд гуфт, ки эвфемизм аз зумраи фаслҳои муҳимми луғатшиносӣ ва услубшиносӣ ба шумор меравад. Омӯхтан ва донишдани хусусиятҳои луғавию маъноӣ, тобишҳои услубӣ ва фардии воҳидҳои луғавӣ эвфемизмҳо имкон медиҳад, ки нутқи адабӣ фаҳмову нишонрас, нарму гушнавоз ва ифоданок садо диҳад. Воситаҳои луғавӣ эвфемистӣ ба сифати воситаҳои услубӣ баён ва нутқ дар беҳтару самимитар намудани муносибату муоширати аъзои ҷомеа дар гузашта имрӯз саҳми ҷашмрас доранд.

Ба мавзӯи эвфемизм забоншиносони тоҷик аз қабилҳои Ф. Зикриёев, Ф. Турсунов танҳо зимни баррасии забон ва услуби асарҳои бадеӣ ба таъб расонидани китобҳои дарсӣ ва васоити таълими ишораҳо кардаанд, аммо дар шакли кори илмӣ яқлук доир ба масъалаи зухуроти забонии эвфемизмҳо дар забоншиносии тоҷик рисолаи номзоди М.Тоҳирова таҳия ва дифоъ гардидааст, ки дар он воҳидҳои эвфемизмҳои забонҳои русӣ тоҷикӣ дар ҷанбаи муқоиса мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Пажӯиши мо бевосита ба омӯзиш ва коркарди амиқи масоили марбути эвфемизмҳо бахшида шуда, ҳадафҳои гузоштаи мо мушаххасу амиқ дар асоси маводи васеи забонӣ ҳаллу фасл гардидаанд.

Бояд ишора намуд, ки роҷеъ ба вижагҳои барҷастаи вожаҳои эвфемистӣ дар забоншиносии русӣ ҳалҳои дигар таҳқиқотҳои бештару ҷолибе ба анҷом расида аз таъб баромадаанд, ки дар ҳаллу фасли муаммоҳои ин воҳидҳои луғавӣ саҳми густурда доранд. Ба вижа, асарҳои А. М. Катсев, [42], А. Ларин [51], С. Видакс [22], Н. Исмаилов ва ғайраҳо дар ин ҳус нобар намудан зарур аст.

Дар ин мавзӯ зимни омӯзиши вижагҳои унсурҳои фразеологии забони тоҷикӣ наздик шудаанд. Дар ин бахш асарҳои Ҳ. Маҷидов, Т. Мақсудов, Ф. Зикриёев, Ҳ. Ҷалилов то ҷое ба масъалаи зикршуда кӯмак карда метавонад. Муҳаққиқи ҷавон Б. Бобочонова ба ҷиҳати нахвӣ ифодаи эҳтиром дар забони тоҷикӣ рӯ оварда, асосан дар қолабҳои мубтадо, муайянкунандаи сифатӣ, баёнҳои изофӣ, ҳамроҳӣ, муҳотабҳои бевосита ва бавосита ифода ёфтани иззату эҳтиромро нишон додааст.

Аз таҳқиқоти забоншиносон бармеояд, ки эвфемизм як воситаи муҳимми тақомул ва раванги таркиби луғавӣ забонамон махсуб меёбад. Агар дар нутқи худ мо аз ҷунин воҳидҳои луғавӣ сарфи назар кунем, нутқи мо ҳолӣ аз ҳусну латофат ва муасирию ҷозибӣ мегардад, ки он боиси костагии маданияти нутқ шуда метавонад.

Масъалаи омӯзиши эвфемизм аз охири қарни 19 шурӯъ шудааст. Забоншинос Г. Паул хусусиятҳои забонии эвфемизмро дар забонҳои қадима таҳқиқ намуда, зухуроти мазкурро ҳамчун тағйирёбии маъноии қадима баҳо додааст [4, 33]. Ба масъалаи зикршуда таваҷҷуҳи аҳли таҳқиқ ба таври васеъ аз солҳои 60 ва 80-уми садаи 20 бештар қарҳои илмӣ мавриди омӯзиш қарор дода шудааст.

Дар муносибатҳои иҷтимоӣ, оилавӣ ва маҳрамононаи одамон, ҳолатҳои физиологии занону духтарон аломату нишонаҳоеро мушоҳида қардан мумкин аст, ки онҳо ҷузъи муҳим ва фаъоли зиндагии мардумро ташкил медиҳанд. Онҳо бо ҳолати занашӯӣ, ҳомиладорӣ, узвҳои физиологӣ ва марг пайвастагӣ дошта, ба тариқи зайл гуруҳбандӣ қарда мешаванд:

а) Эвфемизмҳои ҳолатҳои ҳомиладорӣ ва ба таваллуди фарзанд муносибат дошта.

Дар байни мардуми тоҷик бевосита ба забон овардани вожаҳои ифода ва ибораҳои типӣ бутуз ва ё дар шикамаш бача, шикамаш дам, шикамаш баромадагӣ аз руи одоб ҳисобида намешаванд. Талаффузи онҳо дурушту гушхарош садо медиҳад. Инсонҳои нозукбаён ҷунин тарзи гуфторро истисно намуда, шаклҳои дуҷон, вазнин, дар танаш будан, ба қадаш доштан, ҳомила, бордор, умедвор, пояш вазин ва амсоли инҳоро дар суҳбату гуфторҳои худ истифода мебаранд. Инҷунин талаффузи вожаи зоидан ҳам дағалу дурушт садо медиҳад. Дар нутқ онро бо қадима ва ибораҳои малехи амсоли *фарзанд дидан - to have a child, сабук шудан - to be relieved, ҷашмаш равшан шудан - to have a clear eye, бача ёфтан - to have a child, ҳалос шудан - to get rid of*

иваз менамоянд, ки ба гуш нарму шевотар омада мерасад. Дар забони адабӣ шакли таваллуд кардан бештар маъмул аст: *Зани Шодикул дар қадаш бача дорад, ки ин қадар хоболуд аст. Shodikul's wife has a baby boy who is so sleepy. Майрам бо дучон буданиш нигоҳ накарда баробари аз мактаб омадан корҳои хонаро ҳам саранҷом мекард. Despite being a couple, Mairam did her homework as soon as she came home from school. Худоро шукр духтараш сабук шуд. Thank God her daughter was relieved. Фарида духтарчаи дуструякero таваллуд кард. Farida gave birth to a baby girl. Модари бечора тифлро пас аз нӯҳ моҳ ба дунё меоварду то ба камол расиданиаш ғам мехурад. A poor mother gives birth to a child nine months later and mourns until she grows up.*

б) Эвфемизмҳои, ки дар доираи оила роиҷанд.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ вожаҳои ибораҳои ва таркиботе, ки мафҳумҳои вобаста ба ҳаёти зиндагӣ ва навиҳои ифодаҳои он мутааллиқ бошанд, кам нестанд, ки дар миёни онҳо эвфемизмҳои ҷойи асосиро ишғол мекунанд: *Зан гирифтман Getting married, зан додан getting married, хонадор шудан getting married, ҷуфт шудан getting married, сарашро ду то кардан getting married, оиладор кардан getting married // шудан. Ё ин ки ба ҷои ибораи дуруштемани «духтарро ба шу додан» - духтар баровардан, духтар ғусел кардан. - Or, instead of the harsh phrase "give the girl a kiss" - take the girl out, send the girl away. Дар нутқи гуфтугӯӣ ҷавонони ба синни балоғат расидаро буйдок, дар забони адабӣ муҷаррад ва шакли боодобонаи он ба балоғатрасида, нисбат ба духтарон ба ҷои вожаи шукун «кинола» роиҷ, мебошад:*

Танҳо писари кенҷаӣ дуто накарда монд. Only the youngest son was left without two. Имрӯз ду навҷавон ба ҳаёти мустақилона қадам мекӯнанд. Today, two young people are starting to live independently.

в) Эвфемизмҳои, ки мафҳуми маргро ифода мекунанд.

Бояд таваққуф дод, ки дар байни мардуми тоҷик дар тӯли зиёда аз ҳазору сад соли рушди забони адабӣ ба ҷои - масдари мурдан, ки мафҳуми дурушт ва манфири дороест, ки даҳо калимаву ифода ва ибораҳои эвфемистӣ руи кор омадааст: *гузаштан - to die, ҷон додан - to perish, набуд шудан - to perish, қазо кардан - to perish, аз олам ҷаҳиш гиридан - to die, оламро видош гуфтан - to die, гириштан умр қандан - to die, реҳлат намудан - to perish, бандагӣ кардан - to perish, бандагӣ ба ҷо овардан - to perish, ба мепнамасор рафтани - to perish, ба гулчинӣ рафтани - to perish, ҷон ба ҷаббор додан - to perish, рузаш нур шудан - to perish, обу донаш тамом шудан - to perish, паймонаш умр нур шудан - to perish, сафар кардан - to perish, хок кашидан - to perish, раҳми сафар бастан - to perish, ва ғайра: Имрӯз як ҳамдеҳаи мо ба синни камолот нарасида бандагӣ ба ҷо овард. Today, one of our villagers has reached the age of majority and has become a slave. Бобои Карим дар ихомаш хешу табор буд, ӯ аллакай раҳми сафар баства буд. Karim's grandfather was surrounded by relatives, and he was already on his way. Чанд ҷавон аз деҳаи мо ҳам дар ин ҷанг аз олам ҷаҳиш гиридаанд. Several young people from our village also died in this war.*

г) Эвфемизмҳои, ки ба ифодаи мафҳуми муносибатҳои ҷинсӣ ва маҳрамони ба кор бурда мешаванд.

Баъзе ашёру аъмолест инсонро, ки мавзӯи суҳбат қарор додани онон аз рӯи одоби нест. Айнан талаффуз намудани ин гуна таркибҳои овозӣ на танҳо ба шунаванда нофоруаму гушхарош мерасад, балки умуман ба забон овардани чунин калимаву ифодаҳои, ки қарохату қабохатангез мебошад, аз рӯи одоби тоҷикию шарқӣ нест. Вожаҳои дурушти қабех, маъно дар заминаи ифодаи узвҳои физиологии марду зан, алоқҳои ҷинсӣ ва амалҳои ба он вобаста бо эвфемизмҳои иваз карда мешаванд. Масалан: ба висол расидан, алоқа кардан, ҷимош, мубошират (ар.), ҷимош кардан, васл, роҳат кардан, ба мурод расидан, ҷуфт шудан, комгор шудан, ҳузур кардан ва ғайра:

Муошират (ар.) - муоширати марду зан: Бо завҷаи худ лаҳзае дар бистари муошират ва муошарат гунуд (Равзатуссафо) [7, 713].

Муошират (ар.) - занашӯй, издивоҷ: Агар бар муошарати духтари ман майл дорӣ, ба ту медиҳам ва аз домодии ту фаҳр дорам («Ҷомеъ-ут-тамсил») [7, 713].

Ба висол расидан; васл:

Ҳарчанд фироқи ман кашидӣ,

Инак ба висоли ман расидӣ. (Шоҳин, 238).

Бо субҳ бигӯед, ки бевақт мазан дам,

Имшаб шаби васл аст, ниғаҳ дор нафасро! (Қамолӣ Ҳуҷандӣ, 238).

Вожаҳои ибораҳои эвфемизми зикршуда, муносибатҳои маҳрамонаи байни марду зан, ки дар доираи расму анъанаҳои миллӣ ва динӣ ба вуқӯъ меоянд, мақбули мардум ва ҳоси ҳам забони адабӣ ва низ нутқи адабии ҳозира мебошанд. Вале дар ин ҷода амалу рафторҳои низ ҳастанд, ки онҳо дар доираи одоби ахлоқ аз талаботи қонуни шарии исломӣ берун ҳастанд:

дастзурӣ кардан, кораш шудагӣ ва ғайра: Карим ба Ҳабиба дастзурӣ кардааст [3, 55]. Собир аз набудани Анора истифода бурда, ба номуси духтари ноболигӣ ӯ даст зад [3, 4].

Ғ) Эвфемизмҳое, ки барои ифодаи мафҳумҳои ношоиста ба кор мераванд.

Дар нутки гуфтугӯи ба таври рӯйрош истифода кардани вожаҳои қабех, маъное, ки мафҳуми рафтори ношоистаро далолат мекунанд, барои ҳуди ғӯянда нофорамӣю ногуворӣ пеш меоварад. Аз ин хотир, ғӯянда бо ҳадафи рӯпушона баён намудани матлаб рӯ ба эвфемизмҳо меорад: Масалан, бе ҷо гаштан // бечогард (нисбат ба марду зан), сабукпо (нисбат ба занони бадахлоқ), намешудагӣ, бераҳа, аз роҳ баромада, вайрон шудагӣ ва ғайраҳо. Мисолҳо: Бечогардии Собир дар деҳа овоза шуд [3, 6]. Духтараш сабукпо будааст, инро тамоми кишлоқ, медонад [3, 6].

Хулоса, бояд зикр дошт, ки мавзӯи фавқуззикр яке аз падидаҳои мураккаб ва сертакиботи бахши луғатшиносӣ маҳсуб ёфта, аммо то ҳануз ин муаммои забонӣ ба таври мақолаву рисолаҳои илмӣ мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Аз ин ҷост, ки рӯй овардани мо ба ин масъалаи ҳал ношудаи илми забоншиносӣ аз манфиат ӯрӣ нахоҳад буд.

Адабиёт:

1. Бархударов С. Г. Лексикология и лексикография сборник статей. – М.: Наука, 1972. – 60 с.
2. Барышев А. Е. Контекстуальная эвфемизма в современном английском языке. – Ленинград, 1989. – 66 с.
3. Видлак С. Проблема эвфемизма на фоне теории языкового поля – М., 1967. – 383 с.
4. Еалприн И. Р., Лексикология английского языка. – М., 1959. – С. 86-87.
5. Кацев А. М. Эвфемизмы в современном английском языке. – Л., 1977. – 52 с.
6. Кацев А. М. Языковые табу и эвфемизм. – Л.: ЛЕПИ, 1988. – 80 с.
7. Кульман А. Д. Слова прикрытия как средство манипулирования общественным сознанием. // Вестник МТУ. Журналистика, 1977. – 43 с.

Калидвожаҳо: *хусусият, эвфемизм, табу, забон, масъала, сарчашма, илм, забонишиносӣ, услубишиносӣ, бахш, суҳанварӣ, боодоб, эҳтиром, фарҳанг, тафсири, қомуснигорӣ, таркиб, услуби баён, маданияти гуфтор, ширинбаёнӣ, муносибати нек, рафтори нек, гуфтори нек, пиндори нек.*

Аннотация

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЭФЕМИЗМОВ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье рассматриваются особенности использования эвфемизмов в таджикском и английском языках. В своей статье автор обсуждает и исследует и анализирует этот вопрос эвфемизма в таджикском и английском лингвистике. Эвфемизм – это один из важнейших и ключевых вопросов в области лексикографии, которое отражает весь стиль речи и манеру публичного выступления. Сам термин эвфемизм определяется в словарях и глоссариях следующим образом: говорить вежливо, быть милым, говорить уважительно и т. д. Термин эвфемизм используется во всех языках мира. Следует отметить, что в лингвистике есть два противоположных слова: табу и эвфемизм.

Ключевые слова: *персонаж, эвфемизм, табу, язык, проблема, источник, наука, лингвистика, стилистика, раздел, речь, этикет, уважение, культура, словарь, глоссарий, композиция, стиль речи, культура речи, сладость, хорошее отношение, хорошее поведение, добрые слова, добрые мысли.*

Annotation

FEATURES OF USAGE OF EUPHEMISMS IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article deals with the features of the use of euphemisms in the Tajik and English languages. In his article, the author discusses and studies this issue of linguistics with in-depth analysis. Euphemisms are one of the most important and key issues in the field of lexicography of the world's languages, which reflects the whole style of speech and manner of public speaking. The term euphemism itself is defined in dictionaries and glossaries as follows: to speak politely, to be sweet, to speak respectfully, and so on. The term euphemism is used in all languages of the world. It should be noted that in linguistics there are two opposite words, taboo and euphemism.

Keywords: *character, euphemism, taboo, language, problem, source, science, linguistics, stylistics, section, speech, etiquette, respect, culture, dictionary, glossary, composition, style of speech, culture of speech, sweetness, good attitude, good behavior, kind words, kind thoughts.*

Маълумот оид ба муаллиф: Фуломова Аниса, магистранти соли якуми факултети забони англисии Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.

Роҳбари илмӣ: Фуломов А.

Сведения об авторе: Гуломова Аниса, магистрантка первого курса английского факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнӣ.

About the author: Gulomova Anisa, master of the 1st year of the English faculty of the Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Aini, tel:

Имомов Шаҳриёр,
магистранти соли якуми факултети забони англисӣ

КОРБУРДИ ВОЖАҲОИ РЕДУПЛИКАТИВӢ (ТАКРОРШАВАНДА) ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар забонҳои гуногуни олам вожаҳои редупликативӣ (такрорӣ) вазифаҳои хеле мухталифро иҷро мекунанд, ки танҳо бо як ё ду сатҳ асоси забон маҳдуд намешаванд. Умумияти типологии ин зухурот дар он аст, ки бо ёрии такрорӣ як маънои муайяни категориявӣ интиқол дода мешавад. Мавҷудияти ин усули ташаккули калимаҳо дар бисёр системаҳо дар айни замон забонҳо аз мавҷудияти вожаҳои редупликативӣ аз нуқтаи назари типологӣ шаҳодат медиҳанд, ки ин дар нақшаи типологӣ омӯхтани навъи дубораи шаклгирии калимаро медиҳад, яъне бо забонҳои мухталиф, ба монанди англисӣ ва тоҷикӣ омӯзиши такрорӣ дар забоншиносии хориҷӣ ва русӣ дар охири асри XIX - аввали асри XX оғоз ёфт. Олимони забоншиносӣ аз давраҳои гуногун ва замонҳои мухталиф ба саволҳои такрорӣ муроҷиат кардаанд: А. Ф. Потт (1962), В. Вундт (1873, 1847), А. Мей (1962), Ҳ. Хирт (1928), В. М. Жирмунский (1921), Ю. Тянов (1924), Д. Н. Овсянко-Куликовский (1912), Э. Сепир (1934), О. Espersen (1954), А. А. Reformatzky (1967), V. A. Malahovsky (1960), A. M. Ball (1939), L. Blumfield (1968), E. Naida (1965), Г. Мартанд (1960), И. Р. Халперин (1979), И. В. Арнольд (1966), Н. Тун (1966), Н. А. Шехтман (1977), Д. Е. Болингер (1950, 1963), Э. Эшардт (1938), Р. Чейкобсон (1962), Бругман (1989), Г. Остгоф (1938), О. С. Карцевский (1941, 1984), Н.И.Ашмарин (1925), С. В. Воронин (1982), М. Фазилов (1954), Ф. К. Зикрияев (1986, 1991), Д.Тоҷиев, Д.М.Искандарова (2005, 2016), Ш.Исмоилов ва дигарон.

Қошиш як зухуротест, ки ба бисёр забонҳо хос аст ва онро дар ҳама сатҳҳои забон (сатҳи) мушоҳида кардан мумкин аст. Бояд қайд кард, ки дар баробари ин мафҳуми забоншиносӣ ва истилоҳи "нусхабардорӣ", ки аз латинии "reduplicatio" омадааст, зухуроти зерини забоншиносӣ низ мавҷуданд, ки ба истилоҳҳои он шабеҳ ҳастанд: "повторы" ба забони русӣ, "reduplication" ва "germination" - ба забони фаронсавӣ, «repetition», «repeat» - дар забони англисӣ мавриди истифода қарор мегиранд.

Аммо то ба имрӯз, дар ҷомеаи илмӣ, дар фаҳмидани ин истилоҳ ва мубоҳисаҳои сершумор вучуд дорад, зеро ягон асар аз ҷониби муҳаққиқони мухталиф, такрорӣ ҳамчун як спектри гетерогении зухуроти забоншиносӣ фаҳмида мешавад: "такрори", "шӯришҳо дар дохили калимаҳо", "зухуроти бозии забон", "морфемаҳои супрепрезенталӣ", "такрори тасодуфии калима ё як қисми он", "такрори ҳамчун воситаи ифодаи маъноҳои грамматикӣ».

Таҳқиқоти забоншиносии олмонӣ Август Фридрих Потт, ки дар асари таҳқиқоти нахустинаш оид ба мушкilotи такрорӣ аҳамияти хос дорад, дар асари бунёдии худ шумораи зиёди забонҳои гурӯҳҳои мухталифи забонҳои қитъаҳои мухталифро новобаста аз намуд морфологӣ ва сохтори синтаксисии худ таҳлил кардааст. Дар асоси далелҳои мушаххас, ки дар омӯзиши забонҳои ҳинду аврупоӣ ва ғайриаврупоӣ гирифта шудаанд, А. Потт исбот кардааст, ки такрориҳо бароиифода намудани маънои лексикӣ ва грамматикӣ, инчунин интиқоли маъноҳои стилистӣ ва амалӣ кардани усулҳои муайян истифода мешавад. Аз ҳама муҳимаш он аст, ки олим асосҳои барои таҳқиқи типологии ин категория дар системаҳои ба ҳам алоқаманд ва гетерогенӣ асосёфта ро гузошт. Бояд зикр намуд, ки вазифаҳои нусхабардорӣ мазмунӣ мушаххаси маъноӣ ва паҳншавии васеъро дар ҳама забонҳои ҷаҳондоранд.

Дар забони тоҷикӣ воҳидҳои такрорӣ дар натиҷаи пайдоиши садоҳо (хуруфҳо) ташкил меёбанд. Одатан, ҳамсадоҳои алтернативӣ садо: п ба л; п ба з; п ба й; дар п, п ва п, ва ғайра, дар мачмӯъ, дар забони тоҷикӣ садои ниҳой (хуруфҳои) қисми 1-и калимаҳои такрорӣ ба р тағйир меёбад. Чунин як падидаи фонетикӣ як қатор калимаҳои такрорӣ (нав) -ро ба вучуд меорад.

Мисолҳои зерине, ки мо дида баромадем, метавонад далели ин гуна бошад:

- а) алтернативаю хуруфи п - л:

Ман *шип-шилта* шуда, баданам ба ларза даромад (229)

Мардаки *каппа-калон* шуда мондай (299).

2) садоҳои ҳамсадои П - З:

Ӯ дар оби гарм тану бадан ва сару рӯяшро бо собун *топ-тоза* шустааст (328.)

3) ҳамсадоҳои алтернативии П - Р:

Адолатбибӣ *сун-сурх* шуда ба замин чаши дӯхт (50).

- Чи механдӣ, ин ҷо ҷои масҳарабозӣ – мӣ? – ба қаҳр омада, **суп-сурх** шуд. (4).

Рӯйҳои ӯ чун ранги лолаҳое, ки дар ҳар ду қанори пайраҳа шукуфта буданд, **суп-сурх** гардидаанд (106).

Гирду атроф **тип-торик** (39).

4) садоҳои ҳамсадодшудаи П-Й:

Хулласи қалом, Албастии **таппа-тайёр!** (56)

Арақи хичолат якбора **шип-шийварам** кард (139).

5) ҷойивазкунии садоҳои ҳамсадо П - Ё:

Вай тӯпти чоргулаи кӯҳнаи аз ғубори англист **сип-сиёхро** ба пушту пеши сар лағжонда гуфт (11).

Ҷашмони ӯ монанди мӯйҳояи **сип-сиёх** (105)

6) ҷойивазкунии садоҳои ҳамсадо П - Ф:

Танҳо бар болои бомҳои аз барф **сап-сафед** дудҳои сиёҳи ғализи саргин, ҳазон ва хошок гардиши мекарданд, ки танҳо ҳаминҳо аломати ҳаёт буданд (С.А.71).

7) ҷойгузостани ҳуруфҳои П - Б:

Пас аз рӯзи дигар дидем, ки ҳама ҷо якбора **кап-кабуд** шуда мондааст (П.Т, 335).

8) ё мувофиқаи мухталифи садои ҳамзамони Б - Б:

Ба оби **каб-кабудӣ** даре нигоҳ карда, гумон кардан мумкин буд, ки аз осмон як тасмаи, борику дарозеро бурида, ба мобайни дара партофтанд (П.Т, 21)

Моторҳо тамоми беширо ба гулгула андохтанд, дуди **каб-кабуд** ба ҳаво печиду танкҳо ба роҳ даромаданд (Ф.Н. 221).

9) варианти ҳамсадоҳои Б - Р:

Рӯи ду-се рӯз боз об надидаи ҷангу гард зеркардаи вай **заб-зард** шуда, нӯги биниаш гоҳ-гоҳ мепарид. (Ф. М.155-156).

10) ҷойивазкунии Б - Ҷ:

Вайро мисли ҷӯби хушк **луб-луч** карда ба ман меоданд.

(С.А. 85).

11) садои ивазшаванда бо овози П - В:

Аз қафояи чор бачаи он **шип-шиву** чиг-чигкунон парида омада, гирди модарро гирифтанд (Р.Ҷ. 379).

12) вожаҳои ҳамсадо Д - П:

Дуо-пуо барин, аз ягон кас дуо навишта гирифта будед, магар (Ф.Н.)

13) алтернативаҳои ҳуруфҳои Т –

П: -Ҳеҷ гуна **туйча-пуйча** лозим нест, - гуфт Ҳалима (Ҷ.,И.152).

14) алтернативаҳои ҳуруфҳои Ш - П:

- Мабодо, охир ... **шиша-пиша** набоилад (133).

15) алтернативаҳои ҳуруфҳои М - Ҷ:

Барои ғанҳои **майда-чуйда** шуда, ин хел бо ситеза ҷои гарми худатонро хунук кардан ҷи лозим? (Ф.Н.116).

Намунаҳои таҳлилгардидаро бо алтернативаҳо ба ду гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст:

1. а–к: ихтисороти нопурра

2. л–о: калима– эҳ.

Ҳамаи мисолҳои нусхабардории нопурраи алтернативии номбаршударо метавон бо графӣ нишон дод:

Забони англисӣ, ки дар оилаи забонҳои ҳинду-аврупоӣ дохил мешавад, тамоюли равшани ташаккули калимаҳои такрорӣ нишон медиҳад. Пеш аз сар кардани таҳлили такрорӣ дар забони англисӣ, мухтасар дар бораи дониши ин падида дар адабиёти илмӣ ба забони англисӣ суҳан ронем.

Чунон ки мо дар баррасии умумии адабиёти илмӣ қайд кардем, яке аз олимоне, ки ба падидаи коҳишҳои забони англисӣ диққати ҷиддӣ додаанд, лингвисти Дания, муаллифи "назарияи пешрафт" дар забон, ки мутобиқи он ҳама тағироти забон барои осон кардани шароити муошират равона шудаанд ва бинобар ин пешрафта - Отто Эсперсен. Дар шашум дар ҳаҷми китоби худ «Грамматикаи муосири забони англисӣ» (Modern English Grammar), ӯ заминаи бунёди фонетикӣ ва қисман семантикии калимаҳоро бо истифодаи ихтисоршавӣ овардааст. Ғайр аз ин, ин масъала дар дигар асарҳои ӯ низ ба назар гирифта шудааст.

О. Эсперсен ба масъалаҳои мушаххаси марбут ба калимаҳои такрорӣ, нақш ва мавқеи онҳо дар ибора ва инчунин намудҳои муроҷиат мекунад алтернативаҳои фонетикӣ ҷузъҳо ва ғ.

Мувофиқи таснифоти О. Эсперсен, калимаҳои такрории забони англисӣ бо усули таълим ба се синфҳои зерин дохил мешаванд:

1) The kernel repeated unchanged; sometimes with an extension of the kernels (ядро бе тағйир такрор мешавад; баъзан бо паҳншавии ядрои.)

2) The kernel repeated with change of vowel. (ядро бо тағйир ёфтани садои такрорӣ)

3) The kernel repeated with change of consonant (ядро бо тағйир ёфтани ҳуруфи такроршаванда)

Чӣ тавре ки баъдтар хоҳем дид, таснифи берунаи калимаҳои такрорӣ, ки аз ҷониби О. Эсперсен пешниҳод шудааст, дар муайян кардани сохтори расмӣ ин навъи як навъ метангаг хизмат мекунад композитсияҳо дар системаи забони англисӣ.

Дар китоби Ч. Котсиол коҳиш ҳамчун яке аз усулҳои таъсирбахши ташаккули калимаҳо баррасӣ карда мешавад. Ҷолиб аст, ки ӯ танҳо аз аввалин таъсисёфта маҳалли ташаккули калимаҳои такрорӣ дар забони англисӣ. Стилистикаи калимаҳои такрорӣ, дар якҷоягӣ бо ҷанбаҳои калимасозӣ дар қори махсуси Э. Экхарт, ки ба омӯзиши нақши ишқ ва аллитератсия дар системаи калимасозӣ дар маҷмӯъ бахшида шудааст, баррасӣ карда шуд.

Ҳамзамон, олим намудҳои вожаҳои ва ҳуруфҳоро дар такрорӣ ва нақши онҳо дар ташаккули калимаҳои нав, намудҳои такрори решаӣ ва функсияҳои стилистии онҳо, ҳолатҳои истифодаи такрори нутқи кӯдакон, манбаъҳо ва хронологияи забони англисӣ муфассал омӯхтааст калимаҳои такрорӣ ва бисёр чизҳои дигар.

Барои типологияи муқоисавӣ тавачҷӯи хос он аст, ки ҳангоми муайян кардани сарчашмаи калимаи такрорӣ, Э. Экхарт муқоисаи возеҳи ин калимаҳоро бо калимаҳои дигарон анҷом медиҳад.

Забонҳои ҳинду-аврупоӣ ва ғайри ҳинду-аврупоӣ.

Мо дар қори А.М.Болл баъзе изҳоротро дар бораи вазифаҳои фонетикӣ ва ҳосилаҳои такрорӣ такмил медиҳем, ки дар ин бора сухан меравад, на ба таври мушаххас, балки дар заминаи муҳокимаи дигар масъалаҳои мураккаб. Вай ба мавҷудияти чунин ибораҳои дукарата ва баръакс дар маънои маънии калимасоҳе, ки тавассути тирча (имлои дифоъ) навишта мешаванд.

Масалан: aye – aye busy – idle (бекора)

Clip – clop dead – alive (зинда)

Helter – skelter god – man (одам)

Proof – proof man – brute (Одами исботшаванда – бе раҳм)

tut – tut yes – no. (ха - Не.)

А. М. Болл менависад, ки калимаҳои такрорӣ табиӣ мебошанд ва бинобарин онҳо стрессҳои шифохиро дар ҳарду ҷузъҳо доранд. Бояд қайд кард, ки ба ҷои истилоҳи "duplication нусхабардорӣ", олим истилоҳи "такрор" -ро истифода мебарад ва ташаккули калимаҳои ҷуфтро дар маҷмӯъ дар доираи ин мафҳум баррасӣ мекунад, инро бо ворид кардани калимаҳо ба монанди *busy-idle* бекорӣ, *god-men etc*, худопарастон ва ғайра ба ин гурӯҳ исбот кардан мумкин аст.

Рӯйхати асарҳои баъдӣ, ки такрори он ҳамчун як бахши ташаккули калима дар маҷмӯъ омӯхта шудааст, асари Ч. Марчанд, "Лексикологияи забони муосири англисӣ" -и И.В.Д. Болингер, ки ба таҳлили морфемавии калимаҳои такрорӣ бахшида шудааст.

Аввалан, принсипҳои асосие, ки Ч. Марчанд истифода бурдааст, таснифи такрории онро такмил диҳед:

1) Ба андешаи ӯ, пайдоиши калимаҳои такрорӣ ба асри 19 ва баъдтар рост меояд.

2) Ин навъи такрорӣ дар забони англисӣ асосан бо доираи ибораҳои экспрессивӣ маҳдуд аст.

Вай ангезаи қисман калимаҳои такрорӣ ва табиати ҳамфишор ва садоҳоро аз нуктаи назари рамзияти фонетикӣ омӯхтааст. Дар намуди зоҳирӣ калимаҳои такрорӣ метавонанд гуногун бошанд, яъне, баъзеҳо бо такрори оддӣ ҳамон як морфема ва дигаре бо тағйироти муайян ташаккул меёбанд. Дар асоси тағйирёбии вожаҳо ва ҳуруфҳои таркиби, Г.Марчанд таснифоти зеринро медиҳад:

1) Ablaut combination:

Ablaut combinations are twin forms consisting of one basic morpheme (usually the second), sometimes a pseudo-morpheme which is repeated in the other constituent with a different vowel. The typical changes are [l] - [ae]: chit chat 'gossip' (from chat 'easy familiar talk'), dilly-dally loiter', knick-

knack 'small articles of ornament', riff-raff 'the mob', shilly-shally 'hesitate', zigzag (borrowed from French), and [i] - [o]: ding-dong (said of the sound of a bell), ping-pong 'table-tennis', singsong 'monotonous voice', tiptop 'first-rate'.

Ин он калимаҳоро дар бар мегирад, ки дар он ҳангоме, ки унсурҳои унсурҳои якум ва одатан дуум иваз мешаванд [i] - [хамчун], [i] - [o]. Мисолҳои дигар: *Bibble – babble, chit – chat, higgie – haggle, jingle – jangle, kit – kat, clip – clon, criss – cross, singsong, wishwash ect.*

2) Rhyme Combinations:

Rhyme combinations are twin forms consisting of two elements (most often two pseudo-morphemes) which are joined to rhyme: *boogie-woogie, flibberty-gibberty frivolous', harum-scarum 'disorganised', helter-skelter 'in disordered haste', hoity toity 'snobbish', humdrum 'bore', hurry-scurry 'great hurry', hurdy-gurdy 'a small organ', lovey-dovey 'darling', mumbo-jumbo 'deliberate mystification, fetish', namby-pamby 'weakly sentimental', titbit 'a choice morsel', willy-nilly 'compulsorily'* (cf. Lat volens-nolens).

Ин он калимаҳоро дар бар мегирад, ки дар он тағйироти асосӣ бо тағйир додани чӯзҳои таркибии ҳамзамони таркибӣ, сохтори баромад алокаманданд бояд ҳадди аққал як ҷуфт ҳичоҳои ҳамҷаворро бо рифаҳои шабеҳ дошта бошад.

Тавсифи хеле пурраи падидаи такрорӣ дар Н. Зен мебошад, ки паҳлӯи сохторӣ ва семантикиро таҳлил мекунад калимаҳои такрорӣ.

Масъалаҳои такрор, нусхабардорӣ борҳо мавзӯи омӯзиши англисизми шӯравӣ буданд. Мутахассиси намоёни соҳаи лексикология, стилистика, риторика, асосгузори мактаби илмӣ декодсозии услуб Ирина Владимировна Арнол д дар китоби худ "Лексикологияи забони англисии муосир" дар бораи функсияи коҳиши калимасозӣ муфасссал шарҳ дода, тақсимои калимаҳои ихтисоршудаи англисиро ба синфҳои пешниҳод мекунад:

1. Reduplicative compounds proper (Ба пайвастиҳои такрорӣ лозим аст).

Should he give them half a minute of blah-hlah or tell them what had been passing through his mind?

"All on the never-never, what'll happen if he loses his job?" (Lindsay)

(Оё ӯ бояд ба онҳо ним дақиқа бла-хла диҳад ё ба онҳо бигӯяд, ки аз хаёли худ чӣ гузаштааст?)

"Хама ҳеч гоҳ ҳеч гоҳ, агар қорашро аз даст диҳад, чӣ мешавад?" (Линдсей)).

2. Ablaut combinations (Комбинатҳои Аблаут)

3. Rhyme combinations (Омезиши римӣ)

Хулоса, бояд зикр намуд, ки вожаҳои такроршаванда дар забонҳои муқоисашаванда каммаҳсул буда, аммо то андозае аз ҷониби забоншиносон ва мутафаккирони дохиливу хориҷӣ мавриди омӯзиши амиқ қарор гирифтаанд. Илова бар ин, дар ин мабнӯ рисолаҳои илмӣ ва мақолаву асарҳои мондагон аз тарафи муҳаккиқон рӯйи ҷоп омадаанд, вале ҳоло ҳам бошад ин бахши забоншиносӣ ба омӯзиши ҷарфтар ниёз дорад. Камина, дар асоси ин сарчашмаҳои муътамад мақолаи кӯчаки худро мавриди таҳлил ва муқоиса қарор додаст, ки аз манфиат ӯрӣ нахоҳад буд.

Адабиёт:

1. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимичные средства языка. – М.: Школа, 1995. – 472 с.
2. Аракин В. Д. Исследование по сопоставительной типологии языков. // Межвуз. сб. науч. тр.; Моск. гос. пед. ин-т им. В.И.Ленина. – М., 1982. – 165 с.
3. Аракин В. Д. Сравнительная типология английского и русского языков. – Л.: Просвещение, 1979. – 260 с.
4. Аракин В. Д. Сравнительная типология английского и русского языков. – Л.: Просвещение, 1979. – 259 с.
5. Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка. пособие для студ. англ. отд. пед. ин-тов. – М.; Л.: Просвещение, 1996. – 346 с.
6. Marchand H. The Categories and Types of Present Day English Word Formation // Synchronic-Diachronic Approach: University of Alabama Press, 1960. 379 p.; Arnold I.V. The English Word. M.; L., 1966. 346 p.; Bolinger, D. Aspects of Language. New York; Chicago, 1968.
7. Ball A. Compounding in the English Language. New York, 1939.

Калидвожаҳо: калима, усул, сохт, забон, садонок ва ҳамсадоҳо, воҳидҳои забонӣ, фонема, морфема, овоз, фонетика, лугат, калимасозӣ, редуликативӣ, таҳлил, муқоиса, омӯзиш, пайдоиши калимаҳо, истилоҳ, асар, забоншиносӣ, лугатшиносӣ, маънишиносӣ, унсурҳои овозӣ, такроршавии калимаҳо, монандшавӣ, ҷойивазкунии калимаҳо.

Аннотация

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПОВТОРЯЮЩИХСЯ СЛОВ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В этой статье обсуждается использование дублирующих (повторяющихся) слов в таджикском и английском языках. В своей статье автор обобщает использование повторяющихся слов на основе научных источников языка и сравнивает их на двух языках, что является важной проблемой. Этот вопрос изучается отечественными и зарубежными лингвистами в виде диссертаций, статей и художественных произведений. Следует отметить, что изучение повторяющихся слов - одна из ключевых проблем в области лексикографии. Поэтому изучение этой темы важно и своевременно, что требует всех аспектов лексики и лексикографии. В таджикском языке повторяющиеся единицы образуются в результате появления звуков (букв), но в английском языке они принимаются во внимание с точки зрения структуры слова.

Ключевые слова: *слово, метод, структура, язык, гласные и согласные, языковые единицы, фонема, морфема, звук, фонетика, лексика, ассемблирование, редупликативный, анализ, сравнение, изучение, словообразование, терминология, труд, лингвистика, лингвистика, лингвистика, фонетические элементы, повторение слов, сходство, замена слов.*

Annotation

USE OF REPETITION WORDS IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article discusses the use of reduplicative (repetitive) words in the Tajik and English languages. In his article, the author summarizes the use of reduplicative words on the basis of scientific sources and language and compares them in two languages, which is an important problem. This issue has been studied by domestic and foreign linguists as dissertations, articles and works of art. It should be noted that the study of repetitive words is one of the key problems in the field of lexicography. Therefore, the study of this topic is important and timely, which requires all aspects of vocabulary and lexicography. In the Tajik language, repetitive units are formed as a result of the appearance of sounds (letters), but in the English language, they are taken into account in terms of word structure and structure.

Keywords: *word, method, structure, language, vowels and consonants, linguistic units, phoneme, morpheme, sound, phonetics, vocabulary, assembly, reduplicative, analysis, comparison, study, word formation, terminology, work, linguistics, linguistics, linguistics. , phonetic elements, word repetition, similarity, word replacement.*

Маълумот оид ба муаллиф: Имомов Шахриёр, магистранти соли якуми факултети забони англисии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, тел: 92 636 77 30

Рохбари илмӣ: Сангинова М. Б.

Сведение об авторе: Имомов Шахриер, магистрант первого курса факультета английского языка Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, тел: 92 636 77 30

About the author: Imomov Shahriyor, master of the first year of the English language faculty of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, tel: 92 636 77 30

ОРОНИМИЯИ ТАРЧУМАИ ФОРСИИ ҚУРЪОНИ ҚУДС

Омӯхтан ва аз нигоҳи вижагиҳои забонӣ мавриди баррасӣ қарор додани оронимҳои мавзёҳои алоҳидаи таърихӣ дар айни ҳол хеле муҳим ба ҳисоб мераванд. **Ороним** – яке аз бахшҳои топонимия буда, мавзӯи баҳс он номи мавзёҳои сатҳизаминии ба шаклҳои рельеф вобаста буда, **оронимия** – ҷамъи чунин номҳо буда, номи кӯҳҳо, хашу тегаҳо, теппахову баландиҳо, куталу ағбаҳо фарозии қуллаҳо, кӯхпораҳо ва ғайраҳо дар бар мегирад.

Дар аввал таҳти мафҳуми «ороним» номи кӯҳ ва теппаҳо фаҳмида мешуд, вале баъдтар бо ташаккули маънӣ, ҳангоми таҳқиқи ин ё он ҳудуд барои ифодаи номи теппаҳо, кӯталҳо ва ағбаҳо ҳам истифода шудан гирифт.

Ороним аз ҷузъҳои *ārās*– кӯҳ, *ānām* – ном таркиб ёфта, номи мавзёҳои сатҳизаминии ба шаклҳои рельеф, яъне кӯҳ, талу теппа марбут бударо меомӯзад ва орономия – маҷмӯи чунин номҳо мебошад. Яъне ба маънои дигар номи кӯҳҳо, *теппаҳо*, *горҳо*, *чариҳо*, *нишебихоро* оронимия меноманд.

Унсури тоҷикии «кӯҳ» дар забони тоҷикӣ ба маъниҳои «баромадагии калону баланд дар сатҳи замин», «чабал» зикр шудааст: «Ба вилоятҳои, ки сӯи Самарқанд аст, бар кӯҳҳо барф ғудохта». «Таърихи наршахӣ» [Фарҳанги забони тоҷикӣ. ҷ. 1. 1969, с. 584]. «Кӯҳ»- маъруф аст ва арабҳо «чибал» хонанд [Бурҳон]. Тарҷумаи чибил (Онандроҷ) хирбаромадагии калон дар сатҳи замин, ҳок аз ҳок бошад ва ё санг ва ба тозӣ чибол гӯянд (Нозим- ал- табой), [Луғатномаи Деххудо].

Унсури аз ҳама зиёд паҳншудаи оронимия «кӯҳ» мебошад, ки калимаи қадимаи тоҷикӣ буда, чунин таърихи инкишофро аз сар гузаронидааст: у. э. Kaufa-> ф. қ. Kaufa- «кӯҳ, (х. а. * kerp-) (Pokorny, 1959, с. 591), ориёии Каг- рh- ав. Kaofa- «кӯҳ»> ф. м. kof, ф. кл. Koh, ф. муос. Krh, тоҷ. ku^h [Расторгуева, 1990, 138].

Ё ки аҳбори дигар сарчашмаҳо дар бобати таърихи баромади вожаи кӯҳ чунин аст: паҳлавӣ «kof» (кӯҳ, қуллаи кӯҳ), эронӣ бостон «kaufa» (кӯҳ), авастой «kaofa», (Кух, кӯхан), порсии бостон «kaufa» (кӯҳ), паҳлавӣ «kofak», балучӣ «корак», курдӣ «kūwî» (вахшӣ), арманӣ «koḥak» ва ба кавли Койгар, афғонӣ «kvaб» (Кӯҳон) (**Аз хошияи Бурҳон, ҷопи Муин**).

Оху зи тангу кӯҳ биёмад ба дашту роғ,

Бар сабза бода хӯш буд, акнун агар хурӣ. (Рӯдакӣ)

Калимаи «**чибол**» дар забони тоҷикӣ чунин тафсир ёфтааст: «**Чибол**»- (ар.) **чабал**.

На наҳангу бо наҳангон об хӯрда дар бихор,

На палангу бо палангон хоб карда дар чибол. (Муиззӣ)

[Фарҳанги забони тоҷикӣ, [1969, ҷ. 2, с. 779].

Дар ҷои дигар омадааст: «**чабал**»- (ар.) кӯҳ.

Фикри ман чист пеши ҳиммати ӯ?

Наҳл кӯтах бувад ба пой чабал! (**Саъдӣ**).

Чабали росик- кӯҳи устувор, маҳкам ва матин: Ӯ монанди чабали росих бар захмати авосиф ва садмати азлол таҳаммул менамуд (Равзат-ус- сафо), [Фарҳанги забони тоҷикӣ, 1969, ҷ. 2, с. 762].

Вожаи «**Сиём**» дар забони тоҷикӣ ба ду маънӣ омадааст: 1. **Сиём**- ар. Рӯза.

Даҳон баст Фазлӣ ба рӯзи **сиём**,

Зи шурби шаробу зи ақли таом. (**Фазлӣ**)

Сиём ii- номи кӯҳе дар Мовароуннаҳр, ки гӯё муканнаъ моҳи маснӯии худро аз он ҷо берун меовардааст.

На моҳи **Сиёмӣ**, на моҳи фалак,

Ки инат ғулом асту он пешкор. (Рӯдакӣ)

Инчунин, калимаи «**Саҳлон**» дар «Таърихи Систон» баён шудааст: «**Саҳлон** – номи кӯҳе дар Начд (Ироқи кунунӣ) [Таърихи Систон, 2014, с. 364]. Мо чунин назар дорем, ки решаи асосии ин калима «**сахл**» аст ва «**-он**» вазифаи пасванди исмсозро иҷро намудааст.

Калимаи «**Саҳл**» дар забони тоҷикӣ ба ду маънӣ тавзеҳ дода шудааст: **Саҳл I** ар. 1. Осон; муқобили саъб.

Ошиқонро на гулу боғу баҳор аст ғараз,

Ҳама сахл аст, хамин сӯхбати ёр аст ғараз. (Ҳилолӣ).

«муқаррар». «ночиз», «кам», «андак», «чузъӣ», «ғайри муҳим», «имконпазир», «мумкин», «раво» «сахли мумтанеъ»- (истилоҳи адабиётшиносӣ. Сухани мансур ва манзуми осонфаҳми баландмазмун, ки дар зоҳир гуфтани амсоли он осон намояд ҳам, вале хеле мушқил аст), «сахл гирифтани», «сахл дидан».

Сахл II ар. – замини ҳамвор; **сахлу чабал** замини ҳамвор ва кӯҳҳо; пасту баланд.

Мар- варо рӯ дар сафо буд аз асал,

Саъдӣ ӯ машкул дар сахлу чабал. (**Чомӣ**)

Вожаи «**Дамованд**» қариб, ки дар тамоми сарчашмаҳо номи кӯҳ зикр шудааст: «**Дамованд**»- кӯҳе, ки ҳамеша аз барф пушида шудааст ва дар мобайни Табаристон ва Рай воқеъ аст (**Нозим- ул - Табой**). Номи кӯҳе ба ҳудуди Рай («**Шарафнома**» - и **Мунарий**). Номи кӯҳе, ки гӯянд дар он Заҳҳокро маҳбус кардаанд (**Аз «Онандроҷ»**), (**Аз «Бурҳон»**). Кӯҳе аст машҳур ва воқеъ дар яке ду манзил фосила аз Рай ва дар ҷануби шарқии Рай ва асл дар он «**Дунёванд**» аст, яъне «**Зарфи дунё**», чи ки дар порсӣ «**Ованд**» ба маънии «**Зарф**» аст, гӯянд дар қуллаҳои замини ҳамворе аст ва аз он рӯшноӣ ояд ва гӯянд хоҳе аст, ки аз он рӯшноӣ барояд ва шабҳо он падидадор аст ва рӯзи дуввум аз он мутасоъид мешавад. Он чи аз қароини хориҷӣ маълум мешавад, кӯҳ оташфишон аст... ва хуррам (**Аз Фехристи Ибни Надим**). Деххудо дар луғатномаи худ доири ин калима чунин назар дорад: **Номи кӯҳе** аст дар шимоли (шарқӣ) Техрон, ки баландтарин қуллаи он «**Салсала чабол- Албурз**» мебошад ва баландии он 5800 газ аст. **Дунбаванд**, **Дабованд**, **Байкунӣ**, **Ҷибал-ло- чурд**. **Аз “дам”** ба маънии «**Гоз**» ва “**Ованд**” мисли мои маъруф ба маҳалли ҷодӯи ва сеҳр будааст (**Аз Ёддоштҳои Алӣ Акбари Деххудо**).

Номаш дар маъхазҳои қадимаи форсӣ ва арабӣ оварда шудааст. Қуллаи он ҳамеша барфпӯш ва тақрибан доимӣ абролуд будааст. Дамованд қариб 50 даҳанаи оташфишон дорад. Дамованд маркази яке аз минтақаҳои зилзила аст, ки саросари Мозандарон муматтид мебошад.

Дар афсонаҳои эронӣ Дамованд ва риштаи албурз умуман сахнаи воқеаи чанд аст, аз ҷумла Албурз, мискин Симурғ ва дамованд маҳалли зиндонии Заҳҳок аст ва ба қавли авом ханӯз дар он ҷо Заҳҳок зиндонӣ аст ва садоҳои нохӯше, ки гоҳ- гоҳ ба гӯш мерасад, нолаҳои Заҳҳок медонанд ва албатта ҳос оташфишонии Дамованд, маншаи ин афсонаҳо будааст (**Аз «Доират- ул- маоирифи форсӣ»**):

Гӯ нест ба ҷавр кам зи Заҳҳок,

Не зиндонат кам аз Дамованд. (**Ҳоконӣ**)

Ё ки:

Ба шахси кӯҳпайкар кӯҳ меканд,

Ғаме дар пеш чун кӯҳи Дамованд. (**Низомӣ**)

Дар луғат вожаи «**Бӯлӣ**» ба маънии «**тирҳои аз тоифаи Маликшоҳӣ**» (**Ҷуғрофиёи сиёсии кайхон, с. 48**), ё ин ки ба маънии «**тез қардани ҷонӯи инқорӣ бар ҷонӯи дигар ва дар Ҳинд машҳур аст**» (**Ғайёс- ул- луғот**) омадааст:

Номвожаи «**Ҳарун**» ар. дар фарҳанг ба маънии «**саркаш, ноором**»:

Ҳар ки бо болиғон забун гарад.

Чун ба тифли расад, ҳарун гардад (**Низомӣ**)

2. аспӣ саркаш, нофармон:

Накӯҳӯён сафехонро забунанд,

Ки инон роҳвор, онон ҳарунанд. (**Хусрави Дехлавӣ**). [Фарҳанги забони тоҷикӣ, 1969, ҷ. 2, с. 735].

Дар «**Луғатнома**»- и Деххудо «**шаҳре аст дар наздикии Омид**» тафсир шудааст (**Аз шарҳи Деххудо**).

Таҳқиқи вижагиҳои забонии Қуръони Қудс, махсусан, номҳои ҷуғрофӣ, ки яке аз соҳаҳои муҳими забоншиносӣ мебошад, ҷолиб аст. Дар тарҷумаи «**Қуръони Қудс**» кӯҳҳо, як ҷузъи номҳои ҷуғрофӣ мебошанд, хусусиятҳои гуногуни динию таърихӣ доранд, микдоран на он қадар зиёданд. Дар ин ҷо метавон номи кӯҳҳои Тур, Сафо, Марва, Арафот, Ҷудиро зикр намуд.

Сафо ва **Марва** ду кӯҳе аст, ки дар мамлақати Арабистони Саудӣ, дар шарқи масҷиди Ҳаром ҷойгир аст. Кӯҳи Сафо кӯҳе аст, ки саъйи ҳоҷҳо аз он шуруъ мешавад. Номгузориҳои кӯҳи Сафо ба сангҳои паҳни алоқаманд мебошад. Дар осори илмӣ дигар омадааст, ки сабаби номгузориҳои кӯҳи Сафо дар он мебошад, ки аввалин маконест, ки ҳазрати Одам дар он ҷо фуруд омадааст. Кӯҳи Софо кӯҳи хурде аст, ки дар поёни кӯҳи Абӯқайс ҷойгир буда, аввалин кӯҳе аст, ки Худованд бар замин ниҳодааст.

Аммо номгузориҳои **Марва** ба санги сафеде вобаста мебошад, ки дар он буроқ гузошта буд

ва хангоме ки Ҳаво ба замин фуруд омад, дар ҳамон ҷо буд. Сафо ва Марва кӯҳхое мебошанд, ки ҳам аҳамияти динӣ ва ҳам аҳамияти таърихӣ доранд.

Кӯҳи *Арафот* дар Арабистони Саудӣ дар роҳи байни Тоиф ва Макка воқеъ мебошад. Кӯҳи Арафот, асосан, аҳамияти динӣ дорад. Мувофиқи сарчашмаҳои динӣ ва илмӣ Ҷабраил (а) бо мақсади ҷойи ҷамъшавии мардумро бо Иброҳим (а) нишон додан ба гирди он давр заданд. Ҳамин аст, ки ҳоло ҳам ҳоҷиён барои пурра гардидани рукни ҳаҷашон дар он ҷо вуфуф мекунанд ва он рӯзро яке аз рӯзҳои беҳтарин барои ба Худо наздикӣ ҷӯстан медонанд.

Кӯҳи *Тур* дар нимҷазираи Сайно воқеъ мебошад. Ин кӯҳ бо номи “Кӯҳи Мусо” низ ёд мешавад. Чунки ҳазрати Мусо бо мақсади бо Худован суҳан гуфтан ба болои ҳамин кӯҳ баромада буд.

Кӯҳи *Ҷудӣ* дар худуди шарқии Туркия воқеъ гардида, дар ноҳияи Ширнок мебошад. Ҷудӣ кӯҳе мебошад, ки киштии ҳазрати Нух(а) дар он қарор гирифта буд [Равокӣ, 1364].

Ҳамин тариқ, оронимҳои тарҷумаи форсии Қуръони қудс яке аз гурӯҳҳои муҳими топонимикаи тарҷумаи мазкурро дар бар мегиранд.

Адабиёт:

1. Абдукодирзода С. Марҳилаҳои нахустини тафсиригори ба Қуръони қарим.//Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2019. - №2 (79)
2. Абдурауф М. Тафсири Анвор-ул-қуръон. Ҷ.3. – Эрон, 1977.
3. Алӣ Равокӣ. Қуръони қудс (куҳантарин баргаридон бо форсӣ). – Техрон, тирамоҳи 1364. – 228 с.
4. Баҳор, М. Таърихи Систон (нусхаи қадима бо тасҳеҳ). – Техрон: 1936. – 375 с.
5. Бурҳон, Муҳаммадхусайн. Бурҳони қотеъ. – Душанбе: Адиб, 1993.
6. Гафуров Б. Тажикӣ. Древейшая, древная и средневековая история. Том 1. – М., 1972. – 634 с.
7. Маҳмадҷонов О. Этнотопонимияи қисмати шимоли водии Ҳисор.//Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе: Сино, 2009.-№8(56) С.11-15
8. Ҳидоят Ризоқулихон. Фарҳанги анҷуманоро Носирӣ. – Техрон, 1280.
9. Садриддин С. Номи диёр – таърихи диёр (рисолаи илмию таърихӣ). – Душанбе: Ирфон, 2000. – 91 с.
10. Тӯсӣ, Асадӣ. Луғати фурс, ба кӯшиши Муҳаммад Дабири Саёкӣ. – Техрон, 1336.
11. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 1, 2. – М., 1969. – 256 с.
12. Хоҷа Насириддин Тӯсӣ. Асос -ул-иктибос, ба тасҳеҳи Мударрис Разаӣ. – Техрон, 1326.

Калидвожаҳо: *Қуръон, тарҷума, тарҷумаи форсӣ, забони форсӣ, форсии дарӣ, оронимия, забонишиносӣ.*

Аннотация

АРАНИМА ПЕРСИДСКОГО ПЕРЕВОДА КОРАНА КОДСЕ

Очень важно изучать и учитывать анонимность определенных исторических мест с точки зрения языковых особенностей. Оронимия - одна из ветвей топонимии, предметом обсуждения является название участков поверхности, относящихся к формам рельефа.

Ключевые слова: *Коран, перевод, персидский перевод, персидский язык, персидский дарӣ, оронимия, лингвистика.*

Annotation

ARANIM PERSIAN TRANSLATION OF THE QURAN CODE

It is very important to study and take into account the anonymity of certain historical places in terms of linguistic characteristics. Oronymy is one of the branches of toponymy, the subject of discussion is the name of the surface areas related to relief forms.

Keywords: *Koran, translation, Persian translation, Persian language, Persian Dari, oronymy, linguistics.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидзода Саидаброр магистранти соли дуҷуми кафедраи назария ва амалияи забонишиносии Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи С. Айни. Телефон: +992988609261

Роҳбари илмӣ: Мирбобоев А.

Сведения об авторе: Саидзода Саидаброр, магистрант кафедры теории и практики языкознания Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни. Телефон: +992988609261

Научный руководитель: Мирбобоев А.

About the author: Saidzoda Saidabrор, Master of the Department of Theory and Practice of Linguistics, Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. Tel.: +992988609261

*Исмоилова Маҳина Ёдгоровна,
магистранти соли якуми факултети забони англисӣ*

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ИБОРАҶОИ ЗАРФӢ ДАР ЗАБОНҶОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар забонҳои матраҳшаванда зарфҳо ба ҳамдигар шабоҳатҳои зиёд доранд, ки аз рӯи сохти морфологиашон тафовути беандоза доранд. Ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ зарфҳо бо пасвандҳо сохта мешаванд: - она дар забони тоҷикӣ ва -ly дар забони англисӣ. Ба таври мисол: хушбахтона - happily. Бояд зикр кард, пасвандҳои мазкур дар сохтани зарфҳо нақши муҳимро мебозанд.

Дар забони англисӣ дар мавқеияти монанди охир пешояндҳо, пайвандакҳо ва калимаҳои модалӣ, сифатҳо ва баъзан шумораҳо қарор доранд. Ҷузъҳои (компонентҳои) мазкур ҳангоми ифодаи маъниҳои калимаҳо бо вазифаи модалии зарфҳо вучуд доранд: дар забони англисӣ (категорияи муайянӣ / номуайянӣ), дар забони тоҷикӣ бо шаклҳои сиға ифода меёбанд: Бахр ноором аст.

Ҷарқият дар он аст, ки калимаҳои модалӣ муносибати субъективии ғуяндаро ба шунаванда, боварӣ ва шакку шубҳаи ўро ифода мекунанд, дар ҳоле ки зарф ба аломати объективӣ ишора мекунад, ки хусусияти сифатиро нишон медиҳад. Мисол: Ман аниқ намедонам, ки ў дар кучо аст. I don't know, exactly where he is. Дар нақши хабар барои зарфҳои забони тоҷикӣ категорияи давомнокӣ ҳос аст. Пас, зарфҳои сифатӣ мумкин аст ҳамчун шаклҳои таносуб бо сифатҳо баррасӣ карда шаванд. Дар забони англисӣ зарф дорои ҳаракати баланд дар ҷумла мебошад ва пеш аз он сифат, зарфи дигар ё феъл меояд ва баъзан зарфи (enough) мумкин аст нисбат ба сифат ва дигар ҳиссаи нутқ дар мавқеияти охир қарор дошта бошад. Аз нуқтаи назари нахвӣ миёни зарфҳо дар забонҳои мазкур тафовутҳои зиёд нисбат ба шабоҳатҳо мушоҳида мешаванд. Вазифаҳои сифат, аломати амал, ҳолат ва дигар хусусиятҳо дар пайвастагӣ бо феълҳо ва сифатҳо барои ҳар ду забон умумӣ ҳастанд. Бо вучуди ин, тартиби калимаҳо дар ибораҳо ва ҷумлаҳо фарқ мекунад. Дар забони англисӣ, ки тартиби собити калимаҳоро дорад, зарфҳои сифатӣ дар мавқеияти пас аз пуркунанда қарор доранд.

Дар забони тоҷикӣ зарф пеш аз феъл ва пуркунандаи бевосита меояд. Ҳарчанд дар забони тоҷикӣ низ тартиби калимаҳо дар ҷумла собит аст, он тағйирро ҳамчун воситаи муҳими ба ҳиссаҳо ҷудо намудани ҷумла иҷоза медиҳад. Дар муқоиса бо забони англисӣ, дар забони тоҷикӣ зарф вазифаи хабарро иҷро мекунад: Бобоям бемор аст. Grandfather is ill. Дар вазифаи мазкур зарф ҳамчунин дорои шакли давомнокӣ мебошад: Бобоям ҳоло ҳам бемор мебошад. Grandfather is still ill. Масъалаи таҳқиқи муқоисавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ беш аз пеш таваҷҷуҳи забоншиносонро ба худ ҷалб намудааст. Баъзе шабоҳатҳо ва тафовутҳои онҳо ба давраи гузаштаи рушди забонҳои мавриди муқоиса ва баъзеи онҳо натиҷаи ҷунин тамоюлҳо дар рушди онҳо дахл доранд, ки дар замонҳои охир ба вучуд омадаанд. Ибораҳои зарфӣ ба робитаи мутақобилаи луғавӣ ва грамматикӣ калимаҳо асос ёфтаанд. Аз ин рӯ, воситаи нисбатан муҳими ифодаи муносибатҳои синтаксисӣ дар ибораҳои зарфӣ шакли калима мебошад. Мисол: to learn French - забони франсавӣ омӯхтан. Дар мавридҳои, ки асоси калима қобили тағйир нест, он ба адюнкт пайваست мешавад ва бо он алоқаи семантикиро ошкор менамояд: тез гап задан – to speak quickly, тез гап зад – spoke quickly, ман тез гап мезанам – I speak quickly. Воситаи зарфӣ ва нахвӣ зарф аз шаклҳои фазой ташаккул меёбанд. Шумораи бештари ибораҳои феълӣ дутаркиба ҳастанд ва онҳо воқеан зарфҳо мебошанд, яъне решаи ташкилдихандаи сохтори дорои маънии гуногун мебошанд. Онҳо имкониятҳои вазифавии худро дар матн ошкор менамоянд. Ин меъёре аст, ки барои ғуруҳбандии онҳо дар сохторҳои феълӣ истифода мешавад.

Ибораҳои зарфӣ аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ сохта мешаванд: исм, сифат, зарф, масдар, шумора, ҳиссаҳои ёридихандаи нутқ ва пасояндҳо. Моделҳои, ки аксари вақтҳо истифода мешаванд: а) зарф + исм; б) исм + герундия; в) зарф + герундия; г) исм + исм + ҳиссаҷа; ғ) исм + исм + герундия. Ҳамчунин, бояд таъкид кард, ки ибораҳои исмие вучуд доранд, ки ҷузъи тобеашон зарф аст, сериестемол нестанд. Дар ин ибораҳо ба сифати ҷузъи асосӣ исмҳои конкрет, замону рӯй ва масофа, номи ҳислат, ҳолат ва маънӣ истифода шуда, ба вазифаи ҷузъи тобеъ зарфҳои хеле (хело), бисёр, бисе (басо), андак, камтар, қадре, як қадар ва амсоли инҳо меоянд. Ибораҳои қолиби исму зарф бештар дукалимаганд. Дар ибораҳо ки ҷузъи асосиашон исми конкрет аст, ба сифати ҷузъи тобеъ бештар зарфҳои миқдору андоза истифода мешаванд:

кадре равшан, анча пахта, камтар чой, як миқдор тутмавиз. Дар ибораҳое, ки аз исмҳои замону зарфи хеле ва бисёр ташкил ёфтаанд, маънои тахмин ифода меёбад. Ин ибораҳо аз ҷиҳати сохт дукалимагӣ буда, ҷузъи асосии онҳо дар шакли танҳо ва ҷамъ меоянд: хеле солҳо, бисёр солҳо, хеле вақт, хеле масофа, бисёр одам, хеле донишмандон. Ҷузъи тобеи ибораҳои боло дар шакли ибора (кам андар кам, хеле кам, хеле бисёр) низ омада метавонад, ки дар ин маврид ибора аз ҷиҳати сохт мураккаб, аз бобати маъно мукаммал мегардад: Кам андар кам мардон, хеле кам одамон. Исмҳои ҳолат ва хусусият низ зарфҳои дараҷа ва миқдорро ба худ тобе мегардонанд. Дар ин гуна ибораҳо ҷузъи асосӣ ҳолату вазъиятро ифода намояд, ҷузъи тобе онро аз ҷиҳати дараҷа шарҳ медиҳад: *андаке ғам ё хурсандӣ, хеле хислатҳои нафратовар, хеле ҳавоҳои шаймақом*. Ҳиссаи номӣ мумкин аст аз ду ҷузъ иборат бошад, ки аз рӯи маънӣ ба таркиби ибора дохил ҳастанд. Ҷузъҳои ҳамгиришудаи гурӯҳи семантикӣ метавонанд дар шалҳои гуногун қарор дошта бошанд. Мисол: наздиқақ, баъзан. Маънии замон дар шакли шумораи моделҳои ибораҳои зарфӣ ифода мешавад. Сарбории асосии маънӣ дар баъзе моделҳо, шаклҳои феълҳои гузаранда ва монда инъикос меёбад. Ба таври мисол: ягон вақт, дар вақту соат, абай. Баъзе моделҳои ибораҳои зарфӣ таркибҳои дар маънии муносибатҳои тазоддӣ месозанд, яъне ҷузъи аввал аз рӯи маънӣ ба ҷузъи дигар муқобил аст. Ҷузъҳои антонимӣ тавассути тире ҳамчун як калимаи таркибӣ навишта мешаванд. Бештари намунаҳои мазкур тарзи амалро ифода мекунанд. Ҳамчунин бояд зикр кард, ки бештари онҳо ба гурӯҳи ибораҳои устувор гузаштаанд. Мисол: *ба синну сол нигоҳ накарда, шабу-рӯз, аз ҳад берун*. Ҳамаи ибораҳои зарфӣ бо маънии муштарак ба ҳам муттаҳид шудаанд. Дар ҷумла онҳо дар вазифаҳои гуногун истифода мешаванд. Сохтори дохилии ибораҳои зарфӣ муносибати грамматикиро такрор мекунанд, ки барои моделсозии дахлдор хос мебошанд. Ҳангоми таҳияи моделсозӣ «номинатив + феълӣ ҳоли монда» ҳамчунин муносибатҳои махсус байни ҷузъҳо ба вучуд меоянд, ки ин ба ташкили дишӯгар хусусиятҳои семантикӣ ва вазифавии моделсозӣ мусоидат мекунанд. Зарф дар забони тоҷикӣ ва ҳамчунин дигар ҳиссаҳои нутқ ҳангоми риояи аломатҳои муайяни синтаксисӣ бо дигар калимаҳо ба алоқаи синтаксисӣ дохил мешавад ва дар ташкили пайвастиҳои синтаксисӣ иштирок мекунанд. Маъмулан, дар ташаккули ибораҳо, ки чанд воситаи грамматикиро дар бар мегиранд, калимаҳои ёридиҳанда, тартиби калимаҳо ва оҳанг (интонатсия) иштирок мекунанд. Бо вучуди ин, на ҳамаи ибораҳо аз ҳамон як ҳиссаи нутқ ва унсурҳои яқсон барои ташаккули ибораҳои мазкур истифода намекунанд. Мисол, дар ташаккули чунин пайвастиҳо монанди базӯр иҷро кард, дар як лаҳза ҳозир шуд калимаҳои ёридиҳанда, тартиби калимаҳо ва оҳанг нақши дохилии муносибати маъноии байни калимаҳоро бозӣ мекунанд [3, 200].

Ин яке аз хусусиятҳои ташаккули ибораҳо, аз ҷумла ташаккули ибораҳо бо зарфҳо мебошад. Алоқаи зарфҳо дар ҷумла, муносибати байни онҳо бо дигар калимаҳо танҳо ба алоқаи ҳамроҳӣ асос ёфтааст. Дар ташаккули ибораҳо калимаҳо танҳо аз нутқии назари семантикӣ муттаҳид мешаванд. Зарф дар ҷумла вазифаи ҳолатро иҷро мекунанд. Ҳолатҳое, ки тавассути зарфҳо ифода мешаванд, дар ҷумла ба сифат ё тарзи амал, макон ва замони зухури он ё шартҳои сабабӣ ишора мекунанд. Бо вучуди ин, вазифаи зарфҳо дар ҷумла ҳангоми истифодаи ҳолат маҳдуд нест. Вазифаи зарфҳо метавонанд дар нақши дигар аъзои ҷумла, аз ҷумла хабар, муайянкунанда ва пуркунанда маҳдуд набошанд. Ҳамчун хабар амал намуда, зарфҳо нишондиҳандаҳои хабариро соҳиб мешаванд. Ҳамин тавр, ин ҳолатро тағйир медиҳад ва зарфҳо ҳамчун хабарҳо дар охири ҷумла қарор мегиранд. Мисол, зарф ҳамчун ҳиссаи мустақилмаъноӣ нук ҳатман дар пайвастигӣ бо дигар калимаҳо иштирок мекунанд. Тавассути алоқаи ҳамроҳӣ, зарфҳо мумкин аст бо ҳиссаҳои гуногуни нутқ муттаҳид шаванд. Пеш аз ҳама, зарфҳо бо ҳамаи шаклҳои феъл пайваст мешаванд. Зарф дар забони тоҷикӣ пеш аз калимае қарор дорад, ки ба он дахл дорад, зеро аз рӯи маънии худ он муайянкунанда мебошад. На ҳамеша зарф пеш аз калимаи муайянкунанда қарор дорад. Агар маънии зарф бо маънии он калимае маҳдуд набошад, ки ба он дахл дорад, аммо маънии ҷумлаи комилро муайян мекунанд, он дар аввал ва охири ҷумла қарор мегирад. Агармаънии зарф танҳо бо як калимаи мушаххас алоқа дошта бошад, он пеш аз калимаҳои мазкур қарор мегирад. Ғайр аз ин, агар дар ҳамон як ҷумла чанд зарф вучуд дошта бошанд, дар аввал маъмулан зарфи замон ва зарфи макон ва сипас дигар зарфҳо меистанд. Аз ин рӯ, дар тафовут аз намудҳои ибораҳои исмӣ, зарфи замон дар забони тоҷикӣ бештар интишор шудааст, зеро дар таркиби онҳо он калимаҳои дохил ҳастанд, ки номи давраҳои вақт / замон мебошанд. Мисол, *калимаҳои монанди сол - year, моҳ - month, саҳар -morning, бегоҳ - evening*, ки ҳамчун исмҳо метавонанд муайянкунанда ва сифати

худро дошта бошанд. Чузъҳои муайянкунандаи ибораҳо зарфҳои саволӣ *кай?* - *when?*, *дар кучо?* - *where?*, *барои чӣ ?* - *why?*, *ба кучо?* - *where?* мебошанд. Зарфҳои саволӣ дар нутқ, махсусан дар матни ҷумлаҳои содда ва мураккаби саволӣ ба таври густурда истифода мешаванд, ки ба таври ғайримустақим саволро ифода мекунанд. Зарфҳои саволӣ – калимаҳои муайянкунандаи ибораҳо мебошанд, ки аффиксҳо ё пасвандҳо намегиранд ва ибораҳо чузъҳои муайянкунандаи онҳо метавонанд аффиксҳои ҷамъ гиранд [2, 60].

Чузъи (компоненти) муайянкунандаи ибора масдар мебошад. Чунин ибораҳо мақсад ё давомнокиро ифода мекунанд: *дер сар кардан* - *to begin lately*, *барвақт тамои кардан* - *to begin early*. Дар забони тоҷикӣ муосир тамоюли муштарак ба ғанисозии алоқаҳои тағйирёбанда вучуд дорад. Инчунин навъи алоқас мебошад, ки дар он аз ибтидо ҳамчун ҳам вариантҳои нодуруст ва ҳам вариантҳои дуруст қабул карда мешавад. Бо вучуди ин, бештари алоқаҳои мазкур устувор мебошанд ва дар таркиби забон дохил ҳастанд. Дар мавриди маънии тағйирёбанда бошад, шаклҳои дорои робитаи мутақобил мумкин аст яксон бошанд, вале яксонӣ наметавонад дар ин ё он унсурҳои ҷудогона бошад: маънии тобеият ҳамеша ба муносибат таъсир мерасонад, ки байни калимаҳои асосӣ ва калимаҳои вобаста зоҳир мешавад. Ҳамчунин, бояд ба вариантҳои синонимии сохтор тавачҷуҳ дод. Чӣ қадаре ки намудҳои гуногуни пайвастиҳои зиёд бошанд, ҳамон қадар доираи ифодаи фикр васеъ мешавад, ки он барои фарқ кардани вариантҳои услубӣ дар ҷумла мусоидат мекунад. Вариантҳои мазкур дар услубҳои гуногуни забони адабӣ ба таври васеъ истифода мешаванд. Ҳамин тавр, алоқаи вобастагӣ дар забони тоҷикӣ мумкин аст устувор, ноустувор ва ҳамчунин тағйирпазир бошад. Илова бар ин, ғайр аз шабоҳати ду навъи алоқаи вобастагӣ, байни онҳо фарқиятҳои муайян вучуд доранд. Лексемаҳои аналитикии феъл маъмулан аз рӯи модели мазкур сохта шудаанд ва ба ҷаҳор ҳиссаи нутқ дахл доранд. Плоткин ҷаҳор категорияи лексемаҳои аналитикии феълро ҷудо менамояд [4, 29]: 1. Феъл-феъл, маъмулан ба маънии ибора: *start singing* – *шурӯъ кардани сурудхонӣ*. 2. Феълӣ-объективӣ: *keep silent* – *ҳомӯш шудан/мондан*, *be afraid* - *тарсидан*, *get rich* – *сарватманд шудан*, *take angry* – *ҳашмгин шудан*. 3. Феълӣ-номӣ: *have a cry* – *ғиря кардан*, *take a look* – *дидан*, *чаши андохтан*, *take a dash* – *партофтан*, *ҳаво додан*, *do carpentry* – *харротӣ кардан*. 4. Феъл-зарф: *be about* – *нияти иҷрои қореро доштан*, *carry out* – *иҷро кардан*, *анҷом додан*, *come down* – *фаромадан*, *поён фаромадан*, *get over* – *паси сар кардан*, *бартараф намудан*, *go on* - *идома додан*, *take off* – *кашидан*, *берун кардан*, *бадар кардан*, *look round* - *ба атроф назар кардан* ва ғайраҳо. Бояд зикр кард, ки чузъҳои лексӣ метавонанд ибораҳоро бо зарфҳо ҳамчун асоси аналитикии лексемаҳо бисозанд, ки боиси афзоиши семантикаи чузъи феъл мешавад. Аз ин рӯ, калимасозии забони англисии муосир бо ҳузури тамоюлҳои аналитикӣ шарҳ дода мешавад. Лексемаҳои аналитикии феъл аз категорияҳои дигар бо тақсими баробари сарбории маънӣ миёни ду чузъ (компонент) фарқ мекунанд.

Муайянкунанда монанди дигар ҳодисаи синтаксисӣ наметавонад берун аз алоқа бо муҳтавои морфологӣ ва лексикӣ баррасӣ карда шавад. Қабл аз суҳбат намудан дар бораи ибораҳои изофии муайянкунанда дар забони тоҷикӣ муосир ва баробариҳои онҳо дар забони англисӣ, бояд муайян кард, ки ибораи чист. Таърифи бештар дақиқ аз ҷониби А.С. Бархурдаров пешниҳод карда шудааст: Ибора гурӯҳи калимаҳои аз нигоҳи синтаксисӣ алоқаманд дар таркиби ҷумла мебошад, ки худ он ҷумла нест [1, 46].

Сарфи назар аз шумораи калимаҳои таркиби ибора ба ҳиссаҳои ҷудо намудани онҳо дорои хусусияти дугона мебошад. Мисол, дар забони тоҷикӣ ибораи ҳамаи дониш ҷӯ ёни донишгоҳ дорои асос ё муайянкунандаи ҳамаи донишҷӯён мебошад ва муайянкунанда бо калимаи донишгоҳ ифода шудааст. Ибораи мазкур дар забони англисӣ дорои шакли зерин аст: *all the students of the university*: *дар ибораи мазкур асос пайвастагии all the students ва муайянкунанда of the university аст*. Мавридҳои зерини алоқаи ҳамроҳии мавқеияти аввали муайянкунандаҳо ё адюнктҳо дар забони тоҷикӣ вучуд доранд: Муайянкунанда, ки бо шумораи миқдорӣ ифода мешаванд ва андозаи вазн ва дарозиро нишон медиҳад. Ба таври мисол: *Панҷ ё шаш гектар* - *five or six hectares*. *Бисту чор сония* - *twenty - four seconds*.

Аксари вақтҳо ба шумораи калимаҳои сар, бех, барг, дона, даста, пасоянди -та, нафар, кас ва ғайраҳо илова карда мешаванд, ки муайянкунандаи мазкурро мушаххас мекунанд. Мисол: *Ду даста гул* - *two bunches of flowers*.

Дар воситаи дуҷум сохтори ибораи забони англисӣ бо забони тоҷикӣ мувофиқ нест. Дар ибораи забони тоҷикӣ муайянкунандаи калима гул аст ва дар забони англисӣ муайянкунандаи калимаи bunches мебошад. Барои ибораи забони тоҷикӣ истифода аз асос дар шумораи танҳо ва

дар забони англисӣ шумораи чамъ хос мебошад: панҷто китоб -five books.

Баъзан шумора шакли чамъро мегирад: *милионҳо одамон* - *millions of people*.

Бо тараққи кардани рушди таърихӣ забонҳои эронӣ ва ҳамчунин забони англисӣ заифӣ ё ба таври комил аз даст додани мувоиқатии муайянкунанда бо муайяншаванда сурат гирифтааст. Воситаи асосии алоқа – алоқаи изофӣ шуд. Бо вучуди ин, ҳамчунин ибораҳои ғайриизофии муайянкунанда вучуд доранд, ки дар онҳо муайянкунанда маъмулан дар мавқеяи аввал ба калимаи муайяншаванда қарор дорад.

Муайянкунанда дар ин маврид мумкин аст тавассути шумораи микдорӣ ва камтар шумораи тартибӣ, ҷонишин (аммо на ҷонишинҳои шахсӣ), сифат ва дар забони англисӣ тавассути ҷонишини соҳибӣ барои ифода кардани соҳибият ва дар забони тоҷикӣ ба таври дугона ифода ёбад: бо пайвастагии изофӣ ва тавассути пасванд.

Хулоса, маврид ба зикр аст, ки ибораҳои зарфӣ яке ҷузъҳои асосии наҳв маҳсуб ёфта, аз дигар наҳви ибораҳо тафовут дорад. Ин аст, ки масъалаи ибора дар илми забоншиносӣ то ҳанӯз ба таври пурра омӯхта нашудааст, ки ҳоло ҳам бошад ба омӯзиши амиқ ниёз дорад.

Адабиёт:

1. Бархударов, Л.С. Структура простого предложения современного английского языка [Текст] / Л.С. Бархударов. – М., 1966.
2. Смирницкий, А.И. Морфология английского языка. – М., 1959.
3. (Современный таджикский язык). Забони адабии ҳозираи тоҷик [Текст] / Синтаксис. Қисми 2. – Душанбе: Маориф, 1995.
4. Ходжаева С.О. Адвербиальные, атрибутивные и объектные глагольные словосочетания в разнотипных языках Автореф. дис. канд. филол. наук /Ходжаева С.О. -Душанбе, 2015.

Аннотатсия

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ИБОРАҲОИ ЗАРФӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар ин мақола оид ба таҳлили муқоисавии ибораҳои зарфӣ забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ сухан меравад. Муаллиф дар мақолаи худ хусусиятҳои таҳлили муқоисавиро бо забонҳои муқоисашаванда дар асоси сарчашмаҳои бозғатимод таҳлил намудааст.

Аннотация

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ НАРЕЧНЫХ ФРАЗ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В этой статье рассматривается сравнительный анализ наречных фраз английского и таджикского языков. В своей статье автор анализирует и исследует особенности сравнительного анализа в сопоставимых языках на основе достоверных источников.

Annotation

COMPARATIVE ANALYSIS OF ADVERBIAL PHRASES IN TAJIK AND ENGLISH

This article examines a comparative analysis of the adverbial phrases of the English and Tajik languages. In his article, the author analyzes and explores the features of comparative analysis in comparable languages based on reliable sources.

Маълумот оид ба муаллиф: Исмоилова Маҳина Ёдгоровна, магистранти соли якуми кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии факултети забони англисии ДДОТ ба номи Садриддин Айни. Тел.: +992501022965

Роҳбари илмӣ: Сангинова М.

Сведение об авторе: Исмоилова Маҳина Ёдгоровна, магистрантка первого курса кафедры языкознание и сравнительной типологии факультета английского языка Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Тел.: +992501022965

Научный руководитель: Сангинова М.

About the author: Ismoilova Mahina Yodgorovna, the first-year of master of the Department of Linguistics and Comparative Typology of the Faculty of English of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Tel.: +992501022965

*Валиев Чамшед Абдурасулович,
ассистенти кафедраи назария ва амалияи забонишиносӣ
Тураев Муҳаммадшариф Раҳматуллоевич,
донишҷӯи соли чоруми факултети филологияи тоҷик*

ПАСВАНДҲОИ КАМКОРБУРДИ ЗАБОНИ АДАБИИ ҲОЗИРАИ ТОҶИК (ДАР МИСОЛИ “ҚОБУСНОМА”-И УНСУРУЛМАОЛИИ КАЙКОВУС)

Тӯли солиёни дароз аст, ки “Қобуснома” – и Унсуралмаолии Кайковус дар адабиёти форсу тоҷик ҳамчун асари пандуахлоқӣ арзи вучуд карда, заррае қимати худро аз даст наододааст. Унсуралмаолии Кайковус ба хоҳири адо намудани қарзи падарии хеш дар синни 63 солагиаш “Қобуснома” – ро барои тарбияи фарзанди ягонааш Гелоншоҳ иншо намуда, дар симои ӯ ба тамоми хонандагони ин ҳазинаи пур аз ганҷу маърифат, дарси адаб медиҳад.

Ин асари шуҳрати ҷаҳонӣ дошта, аз чилу ҷаҳор боб иборат буда, ҳар як боби он ба яке аз масъалаҳои гуногуни ахлоқу одоб, расму оин, оилаву хонадорӣ, таҳсилу таълим, санъату варзиш, сиёсату идораи мамлакат ва дигар паҳлӯҳои зиндагии инсон бахшида шудааст.

“Қобуснома”, ки яке аз шоҳасарҳои афкори тарбиявироштаи адабиёти мо ба ҳисоб меравад, диққати олимону муҳаққиқонро ба худ ҷалб намудааст. Ин асари оламшумул на ин ки аз нигоҳи адабиётшиносӣ таҳқиқу баррасӣ гардидааст, балки аз диди забоншиносӣ низ доир ба самтҳои гуногуни забон мавриди пажӯҳишҳои олимони қарор гирифтааст.

Калимасозӣ аз бахшҳои калони забон ба ҳисоб меравад. Он яке аз роҳҳои ғанӣ ва бойшавии таркиби луғавии забон аст [3, 128].

Мо низ тасмим гирифтем, ки доир ба масоили калимасозӣ тавассути пасвандҳои камкорбурди забони адабии ҳозираи тоҷик, дар ин асари панду ахлоқӣ назари хешро баён намоем.

Пасвандҳо, дар забони адабии ҳозираи тоҷик вобаста ба дараҷа ва мавқеи истеъмолиашон сермахсул, каммахсул ва бемахсул мешаванд. Азбаски мавзӯи мо пасвандҳои камкорбурд мебошад, мо танҳо пасвандҳои каммахсул ва бемахсулро мавриди таҳқиқ қарор медиҳем.

Масалан, пасванди **“гар”** дар китоби “Забони адабии ҳозираи тоҷик” пасванди каммахсули исмсоз мебошад. Аммо ҳамин пасванд дар китоби “Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик” ҳамчун пасванди сермахсули исмсоз зикр ёфтааст.

Суффикси – гар каммахсул мебошад. Аксарияти исмҳои, ки бо ин суффикс сохта шудаанд, ба гурӯҳи калимаҳои таъриҳӣ дохил шуда истодаанд [2, 124].

Суффикси – гар дар исмсозӣ сермахсул буда, исмҳои шахс месозад, ки маъноҳои гуногун доранд [1, 85].

Ин пасвандро муаллифи “Қобуснома” дар асараш чунин истифода намудааст: Ва қавме аз дарвешу *тавоғар* бо вай ҳамроҳ буданд. Дар ин ҷо пасванди “гар” аз исми исми нав сохта шахсро аз рӯи мавқеи иҷтимоиаш дар ҷомеа нишон додааст.

Суффикси – гор бошад, ҳам дар китоби “Забони адабии ҳозираи тоҷик”, ҳам дар “Грамматикаи ЗАХТ” дар ду маврид дорои ду наъми истифода мебошанд: 1) дар мавзӯи пасвандҳое, ки исми шахс месозанд, ин пасванд каммахсул аст; 2) дар мавзӯи пасвандҳое, ки исми маънӣ месозанд, пасванди мавриди назар бемахсул мебошад.

Суффикси – гор бемахсул буда, дар исмҳои *рӯзгор*, *ёдгор* ва *рафтагор* дида мешавад, дуи аввал аз исму сеюмӣ аз сифати феълӣ сохта шудааст [1, 102].

Шамси Қайси Розӣ ба аксар масоили калимасозии забони форсии тоҷикӣ вобаста ба илми кофия равшанӣ андохтааст, ки гӯё аз нигоҳи имрӯз ва барои имрӯзиён тарҳрезӣ шудаанд [6, 50].

Шамси Қайси Розӣ дар китоби “Ал-мӯъҷам” пасванди **гор**-ро пасванди исми фоилсози – гор номидааст: **офаридгор**, **омӯзгор**.

Аммо ҷаро росте бояд гуфт, ки ҷаҳор моҳ *рӯзгор* бояд қард ва маҳзареву гувоҳии дувист марди удул то аз ту он рост қабул кунанд [5, 80].

Дар ин ҷумла калимаи **рӯз+гор** аз исми маънии **рӯз** ва пасванди **–гор** сохта шуда, ба маънои, замон, айём, гузариши зиндагонии ҳаррӯза, гузашти рӯзгор омадааст.

Калимаи **хидамт+гор**, аз исми маънии **хидмат**, тавассути пасванди **+гор** исми моддӣ сохтааст, ки маънои шахси хидмадкунандаро дорад, он ки ба касе қар мекунад.

Ва *хидматгори* эшонро низ маълум бувад, ки ба ҳар вақт ба ҷӣ қар машғул бояд будан то шуғлҳои эшон ҳама бар низоми бошад [5, 42].

Суффикси –бон. Дар забони адабии ҳозираи тоҷик морфемаи **–бон** маънои луғавии хурро аз даст дода, ба категорияи суффикси калимасоз гузаштааст. Чунончи, ба категорияи калимасоз гузаштани **–бон** дар калимаҳои **мизбон, ниғаҳбон, бодбон** ва **соябон** равшан зоҳир мегардад [7, 129].

Ин пасванд ҳар чанд, ки дар забони адабии ҳозираи тоҷик камкорбурд бошад, аммо дар осори классиконамон то андозае серистеъмол мебошад.

В чун рағбӣ, гурусна марава ва сер низ марава, то нон битавонӣ хурдан ва *мизбон* наёзорад [5, 50].

Калимаи **миз+бон**, аз исми моддии **миз**, бо гирифтани пасванди **+бон**, исми моддӣ сохтааст ва ин маънои соҳиби дастархон, меҳмондорро ифода мекунад.

Суффикси –ор беаҳсул аст. Вай аз асоси замони ҳозира ва гузаштаи феъл: 1) исми шахс месозад, ки онро аз рӯи амал ва шугъл мефаҳмонад: **харидор, парстор**; 2) исми амал ва ҳолат месозад: **гуфтор, сӯхтор, падидор** (шакли рехтаи **кирдор**), **гирифтор** [1, 112].

Ва бо ҳар кӣ сухан гӯӣ, бингар то сухани тӯро *харидор* ҳаст ё не [5, 31].

Ин ҷо калимаи **харид+ор** аз асоси замони гузаштаи феъли **харид** бо қабул намудани пасванди исмзодии **+ор** исми шахс сохтааст.

Пасванди +ор дар ҷои дигар дар “Қобуснома” ингуна зикр гардидааст: Аз бӯи даҳону бӯи бинӣ ва носур ва гаронии гӯш ва сустии *гуфтор* ва ноҳамвории сухан ва рафтани бар тариқ ва дурустиву саҳтии бӯни дандонҳо то бар ту маҳрафа накунад.

Калимаи **гуфт+ор** аз асоси замони гузаштаи феъли **гуфт**, бо илова намудани пасванди исмзодии **+ор** исми амал сохтааст ва маънои сухан, каломро дорад.

Суффикси –ур// –вар дар исмзодӣ беаҳсул мебошад: **муздур, муздар, ранҷур, ганҷур, ваҳшур, суханвар, шиновар**.

Дар хусуси ба алломорфи **–ур//–вар** чудо шудани ин суффикс ҳамин чиз ба назар мерасад, ки дар асосҳои якҷояи суффикси **–ур** ва дар асосҳои духҷояи суффикси **–вар** истифода мешавад [7, 130].

Ва нигар то хунёгари муарбид набошӣ, ки аз арбадаи ту сими хунёгарӣ аз миён биравад ва сару рӯй шикаставу ҷома дарида боз хона рағбӣ, ки хунёгарон *муздури* мастон бошанд ва *муздури* муарбидро донӣ, ки музде надиханд [5, 133].

Дар ҷумлаи зикргардида калимаи **музд+ур** аз исми ғайришаҳси **музд** бо қабул намудани пасванди **–ур** ба исми шахси **муздур** гузаштааст, ки маънои **мардикор** ё **шаҳсе, ки музди меҳнаташро мегирад**, ифода мекунад.

Пас агар *пешавар* бошӣ аз пешаварони бозор аз ҳар пешае, ки бошӣ, зудқору сутудақор бош то ҳарифонат бисёр бошанд [5, 165].

Дар ин ҷо низ калимаи **пеша+вар** аз исми ғайришаҳси **пеша**, ки маънои **шугъл, амал, касб** ва **хунарро** дорад, бо илова шудани пасванди **–вар** исми шахс сохтааст ва калимаи *пешавар* маънои хунареманд, касибро дорад.

Суффикси –када. Калимаи **када** дар асл мустақилмаъно бошад ҳам, ҳоло ба категорияи суффиксҳо гузашта, дар забони адабии ҳозираи тоҷик ҳамчун суффикси беаҳсул зоҳир мешавад. Вай бо исмҳо омада, исми макон месозад (**майкада, оташкада, донишкада, зиёрада**) [7, 136].

Дар “Қобуснома” бо пасванди **када** танҳо дар як ҷо вохӯрдан мумкин аст, ки ин ҳам калимаи **рӯдкада** мебошад.

Магар ба кӯҳ бороне омад азим ва хеле саҳт азим биёмад ва андар ин *рӯдкада* афтод ва ин ғусфандонро ҷумла бибурд ва ҳалок кард.

Калимаи **рӯд+када** аз исми мушаххаси **рӯд** бо гирифтани пасванди **–када** исми макон сохтааст.

Суффикси –иш серистеъмол, вале каммаҳсул аст. Вай аз асоси замони ҳозираи феъл исми амал месозад: **хониш, хориш, таркиш, ситоиш, сабзиш, сӯзиш, вазиш, баҳшиш, баҳшоиш, бориш, нолиш, осоиш, навозиш** ва ғайра. [1, 112].

Ва исроф накунад дар *осоиш*, то агар вақте ба зарурат ранҷе расад, осонтар бошад.

Ин ҷо калимаи **осо+иш** аз асоси замони ҳозираи феъли **осо** тавассути пасванди **–иш** исми амал сохтааст.

Калимасозӣ бо пасвандҳо тарзи маъмул ва машҳури калимасозӣ буда, дар забоншиносии умумӣ ва тоҷик аз ҳамаи усулҳои дигар бештар ва муфассалтар таҳлилу таҳқиқ гардидааст. Бо вучуди ин усули калимасозӣ бо пасвандҳо нишон медиҳад, ки дар ин боб масъалаҳои баҳсталаб кам нестанд [4, 121].

Ҳамин тариқ метавон гуфт, ки пасвандҳои исмзодӣ забони тоҷикӣ хеле бисёр ва

гуногунвазифа мебошанд. Ҳар як пасванд ҷой ва мавқеи махсуси истифодаи худро дорад.

Мо, ки танҳо пасвандҳои камкорбурди исмозӣ забони адабии ҳозираи тоҷикро дар мисоли “Қобуснома” – и Унсуралмаолии Кайковус дида баромадем, ба мо маълум гашт, ки муаллиф ҳар як пасвандро бисёр моҳирона ва бамаврид дар ҷою макони ҳадаш истифода намудааст.

Адабиёт:

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. – Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.
2. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ 1. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 450 с.
3. Қосимова М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IX-X). Ҷ 1. – Душанбе, 2003. – 490 с.
4. Низомова С. Ф. Калимасозӣ дар наъри бадеӣ ва публицистии С.Айнӣ. – Душанбе, 2019. – 328 с.
5. Унсуралмаолии Кайковус. Қобуснома. – Душанбе: Нашриёти “Сунатулло”, 2007. – 190 с.
6. Хочаев Д. Гуфтори нақб нағардад кӯҳан. – Душанбе, 2011. – 200 с.
7. Шарофиддин Рустамов. Исм. – Душанбе: Дониш, 1981. – 220 с.

Калидвожаҳо: *калимасозӣ, калимаҳои мураккаб, таркиби калима, унсурҳои калимасозӣ, ҷанбаҳои ифода, василаҳои калимаҳо, қалибҳои калимасозӣ, муносибати аффиливу.*

Аннотация

СУФФИКСАЛЬНЫЙ МАЛЕНЬКИЙ СОВРЕМЕННЫЙ ТАДЖИКСКИЙ ЛИТЕРАТУРНЫЙ ЯЗЫК (НА ПРИМЕРЕ «КАБУСНОМА» УНСУРАЛМАОЛИИ КАЙКОВУС)

Словообразование является важнейшим способом обогащения словарного состава языка. С развитием структурного состава имен существительных постоянно совершенствуются и развиваются пути и модели словообразования этой части речи. Изменения словообразовательной структуры имен существительных осуществляются в рамках грамматического строя и внутренних закономерностей языка. Важным источником выявления особенностей словообразования современного таджикского литературного языка являются произведения современных таджикских писателей, поэтому материалом для исследования структуры слов детерминативного типа в настоящей статье послужили тексты прозаических произведений Унсуралмаолии Кайковуса.

Ключевые слова: *словообразование, сложные слова, структура слов, элементы словообразования, сокращение изафета, соединение слов, модели словообразования, атрибутивное отношение.*

Annotation

SUFFIXAL SMALL OF THE MODERN TAJIK LITERARY LANGUAGE (ON THE EXAMPLE OF THE "KABUSNOMY" UNSURALMAOLIA KAYKOVUS)

Word-building is the most significant way of enriching Tajik language's lexis. Connected to compound nouns, form and methods of word-building regularly evolves and develops. Change and improvement of word-building appears according to regularity of development of language. And studying the works of writers one of the essential matters. With understanding this significance, in the article is studied the main forms of building words of determinative type.

Keywords: *word-building, compound words, structure of word, element of word-building, connecting words, forms of word-building, attribute of relation*

Маълумот дар бораи муаллиф: Валиев Ҷамшед Абдурасулович, ассистенти кафедраи назария ва амалияи забоншиносӣ, муовини декан оид ба корҳои тарбиявии ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: 907048591

Тураев Муҳаммадшариф, донишҷӯи соли чоруми факултети филологияи тоҷики ДДОТ ба номи С. Айнӣ. Телефон: 911002270

Сведения об авторах: Валиев Ҷамшед Абдурасулович, ассистент кафедры теории и практики лингвистики, заместитель декана по воспитательной работе ТГПУ им. Садриддина Айнӣ. Телефон: 907048591

Тураев Муҳаммадшариф, четвертом курсе факультета таджикской филологии ТГПУ по имени С. Айнӣ. Телефон: 911002270

About the authors: Valiev Jamshed Abdurasulovich, assistant of the Department of Theory and practice of linguistics, Deputy Dean for Educational Affairs of Sadriddin Aini Tajik State University. Phone number: 907048591

Turaev Muhammadsharf, is a fourth-year student at the tajik philology faculty of Tajik State Pedagogical University by named after S. Aini. Phone number: 911002270

ТАСНИФОТИ ПАЙВАНДАКҲО ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Омӯзиши пайвандакҳо дар забонҳои муқоисашаванда яке аз масоли баҳсталабтарин ба шумор меравад. Солҳои зиёд аст, ки дар ин самт корҳои зиёде ба сомон расонида шудаанд, аммо андешаҳои забоншиносон ҳилофи ҳам мебошанд. Дар ҳарду забон пайвандакхоро мувофиқи вазифаи синтаксисашон ба ду гурӯҳи калон ҷудо менамоянд: пайваस्तкунанда ва тобеъкунанда. Дар ин мақола пайвандакҳои пайваस्तкунандаи забонҳои муқоисашавандаро дар умум дида мебароем.

Дар китоби «Забони адабии ҳозираи тоҷик» пайвандак чунин шарҳ дода шудааст, яъне ҳиссаи ёридиҳандаи нутқбуда, аъзоҳои ҷидаи ҷумла ва ҷумлаҳои соддаи таркиби ҷумлаҳои мураккабро ба ҳам алоқаманд менамояд. Пайвандакҳо нисбат ба ҳиссаҳои мустақили нутқ дертар пайдо шудаанд. Миқдори пайвандакҳо мувофиқи талаботи забон аз ҳисоби калимаҳои мустақил рӯз то рӯз зиёд мешавад. Бисёре аз калимаҳои мустақил дар раванди дурударози таърихӣ мувофиқи қонунҳои дохилии инкишофи таърихӣ забони тоҷикӣмаъноӣ худро суст карда, ба гурӯҳи пайвандак дохил шудаанд. Дар забони тоҷикӣ пайвандакҳо аз рӯи пайдоиш ба ду гурӯҳ: аслий ва номӣ ҷудо мешаванд. Як қатор пайвандакҳо дар забони тоҷикӣтамоман грамматиконида шудаанд ва шарҳдодани маъноӣ ибтидоӣ ва пайдоиши онҳо мушкил аст [4, 88].

Оиди таснифоти пайвандакҳо андешаҳои забоншиносон ниҳоят сершумор ва мухталиф мебошанд. В.Н. Жигадло, И.П. Иванова и Л.Л. Иофик пайвандакро ҳамчун қисми хизматрасони нутқ муайян менамоянд, ки вазифаи он аз муайян намудани муносибатҳои грамматикӣ ва маъноӣ байни аъзоҳои ҷумла, аъзоҳои ҷумлаи мураккаб ва ҷумлаҳои алоҳидаи мустақил муқаррар менамояд.

Мушкилоти маъноӣ ва таснифоти пайвандакҳо инъикоси худро дар қорҳои забоншиносии хориҷ меёбанд. Аз ҷумла, Г. Фреге чунин андеша дорад, ки ду навъи пайвандакҳо вучуд доранд:

Онҳое, ки маъно надоранд ва маъно ҷумлаи пайравӣ тобеъшавандаро тағйир намендиханд (масалан, пайвандаки Гарчанде). Чунин навъи воҳидҳо «танҳо маъноӣ ҷумлаи пайравро равшан месозанд» [1, 19].

Тибқи сохтори морфологӣ пайвандакҳо ба гурӯҳҳои зерин ҷудо карда мешаванд:

(1) Simple (and, or, but, till, after, that, so, where, when, etc.)

Derivative (until, unless, etc.)

Compound (however, whereas, wherever, etc.)

Composite (as well as, as long as, in case, for fear (that), on the ground that, for the reason that, etc.)

Баъзе пайвандакҳо дар забони англисӣ ҷуфт истифода мешаванд (correlatively): both and, either ... or, not only ... but(also), neither ... nor, whether ... or.

If anyone had asked him if he wanted to own her soul, the question would have seemed to him both ridiculous and sentimental. (Galsworthy)

...nor would John Reed have found it out himself; he was not quick either of vision or conception. (Ch. Bronte)

Well, they were honest eyes, he concluded, and in them was neither smallness nor meanness. (London)

He was aware of vague memories of rain and wind and snow, but whether he had been beaten by storm for two days or two weeks he did not know. (London)[3, 67]

Аз рӯи сохтор пайвандакҳо чунин ҷудо карда мешаванд: содда; мураккаб; таркибӣ; сохта; ҷуфт;

Пайвандакҳои содда- пайвандакҳое мебошанд, ки аз як реша иборатанд (and, but, or, that, till, after).

Historians confirm that in the course of history the provinces of Khutalon, Kabodiyon, Hissar, Termez, Vashgird, Badakhshan, Sogdiana, Samarkand, Bukhara and Merv, and the borderlands of Tus, Nishapur and Sarakhsh all used to be parts of ancient Bactria [1, 56].

Пайвандакҳои мураккаб– пайвандакҳое мебошанд, ки аз дуруша иборат мебошанд (therefore, however).

Пайвандакҳои таркибӣ – ин пайвандакҳое мебошанд, ки аз якҷанд калимаҳо иборат мебошанд (as soon as, as if, in order to).

Пайвандакҳои сохта, ки дар таркиби худ пешванд ва ё пасванд доранд (unless, until).

Ҷуфт (both...and, neither...nor, not only...but, either...or).

Пайвандакҳои забони адабии тоҷик мувофиқи сохт ва таркиби морфологии худ сода, мураккаб ва таркибӣ мешаванд [2, 56].

Пайваидакҳои сода аз ҷиҳати морфологи ба ҳиссаҳо ҷудо намешаванд, таркибан аз як ё ду ҳичо иборат мебошанд. Пайвандакҳои сода пайвандакҳои қадимӣ буда, дар забони имрӯзаи тоҷик маъноӣ луғавӣ худро тамоман гум кардаанд: *ва*, *-у* (*-ю*, *-ву*), *ё* ки, *то*, *ҳам*, *чун*, *агар* (*гар*, *ар*), *гӯё*, *аммо*.

Омӯхтани таърих танҳо ба хотири донишҷӯи гузашта нест, балки он дурнамоест, ки роҳи ояндаи миллат ва пешомадҳои давлатдориро равшан намуда, барои ҳудудҳои миллий, ваҳдати ягонагӣ ва рушди тафаккури таърихӣ наслҳои оянда хизмат мекунад [1, 5].

Пайвандакҳои содаи *-у* (*-ю*, *-ву*) ҳамеша бо калимаи пеш аз худ якҷоя навишта мешаванд. Пайвандакҳои содаи якҷиҳӣ одатан задаи махсус қабул намекунанд ва бо калимаҳои пеш ё баъд аз худ якҷоя талаффуз карда мешаванд. Доираи вазифаи пайвандакҳои сода ҳеле васеъ аст. Онҳо муносибатҳои гуногуни грамматикӣ ифода намуда, аз қабилҳои пайвандакҳои сервизифа ба шумор мераванд.

Пайваидакҳои мураккаб: азбаски, баски, чунки, агарчанд, гарчанд, ҳарчанд, агарчи, гарчи (арчи). Микдори пайвандакҳои мураккаб ҳам зиёд нест. Онҳо воҳидҳои ба қисмҳо ҷудошаванда мебошанд: аз бас ки, чун ки, агар чанд, ҳар чанд, агар чи.

Пайвандакҳои таркибӣ аз ду ё зиёда калима иборат буда, ифодакунандаи як маъноӣ грамматикӣ мебошанд. Микдори пайвандакҳои таркибӣ забони тоҷикӣ ҳеле зиёд аст. Пайвандакҳои таркибӣ бар ҳилофи пайвандакҳои сода якмаъноӣ ва яквизифа мебошанд. Онҳо асосан ба ягон ҳели маълуми ҷумлаи пайрав хос буда, алоқаи онро бо сарҷумла таъмин менамоянд [5, 34].

Дар ташаккули пайвандакҳои таркибӣ нақши пайвандаки тобеъкунандаи ки ниҳоят калон аст. Ба туфайли ин пайвандак таркибҳои гуногуни калимаҳо ба пайвандак табдил ёфтаанд. Дар ташаккули пайвандакҳои таркибӣ пешояндҳо ва ишорачонишинҳо низ ғаёлона иштирок намудаанд.

Аз рӯи ҷузъҳои дохилӣ пайвандакҳои таркибӣ ҳар хел мешаванд:

Ду пайвандак: *ё* ки, *то* ки, *зеро* ки, *агарчанде* ки, *ҳарчанде* ки;

Исму пайвандаки ки: *вакте* ки, *даме* ки, *ҳангоме* ки, *замоне* ки;

Ишорачонишину пайвандаки ки: *чунон* ки, *ҳамчунон* ки, *ҳамин* ки;

Пешоянд, исм ва пайвандаки ки: *дар вақте* ки, *то даме* ки, *дар ҳангоме* ки, *ба дараҷае* ки, *ба шарте* ки, *дар сурате* ки, *ба ҷое* ки, *ба тарзе* ки;

Ҷонишин, исм ва пайвандаки ки: *ҳар қадар* ки, *чи қадар* ки, *чи тавре* ки, *чи тарзе* ки, *чи ҳеле* ки, *чи навиё* ки;

Пешоянд, ишорачонишин ва пайвандаки ки: *барои* ин (он) ки, *бе он* ки, *бинобар* ин (он) ки, *монанди* ин (он) ки, *мисли* ин (он) ки, *баъди* ин (он) ки, *баъд аз* ин (он) ки, *пас аз* ин (он) ки, *пеш аз* ин (он) ки, *дар бораи* ин (он) ки, *дар ҳусуси* ин (он) ки, *бо вучуди* ин (он) ки, *қатъи назар аз* ин (он) ки, *сарфи назар аз* он ки, *ба ҷои* ин (он) ки.

Калимаҳои пайваस्तкунанда (conjunctive words). Дар забони англисӣ ба истиснои пайвандакҳо калимаҳои пайвасткунанда мушоҳида мегардад, ки аз пайвандакҳо бо он фарқ мекунанд, ки онҳо ҳамзамон метавонанд ҳам пайвандак бошанд ва ҳамзамон аъзои ҷумлаи пайрав бошанд. Калимаҳои пайвасткунанда зарфҳо ва ҷонишинҳои нисбӣ шуда метавонанд. Воқеан ин мавзӯ ниҳоя фароҳ аст ва омӯзиши пурраи он каме аз доираи мавзӯ берун хоҳад рафт.

Адабиёт:

1. Ilysh B.A. The Structure of Modern English. – М., 1964.
2. Rahmon E. Tajiks in the mirror of history. – London, Flint River Edition
3. Robert Louis Stevenson “Treasure Island” GB.: “BPCC Paperbacks Ltd”, 1993. – 183 p.
4. Аксененко Б.Н. Предлоги английского языка. – М., 1956.
5. Гордон Е.М., Крылова И.П. Грамматика современного английского языка. – М., 1974.
6. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 450 с.
7. Фарҳанги донишгоҳии англисӣ–тоҷикӣ. – Душанбе. 2009.
8. Худойдодов А. Луғати терминҳои забоншиносӣ. – Душанбе, Ирфон. – 1972.

Калидвожаҳо: *пайвандак, калима, мустақил, забон, ҳиссаи нутқ, пешоянд, исм, пайвандакҳои содда, пайвандакҳои мураккаб, ҷумла.*

Аннотация

КЛАССИФИКАЦИЯ СОЕДИНЕНИЙ НА ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В этой статье исследуются два типа ссылок, которые имеют много общего на обоих сопоставимых языках. Связи появились позже, чем самостоятельные части речи. Количество ссылок в соответствии с требованиями языка за счет независимых слов увеличивается день ото дня. Многие самостоятельные слова в долгом историческом процессе, в соответствии с внутренними законами исторического развития таджикского языка, утратили свое значение и включаются в группу союзов.

Ключевые слова: *союз, слово, самостоятельный, язык, часть речи, приставка, существительное, простые союзы, сложные союзы, в том числе.*

Annotation

CLASSIFICATION OF CONNECTIONS IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article explores two types of links that have a lot in common in both comparable languages. Connections appeared later than independent parts of speech. The number of links in accordance with the requirements of the language due to independent words is increasing day by day. Many independent words in a long historical process, in accordance with the internal laws of the historical development of the Tajik language, have lost their meaning and are included in the group of unions.

Keywords: *conjunction, word, independent, language, part of speech, prefix, noun, simple conjunctions, complex conjunctions, including.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Исмоилова Меҳрона, магистранти соли якуми факултети забони англисии ДДОТ ба номи Садриддин Айни.

Роҳбари илмӣ: н.и.п., дотсент Сангинова М.Б.

Сведение об авторе: Исмоилова Меҳрона, магистрантка первого курса магистратуры факультета английского языка Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни.

Научный руководитель: к.п.н., доцент Сангинова М.Б.

About the author: Ismoilova Mehrona, a first-year master's student at the English language faculty of the Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Aini.

Supervisor: Ph.D., Associate Professor M.Sanginova

*Гирдаков Умедҷон,
магистранти соли аввали факултети забони англисӣ*

ТАШАККУЛИ ИСТИЛОҲОТИ КОМПЮТЕРӢ ТАВАССУТИ АФФИКСАТСИЯ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар забонҳои муқоисашаванда шумораи зиёди аффиксҳои мавҷуданд, барои сохтани калимаҳои нав истифода мешаванд. Дар байни онҳо ҳам аффиксҳои асли ва ҳам аффиксҳои иқтибосшуда мавҷуданд. Хусусияти дигар аффиксҳо дар он аст, ки дар ин система онҳоро ба аффиксҳои сермахсул ва каммахсуле, ки ба гурӯҳи муайяни лексемаҳо банданд, ҷудо мешаванд. Бинобар ин на ҳамаи форманҳои калимасозӣ аффиксҳо айнӣ ҳол ҳамчун ҷузъҳои калимасозӣ истифода мешаванд. Ҳанӯз академик В.В. Виноградов қайд карда буд, ки дар забон аффиксҳои мавҷуданд, ки маънои худро гум карда кам махсул гаштанд ва таркиби калимаи сохта ҳамчун нишони ин ё он ҳисаи нутқи истифода мешаванд. Онҳо дигар аффикс шуда наметавонанд ва танҳо тахминан хусусиятҳои худро нигоҳ медоранд.

В.В. Виноградов вобаста ба ин масъалаи аффиксҳои зинда ва каммахсул ва хусусиятҳои махсуси онҳо дар ҳоли забонҳои муосир ба роҳ монд.

Воҳидҳои аффиксӣ, аз рӯи маълумотҳои Кэннон 24% ҳамаи калимаҳои сохтаи нави забони англисиро ташкил медиҳанд ва нисбати калимаҳои мураккаб кам мебошанд. Аммо ҳеҷ вақт дар таърихи забони англисӣ шумораи аффиксҳо ва таснифоти онҳо ба мисли замони ҳозир бою рангин набуд.

Таҳлили калимаҳои сохта дар забони тоҷикӣ гувоҳи медиҳад, ки сохтани калимаҳо тавассути аффиксҳо, яке аз роҳҳои бехтарини калимасозӣ ба шумор меравад.

Ҳангоми сохтани калимаи нав аффикс ба реша ҳамроҳ шуда, бояд маънои муайяно ифода кунад. Аффикс бояд бо осони ба таркиби калимасозии калима ҳамчун элементҳои калимасоз ҳамроҳ ва ҷудо шавад, ва барои соҳибзабонон ҳамчун қисми калима фаҳмиши аниқро таъмин намояд.

Реша бояд қобилияти истифодашавиро дар шакле беаффикс дошта бошад ва тавассути дигар аффиксҳо тавонад калимаҳои нав созад.

Аффикс бояд қобилияти сохтани калимаи навро на танҳо аз як калимаи аз ибтидо барои он сохта шуда дошта бошад, балки аз дигар решасоҳе низ сохта тавонад, ки аслашон дигар аст.

Хусусияти ҳоси аффикс инчунин ин аст, ки ҳосияти такроран истифодашавандагиро дошта, вобаста ба он сермахсул ва каммахсул мешавад. Аффиксҳои сермахсул ҳосияти такроран истифодашавандагиро барои сохтани калимаҳои нав дорад.

Аффикс, ба ақидаи Никитина - ин морфемаест, ки дар ҷараёни инкишофи худ маънои абстрактии ҳоси гуруҳи муайяни калимаҳоро гирифтааст ва ҳангоми яққояшави бо реша маънои худро тағйир медиҳад.

Якчанд таснифоти гуногуни аффиксҳо дар адабиёти забоншиносӣ мавҷуд аст, ки вобаста ба усулҳои тақсимоташон онҳо ба якчанд гуруҳҳо ҷудо мешаванд. Шартӣ якуми тақсимот – ин усули мансуб донишмандони калимаҳо баҳисаи муайяни нутқи мебошад. Таснифоти аффиксҳо метавонад инчунин вобаста ба маъно, ки онҳо ифода мекунанд асос ёбад. Аффиксҳоро инчунин метавон вобаста ба моҳияти луғавию лексикашон тақсим намуд, яъне ба кадом реша суффикс ҳамроҳ мешавад.

Яке аз хусусиятҳои муҳими системаи аффиксҳои забони тоҷикӣ ва англисӣ озодии ниҳоят зиёд дар ҳамроҳшавии аффикс ба реша мебошад. Барои тасдиқи ин ақида Кобрин қайд мекунанд: «суффиксҳои забони англисӣ вобаста ба мунтазам пайваستшавиашон ба калимаҳо таъриф мешаванд» Бештар ҳангоми ҳамроҳшавии аффикс бо реша воҳидҳои дорои маънои абстрактӣ ва ҷамъбасти ташкил мешаванд, ки дар муносибати он ба маънои решаи сохта ҷудо мешавад.

Мансубияти асоси калимасозӣ ба ҳисаи муайяни нутқи, ки ба онҳо аффиксҳо ҳамроҳи доранд, инчунин ба сифати нишонаи асосии таснифкунанда баромад мекунанд. Дар ин ҳолат қобилияти ҳамроҳшавии суффикс ё пешоянд бо калимаҳои ҳисаи нутқи муайян валентнокии дохилии аффикс аниқ мегардад, қавбаста ба он дар системаи аффиксатсияи забони тоҷикӣ ва англисӣ гурӯҳҳои калимасозии исмӣ, феълӣ, сифатӣ, зарфӣ ва ғайраҳо ҷудо карда мешаванд.

Аффиксҳои калимасоз ба чунин гуруҳҳо ҷудо мешаванд: а) исмӣ (субстантивӣ) (суффиксҳои *-er, -ist, -ness, -acy, -гоҳ, -гар, -а, -анда, -дон, -дор* и др.); б) сифатӣ (мисол, суффиксҳои: *-y, -ish, -ful, -less* – *ан, -он, -ён, -онидан* и др.); феълӣ (мисол, суффиксҳои: *-ize, -ate, -ify, en* – *ан, -он, -ён, -онидан* и ғайра.) ва ғ.

Ба таърихи пайдоиши аффиксҳои калимасоз назар афканда дар забонҳои муқоисашаванда аффиксҳои аслии ва иқтибосӣ фарқ мекунад: суффиксҳои *гоҳ, -истон, -ӣ* - *-ness, -ish, -dom* ва ғ., префиксҳои *но-, бо-, бе-, be-, mis-, in-* аслии буда, суффиксҳои *-om/-ēm, -ият --ation, -ment, -able* - ва префиксҳои *аксул-, du-, dis-, ex-, re-* иқтибосӣ мебошанд.

Суффиксҳои муҳими аслии дар забони англисӣ инҳо мебошанд: *-d, -ed, -dom, -th, -fold, -fill, -hood, -ing, -ish, -less, -let, -like, -lock, -lu, -ness, -ock, -red, -ship, -some, -teen, -th, -ward, -way, -wise, -y*, ва суффиксҳои иқтибосӣ аслан аз забони латинӣ: *-able, -ible, -al, -ant, -ent*, аз забони франсавӣ: *-age, -ance/-ence, -ancy/acncy, -ard, -ate, -sy* аз забони грекӣ: *-ist, -ism, -ite*. русӣ: *-nik* мебошанд.

Дар забони тоҷикӣ микдори зиёди суффиксҳо аслии мебошанд. Суффиксҳои иқтибосӣ аз ибтидо ба забонҳои арабӣ ва русӣ рост меоянд. Бештари суффиксҳои иқтибосӣ дар забони англисӣ байналмилалӣ буда аз забонҳои грекӣ ва латинӣ асос ёфтаанд, ба забони тоҷикӣ бошад аз забони русӣ ворид гаштаанд.

Хусусияти асосии табақабандии аффиксҳо, ки аффиксҳо вобаста ба он ба гурӯҳҳои муайян ҷудо мешаванд, сарбории семантики онҳо мебошад. Гурӯҳҳои гуногуни семантики аффиксҳо ҷудо кардан мумкин аст: аффиксҳои ифодакунандаи монандӣ (*-вор-, она – al, -ial, -ed, -esque* ва ғ.), инкорӣ (*но-, бе-, зидди- - a-, dis-, in-, non-* ва ғ.) ифодакунандаи шахс (*-ҷӣ, -гар, -кор, -он - -an, -ian, -arian* и т.д.), шумора (*би-, ду-, деми-, моно- - bi-, demi-, di-* моно- ва ғ.).

Дар системаи калимасозии забони англисӣ ва тоҷикӣ падидаи комилан мутобик ба ҷашм мерасад, вақте ки дар калимаҳои ҳисаҳои гуногуни нутқ аффиксатсия – суффиксатсия ва префиксатсия дар муносибаҳои гуногуни микдорӣ пешниҳод мегарданд. Дар ин ҳолат суффиксатсия асосан ҳангоми сохтани исмҳо ва сифатҳо истифода мешаванд. Бояд қайд кард, ки дар системаи калимасозии забони англисӣ нақши бузургии префиксатсия ҳангоми сохтани калимаҳои нав аз ҳисаҳои гуногуни нутқ ба ҷашм мерасад. Дар забони тоҷикӣ бошад нақши префиксатсия каме маҳдуд аст.

Мураттабсозии минбаъдаи системаи аффиксии забонҳои муқоисашаванда бо муқараргардонии рӯйхати аффиксатсия ва хусусиятҳои семантики аффиксҳо вобаста аст, ки гурӯҳҳо ва намудҳои таснифотро дар асоси натиҷаи таҳлили ин ё он хусусияти морфемаҳои аффиксӣ дар бар мегирад. Чи тавре ки маълум аст, ҳамин гуна классификатсия чунин хусусиятҳои умумии аффиксҳо ба мисли ҷои аффикс дар муносибат ба морфемаи решагӣ дар бар мегирад, ки вобаста ба он суффиксҳо ва префиксҳо ҷудо мешаванд.

Чи тавре маводҳои забони нишон медиҳанд, шумораи морфемаҳои аффиксиро метавон ҳамчун яке аз меъёрҳои хусусиятҳои типологии калимаҳои сохта баҳо дод.

Ҳам дар забони англисӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ калимасозӣ тавассути аффиксҳо аз рӯи нақшаи типологии худ хусусиятҳои ибтидоӣ ва гуногунро дорад. Дар ҳарду забон лексемаҳои зеринро ҷудо карда метавонем: 1) намуди суффикси сохти **R+s**; 2) намуди префиксии сохти **p+R**; 3) намуди суффикс-префиксии сохти **p+R+s**.

Мувофиқи усули аниқи аффиксатсия дар забонҳои муқоисашаванда навҳои суффиксӣ, префиксӣ ва суффикс-префиксӣ аффиксатсия ҷудо мешаванд.

Чи тавре, ки дар боло дарҷ гардида буд, барои ситеманок тасвир кардани системаи аффиксии калимасозии сахтафзори компютерӣ дар рисола таснифот мутобики моделҳои ё навҳои калимасозӣ қабул шудааст.

Ҳаминтавр, модели $V+suf=N$ бо худ тарҳи калимасозии суффиксиро ифода мекунад, ки бо ёрии он исм сохта мешавад. (N –решаи ҳосилшуда) аз феъл (решаи истехсолкунанда) тариқи суффиксҳо. Тарҳи намунавӣ ё модел ба моделҳои хурдтар тақсим мешавад, ки амаликунии аниқи моделро тавасути ин ё он ташкилкунии аффиксӣ дар бар мегирад.

Моделҳои $V+al=N$ - худ воситаи калимасозии исмро ифода мекунад, ки аз феъл бо ёрии суффикси *-al* сохта шудааст (*remove+al = removal*). Моделҳои $prep N=Adj$ – ин шакли калимасозии сифат мебошад, ки аз исм бо ёрии пешоянди (*prep-*) сохта шудааст ва метавонад бо зермоделҳои гуногуни хурд амали шавад, масалан *гайри+N = Adj (гайриимкон)* и т.п.

Қолаби истилоҳоти сода, ки аз рӯи қолаби N манзур мешавад дар забони англисӣ ва тоҷикӣ зиёд аст: *sage, қолиб, call, сам, card, charge, заряд, даъват, карта, тан, case*. Мутобикат дар ин самт дар забонҳои муқоисашаванда на ҳамеша метавонад эквивалент бошад:

1. Мувофиқат : *charge - заряд, case – тан, sage - қолиб, rod – меҳвар ва гайра :*

2. Номувофиқӣ : а) $N=N+suff$: *case – тана; зарба - striker; киро – charter; organs - мақомот, round – давра;*

б) $N=N+N$: *почта - mail-carrying* ва *гайра*.

д) $N+suff=N+N$: *музгача- pushbutton;*

Калимасозии аффиксии истилоҳоти компютерӣ дар забонҳои муқоисашаванда васеъ ва гуногунсохтаанд. Дар забонҳои муқоисашаванда теъдоди зиёди аффиксҳои аслии ва иқтибосӣ ба назар мерасанд. *Cellar-хотирпачангер-магйирдех, rollback- гелонии roll-гилдирак.*

Тариқи мушахаси аффиксатсия дар забонҳои муқоисашавада анвои пасвандӣ, пешвандӣ ва пасвандиву пешвандии онро ҷудо месозанд.

Навъи пасванди сохташавии исмҳо дар забони англисӣ ва тоҷикӣ аз рӯи маъно ва баромад мутахалифанд: пасванд –морфема ва пасвандҳое, ки аз калимаҳои асли ба вучуд омадаанд; калимаҳои асли ва иқтибоси каммаҳсул ё каммаҳсул. Қисми асосии истилоҳоти пасвандро дар забонҳои муқоисашаванда калимаҳои якпасванда ташкил медиҳад.

Системаи якпавстандӣ қолаби калимасозии истилоҳоти авиатсивӣ дар забонҳои тоҷикӣ навъи –R+S- аз ҳар лиҳоз сермаҳсул аст. Дар ҳолати истилоҳшиносии компютерӣ дар забони тоҷикӣ навъҳои қолабҳои маъмули пасванди калимасоз мавриди истифода қарор мегиран.

Қолаби R+-ӣ аз сермаҳсултарин қолабҳои калимасозии истилоҳшиносии компютерии тоҷикӣ, ки истилоҳоти ифодакунандаи аломат ва хусусияти ашёро баён менамояд: а) аз сифатҳо: *вайронӣ, нишебӣ*; б) аз исмҳо: *муҳандисӣ, анбӯҳӣ*; в) аз асосҳои феълӣ: *ҳастӣ, нестӣ* ва ғайра.

Қолаби R+-ӣ гуногуншаклиро дар иртибот бо забони англисӣ нишон медиҳад: 1) =R: *норасоӣ – defect*; 2) =R+*-ence/ance*: *чандирӣ, қайишӣ – resilience, роҳбарӣ – guidance*; 3) =R+*-ment*: *роҳбарӣ – management*; 4) =R+*-ship*: *swiftship – суръатнокӣ* ва ғайра.

Қолаби R+-гӣ варианти қолаби R+-ӣ буда аз сифат, сифати феълӣ ва исмҳо исм месозад: *афсурдагӣ, бастагӣ, ёзандагӣ* ва ғайра. Таносуби қолаби R+-гӣ дар забони англисӣ 1) =R+*-ency*: *тарангӣ – resiliency*, *тақриршавандагӣ – frequency* ва ғайра.

Адабиёт:

1. Амонова Ф.Р. Именное аффиксальное словообразование в современном персидском и таджикском языках: Учеб.пособие. – Душанбе, 1982. – 55 с.
2. Бобомуродов Ш. Муминов А. Луғати мухтасари калимасозии забони адабии ҳозираи тоҷик. Дастури таълим. – Душанбе, 1983. – 134 с.
3. Джаматов С.С. Структурно-семантический анализ ирригационной терминологии таджикского и английского языков в сопоставительном плане: Дис.канд. филол. наук. – Душанбе, 2006. – 140 с.
4. Джураев Т.К. Пути становления и развития технической терминологии на таджикском языке. Автореф. дис. канд. филол. наук. – Душанбе, 1985. – 22 с.
5. Девнина Е.Н. Большой англо-русский и русско-английский авиационный словарь. – М.: Живой язык, 2011. – 512 с.
6. Джамшедов П. English – Tajik Dictionary. – Душанбе, 2005. – 1120 с.

Калидвожаҳо: *истилоҳ, компютер, мафҳум, муайян кардан, таҳлил, сохторӣ-маъно, калимасозӣ, ҷумла ва ғ.*

Аннотация

РАЗВИТИЕ КОМПЬЮТЕРНАЯ ТЕРМИНОВ ЧЕРЕЗ АФФИКСАЦИИ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Автор в этой статье отметил, что имеются различные дефиниции термина «компьютер» тем не менее, все они несмотря на их некоторые несовпадения в тех или иных положениях, достаточно ясно сводятся к следующим двум понятиям компьютера: соответственно первому определению, термин «компьютер» представляет учение о словосочетании, но согласно второму определению, термин «компьютер» является учением о предложении.

Ключевые слова: *термин, компьютер, ясно, определению, анализ, структурно-семантический, словосочетания, предложения и другие.*

Annotation

THE DEVELOPMENT OF COMPUTERS TERMS THROUGH OF THE AFFIXATIONS IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

In this article the author mention that there are different definitions of the term of “computer”; however, in spite of their mismatches in some positions, clearly match in the following two concepts of syntax: thus, to the first definition, the term “computer” refers to word-combination, but according to the second definition the term “syntax” is a doctrine on sentence.

Keywords: *term, computer, clear, separate, analyze, structure-semantic, word-combination, sentence and etc.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Гирдаков Умедҷон, магистранти соли аввали факултети забони англисӣ, ДДОТ ба номи Садриддин Айни, суроғаш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121. Тел.: 908080698 @mail.ru.

Роҳбари илмӣ: Авғонов Самариддин

Сведения об авторе: Гирдаков Умеджан, магистрант первого курса факультета английского языка, ТГПУ имени С. Айни, адрес город Душанбе, проспект Рудаки 121. Тел.: 908080698 @mail.ru.

Научный руководитель: Авғонов Самариддин

About the author: Girdakov Umedjon, master degree of the 1-st course of year English faculty, TSPU named after SadriddinAini, address Dushanbe city, Rudaki avenue 121. Tel.: 908080698 @mail.ru.

Scientific adviser: Avgonov Samariddin

ТАВСИФИ САБО ДАР АШЪОРИ ҲОФИЗИ ШЕРОЗӢ

Дар осори шоирон тасвири манзараҳои табиат ва ғайзу хуррамиҳои он мавқеи махсусро соҳиб аст. Зеро инсон бидуни табиат вуҷуд дошта наметавонад, алалхусус инсонӣ эҷодкор ва хосса шоир. Шоир вобаста ба эҳсосоти худ ашъи табиатро дар таҳайюлаш акс мекунад ва аз он чизи зебӯе меофарад.

Сабо дар луғату фарҳангҳо ба чӣ маънӣ ба кор рафтааст. Шоирону сӯфиёни ориф онро ба чӣ маънӣ ба кор бурдаанд. Маънои луғавии сабо қариб дар ҳамаи луғатҳо як хел омадааст. Муаллифи "Ғиёсуллуғот" менависад: "Сабо бӯе, ки аз тарафи машрик вазад баъзе гуфта, ки бӯи машрик, ки дар айёми баҳор вазад" [1, 4]. Дар "Фарҳанги нафиси" сабо чунин бошарҳ ҷфтааст: "Бӯи шимоли шарқи ва насими бӯмдод" [2, 15]. Дар "Фарҳанги Амид": "Сабо бӯест фориам ва аз тарафи машрик вазад" [3, 234]. Дар "Фарҳанги забони тоҷикӣ" ин калима чунин маънӣ қарда шудааст: "Сабо бӯест, ки аз тарафи машрик мевазад, бӯи фориам ва салқин" [2, 169].

Тасвири сабо дар ашъори Ҳофизӣ Шерозӣ равшан инъикос гардидааст. Шеърӣ Ҳофиз суруди ишқу шароб аст. Шоир бе ишқу шароб наметавонад андӯҳи замонаи пурфасодро фаромӯш кунад. Ин гуфтаҳои олими Эронӣ Абдулҳусайни Зарринқӯб дар бораи Ҳофиз ҳақиқати ҳол аст. Рӯзгори Ҳофизӣ лисонулғайб дар суҳанаш, дар шеърӣ чун шароб дар ҷоме рахтааст. Чун ҷуръае аз он аз *пориам* шеърӣ гири, воқеан пай мебарӣ, ки суҳани шоир заминӣ нест. Чун мастӣ даргузарад пай мебарӣ, ки аз суҳани шоир ҷизе нафаҳмидаи ва ту қодир нестӣ, ки фаҳми шеърӣ ин шеърӣ шоирӣ осмонӣ кунӣ. Мо сабӯро аз даврони Рӯдакӣ то Ҳофиз таҳлил қардем ва ба қадри имқон муайян қардем, ки сабо ба сифати тасвири табиат ҷи таровате дорад. Сабои Ҳофиз аз сабои дигар шоирон тафовутти ҷиддӣ дорад. Сабои Ҳофиз инсон аст, инсоне, ки аз дили ашъ баромадааст. Ҳофиз ба ашъ, яъне ба сабо рӯҳи дигар дароварда, ҳудаи низ дар он ҷо дорад. Сабои Ҳофиз ҷаҳони Ҳофиз аст. Дар ашъори ин шоирӣ осмонӣ сабо мавқеи намоён дорад. Қариб дар ҳама ғазалҳои Ҳофиз вазиши бӯи сабо, дасти нӯзики вай ба назар мерасад. Сабо аз ҷумлаи калимоти дӯстдошта ва калидии Ҳофиз аст. Дар ашъори шоирӣ дигар ин қадар азиз нест, ки дар ашъори Ҳофиз аст. Абдулҳусайни Зарринқӯб менависад: "Ҷаҳонбинии шоир дар робитаи ӯ бо муҳити зиндагии ӯ имқон медиҳад, ки ақидаҳои иҷтимоӣ, фалсафӣ, риндӣ ва ахлоқиашро моҳирона ифода кунад. Ҳофиз шоирест, ки лутфи суҳанаш ба Худо раснда. Ҳофиз шоирӣ ҳассос аст, ҳама ҷо барояи махсус аст. Дар ҳар зарраи ин шавқу ҳаракатҳо, дар инсон, дар ғнӯх рӯҳи бедор эҳсос мешавад. на фақат наргису бунафша дам аз зулфи маъшӯқ мезананд, моҳу сарв ҳам аз руви қадди ӯ ҳикоят мекунанд. Дили ҳассоси ӯ ҳам бо булбул, ки мисли ӯ як ошиқи зор аст ҳамдардӣ дорад. Ҳам бо сабо, ки мисли як ошиқи зор сар ба кӯҳу биёбон ниҳодааст" [4, 20].

Табиати зиндагӣ ва рӯзгори Ҳофиз ба Сабои озоду саргардон ва побанди ягон ашъ набӯда саҳт марбут аст. Ҳофиз низ ба далели ҳамин гуфтаҳо наметавонад аз Сабо ҳарф назанад. Худи рӯзгори Ҳофиз ва табиати шоиронаи ӯ, ки аз доғматикаи хурофоти асримиёнагӣ раҳо шуданро тақозо мекард, бе Сабои озоду ҳарҷогард, бе Сабои пайғомвар буда наметавонад. Ҳамин тариқ ҳар як ашъ, ки шоир ба он таваҷҷӯх зоҳир мекунад, як қисмати ҳаёти ӯро таҷассум мекунад. Шоир дар бораи он ҷизе, ки ҳарф мезанад, дар зиндагӣ мақом дорад ва аз гуфтаҳои Ризо Бароҳанӣ чунин ҳулоса баровардан мумқин, ки шоир ашъро аз ҳастӣ меғирад ва он бо рӯҳи шоирона созгор аст.

Ҳамин тариқ, мо дар бораи сабои Ҳофиз ва робитаи он бо рӯзгори шоир суҳан рондем ва таъқид қардем, ки сабо як порай ҳаёти пушӯри Ҳофиз аст.

Дар замоне, ки Ҳофиз мезист, ба тасаввуф майл доштан ё надоштани Ҳофиз сарҷашмаҳо маълумоти ғуноғун медиҳанд. Аз ҷумла муалифи "Ҳафт иқлим" Амин Аҳмади Розӣ менависад: "Ва дар илми қироати қалом маҳорате тамом ба қор бурда ва илтиҷом дошта, ки ҳар шаби ҷумъа дар ғирди мақсура, ки миёни масҷиди Шероз воқеъ аст ҷамъ меомаданд. Ағарчи сӯфимашраб буда, аммо дар ҳеҷ китобе ишора наафтада, ки дасти иродат ба пире дошта бошад" [6, 211].

Осори Ҳофиз низ дар назари шорехони сӯфӣ сӯфиёна, ориф, орифона, ринд, риндона ва маст мастона метобад. Дар як тафсири, ки дар қарнҳои XV-XVII аз тарафи Мавлоно Қавқабӣ ба номи "Ҷавоҳири қалб" бар девони Ҳоҷа Ҳофиз нигошта шудааст, чунин оварда:

Суҳан дар парда меғӯям, ҷу ғул аз парда берун он,

Ки беш аз панҷ рӯзе нест ҳукми мири Наврӯзӣ.

Мурод аз дар парда сухан гуфтани Ҳочаи бузург ишора ба насимест, ки субҳ вазида даҳони гунчаро во мекунад. Ва малике, ки миёни гул хуфтааст, ки қабои рангине ба бар кардааст берун меояд. Ин манзара ба дидан на насиби ҳамешагон мегардад. Ва маонии дигар он бошад, ки сухан меғӯям, ту аз парда ишора ба пиндоштҳои **олами фонӣ** берун оӣ ва бубин, ки оламо чӣ рангест зебӣ [3, 123].

Сабои киноя аз файзи ботинӣ ва низ муршид, ки расонанда аст бӯи маъшук ва ошиқ. Аз рух гулдаста фиристодан киноя аз атои шухуд таҷаллӣ ёфтааст ва низ фиристодани пайғом ба вай (3,54). Чуноне ки аз ин шарҳ маълум шуд, Сабои сӯфиёна дорандаи баракати илоҳист, ки аз бӯстони асрору ҳақ ба дилдодагони ҳақиқат бӯи хуш меорад. Яъне аз рӯи шарҳ тафовути Сабои муаттари то Ҳофиз он аст, ки Сабои псшина аз бӯи гул. Ё байти дигарро гирем:

Эй Сабо бо сокинони шаҳри Язд аз ман бигӯ,

Эй сари ҳақношиносон гӯи чавғони шумо.

Сабо киноя аз қосид. Шаҳри Язд - киноя аз шаҳри ҳақиқат. Сокинони шаҳри Язд киноя аз муришдон, мулозимон, султон, ноҳақшиносон, мутаасибон ва зоҳирпарастон: Маънӣ он аст, ки, эй қосид, Сабо шамоле аз ҷониби ман ба ҷониби муршиде арз расой, ки эй касе, ки сари ҳақношиносон қурбони кӯи шумо бод" [8, 234]. Шояд ин таъбири сӯфиёнаи Соҳиби Акбарободӣ низ дуруст бошад, вале таърихи навиштани ин ғазал аз тафсири сӯфиёнааш ҳақиқитар мебарояд.

Сар ба кӯхи биёбон додан - саргардон шудан ва мубтало шудан. Маънӣ он аст, ки эй боди Сабо, паём бигӯ мар он маъшукро, ки ҳамчун ғизоли раъон аз назари толибон мегурезад. Ва мо ба қайди эшон намоёд, ки ман хонумон гузашта дар талаби ту кӯху биёбон ва сахро, яъне мавзеи меҳнат гузидаам аз ҷиҳати васеи туст. Набоёд, ки ҳамчунон ки аз хонумон чудо мондам, аз висоли ту ҳам маҳрум монам" [8, 53].

Ба назари мо, Сабои Ҳофиз ба ҷуз паём аз кӯи ҳақ паёми заминӣ низ овардааст. Албатта, ин дар шарҳи "Бадрушшуруҳ" аз осмон нафаромодааст. Қосиди Ҳофиз, пеш аз ҳама, хушхабар аст ва онро дар хушхабарӣ аз худхуди Сулаймон кам намедонад:

Сабо ба хушхабарӣ Худхуди Сулаймон аст,

Ки муждаи тараб аз гулшани Сабо овард [4, 236].

Накҳате сабои пеш аз Ҳофиз паём аз тарафи гул меоварад. Аммо Сабои муаттари Ҳофиз танҳо аз рӯи ёр бӯе меорад. Бӯе аз рӯи гули ёр не, балки накҳате хоки дари ёр меорад. Ин Сабо рӯхи Ҳофиз, дилу дидаи ўро аз андӯх тоза медорад:

Эй Сабо, накҳате аз хоки дари ёр биёр,

Бибар андӯхи дилу муждаи дилдор биёр [4, 352].

Як хусусияти фарқ кунандаи Сабои Ҳофиз аз Сабои қосиди пешин он аст, ки дар баробари бӯи хуш паёми нек гарде аз хоки кӯи ёр меорад. Барои Ҳофиз ин гард хеле азиз аст ва онро чун сурма дар чашм кардааст:

Чун сурмаи биной дар дида кашам гарде,

Гар боди Сабо орад з-ончо, ки ту медонӣ [4, 398].

Боди Сабои Ҳофиз ҳудаш низ маҳбубу маъшукаи шоир шуда метавонад. Дар байти зер, ки шоир ҳудашро куштаи Сабо меҳисобад, ҳамин маъноро тасдиқ мекунад:

Эй боди Сабо, бигӯ ба ёрам,

Бар куштаи хештан гузар кун [4, 367].

Хулласи калом, мо дар бораи сабои қасоид дар боби аввали қорамон маълумоти зиёдтаре додем ва ҳаминаш лоиқи қайд аст ки қосиди Ҳофиз низ чунин хусусиятхоро дороет. Вале он сабои табиӣ набуда, сабои Ҳофиз аст. Сабои Ҳофиз аз кӯи илҳому зеҳни баланду таҳайюли волои шоиронааш мевезад.

Рӯх, бахшидани Сабо ба гул маънои зинда кардани ва шукуфонидани онро дорад. Мо дар боби аввал ба дами Исо, ташбеҳ додани Сабои эҳғарро қайд кардем. Ин ташбеҳ дар Ҳофиз низ омадааст ва рангу бӯи нав гирифтааст:

Ҳамеша вақти ту, эй Исми Сабо хуш бод,

Ки ҷони Ҳофизӣ дилхаста зинда шуд ба дама [4, 64].

Ин ҳамон Сабо эҳғарест, ки дар бораи он сухан рондем, вале рангубӯи наваши ин аст, ки он ҷони Ҳофизӣ дилхастаро зинда кардааст, на гулу табиатро. Инчунин тавсифи исми Сабо, ки моли Ҳофиз аст, хеле хуб баромадааст. Баъзе байтҳои ғазали Ҳофиз якбора вазиши Сабои эҳғару муаттар эҳсос мешавад:

Нафаси боди Сабо мушқфишон хоҳад шуд,

Олами пир дигарбора чавон хоҳад шуд [4, 136].

Сабои эҳёгар ҳамчун пардодори гулҳо дар қисматҳои пештар дида шуд. Дар байти зер сабо бурқаъ бардори маҳбубаи Ҳофиз гаштааст: Вақте ки сабо даҳони гулро мекушояд, гул гулистонро меорояд ва ҳамин воқеати реалӣ барои тасвири олии шоиронаи Ҳофиз, ки дар зер меоварем замина шудааст:

Ту гар хоҳӣ, ки ҷовидон ҷаҳон яксар биорӣ,
Саборо гӯ, ки бардорад замоне бурқаъ аз рӯят [4, 123].

Ҳамин тарик, сабои эҳёгари муаттари Ҳофиз агар ҷанде, ки ҳосили анъанаи пешина аст, нафаси тоза ва ранги бӯи нав меод дар ғазалиёти Ҳофиз доро шудааст.

Сабо Ҳофизро зинда кардааст. Бӯи хуш аз кӯи ёр ва паёми неке аз дари дилдор овардаст. Вале бо ин хизматҳо ба Сабои Ҳофиз ҳанӯз баҳои ҳақиқӣ додан мумкин нест, зеро Сабо додохҳои Ҳофиз ва ғамгусори ӯ низ мебошад. Шоир дар вақти дилтангӣ, дар замони торикӣ ба Сабо муроҷиат мекунад:

Сабо гар чора дорӣ вақт-вақт аст,
Ки дарди иштиёқам қасди ҷон кард [4, 328].
Ё дар байти дигар:

Аз Сабо ҳар дам машоми ҷони мо хуш мешавад,
Оре-оре, табии анфоси ҳаводорон хуш аст [4, 126].

Сабо ин шахсияти маънавии Ҳофиз аст. Сабо Ҳофиз аст. Сабо ботини Ҳофиз аст. Сабо Ҳофизест аз Ҳофиз ҷудо. Сабо Ҳофизии осмонист, ки дар олами таҳайюлот сайр мекунад. Шоир мугӯяд:

Дили Ҳофиз ҷу Сабо бар сари кӯи ту муқим,
Дардмандест ба умеди даво мегардад [4, 235].

Ба ҳамин тарик, Сабои Ҳофиз таровати хоса дорад ва сабои шоирони гузашта ба кулӣ фарқ дорад. Сабои шоир азони шоир аст. Сабои Ҳофиз ҳуди Ҳофиз аст. Ин амал аз он сабаб аст, ки Ҳофиз ҳудро дар сабо ва саборо дар худ ҷой додааст. Сабо ҳамқадами Ҳофиз аст. Шуарое, ки саборо пеш аз Ҳофиз тасвир кардаанд, монанди ӯ саборо ба худ наздику карин накардаанд. Аз ин ҷо хусусияти аҷибӣ Сабои Ҳофизро, ки дар шоирони пешин кам дида шуд, муайян гардид. Ва он додгустарӣ ва ғамгусорӣ Сабо аст, ки Ҳофиз дар мушкilot ба ӯ рӯ меорад. Ин хусусияти хуби Сабо ба Ҳофиз имкон додааст, ки онро шахси наздики худ қарор диҳад.

Тасвири сабо як роҳи дуру дарозе тай карда дар тафаккури Ҳофиз рангу таровати нава мегирад. Мо қарамонро ба поён расонида, қайд карданием, ки тадқиқи минбаъдаи ин мавзӯ аз манфиат ҳолӣ нест. Ҳалли ин мавзӯ, ки як ҷузъи муаммои робитаи инсон ва табиат ташкил медиҳад, барои фаҳмиши дигари идеалии эстетикӣ Ҳофиз хеле судбахш аст. Инчунин тадқиқи мавзӯи тасвирҳои бадеии Ҳофиз барои дуруст фаҳмидани шахсияти маънавии Ҳофиз, рӯзгори ӯ, ки ҷун бодӣ сабо парешон будааст, ёрӣ мерасонад. Ҳалли пурраи ин мавзӯ, ки дар ин ҷо як порча аз он ёд шудааст, ба ҳалли масъалаи ананизми Ҳофиз мусоидат мекунад.

Ашъори ишқии Ҳофиз ниҳоят содда ҷаҳмо, шуҳохангу латифу дилоро, солису зебо буда, бо ташбеҳу истиораҳои хуб, масалу зарбулмасалҳо ва таъбирҳои ширин зиннат дода шудаанд, онҳо ғарқи бодаи мастангези ишқанд. Ҷунон ки дар боло қайд кардем, яке аз мавзӯҳои асосии эҷодиёти ғазалҳои Ҳофизии Шерозӣ ин мавзӯи ишқ мебошад. Ҳофизии Шерозӣ дар эҷоди ғазалҳои ишқии худ аз тамоми воситаҳои бадеӣ моҳирона истифода бурдааст, ки ин ҳам боз сабаби пуртаъсирии ғазалиёти ӯ гардидааст. Ҳарчанд ки ғазалҳои шоир дар замони тангу тори феодали навишта шуда бошад ҳам, ҳоло ҳам онҳо аҳамияти тарбиявӣ-ахлоқии ҳудро гум накардаанд.

Адабиёт:

1. Амин Аҳмади Розӣ. “Ҳафт иқлим” бо тасҳеҳи Азими Давлатободӣ. – Техрон, 1337.
2. Исрофилниё Ш. Р. Фарҳанги таҳлилии алфози ҳароботии ашъори Ҳоҷа Ҳофиз. – Душанбе, 2003.
3. Муҳамадали Бомдод. Ҳофизшиносӣ ё илҳомхӯи Ҳоҷа. – Техрон, 1335.
4. Муҳаммад Ғиёсуддин. Ғиёсуллуғот. – Душанбе, 1987.
5. Муҳаммад Муин. Ҳофизии ширинсухан. – Техрон, 1319.
6. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – Москва, 1969.
7. Ҳофизии Шерозӣ. Куллийёт. – Душанбе, 1983.
8. Ҳофизии Шерозӣ. Куллийёт. – Техрон, 1379-2001.

Калидвожаҳо: *Ҳофизии Шерозӣ, тасвир, Сабо, суфӣ, ашъор, эҷодиёт, ғазалиёт, қосид, эҳё, шоир, поэтика.*

Аннотация

ОПИСАНИЕ «САБО» (ВЕТЕРОК) В ПОЭЗИИ ХАФИЗА ШИРАЗИ

В статье рассматриваются особенности поэзии Хафиза Шерози, в частности, художественные описания поэта. Пример использования слова «сабо» проясняет мысли поэта. Значение слова «сабо» также проявляется в культурах. «Сабо» описывается с разными значениями. В этом слове выражаются суфийские мысли Хафиза. Художественное описание поэта велика. Обсуждается также суфийская поэзия поэта. Поэтичность поэзии поэта иллюстрируется на примере описание «сабо».

Ключевые слова: *Хафиз Ширази, описание, «сабо» (эфир), суфий, поэзия, творчество, газели, мститель, оживление, поэт, поэтика.*

Annotation

DESCRIPTION OF “SABO” (LIGHT WIND) IN THE POETRY OF HAFIZ SHIRAZI

The article explores features of the poetry of Hafiz Shirazi, in particular, artistic descriptions of the poet. An example of the use of the word “sabo” clarifies thoughts of the poet. The meaning of the word “sabo” is also evident in cultures. “Sabo” is described with different meanings. This word expresses Sufi thoughts of Hafiz. The artistic description of the poet is great. The poet’s Sufi poetry is also discussed. The poetry of the poet’s poetry is illustrated by the example of the description of “sabo”.

Keywords: *Hafiz Shirazi, description, “sabo” (light wind), Sufi, poetry, creativity, gazelles, revenger, revival, poet, poetics.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидов Саидмухриддин Нурович, магистранти соли якуми факултети филологияи тоҷики ДДОТ ба номи С. Айни. Тел.: (+992) 985831111

Рохбари илмӣ: Муллоев А.

Сведения об авторе: Саидов Саидмухриддин Нурович, магистрант первого курса факультета таджикской филологии ТГПУ им. С. Айни, Тел.: (+992) 985831111

Научный руководитель: Муллоев А.

About the author: Saidov Saidovmuhridin Nurovich, Master student in the department of tajik language Tajik state pedagogical university named after Sadridin Ayni. Tel: 988045424

**ОБРАЗИ ФАРҲОД ДАР ДОСТОНИ «ШИРИН ВА ХУСРАВ» - И АМИР ХУСРАВИ
ДЕҲЛАВӢ ВА ТАФОВУТИ ОН АЗ ОБРАЗИ ФАРҲОДИ НИЗОМИИ ГАНЧАВӢ**

Амир Хусрави Деҳлавӣ нахустин шоирест, ки анъанаҳои ҳамсанависиро идома дода, ба навиштани панҷ достони анъанавӣ муваффақ гардидааст. Ба гуфтаи Абдурахмони Ҷомӣ «касе аз Хусрав дида бехтар ба «Хамса» -и Низомӣ ҷавоб нагуфтааст» [1, 88].

Достони «Ширин ва Хусрав» дуюмин достони Амир Хусрав ба шумор рафта, дар баҳри анъанавии ҳазачи мусаддаси максур ё маҳзуф / схемааш: мафоилун / мафоилун / мафоилун навишта шудааст. Дар достони «Ширин ва Хусрав» -и Амир Хусрав қаҳрамононе амал мекунанд, ки Низомии Ганҷавӣ онҳоро истифода бурдааст. Амир Хусрави Деҳлавӣ ба образи Фарҳод 10 боби асари худро бахшидааст, ки 563 байтро дар бар гирифтааст, яъне аз ҷиҳати ҳаҷм ва миқдори бобҳо аз достони Низомӣ хурдтар аст. Амир Хусрав аз оғози воқеаи Фарҳод аз Низомӣ дур мегардад ва ин образро бо тағйирот ва дигаргунӣ нишон медиҳад. Дар достони Амир Хусрав, бархилофи достони Низомии Ганҷавӣ Ширин бо Фарҳод тасодуфан вохӯрадааст. Дар ин достон Шопур хоҳиши Ширинро дар хусуси ҷӯи шире, ки аз чарогоҳи ғӯсфандону бузон то қасри Ширин канда шавад, шунида ба ӯ маслиҳат медиҳад, ки ин корро танҳо Фарҳод иҷро карда метавонад.

Дар достони Амир Хусрав Ширин хабари издивоҷи Шакарро бо Хусрав шунида хеле ғамгин мешавад ва худро ба ягон коре андармон кардани шуда, ба кӯҳи Бесутун меояд. Дар он ҷо тасодуфан ҷавонеро мебинад, ки дар саҳро ҷӯи канда истодааст:

*Зи хоро дил ҷӯе ӯ соз карда,
Раҳе дар мағзи хоро боз карда.
Дар ӯ санге тарошида ҷу сандон,
Сапеду нағз чун гулбарги хандон.
Ба ҳамворию софӣ чун булӯре,
Ки бар рафтан намеёроист мӯре.
Ба ҳайрат гуфт, к – «Аҳсанат, эй ҳунарманд,
К-аз оҳан сангро, донӣ, чунин канд» [3, 73].*

Ширин шитобон назди Фарҳод меравад ва аз он «марди ҳунарманд» аслу насабашро пурсон мешавад, Фарҳод чунин ҷавоб медиҳад:

*Ба зорӣ гуфт: «Фарҳод аст номам,
Дар ин ҳирфат, ки мебинӣ тамомам.
Ба сахтӣ чун кунам нӯлодро тез,
Ба ҳар захме бувад кӯҳе сабукхез.
Ва гар теша ба хинҷор озмоям,
Ба санъат нӯст аз мӯ барқушоям» [3, 74].*

Чун аз санъати кӯҳкании Фарҳод огоҳ гардид, Ширин ба ӯ хоҳиши худро чунин баён намуда мегӯяд:

*Валекин хоҳамат фармуд коре,
Кашидан ҷӯе андар кӯҳсоре,
Чунин коре ҷуз аз ту барнаёяд,
Ту кун, к-ин аз каси дигар наёяд [3, 74-75].*

Фарҳод ба иҷрои супориши Ширин тайёр будани худро изҳор мекунад ва ҳарду ба Арманистон мераванд. Дар рӯзи дуввуми ба Арманистон расиданашон Ширин Фарҳодро ба қасри худ даъват менамояд. Дар достони Амир Хусрав Фарҳоди Кӯҳкан ба Ширин маҷнунвор ошиқ мегардад. Дар достони Низомии Ганҷавӣ Ширин бо Фарҳод аз паси парда ғап мезад ва ин бо амри замони даврони шоир рост меомад, аммо дар достони Амир Хусрав Ширин бо Фарҳод дар базме нишаста сӯҳбат мекарданд. Фарҳод дар аввал насаби худро пинҳон месозад:

*Ҷавони кордон гуфт: «Ин ҳаёл аст,
Гадоро туҳмати шоҳӣ муҳол аст.
Кучо бо хусравон ҳамсанг бошад,
Касе, к-аз санг рӯзӣ метарошад.
Гадое, к-ӯ зи даврон тангрӯзист,
Беҳ аз ман, к-ӯ на чун ман сангрӯзист.
Равад ҳар мӯре андар гӯшаи хеш,*

*Ман андар ков-кови тӯшаи хеш.
Ҳама кас бодакаи дар ҷойгоҳе,
Ман андар хок хӯрдан зери ҷоҳе [3, 77].*

Вале ин дер давом накарда, вай писари Хоқони Чин будани худро ошкор мекунад ва ба санъати сангтарошӣ ҳавас доштан ва ба ин сабаб давлат ва подшоҳиро фаромӯш кардани худ, ки боиси ранчиши падараш гардидааст, нақл мекунад:

*Ман андар нисбат аз хоқони Чинам,
Ба гавҳар соҳиби тоҷу нигинам.
Ба қасри давлатам Моңию Аржанг,
Тарози сеҳр мебастанд бар санг.
Бар онам дошт ин табъи ҳаваснок,
Ки чун эшон шавам устоди чолок,
Дар ин санъат чунон ошуфта шуд ҳуш,
Ки кардам давлати шоҳӣ фаромӯш [3, 78-79].*

Ҳамин тариқ, Фарҳоди Амир Хусрави Дехлавӣ кӯҳкан ва сангтароши муқаррарӣ набуда, писари хоқони Чин будааст. Муаллиф Фарҳодро ба муҳити аристократӣ медароварад. Сабабаш бошад маълум аст, яъне шоири дарбор наметавонист қаҳрамони худро хунарепешаи оддӣ нишон диҳад. Ҳол он ки Низомӣ Фарҳоди баҳодурро, ки сангҳои хороро ба хок мубаддал мекунад, бо Фарҳоде, ки ҳиссиёти хеле зарифу нозук ва инсонпарварии хеле амиқе дорад, ба ҳам мувофиқ кунонидааст.

Фарҳоди Низомӣ дар пеши хонандагон беш аз ҳама бо меҳнати ҷонсупорона ва ҳиссиёти самимонааш бузург ва пурмазаммат намоён мешавад. Фарҳод дар пеши шоҳаншоҳ Хусрав сари таъзим фуру намеорад, зеро ки ба шарофати меҳнати ҳалолаш озод, мустақил ва сарбаланд аст. Дар тасвири Амир Хусрав Фарҳод шоҳзода аст, ки сабаби ранчиши падараш гардида, падараш ўро аз назди худ дур мекунад.

«Фарҳод дорои ҳама гуна хислатҳои фарҳодӣ бошад ҳам, мисли Фарҳоди Низомии Ганҷавӣ аслан аз табақаи меҳнаткаш нест, писари Хоқони Чин аст. Вай аввалҳо насаби худро пинҳон медошт, зеро барои бо меҳнати хоксорона зистан насаби подшоҳӣ ҳалал мерасонид» [4, 146], дуруст қайд мекунад Холиқ Мирзозода.

Дар оғози достонаш Амир Хусрав ҷӯй кандан ва об баровардани Фарҳодро зикр намуда, вале минбаъд он меҳнати пурмашаққате, ки Фарҳоди Низомӣ нишон медиҳад, дар достони Амир Хусрав тасвир намеёбад. Шоир меҳнати бузурги Фарҳодро нишон намедиҳад, ҳатто манзараи кӯҳи Бесутунро сӯроҳ кардани Фарҳод барои мо номаълум мемонад. Фарҳоди Низомӣ ҷавонмарди меҳнатдӯст ва хунареманди тавоноӣ гулкор ва ҳамчун ошиқ вафодору боҳиммат аст. Баръакс дар тасвири Амир Хусрави Дехлавӣ Фарҳод аз баҳодури нотарс дида, бештар як ошиқи бетолеъ ва нотавон мебошад. Шоир бо тамоми қувваи бадеии худ эҳсосоти лирикии қаҳрамонашро ба қалам додааст. Аз ин рӯ вай ба достонаш боби нави «Овора шудани Фарҳод аз ишқи Ширин» илова намуда, ҳолу аҳволи «Фарҳоди дилтанг»-ро чунин тасвир намудааст:

*Ки чун бар кӯҳ шуд Фарҳоди дилтанг,
Зи ғам бесанг шуд бо он ҳама санг.
На ҷӯи шир бар дилҷӯӣ меканд,
Ки баҳри хуни худро ҷӯӣ меканд.
На танҳо кӯҳ меканд ва наи ҷӯӣ,
Ки гоҳе кӯҳ меканду гоҳе мӯӣ.
Зи ишқ отаи ба доманаи гирифта,
Зи доман шӯъла дар ҷонаи гирифта.
Ба гирия з-остин алмос меруфт,
Сиришкаи сангро з-алмос месуфт [3, 81-82].*

Дуруст аст, ки Низомии Ганҷавӣ низ ҳолати маъюсии Фарҳодро нишон медиҳад, вале баръакси Низомӣ Амир Хусрав онро барҷастатар карда нишон медиҳад. Ба муҳити аристократӣ дароварда шудани Фарҳод албатта дар ин ҷо роли муҳиме бозӣ мекунад, муаллиф ба тасвири азобу уқубатҳои ошиқи бадбахт бисёртар ҷой медиҳад. Шоир муносибати мардумонро ба ҳолати ин ошиқи зор, ки баъзан аз кӯҳ мефаромад, чунин ба қалам медиҳад:

*Чу дар шаҳр омадӣ аз қуллаи кӯҳ,
Шудӣ наззорагӣ дар гирдаи анбӯҳ.
Яке бар ҳолати бигристӣ зор,
Яке захми забон кардиш бисёр.*

*Яке бар ханда лабро боз кардӣ,
Яке аз таъна сангандоз кардӣ.
Яке афсӯс кардӣ бар ҷавониш,
Яке хӯрдӣ дареге зиндагониш [3, 83].*

Аз ин эпизод маълум мегардад, ки мардум низ нисбат ба Фарҳод бетараф набуданд: яке аз ин ҳолати ӯ афсӯс меҳӯрд, дигаре забони таъна боз намуда, ӯро сангандоз мекард.

Аммо дар тасвири достони Хусрави Дехлавӣ Фарҳод тамоман одами дигар аст. Хусрави Дехлавӣ низ муҳаббати беҳадду канори Фарҳодро нисбат ба Ширин нишон медиҳад. Аммо Амир Хусрав роли илҳомбахши инсониро дар меҳнати эҷодкорона нишон доданӣ намешавад. Муҳаббати ба Ширин доштаи Фарҳод бар хилофи тасвири Низомӣ, ӯро ба маъюсӣ меандозад ва ӯ ҷуз девонагӣ ва марг хоستان кори дигаре надорад.

*Ба дил ҷуз ишқ бозоре набудаи,
Ба ҷуз девонагӣ коре набудаи.
Зи бас, к-аз беҳудӣ ҳар лаҳза мемурд,
Шабу рӯз орзӯи марг мебурд.
Мудом азбаски нохуш буд ҷонаш,
Ҳадиси марг будӣ дар даҳонаш [3, 84].*

Эпизоди огоҳ шудани Хусрав аз муҳаббати Фарҳод ба Ширин ва нисбат ба Фарҳод рашк бурдани Хусрав дар достони Амир Хусрав тамоман дигар хел нақл карда мешавад. Хусрав чун аз муҳаббати Фарҳод огоҳ гашт, дарбориёнашро ҷамъ намуда, то ки чораи корро андешанд.

*Ки «Чун Ширин зи мо бигсаст пайванд,
Ба ёре беҳтар аз мо гашт хурсанд,
Шумо ҳам чораи қорам бичӯед,
Халосам чун бувад аз вай, бигӯед» [3, 86].*

Дарбориёнаш маслиҳат медиҳанд, ки аввал ба Фарҳод молу пули зиёд бахшад, то ки аз муҳаббати Ширин даст шӯяд ва сипас ӯро ба кори вазнине машғул кардан лозим аст, ки хангоми иҷрои он бо хорию зорӣ ҷон диҳад. Ин гуна ҳислатҳои Хусрав ба аристократҳои дарборӣ тааллуқ дошт ва ӯ меҳост, ки ҳар чӣ зудтар Фарҳодро, ки рақиби ӯ гардидааст, аз миён бардорад. Хусрав аз муҳаббати Фарҳод бо Ширин ҳашмгин гашта, ба Шопур аз бевафои Ширин ҳикоят мекунад:

*Басе хӯрдам шакар бар бӯи таскин,
Ки ширинӣ бувад бар ҷои Ширин.
Чу дидам шӯри Ширин ҳамчунон буд,
Ки дар гармӣ шакар хӯрдан зиён буд [3, 86].*

Шопур маслиҳат медиҳад, ки аз Ширин бадгумон нашавад:

*Маранҷ аз ёр, агар дар вай вафо нест,
Ки аз ҳубон вафо ҷустан раво нест.
Ва гар бо қас вафояш беш дидӣ,
Муқофоти вафои ҳеҷ дидӣ.
Чу ту хурдӣ зи хони дигарон чиз,
Нишонад дигаре бар хони ту низ,
Вале хуш бош, к-обат қас нахӯрдаст,
Мағӯ хӯрдан, ки лаб ҳам тар нақардаст [3, 86].*

Дар ин ҷо Амир Хусрав эпизоди талаб кардани Фарҳодро, ки Низомӣ дар достонаш ҷо додааст, партофта бобҳои нав «Итобномаи Хусрав ба Ширин», «Ҷавоби номаи Ширин ба Хусрав» ва «Боз гаштани Хусрав аз Исфаҳон ва хоб дидани ӯ» - ро ба достони худ илова намудааст. Пас аз ин бобҳо дар достони Амир Хусрави Дехлавӣ муқоламаи Хусраву Фарҳод оварда мешавад, ки аз бисёр ҷиҳатҳо аз муқоламаи Хусрав ва Фарҳоди Низомӣ фарқ мекунад. «Маъюсӣ ва ба тақдир тан додан аз ҷиҳатҳои аёни образи Фарҳод мебошад, ки Амир Хусрав ба вучуд овардааст ва ин ҷиҳати характери Фарҳод ба ҷавобҳои, ки ӯ дар мувоҳидаи машҳури худ ба Хусрав медиҳад, низ соя афкандааст» [2, 99].

Саҳнаи мулоқоти ду рақиб дар ҳар ду достон як хел сурат нагирифтааст. Дар достони Низомӣ Фарҳод ҳудаи ба қасри подшоҳ меравад ва дар пеши шоҳ сар ҳам намекунад. Вале Амир Хусрав ин лаҳзаро тамоман таври дигар шарҳ медиҳад. Хусрав дар тан либоси ҷупонӣ пӯшида, ҳудаи ба саҳро ба суроғи Фарҳод мебарояд:

*Қашид аз тан либоси марзбонон,
Бурун омад бар оини шубобон.
Аз он сӯ пурс-пурсон қӯҳ бар қӯҳ,*

*Ба ҷӯи шир шуд танҳо зи анбӯҳ.
Тамошо кард лаҳте бар лаби ҷӯй,
Бидид он сангҳоро рӯй дар рӯй.
Ба ҳар нақши ҳунар чун нақшбине,
Назар мекарду мегуфт офарине [3, 102].*

Амир Хусрави Дехлавӣ бар хилофи Низомӣ дар ин эпизод бартари маънавии подшоҳро нишон додани мешавад. Ҳарчанд Амир Хусрав саволҳои подшоҳро нигоҳ доштани мешавад, бо вучуди ин сӯҳбати вай бо Фарҳод хеле суси шуда, аз он шиддате, ки қаҳрамонони Низомӣ нишон медиҳанд, маҳрум мебошад. Дар оғози саволу ҷавоби Хусрав бо Фарҳод муколамаи «Хусрав ва Фарҳод» - и Низомӣ ба хоҳири кас меояд ва то як дараҷа ба он наздик аст:

*Бигуфташ: «Кистӣ дар чӣ соӣ?»
Бигуфто: «Ошиқам дар ҷонгудозӣ».
Бигуфташ: «Ишқбозиро нишон чист?»
Бигуфто: «Он ки донад, дар бало зист».
Бигуфташ: «Ошиқон з-ин раҳ чӣ ҷӯянд?»
Бигуфто: «Дил диҳанду дард ҷӯянд».
Бигуфташ: «Дил чар обо худ надоранд?»
Бигуфто: «Хубрӯён кай гузоранд»
Бигуфташ: « Пешаи дигар чӣ донанд?»
Бигуфто: «Ғам диҳанду ҷон ситонанд» [3, 102].*

Дар достони Низомӣ мунозираи байни ду рақиб: подшоҳи худписанди мутақаббир ва ҳунарпешаи оддӣ торафт шиддат ва тезу тундтар мегардад. Фарҳод оромии худро нигоҳ медорад ва ҷавобҳои пурсамарона мебароянд:

*Бигуфто: Гар хиромӣ дар сарояи?
Бигуфт: Андозам ин сар зери поиш.
Бигуфто: Гар қунад чаими туро реш?
Бигуфт: Ин чаими дигар дорамаи пеш
Бигуфто: Гар касеи орад фаро чанг?
Бигуфт: Оҳан хӯрад в-ар худ бувад санг [4, 216].*

Ҳамин диалог, ки дар асари бадеӣ барои тасвири қаҳрамонҳо ва нишон додани ҳоли аҳвол ва дараҷаи маънавияти қаҳрамонҳо хизмати калон мекунад, дар достони Амир Хусрав ҳамчун баҳсу мунозираи ду рақиб набуда, балки сӯҳбати муқаррари дорад, ки дар байни як ошиқи ақлу дил бохта ва як ҷӯпони раҳгузар давом мекунад. Он тугён ва зиддияти тарафайне, ки Низомӣ дар муколама ба қалам додааст, дар муколамаи Амир Хусрав дида намешавад. Ошиқи дилбохта (Фарҳод), ки зери ғаму андӯхи зиёд аст, ба саволҳои рақибии худ гӯё беихтиёр ҷавоб медиҳад:

*Бигуфт: «Ҷӯро мабин то зинда монӣ?»
Бигуфто: «Марг беҳ з-он зиндагонӣ»
Бигуфт: «Ар з-ӯ ба ҷон бошад зиёне?»
Бигуфт: «Арзон бувад ҷавраи ба ҷоне»
Бигуфташ: «Дур кун з-он дӯст ёрӣ»
Бигуфт: «Ин нест шартӣ дӯстдорӣ».
Бигуфт: «Ҷӯ шаҳрсӯзу хомкор аст?»
Бигуфто: «Ишқро бо ин чӣ кор аст?»
Бигуфто: «Аз ишқи ӯ то кай хурӣ ғам?»
Бигуфто: «То зиям, дар мурдагӣ ҳам»
Бигуфт: «Аз ишқ ҷонат дар ҳалок аст?»
Бигуфто: «Ошиқонро з-ин чӣ бок аст?» [3, 103].*

«Фарҳод дар мунозира ғолиб омад, душмани ишқ Хусравро водор менамояд, ки равиши худро тағйир диҳад. Фарҳод ҳамчун фарзандони замони худ, ки ба тақдир боварӣ доштанд, дар посух ҳолати худро «аз қазову қадар мегӯяд, ки сустии ғоявии қаҳрамони асар аст» [4, 148].

Хусрав дар либоси ҷӯпонӣ оҳанги гуфтори худро тағйир дода, аз рози Фарҳод пурсон мешавад:

*Ки: «Чун в-аз қуҷо афтодат ин рӯз,
Ки месӯзад дили ман бар ту з-ин сӯз?» [3, 104].
Фарҳод дар ҷавоб посух медиҳад:
Ҷавобаш дод марди ғамсиришта,
Ки: - «Ин буд аз қазо бар ман набишта».*

*Чу бошад дастӣ тақдирам инонгир,
Кучо берун тавонам шуд зи тақдир* [3, 104].

Бо ҳамин тарик, аз ин эпизод маълум мегардад, ки Фарҳод ишқи Ширинро сарнавишт «аз казову қадар» маънидод кардааст. Сипас Хусрав ба Фарҳод маслиҳат мекунад, ки ишқи Ширинро фаромӯш кунад ва насихат мекунад, ки аз ин ҳаёл озод гардида, минбаъд бо хотири осуда беғаразона зиндагӣ хоҳад кард. Фарҳод ба ин маслиҳату насихатҳои Хусрав бо истезаҳо ҷавоб медиҳад, ки вай аз ишқи Ширин асло гузар надорад ва то мурдан пойдор аст:

*Агарчӣ ҳаст Ширин ҷони мискин,
Валекин нест ширинтар зи Ширин.
Чу аз дил рафт Ширин, ҷон чӣ бошад?
Чу ҳасми хона шуд, меҳмон кӣ бошад?
Маро то ҷон бувад, таркаш нагирам,
Ва гар мирам, раҳо кун, то бимираиш* [3, 105-106].

Дар бораи ин мисраъҳо Холиқ Мирзозода дуруст қайд кардааст: «дар ин муқобила шоир аз мавқеи сӯфиёна тарки дунё карда, фарқро ба тоҷу тахт ва молу мулкдорӣ феодалӣ зид гузошта, афзалияти маънавии фарқро бар ҷаҳондорӣ исбот ва ошиқӣ ҳақиқӣ Фарҳодро бар ошиқӣ булҳавас Хусрав руҳан дастболо мекунад, ки аз он дар дили пуркинаи ӯ оташи рашку ғазаб меафтад» [3, 148].

Тамоми кӯшишҳои подшоҳ дар бораи он, ки Фарҳодро аз ишқи Ширин манъ намояд, бесамар мемонад. Фарҳод доимо мегӯяд, ки вай дар роҳи маъшуқай худ қурбон мешавад ва инро олитарин муқофот мешуморад:

*Ҳар он кас, к-ӯ диҳад девонаро панд,
Нахонандаш хирадмандон хирадманд.
Чу лавҳи зиндагонӣ шуд зи ман пок,
Чӣ хоҳад мондан аз ман, поре хок.
Ту Хусравро насихат кун дар ин дард,
Кӣ хоҳад мондан аз тоҷу нигин фард.
Чу ӯ дар ошиқӣ бозад ҷаҳоне,
Маро худ саҳл бошад тарки ҷоне* [3, 106].

Дар достони Низомӣ баъди муколамаи Хусраву Фарҳод якчанд эпизодҳои дигар оварда шудаанд, ки дар тасвири достони Амир Хусрав зикр нашудааст. Он эпизодҳо инҳоянд: «барои лашкариёни Хусрав аз байни кӯҳи бесутун роҳ кандани Фарҳод», «зорӣ кардани Фарҳод дар ишқи Ширин», «огоҳ шудани Ширин аз кӯҳ кандани Фарҳод», «рафтани Ширин ба дидани Фарҳод ба кӯҳи Бесутун», «изҳори муҳаббат кардани Фарҳод ба Ширин», «огоҳии Хусрав аз рафтани Ширин ба назди Фарҳод ва куштани Фарҳодро бо макр». Аммо Амир Хусрави Деҳлавӣ ҳамаи ин ҷузъиётро дар достони худ партофта, танҳо охири воқеаи Фарҳодро, ки бо хиёнати Хусрав кушта мешавад, дар достони худ ҷой додааст, ки аз достони Низомӣ фарқ намекунад. Яъне Хусрави Деҳлавӣ баъди муколамаи Хусраву Фарҳод дарҳол боби «Мурдани Фарҳод дар ишқи Ширин»-ро меорад. Дар достони Низомӣ Фарҳод хабари марги Ширинро дар вақти ба иҷро расондани супориши Хусрав, яъне ҳангоми аз байни кӯҳи Бесутун роҳ канданаш шунида, худро ҳалок мекунад. Дар достони Амир Хусрав дар ин бора тирагӣ аст – яъне маълум нест, ки Фарҳод дар саҳро ба чӣ қор машғул будааст. Шоир манзараи аз тарафи Фарҳод сӯроҳ кардани кӯҳи Бесутунро нишон намедихад ва аз ин ҷост, ки марги Фарҳодро чунин ифода менамояд:

*Чу бишнӣд ин суҳан Фарҳоди дилтанг,
Фитод аз беҳудӣ чун шиша дар санг.
Бизад з-онгуна сар бар санги хоро,
Ки ҷӯи хун шуд аз санг ошкоро.
Ба ҷӯи шир даршуд ҷӯи хунаш,
Дили кӯҳ хун гирифт аз бӯи хунаш,
Зи чехра хун, зи мизгон хок меруфт,
Миёни ҳоқу хун афтода мегуфт.
Даҳонаш талху Ширин дар забон буд,
Ба маргаи вопасин шарбат ҳамон буд.
Ба Ширин ғуфтаниаш аз дида хун рафт,
Ки то ширинкунон ҷонаш бурун рафт* [3, 110].

Шоир дар ишқу муҳаббат, аҳду вафо беҳамто будани мардуми меҳнаткашро бо мамнунияти том тасвир мекунад. ба воситаи образи Фарҳод афзалиятнокии ҳулуқу ҳӯй, рафтору

атвор ва ахлоқи заҳматкашонро бар амирону шоҳон нишон медиҳад. Гӯё ба назар чунин менамояд, ки Хусрави Дехлавӣ ба тамоми аҳли ашрофону дарбориёни замони худ мурочиат намуда мегӯяд: Бубинед, ки Кӯҳкан чӣ гуна дили бузургу иродаи қавӣ ва афкори солим дорад, ки ҳатто ҳангоми ғавт ҳам аз ишқу орзу даст боз намедорад:

*Дареғо, з-орзӯиш зор мурдам,
Бимурдам в-орзӯ дар хок бурдам.
Ба мурдан буд дар пояи гумонам,
На он, к-ӯ мираду ман зинда монам.
Кунун, к-он дӯст андар хоки хорист,
Ман, ар монам, на шартӣ дӯстдорист,
Чу аз олам бурун рафт он ки ёр аст,
Моро беёр бо олам чӣ кор аст?* [3, 110].

Шоир нишон медиҳад, ки агар часорату матонат, покдилию софӣ, меҳрубонию ҷавонмардӣ ба ҳар гуна шахс осори нақӯе боқӣ монад, дар навбати худ разолату қабоҳат, сияхдилию бадкирдорӣ низ осори нафратангези худро мегузорад. Инак, амалиёти Фарҳод ҳусну таваҷҷӯҳи Ширинро барангехта бошад, иғвои нобуд кардани Фарҳод, бевафоию булҳавасии шоҳаншоҳ нафрати беандозаи Ширинро ба Хусрав, ки боиси марги Фарҳод гардид, меоварад:

*Шикоят кард пеши ҳамнишинон,
Ки бад бошад ҷафои гармкинон.
Касе, к-аи ранҷи мардум гум бибошад,
Ба назди мардумон мардум набошад.
Чу мардум дарди худ душвор донанд,
Газанди дигарӣ чун хор донанд* [3, 113].

Дар достони «Ширин ва Хусрав» симои Фарҳод, симои намояндаи аҳли касбу ҳунаре мебошад, ки дар гузашта танҳо меҳнат варзидану машаққат кашидан насиби онон гардида буду бас. Маҳз достони ҳамин Кӯҳкан аст, ки бо тешаву табар бар санглоху биёбон об бароварда, онро ба маскани ғизои моддӣ ва гулистони ороишдеҳу кайфияти рӯҳонӣ табдил мегардонад. Аз ин ҷост, ки тасвири симои чунин Кӯҳкан ҳусну таваҷҷӯҳи шоирро ба худ ҷалб нанамуда натавонистааст.

Адабиёт:

1. Абдурахмони Ҷомӣ. Баҳористон. – Душанбе: Ирфон, 1987. – 34 с.
2. Алиев Г. «Ширин ва Хусрав» - и Амир Хусрави Дехлавӣ ва «Хусрав ва Ширин» -и Низомии Ганҷавӣ. – Душанбе: Шарқи Сурх, №10, 1957. – 54 с.
3. Амир Хусрави Дехлавӣ. Осори мунтахаб, ҷилди 1. Ба чоп тайёркунандагон М. Бақоев, А. Девонакулов, А. Ҷонфидо. – Душанбе: Ирфон, 1971. – 15 с.
4. Мирзозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик. – Душанбе: Маориф, 1977. – 65 с.
5. Низомии Ганҷавӣ. Куллийёт, ҷ. 1. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 89 с.

Калидвожаҳо: *Амир Хусрав, Низомии Ганҷавӣ, «Ҳамса», шоир, достон, Фарҳод, Ширин, образ, усто, муқолима, ишқ, тасвир, ашроф, лаҳза, оишқ, маъшуқ, марг, зиндагӣ.*

Аннотация

ОБРАЗ ФАРХОД В ПОЭМЕ «ШИРИН И ХУСРАВ» АМИРА ХУСРАВА ДЕХЛАВИ И ЕГО РАЗЛИЧИЯ ОТ ОБРАЗА ФАРХОДА НИЗАМИ ГАНДЖАВИ

Амир Хусрав Дехлави несомненно является первым и успешным подражателем Низами Ганджави, который в ответ на «Хамса» Низами написал блестящую свою «Хамса» (Пятерица). В своем поэме Низами воспекает образ Фархода, как представитель трудового народа, а Амир Хусрав как сын падишаха Чина (Китая). В обоих поэмах образ Фархода мы встречаем как трудолюбимого человека, где в поэме Амира Хусрава он откажет от шахского престола. В статье подробно проанализирована различия и общность образа Фархода в поэмах Низами и Амира Хусрава Дехлави.

Ключевые слова: *Амир Хусрав, Низами Ганджави, «Хамса» (Пятерица), поэт, поэма, Фарход, Ширин, образ, мастер, полемика (спор), любовь, описание, аристократ, эпизод, любовник, любовница, смерть, жизнь.*

Annotation

THE IMAGE OF FARHOD IN THE POEM "SHIRIN AND KHUSRAV" BY AMIR KHUSRAW DEHLAVI AND HIS DIFFERENCES FROM THE IMAGE OF FARHOD NIZAMI GANJAVI

Amir Khusrav Dehlavi is undoubtedly the first and successful imitator of Nizami Ganjavi, who, in response to Nizami's Hamsa, wrote his brilliant Hamsa (Five). In his poem, Nizami sings the image of Farhod as a representative of the working people, and Amir Khusrav as the son of the padishah Chin (China). In both poems, we meet the image of Farhod as a hardworking person, where in the poem of Amir Khusraw he will renounce the Shah's throne. The article analyzes in detail the differences and commonality of the image of Farhod in the poems of Nizami and Amir Khusraw Dehlavi.

Keywords: *Amir Khusrav, Nizami Ganjavi, "Hamsa" (Five), poet, poem, Farhod, Shirin, image, master, polemics (dispute), love, description, aristocrat, episode, lover, mistress, death, life.*

Маълумот дар бораи муълиф: Чаборова Мадина, магистранти соли дуюми факултаи филологияи тоҷик, кафедраи назария ва таърихи адабиёти ДДОТ ба номи С. Айни. Тел.: 988045424

Роҳбари илмӣ: Худойдодов А.

Сведение об автор: Джаборова Мадина, магистрантка второго курса факультет таджикской филологии ТГПУ им. С.Айни. Тел.: 988046422

Научный руководитель: Худойдодова А.

About the author: Jaborova Madina, Master student in the department of tajik language Tajik state pedagogical university named after Sadridin Ayni. Tel.: 988045424

Scientific director: Hudoydodov A.

НАҚДИ ШЕЪРИ БАЪЗЕ ШУАРО ДАР ТАЗКИРАИ «ХИЗОНАИ ОМИРА»-И ОЗОДИ БИЛГИРОМӢ

Омӯзиши афкори адабӣ ва танқидии суҳанварону суҳаншиносони пешину муосир, муқаррар кардани диди эстетикӣ шоирон, таъин намудани меъёрҳои нақди каломӣ бадеъ дар равию мактабҳои мухталифи адабӣ аз масоиле ба шумор мераванд, ки ғайр аз шудани дар ҳолати кунунӣ мо амри зарурӣ ба шумор меравад.

Шафеи Қадқанӣ дар китобаш “Шоире дар ҳуҷуми мунтақидон. Нақди адабӣ дар сабки ҳиндӣ (Перомунӣ шеъри Ҳазини Лоҳичӣ)” менависад, ки “Аз мутолиаи асноди мавҷуд эҳтимолиан ба ин натиҷа хоҳем расид, ки бехтарин адвори шеъри форсӣ асри Фирдавсӣ ва Хайём, ё асри Мавлавӣ Саъдӣ даврахост, ки нақди адабӣ дар он комилан аз саҳнаи таърихи адабиёти мо ғойб аст ва баракс авоҳири давраи Сафавӣ ва Зандияро, ки асри инхитоти ошқори шеър шоирӣ, бояд давраи авҷи шукуфоии нақди адабӣ дар забони форсӣ ба шумор овард” [3, 21].

Дар ин тадқиқот муҳаққиқ ба паҳлӯҳои гуногуни афкори адабӣ ва танқидӣ дар сабки ҳиндӣ ишора карда менависад, ки “Дар ин давра дар Ҳинд чандин ноқиди хушёр ва нуктасанҷ зӯҳр кардаанд, ки дар таърихи адабиёти ҳазору дувиствалаи давраи исломӣ мо беҳаммонанданд, бо диққати назар ва дониши амиқ ва шикӯбӣ ва нуктасанҷии бисёр” [3, 23].

Аз ҷумлаи чунин ноқидони хушёри нуктасанҷи Ҳинд Мир Ғуломалихони Озоди Билгиромӣ мебошад, ки дар асри XVIII зистааст.

Озоди Билгиромӣ дар тазкираи «Хизонаи омира»-аш мулоҳизаҳои ҷолиби интиқодии худро ба миён гузоштааст, ки онро мавриди баррасӣ қарор додан, амри муддаост.

Озоди Билгиромӣ тазкираи «Хизонаи омира»-ро ба хоҳиши бародарзодааш Мир Авлод Муҳаммад ба зикри шоироне, ки ба мадҳи шоҳон пардохтаанд, навиштааст. Аммо ин тазкира сирфан ба мадҳасароён ихтисос надорад, балки шарҳи ҳоли шоироне, ки аз мадҳи подшоҳону гирифтани подошҳо дурӣ ҷустаанд низ, мавриди зикр қарор ёфтааст. «Хизонаи омира» шомили шарҳи ҳоли ашъори 139 шоири мутақаддим ва муосири нависанда аст, ки номҳои онҳо ба тартиби ҳуруфи алифбо муназзам шудааст.

Дар ин тазкира диққати махсус ба тарҷумаҳои дуруст, санаи дурусти вафотҳо, таърихи воқеаҳо аз худ нишон додааст. Озоди Билгиромӣ мутмаин аст, ки фарқи тазкира бо баъзи шеър дар ин аст, ки тазкира бояд ба таърихи адабиёт ва зиндагии шоир таваҷҷуҳи бештаре дошта бошад [2, 118]. Шарҳи ҳоли бисёре аз муосиронро аз ҳуди онҳо гирифта, дар истилоҳу нақди шеър ба матн, луғатномаҳо ва фарҳангномаҳо таъия кардааст. Ҳамчунин, дар дифоъ аз шоирони форсӣ Ҳинд пардохта, кӯшидааст то ҳиндию-л-асл будани шоиронро ба мисли Абулфараҳи Рунӣ, Масъуди Саъдӣ Салмон, Амир Хусрав ва Шайх Ҷамолиро исбот намояд. Дар ҷой-ҷойи тазкира онҳоро мояи тафохури ҳиндӣ дониста, ба онон мувоҳот кардааст [2, 188-191].

Муаллиф чандон ба шеър ва шахсияти шоирони бузург (монанди Ҳофиз, Саъдӣ ва дигарон) таваҷҷуҳ нишон наднаст. Шояд сабабаш ин бошад, ки дар ин аср муосиргароӣ ва таваҷҷуҳ ба шеър шоири замон, аввалиндараҷа будааст. Чуноне, ки ҳуди Озоди Билгиромӣ қайд мекунад: Тазкиранависон пардохтан ба шарҳи ҳоли бузургони қадимро “қалам ба таҳлили ҳосил ғароидан” [2, 249]. медонистанд ва ақсарияти онҳо кушиш мекарданд то шоирону мутафаккирони муосиронашонро муаррифӣ кунанд.

Озоди Билгиромӣ дар бораи баъзе аз шоирон назарҳои ҷолиберо пешкаш кардааст. Аз он ҷумла, аз қавли Ҷомӣ дар бораи Ҳофиз нақл кардааст, ки: «Чун дар суҳани ӯ асари тақаллуф зоҳир нест, ӯро “Лисон-ул-ғайб” лақаб карданд» [2, 180]. Ақсар ашъори ӯ тақрибӣ... Ашъори Ҳоҷа Ҳофиз вурди муноҷотиён ва замзамаи ҳароботиён аст. Ҳоҷати таҳрир надорад, ин абёт таяммуан ба қалам даромад» [2, 180].

Ин ҷо чунин суол ба миён меояд, ки манзури Озоди Билгиромӣ аз «тақрибӣ будан»-и ашъори Ҳофиз дар ҷустуҷӯ? Дар тазкираи “Сарви Озод”, зери тарҷумаи ҳоли Мир Абдуҷалили Билгиромӣ низ ин таъбирро овардааст [1, 259]: «Шеър гуфтани он ҷаноб тақрибӣ буд». Дар Фарҳанги забони тоҷикӣ зери маънои “тақриб- наздик қардан ва ё маҷозан восита, баҳона” омадааст [4, 352]. Дар ин ҷо бошад, чунон ки аз зоҳири ин суҳанон бармеояд, мурод аз тақрибӣ будан, «ҳолате» будан аст. Боз меғӯяд [1, 259]: «Ҳар гоҳ тақрибе (ҳоле) рӯй меод, паризодони маъниро ба андак таваҷҷуҳ таҳрир менамуд, таъби маъниофарин ҳамин маънӣ дорад».

Истилоҳи «такрибӣ будан» дар ҳар ду маврид ба маънии муносиб будан бо ҳолу аҳволи сароянда ё хонанда аст. Озоди Билгиломӣ ҳам барои сурудани шеър ва ҳам барои хондани шеър сифати «такрибӣ»-ро ба қор бурдааст. Шеър сурудани такрибӣ ба маънии бар сари ҳолу шӯри шоирона омадан ва бе талоши андеша сурудан аст, аммо шеъри такрибӣ, яъне ин ки шеър ба ҳоли ҳамагон наздик аст, мисли шеъри Ҳофиз забони ҳоли ҳама аст, ҳам вирди забони «муноҷотиён аст, ҳам замзамаи хароботиён» [2, 118].

Озоди Билгиломӣ дар бораи забони шеъри Бедил сухани воқеъбинонае дорад, ки мегӯяд [2, 203]: «Мирзо дар забони форсӣ чизҳои ғариб ихтироъ карда, ки аҳли муҳовара қабул надоранд». Ба назари Озоди Билгиломӣ сухани шоир бояд мувофиқи забони аҳли муҳовара бошад [2, 204]: «Бале, Қуръон, ки каломи Холиқуссана аст, сарриштаи мувофиқати забон дар даст дорад ва агар ихтироъе хилофи забон мебошад, ғуссаҳои араб қабул намекарданд. Ғайри форсӣ, ки тақлиди забони форсӣ қунад, бе мувофиқати асл чигуна мақбули аҳли муҳовара тавонад шуд?»

Озоди Билгиломӣ ҷойи дигар чунин нақл мекунад [2, 205]: «Мирзо муҳаммасе дар марсияи фарзанди худ дорад, дар он ҷо гӯяд:

*Ҳар гаҳ ду қадам хиром мекошт,
Аз ангуштам асо ба каф дошт.*

Пас, ғалати Бедилро бо чунин таъбир [2, 205]: «Хиром қоштан аҷаб чизест!» иброз медорад.

Озоди Билгиломӣ дар идома назари Хони Орзуро дар бораи қорбурди нодурусти забон дар шеъри Бедил овардааст. Назари Озоди Билгиломӣ дар муқоиса бо назари Хони Орзу илмитару боинсофтар ба назар мерасад, ки дар он аз миллатгароиву ҳар гуна таассуб дур аст [2, 205]: «Хони Орзу дар «Маҷмаъу-н-нафои» мегӯяд ки чун Мирзо аз роҳи қудрат тасарруфоти намоён дар форсӣ намуда, мардуми Вилоят ва қосалесони инҳо, ки аз аҳли Ҳинданд, дар каломи ин бузургвор суханҳо доранд ва ғайри (Орзу) дар сиҳхати тасарруфоти соҳибқудратони Ҳинд ҳеҷ сухан надорад, балки қоида аст (қабул дорад), ҷунонқи дар рисолаи «Доди сухан» ба бароҳин собит намуда, ҳарчанд худ тасарруф намекунад эҳтиётан».

Ин ду мунаққиди ҳиндӣ дар бораи забони шеъри Бедил ду назари гуногун доранд, ки Хони Орзу бештар тарафдории ҷанбаи сухандони Бедил аст. Озоди Билгиломӣ бошад чунин ақида дорад, ки агар шахси муҳаққиқ соҳибназаре аз девони Бедил ашъори «мувофиқи қавоиди фасоҳат»-и вайро ҷудо қунад «нусхаи эҷоз даст ба ҳам медиҳад». Сипас хусусиятҳои ҳосил сабки Бедилро чунин иброз медорад [2, 205]: «Ба забони тасаввуф ҳарф мезанад... дар баъзе заминҳо дар ғазал фасоидҳои мавзун мекунад...дар бухури қалил-ул-истеъмол ғазалҳои ба қудрат мегӯяд, ба хусус, дар баҳри қомил...Ва дар баҳри мутаҷорик, ки онро рақз-ул-хайл ва савт-ун-ноқис низ номанд, [ғазал] мегӯяд ва биноро бар 16 рукн меғузорад...».

Бегумон ақидаҳои Озоди Билгиломӣ дар бораи сабки Бедил яке аз дақиқтарин ва боинсофтарин назарҳеҷаст, ки дар миёни муосирони вай дида мешавад. Гарчанде асоси таълифи «Ҳизонаи омира» барои зикри номи шоирону мутафаккирони мадҳасароён ва подошгирон аст, аммо ёдовар шудааст, ки [2, 205]: «Зикри номи Мирзо дар ин ҷарида бино бар ҳаммашрабӣ бо муаллиф аст, яъне тарқи маддоҳӣ ва радди қила»

Озоди Билгиломӣ дар васфи Бедил мегӯяд [2, 205]: «Қиро қудрат, ки ба тарзтарошии ӯ тавонад расид... Худ ҷараси даъвий меҷунбонд:

*Муддаӣ дарғузар аз даъвий тарзи Бедил,
Сеҳр мушқил, ки ба қайфийяти эҷоз расад.»*

Озоди Билгиломӣ аз Давлатшоҳи Самарқандӣ нақл карда мегӯяд, ки «Бузургон ва фозилон мутафакканд, ки шеъри Заҳири Форёбӣ нозуктару ботароваттар аз шеъри Анварист. Дар ин бора аз Маҷидуддини Ҳамгар яке аз шоирони қарни ҳафтум назар хоستانд, ӯ ҳукм қард, ки сухани Анварӣ афзал аст». Пас Озоди Билгиломӣ дар ин маврид мегӯяд, ки «Девони Заҳир ва Анварӣ мувоҷеҳа қарда бояд дид, ки сафо ва назокате, ки каломи Заҳир дорад, аслан гирди каломи Анварӣ нағардида» [2, 443].

Мир Ғуломалӣ ба осори шоирон чун шеършиноси нуқтасанҷ ва мунаққиди ҳақиқатбин ҳақиқатгӯӣ муносибат қарда, баҳо додааст. Нақдҳои муаллиф ғаразнок набуда, бар таҳлилу санҷиши дурусти осори шоирон асос ёфтаанд. Ӯ лаҳзаҳои ҳаёти Соибӣ Исфакониро зикр қарда, ин байти ӯро

*Ғайри ҳақро медиҳӣ раҳ дар ҳарими дил ҷаро,
Мекашӣ бар сафҳаи ҳастӣ хатти ботил ҷаро?!*

намуна оварда мегӯяд, ки «ҳар ду мисраъ ҳуб аст, валекин истиораи мисраи аввал бо

истиораи мисраи сонӣ муносибат надорад ва тариқи муносибат ин аст, барои мисраи аввал мисраи сонӣ, масалан, чунин гуфта шавад: «Мекунӣ бегонро меҳмони ин манзил чаро?» ва барои мисраи сонӣ пешмисраъ чунин расонида шавад: «Мекунӣ тӯли амалро нақши лавҳи дил чаро?» [2, 422].

Ё ин ки муаллиф байти зеринро

Бисмиллоҳи раҳмон ар-раҳим,

Мавҷи нахуст аст зи баҳри қадим-

аз маснавии Урфии Шерозӣ оварда, менависад [2, 466]: «Ба ҷойи лафзи «мавҷ» лафзи «мадд» муносибтар аст. Фақир ҳам мисрае барои «бисмиллоҳ» ба ҳам расондам:

Бисмиллоҳ ар-раҳмон ар-раҳим,

Теги сияҳ тоби расули карим.»

Муаллиф дар тазкираи худ ашъор ва ё осори ҷудогонаи шоиронро муқоиса намуда, фасоҳати баён ва балоғати сухани онҳоро таъкид мекунад ва дар ин замина, ба нақду баррасии ашъори шуаро мутаваҷҷеҳ мегардад. Мир Ғуломалихон дар зери зикри исми Шайдо менависад [2, 393]: «Сархуш гӯяд: рӯзе дар маҷлиси суҳанварон зикри ин матлаи Шайдо дар миён омад, ҳамаи ёрон хуш карданд:

Баски бингошта ашқам руҳи коҳӣ аз хун,

Мижам баста баҳам чун пари моҳӣ аз хун.

Фақир гуфт: Пешмисраъ хуб нарасида, бадеҳа матлаъ гуфта, бархондам:

Баски мерезад сирӣш аз дидаи гирёни мо,

Баста аз хун чун пари моҳӣ ба ҳам мижғони мо.

Хон Орзу гӯяд: Ин матлаъ ба матлаи Шайдо намерасад, балки фимобайн ҳеч нисбат нест, зеро ки дар замини чунин матлаъ гуфтан мақдури Шайдо буду бас... Муаллиф (Озоди Билгиромӣ) гӯяд: мисраи сонии матлаи Шайдо меҳоҳад, ки дар мисраи аввал муддао ҳамин қадар бошад, ки чашми ман азбаски хун реҳт, ин муддао ба иборате, ки баён карда, бар наққоди суҳан зоҳир ва лафзи бингошта бари бегона афтода, ки сомони нигоштан ҳеч надорад, кош чунин мегуфт: «Ашқ дар дидаи ман ношуда роҳӣ аз хун». Аз ин ҷо возеъ шуд, ки тазъифи Сархуш мисраи аввали Шайдоро баҷост ва низ матлаи Сархуш соф ва ширин воқеъ шуд... Фақир дар вақти таҳрири ин ғазал зулматлаъиин гуфтам».

Ба ҳамин монанд муаллиф ҳангоми овардани порчаҳои шеърӣ аз ашъори шуарои зер дар зайли онҳо шеърҳои шуарои дигарро ба муносибати монандии қофияву радиф ва маънӣ овардааст. Чунончӣ, дар зикри Бадри Ҷочурмӣ муаллиф менависад [2, 194]: «Ҳочу гӯяд:

Кай барканам дил аз руҳи ҷонон, ки меҳри ӯ,

Бо шир дар дил омаду бо ҷон бадар шавад.

Ва Ҳофиз гӯяд:

Ишқи ту дар замирам меҳри ту дар дилам,

Бо шир андар омаду бо ҷон бадар шавад.

Ва аз ин қабил аст муомилаи Ҳоҷа Салмони Соваҷӣ ва Ҳоҷа Ҳофиз. Салмон гӯяд:

Чу шавам хок, ба хокам гузаре кун чу сабо,

То ба бўят зи замин рақсунон бархезам.

Ҳофиз гӯяд:

Бар сари турбати ман бо маю мутриб бинишин,

То ба бўят зи лаҳад рақсунон бархезам.

Усули пешгирифти Мир Ғуломалихони Озод дар таълифи тазкира ва ба эҷодиёти як қатор шоирон то дараҷае аз роҳи танқидӣ наздик шудану доир ба шеър, сохт ва жанрҳои он изҳори ақида қардани ӯ чунин мулоҳизаеро ба миён меорад, ки муаллифи «Хизонаи омира»-ро метавон на фақат ба қатори маъруфтарин шоирон ва тазкиранигорон, балки дар радифи намоёнтарин адабиётшиносони қарни XVIII ҷойгир намуд. Ҳарчанд баъзе баҳоҳои Мир Ғуломалихон дар хусуси шеъри шоирон хусусияти тавсифӣ дошта, ба қатори «нақди завқӣ» дохил шуда бошанд ҳам, решаи кавии илмӣ доранд.

Адабиёт:

1. Ғуломалии Озод Билгиромӣ. Сарви Озод \ Ғуломалии Озод Билгиромӣ. Техрон, 1390. – 762 с.
2. Ғуломалии Озод Билгиромӣ. Хизонаи омира \ Ғуломалии Озод Билгиромӣ; зери тасхеҳи Носир Некбаҳт. Техрон, 1390. – 762 с.
3. Муҳаммадризо Шафеи Кадканӣ. Шоире дар ҳучуми мунтақидон. Нақди адабӣ дар сабки хиндӣ (Перомунӣ шеъри Ҳазини Лоҳичӣ) \ Муҳаммадризо Шафеи Кадканӣ. Техрон: Огаҳ, 1375. – 425 с.
4. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои ари XX). Иборат аз ду ҷилд. \ Дар зери таҳрири М. Ш. Шукуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ. Москва, 1969. Ҷ.2. – 950 с.

Калидвожаҳо: нақд, «Хизонаи Омира», Мир Гулямалихон Озоди балгиноми, эстетика, шеър, шоирон, таҳлил.

Аннотация

КРИТИКА СТИХОВ НЕКОТОРЫХ ПОЭТОВ В ТВОРЧЕСТВЕ «ХИЗОНАИ ОМИРА» МИР ГУЛЯМАЛИХАНА АЗАДА

Автор в статье рассматривает точку зрения Мир Гулямалихана Азада о критике поэзии некоторых поэтов в предисловии к его тазкире «Хизонаи Омира». Сравнивается общее специфическое по рассматриваемой теме во взглядах Мир Гулямалихана Азада и других литературных критиков. Статья носить аналитико-сравнительный характер, и автор научно доказывает их состоятельность.

Ключевые слова: критика, «Хизонаи Омира», Мир Гулямалихан Азад, эстетика, поэзия, поэты, анализ.

Annotation

THE TYPES OF POEM CRITICS FROM GULAMALIKHAN AZAD IN HIS WORK "KHIZONAI OMIRA"

The author gave the view of points of Mir Gulamalikhon Azad in criticizing of poetry in his work "Khizonai Omira". He shows the commons and differences of his ideas in given material. The article is analytic and comparatively and his ideas are completely passed and scientifically.

Keywords: criticism, "Khizonai Omira", Mir Gulamalikhon Azad, aesthetics, poetry, poets, analysis

Маълумот дар бораи муаллиф: Чураева Мухаррам, магистранти соли дуюми факулети филологияи тоҷик, кафедраи Забон ва адабиёти тоҷик ДДОТбаноми С. Айни. Тел.: 934259498

Рохбари илмӣ: Шарифзода Боймурод

Сведения об автор: Джураева Мухаррам, магистрантка второго курса факультета филологии таджикского языка, кафедра языкознания и литературы таджикского языка, ТГПУ им С.Айни. Тел.: 934259498

Научный руководитель: Шарифзода Боймурод

About the author: Djuraeva Muharram, Master student in the Department of Tajik language and literature of Tajik state pedagogical university named after Sadriiddin Ayni. Tel.: 934259498

Scientific director: Sarifzoda Boimurod

ТАЪРИХ, ФАЛСАФА, СИЁСАТ ВА ҲУҚУҚ

*Ибодуллоева Мавлуда,
магистранти соли дуюми факултети таърих*

ОМУЌИШИ НОБАРОБАРИИ ГЕНДЕРӢ ВА РОҲҲОИ РАФӢИ ОН

Гендер мафҳуми иҷтимоӣ буда, муносибатҳои байни зану мардро инъикос мекунад. Он на танҳо муносибатҳои байни зану мардро инъикос мекунад, балки дар маҷмӯъ муносибат ва имконияти инсон (мард ё зан)-ро дар зиндагӣ ва ҷомеа инъикос мекунад. Пас гендер категорияи иҷтимоӣ буда, дар натиҷаи тағйиротҳои ҳаёти иҷтимоӣ пайдо шуда, муносибатҳои баробарӣ ҷамъиятӣ ва нақши мард ва занро дар ҳама соҳаҳо муайян менамояд.

Дар замони муосир барои таъмини баробарии гендерӣ дар ҷаҳон консепсияҳои мухталиф тарҳрезӣ гардида истодааст. Тарҷумон Марям Давлатова ибораи баробарии гендериро чунин шарҳ додааст: «Баробарии гендерӣ (Gender equality) - ҳуқуқ, вазифа ва имкониятҳои баробарӣ мардону занони тамоми синну солро дар бар мегирад. Ба инҷо ҳуқуқҳои яхелаи инсон ва корманд, тақсмоти баробарӣ ўҳдадорӣ ва имкониятҳо, вазифаҳои меҳнатӣ, қабули қарорҳо ва даромад шомиланд» [4, 25].

Мутобиқи маълумоти Шӯъбаи иттилоотии ҷамъияти Созмони Миллалӣ Муттаҳид (СММ) оид ба масъалаи ҳифзи ҳуқуқ ва баробарҳуқуқӣ дар асоси тадқиқотҳои дақиқ ба даст овардаанд, маълум мегардад, ки то ҳанӯз баробарҳуқуқии марду зан дар ҷаҳон таъмин нагардидааст. Тибқи маълумотҳои пешниҳодгардида:

- «-Аз 1,3 млрд. одамони кашшоқ 70%-ро занон ташкил медиҳанд;
- Аз 27 млн. фирориёни ҷаҳон тақрибан 75-80% занону кӯдакон мебошанд; - Дар ин садсола танҳо 24 зан ба сифати сардори давлат ва ё ҳукумат интиҳоб гардидаанд;
- Дар парламентҳои ҷаҳон фақат 10,5%-ро занон ташкил медиҳанд;
- Аз 185 дипломати дараҷаи олӣ дар СММ танҳо 7 нафар зан мебошад;
- Аз 1 млрд. бесаводони калонсолони ҷаҳон 2/3 занон ба шумор мераванд;
- Аз 130 млн. кӯдакони ба таҳсил ҷалбнашудаи ҷаҳон 2/3 духтарон мебошанд;
- Занони деҳоти кишварҳои мутараққӣ 55% маҳсулоти хоҷагии халқро истеҳсол менамоянд;
- Ҳар сол 2 млн. духтар аз таҷовуз ба номусашон азият мекашанд;
- Ҳар сол дар ҷаҳон 20 млн. исқоти ҳамли хавфнок сурат гирифта, дар асари он 70.000 зан ба ҳалокат мерасад ва ғайра» [5, 14].

Таҳлилҳои мазкур ҷомеаи ҷаҳониро бетараф нагузоштааст, аз ин рӯ тавассути созмонҳои ташкилотҳои занони ҷаҳон иқдомҳои зарурӣ андешида шуда, масоили ҳифзи ҳуқуқҳои занон ва таъмини баробарии гендерӣ баррасӣ карда мешавад. Соли 1975 дар Мехико аввалин Конфронси Байналмилалӣ занон баргузор шуд ва дар он «Даҳсолаи зан» эълон гардид. Соли 1980 дуввумин Конфронси Байналмилалӣ дар Найроби Кения гузаронида шуд. Моҳи сентябри соли 1995 чорумин Конфронси Байналмилалӣ дар Пекин баргузор шуд ва дар он 5 нафар занон аз Ҷумҳурии Тоҷикистон ширкат варзиданд. Мақсади Конфронси Байналмилалӣ дар Пекин баргузоршуда таъмини баробарҳуқуқии занон дар соҳаи мактабу маориф, шуғлу меҳнат, иштирок дар арсаи сиёсат, соҳаи тандурустӣ ва маводи ғизоӣ ва ҳалли масъалаҳои гендерӣ ба шумор меравад.

Мавриди тазаккур аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон аз оғози истиқлолияти давлатӣ сиёсати пешрафти ҷаҳониро оид ба пешбарӣ баробарҳуқуқии гендерӣ дастгирӣ намуда, ҷорабиниҳои гуногунро (дар қисматҳои дигар таҳлил мегарданд) тарҳрезӣ намуда истодааст. Зеро баробарии гендерӣ дар ҳаёти шахсият ва ҷомеа аҳамияти хоса дорад. Аммо то ҳоло нобаробарии гендерӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷой дорад. Зарур аст, ки дар баробари қабули қонун, қарор ва нақшаҳои мухталиф механизми амалигардонии онҳо вусъат ёбанд. Ҳоло шумораи занон дар соҳаҳои маориф беш аз 70 фоиз, тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ 67 фоиз, фарҳанг 51 фоиз ва дар сафи хизматчиёни давлатӣ 23,3 фоизро ташкил медиҳанд» [6, 13].

Занон дар ҷомеаи кунунии Тоҷикистони соҳибистиклол ҳарчанд нақши муҳим доранд, аммо дар масъалаи иштироки пурраи онҳо дар ҳаёти сиёсӣ ва қабули қарорҳои давлатӣ норасогиҳои ҷиддӣ вуҷуд доранд. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон низ таъкид намудаанд, ки «аз ҷумлаи 24 раиси шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон ягон нафар занро намебинем...» [8, 35]. Шумораи ками кадрҳои роҳбарикунанда дар хизмати давлатӣ аз ҳисоби

занон «дар мақомоти Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон -1,4%, Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон-5,0%, Хадамоти муҳоҷирати назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон-4,2% ба назар расида, дар Агентии захираҳои моддии давлатии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Саридораи назорати давлатии бехатарии қорҳо дар саноат ва соҳаи кўҳкорӣ назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон умуман чунин кадрҳо қор намекунанд. Шумораи ками кадрҳои роҳбарикунанда дар хизмати давлатӣ аз ҳисоби занон дар мақомотҳои маҳаллии ҳокимияти давлатии ноҳияҳои Кўҳистони Мастҷоҳ (9,5%) ва Шўробод (9,3%) мушоҳида мегардад. Инчунин, шумораи ками занон дар хизмати давлатӣ дар мақомотҳои Дастгоҳи Комиссияи марказии интиҳобот ва раёйпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон (7,7%), Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон-1,6%, Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон-8,2%, Кумитаи давлатии заминсозӣ ва геодезии Ҷумҳурии Тоҷикистон-7,7%, Кумитаи андозии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон-9,8%, Саридораи назорати давлатии бехатарии қорҳо дар саноат ва соҳаи кўҳкорӣ назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон-9,3%, ноҳияҳои Кўҳистони Мастҷоҳ (8,2%), Қумсангир (9,8), Ховалинг (9,6%), Балҷувон (9,6%), Нуробод (9,6%), ва Тоҷикобод (7,6%) фаъолият мекунанд» [7, 67-68].

Дар ҳаёти роҳбарони ҳизбҳои сиёсӣ занон нестанд. Дар интиҳоботи соли 2015 занон дар рӯйхати ҳизби коммунистӣ дар мақоми панҷум, дар ҳизби аграрӣ дар мақоми панҷум, дар ҳизби ислоҳоти иқтисодӣ мақоми панҷум, дар ҳизби сотсиалистӣ дар мақоми дуюм, дар ҳизби сотсиал-демократӣ дар мақоми панҷум ҷойгир буданд.

Таҳлилҳои таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳанд, ки барои расидан ба нишондиҳандаҳои хуб ва рафъи нобаробарии гендерӣ дар аксарияти кишварҳо квотаи гендерӣ муваққатан ҷорӣ гашта буд. Масалан, дар Шветсия дар тӯли 35 соли охир ин нишондиҳанда беҳтар гардидааст ва ҷаҳон имрӯз ин кишварро ҳамчун сотсиализми аврупоӣ мешиносанд, зеро дар парлумони кишвар намоёндагии занон 45 фоизро ташкил медиҳанд. Дар ҳизбҳои сиёсии Шветсия рӯйхати номзадҳо аз рӯи принсипи баробарии ҷинсҳо, яъне як мард ва як зан тартиб дода мешавад, ки ин таҷрибаро агар дар Тоҷикистон низ бо тақия ба принсипи демократӣ ба қор баранд, аз манфиат ҳолӣ нест.

Мавриди зикр аст, ки дар баробари ҳаёти иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ба ҳаёти сиёсӣ ҷалб намудани занон яке аз роҳҳои рафъи нобаробарии гендерӣ ба шумор меравад. Дар ин самт Ҳукумати Ҷумҳурии тадбирҳои мушаххас мебинанд: «Мо минбаъд низ ҷиҳати амали намудани Фармони Президент доир ба баланд бардоштани мақоми иҷтимоии занон дар ҷомеа ҷораҳои зарурӣ андешида, занону бонувони лаёқатмандро ба вазифаҳои давлативу роҳбарӣ ҷалб менамоем» [9, 35]. Дар ҳақиқат нишондиҳандаҳои фаъолияти сиёсӣ ва роҳбарии занон дар замони соҳибистиклолӣ дар муқоиса бо замони Шўравӣ фарқкунанда мебошад. Дар таърихи 70 сол як зан – Е.Фурсева узви Бюрои Сиёсӣ буд ва 4 вазирзан адои вазифа намудаанд: ноябри соли 1917-марти соли 1918 Колонтай Комиссари халқӣ оид ба мучозоти давлатӣ (Народный комиссариат государственного призрения), моҳҳои январ-ноябри соли 1939 Полина Жемчужина Комиссари халқӣ оид ба саноати моҳидорӣ (Нарком рыбной промышленности), марти соли 1954 то январи соли 1959 Ковригина Мария Вазири тандурустӣ, солҳои 1960-1974 Фурсева Екатерина-Вазири фарҳанги Иттиҳоди Шўравӣ шуда фаъолият намудаанд. Дар Тоҷикистони Шўравӣ шумораи вазирзанон ангуштшумор буданд: соли 1928-Уғулой Шамсиддинова-аввалин вазири маориф, солҳои 1950-1953 Қосимова Мунаввара-Вазири саноати сабук, солҳои 1954-1957 Вазири саноати ҳӯрокворӣ, солҳои 1960-1978 Раҳимова Анзурат-Вазири таъминоти иҷтимоии РСС Тоҷикистон, солҳои 1954-1957 Тоирова Ҳамро Вазири сохтмони шаҳрӣ ва деҳот, солҳои 1985-1990 Гулнара Пулодова ба ҳайси Вазири тандурустӣ фаъолият намудаанд ва Биҳочал Раҳимова дар замони бозсозӣ муовини сарвазирӣ ИҶШС интиҳоб гардида буд. Аммо танҳо дар 25 соли Истиклолияти кишвар шумораи вазирзанон 7 нафар шуданд, ки аз шумораи вазирзанони 70 соли Шўравӣ зиёдтар аст. Дар мансаби Муовини Сарвазир 6 нафар зан дар солҳои гуногуни Истиклолият доир ба масъалаҳои идеологӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангӣ адои вазифа намудаанд. «Тамара Абдушукурова –Вазири фарҳанг солҳои 1990-1992; Бозгул Додхудоева-Вазири маориф солҳои 1992-1994; Иноятова Мунира-Вазири маориф солҳои 1994-2000; Мўсоева Рафиқа-Вазири меҳнат ва шугли аҳоли солҳои 2001-2003; Рустамова Қимат –Вазири ҳифзи иҷтимоии аҳоли солҳои 2000-2003; Абдурахмонова Раъно-Вазири тандурустӣ солҳои 2003-2004; Тағойзода Сумангул-Вазири меҳнат, муҳоҷират ва шугли аҳоли солҳои 2013-2016» [1, 16] ва ғ... «Дар соли 2016 дар парлумони кишвар 13 нафар зан, яъне 20% ва дар Маҷлиси миллий 23%, дар

мақомоти судӣ 21%, дар мақомоти иҷроияи давлатӣ дар маҳалҳо 25% занон фаъолият доранд» [1, 17].

Моҳияти баланд намудани нишондиҳандаҳои зерин аз он сабаб муҳим аст, ки яке аз роҳҳои рафъи нобаробарии гендерӣ дар ҳаёти сиёсӣ ин бо роҳи меъёрӣ ба танзим даровардани намоёндагони занон дар сохторҳои ҳокимият мебошад. Ин амал одатан бо роҳи мустақкам намудани ин меъёрҳо дар қонунгузорӣ амалӣ мешавад.

Нобаробарии гендерӣ дар соҳаи маориф, таҳсилот ва касбомӯзӣ низ ба мушоҳида мерасад. Дар барномаҳои таълим ва маводҳо ҳанӯз ҳам ҷиҳатҳои ҳоси муносибатҳои гендерӣ ва эҳтиёҷоти мушаххаси духтарон ва занон ҷандон ба эътибор гирифта намешаванд. Чунин беэътиборӣ ба раванқи нақшҳои анъанавии занон ва мардон, ки имкониятҳои занонро ҳамчун шахси баробархуқуқ ва шарикӣ баробарвазн дар ҷамъият маҳдуд месозад, мусоидат менамояд. Нарафтан ба фаҳми масоилҳои гендерӣ дар ҳама сатҳҳо қори қормандони соҳаи маорифро дар баробари нобаробарии анъанавии байни мардону занон, анъанаҳои маҳдудқунии ҳуқуқ ва паст задани шаъни духтарон душвор мегардонад. Беэътиборӣ нисбат ба тарбияи ҷинсӣ ва надониести омилҳои муҳими саломатӣ занон ва мардонро ба оқибатҳои ногувор дучор мегардонад.

Дар барномаҳои таълимие, ки аз рӯи меъёрҳои табиатшиносӣ таҳия шудаанд, ҷиҳатҳои ҳоси муносибатҳои анъанавии гендерӣ сарфи назар гардидаанд. Мӯҳтавои китобҳои дарсии табиатшиносӣ ба ҳаёти имрӯзаи занон пурра алоқа надоранд, дар онҳо саҳми занони олим ифода наёфтаанд. Дар китобҳои дарсии таърих аз қорнамоӣ ва қаҳрамониҳои занон қамтар суҳан меравад. Дар китобҳои синфҳои ибтидоӣ дар баҳши қасбу қор занонро дар симои дузада, омӯзқор (ҳатман бо айнақ), гуларвар ё ошпаз ва мардонро бо симои ронанда, қавоннавард, милиса тақасум намудаанд. Дар сурате, ки ин қасбқоро занон низ доранд. Ё расми модар, ки қарзадро ба мақтаб мебарад. Ин гуна расмҳо масъулияти баробарро низ сарфи назар менамояд. Дар баробари ин мушоҳида гардидааст, ки дар муассисаҳои тарбияи томақтабӣ ва синфҳои ибтидоии мақтаб ақсаран занон қор меқунанд. Нарасидани омӯзқорони мард дар синфҳои ибтидоии мақтаб, маҳсули ноқисии моделҳои нақшҳои мардона барои қӯдақони маҳз синфҳои ибтидоӣ мебошад. Аз ин рӯ зарур аст, ки доираи қасбинтиҳобқунии қонандагон васеъ қарда шавад. Байни маҳдудияти ҷинсҳо дар барномаҳои мақтабӣ ва маҳдудияти қасбӣ дар баҳшҳои алоҳидаи бозори меҳнат, ки боиси бекории зиёд ё шуғли ноқифоя дар байни занон мегардад, робита мавқуд аст. Масалан, духтаронро бештар ба омӯзиши фанҳое ҳавасманд менамоянд, ки давоми мантиқӣ-қасби қаммузд мебошад. Ин ваъзияти ба қатарии қамбизоатӣ дар қонаводаҳое, ки сарварашон зан мебошад, пайванди мустақим дорад. Барои қартараф қардани тафовутҳои гендерӣ дар сиёсат, бозори меҳнат ва дигар соҳаҳо зарур аст, ки давлат ва шаҳрвандон дигар қардани муносибатҳо бо гендерро дар қулли сохторҳо роҳандозӣ намоянд. Қамин тариқ барои рафъи нобаробарии гендерӣ дар баробари қалб намудан ва дастрасии баробарии занон ба таҳсил; фаъолияти гуногунсоҳа; таҳкили меҳанизмҳои амалисозии муқаррароти Қонунҳои Қумҳурии Тоҷикистон қиҳати рафъи нобаробарии гендерӣ; таъсис додани сохторҳои даҳлдор дар мақомоти давлатӣ оид ба таъмини баробарии гендерӣ; тариқи қонунгузорӣ ба танзим даровардани фаъолияти баробари ҷинсиятҳо зарур аст. Зеро аққори созанда, масъулиятшиносӣ ва истеъдоди занон аз мардон қам нест: «Зан дар пешрафти умури қумҳур, мулкдорӣ ва дар иқрои вазифа қам аз мард нест. Зан дорои қунин қудратест, ки метавонанд башарро аз пастиву гумномӣ ба баландиву иззат бирасонад» [3, 8].

Адабиёт:

1. Бобобекова М. Нақши зан дар раванди демократӣ. – Душанбе, 1998. – 14 с.
2. Бобобекова М. Нақши зан дар раванди демократӣ. – Душанбе, 1998. – 13 с.
3. Бобочониён Р. Бонувон дар сиёсат. – Душанбе, 2016. – 16 с.
4. Бобочониён Р. Бонувон дар сиёсат. – Душанбе, 2016. – 17 с.
5. Бонувони Тоҷикистон №3. 2007, С.8.
6. Давлатова М. Вожаномаи муҳтасари тафсирии истилоҳоти гендерӣ. – Душанбе, 2009. – 24 с.
7. Маърузаи Вақолатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар Қумҳурии Тоҷикистон барои соли 2012. Душанбе, 2013. – С. 67-68.
8. Паёми Президенти Қумҳурии Тоҷикистон дар бораи самтҳои асосии сиёсати доҳилӣ ва ҳориқии Қумҳурӣ. – Душанбе, 26 декабр соли 2019. – С. 35.

9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурӣ. – Душанбе, 26 декабр соли 2019. – С. 35.

Калидвожаҳо: *гендер, нобаробарии гендерӣ, дастрасии баробарии занон, таҳсил, маҳдудияти ҷинсӣ ва касбӣ, имкониятҳои баробари мардону занон, ҳуқуқҳои яқхелаи инсон ва корманд, тақсимооти баробари ӯҳдадорӣ, имкониятҳо, вазифаҳои меҳнатӣ, даромад.*

Аннотация

ИЗУЧЕНИЕ ГЕНДЕРНОГО НЕРАВЕНСТВА И СПОСОБОВ ЕГО ПРЕОДОЛЕНИЯ

Статья посвящена одной из социальных проблем - изучению гендерного неравенства и путей его преодоления. Гендерная агрегация как социальная категория возникает в результате изменений в социальной жизни и определяет равенство социальных отношений и роль мужчин и женщин во всех сферах.

Один из способов устранения гендерного неравенства в политической жизни - регулирование представительства женщин в правительстве. Обычно это делается путем закрепления этих норм в законодательстве.

По мнению автора, для устранения гендерного разрыва в политике, на рынке труда и других сферах необходимо, чтобы государство и граждане изменили отношение к гендерным вопросам во всех структурах.

Ключевые слова: *гендер, гендерное неравенство, равный доступ для женщин, образование, гендерные и профессиональные ограничения, равные возможности для мужчин и женщин, равные права человека и работников, равное распределение обязанностей, возможности, должностные обязанности, доход.*

Annotation

EXPLORING GENDER INEQUALITY AND WAYS TO OVERCOME IT

The article is devoted to one of the social problems - the study of gender inequality and ways to overcome it. Gender aggregation as a social category arises as a result of changes in social life and determines the equality of social relations and the role of men and women in all spheres.

One way to eliminate gender inequality in political life is to regulate the representation of women in government. This is usually done by enshrining these norms in legislation.

According to the author, in order to close the gender gap in politics, the labor market and other spheres, it is necessary that the state and citizens change their attitude to gender issues in all structures.

Keywords: *gender, gender inequality, equal access for women, education, gender and professional restrictions, equal opportunities for men and women, equal rights of human beings and workers, equal distribution, equal distribution.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Ибодуллоева Мавлуда, магистранти соли дуҷуми факултети таърихи ДДОТ ба номи Садриддин Айни.

Рохбари илмӣ: н.и.т., дотсент Фозилова Махсуда Зулфикахоровна

Сведения об авторе: Мавлуда Ибодуллоева, магистранка второго курса исторического факультета ТГПУ имени С.Айни.

About the author: Mavluda Ibodulloeva, master 2nd year of the historical faculty of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini.

НЕКӢ ВА БАДӢ ДУ КАТЕГОРИЯИ АСОСӢ ДАР ТАЪЛИМОТИ ЗАРДУШТИЯ

Таълимоти зардуштия яке аз саҳифаҳои заррини таърихи тамаддуни мардумони тоҷику форс ба ҳисоб меравад. Новобаста аз он, ки ин таълимот дар асрҳои V-VI то мелод арзи вучуд дошт, ҳанӯз дар доир ба таърихи ташаккули ин таълимот асрҳои зиёде навишта мешаванду таҳқиқгаронро бо ҷиддият ба таҳқиқи ин таълимот пардохта мекушанд, бо ин васила иттилоӣ нава рӯи кор овардаанд.

Асоси дини зардушти китоби «Авесто» мебошад ва хусусиятҳои хоси аҳкоми он дуализми мутлақ аст. Яъне қувваи хайру нур ва қувваи шару – зулмот. Таҳти ҳамин таълимот аз рӯи пайдоишаш оини зардуштӣ зухур намудааст. Сараввал таблиғоти Зардушт ба муқобили пешвоёни қабилавӣ ва мубадони дини пешин, ки қурбонҳои зиёди хуниро марғиб мекарданд, равона карда шуда буд. Ба таври одилона ва ҳолисона шаклҳои пешқадами хочагидориро тарғиб намуда, ба муқобилат кардан ба задухӯрдҳои ғоратгарона баромад намуда, тарафдори барқарор намудани зиндагии ошоштаи мардум дар рӯи замин буд. Зардушт ситояндаи Худой ягона Аҳурамаздоро тарафдорӣ ва ташвиқу тарғиб мекард [3, 76].

Бино ба иттилоӣ муҳаққон, аз байни хусусиятҳои асосии зардуштия, ки ба давраҳои мухталифи инкишофи он хос буданд, инҳоро ҷудо кардан мумкин аст:

1) дар шаклҳои аввалини зардуштия тамоюли монотеистӣ (якҷаҳудӣ), ки дар ибодат ба Худо ягона Аҳура-Маздо (Урмузд, ҳурмузд) ифода ёфта буд, ба назар мерасад;

2) дигар шакле, ки аксаран онро ба ахлоқ ва одоб нисбат медиҳанд ва он аз муқобилгузории ду мабдаи доимии муҷаррад, некӣ ва бадӣ ва ё рост ва дуруғ таркиб ёфта буд [3, 66].

Аслан бино ба таълимоти зардуштия, сарвари қувваҳои некӣ - ростӣ, адолат, рушноӣ - Худой бузург - Аҳура-Маздо мебошад. Сарвари қувваҳои бадӣ - дуруғкорӣ, торикӣ - Аҳра-Ман (дар навишти авестӣ аввал Майну, баъдан Аҳриман) мебошад.

Моҳияти асосии масъала дар он ифода меёбад, ки пешрафти ҳар ҷомеа дар асоси қувваи ба ҳам зиддо вобастагӣ дорад. Ин воқеият дар таълимотҳои гуногун ба назар мерасад. Аз ин рӯ, дар таълимоти зардуштия низ муборизаи ду қувва асоси пешрафти ҷаҳонро ташкил медиҳад.

Мақом ва нақши инсон дар зардуштия аз рӯи концепсияи оид ба иродаи озода, ки дар «Готҳо»-и Зардушт асоснок шудааст, муайян мегардад. Инсон некӣ ва ё бадиро худ интиҳоб менамояд ва амалиёти ӯ дар рафти муборизаи ҷаҳонии мабдаҳои неку бад аҳамияти ҳалқунанда дорад. Роҳи некиро таълимоти — Зардушт нишон медиҳад. Кӯшиши якҷояи тарафдорони он (ва ё пайравонаш) бояд дар охир ба пирузии некӣ бирасонад. Зардушт ба мардум ваъдаи расидани ҷаҳонӣ навино меод, ки дар он қувваҳои некӣ бар бадӣ пируз хоҳанд шуд. Пас аз озмоиш бо оташ онҳое, ки некиро интиҳоб намудаанд, ба олами адолат, ки Аҳура-Маздо ба он асос гузоштааст, мерасанд. Мувофиқи таълимоти Зардушт пирузии катъии қувваҳои некӣ дар ояндаи наздик бояд анҷом бипазирад. Вале баъдтар дар зардуштия қабул гардид, ки пас аз машҳур гаштани Зардушт ва ба миён омадани оини ӯ, ки васоили мубориза бо бадӣ аст, то расидан раҳони бахши Саоши-анта (ин истилоҳ дар «Готҳо» низ истифода шудааст), ки аз номҳои Зардушт аст ва дар қаъри кул нигоҳ дошта мешавад, сеҳазор сол хоҳад гузашт. Маҳз пас аз расидани раҳони бахш бояд пирузии катъии некӣ бар бадӣ анҷом ёбад [5, 18].

Вазифаи асосӣ, зиндагии одилонаи аз тарафи дини ҳақ муайян гардида ва андешаи нек», «гуфтори нек», «кирдори нек» буданд, ки тавассути онҳо инсон бо бадӣ мубориза мебаранд. Зиёд кардани бойғариҳои моддӣ (ки Аҳура-Маздо ва ё Рӯҳи муқаддас барои инсон офаридааст), яъне машғул шудан бо ҷорводорӣ ва кишту кор, яке аз василаҳои мубориза бо қувваҳои бадӣ доништа мешуд.

Дар ҳуди «Готҳо» дар баробари Аҳура-Маздо ду рӯҳи ҳамзод мавҷуданд, ки якеашон тимсоли ростӣ ва дигаре таҷассуми дуруғ мебошад. Дар қисмати «Ясноӣ афтоба»-и Авесто мавзӯҳои бисёрхудоӣ (политеистӣ) хеле зиёданд. Дар ин ҷо на танҳо Аҳура-Маздо ва таҷавҳури ӯ, балки оташ, об, бод, замин, ҳаво, равони ҷорпоён ва ғайра ситоиш мешаванд [3, 67].

«Чараёни корхоро ба ақли солим ба анҷом расонед, андешаи нек андешад, гуфтори нек гӯед, кирдори нек варзед, девон-Аҳриман(шайтон)-ро ситоиш накунад». Вале Аҳриман бар андешаи онҳо ҳамла карда, андешаи инсонро палид сохт, ба ӯ дурӯғгӯиро омӯзонд ва онҳо гуфтанд: «Аҳриман офарид об, замин, гиёҳ ва дигар чизхоро». Ҳамин тариқ, аз дурӯғгӯӣ харду палид шуданд ва руҳашон то рӯзи охират дар дӯзах аст. Беҳуда нест, ки дар оини зардуштӣ дурӯғгӯӣ гуноҳи кабира ба ҳисоб меравад, зеро тамоми ҷинойтҳо аз он оғоз меёбанд [4, 22].

Дар байни маҷмӯи худоҳои авестой аз ҳама машҳур ва ситоиш шаванда Худой офтоб ва равшанӣ Митра — ғимоятгари пурзӯри размкунандагон, бахшандаи пирузӣ ва боз олиҳаи серҳосилӣ ва обҳои равон Ардвисура Анахито буданд. Дар маросими ибодат ба ин олиҳа хусусиятҳои маҳфуз монда буданд, ки ба давраи модаршоҳӣ мерасиданд.

Дар фасли саввуми «Видевдод» гуфта мешавад, ки макони хайру эҳсон ва шодиву хурраамӣ «ин ҳамон ҷост, ки бандагон барои худ маскан ва оташкада сохта, соҳиби зану фарзанд ва дорой рама бошанд. Он гоҳ ба ин макон хайру баракат рӯ оварда, хайвонот ва сағ, зан ва кӯдак, оташ ва ҳамагуна нозу неъматҳо осуда ва эмин хоҳад буд. Ин ҳамон ҷост, ки бандагон бисёртар ғалла, алаф, наботот ва меваҳои хӯрданӣ мекоранд, замини хушкшударо шодоб ва замини ҳеле намро хушк мекунанд, ба миқдори ҳеле зиёд хайвоноти калон ва хурдро парвариш менамоянд.

Дар ин ҷо барои гузаштан ба ҷорводорӣ ва зиндагии муқимӣ ва маҳсусан ба хоҷагии зироаткорӣ ошкоро даъват карда шудааст. Боз дар ҳамон фасл гуфта мешавад:

- Он касе ки бо дасти чапу рост ва росту чап заминро меронад пардохт мекорад, ба замини ғоидаи бисёр меорад. Ин ба шавҳари дӯстдоре монанд аст, ки барои зани маҳбубаи дар бистари нарму муайян ба роҳат ҳобидааш фарзанд ва ё неъматӣ дигар мебахшад. Замин ба он кас хитоб мекунад:

“Эй одаме, ки маро бо дасти чапу рост ва росту чап меронӣ ва кишт мекунӣ. Дар ҳақиқат ман монда нашуда тавлид мекунам, ҳамеша ҳосили фаровон ва ҳамагуна хӯрокворӣ мӯҳайё месозам. Касе, ки ғалла мекорад, гӯё тухми ишқ мепошад [3, 26].

Албатта обод намудани ҷомеа, кишт кардани маҳсулот ва ҳосили фаровон ба даст овардан, ин ҳама ба категорияи росиву росткорӣ дохил мешавад, ки дар таълимоти зардуштия он афзал ҳисобида мешуд. Дар баробари ин кишт накардан, зироат ба даст наовардан, ба беҳосилӣ ва шӯразор табдил намудани замини кишт аз ҳислатҳои бадӣ аст, ки он хости Аҳриман мебошад. Ин аст моҳияти калидии таълимоти зардуштия.

Маҳз ҳамин сифати созандагӣ ва эҷодкорӣ деҳқонон дар тасаввуроти мардум онҳоро ба Яздон наздик менамуд. Чунки яке аз нерӯҳои асосии Яздон – нерӯи созандагӣ доништа мешуд. Дар андешаи зардуштӣ парастии табиат мақоми хосса дорад. Маҳз ҳамин парастии ба фарҳанги эстетикӣ задуштиён таъсири амиқ ва рангоранг расондааст. Бояд қайд кард, ки принсипи натурализм ё табиатгарой, бо табиат будан, табиатро манбаи ризқу рӯзи доништан, яке аз принсипҳои бунёдии тафаккури асотирӣ, динӣ ва фалсафии мардумони ориёитабор ба шумор меравад.

Таълимоти зардуштия дар муносибат ва иртиботи созанда ба муҳити атроф, ба зиндагӣ, ба кайҳон доштан нуқтаи калидии онро ифода менамояд. аст. Дар зардуштия тавассути эҳтироми табиат ва табиатгарой истиқболи ҳаёти солим ва муҳити зист тарғиб мешавад. Дар ин раванд, ҳама чизи аз ҷониби инсон ва ҷомеа содир шуда бояд ба қонунҳои табиат ва функцияҳои табиӣ мувофиқ карда шавад.

Ҳамин тариқ, муҳимтарин нуқта дар таълимоти фалсафӣ-ахлоқӣ ва иҷтимоии Зардуштия ин масъалаи озодӣ ва иродаи инсон ва аз ҷониби ӯ ихтиёран тибқи иродаи худ интиҳоб кардани роҳи неку бад, хайру шар ва масъулият барои амалу рафтори худ мебошад. Яъне ин масъала дар робита бо масъалаи набарди ду нерӯи бо ҳам муқобил ва дар муборизаи доимӣ қарордошта, яъне набарди Спентаманю (нерӯи хайр, нек) ва Ангрманю (нерӯи шар, бад) ҳал гардидааст. Набарди хайру шар, неку бад аввал дар пиндори инсон тавлид ёфта, сипас тавассути гуфтор ва рафтори ӯ зухур меёбад ва он набардест, ки дар ҷаҳони ботинии инсон ва ҳаёти иҷтимоӣ сурат гирифта, хусусияти ахлоқӣ ва умумикайҳонӣ дорад. Инсон дар ин набард роҳи неку бадро ихтиёран интиҳоб мекунад ва вобаста ба интиҳоби худ ояндаи хешро муайян месозад ва натиҷаи интиҳоб беподош нест. Интиҳоби роҳи бад оқибат инсонро ба сӯи дӯзах ва роҳи нек ба сӯи ҷаннат ҳидоят месозад. Пас инсон дар интиҳоби роҳи бад неку на танҳо озод аст, ҳамчунин дар назди дигарон, ҷомеа ва дар охир Худованд масъул мебошад.

Дар ин раванд, вақте инсон иродааш озод аст ва бо воситаи озод гузоштани иродаю ихтиёри инсон зардуштия инсон муайянкунандаи сарнавишти худ мегардад. Дар натиҷа инсон

масъули пиндору гуфтору кирдори худ гардида, бо ҳамин нақши созандагии инсон дар ҷаҳон, дар зиндагӣ ва коинот маълум мегардад. Бояд гуфт, ки дар ин набарди неку бад инсон танҳо аз тариқи озодона интиҳоб кардани пиндори нек ва роҳи рост метавонад қувваи шарро мағлуб созад ва ҷомеаи ободу боадолатро бунёд намояд.

Сифат ва хусусияти зебоии мутла низ дар таълимоти зардуштӣ ба Ахуромаздо нисбат дода мешуд. Чунончи дар «Хурмузд яшт» (8 – 15) сифатҳои олии падархудоии зардуштиён чунин омадааст:

“Манам сарчашмаи дониш ва огоҳӣ, манам бахшандаи галаву рама, манам тавоно, манам беҳтарин аша (ростӣ), манам нашонӣ ҳама нақшаҳои неки Ашонаҷоди маздоофариди, манам хирад, манам хирадманд, манам доноӣ, манам доно...[1, 201].

Аз ин ҷо бармеояд, ки маҳз бо чунин сарвар метавон бар душмани бадӣ ғалаба кард ва пирӯз гашт. Дар мавриди ҷанбаҳои фалсафӣ таълимоти зардуштия, ки бевосита ба набарди қувваҳои неки ва бадӣ вобаста аст, ҳаминро метавон гуфт, ки дар таълимоти зардуштиён, ҷаҳон ба ба ҷаҳони кабир ва ҷаҳони сағир табақабандӣ шудааст. Ҷаҳони кабир мансуби Яздон бо сараварии Ахуромаздо ва нерӯҳои бадӣ бо сарварии Аҳриман будааст. Дар ҷаҳони сағир, ҷаҳони тавлидӣ, ҷаҳоне, ки дар он табиату ашӯ, ҳайвоноту наботот ва ҳам инсон арзи вучуд доранд, категорияҳои ростӣ ва дурӯғ. Зебӣ ва зиштӣ ба сифати нисбӣ омада, дар вазъи рушду такомул мушоҳида мешаванд.

Доир ба ҳамин масъала Е. Э. Бертелс гуфта буд: «Пеш аз ҳама сатҳи баланди тафаккури назарии ғайриҷашмдошти «Готҳо» касро ба шигифт меорад... Бовари кас намеояд, ки дар он замони ҳеле дур мардум ба чунин сатҳи баланди тафаккури мучаррадӣ расида бошанд» [2, 54].

Ҷаҳони кабир, дар таълимоти зардуштия, бо муносибат ба арзишҳои мутлаки худ дар сифати ҳеле муҳим пеши назар меояд; ин ҷаҳон инъикоси умед ва ормонҳои ҷомеаи қадим аст ва ҳам инъикоси хилофи ормонҳо, яъне ҷаҳони кабир натавон арзишҳои мусбат, балки арзишҳои манфиро низ дар бар мегирад. Ва ин арзишҳо дар ҳолати тазод бо якдигар иртибот доранд ва ин шакли муносибат аз оғоз то абад оштинопазир мемонад.

Адабиёт:

1. Авесто. Кухантарин сурудоҳо ва матнҳои эронӣ. Гузориш ва паҷуҳиши Ҷалил Дӯстхоҳ. Таҳияи Муаззами Диловар. – Душанбе, 2001. – 201 с.
2. Бертельс Е. Э. Избранные труды. Т. I. – М., 1960. – 54 с.
3. Ғафуров Б. Тоҷикон. Таърихи қадима ва асри миёна. – Душанбе, 1998. – 26 с.
4. Ҳазратқулов М. Ташаккул ва такомули Зардуштия. Таърихи фалсафаи тоҷик. Фалсафаи аҳди бостон. – Душанбе, 2011.
5. Умарзода И. Таърихи тамаддуни Ориён. – Душанбе, 1990. – С. 14-18.

Калидвожаҳо: *Зардуштия, Авесто, неки, бадӣ, табиат, озодиҳои ҷаҳон.*

Аннотация

ДОБРО И ЗЛО ОСНОВНЫЕ КАТЕГОРИИ В УЧЕНИИ ЗАРОАСТРИЗМА

В статье автор анализирует сущность учения зароастризма по отношению борьбы добрых и злых сил, которые являются сущностными категориями этой учения. В этой связи автор подробно останавливается о мифологическом, религиозном и философском сущностью зароастрийской религии. Также автор, отмечает роль человека и его свобода воли в учении зароастризма.

Ключевые слова: *Зароастризм, Авесто, добро, зло, природа, свобода воли*

Annotation

GOOD AND EVIL: THE MAIN CATEGORIES IN THE TEACHING OF ZOROASTRIANISM

In the article, the author analyzes the essence of the teaching of Zoroastrianism in relation to the struggle of good and evil forces, which are the essential categories of this teaching. In this regard, the author dwells in detail on the mythological religious and philosophical essence of the Zoroastrian religion. The author also notes the role of man and his free will in the teaching of Zoroastrianism.

Keyword: *Zoroastrianism, Avesto, good, evil, nature, free will.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳимова Манзура Усмонҷоновна, магистранти соли дуҷуми кафедраи фалсафаи ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ. Тел.: 933933145.

Рохбарӣ илмӣ: Бердиев Ш.

Сведения об авторе: Раҳимова Манзура Усмонҷоновна, магистрантка второго курса кафедры философии ТГПУ имени Садриддина Айнӣ. Тел.: 933933145.

Научный руководитель: Бердиев Ш.

About author: Rahimova Manzura Usmonjonovna, the 2nd year of Magister Student in the Department of Philosophy of TSPU named after Sadriddin Aini. Tel.: 933933145.

**МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ ДАСТХАТҲОИ «ТАЪРИХИ БАДАХШОН» - И МИРЗО
САНГМУҲАММАДИ БАДАХШӢ**

“Таърихи Бадахшон” асари Сангмуҳаммади Бадахшӣ ва Мирзо Фазлалибеки Сурхафсар ба ҳисоб рафта сарчашмаи муҳими таърихи асрҳои XVII-XX-и Бадахшон дониста мешавад. Таърихи Бадахшон аз қисмати асосӣ ва се илова иборат буда, воқеаҳои солҳои 1657/8-1905/7 – ро дар ҳудуди ҷануби шимолии Тоҷикистони имрӯза ва шимоли Афғонистон ба вуқӯъ омадаро дар бар мегирад. Баёни воқеаҳои солҳои 1857/8 1808/1809 ба қалами Сангмуҳаммади Бадахшӣ солҳои 1808/9 – 1905 ба Мирзо Фазлалибеки Сурхафсар мансубанд. “Таърихи Бадахшон” задухӯрди кашмакашҳои хунини байни қabilaҳоро дар вилоятҳои Роғ, Шугнон, Хуталон, Чатроҳ ва Файзободи Афғонистон инъикос менамояд. Бобҳои алоҳидаи асар ба таърихи сулолаҳои амиронӣ хонҳои Бадахшон аз тоҷикон, узбекҳо, қаратагиниҳо, қарлуқҳо ва қалмоқҳо, даҳлати Руссияи подшоҳӣ ва Англия ба ин сарзамин, тақсими ҳудуди он байни ин давлатҳо ва ғайра бахшида шудаанд. Дар “Таърихи Бадахшон” инчунин роҷеъ ба масъалаҳои этнография, география ва адабиёт маълумоти фаровон мавҷуд аст [2, 292].

Дар соли 1959 бо кӯшиши устоди забони форсӣ А.Н.Болдырев дар шаҳри Ленинград акси фототипии дастхати В-2311 «Таърихи Бадахшон», ки дар китобхонаи шӯъбаи Ленинградии Институти шарқшиносии АИ СССР маҳфуз буд, бо муқаддимаю феҳристҳо ба таъб расид. Ин наشري аз ҷониби шарқшиносон хуш пазируфта шуда, дар омӯзиши таърихи Бадахшон нуқтаи таҳаввуле гардид. Аз ин ҷост, ки А. Н.Болдырев аҳмияти калони ин сарчашмаро дарк намуда, ҳанӯз дар миёнаи солҳои 30- юми асри XX « Таърихи Бадахшон»- ро ба забони русӣ тарҷума кард. Аммо С.Е. Григорьев саноиши мувофиқати матнӣ аслу тарҷума, таҳрир ва ислоҳи баъзе хатогиҳои тарҷумаро анҷом дода аст. Муаллифи тавзеҳот феҳристи номҳои ашхос ва мавзӯҳои ҷуғрофӣ низ С.Е. Григорьев мебошад. Ин тарҷума дар соли 1997 дар Маскав ба таъб расид [3, 255].

Устодон А.Н. Болдырев ва С.Е. Григорьев дар муқаддимаи тарҷума русии «Таърихи Бадахшон» оид ба нусхаҳои он маълумоти кофӣ овардаанд.

Тибқи навиштаи олимони тоҷик Ғ. Ғоибов ва М. Холов бори аввал пайдо карда шудани асари «Таърихи Бадахшон», хабаре дар соли 1915 дар адабиёти илмӣ пайдо гардид [1, 36]. Шарқшинос А.З. Валидов дар соли 1913 хангоми омӯзиши китобҳои қадима дар Фарғона ду нусхаи «Таърихи Бадахшон»-ро пайдо кард. Нусхаи якум аз шаҳри Қуқанд ба даст омада муаллифи он Сангмуҳаммади Бадахшӣ буд. Ин асар таърихи Бадахшонро аз соли 1068/ 1657 то соли 1223/ 1809 дар бар мегирифт.

Нусхаи дуюми «Таърихи Бадахшон» дар Андиҳон дар манзили мирзои маҳаллӣ бо номи Фазлбек ёфт шуд. Ин нусха нафақат он чики Сангмуҳаммад навишта буд дар бар мегирифт, балки баёни таърихи Бадахшон дар он аз ҷониби соҳиби нусхаи Фазлбек, ки замоне дар давоми як чанд сол дар Бадахшон зиндагӣ мекард, идома дода, то аввалҳои асри XX оварда расонида шудааст. Тақдирӣ ояндаи ин ду нусха маълум нест. Вале он нусхаи дастхати «Таърихи Бадахшон», ки дар Шӯъбаи Ленинградии дастхатҳои китобхонаи Институти шарқшиносии АИ ФР зери рақами В-2311 маҳфуз аст, аз рӯи ҳамаи аломатҳо ба ҳамон нусхаи дуум монанд аст. Чи тавре аз омӯзиши матн бармеояд, ин нусхаи автографии Фазлалибеки Сурхафсар мебошад. Ин нусха аз ду қисм иборат буда, муаллифи қисми аввали он Сангмуҳаммади Бадахшӣ, вале муаллифи қисми дуюми он Фазлалибеки ёдшуда мебошад, ки баёни “Таърихи Бадахшон”-ро то соли 1325/ 1907 оварда расонидааст. Гумон меравад ин ҳамон нусхаест, ки онро Фазлалибек дар шаҳри Ўш бо дасти худ навишта ва А.З. Валидови мазкур онро дар дасти ӯ дар Андиҳон дида буд.

Дастхат хуб ниғадорӣ шудааст. Муқовааш нав – аз матоъ, андозаи 20, 5x12,5 см. Андозаи варақҳо 20,1x12 см, адади варақҳо -132- то, ки аз ҷумлаи онҳо ду варақи аввал ва се варақи охир навиштаҷот надоранд. Матн аз вв.16 то 1276 –ро дар бар гирифта, ҳар варақ 13 сатр дорад. Матн «Таърихи Бадахшон» аз в.16 то 114а –ро дар бар гирифта, сипас матнҳои се иловаи дигар аз варақи 114б то 127б меоянд. Асар ба бобҳои фаслҳо ҷудо карда шудааст, ки онҳо баъзан дар матн ва баъзан дар хошия сабт гардидаанд [1, 38].

Дастхат бо хатти – настиълиқи намуди осӣи миёнагии хоно китобат шуда баъзе калимаю

ибораҳо бо хатти шикаста навишта шудаанд. Хусни хатти дастхат аз аввал то охир якхела аст ва ба он далолат мекунад, ки матн онро аз аввал то ба охир як нафар навиштааст. Дар охири матн таърихи навишта шудани китоб ба таври зайл омадааст: «Ин буд, ки аз аввал то охир тамоми мирони Бадахшонро дар ин китоби лочавоб «Татиммату- т- таърихи Бадахшон» зикр ёфта, андар таърихи 1325 ҳичрӣ, мутобики санаи 1907 мелодӣ ба дасти Мирзо Фазлбеки Ҳочии «Сурхафсар», ки пеш аз ин Мирзо Сангмуҳаммад таълиф карда ба ҷое расонида ва мавкуф гузошта буд, онро муаллифи баъди Мирзо Фазлбек Ҳочии (Сурхафсар) идома дод, ки дар маҷмӯъ асар фарогирандаи таърихи 250 солаи Бадахшон гардид [1, 39]. Қисмати дуҷуми ин асар воқеаҳои солҳои 1808-1809 то соли 1907 – ро дар бар мегирад ва ба қалами Мирзо Фазлалибекӣ Сурхафсар тааллуқ дорад.

Ба «Таърихи Бадахшон» се илова изофа гаштааст, ки инҳоянд:

1. Насабу силсилаи шоҳону мирони мулки Шугнон (вв. 1146.-1176).
2. Тафсилу тарҷумай ҳоли сайид Шоҳи Хомӯш, ки аҷдоди мирону шоҳони Шугнон аст (вв. 118а-1266).
3. Насабномаи сайид Алишоҳи Вали, падарарӯси Шоҳи Хомӯш (вв.1266-1276).

Фазлалибекӣ Сурхафсар худро муаллифи дуҷуми китоб номида, ба тарзи аниқ нагуфтааст, ки аз кадом калимоти матн бахши худро оғоз намудааст.

Азбаски муаллифи дуҷум Фазлалибекӣ Сурхафсар қисми худро аз китоб, тибқи эътирофи мазкури ҳудаш дар соли 1907 анҷом дода буд, пас таърихи дар боло овардашуда, ба муаллифи қисми аввали китоб Мирзо Сангмуҳаммад тааллуқ дошта метавонад. Маҳз ҳамин санаи 1223/1808-1809-ро ҳамчун санаи охирини ҳаводис З.А. Валидов дар тавсифи нусхаи китоби Сангмуҳаммад (бе изофаи номи Фазлалибек) овардааст [1, 39].

Ҳамин тавр, ҳеҷ шубҳае буда наметавонад, ки қисми аввали «Таърихи Бадахшон», ки ба қалами Сангмуҳаммад тааллуқ дорад, аз ҷониби ӯ то соли шонздаҳуми ҳукмронии амири Бадахшон –Муҳаммадшоҳ оварда расонида, дар соли 1223/1808-1809 ба итмом расонида шуда буд.

Албатта бо овардани таърихи мазкур матни асари Сангмуҳаммад пурра ба охир нарасида буд. Дар интиҳои китоби худ ӯ ҳамчун муаррихи дарбори мебоист адолати Муҳаммадшоҳро таъриф карда, умуман дар хусуси раиятпарварию инсофи шоҳон муҳокимаронӣ мекард, ки ин кор дар асар анҷом дода шудааст.

Аз ин рӯ ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки варақҳои мазкур низ ба қалами муаллифи қисми аввали китоб Сангмуҳаммад тааллуқ доранд.

Азбаски ҳеҷ тасаввур қардан мумкин нест, ки асари Сангмуҳаммад яку якбора бо ҷумлаи дар боло овардашуда хатм ёфта ягон ҳулосаву охирусӯҳане надошта бошад, бешубҳа дар нест қардани ҳулосаи асари ӯ Фазлалибек гунаҳгор аст. Масъалаи дараҷаи даҳолату тасарруфи Фазлалибекро ба матни китоби Сангмуҳаммад дар ҳолати пайдо шудани нусхаи бозътимоди китоби ӯ ҳал қардан имкон дорад.

Ҳулоса, аз гуфтаҳои боло чунин натиҷагирӣ қардан мумкин аст, ки асри “Таърихи Бадахшон” яке аз маъхазҳои бозътимод ба шумор рафта он дар адабиёти илмӣ соли 1915 мавриди барасси қарор гирифтааст. Ду нусхаи ин дастхат, ки дар Фарғона мавҷуд буданд, дар бораи онҳо то ҳол маълумоте нест. Таҳқиқоти минбаъда дар бораи ин асар аз рӯи фототипии дастхати дар Ленинград маҳфузбуда, ба анҷом расидааст.

Адабиёт

1. Мирзо Сангмуҳаммади Бадахшӣ ва Мирзо Фазлалибекӣ Сурхафсар. Таърихи Бадахшон. Муаллифони пешгуфтор, барқардони матн, қисме аз тавзеҳот, мурағбатҳои феҳристҳои номҳои хос ва мавзӯҳои ҷуғрофӣ Ғолиб Ғоибов ва Маҳмудҷон Холов. Душанбе: “Дониш” – 2007.
2. Таджикская советская Энциклопедия. Душанбе, 1987. Қисми.7.С.292.
3. Тарихи Бадахшан (История Бадахшана). Факсимиле рукописи РАН Отделение истории, Институт востоковедения Санкт-Петербургского Гос. Университета, Восточный факультет/ Издание текста, перевод с персидского А.Н. Болдырева при участии С.Е. Григорьева. Введение А.Н. Болдырева и С.Е. Григорьева. Примечания и приложения С.Е. Григорьева. –М.: Восточная литература, 1997.С.255.

Калидвожаҳо: дастхат, нусха, “Таърихи Бадахшон”, Сангмуҳаммади Бадахшӣ, Фазлалибекӣ Сурхафсар, матн, сарҷаиша, варақ, асар, муаллиф.

Аннотация
**ИНФОРМАЦИЯ О РУКОПИСЯХ “ИСТОРИИ БАДАХШАНА” МИРЗО
САНГМУХАММАДА БАДАХШИ**

“История Бадakhшана” - один из важнейших достоверных источников, дающий информацию об истории Бадakhшана в XVII-XX веках. Историю рассказывают два человека - Сангмухаммад Бадakhши и Фазлалибек Сурхифсар. Впервые эта работа была рассмотрена исследователями в 1915 году. Два экземпляра «Истории Бадakhшана» впервые издал востоковед А.З. Валидов был обнаружен в Фергане в 1913 году, но будущее этих двух экземпляров до сих пор неизвестно. Фототипическая фотография этого произведения хранится в библиотеке Санкт-Петербурга по второму экземпляру рукописи, найденному в городе Андижане Ферганской области.

Ключевые слова: *рукопись, копия, «История Бадakhшана», Сангмухаммад Бадakhши, Фазлалибек Сурхифсар, текст, источник, лист, произведение, автор.*

Annotation
**INFORMATION ABOUT THE MANUSCRIPTS OF THE "HISTORY OF BADAKHSHAN" BY
MIRZO SANGMUHAMMAD BADAKHSHI**

"History of Badakhshan" is one of the most important reliable sources providing information about the history of Badakhshan in the 17th-20th centuries. The story is told by two people - Sangmuhammad Badakhshi and Fazlalibek Surkhafsar. This work was first reviewed by researchers in 1915. Two copies of the "History of Badakhshan" were first published by the orientalist A.Z. Validov was discovered in Fergana in 1913, but the future of these two specimens is still unknown. A phototypic photograph of this work is kept in the library of St. Petersburg based on the second copy of the manuscript found in the city of Andijan, Fergana region.

Keywords: *manuscript, copy, "History of Badakhshan", Sangmuhammad Badakhshi, Fazlalibek Surkhafsar, text, source, sheet, work, author.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Бехбудова Фарангис Абдуллоевна, магистранти соли якуми факултети таърихи ДДОТ ба номи С. Айни. Телефон: 919626252.

Рохбари илмӣ: доктори илмҳои таърих, профессор Саидов А.

Сведения об автор: Бехбудова Фарангис Абдуллоевна, магистрантка первого курса исторического факультета ТГПУ имени С. Аини. Телефон: 919626252.

Научный руководитель: доктор исторических наук, профессор Саидов А.

About the author: Behbudova Farangis Abdulloevna, master 1 st year of the historical faculty of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Tel.: 919626252.

Scientific director: Saidov A.

СИЁСАТИ МУСТАМЛИКАДОРИИ ФАРОНСА ДАР НИМАИ ДУЮМИ АСРИ XIX

Фаронса яке аз давлатҳои Аврупои Ғарбӣ буда, дар қатори дигар масъалаҳо асоси сиёсати хориҷии онро дар нимаи дуюми асри XIX сиёсати забткорона ташкил менамуд. Дар нимаи дуюми асри XIX дар мамлакат ташкилотҳо ва мактабҳо кушода шуданд, ки ба сиёсати мустамликадорӣ Фаронса алоқамандӣ доштанд. Соли 1878 аз ҳисоби мансабдорон «комиссияи олии мустамликавӣ» таъсис ёфт, ки соли 1883 ин ташкилот «Шӯрои олии мустамликавино иваз намуд». Соли 1889 мактаби мустамликавӣ созмон дода шуд, ки бо номи «Мактаби миллии аҷнабии Фаронса» маълум аст. Соли 1894 донишқадаи байналхалқии мустамликавӣ таъсис ёфт [1, 84]. Ин муассисаҳо бо мақсади сиёсати дарозмуддати мустамликавино нигоҳ доштан таъсис дода шуданд, ки дар он аз намояндагони халқ хизматчиёни маъмуриро тайёр мекарданд, то ки онҳо ҳама вақт барои мустамликадорон хизмат намоянд.

Аммо дар роҳи забткориҳои мустамликавӣ Фаронса бо нуқтаи назари империалистии дигар абарқудратҳо ру ба рӯ гардид. Дар чоряки охири асри XIX вақте, ки таксимои Осиё қариб ба охир расида буд, «доктринаи Монро» даромадани ғасби аврупоиро ба қитъаи Амрико маҳдуд кард. Ба мустамлика табдил додани Австралия ба охир расид. Қои аввал дар сиёсати мустамликавӣ Фаронса Африқо гардид. Иштироккунандагони асосӣ дар таксимои Африқо Англия ва Фаронса гардиданд, ки миёни онҳо муддати ду даҳсолаҳо муборизаи шадид мерафт. Баъдтар талаботҳои худро Олмон, Италия, Белгия, Португалия ва Испания пешниҳод намуданд. Муносибат миёни абарқудратоне, ки Африқоро тақсим намуда буданд дар асоси сиёсати Аврупои ба роҳ монда мешуданд. Олмон дар солҳои аввали баъди ҷангӣ фаронсаю-пруссия диққати худро барои берун кардани қувваи Фаронса аз Аврупо равона карда буд, ки республикачӣ аз ин истифода менамуданд. Онҳо сиёсати бастанӣ созишномаҳо бо Олмон пеш гирифтанд. Бо ҳамин онҳо меҳостанд мавқеи худро дар қитъаи Аврупо мустаҳкам кунанд. Ин сиёсат дар солҳои 80-ум ба вуқӯъ пайваست, ки дар он давра Олмон ҳудудҳои барои тақсим намудани Африқо мубориза мебард. Дар баробари ин муҳолифати англо-фаронсавӣ низ тезу тунд гардид. Аммо баъди бастанӣ иттиҳод бо Русия Фаронса имконият пайдо намуд, ки империяи мустамликавии худро боз ҳам боғайратона таъсис диҳад. Аз нимаи дуюми асри XVIII қӯшиши давлатҳо бо мақсади сар даровардан ба дарунтари вилоятҳои Африқо боз ҳам пурзӯр гардид.

Африқои шимолӣ- Алҷазоир, Тунис ва Мароккаш аз ҷиҳати табиӣ ва фарҳанг, забон, тарзи зист қариб ки якхелаанд. Инҳо аз давраҳои қадим аҳолии қабилҳои бербери буданд, ки ҳоло ҳам, дар баъзе қӯҳҳо ва даштҳои Мароккаш ҳоло ҳам лаҳҷаҳои бербери нигоҳ дошта шудаанд. Сардори ҳокимияти Алҷазоир ҳокими якумра – Дей меистод. Дейи Алҷазоир дар давраи инқилоби асри XVIII Фаронсаро бо нон, пӯст ва намак таъмин мекард. Баъдтар он қушунӣ Наполеонро дар Миср бо маҳсулот таъмин мекард. Бо вучуди ин Наполеон нақшаи забти Алҷазоирро қашида, Карли X моҳи июни соли 1830 ба он ҷо лашкари 37 ҳазораи худро фиристонд. 5 июл пойтахти ин давлатро забт намуд. Генералҳои фаронсавӣ Дейро пеш карданд, ҳазинаро ғорат карданд ва мамлакатро мустамликаи Фаронса эълон намуданд. Фаронсавиҳо танҳо баъди 30 соли ҷанги бераҳмона бо халқи Алҷазоир онро таслим намуданд.

Президенти Фаронса Тер қувваи ҳарбиро барҳам дода, мансаби генерал губернатори шаҳрвандиро барпо кард, ки он ба дӯши ҳарбиён воғузор гардид, яке аз онҳо генерал Шанзи буд. Азхудкунӣ ҳамчун декрет аз 26 августи соли 1881 қабул гардид, ки ҳар як маъмурияти Алжир ба вазорати ба он мувофиқи Фаронса пайваст гардид. Бо вучуди ин система ҳуқуқи генерал губернаторро маҳдуд кард. Тибқи декрет аз 23 августи соли 1898 ҳуқуқи губернатор баргардонда шуд. Шӯрои Олӣ аз нав ташкил гардид ва ассамблеи нав ба ҳаёти вакилони молиявӣ таъсис дода шуданд [2, 309]. Ассамблей аз се шӯба иборат буд: муҳоҷирон, фаронсавӣ ва аҳолии маҳаллӣ. Шӯбаи якум ва дуум аз тарафи фаронсавиҳо интиҳоб мешуданд, ки ҳар як шӯба аз 24 нафар аъзо иборат буд. Шӯбаи сеюм аз тарафи аҳолии маҳаллӣ интиҳоб шуда, аз 21 нафар иборат буд. Дар амал бошад ба ин шӯба намояндагон аз тарафи маъмурияти Фаронса интиҳоб шуда, аҳолии маҳаллӣ бошад ягон ҳуқуқи интиҳоботӣ надоштанд. Мустамлика кардани Алҷазоир аз тарафи фаронсавиҳо хусусияти помещикиро доро буд. 90%-и заминҳои забткарда ба 10 ҳазор помещикони фаронсавӣ тақсим шуда буданд.

Дар ин заминҳо 1183 оилаҳое, ки аз Элзас ва Лотарингия муҳочир шуда, ҷойгир карда шуданд» [3, 111]. Забткориҳои фаронсавӣ ба муфлисшавии хоҷагиҳои деҳқонии арабҳо, ки истиқоматкунандагони Алҷазоир буданд, оварда расонд.

Ҳукуки шахравандии Фаронсаро дар Алҷазоир танҳо фаронсавӣ доштанд. Арабҳо ва барбелҳо «райят» ҳисоб мешуданд. Онҳо ҳуқуқ надоштанд, ки намояндагони худро дар парламент интихоб кунанд. Барои онҳо «кодекси маҳаллӣ» қор карда шуд, ки мувофиқи он маъмурияти мустамликавӣ онҳоро бе суд ба зиндон мепартофтанд. Моли мулки онҳо мусодира карда шуда, онҳо ба ноҳияҳои дурдасти Саҳара бадарға карда мешуданд.

Фаронса кӯшиш мекард, ки соли 1837 ба Тунис сар дарорад, аммо қушунӣ он маҷбур гардид, ки ақибнишинӣ кунад, чунки ба муқобилияти англисҳо рӯ ба рӯ гашт. Дар солҳои 50-ум сармояи Фаронса ба Англия ба Тунис сар дароварданд. Ошӯбҳои сар зада, дар Тунис бошад, сабаби побандшавии он ба Фаронса гардид, чунки аз ин вазъият истифода бурда, Фаронса ба ҳукумати Бей соли 1863 ва соли 1865 ба миқдори 60 млн. франк қарз дод. Дар натиҷа Тунис ба дасти сармоядорони фаронсавӣ гузашт. Бо сабаби ғуруснагӣ дар мамлакат соли 1867 ҳукумати Тунис пардохти қарзро манъ кард. Дар солҳои 60-ум буржуазияи Италия даъвои худро нисбат ба Тунис эълон намуд, ки ин дар оянда фаъолияти дипломатии Фаронсаро мушқил гардонд [4, 291]. Дар соли 1868 комиссияи байналхалқӣ доир ба қарзи Тунис таъсис дода шуд, ки он аз намояндагони Англия, Италия ва Фаронса иборат буданд, аммо нақши асосиро дар он фаронсавӣ мебозиданд. Фаронса назоратро аз болои даромади давлати Тунис соҳиб гардид. Аммо аз мағлубияти Фаронса истифода бурда, Италия соли 1871 бо ёрии экспедитсияи баҳрӣ ҳост Тунисро истило намояд, аммо ба эътирози Фаронса ки аз тарафи Англия дастгирӣ меёфт рӯ ба рӯ гашт. Рақобати италиявӣ-фаронсавӣ баъди ҷанги русу-турк солҳои 1877- 1878 дар конгресси Берлин қарори қатъиро гирифт. Дар конгресси Фаронса ба ивази ёрӣ ба Англия, ки бар зидди Русия расонда буд ваъда гирифт, ки англисҳо бар зидди забти Тунис аз тарафи Фаронса муқобилият нишон намендеханд. Аз нуқтаи назари сиёсати беруна забти Тунис барои Фаронса таъмин шуда буд. Бо вучуди ин Фаронса муддати 3 сол барои ичрокунии ин вазъияти дохили ва берунӣ суғат ҳаракат намуд, аммо як қисми буржуазия бо сардории Ҷ.Ферри чунин меҳисобиданд, ки Фаронса бояд ҳарчӣ тезтар аз вазъияти бавуқо омада истифода намояд. Ҳатто Олмон ҳам Фаронсаро ба шитобкорӣ тала мебуд. Моҳи апрел Бисмарк ба сафири Фаронса Сен-Вале фаҳмонд, ки барои забткориҳои мустамликавии Фаронса на дар Африқо ва на дар Осиё монета намешавад [5, 189].

8 июни соли 1883 миёни Фаронса ва Тунис созишнома оиди протекторат ва додани назорати давлат ба номи генерал ба имзо расид, ки ӯ дар як вақт ҳам вазири қорҳои хориҷии Бей ва ҳам сарфармондеҳи қушун буд [6, 213].

Ба мустамлика табдил додани Тунис аз тарафи Фаронса аз Алҷазоир дида, бисёртар хусусияти помешкии қалон дошт. Намояндагони буржуазия, вазирон, сенаторҳо, депутатҳо, муҳарири рӯзнома бо нархи ночиз амлоки қалонро аз 2- 4 ҳазор гектар мегирифтанд. Ба ҳар як амлок миқдори муайяни деҳқонии араб, ки пеш соҳибони ин заминҳо буданд, ҷалб карда мешуданд. Ҳамин тавр латифундияҳои қалон бо истифодаи усулҳои феодали-крепосной таъсис дода мешуданд. Дар соли 1887 аз се як ҳиссаи тамоми заминҳои аз тарафи фаронсавӣ забт гардида, ҳамагӣ ба 175 мулкдорон таълуқ доштанд. Ин сиёсат ба муфлисшавии хоҷагии деҳқонии арабҳо оварда расонд. Ба ҳамаи ин имтиёзҳо нигоҳ накарда, аҳолии Фаронса дар Тунис қалон монда буд. Соли 1881-700 нафар, соли 1891-10000 нафар ва соли 1921-24000 нафарро ташкил дод, ки қалон сол аҳолии Италия ба 71000 расида буд [7, 226].

Ҳанӯз аз солҳои 40-уми асри XIX Фаронса кӯшиши ба Мароккаш сар дароварданро мекард, аммо ба муқобилияти Англия дучор гардид. Кӯшиши забти Мароккаш асосан аз соли 1891 пурзӯр гардид, аммо қалли ин масъала дар дасти Британияи Кабир буд.

Соли 1895 мустамликаҳои Фаронса Синегал, Судон, Гвинеяи Фаронса, Мавритания, Дагомея ва Волтаи болоӣ муттаҳид карда шуданд, ки номи Африқои Ғарбии Фаронсаро гирифтанд. Баъдтар ба онҳо Нигер ҳам ҳамроҳ карда шуд. Сарҳадҳои миёни мустамликаҳои алоҳидаи Африқои Ғарбии Фаронса ба ихтиёри мустамликадорон дода шуданд, ки онҳо бе ягон ҳисобирии этникии қabilaҳо ва алоқаҳои иқтисодии онҳо барқарор мешуданд, ки баъзе халқиятҳо ночор аз ҳамдигар ҷудо шуданд [8, 317].

Ҳамин тавр, то охири асри XIX Фаронса мулкҳои қалони мустамликавию соҳиб гардид, ки имкониятҳои бойро барои тараққиёти ояндаи иқтисодӣ фароҳам овард.

Адабиёт:

1. Антюхина-Московченко В.И. Третья республика во Франции. 1870-1918. – М., 1986.
2. Жорес Ж. Против войны и колониальной политики. – М., 1961.
3. История Франции, в 3-х т. - т.2 /под ред. А.З.Манфреда и др. – М., 1973.
4. Манфред А.З. Внешняя политика Франции в 1871-1891 гг. - М., 1972.
5. Ротштейн Ф.А. Международные отношения в конце XIX века. – М., -Л., 1960.

Калидвожахо: *мустамлика, сарҳад, муқобилият, муттаҳид, имтиёзҳо, хоҷагӣи деҳқонӣ, латифундия, истифода, замин, ҷиғаткорӣ, созишнома.*

Аннотация

КОЛОНИАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА ФРАНЦИИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА

Автор в своей статье пишет о колониальной политике Франции в Африканском континенте, особенно захват северных и западных стран Африки. В нём говорится о том, что алжирские Деи ещё во время революции конца XVIII в. снабжали Францию хлебом, кожей, солониной. Позже они поставляли, главным образом в кредит, товары наполеоновским армиям в Египте. Тем не менее, у Наполеона появились планы захвата Алжира, и Карл X в июне 1830 г. направил туда 37-тысячную армию, которая и заняла 5 июля столицу этого государства. На деле же французы подчинили Алжир лишь после 30-летней ожесточенной войны с алжирским народом. Также Франция захватив Тунис и Марокко создал свои колонии в Африке и имел возможности создать благоприятные возможности для развития своей экономики.

Ключевые слова: *колония, граница, сопротивление, объединение, привилегии, сельское хозяйство, использование, земля, договор*

Annotation

FRENCH COLONIAL POLICY IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY

The author in his article writes about the colonial policy of France in the African continent. Precisely the capture of northern and western African countries. It says that the Algerian Dei, even during the revolution of the late XVIII century, supplied France with bread, leather, and corned beef. Later he supplied, mainly on credit, goods to the Napoleonic armies in Egypt. Nevertheless, Napoleon had plans to seize Algeria and Charles X in June 1830 sent an army of 37000 there, which occupied the capital of this state on July 5. In fact, the French subjugated Algeria only after 30 years of fierce war with the Algerian people. Also France after capturing the Tunisia and Morocco created his colonies in Africa had an advantages to create favorable conditions for improvement of their economy.

Keywords: *Colonies, borders, resistance, unite, privileges, collective farms, use, land, agreement.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Сокиев Кароматулло, магистранти соли якуми факултети таърих, ДДОТ ба номи Садриддин Айни.

Рохбари илмӣ, Шарофова М.

Сведения об авторе: Сокиев Кароматулло, магистрант первого курса исторического факультета ТГПУ имени С. Айни.

Научный руководитель: Шарофова М.

About the author: Soqiev Karomatullo, the magister of 1st year the Department of history., of the Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Aini.

Scienyific directo: Sharofova M.

НАҚШИ АСОСГУЗОРИ СУЛҲУ ВАҲДАТИ МИЛЛӢ- ПЕШВОИ МИЛЛАТ, ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ЭМОМАӢ РАҲМОН ДАР ТАЙӢР КАРДАНИ КАДРҲОИ БАЛАНДИХТИСОСИ КАСБӢ

Рушду инкишофи давлати миллиро дар шароити муосир бе мавҷудияти кадрҳои баландихтисоси касби тасаввур кардан ғайри имкон аст. Дар шароити имруза низ, тарбия намудани насли солим ва кадрҳои баландихтисос дар сатҳи ҷумҳурӣ ва ҷаҳонӣ омили асосии рушди тамоми мамлакатҳо гардидааст. Зеро боигарии стратегияи ҳар як кишвар ин шаҳрвандони босавод ва дорои донишу малакаҳои касбӣ мебошанд. Маҳз захираҳои зехнӣ рушди устувори соҳаҳои ҷамъиятӣ ва рақобатпазири давлатро дар миёни мамлакатҳои дигар таъмин менамояд. Яъне, гуфтан мумкин аст, ки дастовардҳои инкишофи ҳозира ва ояндаи кишвари мо бевосита аз кадрҳои донишманду боистеъдод ва баландтахассус вобаста аст.

Асоғузори сулҳу ваҳдати миллий пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ ханӯз соли 2008-ум тақид намуда буд, ки мо бояд диққати худро ба тайёр кардани кадрҳои баландихтисоси касбӣ ва бомаърифат бештар равона намоем [4].

Дар солҳои соҳибистиклолӣ давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дастгирию ҳидоятҳои Асоғузори сулҳу ваҳдати миллий, президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Эмомалӣ Раҳмон барои ба таҳсил фаро гирифтани шарвандони кишвар ба муассисаҳои пурнуфузи кишварҳои хориҷӣ кушишҳои пурсамар анҷом дода мешавад.

Бо дарки муҳимияти масъала Ҷумҳурии Тоҷикистон низ узви пайвасти ҷомеаи ҷаҳонӣ соҳаи маориф ва тайёр намудани мутахассисони касбиро дар доираи афзалиятҳои миллий яке аз вазифаҳои стратегияи давлат муайян намуда, барои таҳкими пояи моддию техникаи ва мутахассисони намунаи он ба стандартҳои муосири байналмилал тадбирҳои судманд меандешад. Типикӣ супориши Пешвои миллат ба Ҳукумати кишвар дар назди Вазорати маориф ва илми ҷумҳурӣ Муассисаи давлатии “ Маркази барномаҳои байналмилалӣ” аз 2-юми апрели соли 2009 таъсис дода шуд. Марказ якҷоя бо Вазорати қорҳои хориҷи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳсили шаҳрвандони ҷумҳуриро дар давлатҳои хориҷи назорат менамояд [6]. Маркази номбурда аз рӯи се самт фаъолияти қорияшро ба роҳ мондааст.

Стипендияи байналмилалӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон-“ Дурахшандагон”, созишномаҳои байниҳукумати ва байниидоравӣ.Вазорату идораҳои дахлдор ҳамчун фармоишгари давлатӣ номгӯи ихтисосҳои барои иқтисодиёти кишвар заруриро ва мутахассисоне, ки тайёр намудани онҳо дар макотибҳои олии таълимии хориҷи кишвар сурат мегирад, ба Комиссияи ҷумҳуриявӣ оид ба тайёр намудани кадрҳо дар муассисаҳои таҳсилоти олии давлатҳои хориҷӣ барои панҷ соли оянда пешниҳод менамоянд.Ба ҳайси раиси комиссия муовини сарвазирӣ мамлакат иштирок менамояд.

Агар дар талаботи барои солҳои 2006-2010 зарурати аз рӯи 87 ихтисос дар хориҷи кишвар тайёр намудани кадрҳои баландтахассуси касбӣ муайян гардида бошад, он гоҳ бо дарназрдошти вусъат гирифтани қорҳо дар самтҳои гуногуни иқтисодиёти миллий дар талаботи солҳои таҳсили 2011-2016 ин рақам ба 201 ихтисос баробар гардидааст. Шумораи мутахассисоне, ки дар берун аз кишвар бояд тайёр карда шаванд дар солҳои таҳсили 2011-2012 ба 439 нафар, 2012-2013 ба 549 нафар, 2013-2014 588 нафар, 2014-2015 619 нафар ва 2015-2016 ба 645 нафар мерасанд.

Тавассути бурсияҳои ҳукумати ҳамасола ҷавонони зиёд барои таҳсил ба муассисаҳои олии кишварҳои хориҷӣ фиристода мешаванд. Масалан соли 2018-2019 дар асоси созишномаҳои байниҳукумати бурсияҳои таҳсилӣ аз Ҷумҳурии Украина - 20 ҷой (15 ҷой барои зинаи бакалаврият ва 5 ҷой дар зинаи магистратура), Беларус 8 ҷой, Қазоқистон 50 ҷой ва Ҷумҳурии мардумии Хитой 187 нафар пешниҳод шуда буд, ки довталабон тавассути озмун ба муассисаҳои олии касбии кишварҳои мазкур дохил гардидаанд [2, 8].

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Федератсияи Россия муносибати густурда дошта, шарикони стратегияи якдигар мебошанд. Ин муносибатҳо боиси он гардид, ки бештари шарвандони мо дар мамлакати мазкур барои таҳсил сафарбар карда мешаванд. Муносибатҳои миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Федератсияи Россия дар асоси созишномаҳо ба роҳ монда шудааст. Яке аз чунин

созишномаҳо “Ҳамкори дар соҳаи илм, техника, маориф, тандурустӣ, варзиш ва сайёҳӣ” ба ҳисоб меравад, ки аз 19 сентябри соли 1995 ба имзо расидааст.

Агар дар соли таҳсили 2017-2018-ум 612 ҷой, соли 2018 - 2019-ум 627 ҷой ва дар соли таҳсили 2019-2020-ум 630 бурсияҳои таҳсилӣ ҷудо карда шуд. Бояд тазакур дод, ки аини ҳол дар муассисаҳои таҳсилоти олии Федератсияи Россия 23791 нафар шаҳрвандони ҷумҳурӣ дар зинаҳои гуногун таҳсили илм доранд [5].

Нишондоди мазкур аз он шаҳодат медиҳад, ки ҳукумати ҷумҳури барои таҳсили ҷавонон дар хориҷи кишвар таваҷҷуҳи хоса дорад вакушиш менамояд, ки шумораҳои бурсияҳои таҳсилро бештар намояд.

Воситаи дигаре, ки ҷавонони ба хориҷӣ кишвар барои таҳсил фиристода мешаванд, Стипендияи байналмилалӣи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон-“ Дурахшандагон” ба ҳисоб меравад, ки бо мақсади тайёр намудани мутахассисон дар давлатҳо хориҷӣ ташкил гардидааст. Ҳар як нафаре, ки соҳиби стипендия мегардад, аз ҳисоби фонди махсуси Президент барои таҳсил, истиқомат, хизматрасониҳои тиббӣ, роҳкиро ва стипендияи хармоҳа маблағгузорӣ карда мешавад. Инчунин ӯ баъд аз хатм бояд ба ҷумҳурӣ баргашта, аз рӯи ихтисосаш дар мақомоти давлатӣ на кам аз 5 сол кору фаъолият намояд.

Тавассути Стипендияи мазкур аз соли 2005 то соли таҳсили 2019 дар муассисаҳои таҳсилоти олий ва илмӣ давлатҳои хориҷӣ 566 нафар ба таҳсил фаро гифта шудаанд ва 481 нафари онҳо ин муассисаҳоро бо муваффақият хатм намудаанд [3, 9]. Читавере ки Пешвои миллат имсол дар рӯзи дониш баромад намудан ва қайд карданд, ки зиёда аз 35 ҳазор нафар ҷавонони мо дар муассисаҳои олии кишварҳои пешрафтаи дунё таҳсил карда истодаанд [1, 2].

Маълумоти макур аз он шаҳодат медиҳад, ки Пешвои Муаззами миллат ба тайёр намудани кадрҳои баландихтисос дар хориҷӣ кишвар таваҷҷуҳи хосса зоҳир менамояд.

Ҳадафи асосии робитаҳои байналмилалӣ дар самти омода намудани мутахассисони варзидаи соҳа мусоидат барои омӯзиш ва табодули таҷрибаи пешқадам, татбиқи навоариҳо ва навгониҳои соҳа аст, ки дар кишварҳои хориҷӣ ва дар муассисаҳои байналмилалӣ соҳа ҷой дорад.

Ҳамин тариқ, таъмини рушди босуботи иқтисодӣ ки кишвар аз зиндагии шоистаи шаҳрвандони он, ки ҳадафи стратегияи давлат маҳсуб меёбад, аз иқтисодии нерӯи зехнии мутахассисон ва истифодаи оқилонаи он вобастагӣ дорад. Аз ин сабаб ҳам, барои баҳодии вазъи иҷтимоӣ ва сатҳи зиндагии аҳоли, давлати мо индекси рушди иқтисодии кадрҳоро дар мадди аввал гузорад. Чуноне ки таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, сармояе, ки ба рушди нерӯи инсонӣ равона карда мешавад босамар буда хеле тез натиҷаи худро медиҳад.

Адабиёт:

1. Илм сарват ва сулҳ неъматӣ бебаҳост. Омӯзгор, 2020.20 август, № 34. С. 2.
2. Насриддини Охунзода. Таҳсил сарҳад надорад. Омӯзгор, 2019. 22 август, №34. С. 8.
3. Насриддини Охунзода. Таҳсил сарҳад надорад. Омӯзгор, 2019. 22 август, №34. С. 9.
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олӣ. – Душанбе, 2008.
5. Ҳисоботи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон оиди ҳамкори бо Федератсияи Россия дар самти маориф ва илм. – Душанбе, 2020.
6. tojikmatlubot.tj // АМИТ ”Ховар”// Душанбе, 30.04.2020.

Калидвожаҳо: ҳамкори, созишнома, стратегия, давлат, вазорат, маориф, мутахассис, стипендия, паём, таҳсил, илм.

Аннотация

**РОЛЬ ОСНОВОПОЛОЖНИК МИРА И НАЦИОНАЛЬНОГО ЕДИНСТВА, ЛИДЕРА
НАЦИИ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН ЭМОМАЛИ РАХМОНА В
ПОДГОТОВКЕ ВЫСОКОКВАЛИФИЦИРОВАННЫХ КАДРОВ**

Рост и развитие национальный страны в современных условиях невозможно представить без высококвалифицированных профессиональных кадров. В сегодняшних условиях тоже, воспитание здорового поколение и высококвалифицированных кадров на государственном и мировом уровне, является основным фактором роста всех стран. Потому что стратегическое богатство каждый страны это грамотные граждане, имеющие образование и профессиональные навыки. Именно интеллектуальный потенциал обеспечивает устойчивый рост общественных отраслей и конкурентоспособность страны среди других стран мира. Исходя из этого мы можем сказать что достижения современного развития и будущее нашей страны непосредственно зависит от образованных, талантливых и высококвалифицированных кадров.

Ключевые слова: *сотрудничества, договор, стратегия, государство, министерства, образование, специалист, стипендия, послание, учеба, наука.*

Annotation

**THE ROLE OF THE FOUNDER OF PEACE AND NATIONAL UNITY, LEADER OF THE
NATION, PRESIDENT REPUBLIC OF TAJIKISTAN EMOMALI RAHMON ON TRAINING OF
HIGHLY QUALIFIED PERSONNEL**

The growth and development of a national country in modern conditions cannot be imagined without highly qualified professional personnel. Also in today's conditions the upbringing of a healthy generations and highly qualified personnel at the state and world level is the main factor in the growth and development of all countries, because the strategic wealth each of country is literate citizens with education and professional skill. It is the intellectual potential that ensures the sustainable growth of social industries and the country's competitiveness among other countries of the world. Based on this we can say that, the achievement of modern development and the future of our country directly depends on educated and highly qualified personnel.

Keywords: *Cooperation, agreement, strategy, state, ministry, education, specialist, scholarship, message, study, science.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Шамсиев Шохрӯз Акрамхонович, магистранти соли якуми факултети таърихи ДДОТ ба номи С. Айни. Shamsiev Shohruz@mail.ru

Рохбари илмӣ: номзоди илмҳои таърих, дотсент Фозилова М.

Сведения об авторе: Шамсиев Шохруз Акрамхонович, магистрант первого года обучения факультета истории ТГПУ имени С. Айни.

Научные руководитель: кандидат исторических наук, дотсент Фозилова М.

About the author: Shamsiev Shohruz Akramkhonovich, the 1st years of Master Student in the Department of History, Tajik State Pedagogical University by named after S. Aini. Shamsiev Shohruz@mail.ru

Science manager: candidate of historical science: Fozilova M.

МАЪЛУМОТҲОИ ТАЪРИХӢ-ЭТНИКӢ ОИД БА БУХОРО ДАР АСАРИ “САӢХАТ БА БУХОРО”-И А.БӢРНС

Дар таърихи Осиёи Миёна, Бухоро ва Самарканд аз замони қадимтарин нақши роҳбарикунанда доштанд. Мовароуннаҳр чунин ном дошт мамлакате, ки онҳо ин ду ғаввораи Шарқ пайдо гашта буданд. Дар ин минтақа ба монанди дигар қисматҳои тамаддуни қадимтарин дарёҳо ҳамавақт аҳамияти аввалиндарача доштанд. Ду шохоби бузурги оби Окс (Чайхун ё Аму) ва Яксарт (Сайхун ё Сир) аз як тараф монеаҳои табиӣ ба шумор рафта, як навъ аз ин заминҳоро ҳифз мекарданд, аз тарафи дигар ҳаёти иқтисодии минтақа, ки қарибки пурра аз об вобастагӣ дошт низ дар назди ин роҳҳои обӣ чамъ омада буд. Қашқадарё ва Зарафшон низ дар ин муносибат аҳамияти муҳим доштанд, зеро ки маҳз дар соҳилҳои яке аз онҳо, яъне дарёи Зарафшон ду шаҳри калони минтақа Самарканд ва Бухоро пайдо шуда буданд. Осиёи Миёна пеш аз ҳама бо сабабҳои ҷуғрофӣ, ҳануз аз давраҳои қадим сахнаи ҷангҳои беохир ва тохтутозҳо ба ҳисоб рафта, онҳо ҳаёти этникии халқҳоро, ки дар замони гуногун дар онҳо сукунат доштанд ба таври кулӣ тағйир доданд.

Дар ибтидои асри XIX дар ин ҷо, дар ин минтақа манфиатҳои дудавлати он замони абарқудрат Россия ва Британияи Кабир ба ҳам бархурд карданд. Бинобар ин ин минтақаи додашуда, дар ин давра ҷӣ барои Россия ва ҷӣ барои Британияи Кабир аҳамияти калидӣ пайдо карданд. Аввалин Аврупоиё, ки ба хонигарии Бухоро ташриф оварда буд, англис Антони Дженинсон буд, ки ба ин ҷо аз номи шоҳи рус Иван Грозний сафар кард. Манфиатҳои “Ширкати тижорати Москвагӣ”-ро муаррифӣ мекард. Дар навбати худ Россия низ дар рушди тижорат бо хонигарии Бухоро манфиатдор буд. Ин ҳавасмандӣ дар инҳое ифода меёфт: аввалан дар қулай будани бозори бухорӣ барои фуруши молҳои росиягӣ; дуюм ҳудудҳои хонигарии Бухоро гузашта, Россия имкон пайдо мекард, ки бо дигар мамлакатҳои Осиё муносибатҳои тижоратиро ба роҳ монад. Инро ба эътибор гирифта Россия дар навбати аввал ба баромад ба Ҳиндустон умед мебастан. Дар соли 1558 ба Бухоро фиристодани шоҳи рус бо сарвари намоёндаи “Ширкати тижорати Москвагӣ”, ки соли 1555 дар Москва сомон дода шуда буд, англис Антони Дженинсон равона карда шуд, ки он аз ҷониби хони бухорӣ Абдулоҳони II қабул карда шуд [2, 161].

Сафир дар ёддошти худ “СаӢхат аз Москва то шаҳри Бохтари Бухоро” дар соли 1558 дар бораи имкониятҳои тижорати байналхалқӣ ва дохилихонигарӣ навишта буд ва ле дар айнаи замон Дженинсон аъзои ширкати ба наздикӣ таъсисдодаи Ост-Индия буд, вале метавонист пурра манфиатҳои британияи Кабирро пешбарӣ намояд. Дженинсон баъдтар дар ин бора китобро бо номи ниҳоят дарози “СаӢхати ҷаноби Антони Дженинсон аз шаҳри Москва ба Россия то шаҳри Бухоро дар Бохтар дар соли 1558, ки аз тарафи худӣ ӯ барои садогарони лондонӣ ширкати москвагӣ инъикос карда шудааст” навишт [4, 51].

Вале барои Россия бинобар наздикии ҷуғрофии худ ин шароитҳо ҳамавақт нақши аввалиндарача доштанд. Он ҷӣ ба тижорат дахл дошт, пас ин муносибатҳо моҳиятан ҳеҷгоҳ қанда намешуданд. Хонҳои Бухоро ҳам намоёндагони худро ба ин давлати Шимолӣ мефиристоданд. Танҳо дар давраи идоракунии Иван Гозний (1547-1584) панҷ сафорати бухорӣ ба Москва ташриф оварданд. Муносибатҳои байниҳамдигарии хонигарии Бухоро бо Россия аз нимаи дуҷуми асри XVI рӯ ба инкишоф ниҳоданд.

Абдулоҳони II муносибатҳои тижоратии худро васеъ карда истода, мекушид, ки пеш аз ҳама вазъи сиёсии давлати худро устувор гардонад. Дар солҳои 1557-1558 Абдулоҳони II сафирони худро ба Москва фиристод. Фиристодагон ба воситаи Астрахан ба Москва ба назди Иван Грозний расиданд. Аз номи хонҳои худ онҳо ҳаракати озодонаи тоҷирони худ дар соҳилҳои Волга иҷозат пурсиданд. Сафирон хангоми бозгашт аз Москва бо худ миқдори зиёди патроҳо яъне тир, паррандаҳои шикорӣ ва дигар молҳо баргаштанд.

Қариб дар тури як садсола ба Москва ҳашт намоёндагони расмӣ хонҳои бухорӣ, ва ба Бухоро ҳафт сафоратҳои русҳо ташриф овардаанд.

Доир ба манфиати ин ва дигар сафарҳо борҳо муҳаққиқони рус ва Шӯравӣ навишта буданд. Масалан А.Ш.Пелёв қайд карда буд: “Мунтазам фиристодани сафоратҳо ба Осиёи Миёна ва ҳатто ба Ҳиндустон дар охири асри XVI ва аввали асри XVII натавон ба васеъ

шудани муносибатҳои сиёсӣ ва тиҷоратии мо бо Шарқ мусоидат мекард.

Бо огози садсолаи асри XVIII омӯзиши кишвар аз ҷониби аврупоиён тарҳи нав пайдо кард. Дар замони шохигарии Пётри I мутобиқи маълумоти Д.Голосов дар Осиёи Миёна қарор доштанд: Маёр дар соли 1703 Трушинский дар соли 1713 подполковник Бухголтс (эъзомияи ҳарбӣ) дар соли 1714, Белович – Черкасский ў дар ин минтақа ду маротиба дар солҳои 1714-1715 қарор дошт Волинский дар соли 1718 ва худи ҳамон сол Семёнов ва Урусов дар соли 1719 ва дигар сафоратҳо аҳамияти калон доштанд [1, 78].

Вале дар миёни ҳама иқдомҳое, ки Пётри I дар муносибат ба Осиёи Миёна мавқеи махсусро ишғол мекардан. а) Эъзомияи илмӣ бо роҳбарии Белович – Черкасский баҳри омӯзиши соҳилҳои шарқии баҳри Каспий (1714-1715) б) Эъзомияи ҳарбӣ ба Хева бо роҳбарии Белович – Черкасский дар соли (1717) в) Сафорати Флорио Беневений ба Бухоро (1718-1725) [1, 80].

Маълумоти таърихӣ-этникӣ ва географӣ доир ба Осиёи Миёна дар маҷмӯъ ва хонигарии Бухоро алаҳхусус нисбатан ба таври ҷоннок ба воридшавӣ дар нимаи дууми асри XVIII хусусан дар солҳои ҳукмронии Екатеринаи II ба воридшавӣ оғоз карданд.

Яке аз муҳаққиқони рус Е. К. Меендорф ў низ мисли А. Биёрнс ба Бухоро ташриф оварда буд дар қайдҳои сафорати худ менависад: “Мадрасаи аз ҳама калони Кукалтош аз сеқисмати таркибдихандаи мадрасаҳо иборат буд, ки яке аз онҳо мадрасаи Ал-Насар Илчӣ бо номи сафири Бухоро дар Россия бо номи Мулло Ирназар Мақсудов” номида мешавад.

Россия нисбати он бештар ҳавасмандӣ дошт, ки оиди ҳамсоюгони Осиёгии худ бештар маълумот пайдо намояд. Зеро ки ин натавонӣ дар нақши тиҷоратӣ, иқтисодӣ, стратегӣ, балки дар нақши таърихӣ-географӣ ва дар маҷмӯъ илмӣ-маърифатӣ ҳам муфид буд. Аммо ҳокимиятҳои расмӣи россиягӣ на ҳамавақт бо майли том сафирони Осиёи Миёнагиро қабул мекарданд. Масалан дар ин бора матни хабарномаи Вазорати қорҳои хориҷӣ ба губернатори Оренбург П.П.Сухтелин аз 10 июли соли 1830 таҳти рақами 2223 шаҳодат медиҳад, ки дар он гуфта мешуд, ки мувофиқи амри император ба сафирон аз Бухоро ба дигар хонигарӣҳои кишвар иҷозатномаи сафар ба пойтахти Россия танҳо баъд аз тафтиши муфасссал ба муайян кардани мақсадҳои онҳо дода шавад. Барои ин зарур буд, ки ҳуҷҷатҳои онҳо ба пойтахт фиристода, бо гирифтани иҷозатномаи сафар пешниҳод карда шавад. Ин маросим вақти зиёдеро талаб мекард ва муносибатҳои тарафайнро хеле душвор мегардонд. Чунин заруратро он шароит тақозо мекард, ки шахсони аз давлати хотиррасонкарда (Бухоро) ба мақсади муқаррарӣ омада, гардиши мол ва манфиатҳои шахсӣ доранд. Яъне тоҷирони муваққатӣ аксар вақт худро чун намоёндагони шох нишон медоданд [1, 80].

Хулоса, А.Бёрнс ҳамчун намоёндаи ширкати Ост-Индия дар навишти таърихи он давраи Осиёи Миёна ва хонигарӣҳои он маълумоти дасти аввалро овардааст. Давлатҳои абарқудрати он давра барои мубориза баҳри ба даст овардани Осиёи Миёна сафоратҳо, намоёндагӣҳо, ҷосусон ва дигар муҳаққиқони худро барои омӯзиши идоракунии хонигарӣҳои Осиёи Миёна ва барои ба даст овардани ин минтақа кушишҳои зиёд мекарданд.

Адабиёт:

1. Бёрнс, Александр // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. (82 т. и 4 доп.). – СПб., 1890-1907.
2. Хидоятлов Г. А. Британская экспансия в Средней Азии. – Ташкент, 1981.
3. Тагеев Б. Л. Русские над Индией. – М., 1998.
4. Леонтьев М. В. Большая Игра. Британская империя против России и СССР. – М., 2012.

Калидвожаҳо: *Чайхун, Аму, Самарқанд, Бухоро, Антонии Ченинсон, Россия, Москва, Иван Грозний, Абдулоҳони II, Д. Голосов, Пётри I, Хева.*

Аннотация

**СВЕДЕНИЕ ОБ ИСТОРИИ ЭТНИКИ БУХОРИ В СТАТЫ ПУТИШЕСТВИЕ В БУХАРУ
А.БЁРНС**

В данной статьи представлены мифы о туризме в Азию в Бухару и Самарканде в том числе в крупных городах средней Азии имеющих первостепенное значение для этнического взаимодействия. Он также отметил что этот регион имеет известность великих рек и является центром древней цивилизации.

Ключевые слова: Джайхун, Аму, Самарканд, Бухара, Антони Дженинсон, Россия, Москва, Иван Грозный, Абдулахан II, Д. Голосов, Пётри I, Хива.

Annotation

**DATA ABOUT THE ETHNIC HISTORY OF BUKHARA AS A RESULT OF TOURISM IN BUKHARA
A. BUTNS**

In this article the author describes about travel to central Asia providing information about Bukhara and Samarkand these major cities of central Asia that are of paramount importance for ethnic history. He also noted that this region is famous among the great rivers and is the center of an ancient civilization.

Keywords: Jaihun, Amu, Bukhoro, Antoni Djeninson, Russia, Moscow, Ivan Grozniy, Abdulkhon II, D. Golosov, Peter I, Khiva.

Маълумот дар бораи муаллиф: Бураков Саидакбар, магистранти соли дуюми кафедраи таърихи умумии ДДОТ ба номи Садриддин Айни. Телефон: 917070852

Рохбари илмӣ: Негматов Давлатшоҳ

Сведения об авторе: Бураков Саидакбар, магистрант второго года обучения кафедры всеобщей истории ТГПУ имени С. Айни. Телефон: 917070852

Научный руководитель: Негматов Давлатшоҳ

About the author: Burakov Saidakbar, magister of the second year the department of the general history of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini.

**ИНЪИКОСИ БАРОМАДИ САРБАДОРОН ВА БА ҚУДРАТ РАСИДАНИ ОНҲО ДАР
АСАРИ «РАВЗАТ-УС-САФО»-И МИРХОНД**

Яке аз таърихнигорони машҳури асрҳои XIV-XV Мирхонд Муҳаммад ибни Ховандшоҳ ибни Маҳмуд (1433 – 1498) ба ҳисоб меравад, ки асари «Равзат-ус-сафо фи сират-ил-анбиё вал мулук вал хулафо»-ро навиштааст, ин асар ба таърихи пайғамбарон, сулолаҳо, подшоҳон ва халифогон бахшида шудааст. Асар аз 7 ҷилд ва хотима иборат буда, ҷилди 5-уми китоб таърихи замони Чингизхон, муғулон ва офатҳои овардаи онон аз Чин то Аврупо дар муддати 150 сол ва тақдири тоҷикон дар ин давраро дар бар мегирад. Дар қисми охири ҳамин ҷилд оиди хуруҷи Сарбадорони Хуросон, ҳукумат ва шуришҳои онҳо бар зидди муғулҳои истилогар маълумоти пураарзише овардааст.

Таърихи баромади насаби Сарбадоронро муаллиф чунин зикр менамояд, ки дар Поштин ном деҳае аз деҳаҳои Байҳақ, хоҷае буд бисёр мӯхтарам ва мӯхташам, мулаққаб ба хоҷа Ҷалолуддин Фазлуллоҳ, ки насаби ӯ аз ҷониби падар ба Ҳусайн ибни Алӣ (б) мунтаҳӣ мешавад ва аз тарафи модар ба Яҳё ибни Ҳолиди Бармакӣ. Ва хоҷа Фазлуллоҳ панҷ писар дошт: амир Аминуддин, амир Абдураззоқ, амир Вачехуддини Масъуд, амир Насруллоҳ ва амир Шамсуддин. Аз ин панҷ писар амир Аминуддин дар пойтахти султон Абусаид хидматгузор ва аз зумраи надимон ӯ ҳисоб меёфт. Аз мулозимони подшоҳ шахсе буд, ӯро Абумуслим Алии Сурх мегуфтанд, ки бо қувваю бозу ва гуштигирву тирандозӣ назир надошт [2, 493].

Рӯзе бар забони султон бисёр таърифҳо нисбати ин шахс гузашт, ки чӣ касе дар қаламрави мо бошад, ки бо Абумуслим гушті гирад ва тирандозад? Амир Аминуддин арза дошт, ки бандаро дар Хуросон бародаре ҳаст Абдураззоқ ном шояд, ки ӯ бо Абумуслим тавонад муқовимат намояд. Дарҳол султон намоянда фиристод, ки Абдураззоқро ба наздаш расонанд. Намояндаи султон бар ҳасби фармон равон гашта, баъд аз ду моҳ Абдураззоқро ба урду ҳозир гардониданд. Шакл ва шамоили ӯ мақбули султон омада, ӯро султон ба иноят ва иқром пазиroy намуд.

Баъд аз ду се моҳе, ки амир Абдураззоқ дар дарбори султон мавриди иззату иқром қарор гирифт рӯзе султон фармуд, ки Абдураззоқ бо амир Абумуслим тирандозӣ намоянд ва ба сахро рафта дар ҳузури подшоҳ тир андохтанд. Тири Абдураззоқ даҳ қадам аз тири Абумуслим гузашт ва Абумуслим тамом ёфт. Чун Абдураззоқ барандаи мусобика гардид подшоҳ фармуд, ки ӯро ходимини девон подоши бузурге инъом намоянд. Ва ҳамчунон карда бо подоши зиёде аз маблағ ӯро ба Кирмон фиристоданд [2, 494].

Амир Абдураззоқ ба Кирмон рафт ва маблағи мазкурро ба раъият харҷ намуда, қисме аз онро ба айшу ишрати худ сарф кард. Ва чун аз айшу ишрат берун омад, ногоҳ хабари марги султон ба Кирмон расид. Абдураззоқ бо шунидани ин хабар зуд рӯй ба ватан ниҳод ва чун ба Поштин расид дид, ки фитнае барпо шудааст.

Сабаби барпо гардидани ошӯб дар он будааст, ки намояндагони молиётини султон ба Поштин фуруд омада дар хонаи ду бародар, ки эшонро Ҳасан Ҳамза ва Ҳусайн Ҳамза ном буд маскан гирифтанд ва шаробу шахд талабиданд. Пас аз нушидани шароб масти бода гардида, аз бародарон хонумҳои хонаро талаб намуданд. Бародаронро нангу номус боло гирифта шамшерҳо кашида элчиёро аз дами тег гузарониданд. Хоҷа Алоуддин Муҳаммад, ки вазири Хуросон буд ин хабар шунида, ҳамон замон дастаи мусаллаҳ ба талаби Ҳасан ва Ҳусайн фиристод. Чун деҳа аз ин хабар ёфт мардуми деҳа ба шӯр омаданд.

Дар аснои ин ғавғо паҳлавон амир Абдураззоқ аз Кирмон даррасид, ғавғо ва шӯришро дар миёни он ҷамоат ба муҳокима гирифта сабаби он пурсид. Чун аз ҳақиқати ҳол воқиф гашт фармуд, ки бар мо ва ҳама мусулмонон воҷиб аст, ки ҳимоят аз Ҳасан ва Ҳусайн кунем, ки эшон дар иҷрои амали анҷомдодашон ҳақ буданд. Ин буд, ки гуруҳи фиристодаи вазирро дар ихотаи худ қарор доданд.

Хоҷа Алоуддин Муҳаммад ҷамъи наवे фиристод ва талаб кард, ки қурбониён ва он касоне, ки ҳимояти эшон кардаанд озод намоянд ва бифиристанд. Чун фиристодагони навбатӣ расиданд, амир Абдураззоқ бо фиристодагони вазир бо ғазаб сухан гуфт ва гуфтушунид ба низоъ ва хусумат анҷомида ба ҷанг пайваست, чанд тан аз мулозимони вазир кушта шуда боқӣ бозгаштанд [2, 495].

Амир Абдураззоқ, ки то ин дам аз хунрезӣ ва фитнаангезӣ қаноат буд бародарон ва аҳли

деҳаро чамъ оварда гуфт: фитнаи азим дар ин мақом падид омад, агар мо мусолиха кунем кушта шавем ва барои мард сари худро ба дор дидан ҳазор бор бехтар, ки ба номардӣ кушта шудан. Ин сухан сабаби он шуд, ин табақа ба ин лақаб мулаққаб гаштанд [2, 496].

Баъзе аз муаррихон аз он ҷумла Абдурраззоқи Самарқандӣ дар “Матлаъ-ус-саъдайн ва маҷмаъ-ул-баҳрайн” овардааст, ки амир Абдурраззоқ аз бузургони вилояти Байҳақ буд ва деҳаи Поштин, ки аксар мардуми онҳо муриди Шайх Ҳасани Ҷурӣ буданд ўро бо омиле, ки раис буд низоъ шуда раис ба қатл омад ва амир Абдурраззоқ, ки ба фарти таҳаввур ва фитнаангези мумтоз буд ва ба вуфури таҳаттук ва хунрезӣ мустасно, бо асҳоби худ машварат кард, ва ҷун иштиёр аз даст рафта буд иттифоқ карданд, ки иштиёри худ аз даст надиханд. Ва мардуми он навоҳӣ ба мардонагиву шучоат ва фарзонагӣ зарбулмасаланд, чамъе аз ҷавононро гирд кард ва эшон ўро ба сардорӣ қабул карданд ва муддаии эшон, онки тоифае мусаллат шуда зулм мекунанд агар Худои Таоло моро тавфиқ диҳад дафъи зулм кунем ва ё худро бар дор иштиёр дорем ва таҳаммули ҷабр ва ситам надорем, ва ҷун худро бад-ин ном хонданд лақаби сарбадорӣ пайдо шуд [1, 146-148].

Ва ҷун ҳоҷа Алоуддин Муҳаммад хабари ғавти подшоҳ шунид бо худ андешед, ки ба Астаробод назди амир Шайх Алӣ, ки ҳокими онҳо буд равад, то шўриш ва ошуб қарор ва ором гирад. Бо ин азм роҳ суи Астаробод гирифт. Амир Абдурраззоқ аз ба роҳ баромадани вазир огоҳ шуда аз паси ў бо ғуруҳе аз сарбадорон дар ҳаракат омад ва дар дараи шаҳраки нав ба вай расиданд. Ҷонибин бо оташи кина ва низоъ бар ҷанг иқдом намуданд. Дар ин муҳориба ҳоҷа Алоуддин Муҳаммад кушта шуд ва писару ҳамроҳонаш фирор намуданд. Амир Абдурраззоқ бо ғанимати фаровон бозгашта, ғаниматҳои ба даст омадаро бо ёрон қисмат намуд [2, 497].

Ҷун дар ин айём ёрони амир Абдурраззоқ дар атрофаш ба ҳафтсад нафар расида буд, дар айни ҳамин вақт бародараш амир Вачеҳуддин бо сесад нафар сарбадор омада ба онҳо ҳамроҳ гардиданд. Баъд аз машварат рӯй ба тарафи Сабзавор ниҳоданд, ҳомиёни ҳисори Сабзавор қалъаро таслим намуданд ва амир Абдурраззоқ бар ин вилоят ҳоким гардид. Ва барои мустаҳкам намудани пояҳои қудрат ў хост, ки духтари ҳоҷа Алоуддин Муҳаммадро дар никоҳ оварад, духтар розӣ нашуда шабона аз Сабзавор берун омада рӯй ба Нишопур ниҳод.

Рӯзи дигар амир Абдурраззоқ бародари худ амир Вачеҳуддин Масъудро аз пасаш фиристод ва амир Вачеҳуддин ба назди духтар расида хост, ки ўро бозгардонд, духтар зорию таваллои зиёд намуда гуфт:

Ту марди мусулмонӣ ва муддате мулозими падари ман будӣ, ҷавонмардӣ пеша кун ва андеша намо ва аз сари ман даргузар. Амир Вачеҳуддин Масъуд меҳрубонӣ намуда гуфт: Ба саломат бирав, ки маро бо ту коре нест [2, 498].

Дар “Матлаъ-ус-саъдайн” омадааст, ки амир Ҷамолуддин Абдурраззоқ дар Сабзавор мутамаккин шуд. Хост, ки духтари ҳоҷа Алоуддин Ҳиндуро дар никоҳ оварад ва духтар огоҳ шуда фирор намуд. Амир Абдурраззоқ бародари худ амир Вачеҳуддин Масъудро дар таъкиби духтар фиристод, ў аз пайи духтар тохта ба он духтар даррасид. Он заифа бо тазарруъ гуфт: шумо аз навқарони падари ман будед, аз барои Худо маро ба амри шанъ тақлиф манмӯй ва ба дўстии Ҳайдар ҷавонмардӣ кун ва аз сари ман даргузар [1, 197].

Баъд аз ин мочаро пеши бародар омад. Амир Абдурраззоқ аз ҳоли духтар пурсид. Ҷавоб дод, ки ўро дарнаёфтам. Амир Абдурраззоқ забон ба дашном кушода гуфт: Аз ту бӯи мардӣ намеояд ва ту мард нестӣ. Амир Масъуд ҷавоб дод, кӣ ту мард нестӣ, ки бунёди кори худ бар фасод ниҳодаӣ. Абдурраззоқ барҷаст, ки захме бар бародар занад, амир Масъуд шамшер ҳаволаи ў кард ва Абдурраззоқ аз бими ҷон худро аз даричаи болои хона бипартофт ва пойи ў бишикаст. Амир Вачеҳуддин худро бар назди бародар расонда, шарри он золимо аз сари халқ дур гардонид [2, 499].

Абдурраззоқи Самарқандӣ оиди ин қазия ҷунин маълумот медиҳад: “Ҷун амир Масъуд ба Сабзавор бозгашт бародараш ин ҳолатро маълум карда ғзаб намуд, ки ҷаро духтарро наёвардӣ, амир Масъуд кайфияти ҳолро бар вай боз намуда гуфт: маро бар он духтар раҳм омада гузоштам аз барои Худо, ки шумо низ аз он даргузаред. Амир Абдурраззоқ забон ба дашномҳои зишт кушода, амир Масъуд оҳиста-оҳиста пеш меомад, ҷун сафохати бародараш аз ҳад дар гузашт ханҷар кашида пеш давид ва шиками бародари худ амир Абдурраззоқ бидарид. Ва баъд аз қатли бародар ҳукумати сарбадория бар вай муқаррар гашт. Ва ин воқеа дар санаи (738 х) 1337 - 1338 м иттифоқ афтод” [1, 147-148].

Хулоса, муаллифи “Равзат-ус-сафо”, таърихи шурӯи наҳзати Сарбадорон ва густариши он, барномаи раҳбарони шўриш, нақши мазҳаб дар ҷунбиш, даъвати мардум ба мубориза бар

зидди лашкари муғул, истодагарӣ ва шуҷоати мардум ва шикасти муғулонро чун як сарчашмаи муҳими таърихи баррасӣ кардааст.

Адабиёт:

1. Абдурраззоки Самарқандӣ. Матлаъ-ус-саъдайн ва мачмаъ-ул-бахрайн. Ҷ.2, дафтари 2. – Техрон: 1383 х.ш.
2. Мирхонд. Равзат-ус-сафо фи сират-ил-анбиё вал мулук-ул-хулафо. Ҷ. 5. – Техрон: 1339 х.ш.
3. Нурмуҳаммади Амиршоҳӣ. Давлатдорӣи тоҷикон дар асрҳои IX-XIV. – Душанбе, 1999.
4. Ҳотамов Н., Довуди Д., Муллоҷонов С., Исоматов М. Таърихи халқи тоҷик. – Душанбе, 2011.
5. Хондамир. Ҳабиб-ус-сияр. Ҷ. 3. – Техрон: 1380 х.ш.
6. Ҳақиқат Абдурафё. Таърихи ҷунбиши Сарбадорон. – Техрон, 1364.

Калидвожаҳо: *Мирхонд, Равзат-ус-сафо, Сарбадорон, Хуросон, Сабзавор, Абдурраззоқ, Ваҷеҳуддин Масъуд, амир, муғул.*

Аннотация

ОСВЕЩЕНИЕ УХОДА САРБАДАРОВ И ИХ ПРИХОДА К ВЛАСТИ В "РАВЗАТ-УС-САФО" МИРХАНДА

В статье об уходе сарбадаров и их приходе к власти автор анализирует и обсуждает работы историка XV века Мирханда. Государство Сарбадар возникло примерно в начале 1337 года. В то время большая часть Хорасана находилась под контролем претендента на Ильханидов Тогха Темура и его эмиров. Один из его подданных, Ала-ад-дин Мухаммад, имел юрисдикцию над городом Сабзавар. Его жесткое налогообложение в этом районе привело к тому, что Абд-аль-Раззак, член феодального правящего класса, убил правительственного чиновника в Баштине, районе города. Этот чиновник был племянником Ала ад-Дина, и Абд-аль-Раззак поднял знамя восстания. Мятежники сначала поселились в горах, где они разбили посланные против них ополчения и совершили набеги на караваны и стада скота, а затем летом 1337 года овладели Сабзаваром.

Ключевые слова: *Мирхонд, Равзат-ас-Сафа, Сарбадары, Хорасан, Сабзавар, Абд-аль-Раззак, Ваджих-ад-дин Масуд, эмир, монгол.*

Annotation

COVERAGE OF THE WITHDRAWAL OF THE SARBADARS AND THEIR RISE TO POWER IN "RAVZAT-US-SAFO" BY MIRKHAND

In his article on the withdrawal of the Sarbadars and their rise to power, the author analyzes and discusses the work of the 15th century historian Mirkhand. The Sarbadar state came into existence around early 1337. At that time, much of Khurasan was under the control of the Ilkhanid claimant Togha Temur and his amirs. One of his subjects, Ala al-din Muhammad, had jurisdiction over the city of Sabzavar. His oppressive taxation of the area caused an Abd al-Razzaq, a member of the feudal ruling class, to murder a government official in Bashtin, a district of the city. The official was a nephew of Ala al-din, and Abd al-Razzaq raised the standard of revolt. The rebels at first settled in the mountains, where they defeated militias sent against them and raided caravans and herds of cattle, and then in the summer of 1337 took possession of Sabzavar.

Keywords: *Mir-Khwand, Ravzat-as-safa, Sarbadars, Khurasan, Sabzavar, Abd-al-Razzaq, Vajeh-al-din Mas'ud, emir, mongol.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Зиёзода Ҷумахони Саид, магистранти соли дуюми факултети таърих, ихтисоси таърих, ДДОТ ба номи С. Айни. ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121, тел: (+992) 988978178, E-mail: ziyozoda@list.ru

Рохбари илмӣ: Негматов Давлатшо

Сведения об авторе: Зиёзода Ҷумахони Саид, магистрант втaрого курса истoрического факультета, специальности истории, ТГПУ имени С. Айни. г. Душанбе, проспект Рӯдакӣ 121, тел: (+992) 988978178, E-mail: ziyozoda@list.ru

Научный руководитель: Негматов Давлатшо

About the author: Ziyozoda Jumakhoni Said, the masters degree of the fifth year of the Department of history, of the TSPU named after S. Aini. Dushanbe, Rudaki avenue 121, Phone: (+992) 988978178, E-mail: ziyozoda@list.ru

Scientific director: Negmatov Davlatsho

*Исмоилов Муҳаммадфарид,
магистранти соли якуми факултети таърих*

ТАСАРРУФИ ШАҲРҲОИ БУХОРО ВА САМАРҚАНД АЗ ҶОНИБИ МУҒУЛҲО

Ибтидои асри XIII дар маркази Муғулистони имрӯза дар натиҷаи аз байн рафтани муносибатҳои авлоди нахустин давлати ягонаи муғул зухур намуд, ки асосгузори Темучин (1155-1227) буд [8, 47]. Ӯ нахуст тамоми қабилҳои Муғулро ба итоати худ дароварда, соли 1206 курултои бузург доир намуд, ки хонҳо ӯро “Чингизхон”, яъне “хони бузург” ё “хони хонон” эълон карданд. Чингизхон солҳои 1207-1211 Сибири ҷанубӣ, солҳои 1211-1215 Пекин ва ҷандин шаҳрҳои дигари Чин ва сол 1218 Ҳафтрудро ишғол намуда, ба сарҳади давлати Хоразмшоҳиён наздик шуд. Аммо барои Чингизхон ҷиҳати ҳучум ба мулкҳои давлати Хоразмшоҳ баҳоне лозим буд. Аз ин сабаб ӯ равобитаи тичоратиро бо кишвари Хоразмшоҳ ба роҳ монда, ҷосусони худро равоон кард. Соли 1218 дар сарҳади Утрор қорвони тоҷирони Чингизхон фиристода, ки моли онҳо аз 500 шутур иборат буд, аз ҷониби лашкариёни Хоразмшоҳ хароб карда шуда, 450 нафар тоҷирон ба қатл расонида шуданд. Ин барои Чингизхон баҳонаи муносиб афтода, соли 1219 бо теъдоди 200000 лашкариён ба Хоразм ҳучум кард. Подшоҳи Хоразм Муҳаммад Хоразмшоҳ ба ҷойи он ки лашкарро муттаҳид намуда ба муқобили ӯ ҷанг кунад, ба тарсу воҳима афтода, лашкарашро пароканда карда, фирор намуд. Чингизхон нахуст ба ҷониби Утрор таваҷҷуҳ намуд. Ҳангоми ба Утрор расидани писарони худ Чағатой ва Уқтойро барои забти он ва дигар шаҳрро равона карда, худ бо писараш Тулӯй ба ҷониби Самарқанд ва Бухоро равона шуд.

Ҳокими Утрор Ғоирхон, ки сабабгори асосии қатли қорвониёни Чингиз буд, барои ҷанг хуб тайрӣ дида буд. Тибқи ахбори Атомалик Ҷувайнӣ “Султон ба Ғоирхон аз лашкари берунӣ 50 ҳазор мард дода буд ва Қароҷахос Ҳочибро бо 10 ҳазор ба мадади ӯ фиристод. Истеҳкоми шаҳр ва ҳисор неқ ба ҷой оварда буданд. Олати ҳарб бисёр ҷамъкарда...” [1, 65].

Нахустин ҳамлаи муғул ба шаҳри Утрор дар соҳили дарёи Сайхун сурат гирифт. Ғоирхон бо 20 ҳазор аскар ба муқобили истлогарон мардонавор муқовимат намуд. Дар ҳамин вақт Қароҷа Ҳочиб низ бо даҳ ҳазор сипоҳӣ ба кӯмаки ӯ расид” [3, 196]. Сипас шаҳр аз ҷониби муғулҳо муҳосира гардида, муддати 5 моҳ идома ёфт. Мирхонд менависад, ки “Ғоирхон далерона муқовимат кард ва оқибат Қароҷа-Ҳочиб бо касони худ пас аз он ки панҷ моҳ муҳосира буданд, берун рафтанд ва лашкари муғул ба даруни шаҳр рехтанд. Уқтой ва Чағатой гуфтанд Қароҷа ба мардуми худ хиёнат кардааст, бо мо низ вафо нахоҳад кард, вайро бо ҳама ёронаш ба қатл оварданд” [5, 844].

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар муддати панҷ моҳи муҳосира аҳоли мардуми шаҳр хароб гардида, аксаран меҳостанд таслим шаванд. Аммо Ғоирхон ҳамеша ҷиҳати мубориза талош меварзид. Яке аз сабабҳои таслим нашудани Ғоирхон он буд, ки ӯ сабабгори қатли қорвони муғулҳо буд ва хуб медонист, ки дар сурати таслим шудан лашкариёни муғул ба ӯ амон намедиханд. Аммо Қароҷа шабона аз қалъа берун шуда, бо лашкариёни Чингиз таслим шуда, дарвозаҳои шаҳрро ба рӯи онҳо кушод. Лашкари муғул ба шаҳр ворид шуда, онро хароб кард.

Қувваи асосии лашкари муғул бо сардории Чингизхон ва Тулӯй аз атрофи Сирдарё бо воситаи биёбони Реги Сурх (Қизилқум) ба сӯи Бухоро шитофт. Дар аснои роҳ ӯ ба шаҳри Зарнуқ расид. Мардуми Зарнуқ аз омадани лашкари муғул оғах шуда, ҷиҳати мубориза омодагӣ гирифтанд. Аммо ҳангоми муҳосира шудани шаҳр аз ҷониби муғулҳо аҳолии Зарнуқ ба воҳима афтода, дарвозаҳои шаҳрро маҳкам карда ба ҳисор паноҳ бурданд. Дар ин вақт Чингиз нафареро ба ҷониби онҳо фиристода, аз аҳли шаҳр талаб кард, ки таслим шаванд ва дар сурати таслим нашудан ҳамаи онҳо қатл гардида, шаҳр хароб карда мешавад. Мардум дарвозаҳои шаҳрро кушода, ба ӯ таслим шуданд. “Чингизхон фармон дод то ҳамаи он касоне, ки ба қалъа паноҳ бурда буданд, берун оянд ва қалъаро ба ҳок яксон намуда, ҷавонро ба лашкараш ҳамроҳ кард ва дигаронро руҳсати бозгашт дод” [4, 540]. Чингизхон шаҳри Зарнуқро «Қитил Болиғ» (шаҳри Муборак) номида, аз он ҷо ба ҷониби шаҳри Нур ҳаракат намуда, аз онҳо товони ҷанг ситониданд. дар роҳи аз Зарнуқ ба Нур рафтан боғҳоро бурида, барои эҳтиёҷоти ҷанг нардбонҳо сохтанд. Ба аҳолии шаҳри Нур фармон дод, ки ҳар кадоме аз онҳо гову масолеҳи зироатӣ бо худ гирифта, аз шаҳр бароянд, то ки лашкари ба шаҳр воридшуда, онро ғорат наояд [7, 24].

Пас аз истилои ин шаҳрҳо Чингизхон бо қисмати зиёди қўшуни худ 7-уми феввали соли 1220 озими Бухоро шуд. Мардуми шаҳр бо сардории Кашлӯхон ва Иноҷхон дар шумули дувоздаҳ ҳазор аскар ба муқобили истилогарон муқовимат намуданд. Дар ин вақт Иноҷхон

фирор намуда, қисмати зиёди муҳофизин ҳалок гардид. Фақат чандин ҳазор аз муҳофизини арк боқӣ монданд, ки муборизаро давом медоданд. Муҳосираи Бухоро се рӯз тул кашида, рӯзи чаҳорум ашрофон, тоҷирону рӯҳониён таслим шуда, ҷихати сулҳ бастан қозӣ Бурҳониддинро назди Чингизхон фиристоданд. Атомалик Ҷувайнӣ, ки яке аз таърихнависони давлати Чингизхон буд, дар ин бора мефармояд: “Ва рӯзи дигар дарвозаро бикшоданд ва дари нафор ва муковаҳат барбастанд. Ва аиммаву маорифи шаҳри Бухоро ба наздики Чингизхон рафанд. Ва Чингизхон ба мутолиаи ҳисору шаҳр бар андарун омад ва дар масҷиди ҷомеъ ронд ва бар пеши мақсура биистод ва писари ӯ Тулӯй пиёда ва бар болои минбар баромад. Ва Чингизхон пурсид, сарои Султон аст? Гуфтанд “хонаи Яздон аст”. ӯ низ аз асб фуруд омад... ва фармуд, ки саҳро аз алаф холист, аспонро шикам пуркунанд. Анборҳо, ки дар шаҳр буд, кушода карданд ва ғалла мекашиданд ва санодики масоҳиф ба миёни саҳни масҷид меоварданд ва масоҳифро дар дасту пой меандоخت ва сандуқҳоро охӯри асбон месохт. Ва косоти набиз паёпай карда ва муғанниёти шаҳрро ҳозир оварда, то самоъу рақс мекарданд ва муғулон ба усули ғаноии хеш овозҳо баркашида ва аиммаву машоих, содоту уламо ва мучтаҳидони аср бар тавилаи охурсолорон ба муҳофизати сутурон қиём намуда ва имтисоли ҳукми он қавмро илтизом карда” [1, 53].

Чингизхон ҳангоми ба шаҳр ворид шуданаш онро ғорат карда, “аҳолии боқимондаро берун аз шаҳр бароварда, мардҳоро барои ғуломӣ ба лашкар гирифта, занҳоро байни лашкариёни муғул тақсим намуд” [7, 26]. Бақияи мардумро, ки дар муқобили қавли амони худ ба ҷон бахшид, фақат бо пирохан ва тан боқӣ монд, ки ба тарафи деҳот фирор мекарданд. Уламо ва донишмандони Бухоро низ ё кушта шуда ва ё гурехта буданд. Ашрофи шаҳр, ки 280 нафарро ташкил медоданд, дар як рӯз дар сафи фуқарро қарор гирифтанд [2, 604]. Сипас, шаҳр оташ зада шуда, ба харобазор табдил ёфт.

Чингизхон баъди ғасби Бухоро соли 1220 ба ҷониби Самарқанд ҳаракат кард. Дар ин шаҳр қувваи бузурги муҳофизин қарор дошт. Махсусан, “Муҳаммади Хоразмшоҳ барои мудофияи Самарқанд аҳамияти махсусе дода, дар ин ҷо қувваи бузурге ҷамъ оварда буд. Истехкоми шаҳр аз нав таъмир карда шуд. Гарнизони калони қўшун фароҳам гардид, ки ба қавли Рашиддадин 100 ҳазор ва аз рӯйи маълумоти дигар 50-60 ҳазор нафар сарбоз дошт” [2, 604]. Мувофиқи навиштаи Атомалик Ҷувайнӣ “Самарқандро ба саду даҳ ҳазор мард тахсис фармуд. 60 ҳазор туркон буданд бо хононе, ки вачҳи аъёни султон буданд, ки Исфандиёри рӯйинтан агар захми тир ва гузорад синони эшон захми аҷз ва амон ҷуз аҷз ва амон ҳиллаи дигар надоштӣ ва 50 ҳазор тозик (тоҷик) аз муфрадоне, ки ҳар як ғи нафси Рустами вақт ва саромада лашкарҳо буданд ва бист адад пил тамоми ҳайкали девшакл... [1, 93]. Сардори мудофияи шаҳрро Тағойхон ба уҳда дошт. Чунин чораҷӯӣ дар шаҳри Самарқанд, боварии дигар мардумони Осиёи Миёнаро ба даст оварда, гумон мекарданд, ки муҳофизини Самарқанд ба муқобили истилогарони муғул истодагарӣ карда метавонанд, балки онҳоро шикаст медиханд.

Лашкари Чингизхон ҳангоми ба Самарқанд наздик шудан аз пеши лашкари худ асиронро гузошта, аз дастгоҳҳои деворшикану нафтандози ҷангӣ ҳаматарафа истифода намуданд. Рӯзи сеवуми муҳосира мудофиякунандагони шаҳр аз қароргоҳи худ баромада, ба душман ҳамла карданд, ки дар он аксари сарбозон иштирок доштанд. Дар зимн як миқдор аскарони муғул нобуд гардид, веле сарбозони Самарқанд ба ихотаи душман афтода, ба зарбаи саҳт дучор шуданд, ки аксари онҳо- тақрибан панҷоҳ ҳазор нафар ҳалок гардид. Тағойхон аз ин дар воҳима афтода бо як қисми сипоҳи худ ба душман таслим шуд. Рӯзи ёздаҳуми муҳосира шайх-ул-ислом ва қозии шаҳр ба намояндагӣ аз мардум ба дарбори Чингизхон рафта, таслими шаҳрро изҳор карданд. Сипоҳи муғул, баъд аз он ки дохили шаҳр гардид, арки Самарқандро мунҳадим ва тамоми аслиҳа ва мавоши шаҳриёро забт ва ғорат карда, шаҳро оташ зад. Сипас ба куштори омми тамоми шаҳр ба истиснои сӣ ҳазор барда ба шомили арбоби ҳарф ва сӣ ҳазор нафар ҳашарӣ пардохтанд. Дар натиҷа бештар аз нисфи аҳолии Самарқанд ҳалок шуд. 30 ҳазор нафар қосибону ҳунармандон ба писарон ва ҳешу табори Чингизхон ва боз ҳамон қадар аз заҳматкашонӣ шаҳр ба хидмати қўшуни муғул бахшида шуданд. Шаҳри Самарқанд ба харобазор табдил ёфта, аз одам ҳолӣ гардид. Ҳатто пас аз якуним сол ҳам қисме аз аҳолии он ба ҷойҳои худ баргаштанд, нуфуси шаҳр фақат ҷоряки соқинони пештараи онро ташкил менамуд.

Ҳамин тариқ, дар натиҷаи ҳуҷуми муғулҳо як қатор шаҳрҳои бузурги тоҷикон, аз ҷумла Бухоро ва Самарқанд забт гарид. Чингизхон бисёр аз мардуми он ба қатл расонида, қисми дигари онро асир гирифт ва ин шаҳрҳоро ба харобазор табдил дод.

Адабиёт:

1. Атомалик Чувайни. Таърихи чаҳонкушо. Чопи аввал. Ҷилди 1. – Техрон: Дунёи китоб, 1375 х.ш.
2. ҒафуровБ. Тоҷикон. Ҷ. 1. – Душанбе: Ирфон, 1983.
3. Ғубор Мирғулом Муҳаммад. Афғонистон дар масири таърих. Чопи шашум. – Техрон, 1374 х.ш.
4. Давлатдории тоҷикон дар асрҳои IX-XIV. Мураттиб ва муҳаққиқ Нӯрмуҳаммади Амиршоҳӣ. – Душанбе: Амри илм, 1999.
5. Мирхонд. Равзат-ус-сафо. Чопи аввал. Ҷилди 2. – Техрон: Маҳорат, 1373 х. ш.
6. Рене Груссе. Императории саҳронавардон. Тарҷумаи Абдулҳусайни Майкада. Чопи 4. – Техрон, 1379.
7. Убайдуллоев Н. К., Сайнаков С. П. Муборизаи халқи тоҷик ба муқобили истилогарони муғул. – Душанбе: 2011. – 72 с.
8. Ётомов Н. Довудӣ Д., Мулоъонов С., Исоматов М. Таърихи халқи тоҷик. – Душанбе: ЭР-граф, 2015.

Калидвожаҳо: *Чингизхон, Бухоро, Самарқанд, шахрҳо, лашкар, мардум, қуштор, горат, муҳофизин.*

Аннотация

ЗАХВАТ ГОРОДОВ БУХАРЫ И САМАРКАНДА СО СТОРОННИ МОНГОЛОВ

Статья посвящена завоеванию монголами крупных таджикских городов Бухары и Самарканда. Автор отмечает, что после завоевания Зарника и Нура основная часть армии Чингисхана 7 февраля 1220 года подошла к Бухаре и осадила ее в течение трех дней. Хотя жители города, в том числе двенадцать тысяч солдат, сопротивлялись захватчикам, они потерпели поражение, и город попал в руки иностранцев. Автор отмечает, что после оккупации Бухары монгольское войско двинулось в сторону Самарканда, и во время этого нападения жители Самарканда были хорошо подготовлены к борьбе с иностранцами, и в городе было 100 тысяч гвардейцев. Однако в битве защитники потерпели поражение, город пал перед монголами, многие люди были убиты, город был разрушен.

При этом автор отмечает, что в результате нашествия монголов многие таджикские города были разграблены и разрушены, а многие люди погибли.

Ключевые слова: *Чингизхан, Бухара, Самарканд, города, армия, люди, убийство, разбой, охраны.*

Annotation

CAPTURE OF BUKHARA AND SAMARKAND BY THE MONGOLS

The article focuses on the conquest of the major Tajik cities of Bukhara and Samarkand by the Mongols. The author notes that after the conquest of Zarnik and Nur, the main part of Genghis Khan's army approached Bukhara on February 7, 1220 and laid siege to it for three days. Although the people of the city, including twelve thousand soldiers, resisted the invaders, they were defeated and the city fell into the hands of foreigners. The author notes that after the occupation of Bukhara, the Mongol army moved towards Samarkand, and during this attack the people of Samarkand were well prepared to fight the foreigners, and there were 100 thousand guards in the city. However, the defenders were defeated in the battle, the city fell to the Mongols, many people were killed and the city was destroyed.

At the same time, the author notes that as a result of the Mongol invasion, many Tajik cities were looted and destroyed, and many people died.

Keywords: *Chenghiz Khan, Bukhara, Samarkand, cities, army, people, murder, robbery, guards.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Исмоилов Муҳаммадфарид, магистранти соли якуми Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи С. Айни. Тел.: +992938202808.

Роҳбари илмӣ: Ҳамза Камол

Сведение об авторе: Исмоилов Муҳаммадфарид, магистрант первого курса Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни. Тел.: +992938202808.

Научный руководитель: Ҳамза Камол

About the author: Ismoilov Muhammadfarid, master degree 1st course Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni. Tel.: +992938202808.

Scientific adviser: Hamza Kamol

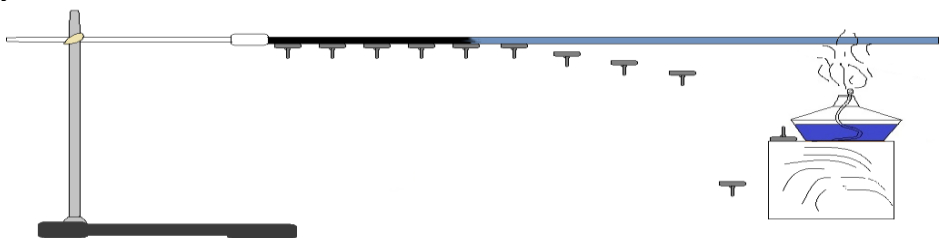
ГАРМИГУЗАРОНИИ ЭФИРӢ СОДА ВОБАСТА БА ҲАРОРАТ

Асосан дар табиат мубодилаи гармӣ ба се усул ба амал меоваранд.

1. Гармигузаронӣ.
2. Конвексия.
3. Афканишот мебошад.

Гармигузаронӣ ин, кор иҷрокунии ҳисмеро меноманд, ки дар натиҷаи ҳаракати ҳароратӣ ва таъсири мутақобилии зарраҳо аз қитъаи бештари гарм ба қитъаи камтари гармии ҳисм мегузарад, мебошад.

Гармигузарониро дар таҷрибаи зерин нишон додан мумкин аст. Масалан: як сими ғафси миссиро гирифта нӯги симро ба штатив маҳкам карда ва нуги дигарашро бо воситаи мум ба он якҷанд меҳ мечаспонем ва онро ҳангоми дар алангаи сипиртовка гарм кардан нӯги озоди симе, ки дар он меҳ часпондем мум об гардида ва меҳҳо аз сим як – як канда шуда меафтанд. Мебинем, ки меҳҳои ба нӯги озоди сими алангаи сипиртовка наздик аст, аввал меафтанд, баъд меҳҳои дигар ки аз алангаи сипиртовка дуртаранд яқояк меафтанд дар расми 1 таҷрибаи зерин нишон дода шудааст.

Расми 1.1

Бояд қайд кард, ки дар ин маврид ҳангоми гармигузаронӣ ҳама аз як нӯги ҳисм ба нӯги дигари он интиқол меёбад.

Аввал суръати ҳаракати зарраҳои лаппандаи металл дар он нӯги сим, ки ба аланга наздик аст меафзояд.

Ҳарорати ин қисмати сим зиёд мешавад. Аз таъсири мутақобил суръати ҳаракати зарраҳои наздик афзуда, боиси баланд шудани ҳарорати қисмати бадани сим мегардад. Ба ҳамин сабаб суръати лаппиши зарраҳои минбаъда зиёд шудан мегирад.

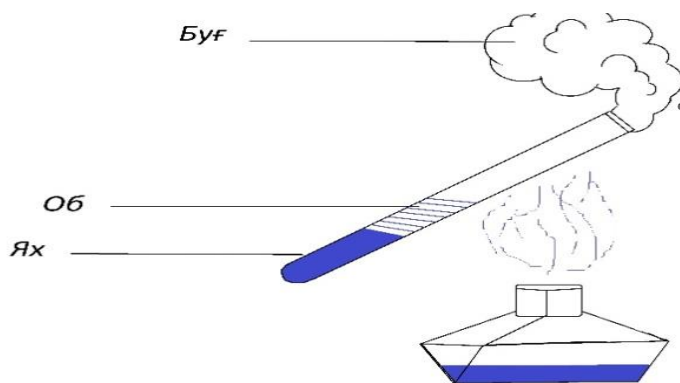
Гармигузаронии моддаҳо ҳархела ва гуногун мебошад. Масалан: металлҳо махсусан нуқра (Ag) ва мис (Cu) ва ғайра гармигузаронии хуб доранд. Пашм, муйина ва ғайра ҳисмҳои ковок гармигузаронии бад доранд.

Инро дар таҷрибаҳои санҷидан мумкин аст, ки дар он гарм аз милаҳои гуногуни металлӣ мегузарад.

Мо ҳамчунин аз таҷрибаи рӯзгор медонем, ки баъзе моддаҳо гармигузарони хуб доранд. Масалан – ҳисмҳои оҳаниро ба даст гирифта, мудате ба алов дошта наметавонем, вале гуғирдҷуби сӯхтаистодаро то лаҳзае ба даст расидани алангааш нигоҳ доштан мумкин аст.

Гармигузаронии моеъҳо нисбат ба металлҳои ғудохташуда масалан симоб, (Hg) кам аст. Гармигузаронии газҳо бошад, аз ин ҳам кам аст. Зеро молекулаҳои онҳо аз якдигар дур ҷойгир шудаанд. Бархӯрди молекулаҳо кам аст, ва энергия аз як молекула ба молекулаи дигар басо суст дода мешавад.

Пашм муйина ва ғайра, ҳисмҳои ковок бошад, гармиро бад мегузaronанд, зеро байни нахҳои онҳо ҳаво ҳаст. Ана аз ҷи сабаб пашм, пари парандҳо, пусти ҳайвонотро аз хуноқӣ ҳимоя мекунанд. Қабати ҷарми ҳайвонотро аз хуноқӣ эмин медорад:

Расми 1.2.

Баъзе газҳо гармигузаронии кам доранд. Бинобар ин, ки гармигузаронӣ, яъне нақли энергия як қисми ҳисм ба қисми дигари он тавассути молекулаҳо, ё дигар зарраҳо ба амал меояд.

Чизҳое, ки гармигузаронии бад доранд, барои аз гармову сармо маҳфуз доштани ҳисм истифода мешаванд. Мисол: деворҳои хиштӣ ҳавои хонаро аз хунукшавии хуб нигоҳ медоранд. Даруни таҳхонаро бо ҳас мепушонем, сабзавоту, мевачотро аз гармӣ нигоҳ медорад. Бо ин мақсад байни деворҳои яхдонро бо ҳисмҳои басомадор, яъне (намад, шиша, тахта ва ғайра), пур мекунанд.

Бештар моеъ ва газҳоро аз тағ гарм мекунанд, обро болои оташ ё манқали электрикӣ мегузоранд, батареяҳои гармкунакро, ки аз онҳо ҳавои хона гарм мешавад, дар тағи тирезаҳои хона наздикии фарш мегузоранд. Оё ин тасодуфист?

Дар газҳо ё моеъҳо, гармигузаронӣ аксар вақт бо роҳи конвексия ба амал меояд. Конвексия - ин гузаронидани гармӣ ба воситаи массаи ҳаракатнокии моеъ ё газ мебошад.

Мо дар ин ҷо дигар намуди нақли гармиро мебинем, ки бо ҷараёни моеъ ё газ интиқоли гармиро конвексия меноманд. Конвексия аз калимаи латинӣ – конвексио - гирифта шуда, маънояш кӯчидан ва гузарондан мебошад.

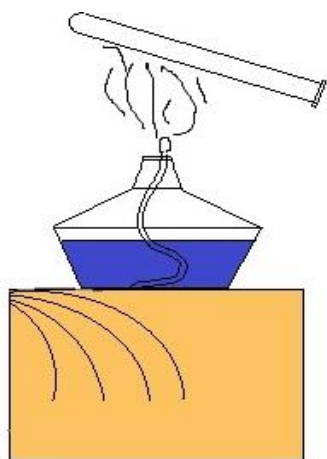
Конвексия бештар дар моеъҳо ва газҳо ба амал меояд. Конвексия дар истиқоматгоҳҳо низ ҳам истифода мебаранд.

Аз баски ҳангоми гарм шудани моеъ ё газ ҳаҷмашон меафзояд (ва зичиаш кам мешавад), бинобар ин бо таъсири қувваи Архимедӣ қисми гармтари газ ё моеъ ба сӯи боло ҳаракат мекунанд. Аз ҳамин сабаб ҷараёни конвексия ҳамеша ба боло самт дорад аз ин лиҳоз моеъҳо ва газҳоро аз поён гарм мекунанд.

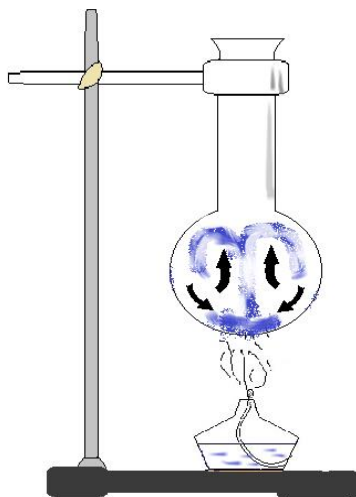
Барои мушоҳида кардани кӯчиши қабатҳои моеъ ҳангоми гармшавӣ дар дохили қолба кристалчаҳои ранг, масалан перманганати калий меандозанд ва қолбаро дар болои оташ мегузоранд мебинем, ки қабатҳои гармшудаи поёни обро ба қабатҳои сарди об тела медиҳад ва онҳо боло мебароянд. Дар натиҷа чунин ҳаракати моеъ мунтазам гарм мешавад дар ин ҷо ҳамаҷунин дар газ энергия аз ҷаҷо ба ҷои дигар ба воситаи модда, яъне бо ҷараёни об мегузарад, таҷрибаи зайл дар (расми - 2 нишон) дода шудааст.

Мо конвексияро аз назар гузаронидем, ки ду навъи конвексия аз ҳамдигар фарқ мекунем, аввал табиӣ ё (озод) ва дуввум маҷбурӣ мебошад. Конвексия табиӣ ихтиёран дар газ ё моеъ ба амал меояд.

Конвексияи маҷбурии бошад, агар газ ё моеъро номунтазам гармшударо бо насос ё ҷубча омезиш диҳем, он гоҳ конвексияи маҷбурӣ ба амал меояд. Акнун ба саволе, ки дар боло зикршуда гузашта чунин ҷавоб додан мумкин аст, ки ҷаро моеъ ва газҳоро одатан аз поён гарм мекунанд. Биёед оби пробиркаро аз боло гарм кунем – ҷӣ. Қабати болои об мечушаду қабати поёнаш хунук мемонад. Агар ба дохили пробирка порчаи яхро партоӣ он ҳатман об намешавад. Ҷаро? Дар мавриди бо чунин усул гарм кардани об конвексия ба амал намеояд, зеро қабати гармшудаи об поёнтар аз қабатҳои хунукки нисбатан вазнинтаранд фурумада наметавонад. Гумон меравад, ки об дар натиҷаи гармигузаронӣ гарм мешавад. Вале ҷӣ тавре ки аз таҷриба бар меояд гармигузаронӣ об ниҳоят кам аст, айнан ҳамин тавр фаҳмидан мумкин аст, ки ҷаро ҳангоми аз боло гарм кардани пробирка ҳавои дохилии он гарм намешавад.

Расми 1.3

Расми 1.4.

Таҷрибаҳои дар расми (3 ва 4) тасвирёфта нишон медиҳад, ки моеъ ва газҳоро танҳо аз тағ гарм кардан мумкин аст, ин таҷрибаҳо ҳамчунин тасдиқ мекунанд, ки гармигузаронӣ моеъ ва газҳо басо кам аст.

Дар ҷисмҳои саҳт конвексия рӯй дода наметавонад, ба хотир меоварем, ки ҳар як зарраҳо бо ҷозибҳои пурзӯри мутақобил нигоҳ дошта мешаваду танҳо дар назди як нуқта мелаппанд. Бинобар ин ҳангоми гарм кардани ҷисми саҳт дар он ҷараёни модда ба вуҷуд омада наметавонад. Инро таҷрибаҳои ҳарӯза тасдиқ мекунанд, энергия дар ҷисмҳои саҳт бо гармигузаронӣ интиқол меёбад, бояд қайд кард ки либосе, ки дар болои оташдон гузошта шудааст, бо ҳавои болобароянда хушконида мешавад. Ин ҳодисаро чунин шарҳ додан мумкин аст. Ҳавои хунук ба оташдон ё лампа расида гарм ва васеъ мешавад. Зичии ҳавои васеъшуда назар ба зичии ҳавои хунук хурд аст, дар натиҷаи ҳавои болои оташдон ё лампа дар ҳавои хунук боло бардошта мешаваду ҷойи онро ҳавои хунук ишғол мекунад.

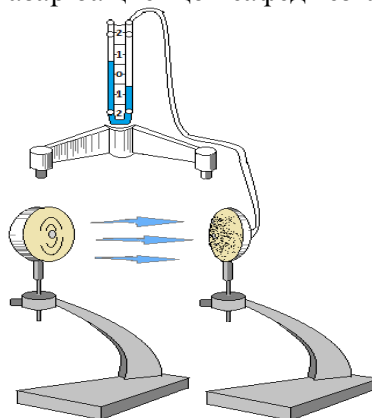
Дар воқеъ қувваи архимедие, ки аз поён аз тарафи ҳавои хунук ба боло ба ҳавои гарм таъсир мерасонад, назар ба қувваи вазнинии ҳавои гарм ба поён самтдошта зиёд аст. Ҳамин тавр, ҳавои гарм ба боло бардошта мешаваду ҷойи онро ҳавои хунук ишғол мекунад, баътар қабати ҳавои хунук гарм шуда, ба боло ҳаракат мекунанд ва ғайра. Чунин намуди нақли гармиро конвексия меноманд.

Сеюм афканишот мебошад, ки инак боз як намуди нақли гармӣ мавҷуд будааст. Бинобар ин бо ин намуди нақли гармӣ дар таҷриба дида мебароем, ки дар таҷрибаи зерин дар (расми - 5) нишон дода шудааст. Масалан асбоберо ба ном гармиқабулкунакро мегирем, ки он аз қуттии металли ҷамири доирашакл иборат аст, ки як рӯйи чун оина сайқал дода ва рӯйи дигараш ранги сиёҳ бечило давонда шудааст. Дар даруни қуттӣ бошад ҳаво мавҷуд аст, ки он аз сӯрохии қабулкунак берун баромада метавонад. Гармиқабулкунакро ба манометри моеъги пайваست мекунем ва ба паҳлӯи гармиқабулкунак ё ягон порчаи металл ё манқали электрӣ наздик меорем, мебинем ки сутуни моеъ дар манометр ҷой иваз мекунад. Яқин ки ҳавои дохили гармиқабулкунак гарм ва баъзан васеъ шудааст. Гарм шудани ҳавои гармиқабулкунакро танҳо чун натиҷаи нақли энергия аз ҷисми тафсон фаҳмидан лозим аст. Фаҳмост, ки ин бо гармигузарони ба амал наомад, зеро байни ҷисми тафсон ва гармиқабулкунак ҳаво мавҷуд аст, ки вай гармиро бад мегузаронад. Дар ин таҷриба низ конвексия ҳам ҷой надошт, зеро гармиқабулкунак на дар боли ҷисми тафсон, балки дар паҳлӯи он воқеъ буд.

Пас, энергия аз ҷисми тафсон ва гармиқабулкунак бо дигар намуд интиқол ёфтааст, ин нақли гармиро, ки ба ҳама ҷисмҳои тафсон хос аст, афканишот меноманд, таҷриба дар (расми - 5) нишон дода шудааст.

Ҳамин тавр, бошад нақли гармӣ афканишот аз дигар намудҳои нақли гармӣ ба он фарқ мекунад, ки энергияи афканишот аз ҷисм ба атроф паҳн мегардад ва қисман инъикос ёфта қисми дигарашро ҷисмҳо фуру мебаранд ва он ба энергияи дохилӣ табдил меёбад. Нақли гармии афканишот на танҳо дар ҳаво, балки дар вакум ё ҷойи беҳаво низ ба амал меояд. Масалан - аз Офтоб ва фазои беҳаво ҷудо аст, вале аз он миқдори бениҳоят зиёд гармӣ мегирад. Ин гармӣ бо роҳи афканишот мегузарад, ё интиқол меёбад, ҳамаи ҷисмҳо дар ҳар гуна ҳарорат аз худ энергия меафкананд. Ҳарорати ҷисм чӣ қадаре, ки зиёд бошад, ҳамон қадар бештар гармӣ хориҷ

мекунад. Чисмҳо вобаста ба ҳолати сатҳашон ҳархел гарм мешаванд, ки сатҳашон сиёҳ нисбат ба чисмҳои сатҳашон сафед гармиро хубтар фуру бурда бештар гарм мешаванд. Ғайр аз ин чисмҳое, ки сатҳашон сиёҳ ҳастанд, назар ба чисмҳои сафед тезтар хунук мешаванд.

Расми 1.5

Расми 5.

Адабиёт:

1. Варгидтик Н. Б., Тарзимонов Юрчак. Теплопроводность газов и жидкостей. – Москва, 1960.
2. Мачидов Ҳ. Теплопроводной простых эфиров в зависимости от температуры и давлений. – Москва, 1953.
3. Мачидов Ҳ. Асосҳои механика физикаи молекулӣ ва термодинамика. – Душанбе, 1990.
4. Сафаров М. М., Гусенов К. Д. Теплофизические свойства простых эфиров. Умаров У. С., Сафарали А., Ашӯров А. Ҳ. – Душанбе, 2019.

Калидвожаҳо: гармигузаронӣ, зарраҳои лаппандаи, металҳо, моддаҳо, молекула, чисмҳои сахт, конвексия, ҳарорат.

Аннотатсия

ТЕПЛОПРОВОДНОСТЬ ПРОСТЫХ ЭФИРОВ ЗАВИСИТ ОТ ТЕМПЕРАТУРЫ

В этой статье теплопроводность анализируются простые эфиры в зависимости от температуры, описываются назначение, задачи и состав деталей, приводятся конкретные примеры процессов анализа и теплопередачи.

Ключевые слова: Теплопроводность металлических частиц, молекул, веществ, твердых конвекция температура.

Annotation

THE THERMAL CONDUCTIVITY OF SIMPLE ETHERS DEPENDS ON THE TEMPERATURE

The purpose, tasks and components of the substance are described. Specific examples of the processes of analysis and heat transfer are given.

Keywords: Thermal conductivity of metal particles, molecules, substances, solids, convection, temperature.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдурахимзода Акбарали, магистранти соли якуми факултети физика, ихтисоси физика. Тел.: +992934630320.

Роҳбари илмӣ: Мачитов Ҳ.

Сведения об авторе: Абдурахимзода Акбарали, магистрант первого курса физического факультета, по специальности физики. Тел.: +992934630320.

Научный руководитель: Маджитов Ҳ.

About the author: Abdurahimzoda Akbarali, master of physics, first year student of the Faculty of physics. Tel.: +992934630320.

МОҲИЯТИ АСОСӢ ВА ТАВСИФИ МОДЕЛСОЗИИ МАТЕМАТИКӢ

Моделҳои математикӣ як роҳи пешниҳоди модели иттилоотӣ мебошад, ки муносибати параметрҳои гуногуни объектро тавассути формула ва мафҳумҳои математикӣ нишон медиҳад.

Модел аз калимаи латинии *modulus* гирифта шудааст маънояш - ченак) объект-вакили объекти асли мебошад, ки омӯзиши баъзе хусусиятҳои аслиро таъмин мекунад.

Моделсозии математики моделсозии идеалии рамзии илмӣ идеалӣ мебошад, ки дар он тавсифи ашё бо забони математика ва омӯзиши модел бо истифода аз усулҳои муайяни математикӣ сурат мегирад. Моделиронӣ ягона усули омӯзиши ҷаҳони атроф нест. Як соҳаи пурраи дониш - методология вучуд дорад, ки махсус бо омӯзиши усулҳои маърифат сару кор дорад.

Мафҳуми “усул” маҷмӯи техника ва амалиёти азхудкунии амалӣ ва назариявии воқеиятро дорад.

Аз усулҳои универсалии таърихи дониш ду маълуманд: диалектикӣ ва метафизикӣ. Инҳо усулҳои умумии фалсафӣ мебошанд. Аз миёнаҳои асри 19 усули метафизикӣ торафт бештар аз табиатшиносӣ бо усули диалектикӣ хориҷ карда мешавад.

Таснифи усулҳои умумии илмӣ бо мафҳуми сатҳҳои дониши илмӣ зич алоқаманд аст. Ду сатҳи дониши илмӣ мавҷуд аст: таҷрибавӣ ва назариявӣ. Баъзе усулҳои илмӣ умумӣ танҳо дар сатҳи эмпирикӣ (мушоҳида, таҷриба, ченкунӣ), баъзеҳо танҳо дар сатҳи назариявӣ (идеализатсия, ба расмӣ даровардан) татбиқ карда мешаванд.

Аммо як усули умумии илмӣ вучуд дорад, ки ҳам дар сатҳи таҷрибавӣ ва ҳам дар усули назариявӣ истифода мешавад. Моделсозӣ чунин усули умумии илмӣ мебошад.

Моделсозӣ усули шинохти олами атроф мебошад, ки онро ба усулҳои умумии илмӣ мансуб кардан мумкин аст, ки ҳам дар сатҳи эмпирикӣ ва ҳам назариявии дониш истифода мешаванд. Ҳангоми сохтан ва омӯختани намуна тақрибан ҳамаи усулҳои дигари маърифатро истифода бурдан мумкин аст.

Модел ҳамчун чунин ашёи моддӣ ё тасаввуроти раванӣ фаҳмида мешавад, ки дар раванди шинохт (омӯзиш) ашёи аслиро иваз карда, баъзе хусусиятҳои хоси онро, ки барои ин таҳқиқот муҳиманд, нигоҳ медорад. Раванди сохтан ва истифодаи моделро моделсозӣ меноманд. Ба ибораи дигар, намунаи объекти ҷойгузини ашёи аслист, ки омӯзиши баъзе хосиятҳои асло, ки барои муҳаккиқ таваҷҷӯҳдоранд, таъмин мекунад.

Чихеле, ки олими машҳур физика Ноберт Винер мегуяд:

Ҳар як модел ба объекти аслии шаблон, сифр ҳангоми сохтани он дар бораи муҳаккиқи танҳо аз нуқтаи назари худ омилҳои муҳимро ба назар мегирифт. Аз ҷиҳати ягон модел нопурра аст. Моделҳои “пурра” бешубҳа бо нушайи асл қомилан шабеҳ хоҳад буд.

Модел барои он зарур аст: фаҳмидани он, ки объекти мушаххас чӣ гуна ҷойгир карда шудааст, сохтори он, алоқаҳои дохилӣ, хосиятҳои асосӣ, қонунҳои рушд, худнамоӣ ва ҳамкорӣ бо муҳити зист чӣ гуна аст,

омӯختани идоракунии объект ё раванд, муайян кардани бехтарин усулҳои назорат барои ҳадафҳо ва меъёрҳои додашуда оқибатҳои мустақим ва ғайримустақими татбиқи усулҳо ва шаклҳои таъсиррасониро ба объект пешгӯӣ кунанд.

Моделсозии моддӣ моделсозӣ мебошад, ки дар он омӯзиши ашё бо истифода аз аналоғи моддии он, ки хусусиятҳои асосии физикӣ, геометрӣ, динамикӣ ва функционалиҳои объектро таҷдид мекунад, сурат мегирад.

Моделсозии математикӣ аломати идеалии илмӣ моделсозии формалӣ мебошад, ки дар он тавсифи ашё бо забони математика ва омӯзиши модел бо истифода аз усулҳои муайяни математикӣ сурат мегирад.

Дар айни замон, моделсозии математикӣ яке аз усулҳои самарабахш ва зуд-зуд истифодашавандаи таҳқиқоти илмӣ мебошад. Дар асл, ҳама бахшҳои муосири физика ба сохтан ва омӯختани моделҳои математикии ашё ва падидаҳои гуногуни физикӣ бахшида шудаанд.

Пас физикҳо – “олимони ҳастай”, пеш аз гузаронидани озмоишҳо, бо истифода аз моделҳои математикӣ таҳқиқоти ҷиддӣ анҷом медиҳанд. Ҳамзамон, дар асоси моделсозии назариявӣ усули таҷрибаҳои саҳроӣ таҳия ва тақмил дода мешавад, муайян карда мешавад, ки

чй гуна таъсирҳо, дар кучо ва кай интизор шудан, кай ва чиро ба қайд гирифтан лозим аст. Ин усул метавонад хароҷоти гузаронидани таҷрибаро ба таври назаррас коҳиш диҳад ва самаранокии онро баланд бардорад.

Чун қоида, пешрафтҳои назаррас дар соҳаи биология ва химия дар солҳои охир бо таҳия ва омӯзиши моделҳои математикии системаҳои биологӣ ва равандҳои химиявӣ алоқаманданд. Кори ғаёл оид ба эҷоди моделҳои математикии соҳаҳои экология, иқтисодиёт ва сотсиология идома дорад.

Дар маделсозии математики мисолҳои гуногун овардан мумкин аст. Як мавзӯи мушаххасро дида мебароем.

Муодилаҳои ҳаттии тартиби якум

Таъриф: муодилаи ҳаттии тартиби якум гуфта муодилаҳоро меноманд, ки дар онҳо функцияи номаълум ва ҳосилаи он ҳатти иштирок мекунад.

Ингуна муодилаҳо чунин намуд доранд:

$$\frac{dy}{dx} + p(x)y = Q(x) \quad (1)$$

, дар инҷо $P(x)$ ва $Q(x)$ функцияҳои додашудаи бефосила нисбат ба тағйирёбандаҳои x (ё доимиҳо) мебошанд.

Ҳалли муодилаҳои ҳаттии тартиби якум: ҳалли ингуна муодилаҳоро дар намуди ҳосили зарби ду функцияи тағйирёбандаи x ҷустуҷӯ менамоем:

$$y = u(x) \cdot v(x) \quad (2)$$

Яке аз ин функцияҳоро мегирем ихтиёри гирем, дигарашро нисбат ба муодилаи (1) муайян менамоем. Ҳарду тарафи баробарии (2)-ро нисбат ба тағйирёбандаи x дифференциронем:

$$\frac{dy}{dx} = u \frac{dv}{dx} + v \frac{du}{dx}$$

Ифодаи ҳосилшударо дар муодилаи (1) мегузорем.

$$u \frac{dv}{dx} + \frac{dv}{dx} v + puv = Q$$

Ё

$$u \left(\frac{dv}{dx} + pv \right) + v \frac{du}{dx} = Q \quad (3)$$

Функцияи v -ро чунин интихоб менамоем, ки

$$\frac{dv}{dx} + px = 0 \quad (4)$$

Муодилаи ҳосилшуда тағйирбанда ҷудошанда меноманд, тағйирёбандааш -ро ҷудо карда муодилаи зеринро ҳосил менамоем.

$$\frac{dv}{v} = -pdx$$

Муодилаи ҳосилшударо меинтегронем.

$$\int \frac{dx}{v} = - \int p dx$$

Интегралро ҳисоб менамоем.

$$-\ln|c_1| + \ln|v| = - \int p dx.$$

$$\ln \left| \frac{v}{c_1} \right| = -\ln|c_1| + \ln|v| = - \int p dx$$

$$\frac{v}{c_1} = e^{- \int p dx}$$

$$v = c_1 \cdot e^{- \int p dx}$$

Азбаски яке аз ҳалҳои хусусии муодилаи (4) ба мо қифоя мебошад, бинобар ин функцияи $v(x)$ дар чунин намуд менависем.

$$v(x) = e^{- \int p dx} \quad (5)$$

Қимати ҳосилшудаи $v(x)$ -ро дар муодилаи (3) мегузорем. (ба ҳисоб мекунем, ки $\frac{dv}{dx} + pv = 0$)

$$v(x) \cdot \frac{du}{dx} = Q(x) \quad \text{ё}$$

$$e^{-\int p dx} \cdot \frac{du}{dx} = Q(x)$$

$$\frac{du}{dx} = e^{\int p dx} \cdot Q(x)$$

$$du = e^{\int p dx} \cdot Q(x) dx$$

Муодилаи охирон тағйирёбандаҳояш ҷудошуда мебошад, онро интегронида $u(x)$ -ро меёбем.

$$u(x) = \int e^{\int p dx} \cdot Q(x) dx + c$$

Қиматҳои u ва v -ро дар муодилаи (2) мегузорем.

$$y = u(x) \cdot v(x) = e^{-\int p dx} \left[\int e^{\int p dx} \cdot Q(x) dx + c \right] \quad (6)$$

Формулаи (6) барои ҳалли муодилаи дифференсиалии хаттии тартиби якум истифода мешавад.

Мисоли 1. $\frac{dy}{dx} - \frac{2}{x+1} = (x+1)^3$

Ҳал:

$$p(x) = -\frac{2}{x+1}; \quad Q(x) = (x+1)^3$$

$$y = e^{2 \int \frac{dx}{x+1}} \left[\int e^{-2 \int \frac{dx}{x+1}} \cdot (x+1)^3 dx + c \right]$$

$$= e^{2 \ln|x+1|} \left[\int e^{-2 \ln|x+1|} \cdot (x+1)^3 dx + c \right] =$$

$$= (x+1)^2 \left[\int \frac{1}{(x+1)^2} \cdot (x+1)^3 dx + c \right] =$$

$$= (x+1)^2 \left[\int (x+1) dx + c \right] = (x+1)^2 \left[\frac{x^2}{2} + x + c \right]$$

Ҷавоб: $y = (x+1)^2 \left[\frac{x^2}{2} + x + c \right]$

Адабиёт:

1. Теория подобия и размерностей. Моделирование. Алабушев Л.М. [и др.] М.: Высшая школа, 1968. – 208 с.
2. Андрейченко, К. П. Математическое моделирование динамических систем: учебное пособие / К. П. Андрейченко, Д. К. Андрейченко. — Саратов: Издво Саратовского ГТУ, 2000. — 140 с.
3. Аполов О.Г. Теория систем и системного анализа. Курс лекций. Уфа, 2012. – 274 с.
4. Асанов А.З. Введение в математическое моделирование динамических систем. Казань: Изд. Казанского гос. университета, 2007. – 205 с.
5. Белов П.Г. Системный анализ и моделирование процессов в техносфере. М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 512 с.

6. Бир Ст. Кибернетика и управление производством. / Пер. с англ. В. Я. Алтаева. – М.: Наука, 1963. – 276 с.
7. Боголюбова, М. Н. Системный анализ и математическое моделирование в машиностроении: учебное пособие / М. Н. Боголюбова; Национальный исследовательский Томский политехнический университет (ТПУ). – Томск: Изд-во ТПУ, 2010. – 123 с.
8. Болдин А.П. Основы научных исследований. М.: Издательский центр «Академия», 2012. — 336 с. 14. Боровой А., Херувимов А. Колебания и маятники. Ж. Квант. 1981. № 8. – С. 30 – 37
9. Яглом И.М. Математические структуры и математическое моделирование. М.: Сов. радио, 1980. – 144 с.
10. Самарский А.А., Михайлов А.П. Математическое моделирование: Идеи. Методы. Примеры. М.: Физматлит. 2005. – 320 с.
11. Седов Л.И. Методы подобия и размерности в механике. – М.: Наука, 1981. – 448 с. 38. Советов Б. Я., Яковлев С. А. Моделирование систем: учебное пособие. Изд.: Высшая школа. 2001. – 343 с.
12. Тарасик В. П. Математическое моделирование технических систем: учебник для вузов / В. П. Тарасик. – 2-е изд., испр. и доп. – Минск: Дизайн ПРО, 2004. – 640 с.

***Калидвожаҳо:** модел, ҳисоббарор, техника, математика, метафизика, усул, компьютер, таҷриба, мушоҳида, ченкунӣ*

Аннотация

ОСНОВНОЕ ЗНАЧЕНИЕ И ОПИСАНИЕ МАТЕМАТИЧЕСКОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ

Метод математической моделизации, описывающий ряд изучаемых явлений на математическом языке, широко применяется для изучения всех явлений природы и общественной жизни.

Этот «третий путь познания» предполагает пользу как теории, так и практики. С одной стороны, работая не с самим объектом, а с его моделью, мы можем относительно быстро и дешево исследовать его свойства и поведение во всех воображаемых ситуациях (теоретические преимущества). С другой стороны, вычислительные эксперименты с моделями объектов позволяют полагаться на мощь современных вычислительных методов и компьютерных технологий для детального и глубокого изучения объектов, которых недостаточно для чисто теоретических исследований (экспериментальные преимущества).

***Ключевое слово:** модель, вычисления, инженерия, математика, метафизика, метод, компьютер, эксперимент, наблюдение, измерение*

Annotation

THE MAIN MEANING AND DESCRIPTION OF MATHEMATICAL MODELING

The method of mathematical modeling, describing a number of studied phenomena in mathematical language, is widely used to study all phenomena of nature and social life.

This "third way of knowledge" assumes the benefits of both theory and practice. On the one hand, working not with the object itself, but with its model, we can relatively quickly and cheaply investigate its properties and behavior in all imaginary situations (theoretical advantages). On the other hand, computational experiments with object models make it possible to rely on the power of modern computational methods and computer technologies for detailed and deep study of objects, which are insufficient for purely theoretical studies (experimental advantages).

***Keywords:** model, computation, engineering, mathematics, metaphysics, method, computer, experiment, observation, measurement*

Маълумот дар бораи муаллиф: Тиллозода Гулнигори Қадриддин, магистранти соли якуми факултети математика, ихтисоси информатикаи ДДОТ ба номи Садриддин Айни. Тел.: 501203153

Рохбари илмӣ: н.и.и., дотсент Каримзода Ҳалима

Сведение об авторе: Тиллозода Гулнигори Қадриддин, магистрантка первого курса математического факультета по специальности информатика ТГПУ им. С. Айни.

About the author: Tillozoda Gulnigori Qadriddin, Master of Salt Awwali Faculty of Mathematics, specialty Informatics and DDOT Ban Nomi Sadriddin Ayni. Phone: 501203153

СОХТАНИ БАРНОМАҲО ДАР РЕҶАИ ВИЗУАЛИИ ЗАБОНИ БАРНОМАСОЗИИ VISUAL BASIC

Дар замони муосир компютер дар рушди илмҳои техникӣ ва табиӣ аҳмияти аввалидараҷа дорад. Вобаста ба тарақиёти илму техника забонҳои барномасозӣ ру ба тараққи мебошад. Давлатҳои пешрафтаи олам ба омӯзиши забонҳои барномасозӣ ин бахш диққати ҷидди додаанд ва дар асос ин поягузорӣ самарҳои дилхоҳро дастрас намудаанд.

Дар солҳои охир нисбати барномасозӣ шавқу рағбати зиёде пайдо гардидааст. Яке аз сабабҳои ин тараққиёти босуръати технологияи компютерӣ ва информатсионӣ мебошад, ки дар ин раванд роли барномасоз хеле калон аст. Агар шахс бо компютер сару кор дошта бошад, пас ҳатман шавқи барномасозӣ дар дили ӯ пайдо мегардад.

Яке аз забонҳои барномасозӣ ин забони Visual Basic мебошад. Ин забони барномасозии дорои имкониятҳои дорои реҷаи визуали ва консолӣ мебошад. Забони барномасозии Visual Basic ба гурӯҳи забонҳои барномасозии сатҳашон баланд дохил мешавад. Забонҳои барномасозии Visual Basic бо дигар забонҳои барномасозӣ алоқаи зич дорад. Якчанд мисолҳоро дар реҷаи визуали дида мебароем.

Мисоли 1. Ифодаи зеринро дида мебароем.

$$t = \frac{s * v}{s^2 + v^2} + |s - v|$$

```
Private Sub Command1_Click()
Dim s, v, t As Double
s = Val(Text1.Text)
v = Val(Text2.Text)
t = (s * v) / (s ^ 2 + v ^ 2) + Abs(s - v)
Text3.Text = Str(t)
End Sub
Private Sub Command2_Click()
Text1.Text = ""
Text2.Text = ""
Text3.Text = ""
End Sub
Private Sub Command3_Click()
End
End Sub
```

Дар ин барнома мо аз объектҳои label, text ва Command истифода бурдем. Объекти label барои нишонагузорӣ, text-ҳамчун барои дохил кардани информатсия ва Command-барои навиштани модули барнома хизмат мерасонад.

Мисоли 2. Матрисаи зеринро дида мебароем.

Элементҳои матрисаи додашударо ҷамъ ва зарб менамояд.

```
Dim a(1 To 1000, 1 To 100) As Integer
```

```

Dim s, t As Double
Private Sub Command1_Click()
t = 1
List1.Clear
w1 = Val(Text1.Text)
w2 = Val(Text2.Text)
For i = 1 To w1
For j = 1 To w2
a(i, j) = InputBox("кимати элементҳои масивии a(" + Str(i) + " " + Str(j) + ") -ро дохил кунед",
"пешниҳод", "дар инҷо дохил кунед")
Print a(i, j),
s = s + a(i, j)
t = t * a(i, j)
List1.AddItem ("a(" + Str(i) + " " + Str(j) + ")=" + Str(a(i, j)))
Next j
Print
Next i
End Sub
Private Sub Command2_Click()
Label3.Caption = Str(s)
End Sub
Private Sub Command3_Click()
Label4.Caption = Str(t)
End Sub
Private Sub Timer1_Timer()
Text = Label5.Caption
q = Len(Label5.Caption)
p = Left(Text, 1)
g = Right(Text, q - 1)
Label5.Caption = g + p
End Sub

```

Адабиёт:

1. Браун С. Visual Basic 6. Учебный курс. – СПб.: Питер, 2007. – 574 с.
2. Волчёнков Н. Г., Программирование на Visual Basic 6. Часть 1. – Москва, ИНФРА-М, 2002. – 260 с.
3. Волчёнков Н. Г., Программирование на Visual Basic 6. Часть 2. – Москва, ИНФРА-М 2002. – 260 с.
4. Волчёнков Н. Г., Программирование на Visual Basic 6. Часть 3. – Москва, ИНФРА-М 2002. – 260 с.
5. Князева М. Д., Программирование на Visual Basic 6: Учебный пособие. – М.: КУДИЦ-ОБРАЗ, 2006. – 176 с.
6. Қосимов И. Забони программасозии Visual Basic 6.0 ва маҷмӯи мисолу масъалаҳо. – Душанбе, 2010.
7. Лутфуллоев М.Д., Ёров М.Н. VBA(Visual Basic for Application) Амалияи барномасозӣ. – Хучанд, 2012.
8. Махмадҷусуф Ю., Элементҳои информатика барои ҳамагон. – Душанбе, 2007.
9. Микаэл Хальворсон., Microsoft Visual Basic 6.0 для профессионалов.
10. Муллоҷонов М., Тухлиев Қ., Файзиев М. Асосҳои программасозии Visual Basic. – Хучанд, 2008.
11. Сафронов И. К., Visual Basic в задачах и примерах. – СПб.: БХВ-Петербург, 2007. – 400 с.
12. Решение задач с применением VBA. – Худжанд, 2009.

Калиди вожаҳо: мошинаҳои техникаи ҳисоббарор, забони *Visual Basic*, тарақиёти илму техника, забонҳои барномасозӣ.

Аннотация
**СОЗДАВАЙТЕ ПРИЛОЖЕНИЯ В ВИЗУАЛЬНОМ РЕЖИМЕ ЯЗЫКА
ПРОГРАММИРОВАНИЯ VISUAL BASIC**

В наше время компьютер имеет первостепенное значение в развитии технических и естественных наук. В связи с развитием науки и технологий языки программирования развиваются. Развитые страны мира уделили пристальное внимание изучению языков программирования в этом секторе, и на этой основе этот фонд добился желаемых результатов.

В последние годы растет интерес к программированию. Одна из причин - быстрое развитие компьютерных и информационных технологий, в которых роль программиста очень важна. Если человек имеет дело с компьютером, то ему будет интересно программировать.

Один из языков программирования - Visual Basic. Это язык программирования с такими функциями, как визуальный и консольный режимы. Язык программирования Visual Basic относится к группе языков программирования высокого уровня. Языки программирования Visual Basic тесно связаны с другими языками программирования. Рассмотрим несколько примеров в визуальном режиме.

Ключевое слов: компьютеры, языки *Visual Basic*, научно – технический прогресс, языки программирования.

Annotation
**BUILD APPLICATIONS IN THE VISUAL MODE OF THE VISUAL BASIC PROGRAMMING
LANGUAGE**

In modern times, the computer is of paramount importance in the development of technical and natural sciences. Due to the development of science and technology, programming languages are evolving. The developed countries of the world have paid close attention to the study of programming languages in this sector, and on this basis, this foundation has achieved the desired results.

In recent years, there has been a growing interest in programming. One of the reasons is the rapid development of computer and information technology, in which the role of the programmer is very important. If a person is dealing with a computer, then he will definitely be interested in programming.

One of the programming languages is Visual Basic. It is a programming language with features like visual and console mode. The Visual Basic programming language belongs to the group of high-level programming languages. Visual Basic programming languages are closely related to other programming languages. Consider a few examples in visual mode.

Keywords: computer technology, languages *Visual Basic*, scientific and technical progress, programming Languages

Маълумот дар бораи муаллиф: Одинаев Хушбахт Боймахмадович, магистранти соли якуми ихтисоси информатикаи факултети математикаи ДДОТ ба номи С.Айни. Телефон: 555551425.

Роҳбари илмӣ: Начмиддинов Абдуғаффор

Сведения об авторе: Одинаев Хушбахт Боймахмадович, магистрант одного курса специальности информатики математического факультета ТГПУ им. С.Айни. Телефон: 555551425.

Научный руководитель: Наджмиддинов Абдуғаффор

About the author: Odinaev Khushbakht Boimahmadovich, the 1st years of Master Student in the Department of informatics Informatics, Faculty of Mathematics, DDOT named after S. Ayni. Tel.: 555551425.

Тангрибердыев Бегенч,
магистранти соли якуми факултети физика

ҶАМЪБАСТИ НИШОНДОДҶОИ ТАҶРИБАВӢ ОИДИ ГАРМОГУЗАРОНИИ ЭФИРҶОИ СОДДАИ МОЕЪ ДАР ФИШОРИ АТМОСФЕРӢ

Барои ҷамъбасти нишондодҳои таҷрибавӣ оиди гармогузаронии эфирҳои соддаи моеъ дар фишори атмосферӣ вобастагии функционалии зайл истифода мешавад [1]:

$$\frac{\lambda}{\lambda_1} = f\left(\frac{T}{T_1}\right), (1)$$

ин ҷо λ - гармогузаронӣ дар ҳарорати T , λ_1 - гармогузаронӣ дар ҳарорати T_1 ; $T_1 = 353\text{K}$.

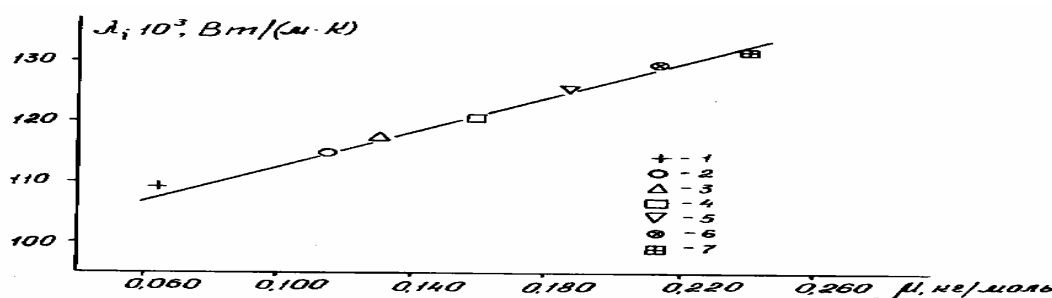
Тафтиши ифодаи (1) барои моддаҳои аз тарафи мо истифодашуда нишон дод, ки вай аз ҷиҳати миқдорӣ ва сифатӣ вобастагии ҳароратии гармогузаронии чунин моддаҳоро тавсиф медиҳад.

Иҷрошавии вобастагии (1) барои моддаҳои татқиқотӣ дар расми 1 оварда шудааст. Чӣ тавре, ки дар расм дида мешавад, ҳамаи нуқтаҳои таҷрибавӣ дар як хати рост ҷой гирифтаанд. Чунин хати рост бо муодилаи зерин итоат мекунад:

$$\lambda = \left(1,6 - 0,6 \frac{T}{T_1}\right) \cdot \lambda_1. (2)$$

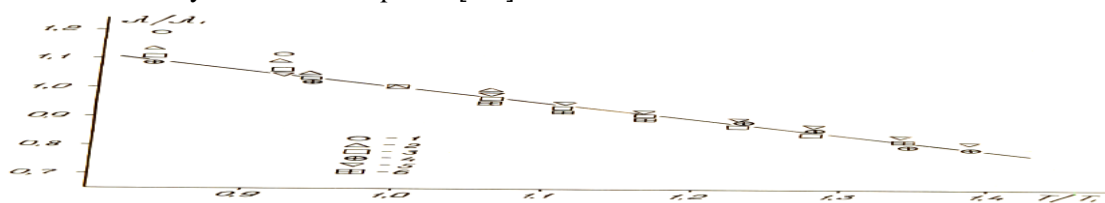
Бо ёрии муодилаи (2) метавон гармогузаронии эфирҳои соддаи татқиқшавандаро ва вобастагии он аз ҳароратро, дар сурати маълум будани λ ҳисоб кард.

Диккатҷалбкунанда мебуд, агар λ_1 -ро дар муодилаи (2) бо массаи молии эфирҳои соддаи татқиқшаванда алоқаманд кардан мебояд.

Расми 1. Вобастагии λ_1 аз массаи молӣ: 1-дибутилӣ, 2-дипропилӣ, 3-диэтилӣ, 4-диамилӣ, 5-дигексилӣ, 6-дигептилӣ, 7-диоктилӣ.

Чӣ тавре, ки аз расми (1) дида мешавад, бо баланд шудани массаи молӣ гармогузаронии эфирҳои содда бо қонуни хаттӣ меафзояд [2-4].

Расми 2. Вобастагии нисбати гармогузарониҳо $\frac{\lambda}{\lambda_1}$ аз нисбати ҳароратҳо $\frac{T}{T_1}$ барои эфирҳои соддаи моеъ дар фишори атмосферӣ: 1-дипропилӣ, 2-дибутилӣ, 3-диамилӣ, 4-дигексилӣ, 5-дигептилӣ, 6-диоктилӣ.

Муодилаи чунин хати рост, ки дар расми 2 оварда шудааст, намуди зерин дорад:

$$\lambda_1 = 0,15\mu + 0,1 \text{ (Вт/м.К)} \quad (3)$$

Аз муодилаҳои (3) ва (2) ҳосил мекунем:

$$\lambda = (1,6 - 0,6 \frac{T}{T_1})(0,15\mu + 0,1) \text{ (Вт/(м} \cdot \text{К)} \quad (4)$$

Бо ёрии муодилаи (4) гармогузаронии эфирҳои соддаи ба тарзи таҷрибавӣ таҳқиқшударо ҳисоб намудан мумкин аст, ки дар фишори атмосферӣ ва ҳароратҳои гуногун гирифта шудаанд.

Барои чунин ҳисобкуниҳо зарур аст, ки танҳо ба қимати массаи молии эфирҳои содда бояд таъна намуд ва доништан мебошад.

Адабиёт:

1. Гусейнов К. Д., Маджидов Х. – ЖФХ, 1972. – Т.56. – С.1363.
2. Маджидов Х., Сафаров М.М., Зубайдов С. Докл. АН Тадж. ССР. – 1988.-Т. 31. - № 5.- С. 317-321.
3. Маджидов Х., Нуриддинов З., Сафаров М. М. - Труды VIII ТСВ-1989.
4. Маджидов Х., Зубайдов С. - Докл. АН Тадж. ССР. – 1981.-Т. 24. - № 3.- С. 169-172.

Калидвожаҳо: гармигузаронӣ, моеъ, газ, гармӣ, фишор, эфир, интиқол.

Аннотация

ТЕПЛОПРОВОДНОСТЬ ПРОСТЫХ ЖИДКИХ ЭФИРОВ ПРИ АТМОСФЕРНОМ ДАВЛЕНИИ

Функциональная зависимость от простая жидкость при атмосферном давлении использована для обобщения экспериментальных данных по теплопроводности эфиров. О уравнению можно рассчитать теплопроводность исследуемых эфиров и зависимость от температуры при определенной скорости.

Ключевые слова: теплопроводность, температуры, жидкость, эфир, газ, атмосферном.

Annotation

THERMAL CONDUCTIVITY OF SIMPLE LIQUID ETHERS AT ATMOSPHERIC PRESSURE

Functional dependence on a simple liquid at atmospheric pressure is used to summarize the expert data on the thermal, conductivity of ethers. The equation can be used to calculate the thermal conductivity of the studied ethers and the dependence on temperature at a certain speed.

Keywords: temperature, liquid, gas, ether, thermal conductivity.

Маълумот дар бораи муаллиф: Тангрибердыев Бегенч Худайберанович, магистранти соли якуми факултети физикаи ДДОТ ба номи Садриддин Айни бо ихтисоси физика 1-020502. Тел.: 931788798

Роҳбари илми: Нейматов А.

Сведения об автор: Тангрибердыев Бегенч Худайберанович, магистрант первого курса физического факультета Таджикского государственного университета им. Садриддина Айни по специальности физика 1-020502. Телефон: 931788798

Научный руководитель: Нейматов А.

About the author: Tangriberdyev Begench Khudaiberanovich, 1st year master of physical fakulty of the Tajik State University named after Sadrididdin Aini with a degree in physical 1-020502. Phone: 931788798

Қурбонов Далерҷон Чиллаевич,
магистранти соли дуҷуми факултети химия

МУАЙЯН НАМУДАНИ НАМАҚҲОИ МЕТАЛЛҲОИ ВАЗНИН ДАР ТАРКИБИ ИЛОВАҲОИ ҒИЗОГӢ

Хатарнокии истифодабарии иловаҳои ғайрибиологӣ дар мавриди нокифоя ба роҳ мондани назорат аз болои сифат ва бехатарии онҳо дар он аст, ки метавонанд дар таркибашон чунин маводҳо ва моддаҳои барои организм таъсири манфидошта мавҷуд бошанд:

- компонентҳои маълуми биологӣ ғайрибиологӣ, ки метавонанд сабаби реаксияҳои изофагӣ ва барои ҳаёт хайфнок гарданд (эффекти мутагенӣ, зарарбинии чигар ва гурдаҳо, норасоии дилу рағҳо, реаксияҳои анафилактикӣ);

- пайвастиҳои ва дорувориҳои азҳадғаол ва токсикологӣ, ки дар маводҳои ахбороти, дастурҳо ва сертификат дарҷ нагардидаанд;

- компонентҳои экзотикии кам ё умуман омӯхтанашуда, ки таъсиршон ба организми инсон номаълум аст;

- бофтаҳои ҳайвонот, ки дар онҳо мавҷудияти бемориҳои сироятӣ назорат карда намешавад [1, 10].

Баҳогузориҳои гигиеники иловаҳои ғайрибиологӣ чунин назоратихоро дар бар мегирад:

- мавҷудияти элементҳои таъсири токсикологӣ дошта (сурб, арсен, кадмий, мис, симоб, манган, оҳан);

- пестицидҳо (гексахлорциклогексан, ДДТ вამетаболитҳои он, гептахлор, алдрин);

- радионуклидҳо (цезий 137, стронций 90);

- нишондиҳандаҳои микробиологӣ (салмонелла, хамиртуршҳо, пӯпанакҳо).

Ҳамин ҳел, дар мавриди додани иҷозат ба истифодабарии иловаҳои ғайрибиологӣ дар таркиби ғизо нишондиҳандаи асосӣ ин мавҷудияти ҳулосаи санитария эпидемиологӣ ва рақами бақайдгирӣ, ки мувофиқан аз тарафи ду органи назоратӣ- Хадамоти назорати давлатии санитария эпидемиологӣ ва Хадамоти давлатии назорати ғайрибиологӣ фармасевтии Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дода мешаванд, мебошанд. Ин шакли баҳогузорӣ дар назорати сифат ва бехатарии иловаҳои ғайрибиологӣ ба кадом натиҷаи нисбӣ оварда мерасонад вақт нишон медиҳад [1, 2-5].

Таҳлили миқдори микроэлементҳои вазнин (Pb, Cu, Hg, Zn, Mn, Fe) бо усулҳои анъанавии физикӣ-кимиёвӣ (спектрофотометрӣ, поларографӣ, фотометрӣ ва ғ.) дар таркиби намунаҳо, тайёрнамудани пешакии намунаро талаб мекунад, зеро металлҳо дар аксари маҳсулоти ғизоӣ дар ҳолати пайвастиҳои устуворқарор доранд. Азбаски ҳамаи ин элементҳо ба оилаи d - элементҳо мансубанд, онҳо комплексҳои хеле пурқуввати органикӣ ҳосил меkunанд, ки барои муайянкунии миқдори онҳо дар таркиби маводҳои ғизоӣ ҳалал мерасонанд. Аз ин рӯ, пеш аз ҳар гуна таҳлил, пеш аз ҳама вайрон намудани комплексҳои органикии намуна лозим аст. Дар таҳлили химиявӣ минерализатсия - ҳамчун вайронкунии комплексҳои органикии таркиби маводҳои ғизоӣ ва дар шакли пайвастиҳои устувори ғайриорганикӣ ҷудо кардани металлҳои вазнин, ки барои таҳлили минбаъда қулай мебошанд, фаҳмида мешавад.

Барои муайян намудани намақҳои металлҳои вазнин дар таркиби маводҳои ғизоӣ дар озмоишгоҳҳо, намунаҳои маҳсулоти воридшударо ба ҳокистар табдил медиҳанд, ки ин амал дар таҳлили лабораторӣ бо номи ҳокистаркунонӣ ё худ минерализатсия маълум аст. Одатан усулҳои анъанавии тайёр кардани намунаҳои маҳсулоти ғизоӣ барои таҳлил ин усули ҳокистаркунӣ ё худ минерализатсияи хушк ва тар мебошанд. Моҳияти минерализатсияи хушк дар он аст, ки намуна дар дар печи муфлӣ (расми 2) дар ҳарорати 450-550°C ба ҳокистар табдил дода мешавад. Ягона маводи химиявӣ дар усули ҳокистари хушк ин оксигени атмосфера мебошад, ки бо ёрии он матритсаи органикӣ, ки асоси тамоми маҳсулоти ғизогист оксид мешавад. Пеш аз ҳокистаркунӣ, намунаи гирифташударо дар гарелкаи газӣ ё дар

Расми 1. Электроплитка ва печи муфелӣ барои ҳокистаркунонии намунаҳои маводи ғизоӣ

электроплиткаи озмоишгоҳӣ хушк мекунанд. Бо ин мақсад массаи муайяни намунаи таҳлилшавандаро ба тигели фарфорӣ, корундӣ, ё платинагӣ ҷойгир намуда, як – ду чакра кислотаи сулфат ё нитрати консентронида то хушкшавиаш гарм мекунанд. Агар реаксия дар ин маврид хело шадид гузарад, гармикуниро қатъ менамоянд. Гармкунӣ то қатъ шудани хориҷшавии омехтаҳои газӣ идома дода мешавад. Пас аз сиёҳранг шудани намунаҳо тегелро ба печи муфеллӣ мегузаронанд. То ба 300°C баланд шудани ҳарорати печ, дар ҳар як соат ҳарорати он 50°C зиёд карда мешавад. Дар ин ҳарорат намунаҳо 2 соат нигоҳ дошта мешаванд. Пас аз ин барои ба анҷом расидани раванди ҳокистаркунӣ ҳарорати танӯро тақрибан 50°C дар як соат зиёд карда то ба 550°C мерасонанд. Тигелро бо намуна дар ин ҳарорат тақрибан 6 соат нигоҳ медоранд. Тегелро аз печ гирифта барои хунуккунӣ ба эксикатор мегузаронанд. Ҳокистарро бо 1 см^3 об ва 1 см^3 кислотаи нитрат тар намуда, аз сари нав барои бухоршавӣ дар электроплитка гарм намуда, пас аз ба анҷом расидани бӯғшавӣ тигелро боз печи муфелӣ баргардонидани дар муддат 30 дақиқа то дар ҳароарти 550°C гарм мекунанд. Ин амалро то он даме такрор мекунанд, ки ҳокистар дар тигел аз карбон тоза бошад, яъне сафед шавад. Барои риояи техникаи беҳатарӣ электроплитка ва печи муфелӣ бояд дар дохили ҷевони ҳавокаш ҷойгир шуда бошанд, зеро ҳангоми ҳокистаркунӣ дар натиҷаи таҷзия кислотаи сулфат ва нитрат омехтаи газии иборат аз оксидҳои нитрогену сулфурхосил мешаванд, ки ба саломати хатарноканд. Ғайр аз ин ҳангоми интиқолдиҳӣ ба ҷои дигар ё нигоҳ доштани онҳо дар байни амалиётҳо, тигелҳо бо сарпӯшҳо пӯшонидани дар дохили эксикатор нигоҳ медоранд. Ба ҳокистари дар тигел ҳосилшуда $1,0\text{ мл}$ об ва $0,5\text{ мл}$ кислотаи нитрат илова намуда то ҳалшавиаш дар электроплитка гарм мекунанд. Маҳлулро ба колбаи ченкӣ гузаронида ҳаҷмашро бо ёрии оби муқаттар ба 10 мл мерасонанд.

Расми 2. Электроплитка барои хушккунии намунаҳо

Усули минерализатсияи тар ба пурра оксидшавии моддаҳои органикӣ бо оксидантҳои қавӣ дар ҳарорати $150-200^{\circ}\text{C}$ асос ёфтааст. Усули минерализатсияи "тар" ҳарорати баландро талаб намекунад, аз ин рӯ талафоти моддаҳои зудбухоршаванда (ба монанди симоб) ба назар намерасад. Бартарии ин усул низ маҳз дар ҳамин аст. Норасоии ин усул дар он аст, ки ҳарочоти

зиёди вақт ва харчи миқдори зиёди реактивҳо-асосан оксидкунандаҳоро талаб менамояд. Истифодабарии ин миқдор оксидкунандаҳо метавонад манбаи ифлосшавии намуна ва муҳити атроф гарданд. Оксидантҳои маъмулан истифодашаванда инҳоянд: HNO_3 - H_2SO_4 - HClO_4 ; HNO_3 - HClO_4 ; HClO_4 - H_2SO_4 ; HNO_3 - H_2O_2 . Оксидуниро бо пероксиди гидроген ё перманганати калий низ гузаронидан ҷоиз аст [3]. Барои пурра нест кардани моддаҳои органикӣ дар таркиби хокистари ҳосилшаванда, ки пас аз коркард бо омехтаи кислотаи сулфат ва нитрат боқӣ мондаанд, ба намунаи дар тигел буда маҳлули пероксиди гидроген ё перманганати калий илова менамоянд. Баъзан омехтаи кислотаҳои сулфат ва хромат, перманганати калий дар муҳити турш ё ишқорӣ ва ғайраро истифода мебаранд.

Расми 4. Эксикатор барои нигоҳдорӣ ва хунуккунии тигелҳо.

Ҳангоми интихоби реактивҳо тозагии онҳо, ба вуҷуд омадани моддаҳои халалрасонанда ва ба ин усули муайян мувофиқ будани усули минерализатсияро ба назар гирифтани мешаванд.

Ҳаминро бояд қайд намуд, ки пеш аз ба маҳлул гузаронидани намунаҳои хокистаршуда хокистарнокии намунаҳоро бо % муайян менамоянд. Барои ин дар тарозуи аналитикӣ массаи намунаи хушк пеш аз хокистаркунӣ ва баъд аз хокистарноккунӣ барқашидашуда дар асоси натиҷаҳои ба даст омада тавассути формулаи зерин хокистарнокӣ чен карда мешавад:

$$W = \frac{m_2}{m_1} \times 100\%$$

Расми 5. Тарозуи таҳлилӣ

Спектрофотометрия (абсорбция) - усули физико-химиявии омӯзиши таркиби химиявии маҳлулҳо ва ҷисмҳои сахт дар асоси омӯзиши спектри нурҳои ултрабунафш, намоён, инфрасурх мувофиқан дар ҳудуди 200-700 нм, 400-760 нм ва > 760 нм мебошад. Яъне усули спектрофотометрии таҳлил ба фурубарии спектралӣ-селективии ҷараёни энергия дар шакли нурҳои ранга ҳангоми гузаштан аз таркиби маҳлули санҷидашаванда асос ёфтааст. Ин усул имкон медиҳад, ки вобастагии концентратсияи инградиентҳои алоҳидаи омехтаҳои моддаҳои ранга, аз фурубарии нурҳои дарозии мавҷашон максималӣ муайян карда шавад. Он нисбат ба усули фотоэлектрориметрӣ хассостар ва дақиқтар аст. Усули спектрофотометрии таҳлил барои чен кардани фурубарии рӯшноӣ дар минтақаҳои гуногуни спектри намоён, дар минтақаҳои спектри ултрабунафш ва инфрасурх истифода шуда, имкониятҳои таҳлили

методро ба таври назаррас васеъ мекунад. Усули спектрофотометрӣ дар минтакаи ултрабунафши спектр имкон медиҳад, ки омехтаҳои ду ва се ҷузъии моддаҳо ба таври инфиродӣ муайян карда шаванд. Муайян кардани миқдори ҷузъҳои омехта ба он асос ёфтааст, ки зичии оптикӣ ҳама гуна омехта ба маҷмӯи зичии оптикӣ ҷузъҳои алоҳида баробар аст.

Бо мақсади муайян намудани намакҳои металлҳои вазнин дар таркиби маводҳои ғизоӣ мо аз намунаҳои иловаҳои фаъоли биологии Биоцинк, Кордиценс, Биокальсий, Черника форте, Чай антилипидный ва Интеллант истифода намудем. Пас аз гузаронидани ҳокистарнокӣ, ҳокистари ҳосилшударо ба маҳлул гузаронида, консентратсияи намакҳои металлҳои вазнинро дар спектрофотометри тамғаи DR-1900, истеҳсоли ширкати HACH, Канада, соли бароришаш 2017, муайян намудем (расми 6). Ҳаминро бояд қайд намуд, ки ҳуди ин ширкат тест-системаҳои тайёр барои муайяннамудани намакҳои металлҳои вазнинро дорад. Бартари асбоб дар он аст, ки бо барномаи компютерӣ мучахҳаз буда, ҳар кадом инградиент калибровкаи истеҳсолкунандаро дошта, ҳуди асбоб ҳангоми ба кор шурӯъ кардан онро барқарор менамояд. Яъне ҳоҷат ба тайёр намудани маҳлулҳои кориву стандартӣ ва сохтани графики муқоисавӣ нест. Ин имконият медиҳад, ки дар муддати кӯтоҳ ва бе мушкilot таҳлилҳо гузаронида шаванд. Консентратсияи ионҳои Pb^{2+} , Cu^{2+} , Cr^{VI} , Zn^{2+} , $Mn_{умумӣ}$, Fe^{2+} матаносибан дар дарозии мавҷҳои 477 нм, 425 нм, 540 нм, 620 нм, 525 нм ва 510 нм муайян карда шуданд. Натиҷаҳои таҳлил дар ҷадвали зер оварда шудаанд:

Расми 6. Спектрофотометри тамғаи DR-1900

Ҷадвали 1. Натиҷаҳои таҳлили мавҷудияти металлҳои вазнин дар иловаҳои фаъоли биологӣ

№	Номгӯи маҳсулот	Pb^{2+}	Cu^{2+}	Cr^{VI}	Zn^{2+}	$Mn_{умумӣ}$	Fe^{2+}
1.	Биоцинк (мг/кг)	0,80	15,62	2,30	292,50	0,80	6,20
2.	Кордиценс (мг/кг)	0,50	10,20	1,10	42,61	0,092	8,65
3.	Чай антилипидный	1,32	22,75	4,13	66,25	0,74	10,26
4.	Биокальций (мг/кг)	0,25	6,89	0,70	28,64	0,06	0,65
5.	Интеллант (мг/кг)	0,48	14,83	0,91	73,39	0,08	2,28
6.	Вамелан (мг/кг)	0,62	16,22	0,63	52,13	0,06	0,42

Таҳлилҳо дар озмоишгоҳи токсикологии Хадамоти назорати давлатии санитарияю эпидемиологии Вазорти тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида шуданд. Чи хеле, ки дида мешавад, қариб дар ҳамаи намунаҳо миқдори намакҳои металлҳои вазнин аз ҳадди ҷоизи муқарраргардида зиёд аст. Сабаби дар он аст, ки ин маводҳо ҳамчун доруворӣ дар дорухонаҳо фурӯхта шуда, бо тавсияи табибон истеъмол карда мешавад [7, 8].

Адабиёт:

1. Пилат Т.Л. Производственные группы БАД. // «Пищевая промышленность» 2004. №6. с.101. журнал «Самая», январь 2006.
2. Крайнов А.Н. Витамины и минералы. – Москва, 2003.
3. Островская В.М., Фомин Н.А. //Высокоочищенные вещества, 1987, № 4, 183.
4. Кушнер М. М., Классовская Н. А., Земский Б.П. АС СССР 1698756. БИ 1989, № 46
5. Онищенко Г. Г. Об усилении Госсанэпиднадзора за производством и оборотом БАД. // «Экологический вестник России» 2005. №2. С. 27.
6. Доктор Уоллок. Умершие доктора не лгут. 2003.
7. Драчева Л. В. Правильное питание, пищевые и биологически активные добавки. // Пищевая промышленность 2001. №6. С. 85.
8. Широкова И. Пограничные рынки // Ремедиум. 2002. №11. С. 15.

Калидвожаҳо: *иловаҳои гизоӣ, консентратсия, намакҳои металлҳои вазнин, таҳлили физико-химиявӣ, минерализатсия, спектрофотометрия, ингредиент, инсентивнокӣ.*

Аннотация**ОПРЕДЕЛЕНИЯ СОЛЕЙ ТЯЖЕЛЫХ МЕТАЛЛОВ В СОСТАВЕ ПИЩЕВЫХ ДОБАВОК**

В статье рассмотрены основные методы определения солей тяжелых металлов (Pb^{2+} , Cu^{2+} , Cr^{VI} , Zn^{2+} , $Mn_{общ.}$, Fe^{2+}) в составе пищевых добавок, которые широко используются в медицине в качестве биологически активных добавок (БАД). Указанно, что для определения наименьшей концентрации этих ингредиентов целесообразно использовать метод спектрофотометрического анализа.

Ключевые слова: *пищевые добавки, концентрация, соли тяжелых металлов, физико-химические анализы, минерализатсия, спектрофотометрия, ингредиент, инсентивнокӣ.*

Annotation**DETERMINATION OF HEAVY METAL SALTS IN THE COMPOSITION OF FOOD ADDITIVES**

The article discusses the main methods for determining the salts of heavy metals (Pb^{2+} , Cu^{2+} , Cr^{VI} , Zn^{2+} , $Mn_{tot.}$, Fe^{2+}) in the composition of food additives that are widely used in medicine as biologically active additives (BAA). It is indicated that to determine the least concentration of these ingredients it is advisable to use the method of spectrophotometric analysis.

Keywords: *food additives, concentration, heavy metal salts, physicochemical analyzes, mineralization, spectrophotometry, ingredient, incentive.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Курбонов Далерҷон, магистранти соли дуҷуми ихтисоси ИМ-31.05.01.02-химия, ДДОТ ба номи Садриддин Айни.

Рохбари илмӣ: дотсент Тошов А.Ф.

Сведения об авторе: Курбонов Далерҷон, магистрант второго курса специальности ИМ-31.05.01.02-химия ТГПУ имени Садриддина Айни.

About the student: Qurbonov Dalerjon, magistr of the second course of the specialty ИМ-31.05.01.02-chemistry TSPU named after Sadriddin Aibi.

ТАҲҚИҚИ ЧАСПАКИИ МАҲЛУЛҲОИ ПОЛИСТИРОЛ ДАР ҲАРОРАТ ВА ФИШОРҲОИ ГУНОГУН

Дар лабораторияи илмӣ кафедраи физикаи умумӣ, хосиятҳои гармофизикии моддаҳо, алаҳхусус часпакии динамикӣ, инчунин зичии маҳлулҳо дар ҳарорат ва фишори баланд таҳқиқ карда мешаванд [1, 4].

Барои муқаррар намудани гармогузаронӣ, ҳароратгузаронӣ, зичӣ ва часпакии динамикии моддаҳо дар параметрҳои баланди ҳолат назарияи монандии термодинамикӣ ба намуди функсияи зерин истифода бурда шудааст:

$$\left(\frac{\eta_{P,T}}{a_{P,T} \cdot \rho_{P,T}}\right) / \left(\frac{\eta_{P,T}}{a_{P,T} \cdot \rho_{P,T}}\right)_1 = f \left[\left(\frac{\lambda_{P,T}}{C_{P,T} \cdot a_{P,T} \cdot \rho_{P,T}}\right) / \left(\frac{\lambda_{P,T}}{C_{P,T} \cdot a_{P,T} \cdot \rho_{P,T}}\right)_1 \right], (1)$$

инҷо $\eta_{P,T}$, $\rho_{P,T}$, $C_{P,T}$ - мутобиқан часпакии динамикӣ, интиқоли ҳарорат, зичӣ ва гармиғунҷоиши хос ҳангоми ҳарорати T ва фишори P :

$$\left(\frac{\lambda_{P,T}}{C_{P,T} \cdot a_{P,T} \cdot \rho_{P,T}}\right)_1, \text{ ҳангоми } \left(\frac{\eta_{P,T}}{a_{P,T} \cdot \rho_{P,T}}\right)_1 = 2,4.$$

Масалан, иҷрошавии вобастагии (1) барои маҳлулҳои полимерӣ дар расми 1 нишон дода шудааст. Тавре, ки аз расм дида мешавад, нуктаҳои таҷриба қад-қадӣ хати рост мунтазам ҷой гирифтаанд. Муодилаи ин хати рост намуди зеринро дорад:

$$\left(\frac{\lambda_{P,T}}{C_{P,T} \cdot \rho_{P,T}}\right) / \left(\frac{\eta_{P,T}}{a_{P,T}}\right)_1 = 9,52 \left[\left(\frac{\lambda_{P,T}}{C_{P,T} \cdot a_{P,T} \cdot \rho_{P,T}}\right) / \left(\frac{\lambda_{P,T}}{C_{P,T} \cdot a_{P,T} \cdot \rho_{P,T}}\right)_1 \right] = 8,62 (2)$$

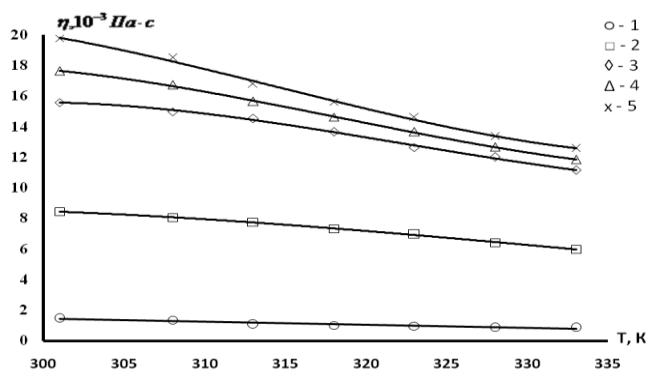
Бо ёрии муодилаи (2) метавон часпакии динамикии маҳлулҳои полистиролро вобаста ба ҳарорат ва фишор ҳисобу китоб намуд, ки дар соҳаи васеи ҳарорату фишор қарор дорад ва ин ҳангоми муайян будани қиматҳои $\lambda_{P,T}$, $C_{P,T}$, $a_{P,T}$, $\rho_{P,T}$ ва $\left(\frac{\lambda_{P,T}}{C_{P,T} \cdot a_{P,T} \cdot \rho_{P,T}}\right)_1$ сураат мегирад.

Қиматҳои ҳисобу китобёфтаи часпакии динамикӣ мувофиқи муодилаи (2) бо ҳатогии 2–6% бо нишондодҳои таҷрибавӣ мувофиқ меоянд.

Барои муайян кардани часпакии динамикии маҳлулҳо дастгоҳ бо часпакисанҷи найчагӣ таъмин карда шудааст. Ҳатогии умумии нисбии часпакии динамикӣ ҳангоми эҳтимолияти эътимодноки $\alpha = 0,95$ ба 2,6% ва 0,01% баробар мебошад. Натиҷаҳои таҷрибавии часпакии динамикӣ, консентратсияи полистирол, ки дар фишори атмосферӣ ва ҳароратҳои гуногун ба даст оварда шудааст, дар ҷадвали 1 оварда ва дар расми 1 нишон дода шудааст [4].

Ҷадвали 1. Вобастагии коэффитсиенти часпакии динамикӣ ($\eta \cdot 10^{-3} \text{ Па} \cdot \text{с}$) вобаста ба ҳарорат ва консентратсияи полистирол

Консентратсия, Т, К	301	308	313	318	323	328	333
$\text{C}_6\text{H}_6 + 0,2 \text{ г/длПС}$	1,46	1,35	1,08	1,02	0,97	0,86	0,85
$\text{C}_6\text{H}_6 + 0,4 \text{ г/длПС}$	8,44	8,05	7,75	7,33	6,95	6,41	5,99
$\text{C}_6\text{H}_6 + 0,6 \text{ г/длПС}$	15,57	14,98	14,53	13,66	12,63	12,01	11,15
$\text{C}_6\text{H}_6 + 0,8 \text{ г/длПС}$	17,63	16,72	15,64	14,63	13,65	12,67	11,85
$\text{C}_6\text{H}_6 + 1,0 \text{ г/длПС}$	19,77	18,50	16,77	15,62	14,60	13,36	12,58

Расми 1. Вобастагии коэффитсиенти динамикии маводҳои тадқиқотӣ аз ҳарорат ва консентратсияи маҳлули полистирол: 1- 0,2 г/дл; 2-0,4 г/дл; 3- 0,6 г/дл; 4 -0,8 г/дл; 5- 1,0 г/дл.

Чӣ тавре, ки аз графики дар расм ва ҷадвали 1 овардашуда дида мешавад, бо афзоиши ҳарорат коэффитсиенти ҳаспакии динамикии маҳлулҳои тадқиқотӣ кам мешавад, ва бо зиёдшавии консентратсияи полистирол дар бензол аз рӯи қонуни экспоненсионалӣ меафзояд.

Адабиёт:

1. Взаимосвязь между динамической и термодинамической характеристиками растворов системы бензола и полимера при атмосферном давлении, $T=293\text{K}$. Вестник Таджикского Национального Университета. Серия естественных наук 2018 №1. – Душанбе, 2018. Стр.131-137.
2. Плотность, динамическая вязкость и коэффициент преломления света растворов системы полистирола и бензола при атмосферном давлении. Материалы республиканской научно – практической конференции «Техника и технология: основные проблемы, достижения и инновации». Стр. 138-139. – Душанбе, 16 мая 2018.
3. Маджидов Х., Зубайдов С. Теплопроводность дипропилового эфира при различных температурах и давлениях. ДАН Тадж. – ССР: 1983, №3, с. 169-172.
4. Маджидов Х., Неъматов А. Теплофизические свойства растворителей и растворов полистирола в широком интервале температур и давлений. Тез. докладов межд. школы – семинара. Реофизика и теплофизика неравновесных систем. – Минск, 1991. – С.154-157.

Калидвожаҳо: гармогузаронӣ, полистирол, ҳарорат, фишор, зичӣ

Аннотация

ИССЛЕДОВАНИЕ ВЯЗКОСТИ РАСТВОРОВ ПОЛИСТИРОЛА ПРИ РАЗЛИЧНЫХ ТЕМПЕРАТУРАХ И ДАВЛЕНИЯХ

Для определения динамической вязкости раствора прибор снабжен клеевым тубиком. Суммарная относительная погрешность динамической вязкости с доверительным интервалом $\alpha=0,95\%$ составляет 2,6% и 0,01% соответственно.

Ключевые слова: теплонаведение, полистирол, температура, давление, плотномер.

Annotation

STUDY OF THE VISOCOSITY OF POLYSTYRENE SOLUTIONS AT VARIOUS TEMPERATURES AND PRESSURES

To determine the dynamic viscosity of the solution the device is equipped with a tube adhesive. The total relative error of the dynamic viscosity with a confidence interval of $\alpha = 0,95\%$ is 2,6% and 0,01% respectively.

Keywords: heat conductors, polystyrene, temperature, pressure, dense.

Маълумот дар бораи муаллиф: Самадова Манижа Абдуназаровна, магистранти соли якуми факултети физика, бо ихтисоси физика 1-020502, ДДОТ ба номи Садриддин Айни. Тел.: 904112283

Рохбари илмӣ: Мачидов Х.

Сведения об автор: Самадова Манижа Абдуназаровна, магистрантка первого курса физического факультета по специальности физика 1 – 020502.Таджикского государственного университета им. Садриддин Айни. Телефон: 904112283.

Научный руководитель: Мачидов Х.

About the author: Samadova Manizha Abdunazarovna, -1st year master of physical fakulty of the Tajik State University named after Sadrididdin Aini with a degree in physic 1 -020502. Phone: 904112283.

Scientific adviser: Majidov H.

**ТАЪРИХИ ПАЙДОИШИ ЗАБОНҲОИ БАРНОМАСОЗИИ BASIC, QUICKBASIC,
TURBOBASIC, VISUAL BASIC ВА VBA**

Basic. Забони барномасозии Basicро устодони коллеҷи Дартмути штати Нью-Гампшир - и ШМА Джон Кемен ва Томас Куртс соли 1964 кор карда баромаданд. Ин забон ҳамчун забони омӯзиши сода барои барномасозони навомӯз пешбини шуда буд. Маънои аслии калимаи Basic чунин аст: «Beginner's All-purpose Symbolic Instruction Code», яъне «Забони бисёрмақсадаи рамзӣ барои навомӯзон» мебошад.

QuickBasic ва TurboBasic. Дар охири солҳои 80-уми қарни XX қариб даҳҳо системаҳои Basic аз ширкатҳои гуногуни машҳури ҷаҳон пайдо шуданд. Байни ин ширкатҳо рақобат буд. Аммо рақобати асосӣ байни QuickBasic-и ширкати Microsoft ва TurboBasic-и ширкати Borland меафт.

Умуман рақобати байни ин ду ширкати коркарди муҳитҳои барномасозӣ, дар бораи забонҳои: Basic, Pascal ва C., меафт. Натиҷаи ин рақобати ноаён соли 1989 ба норозигии умумиҷаҳонӣ оварда расонд, ки ширкати Microsoft аз дастгирии Pascal ва ширкати Borland аз дастгирии Basic даст кашиданд.

Соли 1975 коркарди транслятор-интерпритатори Basic барои МЭХ-и хурди Altair 8800 лоиҳаи Билл Гейтс ва Пол Аллен дар ширкати навбунёди Microsoft пайдо шуд. Дар ҳамон солҳо ин ҳар ду кормандони асосии ширкати навбунёди Microsoft буданд. Асосгузори Visual Basic барномасоз Алан Купер мебошад, ки охири солҳои 80-ум ин забонро кор карда барнома, ба ширкати Microsoft фурухтааст. Соли 1990 варианти кутӯҳкардашудаи QuickBasic бо номи QBasic дар системаи оператсионии MS-DOS дохил карда шудааст.

Visual Basic. Аввали солҳои 90-ум ширкати Microsoft барои коркард ва амалӣ гардонидани системаи оператсионии нави Windows ҷаҳлона муборизаро бар зидди системаи оператсионии куҳнашудаи худ MS DOS сар кард.

Соли 1991 бо шиори «Акнун барномасозӣ навомӯз ҳам бо осонӣ метавонад иловаҳоро барои Windows созад» аввалин версияи Microsoft Visual Basic пайдо шуд. Дар ҳамон лаҳза Microsoft ба имкониятҳои Visual Basic баҳои хоксорона дода, эътироф намуд, ки Visual Basic барои навомӯзон ва барномасозони навқори ин соҳа нигаронида шудааст. Он вақт вазифаи асосӣ ба бозор баровардани таҷҳизоти одди ва қулай барои коркарди иловаҳои Windows буд. Дар ҳамон солҳо барои муҳити системаи нави Windows сохтани барнома, ҳатто барои барномасозии ихтисосманд хело ҳам вазнин буд. Мақсади принципалии ин барнома амали гардонидани ҳодисаҳо, идоракуниҳо ва сохтани барномаҳои визуалӣ дар муҳити Windows буд, ки аз схемаҳои классикии коркарди барномаҳо ба кулли фарқ мекунад.

Шумораи истифодабарандагони Visual Basic афзуд. Соли 1995 версияи нави Visual Basic 4.0 амалӣ шуд. Ин система системаи васеъпаҳнгардида дар сохтани иловаҳои Windows эътироф шуд. Ҳоло бошад версияи Visual Basic 6.0 истифода гардида, версияи 7.0-уми ин барнома низ пайдо шудааст.

Дар охири соли 1993 ширкати Microsoft сохтани системаи нави универсалии барномасозӣ барои масъалаҳои амалиро эълон намуд, ки он Visual Basic for Applications (VBA, Visual Basic барои иловаҳо) ном дошт. Ин системаи барномасозӣ дар асоси Visual Basic сохта шуда буд. Системаи нав аввал дар дастаи барномаҳои офиси амали гардонидани шуд. Нахустин варианти VBA 1.0 дар MS Office 4.0 пайдо шуд ва он танҳо дар барномаҳои Excel 4.0 ва Project 6.0 истифода бурда мешуд.

Дар охири соли 1996 варианти нави MS Office 97 пайдо шуд ва дар он муҳити ягонаи барномасозии VBA 5.0 амали гардида, дар барномаҳои Excel, Word ва PowerPoint истифода мебуданд. VBA 5.0 муҳити коркарди Visual Basic 5.0 -ро истифода мебурд.

Дар барномаҳои Word, Excel PowerPoint, Access, Outlook ва Frontpage - и MS Office 2000 варианти VBA 6.0 истифода шудааст.

Visual Basic ин муҳити интегралӣ коркарди лоиҳаҳо мебошад (IDE–Integrated Development Environment). Дар системаи барномасозии **Visual Basic 6.0** таҳриргари матнҳо, формаҳо, компиляторҳо ва таъмиргари барномаҳо дохил мешаванд. Visual Basic 6.0 барои сохтани лоиҳаҳо интерфейси қулай дорад.

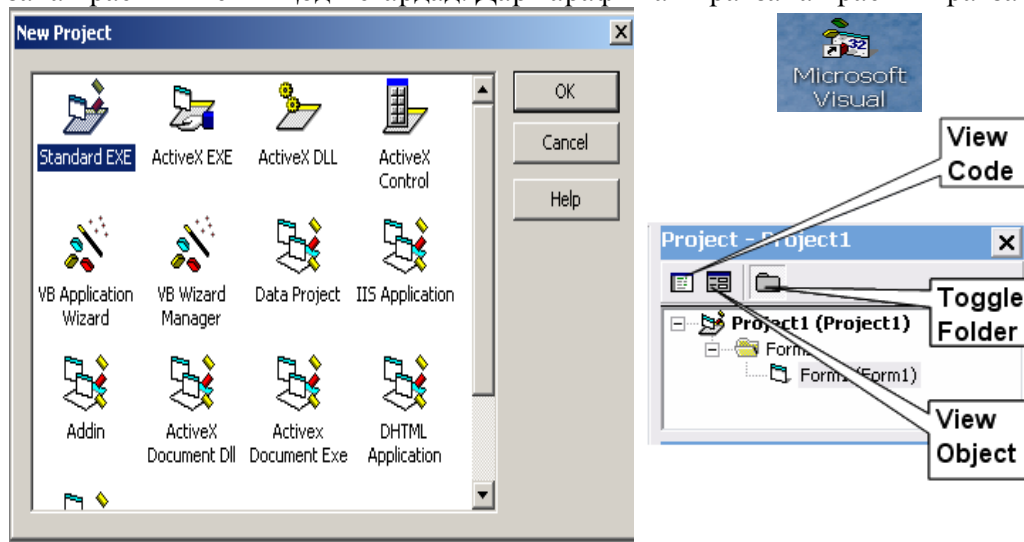
Ҳамаи барномаҳо аз ҷумла **Visual Basic** дар системаи оператсионии **Windows** бо роҳҳои гуногун ба кор дароварда мешаванд.

Роҳҳои ба кор даровардани **Visual Basic 6.0** чунинанд:

1. Бо ёрии менюи асосии **Windows**, ки бо паҳши тугмаҳои «Пуск»-и панели масъалаҳо ҳосил карда мешавад. Аз менюи пешниҳодшуда «Программы» - ро интиҳоб карда, аз рӯйхати барномаҳо **Visual Basic Studio 6.0**, ва аз равзанаи навбатӣ **Microsoft Visual Basic 6.0** – ро интиҳоб карда, тугмаи чапи мушро паҳш мекунем, равзанаи дар расми 10 - буда пешниҳод мешавад. Ин равзанаи асосии муҳити Visual Basic 6.0 ном дорад.

2. Бо ёрии нишонаи файли иҷрошавандаи **Visual Basic 6.0** (Расми 1.), дар сурати мавҷудияти он дар мизи кории **Windows** бо муш ин нишонаи барномаро интиҳоб карда, тугмаҳои чапи онро ду бор паҳш мекунем. Равзанаи дар расми 1 - буда пешниҳод мешавад. Аз ин равзана банди **Standard EXE**–ро интиҳоб карда, тугмаи ОК-ро паҳш мекунем, равзанаи нав (расми 2) ҷаъл мегардад.

Асосан интиҳоби **Standard EXE** –ро барои сохтани лоиҳаҳои одди истифода мекунанд. Баъд аз он, ки бо яке аз он роҳҳои дар боло овардашуда Visual Basic 6.0–ро ба кор даровардем, равзанаи расми 2 пешниҳод мегардад. Дар тарафи чапи равзанаи расми 2 равзанаи

Расми 1. Равзанаи лоиҳаҳои нав Расми 2. Роҳбалади лоиҳаҳо элементҳо ҷойгир шудааст, барои гузоштани компонентҳо дар равзанаи мазкур форма дастрас аст. Аз тарафи рост равзанаи дигаре ҷойгир шудааст, ки равзанаи роҳбалади лоиҳаҳо ном дорад (Расми 2). Дар он номҳои равзанаи формаҳо, модулҳо ва лоиҳаҳои иловаҳо пешкаш мешавад. Дар қисми болоии ин равзана се тугмаҳои фармони (View Code, View Object, Toggle Folders) ҷойгир шудааст, ки бо паҳш кардани онҳо аз як равзана ба равзанаи дигар гузаштан мумкин аст.

Инчунин ба равзанаи роҳбалади лоиҳаҳо лоиҳаи нав илова кардан ва аз он лоиҳаро нест кардан мумкин аст. Барои ин амалҳоро иҷро кардан, аз менюи **Project** фармонҳои **Add Form** (илова кардани форма) ва **Remove Form** (нест кардани форма)-ро истифода бурдан мумкин аст. Агар мо лоиҳа ё объектӣ формаро таҳрир кардани шавем, аз фармони **Object** ва **Code** истифода мебарем, яъне аз равзанаи роҳбалад номи лоиҳаи даркориро интиҳоб карда, ба менюи **View** мебароем ва аз рӯйхати фармонҳо фармони **Code**-ро паҳш мекунем, ки равзанаи коди лоиҳаҳо ҷаъл мегардад. Бо ҳамин тарз объектӣ формаро таҳрир кардан мумкин аст, яъне бо истифода аз фармони **Object**-и менюи **View**. Вақте, ки равзанаи форма ҷаъл гашт, мо метавонем аз як компонент ба компонети дигар бо паҳши тугмаҳои чапи муш гузарем.

Адабиёт:

1. Браун С. Visual Basic 6. Учебный курс. – СПб: Питер, 2007. – 574 с.
2. Волчёнков Н. Г. Программирование на Visual Basic 6. Часть 1. – Москва, ИНФРА-М 2002. – 260 с.
3. Волчёнков Н. Г. Программирование на Visual Basic 6. Часть 2. – Москва, ИНФРА-М 2002. – 260 с.
4. Волчёнков Н. Г. Программирование на Visual Basic 6. Часть 3. – Москва, ИНФРА-М 2002. – 260 с.
5. Глушков С. В., Мельников И. В., Сурядный А. С. Учебный курс. Программирование в среде Windows: Visual Basic 6.0. - Харьков «фолио». – Москва «АСТ», 2001. – 250 с.
6. Князева М. Д. Программирование на Visual Basic 6: Учебный пособие. – М.: КУДИЦ-ОБРАЗ, 2006. – 176 с.
7. Сафронов И. К. Visual Basic в задачах и примерах. – СПб.: БХВ-Петербург, 2007. – 400 с.:ил.

Аннотация

ИСТОРИЯ ПРОИСХОЖДЕНИЯ ЯЗЫКОВ ПРОГРАММИРОВАНИЯ BASIC, QUICKBASIC, TURBOBASIC, VISUAL BASIC BA VBA

Basic. Язык программирования Basic был разработан в 1964 году преподавателями Дартмутского колледжа в Нью – Гэмпшире, США, Джоном Кеменом и Томас Куртцем. Этот язык был задуман как простой язык обучения для начинающих программистов. Первоначальное значение слова Basic выглядит следующим образом: «Beginner's All-purpose Symbolic Instruction Code», то есть это «многоцелевой символический язык для начинающих».

QuickBasic и TurboBasic. В конце 80 годов XX века появилось почти десяток базовых систем от различных всемирно известных компаний. Байни ин ширкатҳо рақобат буд. Но главное соревнование развернулось между QuickBasic от Microsoft и TurboBasic от Borland.

Ключевые слова: *программирования, первоначальное, известных, почти, базовых, различных, компаний, появилось.*

Annotation

HISTORY OF THE ORIGIN OF THE PROGRAMMING LANGUAGE BASIC, QUICKBASIC, TURBOBASIC, VISUAL BASIC AND VBA

Basic. The Basic programming language was developed in 1964 by John Kemen and Thomas Kurtz, professors at Dartmouth College in New Hampshire, USA. This language was intended as a simple learning language for novice programmers. The original meaning of the word Basic is as follows: viz «Beginner's All-purpose Symbolic Instruction Code»

QuickBasic ва TurboBasic. In the late 80 of the twentieth century nearly a dozen Basic systems have emerged from various world renowned companies. Байни ин ширкатҳо рақобат буд. But the main competition was between QuickBasic company Microsoft and TurboBasic company Borland.

Key word: *programming, initial, famous, nearly, basic, different, companies, appeared.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Якубов Муҳаммадҷон Фаҳридинович, магистранти соли якуми ихтисоси информатика факултети математикаи ДДОТ ба номи С.Айни. Тел.: 904-01-08-29

Рохбари илмӣ: н.и.ф.м., дотсент Ҳамидов Б.

Сведения об авторе: Якубов Муҳаммадҷон Фаҳридинович, магистрант первого курса специальности информатика математического факультета ТГПУ им. С. Айни.

Научный руководитель: н.и.ф.м., доцент Ҳамидов Б.

About the author: Yaqubov Muhammadjon Fakhridinovich, the 1st year of Master student in the Department of Informatics.

Science adviser: p.m.c.s., dotsent Hamidov B.

ТАБИАТ ВА МУҲИТ

Амиров Файрат Раимқулович,
магистранти соли якуми факултети биология

ТАЪРИХИ ПАЙДОИШ ВА ПАТОГЕНЕЗИ БЕМОРИИ КОРОНАВИРУС COVID-19

Таърихи пайдоиш. Нахустин ҳодисаи сироятёбӣ аз ин вирус дар таърихи 01.12.2019 дар вилояти Ухани Ҷумҳурии Мардумии Чин ва нахустин мавриди сироят дар Аврупо дар санаи 4.02.2020 ба қайд гирифта шуд. То 10-уми март соли чорӣ доманаи эпидемия 14 кишвари ҷаҳонро фаро гирифт ва беш аз 118 ҳазор нафар одамон сироят ёфтанд, ки аз ин миқдор 4 ҳазор нафар вафот карданд. Дар натиҷа, Созмони умумиҷаҳонии тандурустӣ (СҶТ) аз 11-уми март соли 2020 ҳолати воғирӣ ё пандемияи COVID-19-ро дар сатҳи ҷаҳонӣ эълон намуда, тамоми кишварҳои дунёро ба муқовимат бо ин бемории ханӯз ношинохта даъват кард.

Коронавирус COVID-19 (аз калимаи англиси COrona VIRus Disease 2019)

-бемории сироятӣ намуди мураккаб (SARS-COV-2) ба бемориҳои ОРВИ (острой респираторной вирусной инфекции) дохил шуда чунин пайдарҳамиро дорост ба монанди пневмония, норасоии роҳи нафас ва оқибат ба марг мерасонад.

Таҳдиди пандемияи коронавируси номаълум ва таҷрибаҳои бемориҳои воғирӣ асри XX, аз ҷумла зуқуми испанӣ (1918–1919) бо 500 млн нафар бемор ва 39,1 млн фавт, пневмонияи атипӣ (2002–2003) бо 8096 нафар гирифтӣ ва 774 нафар фавт (мутаносибан 7,83% ва 9,56%), синдроми шадиди роҳи нафаси шарқиназдиқӣ (2012–2015) бо 2494 бемор ва 858 нафар фавт (34,4%) –ро инсоният аз сар гузаронида буд.

Дар охири моҳи декабри соли 2019 як табиби клиникаи Вухан Ли Вэнлианг ҳафт бемори гирифтӣ бемории ба вируси SARS монандро пай бурд, ки дар солҳои 2002–2003 беш аз ҳашт ҳазор нафар сироят ёфтанд ва шумораи фавтидагон дар 17 кишвар ба 774 нафар расида буд. Ли Вэнлиангсоли таваллудаш 12.10.1986, табиби узви босира ва аввалин табибе, ки доир ба пандемия маълумот додааст. Аз руи қорҳои таҳқиқотӣ худ муайян намуд, ки ин бемории сироятӣ вируси нав мебошад ва ҳолаташ зооантропогени буда ба бозори моҳии Ухан рабт дорад. Таҳқиқотҳои олимони нишон медиҳанд, ки сарчашмаи коронавирус маҳсулоти муши паррон ва мори хитойӣ ҷанубӣ будаанд, ки геноми онҳо ба геноми коронавирус монанданд. Худи табиби чини санаи 07.02.2020 сол аз вируси корона сироят ёфта вафот мекунад.

Созмони умуми ҷаҳонии тандурустӣ (СҶТ) 31 декабри соли 2019, муайян намуд, ки 44 ҳолати пневмонияро дар Хитойдар шаҳри Ухан дар самти Хубей маълум карда шудааст. Ин патоген як намуди нави коронавирус, ки дар байни одамон мушоҳида шудааст. Дар муддати 30 рӯз натавонанд шаҳри Ухан балки дар тамоми ҷо паҳн шуд.

Санҷиши олимони чинӣ 11 феввали соли 2020, нишон дод, ки аз ташҳиси 72314 нафар маълум шуд, ки 87% одамони синну солашоназ 30 то 79 сола, 1% кудакони хурдсол, 1% кудакони аз 10 сола то 19 сола ва 3% пиронсолон синнашон аз 80 сола боло ба ин бемори гирифтӣ шудаанд. Ҳамин тавр мутаносибияти онҳо дар умум 51% мардҳо ва 49% занҳоро дарбар мегирад. Вируси корона ба бетакаронавирус, ки дар ташҳиси моеъи шуш аз гуруҳи беморони ба пневмония гирифтӣ шуда маълум карда шудааст. Ин вирус зооантропогени буда, капсидаш аз КРН иборат мебошад. Вирус аввал дар қуршапарак афзоиш ёфта ба инсон тавассути хайвонҳои гуногун мегузарад. Вируси корона аз ду штамм иборат аст. Дар намуди I ва S, ки аз ин ду штамм танҳо якумаш мураккабтар буда бисёртар вомеҳӯрад.

Аломатҳои беморӣ. Аломатҳои ин беморӣ ба бемории илтиҳоби шуш (пневмония) ё синдром – вазнини шадиди роҳҳои нафас монанданд. Давраи инкубасионӣ то 14 рӯз. Таҳлилҳои пешаки нишондоди онанд, ки мубталлашавӣ ба беморӣ (контагиозноз) дар ҳолати муошират бо бемор хеле баланд аст. Зинаи баъди инкубасионӣ аз бемории шадиди роҳҳои нафас сар шуда, оқибати он норасоии нафасгирии зудрави беназорат (дистресс- синдром роҳҳои нафас) мебошад, ки сабаби марг ҳисобида мешавад. Санҷишҳои омӯрӣ нишон доданд, ки дар бисёр ҳолатҳо бо чунин аломаҳо:

-Табларза 88.7% ҳолатҳо (ҳарорат аз 37.5 С баландтар).

-Сулфа 67.8% ҳолатҳо., -Беҳоли 38.1%., -Нафастанги 18.7%., - Дард дар мушакҳо 14.9%., -Дард дар гулу 13.9%., -Дарди сар 13.1%., -Балғам ҷудошави 33.7% дар бисёр ҳолатҳо гастроэнтерит дарунрави дилбеҳузури ва қайқуни маълум мешавад. Маҳкамшавии бинии 4.8%-ро ташкил мекунад. Ҳарорати бадан на дар ҳамаи беморон ба мушоҳида мерасад, танҳо дар

12.3% . Вирус метавонад, бе ягон аломат дар инсон пайдо шавад. Дар ду шакл сабук ва вазнин. Вазнин оқибат ба марг меоварад. Аломатҳо дар муддати 5-6 рӯз дар организм инкишоф ёфта давраи инкубатсионӣ аз 1-14 рӯздавом меёбад.

Этиология ва патогенези беморӣ. Вирус бо роҳи ҳавоӣ катрагӣ ба роҳҳои нафас дар натиҷаи сулфидан ё атса задан мегузарад. Катраи вирус метавонад дар ҳолати афтодан ба болои ягон ашё ва дар натиҷаи расидан, метавонад дар чашмон, бини, даҳон ворид шавад. Инчунин муайян шудааст, ки вирус дар хун ва дар луоб дида мешавад. Коронавирус аз бемор ба шахси солим одатан ба воситаи чакраҳои луобу оби бинӣ ва балғам, ки дар худ вирус доранд, дар вақти гуфтугӯ қардан, атса задан, сулфа задан мегузарад. Ҳангоми сулфа қардан дар атрофи бемор дар масофаи то 3 метр як мавзеи пур аз вирус пайдо мегардад, ки барои атрофиён хеле хатарнок аст. Инчунин ҳар чизе, ки бемор дар наздикии он қарор гирифта буд ё даст расонид, метавонад манбаи вирус ва сироят гардад. Вирус метавонад ҳатто дар давраи инкубатсионӣ, яъне давраи номаълумиаш, аз одами бемор ба шахси солим гузарад.

Ҳангоме, ки ба организм микроб ё бактерияҳо меафтанд онҳо дар узвҳои ҳаётан муҳим ва бофтаҳо ҷой гирифта ба таъсири лейкоцитҳо безарар гардонидан мешаванд, ки ин ҳолати муҳофизатиро фагоситоз меноманд. Дар сурате, ки вирус ба организм меафтад вай фарқ надорад, ки ин кадом вирус мебошад: вирусҳои зуқом, гепатитҳо, ВНМО, ситомегаловирусҳо, герпесҳо ва ҳоказо дар ҳамин ҳолат дар хун бар зидди вирус организмҳои инсон муқобилият нишон дода антитела пайдо мекунад. Дар натиҷаи пайдошавии антителаҳо ба мембранаи фосфолипидҳои тромбоцитҳо часпида антителаи антифосфолипиди ҷудо мекунад, ки ин ҳолати системаи гемостазро ба тарафи гиперкоагулятсия оварда мерасонад ва лахташавии хун баланд мешаванд. Шуш, ки яке аз узвҳои ҳаётан муҳими бадан ба шумор меравад, дар ҳолати муътадили физиологӣ ду вазифаи асосӣ дорад: якум вазифаи нафаскашӣ ва дуюм вазифаи ғайринафаскашӣ. Дар маҷмӯъ ин ҳолат барои нигоҳ доштани суюкии хуни даврзананда бо баровардани эндотелияи рағҳои хунгарди шуш, ки 70 м² дар бар мегиранд, маҳлули простосиклин ҷудо намуда суюкии хуни даврзанандаро таъмин менамоянд ва тромбоксан бошад ҳолати лахташавии хунро таъмин менамоянд. Дар ин ҳолати сироятёбии организм бо коронавирус дар аввал вазифаи ғайринафаскашӣ шуш вайрон мешавад бо вайроншавии ҳолати системаи гемостаз, ки дар артерияҳои шуш тромбозҳо пайдо мешаванд ва мубодилаи газҳо дар ин узв вайрон мешавад ва варамкунии девораи алвеолҳо ба вучуд омада баъд аз ин варамкунии девораи интерстисиали, ки байни алвеолҳою эндотелия ҷойгир аст ва дар мубодилаи газҳо иштирок мекунад. Дар ҳолати варам қардани девораи алвеолаҳо, вайроншавии мубодилаи газҳо мушоҳида мешавад. Дар ҳолатҳое, ки лахташавии хуни организмҳои дар меъёр буда ягон беморҳои ҳамрадиқ ва беморҳои дигари музмин: ба монанди диабетӣ қанд, тромбофлебитҳо, фарбеҳӣ, сактаи дил, беморҳои ишемикии дил, инсулт ва беморҳои музмини роҳҳои нафас надошта бошад, вирус каме ҳолати лахташавии хунро баланд намуда, таъсиротҳои органикӣ ва функционали намерасонад. Дар ҳолатҳое, ки беморҳои дар боло зикршуда дар бемор мавҷуд бошанд, хатман ба таъсиротҳои ҳам органикӣ ва функционалӣ оварда мерасонад. Дар натиҷа он микробҳое, ки дар роҳҳои нафаскашӣ мавҷуд ҳастанд ғайрарошуда, ба ҳуруҷёбии беморҳои музмини роҳҳои нафас мерасонад.

Роҳҳои пешгирӣ. Шустани даст бо собун ва маҳлули спиртӣ.

-Дар вақти атса ва сулфидан даҳонро бо даструмолчаи якқарата пушонидан.

-Дур шудан аз ҷойи серодам ва суҳбат қардан на камтар аз 2м бо одамоне сулфа ва харорати баланд дошта.

-Бо дастон нарасидани бини, даҳон ва чашмон.

-Дар муддати муайян дар хона будан.

-Дар ҳолати нафастанги ба табии мутахассис мурочиат намудан.

-Ба қоидаҳои ҳурдани ҳуруқ риоя намудан.

-Аз ҳар хел маҳсулотҳои гушти даст кашидан.

Вазъи кунунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҷаҳон. Тибқи маълумоти нави СҶТ (Созмони Умумҷаҳонии Тандурустӣ) шумораи умумии ҳолатҳои ошкоршудаи COVID-19 дар ҷаҳон 77 172237 нафар ва теъдоди фавтидагон 16 99644 кас мебошад. Ин нишондодҳои омӯрӣ рӯз то рӯз зиёд мегардад.

Бо мақсади пешгирии воридшавӣ ва паҳншавии сирояти коронаивирус навъи 2019-п CoV дар ҷумҳурии тибқи нақша ҷорабиниҳои Вазорати тандурустӣ амал намуда оиди он корҳои фаҳмондадихӣ гузаронида шуда тибқи протоколҳои клиникӣ таъобати он ба роҳ монда

шудааст. Ҳоло дар Ҷумҳури 13296 нафар шахсон сироят ёфтаанд, ва аз ин шумора 12894 нафар шифо ёфтаанд. Шумораи фавтидагон 90 нафарро ташкил медиҳад.

Тавсияҳо: вобаста аз патогенези бемори барои профилактикаи бемории коронавирус пешниҳод мекунем, ки пеш аз ҳама истифодаи ғизоҳои хунсуюкқунанда ба монанди нушобаҳо аз решаи имбир, лимон, чеснок, пиез, сабзавоту кабутиҳо, нушидани оби чушомадаро зиёд намоянд.

Аз маводҳои доруворӣ истифодаи доимии аспирин ё парасетамол як ҳаб се маротиба баъди хурук тавсия мегардад. Дар ҳолатҳои ҷой доштани аворизҳои ин бемори хатман коррексияи системаи гемостаз бо гузаронидани табобатҳои антибактериявӣ, антикоагулянтҳо, антиагрегантҳо ва гузаронидани зардобаи хун, хусусан зардобаи супернатантии ҳамгурухи бемор на кам аз ду воя гузаронидан лозим аст.

Ҳамзамон, барои организми нафароне, ки бемории илтиҳоби шушро паси сар намудаанд, меваҳои ситрусӣ, аз қабилҳои лимон, афлесун, мандарин ва ғайра хеле муфид мебошанд, ки дар таркиби онҳо маводи зиддиоксидӣ ва рағванҳои гуногун саршоранд.

Адабиёт:

1. Ҳисоботи омории назди Вазорати тандурусти ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2020 с.
2. Коронавирусная инфекция 2019-внесена в перечень опасных заболеваний Министерство здравоохранения Российской Федерации, 2020 г.
3. Клаудио Р, Паоло Н, “Коронавирус пандемия” 06.02.2020 г.
4. Наименование заболевание вызванного коронавирусом вирусного возбудителя, 07.03.2020.
5. Дэвид Л, Хейман Н. COVID-19 17.02.2020
6. Временный методические рекомендации Минздрав России, 03.02.2020.

Калидвожаҳо: вирус, вируси коруно, хун, инкубатсия, балғам, ҳавой-қатрагӣ, ситомегаловирусҳо, герпесҳо.

Аннотация

ИСТОРИЯ ПРОИСХОЖДЕНИЯ И ПАТОГЕНЕЗА ЗАБОЛЕВАНИЯ КОРОНАВИРУС (COVID-19)

В данной статье представлены результаты исследования по истории и патогенезу коронавируса. Вирус распространяется воздушно-капельным путем в результате кашля больного. Капли вируса могут попасть в глаза, носа и рот, если они упадут на какой-либо предмет и в результате человек заражается вирусом. Также было обнаружено, что вирус содержится в крови и слизи. Коронавирус обычно передается от больного к здоровому человеку через капли слизи выделенный носа и мокроты, которые содержат вирус во время разговора, чихания и кашля. При кашле вокруг больного на расстоянии до 3 метров возникает зона полная вируса, что очень опасно для окружающих. Кроме того, все к чему прикасался или к чему прикасался пациент, было источником инфекции. Вирус может передаваться от больного к здоровому человеку даже в инкубационный период.

Ключевые слова: вирус, коронавирус, пациент, макрота кров, слиз, инкубационный, воздушно-капельным, ситомегаловирус, герпес.

Annotation

ISTORIYAPROISKHOZHDENIYAIPATOGENEZAZABOLEVANIYA KORONAVIRUS (COVID-19)

The virus is spread by droplets in the airways as a result of coughing. Drops of the virus can enter the eyes, nose, and mouth if they fall on any object and as a result. The virus has also been found to be found in blood and mucus. The coronavirus is usually transmitted from a sick person to a healthy person through the chakras of mucus, nasal secretions, and sputum, which contain the virus during conversation, sneezing, and coughing. When coughing around the patient at a distance of up to 3 meters there is an area full of the virus, which is very dangerous for others. Also, anything that the patient has touched or touched has been a source a source of infection. The virus can be transmitted from a sick person to a healthy person even during the incubation period.

Keywords: virus, corona virus, blood, incubation, sputum, airborne diseases, cytomegalovirus, herpes.

Маълумот дар бораи муаллиф: Амиров Ғайрат Раимкулович, магистранти соли якуми факултети биологияи ДДОТ ба номи С. Айнӣ.

Рохбари илмӣ: н.и.б.-Амонов Б.П.

Сведения об авторе: Амиров Ғайрат Раимкулович, магистрант первого курса биологического факультета ТГПУ имени С. Аини.

About the author: Amirov G. R., a one-year magistr of the biological faculty of the TGPU named after S. Aini.

ҲАВЗАИ ГИДРОЛОГИИ ДАРЁИ ИСФАРА ВА ИСТИФОДАБАРИИ ОН

Рӯди Сир ханӯз аз замонҳои қадим дар сарчашмаҳои хаттӣ бо номҳои Танаис, Яксарт, Хашарт, Сайхун, инчунин вобаста ба маҳалҳое, ки дарё аз он ҷо ҷорӣ мешуд, оби Хучанд, оби Фарғона ва ғайра маълуми машҳур аст. Дар дарёи Сир 35 намуди моҳиҳо дучор мешавад.

Дарёи Исфара аз шохобҳои калони рӯди Сир дар Шимоли Тоҷикистон мебошад. Исфара аз нишебиҳои шимолии қаторкӯҳи Туркистон сар мешавад. Баъд аз омехта Шудани рӯди Карафшин (аз ғарб) ва Кишанбич (аз шарқ) дарё номи Исфараро гирифтааст. Дарозии Исфара 107 км, ҳавзаи обгуншавиаш 3240 км, баландии миёнаи обгуншавии муайяншуда 3111 метр мебошад. Манбаи оби дарёи Исфара барфҳои бисёрсолаи мавсимӣ ва пирияхҳо аст [1].

Ҳавзаи дарёи Исфара яке аз маҳалҳои яхистони Сирдарё буда, пас аз ҳавзаи рӯди Сох дар ҷои дуум меистад. Масоҳати ин пирияхҳо ба 169,6 км² баробар буда, 10 % ҳавзаи Исфараро ташкил медиҳад. Исфарарӯд сарчашмаи худро аз пирияхи Шуровский мегирад ва аз баландии 3240 м сар мешавад [1].

Дарёи Исфара дар марзи мамулиҳои Қирғизистон, Тоҷикистон ва Ўзбекистон ҷорӣ мешавад. Болооби Исфара дар марзи Қирғизистон воқеъ буда, вобаста ба ҳосияти релеф, ҷинсиҳои кӯҳӣ, миқдори об, аз дараҳои танг ва маҷрои гоҳ тангу гоҳ нисбатан васеъ мегузарад, сохилаш баланд, ҷараёнаш тез аст.

Миёнаоби рӯди Исфара дар марзи Тоҷикистон буда, ҳосиятҳояш як қадар тағйир меёбад; канорҳои водии шохобҳо ва дарёи Исфара баланд, маҷроаш танг, ҳосияти дарағӣ дорад, дар баъзе қитъаҳо қиёфаи тангноро дорост. Нишебии маҷрои шохобҳо ва дарёи Исфара калон (дар баъзе қитъаҳо ба ҳар км то 4-5 м), ҷараёнаш тез аст. Водӣ ва маҷрои дарёи Карафшин нисбатан васеъ мебошад. Дар маркази деҳаи Ворух рӯди Кишанбич дар маҷрои тангу нишебиаш зиёд (дар як километр 5 м) ҷорист. Баъзе қитъаҳо соҳили баланд дорад, пурталотум, мавҷзанон гоҳо аз болои харсангу остонаҳояш ғурриш ва кафкунон ҷорӣ аст. Шарроси (садои) ҷоришавии обро дар масофаи дур ҳам кас мешунавад. Суръати ҷараёни оби дарё 4-5 м/сония аст ва дар баъзе қитъаҳо пахноии дарё аз 5-6 то 10 м мерасад, ранги обаш осмонӣ аст [3].

Шимолтари дараи Ворух водӣ ва маҷрои дарёи Исфара нисбатан васеъ, соҳили рӯдаш баланд аст. Дар наздикии маркази деҳаи Чоркӯҳ, боз водӣ ва маҷрои рӯд нисбатан танг мешавад. Дар ҷануби осоишгоҳи Зумрад маҷрои рӯди Исфара васеъ, суръати ҷоришавии он нисбатан суст мебошад. Хулласи калом, дарёи Исфара аз деҳаи Ворух то резишгоҳ вобаста ба хусусияти релефи маҳал, ҷинсиҳои кӯҳӣ, миқдори оби дарё ва ғайриинсон (омилҳои инсонсирӣ) ҳосияти водӣ ва маҷрои дарё гоҳ васею гоҳ танг, ҳосияти канорҳои водӣ низ тағйир меёбад. Вале дарёи Исфара аз сарчашмааш то резишгоҳ ҳосияти рӯдҳои кӯлиро дорад.

Ҷадвали 2.1.**Сарфи солони оби дарёи Исфара (аз руи гидропости Танги Ворух)[1]**

С	2008	2009	2010	2015	2018
ол					
мл	622,4	636,8	511,3	434,1	509,8
н. м ³ .					

Ҳавзаи дарёи Исфара барои обёрии заминҳои қорам, обтаъминкунии кумуналию маиши, обтаъминкунии хоҷагии халқ истифода бурда мешавад.

Дар умум ҳавзаи дарёи Исфара ба миқдори 30.8-31.6 ҳаз.га заминҳо обёрӣ карда мешавад: аз ҷумла 7.9-10.5 ҳаз.га дар Ҷумҳурии Қирғизистон, 19.5-21.3 ҳаз.га дар Тоҷикистон, 1.6 ҳаз.га дар Ўзбекистон истифода бурда мешавад. Дарёи Исфара барои кишоварзон дар парвариши заминҳои киштшаванда, боғу тоқпарвари истифода бурда мешавад. Барои деҳаҳое, ки аз дарё дуртар ҷойгир шудаанд, бо воситаи ҷўйҳои паст (Зарбоф, Чилгазӣ, Сари Осиё) ва каналҳо (бо номи С.Юлдошев, Моҳпарӣ) барои обёрии заминҳо ва ҳам нўшидани таъмин мекунад. Бо воситаи канали Моҳпарӣ Ҷамоати Шаҳракро, аз ҷумла деҳаи Қалъачаи Мазор бо оби канали Моҳпарӣ таъмин мешавад.

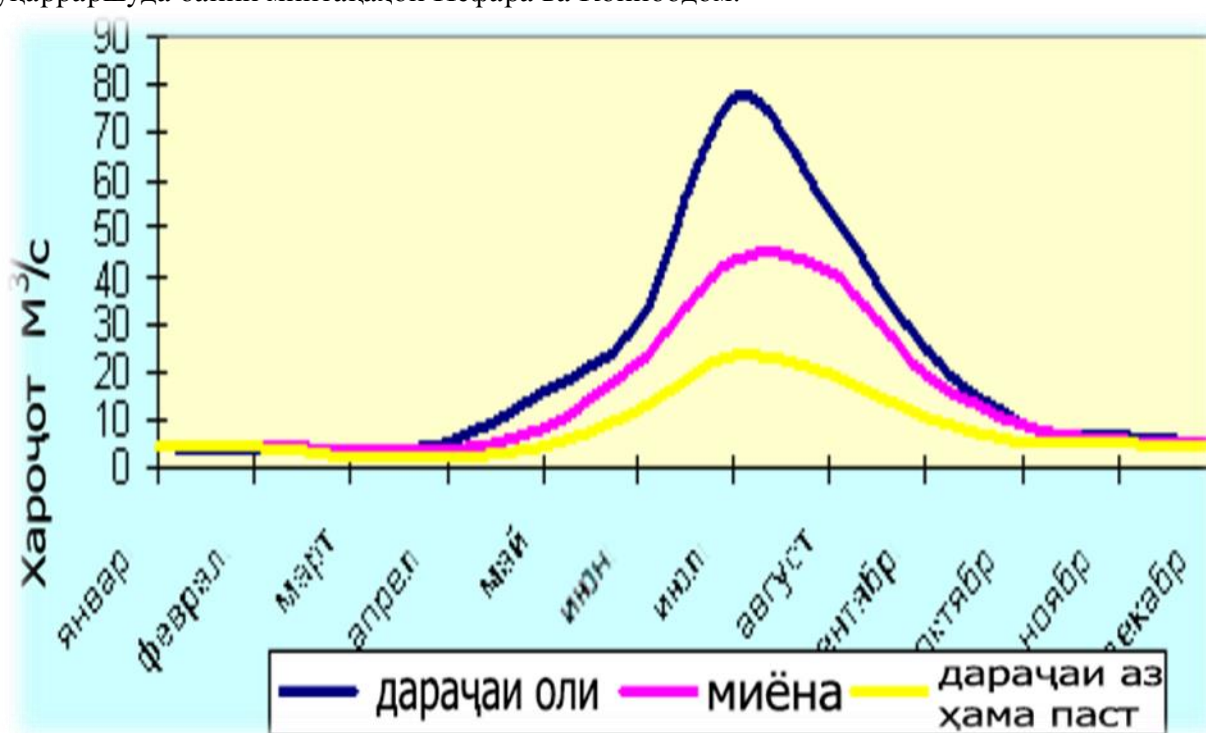
Аз соли 1997 то рафт кам шудани оби дарёи Исфара ба мушоҳида расидааст, он ба хушксолӣ ҳам вобаста мебошад. Вале сабабҳои асосии он ғайриинсонӣ, афзудани майдони обёрӣ, аз меёр зиёд обмонӣ (дар Исроил барои обёрии ҳар гектар замин 5590 метри кубӣ об, дар Тоҷикистон 15860 м³, дар Ўзбекистон 12478 м³ об сарф мешавад), аз ифлосӣ бад шудани сифати об, зиёд будани каналу ҷўйҳо ва обанборҳо, аз онҳо зиёд бухоршавӣ ва ба замин

чаббидани об, ба сарфаи об эътибор надодан ва ғайраҳо мебошанд [1].

Дар дарёи Исфара ва шохобҳои он яхбандии бардавом ба амал намеояд. Дар поёнчараёни дарё сохилҳо ё мавзёҳое, ки об оҳиста чорӣ мешавад, яхбандӣ то 30 - 40 рӯз, вале дар баландҳои беш аз 2000 м то 120 рӯз давом мекунад. Аз дарёи Исфара селҳо, баъзан селҳои харобиовар мегузаранд. Онҳо, одатан, дар баҳору аввали тобистон ҳосил мешаванд [3].

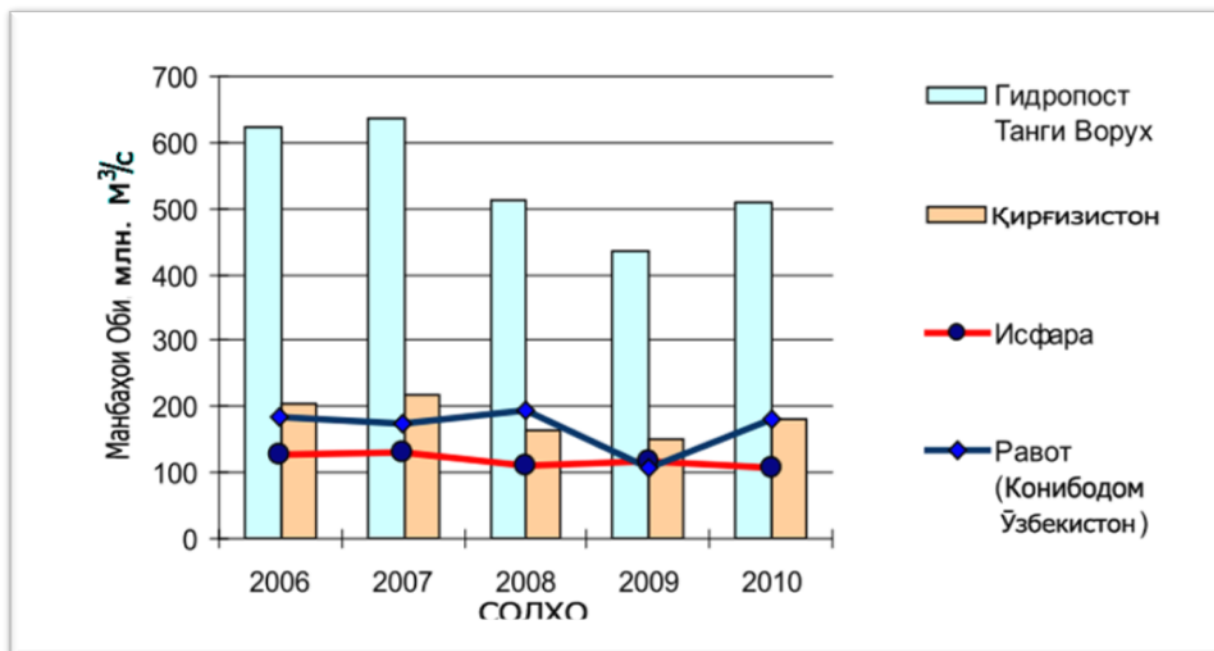
Оби дарёро барои таъмини одамон бо оби нӯшока, барои обёрии заминҳои кишт, саноат ва ғайра истифода мебаранд. Бо сабаби зичии аҳолии нисбатан баланд ва технологияи обёрикунӣ заминҳои кишт қафмонда будан, баъзе норасоии об дида мешавад. Истифодаи обҳои обёрӣ бештар дар даҳаи сеюми моҳи апрел оғоз меёбад ва арзиши ниҳой дар моҳҳои апрел ва август. Мӯҳлати серобии дарёҳо ба ҳисоби миёна, 182 рӯз давом мекунад.

Ҳаҷми миёнаи солонаи дарёи Исфара дар наздикии шаҳри Исфара $14,7 \text{ м}^3/\text{с}$, масрафи камтарин $395 \text{ мм}/\text{с}$, модули миёнаи захираи солона $6,7 \text{ л}/\text{с}$. га. аст. Дар 1997, 1998, 1999 масрафи дараҷаи миёнаи солонаи дарё $16,24$; $15,97$; $13,61 \text{ мм}/\text{с}$ -ро ташкил медод. Шартҳои мураккаби геоморфологӣ ҳавзаи дарёҳо ба эрозия мусоидат мекунад, ки дар натиҷа ифлосии об ба $2,8 \text{ г}/\text{л}$ мерасад. Чунин ифлоси баъд аз борони сел мушоҳида мешавад. Ин нишон медиҳад, ки қисми зиёди резиши об аз рӯйи он аст. Гидропости асосӣ дар он аст, ки захираҳои оби дарёро Тангӣ Ворух, ки солҳои охир дар чараёни дарёҳои минбаъда қайд гардида, муайян карда шудааст. Ҳиссаи истеъмоли об дар Тоҷикистон аз дарёи Исфара тақсим карда мешавад ғоизӣ муқарраршуда байни минтақаҳои Исфара ва Конибодом.

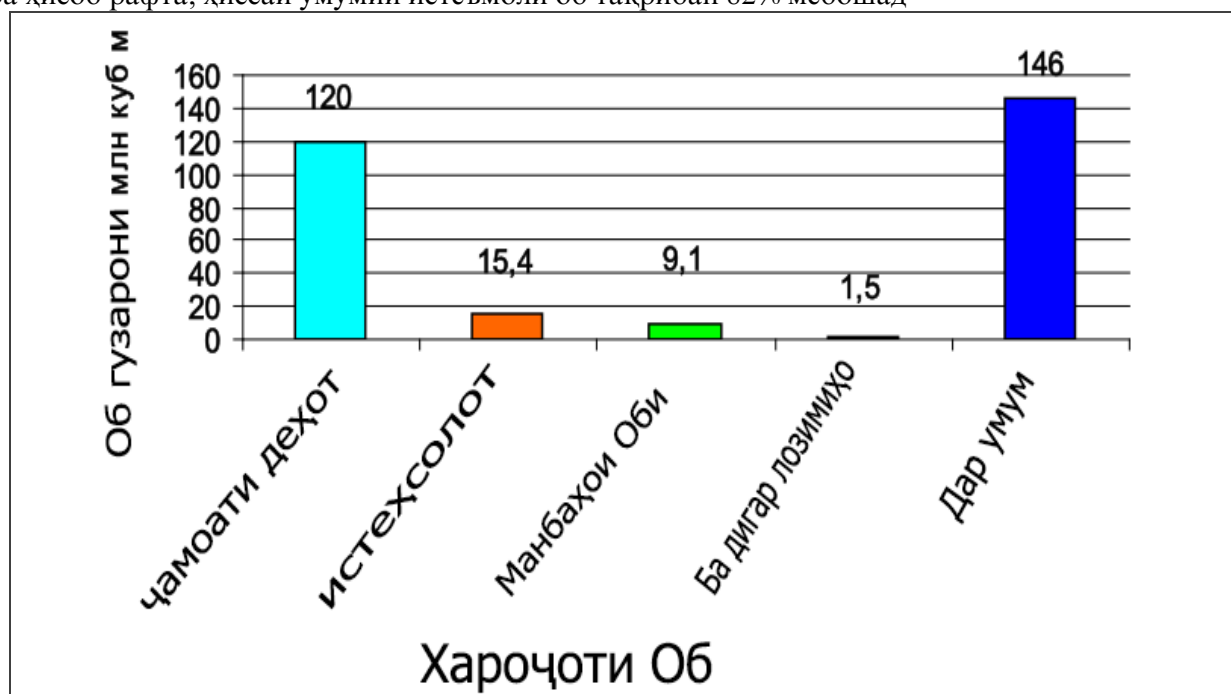
Расми 2.3. Ҳаҷми ҳарорати дарёи Исфара дар назди деҳаи Тангии Ворух

Вобаста аз мӯҳтавои солонаи обӣ ва ҳолати техникаи муносиби инфрасохтори об, интиқоли об барои эҳтиёоти бахшҳои иқтисодиёти кишварҳо асосан аз ҳисоби буҷа ҳавзаҳои об иваз мекунад мегарад. Ҷумҳурии Қирғизистон асосан ҳиссаи захираи обро аз обанбори Торғул дар фасли зимистон мегарад. Қисми боқимондаи дарё, пас аз дарвозаи наздикии ноҳияи Исфара, дар сарҳади обии Равот, дар байни Конибодом ва ноҳияи Бешарики Ўзбекистон тақсим шудааст. Дар солҳои охир Ўзбекистон барои иҷрои вазифаҳои таъминоти об тавассути канали бузурги Фарғона бо сарфи $3\text{-}12 \text{ м}^3/\text{с}$ ноҳияи Конибодом Тоҷикистон маҷбур аст, ки норасоии обро аз дарёи Исфара ба сабаби маҳдудияти Ўзбекистон пур кунад.

Расмӣ 2.4. Имкониятҳои об аз кишварҳои ҳавзаи дарёи Исфара барои солҳои 2006-2010 [5]

Тавре ки дар поён нишон дода шудааст, истеъмолкунандаи асосии об хоҷагии кишоварзӣ ба ҳисоб рафта, ҳиссаи умумии истеъмоли об тақрибан 82% мебошад

Расми. 2.5. Истеъсоли миёнаи об аз рӯи бахшҳои иқтисодиёт барои солҳои 2005-2015 [5]

Таъмини об ва канализатсияро дар шаҳри Исфара корхонаи воҳиди давлатии "Ҳоҷагии манзилию коммуналӣ" -и шаҳри Исфара, таҳти тобеияти корхонаи воҳиди давлатии "Ҳоҷагии манзилию коммуналӣ"-и вилояти ва минтақавӣ идора карда мешавад. Барои таъмин кардани оби тозаӣ нӯшокии ноҳияи Исфара дорои баланси ташкилоти химояи гурӯҳи "Мӯлдон", корхонаи таъмири партовгоҳ ва химояи гурӯҳи "Гумбази" низ мебошад [4]

Адабиёт:

1. Гафаров Б. А. - «Развитие сотрудничества между Кыргызской Республикой и Республикой Таджикистан по малым бассейнам трансграничных рек», Национальный семинар по международному водному праву, Иссык-Куль, 12-7 сентября 2013 г 2. Н. Джайлобаев и др. Бассейновый план для реки Исфары. Баткенский район. Кыргызская Р4. В.Л. Шульц. Реки Средней Азии, Гидрометеиздат, 1965. Республика. GIZ, РЭЦЦА, 2014.

2. Кадастр мелиоративного состояния орошаемых земель 2013 года Баткенского МГО, Баткен, 2014.
3. Муминов. Ш. Отчет по бассейну реки Исфары: социально-экономическая часть, НИЦ МКВК, Ташкент, 2014 г
4. Протокол от 11.04.1980 г. по межреспубликанскому распределению стока рек Ферганской долины
5. Раҳимӣ Ф, Муҳаббатова Х, Ниёзов А.С, Аброров Х. Об, илм ва рушди устувор. Душанбе: Дониш, 2018. – 432 с.

Калидвожаҳо: антропогенӣ, проблемаҳои маҳаллӣ ва минтақавӣ, соҳил, дарё, система, об, обёрӣ, кишт, аҳоли, канал, ҳавза.

Аннотация

ГИДРОЛОГИЧЕСКИЙ БАСЕЙН РЕКИ ИСФАРА И ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЕ

В своей статье автор использует речную воду для обеспечения людей питьевой водой, для орошения пашни, промышленности и так далее. Из-за относительно высокой плотности населения и отсутствия оросительной техники ощущается нехватка воды. Использование поливной воды обычно начинается в третьей декаде апреля, а окончательное значение - в апреле и августе.

Автор также считает в своей статье, что водоснабжение и канализация в Исфаре находится в ведении ГУП «Жилищно-коммунальное хозяйство» Исфары, находящегося в ведении ГУП «Жилищно-коммунальное хозяйство» области. Для обеспечения чистой питьевой водой в Исфаринском районе есть баланс группы защиты «Молдон», предприятия по ремонту мусора и группы защиты «Гумбази».

Ключевые слова: антропогенные, местные и региональные проблемы, берег, река, система, вода, орошение, сельское хозяйство, население, канал, бассейн.

Annotation

ISFARA RIVER HYDROLOGICAL BASIN AND ITS USE

In his article, the author uses river water to provide people with drinking water, for irrigation of arable land, industry, and so on. Due to the relatively high population density and the lack of irrigation equipment, there is a shortage of water. The use of irrigation water usually begins in the third decade of April, and the final value is in April and August.

The author also considers in his article that water supply and sewerage in Isfara is under the jurisdiction of the State Unitary Enterprise "Housing and Communal Services" of Isfara, which is under the jurisdiction of the State Unitary Enterprise "Housing and Communal Services" of the region. To provide clean drinking water in the Isfara region there is a balance of the Moldon protection group, the garbage repair company and the Gumbazi protection group.

Keywords: anthropogenic, local and regional problems, coast, river, system, water, irrigation, agriculture, population, canal, basin.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мачидов Хушвахт Гурезович, магистранти соли дуюми факултети географияи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: +992985078757

Роҳбари илмӣ: Рауфов Р.

Сведения об авторе: Мачидов Хушвахт Гурезович, магистрант второго курса географического факультета Таджикский государственный педагогический Университет имени Садриддина Айнӣ. Телефон: +992985078757

Научный руководитель: Рауфов Р.

About the author: Majidov Khushvakht Gurezovich, first-year master of the faculty Geography of TSPU named after Sadrididdin Aini. Phone number: +992985078757

Scientific director: Raufov R.

БОҒҲОИ БОТАНИКӢ ВА БИОСФЕРӢ

Замин, сарватҳои зеризаминӣ, об, фазои ҳавоӣ, олами набототу ҳайвонот ва дигар боигарии табиӣ моликияти истисноии давлат мебошанд ва давлат истифодаи самараноки онҳоро ба манфиати халқ кафолат медиҳад. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, боби 1, моддаи 13.

Дар даҳсолаи охир вобаста ба босуръат афзудани таъсири ҷаҳолияти инсон ба муҳити зист ва экосистемаҳои табиӣ проблемаи аз маҳвшавӣ нигоҳ доштани намудҳои нодир ва дар зерӣ таҳдиди нестшавӣ қарордоштаи наботот ва ҳайвонот аҳмияти хоса пайдо кардааст.

Ҷуногунии биологии Тоҷикистон бой ва рангин аст. Дар асоси маълумотҳои наватарин дар таркиби ҷоуна ва флораи зиёда аз 13000 намуди ҳайвонот беш аз 4500 намуди растаниҳои гулдор муайян карда шудааст. Дар экосистемаҳои кӯҳии Тоҷикистон 80% ҷуногунии биологии кишвар сокин гардидааст. Ҳаёт ва рӯзгори беш аз 70 % аҳолии Тоҷикистон аз истифодаи боигарии табиӣ вобастагӣ дорад. Аз ин лиҳоз, ҳивз ва истифодаи оқилонаи захираҳои ҷуногунии биологӣ омилҳои муҳимтарини беҳдошти неқӯаҳволии аҳоли ва рушди устувори иқтисодию иҷтимоии ҷомеа ба ҳисоб меравад [5].

Дар даҳсолаҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи ҳифзи муҳити зист ва ҷуногунии биологӣ сиёсати дурандешона ва мақсаднок амалӣ карда мешавад. Соли 1997 Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Конвенсияи Созмони Милали Муттаҳид оид ба ҳифзи ҷуногунии миллии биологӣ расман эълон намуд [3].

Сиёсати ҳирадмандонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон оид ба ҳифзи табиат барои наслҳои имрӯзаву оянда ҳамчун роҳнамо баҳри истифодаи оқилонаи самараноки захираҳои табиӣ ва нотақрори Тоҷикистон, аз ҷониби ҳама мақомоти давлатию ғайридавлатӣ дастгирӣ амалии ҳудро ёфта истодааст. Аз ин сабаб Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои нигоҳдорӣ ва ҳифзи олами набототу ҳайвонот диқати махсус медиҳад, ва аз 13 декабри соли 1996 таҳти № 239 қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳудудҳои табиӣ махсус муҳофизатшаванда» қабул карда шуд. Бе сабаб нест, ки дар Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст **«Ҳифзи табиат, ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ вазифаҳои ҳар як шахс аст»** дар ҳақиқат таҳлили таъсири омилҳои антропогенӣ ва олами ҳайвоноти Тоҷикистон нишон медиҳад, ки дар 50 соли охир дар таркиби олами ҳайвоноти Тоҷикистон тағйиротҳои зиёде ба амал омадааст. Илова бар ин дар 10 соли охир дар таркиби фаунаи Тоҷикистон 5 намуди дигари ҳайвоноти сутунмуҳрадор леопарди наздиосиёгӣ (*Panthera pardus ciscaucasic*) боқӣ мондаанд. Дар давраи нисбатан кӯҳтои таърихи 3 намуди ҳайвоноти сутунмуҳрадор – паланги туронӣ (*Panthera tigris virgata*), суғури Мензбер (*Marmot menzbieri*), моҳии белбелини Сирдарё (*Pseudos caphirhynchus fedtschenkoii*), пурра маҳв гардиданд. Ба ғайр ин аз мирмушони даштӣ (*Mustela eversmanni*), кабутари синасафед (*Columba leoconta*), мори афъии даштӣ (*Vipera ursinii*) маълумотҳои эҳтимолибаш ва дақиқ вучуд надоранд [4].

Бинобар ин дар солҳои охир як қатор қонунҳо дар бораи ҳифзи табиат ва сарватҳои табиӣ қабул шудааст:

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «дар бораи ҳифзи табиат»;
- Кодекси ҷанғали Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- Қонун Ҷумҳурии Тоҷикистон «дар бораи олами ҳайвонот»;
- Қонун Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи «Мавзеоҳои махсуси ҳифзшаванда»;
- Қонун Ҷумҳурии Тоҷикистон «дар бораи ҳифз ва истифодаи олами наботот»;
- Нақшаи давлати бораи қушодани ҲМХТ дар давраи солҳои 2005 – 2015;

Дар навбати худ қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ин ҳудуди табиӣ «Ҳудудҳои махсуси ҳифзшавандаи табиӣ» ба категорияи зерин ҷудо мешавад; [4].

- Мамнӯъгоҳҳои табиӣ давлатӣ;
- Боғи миллии ва боғи табиӣ;
- Паноҳгоҳҳои табиӣ - давлатӣ;
- Ёдгориҳои табиат;
- Минтақаҳои табиӣ табобатӣ;
- Минтақаҳои табиӣ, рекреатсионӣ ва инчунин минтақаи фароғотӣ ва туризм;

Муҳофизати табиат тадричан ба кори ҳар як фарди солимфикр табдил ёфта истодааст.

Боғҳои ботаникӣ. Боғҳои ботаникӣ муссиҳаҳои илмию тадқиқотӣ, таълимӣ – тарбиявӣ ва фарҳангӣ буда, вазифаи асосии онҳо тадқиқ ва парвариши растаниҳое мебошад, ки барои соҳаҳои тандурустӣ, сохтмон, саноат ва кишоварзӣ аҳамият доранд. Инчунин дар боғҳои ботаникӣ ҳамчун растаниҳо дар ҳолати табиӣ сабзида, интродуксия (иваз шудани ҷои зист аз як минтақа ба минтақаи дигар) ва мутобиккунонии растаниҳо нав ба муҳити нав санҷида мешавад. Дар боғҳои ботаникӣ мавзӯҳои ҳосаи растаниҳо: обӣ, даштӣ, кӯҳӣ, ороишӣ мавҷуданд [3].

Дар собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ зиёда аз 100 боғи ботаникӣ вучуд дошт. Дар Тоҷикистон чор боғи ботаникӣ ҳаст, ки онҳо дар шаҳрҳои Душанбе, Хучанд, Кӯлоб ва Хоруғҷойгир буда, барои омӯзиши флора ва фаунаи кишвар бо дигар кишварҳои дунё тадқиқот мебаранд.

Ба ғайр аз боғҳои давлатӣ дар Тоҷикистон аз қадимулайём инчунин боғҳои шахсии махсус мавҷуданд, ки маркази маданият ғизоии мардум мебошанд. Боғи Зоғон, боғи Ирам, боғи Калон, боғи Нав, боғи Сиёвушон, боғи Шаҳриёр, боғи Мирон, боғи Қозӣ, боғи Муъминон ва ғайра номгӯи нопурраи боғҳои шахсианд, ки ҳоло деҳаҳо номи онҳоро гирифтаанд. Боғҳои шаҳрӣ вазифаҳои мувозинаи экологии шаҳр ва омили зебоию маърифатиро иҷро мекунанд [2].

Боғҳои Биосферӣ. Дар Тоҷикистон аз гуфти мутахассисон имконияти дар оянда таъсис додани чунин боғҳо ҳеле зиёд аст.

Боғи биосферӣ майдони васеи табиӣ мебошад, ки он таъсири бевоситаи инсонро ба таври пурра надидааст. Бо ибораи дигар, майдоне, ки дар он ҳама вақт вобаста ба муҳити табиӣ дар асоси мушоҳидаҳои биоиндикаторӣ мониторинги муҳит ҷараён мегирад. Боғи биосферӣ аслан воҳиди мавзӯҳои махсуси табиатро дар бар мегирад [3].

Боғи биосферӣ мувофиқи барномаи “Инсон ва биосфера”-и ЮНЕСКО бо мақсади ҳифзи биосфера ва қисмҳои он ташкил ёфтааст.

Боғи биосферӣ дар 60 давлати дунё ба миқдори 243 номгӯй, ки майдони умумиашон ба 120 млн. гектар аст, ҷаълият доранд. Дар тамоми саҳти замин 669 мамнӯъгоҳи биосферӣ мавҷуд аст, ки аз он 70 то дар 28 давлати Африка, 30 тои он дар давлатҳои арабӣ 142 он дар 24 давлати Осиё ва Океания, 302 тои он дар 36 давлат Аврупо ва Амрикои Шимолӣ, 125 тои он дар 21 давлати Амрикои Лотинӣ ва Амрикои Марказӣ мавҷуд аст [1]. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то имрӯз чунин намуди боғҳо мавҷуд нест, вале аз гуфти мутахассисон вобаста ба мавқеи географӣ ва гуногунии олами набототу ҳайвонот дар кишвар имконияти барпо намудани чунин боғҳо мавҷуд аст. Боғи биосферӣ аз боғи миллий бо он фарқ мекунад, ки боғи биосферӣ маркази муҳими туризм (сайёҳӣ) ҳисоб мешавад, ки мо медонем, ки чунин минтақаҳо дар ҳудуди ҷумҳурии Тоҷикистон ҳеле зиёд аст.

Адабиёт:

1. Ахмадов Х. М., Касиров К. Х. Заповедник Тигровая балка // Охрана дикой природы. 1999. № 1 (12).
2. Ибрагимов Э. Х. Эколого-географические основы развития сети охраняемых природных территорий Северного Таджикистана: Автореф. дис... канд. геогр. наук. – М., 1997.
3. Курбонов Ш.М., Муратов Р., Сатторов Р. Особо Охраняемые природные территории Республики Таджикистан. – Душанбе, 2011.
4. Мухаббатов Х. М., Шарипов И. Н. Мавзӯҳои ҳифзшаванда ва сайёҳии Тоҷикистон. – Душанбе: ЭР-граф, 2013.
5. Мухаббатов Х. М., Раҳимов М. Географияи Тоҷикистон. – Душанбе, 2011.
6. Энциклопедияи миллии Тоҷикистон. Ҷилди 2. – Душанбе, 2016.

Калидвожаҳо: қўл, инсон, бог, дарё, масоҳат, сел, ярч, сарбанд, заминҷунбӣ, санг, эрозия, об, канал, биосфера, кишвар.

Аннотация
БОТАНИЧЕСКИЕ И БИОСФЕРНЫЕ САДЫ

В своей статье автор рассматривает период развития, историю и появление ботанические и биосферные сады.

В последние десятилетия из-за стремительного усиления воздействия деятельности человека на окружающую среду и природные экосистемы проблема сохранения редких и исчезающих видов растений и животных стала особенно актуальной. Биоразнообразие Таджикистана богато и красочно. По последним данным определена фауна и флора более 13 000 видов животных и более 4500 видов цветковых растений. В горных экосистемах Таджикистана сосредоточено 80% биоразнообразия страны. Средства к существованию более 70% населения Таджикистана зависят от использования природных ресурсов.

Ботанические сады - это научно-исследовательские, образовательные и культурные учреждения, основной задачей которых является изучение и выращивание растений, важных для здоровья, строительства, промышленности и сельского хозяйства. Также в ботанических садах тестируются сбор растений, произрастающих в естественном состоянии, интродукция (смена среды обитания из одного региона в другой) и адаптация новых растений к новой среде. В ботанических садах есть особые участки растений: водные, степные, горные, декоративные.

Ключевые слова: *Озеро, человек, сад, река, территория, сель, оползень, плотина, землетрясение, скала, эрозия, вода, канал, биосфера, страна.*

Annotation
BOTANICAL AND BIOSPHERE GARDENS

In his article, the author examines the period of development, history and emergence of botanical and biosphere gardens. In recent decades, due to the rapid increase in the impact of human activities on the environment and natural ecosystems, the problem of preserving rare and endangered species of plants and animals has become especially urgent. The biodiversity of Tajikistan is rich and colorful. According to the latest data, the fauna and flora of more than 13,000 animal species and more than 4,500 species of flowering plants have been identified. The mountain ecosystems of Tajikistan contain 80% of the country's biodiversity. The livelihoods of over 70% of the population of Tajikistan depend on the use of natural resources.

Botanical Gardens are research, educational and cultural institutions dedicated to the study and cultivation of plants important for health, construction, industry and agriculture. Also in botanical gardens, the collection of plants growing in a natural state, introduction (change of habitat from one region to another) and adaptation of new plants to a new environment are tested. Botanical gardens have special plant areas: aquatic, steppe, mountain, ornamental.

Keywords: *Lake, river, area, mudflow, landslide, dam, earthquake, rock, erosion, water, channel, filtration, spring.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Рачабов Фазлиддин, магистранти соли якуми факултети географияи ДДОТ ба номи С. Айни, н. Сангвор, деҳаи Сабзи харф. Тел.: 918350311

Рохбари илмӣ: н.и.г., дотсент Рауфов Раҳматулло Немамович

Сведения об авторе: Рачабов Фазлиддин, магистрант первого курса географического факультета Таджикского государственного университета им. С. Айни, н. Сангвор, село Сабзи харф. Тел.: 918350311

Научный руководитель: к.г.н., доцент Рауфов Раҳматулло Немамович

About the author: Ragabov Fazliddin, first-year master of the Faculty of Geography, Tajik State University. S. Aini, n. Sangvor, Sabziharf village. Tel.: 907108204

Scientific adviser: Raufov Rakhmatullo Nematovich.

*Зулфиқорова Қурбаной Бобоқуловна,
магистранти соли якуми факултети биология*

БАРТАРИИ АНАЛИЗАТОРҲОИ ГЕМАТОЛОГӢ ҲАНГОМИ ТАҲЛИЛИ УМУМИИ ХУН

Бо мурури револютсияи илмӣ ва таҷҳизоти онҳо дар ҳамаи халқ ҳарчӣ бештар таҷҳизотҳои ба системаи компютерӣ мутаххаз гардонидашударо васеъ истифода мебаранд. Дар замони ҳозира барои ҳисоб кардан ва таҳлили ҳуҷайраҳои хун анализаторҳои гематологии сатҳи гуногуни мураккабдоштаро истифода мебаранд. Бартарии технологияи ҳозиразамони ҳисобкунӣ ва баҳодихӣ ба ҳуҷайраҳои хун аз он иборат аст, ки дар як муддати кӯтоҳ зиёда аз 100-120 таҳлил гузаронида шуда, миқдори маводи биологӣ бошад ҳамагӣ аз 20 то 150 мкл/хунро ташкил намуда, зиёда аз 10 ҳазор ҳуҷайраҳоро аз санҷиш гузаронида дараҷаи баланди дақиқи такрор истеҳсолкунӣ ва 30 нишондод, инчунин дар шакли диаграмма нишон додани натиҷаҳои таҳлил ба ҳисоб меорад [1, 2].

Мақсади асосии ин мақола нишон додани бартарий ва моҳияти ташҳиси нишондодҳои анализатори гематологӣ ва моҳияти ташҳисии онҳо ба ҳисоб меорад.

Технологияи ҳисоби автоматӣ ҳисобкунии ҳуҷайраҳои хун дар соли 1947 аз тарафи олимони Wallace H ва Joseph R. Coulter пешниҳод гардида буд. Ин усул бо номи Кутер ё Кондуктометрикӣ маълум аст ва барои ҳисоб кардани миқдор ва табиати муайяни импульсҳо, ки ҳангоми гузаштани ҳуҷайраҳо тавассути сӯроҳие, ки андозааш хурд ва дар ду тарафи он ду электроди аз якдигар ҷудо ҷойгир буда, асос ёфтааст. Агар тавассути найчаи борик, ки бо маҳлуле ҷараёни барқиро гузаронанда пур бошад, гузаштани ҳуҷайра дар ин маврид дар найча муқовимат нисбати ҷараёни барқӣ пайдо шуда, каме зиёд мегардад. Гарчанде ин тағйирот на он қадар зиёд бошад ҳам, таҷҳизотҳои ҳозиразамони электронӣ бо осонӣ онро қабул мекунанд.

Расми 1. Анализатори гематологии МИКРОС 20+

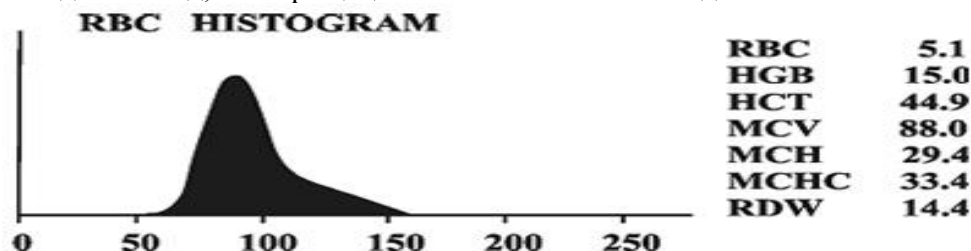
Ҳангоми гузаштани ҳар як ҳуҷайра тавассути найча онро импульси барқӣ пайдошуда ҳамроҳӣ мекунад. Барои муайян кардани консентратсияи ҳуҷайраҳо кофӣ аст, ки ҳаҷми муайяни намунаро тавассути найча гузаронида, миқдори импульсҳои барқӣ ҳосилшударо ҳисоб намудан зарур мебошад [3, 4, 5].

Агар дар як маврид дар найча ду ҳуҷайра бошад онро дар шакли як импульс ба қайд мегирад, ки дар натиҷа ҳангоми ҳисоби ҳуҷайраҳо ба хатогӣ меорад. Барои пешгирӣ намудани ин хатогӣ намунаи хунро бо маҳлул то он консентратсияи ҳамроҳ мекунад, ки дар найчаи бақайдгиранда ҳама вақт аз як ҳуҷайра зиёд набошад.

Ҷудо намудани эритроцитҳо ва тромбоцитҳо аз рӯйи ҳаҷм дар анализаторҳои муосир аз рӯйи ҷанкунии амплитудайи сигнали электрикӣ ба қайд мегиранд: тромбоцитҳо, ки андозаашон хурд аст ҳангоми гузаштани онҳо аз найчаи ҷанкуанда импульсҳои барқӣ ҳосил мегарданд, ки амплитудашон паст аст. Эритроцитҳо бошад баръакс импульсҳои амплитудашон калонро

ҳосил мекунад. Дастгоҳе, ки имплусхоро аз рӯи ҳаҷми амплитуда чудо мекунад, дискриминатор ном дорад. Дар анализаторҳои ҳозиразамон дискриминаторҳои бисёрканалро истифода мебаранд, ки имконият медиҳанд маълумоти дақиқро оид ба ҳаҷми ҳуҷайраҳо дар шакли гистограмма қайд намояд. Сабаб он аст, ки ҳар як канал ба ҳаҷми муайяни ҳуҷайра мувофиқ мебошад.

Дар гистограмма чудо намудани ҳаҷми ҳуҷайраҳо, ки ба эритроцитҳо мувофиқанд ва ба қайд гирифтани натиҷаи ҳамаи каналҳо, гистограммаи интиҳои ҳамаи эритроцитҳо навишта мешавад. Ҳангоми ҷамбаст намудани натиҷаи ҳисоби эритроцитҳо миқдори имплусхоро ба амплитудай имплус зарб намуда, бузургие ба даст меояд, ки ҳаҷми умумиро инъикос мекунад ва онро эритроцитҳо ишғол менамоянд, ин бузургӣ гематокрит номида мешавад. Ҳангоми нишондоди гематокритро ба миқдори эритроцитҳо тақсим намудан маълумоти дақиқи сифати эритроцитҳо ба даст меояд, ки онро ҳаҷми миёна MCV меноманд.

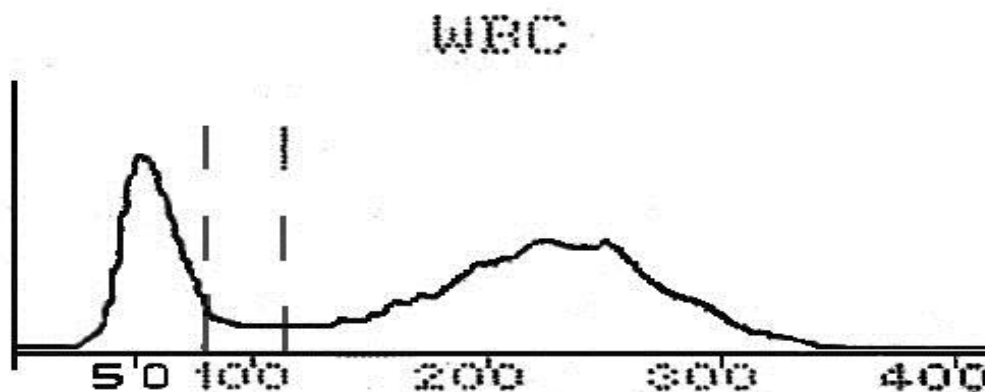

Расми 2. Гистограммаи ҳуҷайраҳои сурхи хун RBC.

Бешубҳа нишондодҳои ба ин монандро барои тромбоцитҳо: миқдори тромбоцитҳо PLT, тромбоцит-РСТ, ҳаҷми миёнаи тромбоцитҳо-MPV муайян карда мешавад. Чи хеле, ки аз натиҷаҳои дар расми 2 дарҷ гардида маълум гардид, аксарияти ҳуҷайраҳои сурхи хун андозаашон аз 80-100 фм то литрро (Фл) ташкил мекунад, ки онҳоро мо нормосит меномем (расми 2).

Аз сабаби он ки ҳаҷми лейкоцитҳо ба ҳаҷми эритроцитҳо наздик аст бо усули дар боло номбаркардашуда чудо намудан ғайри имкон мебошад. Ҳангоми истифодаи ҳисобкунандаҳои кондуктометрикӣ барои ҳисоб кардани эритроцитҳо иштироки лейкоцитҳо ногузир мебошад, вале ин раванд танҳо ҳангоми зиёд будани миқдори лейкоцитҳо ба мушоҳида мерасад. Дар ҳолати муқаррарӣ бошад аз сабаби он ки миқдори лейкоцитҳо се маротиба камтар мебошанд, он қадар таъсири назаррас намерасонанд. Бинобар ин ҳангоми муайян намудани миқдори лейкоцитҳо зарурат аст, ки эритроцитҳо вайрон карда шаванд. Ин амалро бо осонӣ амалӣ мекунад, чунки хусусиятҳои мембранаи эритроцитҳо бо кулӣ аз мембранаи лейкоцитҳо фарқ мекунад. Эритроцитҳо бо осонӣ дар зери таъсири аксарияти моддаҳои ғайриҳаҷмӣ сатҳи вайрон мегарданд, вале лейкоцитҳо гарчанде ба баъзе тағйиротҳо дучор гарданд ҳам яклухт мемонанд. Бинобар ин ҳангоми ҳисоб кардани лейкоцитҳо пеш аз гузаронидани хуни серобкардашуда тавассути апертураи бақайдгиранда ба он маҳлули вайронкунада ё ин ки гемолитикро ҳамроҳ мекунад, эритроцитҳо то порчаҳои хурдтарин вайрон гардида, ҳангоми ҳисоб кардани лейкоцитҳо бошад имплусҳои амплитудаашон бениҳоят хурдро ҳосил мекунад, ки ба натиҷаи таҳлил ягон таъсир намерасонанд.

Ҳамаи анализаторҳои гематологии ҳозиразамон консентратсияи гемоглобинро чен мекунад, ки барои ин дар онҳо гемоглобиномер ҷой дорад. Ҳангоми муайян кардани консентратсияи гемоглобин мутаносибан консентратсияи лейкоцитҳо низ ҳисоб карда мешавад.

Расми 3. Гистограммаи ҳуҷайраҳои сафеди хун WBC.

Дар расми 3 гистограмаи тақсимшавии лейкоцитҳо аз рӯи ҳаҷмашон дарҷ гардидааст. Чи хеле, ки аз натиҷаҳо бадастомада бар меояд, дар қисмати ҳаҷми хурд, ки андозаи 35-90 фл лимфоситҳо ҷойгир мешаванд ва дар зери таъсири маҳлули гемолитик ҳаҷмашон қисман хурд мегардад. Аз рӯи ин гистограмма маълум мегардад, ки дар байни лейкоцитҳои хун лимфоситҳо бартарӣ доранд. Баръакси лимфоситҳо нейтрофилҳо бошанд дар он минтақае ҷойгиранд, ки ҳаҷмашон калон аз 120-400 фл-ро ташкил медиҳанд. Дар байни 2 қулла минтақае ҷойгир аст, ки онро лейкоцитҳои миёна меноманд. Ҳуҷайраҳои, ки дар ин минтақа ҷойгиранд андозаашон аз 90 то 120 фл-ро дар бар мегирад. Дар ин минтақа асосан моноцитҳо, базофилҳо ва эозинофилҳо ҷойгир мебошанд.

Таҷҳизотҳои, ки қисман лейкоситҳоро тафриқа мекунанд дар баробари бо % ҷудо кардани лейкоцитҳо ба 3 гурӯҳ инчунин миқдори мутлақи ин ҳуҷайраҳоро нейтрофилҳо, лимфоситҳо ва ҳуҷайраҳои миёнаро муайян месозанд, ки ҳангоми муқоисаи натиҷаҳои анализатор бо усули морфологӣ ҳангоми баҳо додан ба нейтрофилҳо коэффисенти корелятсионӣ $r=0,90-0,95$ барои лимфоситҳо бошад $r=0,90-0,96$ -ро ташкил медиҳад, ки ин натиҷаи баланди ба ҳам мувофиқа омадани ҳарду усулро нишон медиҳад. Дар таркиби ҳуҷайраҳои миёна асосан моноцитҳо ҷойгир мебошанд, вале барои онҳо коэффисенти корелятсионӣ одатан 0,4-ро ташкил медиҳад.

Ҳамин тариқ анализаторҳои гематологӣ яке аз таҷҳизотҳои замони муосир буда, бо системаи компютерӣ мучахҳаз гардонида шудааст. Ин таҷҳизот имконият медиҳад, ки дар як муддати кӯтоҳ миқдори зиёди таҳлилҳои гематологӣ гузаронида шавад. Бартариҳои анализатори гематологӣ нисбати усулҳои морфологӣ таҳлили ҳуҷайраҳои хун аз он иборат аст, ки барои баҳо додан ба ҳуҷайраҳои хун зиёда аз 10 ҳазор ҳуҷайра аз санҷиш мегузаронад. Дар баробари ин анализаторҳои гематологӣ натиҷаи таҳлили ҳуҷайраҳои сурхи хун, ҳуҷайраҳои сафеди хун ва тромбоцитҳоро дар шакли диаграмма медиҳад, ки ҳар як мутаххасис дар як муддати кӯтоҳ маълумоти зиёдеро оид ба ҳуҷайраҳои хун ба даст меорад. Ҳангоми дар таҳлил ҷой доштани элементҳои патологӣ анализатори гематологӣ бонги хатар мезанад, ки ин водор месозад, ки табиби таҳлилгар дар баробари ба даст овардани натиҷаҳои таҳлил тавассути анализатори гематологӣ, инчунин таҳлили морфологӣ ҳуҷайраҳои хунро аз сари нав гузаронида, ҳулосаи даркориро оид ба натиҷаи таҳлил барорад.

Адабиёт:

1. Бетти Сисла. Руководство по лабораторной гематологии. – М.: Практическая медицина, 2011. – 351 с.
2. Гериатрическая гематология / Под ред. Л. Д. Гриншпун, А. В. Пивника. – М.: Медиум, 2011. Т. 1. – 311 с.
3. Луговская С. А., Почтарь М. Е. Гематологический атлас.: Триада, 2011. – 368 с.
4. Руководство по гематологии / Под ред. А.И. Воробьева. М.: Медицина, 2003. Т.1. 280 с.
5. Дизрегуляционная патология системы крови / Под ред. Е. Д. Гольдберга, Г. Н. Крыжановского. – М.: МИА, 2009. – 431 с.

Калидвожаҳо: эритроцитҳо, нейтрофилҳо, гемоглобин, лимфоситҳо.

Аннотация

ПРЕИМУЩЕСТВА ГЕМАТОЛОГИЧЕСКИХ АНАЛИЗАТОРОВ В ОБЩЕМ АНАЛИЗЕ КРОВИ

Таким образом, гематологические анализаторы являются одним из самых современных приборов и оснащены компьютерной системой. Это оборудование позволяет в короткие сроки провести большое количество гематологических исследований. Преимущество гематологического анализатора перед морфологическими методами анализа клеток крови заключается в том, что он проверяет более 10 тысяч клеток для оценки клеток крови. При этом гематологические анализаторы представляют результаты анализа эритроцитов, лейкоцитов и тромбоцитов в виде диаграммы, по которой каждый специалист в короткие сроки может получить много информации о клетках крови. При наличии в анализе патологических элементов гематолог анализирует тревогу, что заставляет аналитика повторить результаты анализа гематологическим анализатором, а также морфологический анализ клеток крови и сделать необходимые выводы о результатах анализа.

Ключевые слова: эритроциты, нейтрофилы, гемоглобин, лимфоциты.

Annotation

ADVANTAGES OF HEMATOLOGY ANALYZERS IN GENERAL BLOOD ANALYSIS

Thus, hematology analyzers are one of the most modern devices and are equipped with a computer system. This equipment allows to carry out a large number of hematological examinations in a short time. The advantage of the hematology analyzer over the morphological methods of blood cell analysis is that it checks more than 10 thousand cells to evaluate blood cells. At the same time, hematology analyzers present the results of the analysis of erythrocytes, leukocytes and platelets in the form of a diagram, according to which each specialist can obtain a lot of information about blood cells in a short time. If there are pathological elements in the analysis, the hematologist analyzes the alarm, which forces the analyst to repeat the results of the analysis with the hematology analyzer, as well as the morphological analysis of blood cells and draw the necessary conclusions about the analysis results.

Keywords: *erythrocytes, neutrophils, hemoglobin, lymphocytes.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Зулфикорова Қурбаной Бобоқуловна, магистранти соли якуми факултети биологияи ДДОТ ба номи Садриддин Айни, ихтисоси биология 1 – 02 04 01. Тел.: +992988663636

Рохбари илмӣ: Шамсудинов Ш.

Сведения об авторе: Зулфикорова Курбаной Бобоқуловна, магистрант первого курса биологического факультета Таджикского государственного университета им. Садриддина Айни по специальности биология 1 - 02 04 01. Телефон: +992988663636

Научный руководитель: Шамсудинов Ш.

About the author: Zulfiqorova Qurbanoy Boboqulovna, second-year master's student, Faculty of Biology, Tajik State University named after Sadriddin Aini, specializing in biology 1 - 02 04 01. Phone: +992988663636

Scientific adviser: Shamsuddinov Sh.

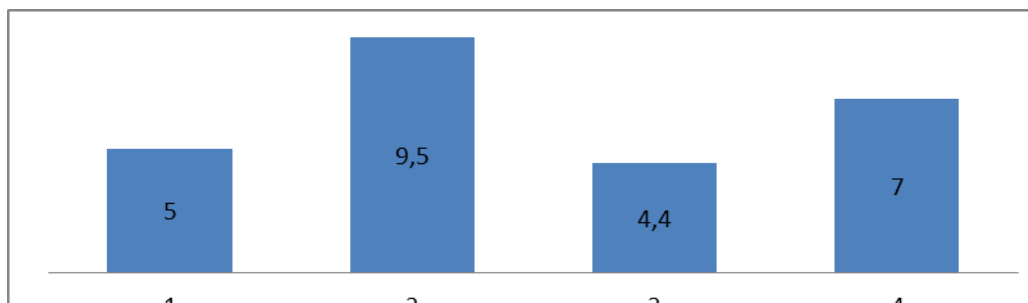
ТАҒЙИРЁБИИ НИШОНДОДҲОИ ХУНИ КАНОРӢ ҲАНГОМИ БЕМОРИИ ЭРИТЕРМИЯ

Эритермия яке аз бемориҳои системаи хунӣ ба ҳисоб меравад. Ин беморию ба ибораи дигар полиситемияи ҳақиқӣ ё ин ки пурхунӣ меноманд. Эритермия ба бемориҳои омосҳои хушсифати системаи хунӣ тааллуқ дорад. Аввалин бор эритермияро соли 1982 Луис Ҳенри Вакез ба қайд гирифтааст. Бинобар ин дар баъзе адабиётҳо ин беморӣ бо номи ин олим дарҷ мегардад. Дар соли 1903 бошад олим Виллиам Ослер сабаби ин беморию ба фаъолнокии пуршиддати мағзи сурхи устухон иваз кард. Гарчанде дар давоми солҳои асри 20 оид ба бемории эритермия таҳқиқотҳои зиёде гузаронида шуда бошад ҳам, сабаби асосии ин беморӣ то соли 2005 номаълум буд. Дар соли 2005 як гурӯҳи олимон муайян сохтанд, ки сабаби асосии пайдоиши бемории эритермия мутатсияи нуктавӣ дар генҳои V617F дар гени JAK2 ба ҳисоб меравад. Новобаста аз кашфиётҳои ба дастмада то ҳоло сабабҳои ба амалҳои аломатҳои клиникӣ ва механизми патологӣ он пурра омӯхта нашудаанд [1, 2].

Мақсади асосии ин таҳқиқот омӯзиши нишондодҳои хуни канорӣ беморони дучори эритермия мебошад.

Мавод ва усулҳои таҳқиқот. Дар зери санҷиши мо 10 нафар бемори дучори эритермия, ки аз онҳо 4 нафарашон зан ва 6 нафарашон мард буд, қарор доштанд. Сину соли беморон 55-солро ташкил медод. Нишондодҳои хуни канорӣ дар анализатори гематологии микрос 20+ гузаронида шуд. Таҳлили ин беморӣ дар асоси таҳлили хуни канорӣ ва мағзи сурхи устухон ва дигар усулҳои инструменталӣ гузошта шуд [4, 5].

Дар расми 1. миқдори эритроцитҳои хуни канорӣ дарҷ гардидааст. Дар таркиби хуни мардони солим ба ҳисоби миёна $5,0 \text{ млн} \times 10^{12}/\text{л}$ -ро ташкил медиҳад. Дар таркиби хуни мардоне, ки ба бемории эритермияи дараҷаи миёна дучор гардиданд ба ҳисоби миёна миқдори эритроцитҳо $9,5 \text{ млн} \times 10^{12}/\text{л}$ -ро ташкил медиҳанд, ки нисбати нишондодҳои хуни мардони солим 90% зиёдтар мебошад. Дар таркиби хуни канорӣ занони солим бошад ба ҳисоби миёна миқдори эритроцитҳо $4,4 \text{ млн} \times 10^{12}/\text{л}$ -ро ташкил намуд (расми 1).

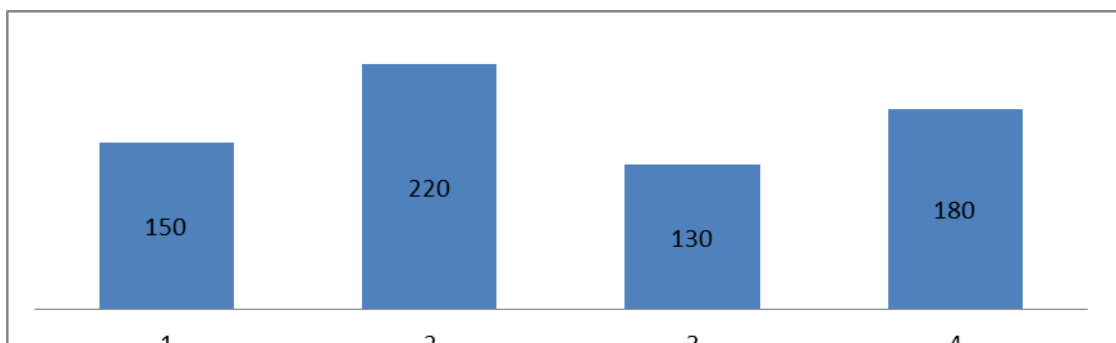

Расми 1. Миқдори эритроцитҳои хуни канорӣ. 1-мардони солим. 2-мардони ба эритермия дучоргардида. 3-занҳои солим. 4-занҳои ба эритермия дучоргардада.

Дар таркиби хуни занони ба бемории эритермия дучоргардида бошад миқдори эритроцитҳо ба ҳисоби миёна $7,0 \text{ млн} \times 10^{12}/\text{л}$ -ро ташкил намуд, ки нисбати эритроцитҳои занҳои солим 59% зиёдтар мебошанд. Таҳқиқи морфологии эритроцитҳои хуни канорӣ беморони дучори эритермия нишон дод, ки дар сохтори онҳо дигаргуниҳои зиёд ба мушоҳида намерасад. Дар аксарияти ҳолатҳо нишондоди ранга дар ҳудуди меъёр вучуд дошт. Тағйироти морфологиро танҳо дар 10%-и беморон, ки солҳои тӯлонӣ ба ин беморӣ дучор буданд, мушоҳида намудем. Ин тағйирот аз он иборат буд, ки ҳаҷми миёнаи эритроцитҳо аз 6 мкм хурдтар буданд, ки ин яке аз аломатҳои бармаҳали камшавии оҳан ба ҳисоб меравад.

Дар расми 2 миқдори гемоглобин дар таркиби хуни канорӣ дарҷ гардидааст. Дар таркиби хуни канорӣ мардони солим ба ҳисоби миёна консентратсияи гемоглобин 250 г/л -ро ташкил намуда, дар таркиби мардон ба бемории эритермия дучоргардида миқдори гемоглобин ба ҳисоби миёна 220 г/л -ро ташкил намуд, ки нисбати ин нишондод дар одамони солим 46,6% зиёдтар мебошад.

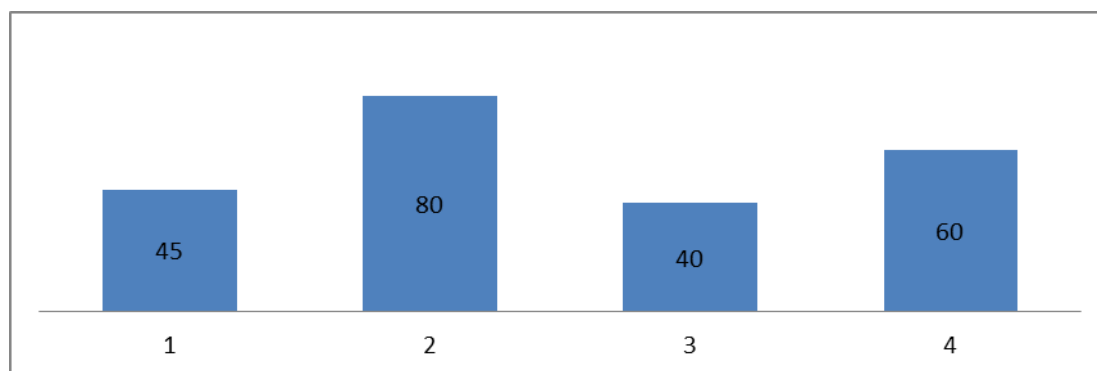
Дар таркиби хуни занони солим бошад, ба ҳисоби миёна консентратсияи гемоглобин 130 г/л -ро ташкил намуд. Ин нишондод дар таркиби хуни занони ба бемории эритермия дучор гардида ба ҳисоби миёна 180 г/л -ро ташкил намуд, ки нисбати гемоглобини занҳои солим 38,4% зиёдтар мебошад.

Расми 2. Миқдори гемоглобин дар таркиби хуни канорӣ. 1-мардони солим. 2-мардони ба эритермия дучоргардида. 3-занҳои солим. 4-занҳои ба эритермия дучоргардада.

Чи хеле, ки ба ҳамагон маълум аст гемоглобин пигменти сурхи хун буда, дар дохили эритроцитҳо ва вазифаи асосии он пайаваст кардани оксиген ва кашондани O_2 ба бофта ва узувҳо ба ҳисоб меравад.

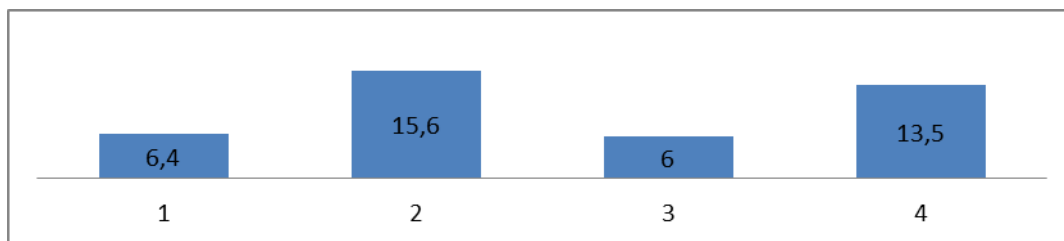
Яке аз нишондодҳои муҳимтарини хуни канорӣ гематокрит ба ҳисоб меравад. Ин нишондод таносуби ҳуҷайраҳои хунро нисбати плазма муайян мекунад. Дар таркиби хуни канории мардони солим ба ҳисоби миёна нишондоди гематокрит 45%-ро ташкил намуд. Дар таркиби хуни мардоне, ки ба бемории эритермия дучор гардидаанд, ба ҳисоби миёна нишондоди гематокрит 80%-ро ташкил намуд, ки нисбати мардони солим ин нишондод 77,7% зиёдтар мебошад. Дар таркиби хуни канории занони солим ба ҳисоби миёна нишондоди гематокрит 40%-ро ташкил намуд. Дар таркиби хуни заноне, ки ба бемории эритермия дучор гардидаанд, ба ҳисоби миёна нишондоди гематокрит 60%-ро ташкил намуд, ки нисбати занҳои солим 60% зиёдтар мебошад.

Расми 3. Нишондоди гематокрит дар таркиби хуни канорӣ бо %. 1-мардони солим. 2-мардони ба эритермия дучоргардида. 3-занҳои солим. 4-занҳои ба эритермия дучоргардада.

Дар тибби амалӣ нишондоди гематокритро бениҳоят васеъ барои баҳо додан ба дараҷаи камхунӣ ва зиёдшавии ҳуҷайраҳои хун истифода мебаранд. Чи хеле, ки аз натиҷаҳои ба дастамада бар меояд, ки чи дар таркиби хуни мардон ва чи дар таркиби хуни заноне, ки ба бемории эритермия дучор гардидаанд, мо зиёдшавии ҳаҷми ҳуҷайраҳои хун ва камшавии плазмаи хунро мушоҳида мекунем. Бо зиёдшавии гематокрит хусусиятҳои реологии хун ба тағйирот дучор гардида, часпакнокии он меафзояд. Бинобар ин мо мақсад гузоштем, ки суръати такшоншавии эритроцитҳоро дар ин гурӯҳи беморон зерини санҷиши худ қарор диҳем. Суръати такшоншавии эритроцитҳо дар таркиби хуни мардони солим 5 ± 2 дар таркиби хуни занҳо бошад 8 ± 5 мм/соат-ро ташкил намуд. Дар таркиби хуни беморони ба эритермия дучоргардида суръати такшоншавии эритроцитҳо чи дар таркиби хуни занон ва чи дар таркиби хуни мардон аз 1мм /соат паст нафаромад, ки ин нишондод боз ҳам дараҷаи баланди часпакнокии хунро нишон медиҳад.

Чи хеле, ки ба ҳамагон маълум аст, ҳангоми бемории эритермия на танҳо шохҳои эритропоэзро дар мағзи сурхи устухон фаро мегирад, балки ин раванд лейкопоэз ва мегокариопоэзро низ фаро мегирад. Бинобар ин мо миқдори лейкоцитҳоро дар таркиби хуни канории беморони ба эритермия дучоргардида зерини санҷиши худ қарор додем.

Расми 4. Микдори лейкоцитҳо дар таркиби хуни канорӣ. 1-мардони солим. 2-мардони ба эритермия дучоргардида. 3-занҳои солим. 4-занҳои ба эритермия дучоргардида.

Дар расми 4 микдори лейкоцитҳои хуни канорӣ дарч гардидааст. Чи хеле, ки аз натиҷаҳои дарч гардида маълум гардид, микдори лейкоцитҳо дар таркиби хуни мардҳои солим $6,4 \times 10^9$ -ро ташкил кунанд, дар таркиби хуни беморони ба эритермия дучоргардида бошад, ин нишондод ба $15,6 \times 10^9$ л баробар аст, ки нисбати одамони солим 2 маротиба зиёдтар мебошад. Ин нишондод ҳам дар таркиби хуни занҳои ба эритермия дучоргардида $13,5 \times 10^9$ -ро ташкил намуд.

Ҳамин тариқ аз натиҷаҳои ба дастмада маълум гардид, ки ҳангоми бемории эритермия тағйироти асосӣ дар сатҳи мағзи сурхи устухон ба амал омада, ҷараёни эритропоэз ва лейкопоэз пуршиддат ҷаъолият намуда, ба зиёдшавии микдори эритроцитҳо ва лейкоцитҳо дар хуни канорӣ оварда мерасонанд. Бо зиёдшавии ин ду гурӯҳи ҳуҷайраҳо нишондоди гематокрит баланд гардида, часпакнокии хун меафзояд ва суръати тақшоншавии эритроцитҳо паст гардида, сиркулятсияи хун дар мӯйраҳо душвор мегардад.

Адабиёт:

1. Бетти Сисла. Руководство по лабораторной гематологии. – М.: Практическая медицина, 2011. – 351 с.
2. Гериатрическая гематология / Под ред. Л.Д. Гриншпун, А.В. Пивника. Т.1. – М.: Медиум, 2011. – 311 с.
3. Дизрегуляторная патология системы крови /Под ред. Е.Д. Гольдберга, Г.Н. Крыжановского. – М.: МИА, 2009. – 431 с.
4. Луговская С.А., Почтарь М.Е. Гематологический атлас. – Триада, 2011. – 368 с.
5. Руководство по гематологии /Под ред. А.И. Воробьева. Т.1. – М.: Медицина, 2003. – 280 с.

Калидвожаҳо: эритермия, эритроцитҳо, гемоглобин, лейкоцитҳо, нейтрофилҳо.

Аннотация

ИЗМЕНЕНИЯ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ПЕРИФЕРИЧЕСКОЙ КРОВИ ПРИ ЭРИТЕМЕ

Таким образом, результаты показали что в случае эритемы основные изменения происходит на уровне костного мозга, усиливается процесс эритропоэза и лейкопоэза, что приводит к увеличению количества эритроцитов и лейкоцитов в периферической крови. При разрастании этих двух групп клеток повышается гематокрит, увеличивается вязкость крови, снижается скорость оседания эритроцитов и затрудняется кровообращение в капиллярах.

Ключевые слова: Эритема, эритроциты, гемоглобин, лейкоциты, нейтрофилы.

Annotation

CHANGES IN PERIPHERAL BLOOD PARAMETERS WITH ERYTHEMA

Thus, the results showed that in the case of erythema, the main changes occur at the level of the bone marrow, the process of erythropoiesis and leukopoiesis is enhanced, which leads to an increase in the number of erythrocytes and leukocytes in the peripheral blood. With the growth of these two groups of cells, the hematocrit increases, the viscosity of the blood increases, the erythrocyte sedimentation rate decreases, and blood circulation in the capillaries become difficult.

Keywords: erithema, erythrotytes, hemoglobin, leukocytes, neutrophils.

Маълумот дар бораи муаллиф: Юсупова Парвина Абдумачитовна, магистранти соли якуми факултети биологияи ДДОТ ба номи Садриддин Айни, ихтисоси биология 1 – 02 04 01. Суроға: шаҳри Душанбе кӯчаи: Нодира, 72/2. Тел: +992000775255.

Рохбари илмӣ: Шамсудинов Ш.

Сведения об авторе: Юсупова Парвина Абдумаджитовна, магистрантка первого курса биологического факультета Таджикского государственного университета им. Садриддина Аини по специальности биология 1 - 02 04 01. Адрес: город Душанбе, улица Нодира, 72/2. Телефон: +992000775255.

Научный руководитель: Шамсудинов Ш.

About the author: Ysupova Parvina Abdumajitovna, second-year master's student, Faculty of Biology, Tajik State University named after Sadriddin Aini, specializing in biology 1 - 02 04 01. Address: Dushanbe city, Nodira street, 72/2. Phone: +992000775255.

Scientific adviser: Shamsuddinov Sh.

БЕМОРИИ САНГИ ГУРДА ВА РОҲҲОИ ПЕШОБ (УРОЛИТИАЗ)

Бемориҳои санги гурда ва роҳҳои пешобгузар – яъне, пайдошавии санг дар гурда ва дигар қисматҳои роҳҳои пешобгузар дар натиҷаи вайроншавии мубодилаи моддаҳо ба миён меояд. Ин беморӣ бештар ҳангоми омилҳои дар боло зикршуда (вайроншавии мубодилаи моддаҳо дар бадани инсон) авҷ мекунад. Сангҳо новобаста ба синну сол ва шахсият метавонанд дар дилхоҳ қисмати гурда ва роҳҳои пешоб пайдо шаванд. Аз нигоҳи кимиёвӣ фарқияти сангҳоро ба - **уратҳо, фосфат, оксалат ва дигар сангҳо : систин, ксантинӣ, холестеринӣ ва прутинӣ** чудо кардан мумкин аст [1, 3, 5].

Сабаби асосии вайроншавии мубодилаи моддаҳо дар организми инсон, хусусан мубодилаи обу намак ва таркиби химиявии хун махсуб меёбад. Ба ғайр аз ин, пайдоиши санг дар узвҳои пешоббарор метавонанд аз чунин омилҳо вобаста бошад:

- Ирсият;
- Бемориҳои бардавоми узвҳои ҳозима-(гастрит) ва захми меъда;
- Вайроншавии кори ғадудҳои эндокринӣ;
- Бемориҳои гуногуни гурда ва дигар узвҳои пешоббарор — пиелонефрит, простатит, систит, нефроптоз;
- Муддатҳои зиёд камоб мондани бадани инсон;
- Осеббардорӣ ва дигар бемориҳои устухон — остеомиелит, остеопороз ва ғайра;
- Норасоии бардавоми витаминҳои D ва UV;
- Истеъмоли аз меъёр зиёди маҳсулоти афзояндаи кислотаи пешоб — хӯрок (намак);
- Истифодаи зиёди моеъи намакдор дар таркиби хӯрок.

Омилҳои асосии таъсиркунонда ба ин беморӣ аслан ба се гурӯҳ тақсим мешаванд: **Беруна** – обу ҳаво (иқлими гарм) ва омилҳои чуғрофӣ (сифат ва таркиби оби нӯшоқӣ). Ҳамчунин метавон, ки ба ин гурӯҳ тарзи нодурусти истеъмоли ғизо (аз меъёр зиёди сафедаҳо) ва шароити кории носолиро ворид кард. Маҳаллӣ, дохилӣ — ноҳинчориҳои авҷгирандаи системаи пешоббарор, як гурда доштан, бориқшавӣ ё тангии роҳҳои пешоб ва ғайра. Омилҳои умумии **дохилӣ** – фаъолияти ҷисмонӣ ё камҳаракатии бардавом ба иллати беморӣ ва ё осебзадагӣ, уфунатҳои пешоб. Аломатҳо ва марҳилаҳои авҷгирии бемориҳои санги гурда ва роҳҳои пешобгузар. **Бемориҳои санги гурда ва роҳҳои пешобгузар чунин нишонахоро доранд:** Дард дар қисмати камар, новобаста аз ҳаракат. Пайдоиши хун дар таркиби пешоб – одатан ин ҳолат баъд аз дарди саҳт ва ё фаъолияти вазнини ҷисмонӣ ё меҳнати вазнин руҳ медиҳад [3].

Дард дар қисмати рон ва ё қисмати поёнии бадан ва ё узвҳои таносули беруна ва тахтапушт. Тағйири самти ҳаракат ва пошхӯрии пешоб ҳангоми пешобкунӣ (агар санг дар қисмати поёнии ҳолиб воқеъ гардида бошад). Пайдоиши дарди саҳти гурда (приступ) – ин дард саҳт ва якбора пайдо шуда, метавонад аз як соат то чанд рӯз идома ёбад, то замоне ки санг мавқеи ҷойгиршавиашро дар системаи пешобгузар ва ё гурда дигар накунад.

Дард дар қисмати поёнии шикам – ҳангоми ҳаракат ва ё пешобкунӣ пайдо мешавад ва ба узвҳои таносули беруна мегузарад. Зуд-зуд омадани пешоб мушоҳида мешавад.

Усулҳои таҳлили ин беморӣ:

Таҳлили умумӣ ва биохимиявии пешоб;

Таҳлили биохимиявии хун - ин усул имкон медиҳад, ки вайроншавии мубодилаи моддаҳо зуд муайян карда шавад;

• УЗИ –таҳлили ултрасадо имкон медиҳад, ки пайдоиш ва ҳаҷми санг муайян карда шавад;

• Рентген;

• Тамографи компютерӣ– ин имкон медиҳад, ки соҳт ва қори гурдаҳо, ҳолиб ва масона пурра муайян карда шавад ва ғ.

Таболати ин беморӣ бо усулҳои консервативӣ, инструменталӣ ва ба воситаи ҷарроҳӣ сурат мегирад. Усули консервативӣ танҳо дар ҳамамон замоне имкон дорад, ки агар ҳаҷми сангҳо хурд бошанд ва дар марҳилаи аввали пайдоиши беморӣ анҷом дода мешавад. Ба ин усулҳои [5] зерин дохил мешаванд:

• **Диетотерапия** – тарзи махсуси истеъмоли ғизо, ки ба нестшавӣ ва афтидани сангҳо оварда мерасонад;

• **Фитотерапия** – истеъмоли доруҳои аз рағған омодашуда;

• Ба меъёри муқаррарӣ баргардонидани ҷараёни мубодилаи моддаҳо – истеъмоли доруҳои махсус ва витаминҳо, ки ба пастшавии сатҳи кислота оварда мерасонад.

Дармони беморӣ – ҳангоме ки сангҳо ҳудашон ба воситаи роҳи пешоб берун мешаванд, истеъмоли доруҳои табобатӣ аз ҷониби табибон тавсия дода мешавад. Сангҳои калон аз гурда танҳо бо роҳи ҷарроҳӣ гирифта мешаванд. Аммо дар замони муосир интишори рӯзафзунӣ бемориҳои санги гурда ва роҳҳои пешобгузар мутахассисонро водор намудааст, ки роҳҳои нав ва ҳарчи содатари табобати онҳоро эҷод кунанд. Чунончи, ба туфайли инкишофи соҳаи пизишкӣ ва истифода аз дастгоҳҳои замонавӣ ҳоло дар кишварҳои пешрафта мутахассисон қариб аз ҷарроҳии боз даст кашидаанд, ҷуз дар мавридҳои истисноӣ, аз қабилӣ шикастан ва барчидани санги ҳолиб, ки ба воситаи дастгоҳҳои муосир анҷом дода мешавад.

Андозаи сангҳо гуногун буда, метавонанд аз миллиметру диаметр (ин сангҳо кум низ меноманд) то 10 сантиметр ва аз он зиёдтар бошанд. Ақидае вучуд дорад, ки сангҳои андозаашон то 1 см ҳудашон аз организм хориҷ мешаванд. Одатан дар чунин ҳолат ҷарроҳӣ гузарониданро фармоиш намедиханд.

Сангҳои калонтарро майда карда ё ба тариқи ҷарроҳӣ гирифта мепартоянд. Якчанд роҳи майда намудани санг бо истифодаи лазер ва ултрасадо вучуд дорад. Ин амалиёт бе дард аст ва дурудароз идома намеёбад. Ҳолатҳое мешаванд, ки танҳо бо ҷарроҳии кушода сангро аз ҷисми бемор гирифтани муяссар мегардад. Мухимаш, сангҳо аз бадан хориҷ намудан аст. Дар акси ҳол, бемориҳои душвору хатарноке, аз қабилӣ пиелонефрит, гидронефроз ва ё нефросклероз ба вучуд омада метавонанд.

Тибқи омор теъдоди ҷарроҳии боз дар беморони дорои санги ҳолиб дар ин кишварҳо 6-7% -ро ташкил медиҳад. Ҳамчунин бо истифода аз дастгоҳҳои замонавӣ усули дрениронидани гурдаи инсидодӣ дигар шудааст, ки хориҷшавии пешобро барқарор карда аз пайдошавии ҷирк дар гурда пешгирӣ менамояд. Чунончи, яке аз воситаҳои муосир истифодаи уретероскоп ва стенти ҳолиб (трубкаи махсуси пластикӣ) мебошад, ки тавассути дастгоҳи эндоскопӣ гузошта мешавад. Истифодаи чунин усулҳо барои беморон нисбат ба найчаҳои кашоле, ки дар беморон васл карда мешаванд, хеле бароҳаттар аст [1, 3].

Хушбахтона, дастгоҳҳои муосир ва усулҳои наватарини ҷарроҳӣ ва дармон ҳоло дар Тоҷикистон низ ҳарчи бештар истифода мегардад. Бо талошҳои ватанхоҳонаи муассисон ва маъмурияти Бемористони Ибни Сино дар ин бемористон дастгоҳҳои мазкур мавриди истифода қарор гирифтаанд ва аз онҳо хело васеъ истифода бурда мешаванд. Аз ҷумла, шикастани санги ҳолиб ва барчидани он тавассути уретероскоп ва дастгоҳи сангшикан анҷом дода мешавад, ки барои беморон хело муносиб ва камдардтар аст. Яъне, амал бидуни буридани пӯст анҷом мешавад ва бемор пас аз 1-2 шабонарӯз мураҳхас шуда ва дар рӯзи 2-3-юм ба фаъолияти худ идома медиҳад. Ин амр гувоҳи он аст, ки кишварӣ мо низ ҳарчи бештар ба ҳудуди илми пизишкӣ ҷаҳонӣ ворид мешавад ва умед ҳаст, ки дар солҳои наздик истифодаи ин дастгоҳҳо дар саросари кишвар имконпазир мегардад.

Роҳи аз ҳама муфидтарини мубориза бо санги гурда, мисли тамоми бемориҳои дигар, пешгирӣ намудани пайдоиши он аст. Камҳаракатӣ метавонад сабаби ба вучуд омадани санг дар гурда гардад, бинобар ин, ҳар қадар метавонед, бештар ҳаракат намоед. Бо варзиш машғул шавед, пиёда роҳ гардед, машқ кунед, бираксед, то намак дар ҷисматон ҷамъ шуда, ба санг табдил наёбад.

Адабиёт:

1. Внутренние болезни – под редакцией Ф. И. Комарова, В. Г. Кукеса, А. С. Сметнева. – Москва: Медицина, 1990.
2. Вилли М. Терапевтический справочник. Вашингтонского Университета, 1999.
3. Внутренние болезни – под редакцией Ф. И. Комарова, В. Г. Кукеса, А. С. Сметнева. – Москва, Медицина, 1990.
4. Гребнев А. Л., Шептулин А. А. Гастрити музмин. Дастурамал аз гастроэнтерология – М., 1995.
5. Шептулин А. А. Маводи прокинетикӣ мотилиум: аҳамияти фармакологӣ ва шароити клиникӣ истифодабарӣ. Клин. Мед. 1997.

Калидвожаҳо: аломатҳо, гурда, санг, усул, Тоҷикистон, бемор, дору, табобат, пешгирӣ, нишонаҳо ва ғайра.

Аннотация

ЗАБОЛЕВАНИЯ ПОЧЕК И МОЧЕВЫВОДЯЩИХ ПУТЕЙ (МОЧЕКАМЕННАЯ БОЛЕЗНЬ)

В статье указывается, что заболевания камней в почках и мочевыводящих путей - то есть образование камней в почках и других отделах мочевыводящих путей в результате нарушения обмена веществ. Заболевание чаще всего обостряется вышеперечисленными факторами (нарушение обмена веществ в организме человека). Камни могут образовываться в любом отделе почек и мочевыводящих путей, независимо от возраста и характера. С химической точки зрения камни можно разделить на ураты, фосфаты, оксалаты и другие камни: цистин, ксантин, холестерин и прутиний.

Основная причина - нарушение обмена веществ в организме человека, особенно водно-солевого обмена и химического состава крови. Кроме того, образование камней в мочевыводящих путях может зависеть от следующих факторов: Нерод; Хронические заболевания пищеварительной системы (гастрит) и язва желудка; Заболевания желез внутренней секреции; Различные заболевания почек и других мочевыводящих органов - пиелонефрит, простатит, цистит, нефроптоз и др.;

Ключевые слова: симптомы, почка, камень, метод, Таджикистан, пациент, медицина, лечение, профилактика, симптомы и так далее.

Annotation

DISEASES OF THE KIDNEYS AND URINARY TRACT (URELINE DISEASE)

The article indicates that diseases of kidney stones and urinary tract - that is, the formation of stones in the kidneys and other parts of the urinary tract as a result of metabolic disorders. The disease is most often exacerbated by the above factors (metabolic disorders in the human body). Stones can form in any part of the kidneys and urinary tract, regardless of age and nature. From a chemical point of view, stones can be divided into urates, phosphates, oxalates, and other stones: cystine, xanthine, cholesterol, and prutinium.

The main reason is metabolic disorders in the human body, especially water-salt metabolism and the chemical composition of the blood. In addition, the formation of stones in the urinary tract can be influenced by the following factors: Hered; Chronic diseases of the digestive system (gastritis) and stomach ulcers; Diseases of the endocrine glands; Various diseases of the kidneys and other urinary organs - pyelonephritis, prostatitis, cystitis, nephroptosis and etc.;

Keywords: symptoms, kidney, stone, method, Tajikistan, patient, medicine, treatment, prevention, symptoms and so on.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мусоева Кенҷамо Ҳасановна, магистранти соли якуми факултети биологияи ДДОТ ба номи Садриддин Айни бо ихтисоси биология 1 – 02 04 01. Суроға: шаҳри Душанбе хиёбони Рӯдакӣ 12, хобгоҳи №3, х. 8. Тел.: 918199097, 907929795.

Роҳбари илмӣ: номзади илмҳои педагогика, дотсент Шарипов М.М.

Сведения об авторах: Мусоева Кенҷамо Ҳасановна, магистрантка первого курса биологического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни по специальности биология 1 - 02 04 01. Адрес: г. Душанбе, пр. Рудаки, 12, общежитие №3, х. 8. Тел.: 918199097, 907929795.

Научный руководитель: кандидат педагогических наук, доцент Шарипов М.М.

About the authors: Musoeva Kenlyamo Khasanovna - magi Musoeva Kenjamo Khasanovna - 1st year master of the biological faculty of the Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Aini, specializing in biology 1 - 02 04 01. Address: Dushanbe, ave. Rudaki, 12, dormitory №3, x. eight. Tel.: 918199097, 907929795.

Scientific adviser: Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor Sharipov M.M.

ВАЗЪИ МУОСИРИ ИНКИШОФИ СОҲАИ ТУРИЗМ ВА РЕКРЕАТСИЯ ДАР НОҲИЯИ ВАРЗОБ

Соҳаи туризм ҳамчун соҳаи сердаромадтарини иқтисодиёт дар ҷаҳони муосир арзёбӣ мебардад. Солҳои охир, даромаднокии ин соҳа аз даромаднокии саноати нафту газ, автомобилсозӣ ва кимиё баландтар баҳогузори гардида, ба ин соҳа таваҷҷуҳ бештар шуда истодааст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар натиҷаи тадбирҳои андешидашуда, сол аз сол ташрифи сайёҳони хориҷӣ ба ҷумҳурӣ зиёд гардида истодааст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби Ҳукумати мамлакат, ҷиҳати рушди бахши сайёҳӣ корҳои мушаххас анҷом дода шудаанд. Аз ҷумла, якҷанд минтақаҳои байналмилалӣ сайёҳӣ ташкил карда шуда, меҳмонхонаҳо ва марказҳои тичоратии ба талаботи муосир ҷавобгу сохта ба истифодаи умум пешниҳод карда шуданд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 18 августи соли 1999, №373, ноҳияи Варзоб ҳамчун минтақаи истироҳатӣ ва туризм, эълон гардида баъдан аз трафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, 9-ноябри соли 2000 №461, «Барномаи максималноки комплекси рушди ноҳияи Варзоб, тасдиқ гардид, ки ноҳияи Варзоб ҳамчун минтақаи истироҳат, табобатӣ, санаторию курортӣ ва туризм» ба ҳисоб меравад [2].

Айни замон дар ноҳияи Варзоб 4-осоишгоҳ ва 67-минтақаҳои истироҳатии шахсӣ сохта мавриди истифода қарор дода шудааст.

Яке аз иншоотҳои машҳури сайёҳию табобатии ноҳия, ороишгоҳи Ҳоҷа-Оби-Гарм буда ва он дар баландии 1860-1900 метр аз сатҳи баҳр ҷойгир мебошад. Дар ҳудуди ороишгоҳи мазкур, ду дарёчаи хурд, дарёчаи оби мазор ва дарёчаи оби Қаландар бо ҳамдигар пайваست мешаванд.

Ороишгоҳи Ҳоҷа-Оби-Гарм оби маъдани фаровон дорад, ки ҳарорати он то +98 дараҷа мерасад. Қаламраве, ки аз он оби гарми маъданӣ радиоактивӣ мебарояд, 4,5 гектарро ташкил дода, аз он беш аз 20-чашма ҷорӣ мешавад. Аз чашмаҳои обашон нисбатан ҳарорати баланд дошта, буғи гарм хориҷ мешавад, ки он буғи радиоактивӣ буда, таркиби ондар қатори дигар унсурҳои кимиёвӣ, элементӣ радон дорад.

Ороишгоҳи Ҳоҷа-Оби-Гарм аҳмияти умумиҷумҳуриявӣ дорад ва ҳар сол дар он ҷо мувофиқи таҳлилҳои омӯрӣ то 7-8-ҳазор нафар меҳмонони дохилӣ ва хориҷӣ табобат мегиранд. Дар ороишгоҳи мазкур бемориҳои дил, рағҳои хунгузар, узвҳои ҳаракат, сутунмӯҳра, асаб, роҳи нафас, бемориҳои занона, гурда, узвҳои ҳозима ва дигар бемориҳои муолиҷа карда мешаванд. Барои самарабахш гузаронидани табобат обу ҳавои кӯҳсор низ кӯмак мерасонанд.

Ноҳияи Варзоб дорои ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ ва меъмории дорои аҳмияти ҷумҳуриявӣ ва маҳалӣ мебошад, ки рӯйхати онҳо дар таҳияи Феҳристи давлатии ёдгориҳои моддӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудаанд.

Яке аз ин ёдгориҳои таърихӣ ва арзишҳои табиӣ Ҳоҷа-Сангхок мебошад, ки дар баландии зиёда аз 3000-метр воқеъ гардида аз чашмаҳои оби маъданӣ низ бой аст. Таркиби об аз моддаҳои минералӣ бой мебошад. Дар таркиби он магний, калий, калтсий, натрий, оҳан ва дигар моддаҳо мавҷуданд, ки барои муолиҷаи меъда, ҷигар ва бемории қанд истифода мешавад.

Ҷиҳати иҷроиши барномаҳои давлатӣ оиди ташкил намудани инфрасохтори соҳаи туризм, дар қисмати ғарбии ноҳияи Варзоб, бо дастгирии соҳибкори ватанӣ, роҳбарияти ҶДММ «Сафед-дара» Маҷмааи комплекси лижаронӣ «Сафед-дара» сохта мавриди истифода қарор дода шуд, ки Маҷмааи мазкур барои қабули меҳмонони дохилӣ ва хориҷӣ тамоми шароитҳои замонавиро фароҳам овардааст. Дар он ҷо ошхонаи замонавӣ, меҳмонхонаи замонавӣ, фаъолияти хизматрасони тариқи кортҳои электронӣ ба роҳ монда шудааст. Дар Маҷмааи мазкур кормандони собиқадор ва ҷаҳоннавис фаъолияти қорӣ доранд, ки ҳангоми қабул ва гусели меҳмонон хушмуомила буда дар ин раванд вазифаҳои хизматрасонро дар сатҳи баланди касбӣ иҷро менамоянд.

Мавзӯи дигари зебои ноҳия ин дарёи «Сиёма» буда, аз қисмати шимоли ноҳия оғоз гардида, ба резишгоҳи дарёи Варзоб мерезад. Соли 2001 дар озмуни байналхалқии «Оби тоза», ки дар ИМА баргузор гардида буд, дар қатори даҳ ҷои аввал ҷой гирифта ва соҳиби ҷоииза гардид.

Олами набототи Варзоб низ гуногун буда, растаниҳои мевадиханда, ороишӣ, доругӣ ва

асаловар хело бисёранд. Аз 145 намуд растаниҳои худрӯйи ноҳияи Варзоб дар соҳаи тиб доруворӣ тайёр карда мешавад. Арчазорҳо 50-фоизи ҷангалзори ноҳияро ташкил медиҳанд.

Олами ҳайвоноти ин диёр низ гуногун аст. Дар кӯҳу дараҳо намудҳои мухталифи ҳайвонот ба монанди хирс, гург, кашкалдоқ, ҳуки ёбӣ, оху, чайра, рӯбоҳ ва сағур паҳн шудаанд. Дар ноҳияи Варзоб 46-намуди парандагон аз қабилҳои уқоби морхур, каргас, булбул, кабк, мусича, гунчишк, фароштурук, мурғи ҳиллол, соч, саъба ва ғайраҳо мавҷуданд.

Барои рушди минбаъдаи иқтисодиёти ноҳияи Варзоб соҳаи туризм нақши муҳим дошта, он яке аз соҳаҳои афзалиятнок ва муҳим ба ҳисоб меравад. Ба ноҳияи аз давлатҳои собиқ Шӯравӣ ва дигар давлатҳои хориҷӣ, сайёҳони зиёд омаду рафт доранд. Маҳз тариқи ноҳияи Варзоб сайёҳон ба пойтахти кишвар ворид мешаванд.

Солҳои охир шумораи зиёди сайёҳон барои сайёҳат ва фароғат аз ноҳияи Варзоб дидан менамоянд. Дар соли 2016, мувофиқи таҳлилҳои омӯри теъдоди беш аз 23000-нафар сайёҳон аз кишварҳои хориҷи ва дохили кишвар барои сайёҳату фароғат ба ноҳия ворид гардидаанд, ки маблағи умумии аз ҳисоби ба сайёҳон пешниҳод намудани хизматрасонӣ ба қисми даромади буҷет, ҳамчун андоз ба буҷети маҳаллии ноҳияи Варзоб ворид гардидааст [2].

Рушди соҳаи сайёҳии байналмиллалӣ барои сайёҳони хориҷӣ ва дар ин замина ташкил намудани инфрасохтори туризм, меҳмонхонаҳо, фароғатгоҳо метавонад махсусан барои ҷавонони ноҳия, дар муҳаё намудани ҷойҳои нави корӣ, заминаи воқеӣ гузорад.

Бо дарки маҳфуми рушди туризм аҳолии ноҳияи Варзоб сатҳи сифати хизматрасонию ба сайёҳон сол аз сол беҳтар намуда истодаанд. Дар Ҷамоатҳои шаҳрак ва деҳоти ноҳия марказҳои тичоратӣ, ошхонаҳо, меҳмонхонаҳо ва нуктаҳои ғӯруши сӯзишворӣ барои хизмат расонидан ба меҳмонону сайёҳон фаъолият намуда истодаанд.

Тибқи нишондиҳандаҳои омории бозори туризм, дар давраи солҳои 2000 то 2016, дар ноҳия тамоюли устувори баландшавии гардиши туризм ба назар мерасад, ки ба он пеш аз ҳама, вазъи мӯтаъдилӣ сиёсати дохилӣ ва иҷтимоӣ иқтисодии кишвар мусоидат менамояд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар сурати таҳияи маводи сайёҳии миллӣ дар заминаи ёдгориҳои осори фарҳангӣ таърихӣ ва хусусиятҳои табиӣ рекреатсионии ноҳияи Варзоб, табилии бонизом ва самараноки он ба бозори хизматрасонии туризм, воридшавии бештари сайёҳони хориҷӣ ба ноҳия таъмин карда мешавад ва барои аҳолии ноҳия ҷойи иловагии корӣ муҳаё гардида, шароити некуаҳволӣ таъмин ва буҷаи давлат низ ғанӣ мегардад.

Бинобар ин, босифат ташкил намудани ҷорабиниҳои тарғиботӣ оид ба ҷалби сайёҳони хориҷӣ ва васеъ намудани арзҳои меҳмоннавозӣ барои беҳтар намудани имидҷи ноҳия, ҳамчун минтақаи сайёҳии ҷумҳуриявӣ мусоидат менамояд. Захираҳои табиӣ фароғатии ноҳия, мавҷудияти ёдгориҳои таърихӣ ва фарҳангӣ, фарқиятҳои этникӣ, расму оини хосаи меҳмоннавозии мардуми ноҳия, чашмаҳои шифобахш, қуллаҳои аз 3000 метр боло, дарёҳои кӯҳӣ ва ғиёҳои нодире шифобахш, мавқеи хоси географӣ имконият медиҳад, ки дар ояндаи наздик дар ҳудуди ноҳия навъҳои афзалиятноки туризм ривож дода шаванд;

- кухнавардӣ, туризм пиёдагардии кӯҳию варзишӣ;
- аспсаворӣ;
- сайёҳии автомобилӣ;
- туризми экологӣ;
- туризм, табобатӣ санаторию курортӣ ва истироҳатӣ;
- сайёҳии касбӣ;
- сайёҳии таърихӣ омӯзишӣ ва этнографӣ;
- рафтинг (қаикронӣ дар дарёҳои кӯҳӣ);
- варзиши лижаронии кӯҳӣ;
- сайёҳии шикорӣ барои хориҷиён.

Таҳлил ва ҳисоботҳои омории воридшавии сайёҳони дохилӣ ва хориҷӣ дар ноҳия шаҳодат медиҳад, ки вобаста ба хусусиятҳои табиӣ рекреатсионии кишвар аз ҷониби туристони хориҷӣ афзалият ба навъҳои сайёҳии экологӣ, варзишӣ кӯҳӣ ва экстремалӣ дода мешавад. Бинобар ин, лозим аст, ки кори самараноки ҳадамоти махсуси наҷотдиҳӣ дар сохтори давлатии ҳолатҳои ғавқулода ба роҳ монда шавад.

Дар ҳудуди ноҳия иншоотҳои гуногуни фароғатӣ, дараҳои зебои мафтункунанда ва дорҳои ғиёҳои шифобахш дарёчаҳои пурамвоҷи Кондара, Ғусғарф, Харангон, Оҷук, Тақоб, Зидех, Сиёма, Майхура, Лучоб ва Чорбоғ мавҷуд буда, қалби меҳмонони дохилию хориҷиро тасхир менамоянд. Дар ин дараҳои тамошобоб роҳи мошингард ва пайраҳҳои туризм мавҷуданд ва

мавзеъҳои тамошобобу фароғатӣ барои ҷалбӣ хориҷиён мебошанд.

Дар ноҳияи Варзоб «Боғи ботаникии Кондара», ки дорои экосистемаҳои нодирӣ табиӣ ва ҳайвонотӣ гуногунӣ ҷолиби диққати сайёҳонӣ хориҷӣ ва дохилӣ мебошад, ба рушди минбаъдаи туризм мусоидат хоҳад намуд.

Иншооти самти санаторию курортӣ ва миқдори зиёди минтақаҳои истироҳатии ноҳияи Варзоб барои ташкили истироҳат ва муолиҷаи туристони дохилию хориҷӣ заминаи хуб фароҳам меоваранд.

Вусъат бахшидан ба рушди сайёҳии дохилӣ дар баробари таъсири мусбии он ҳифзи иҷтимоӣ (шугли аҳоли) барои ҷалби маблағгузориҳои ватанию хориҷӣ ба инфрасохтори туризм низ мусоидат менамояд.

Мувофиқи маълумоти омили расмӣ, дар ноҳия зиёда аз 67 – минтақаҳои истироҳатии шахсӣ, 65 – нуқтаҳои фароғатӣ истироҳатии шахсӣ, 3 – осоишгоҳ, 34 – нуқтаҳои савдо ва ҳуҷраҳои миллӣ, 1 – санаторияи ғайридавлатӣ, 9 – минтақаҳои истироҳатии корхонаҳо, иншоотҳои сайёҳии дорои ҷанбаҳои санаторию курортӣ бо назардошти ташкили хизматрасонии муосир ҷавобгӯӣ мебошанд.

Таҳлили вазъии кунунии сайёҳии воридотӣ ва дохилии ноҳия шаҳодат медиҳад, ки ноҳияи Варзоб бо назардошти самти афзалиятноки сиёсати иқтисодии давлат эълон гаштани он, Варзоб ҳамчун минтақаи истироҳатӣ, табобатӣ, санаторӣ ва туризм бо низом рушд ёфта истодааст. Дар соҳаи туризм механизмӣ ҳамроҳангсозии самараноки байниидоравӣ роҳандозӣ шуда истодааст.

Айни замон сиёсати давлатиро дар ноҳияи Варзоб вобаста ба рушди соҳаи туризм, муовини Раиси ноҳияи Варзоб оид ба соҳаи туризм, ва сохторҳои соҳавӣ татбиқ менамоянд, вале минтақаҳои асосии туризм ва ҳудудҳои табиӣ рекреатсионӣ ба сохторҳои мухталифи давлатию хусусӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятии ҷумҳурӣ, мансубият доранд.

Бинобар ин, барои самаранок татбиқ намудани мақсадҳои стратегии давлат дар самти мазкур зарур аст, ки дар мувофиқа бо вазорату идораҳои дахлдор, мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳияи Варзоб ва тамоми тарафҳои ҳавасманд оид ба таҳкими заминаи моддӣи техникаи соҳаи туризм ва самаранок истифода бурдани иншооти сайёҳии тобеъи идораҳо ва иттифоқҳои касабаи мустақили Тоҷикистон пешниҳодҳои мушаххас таҳия шаванд.

Барои рушди устувори соҳаи туризм дар ноҳияи Варзоб пешбинӣ намудани иҷрои як қатор тадбирҳо зарур аст, аз ҷумла:

Бехтар намудани ҳолати инфрасохтори сайёҳии миллӣ ва ноил шудан ба сатҳи муосири фаъолияти онҳо. Бо мақсади муайян намудани ҳолати инфрасохтори туризм зимни фарогирии тамоми иншооти бахшҳои хусусӣ ва давлатӣ (меҳмонхонаҳо, минтақаҳои истироҳатӣ, осоишгоҳҳо, кемпингҳо), анҷом додани таҳлилҳои маҷмӯӣ доир ба самаранокии қор ва мувофиқат қардани ташкили фаъолияти онҳо ба талаботи меъёрию ҳукукии соҳаи туризм зарур мебошад, аз ҷумла:

- таҳияи лоиҳаҳои сармоягузорӣ оид ба бехсозӣ ва тақмили инфрасохтори туризм, инчунин меҳмонхонаҳо ва минтақаҳои истироҳатӣ;

- идома додани қорҳо ҷиҳати таъмини шароитҳои мусоиди сармоягузорӣ барои ширкатҳои дохилӣ ва хориҷӣ, ки ба рушди инфрасохторҳои сайёҳии ноҳия маблағгузорӣ менамоянд;

- доир намудани қорабиниҳои ташкилию техникаи барои фароҳам овардани шароити мусоид ҷиҳати рушди тижорати меҳмонхонаҳо, осоишгоҳҳо ва минтақаҳои истироҳатӣ;

- таҳия ва қабул намудани санадҳои меъёрӣ оид ба стандартикунонӣ ва сертификатсиякунонӣ хизматрасонӣ дар тижорати меҳмонхонавӣ дар асоси класификатсияи меҳмонхонаҳо [2].

Иншооти зерин барои рушди минбаъдаи туризм дар ноҳия муҳим ба ҳисоб мераванд:

- осоишгоҳи «Ҳоҷа-Оби-Гарм»;

- хатсайри Ҳоҷа Сангхок;

- базаи кӯҳнавардии «Варзоб»

- базаи лижаронии «Сафед-дара».

Бо мақсади васеъ намудани инфрасохтори қабули сайёҳони ватанӣ ва хориҷӣ мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳияи Варзоб дар мувофиқа бо Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати рушди иқтисод ва савдо, Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи ҷавонон, варзиш ва сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии

Тоҷикистон, дар ҳамкорӣ бо мақомоти идоракунии давлатӣ дар соҳаи туризм оид ба бунёди инфрасохтори нави туризм дар минтақаҳо мунтазам пешниҳодҳо таҳия карда истодаанд.

Инчунин, ҷиҳати беҳсозии низоми ташкили сайёҳии воридотӣ ва дохилӣ ва таъмини хизматрасонии босифат дар бахшҳои саноати туризм ва бо мақсади ҳавасмандкунии субъектҳои фаъолияти рушди сайёҳии воридотӣ ва дохилӣ зарур аст, ки;

-пешниҳодҳо оид ба соддакунии низоми андозбандӣ дар соҳаи туризм бо назардошти пастшавии меёри андозҳо аз даромад ва андоз аз арзиши иловашуда барои ташкилдихандагони сайёҳии воридотӣ ва дохилӣ, таҳия ва ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, пешниҳод карда шаванд;

-шӯъбаи ҳолатҳои ғавқулдда ва мудофияи граждании назди мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳияи Варзоб бо мақсади расонидани кӯмаки саривақтӣ хангоми ташкили чорабиниҳо дар самти сайёҳии варзиши кӯҳӣ, сайёҳии экологӣ ва наврои экстремалии туризм (треккинг, велотурҳо, ҷиптурҳо, шикори хоричӣ ва дигарҳо), инчунин хангоми доир намудани экспедитсияҳои ҷумҳуриявии кӯҳнавардӣ, низоми самарабахш корҳои наҷотдиҳиро дар шароити ба вуқӯъ омадани ҳолатҳои ғавқулдда таҳия ва таъмин намояд.

Таъмини фаъолияти пурсамари таблиғотию иттилоотӣ барои пешрави маҳсулоти сайёҳии миллӣ дар бозори берунаи хизматрасонӣ. Банизомдарории корҳои таблиғотию иттилоотии давлатӣ барои пешрави маҳсулоти сайёҳии миллӣ дар бозори беруна ҳамчун омили муайянкунанда дар таъмини воридшавии мунтазами туристони хоричӣ ба ноҳияи Варзоб арзёбӣ мегардад.

Таъмини маблағгузории давлатӣ ва хусусӣ ва иҷрои тадбирҳо барои ҷалби сармоягузориҳои ватанӣ ва хоричӣ ба соҳаи туризм, тавассути татбиқи лоиҳаҳо ва барномаҳои мақсадноки давлатӣ, хусусӣ ва ғайри тичоратӣ.

- иштирок дар чорабиниҳои ҷумҳуриявӣ ва байналмиллалӣ туризм;
- таъсиси инфрасохтори туризм;
- тайёр кардани мутахассисони соҳа;
- паст кардани меёри андози фаъолияти туризм дар самтҳои сайёҳии хоричӣ ва дохилӣ;
- ғани гардонидани бучети ноҳия тавассути истифодаи самараноки самтҳои даромадноки туризм, истифодаи имконоти сайёҳии давлатӣ дар ин самтҳо, гузаронидани чорабиниҳои кӯҳнавардӣ ва варзишӣ.

Татбиқи амалии чорабиниҳои номбаршуда ва барномаҳои мақсадноки миёнамуҳлат, метавонад истифодаи самарабахши захираҳои инсонӣ, табию рекреатсионӣ, иттилоотӣ, моддӣ ва техникаро барои рушди минбаъдаи соҳаи туризм дар ноҳияи Варзоб таъмин намояд.

Дар шароити рушди туризми воридотӣ ва дохилии ноҳияи Варзоб, ба иқтисодиёти кишвар маблағҳои иловагӣ ворид гашта, бо назардошти алоқаманд будани соҳа ба дигар бахшҳои иқтисодиёти миллӣ, пеш аз ҳама барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ ва баланд намудани сатҳи некӯахлоқии мардум таъсири мусбӣ хоҳанд расонд.

Адабиёт:

1. Модели рушди баҳши сайёҳӣ дар Тоҷикистон: таҳлил ва тавсияҳо. Душанбе: Ирфон, 2013.
2. Нозимзода Баҳриддин Раҳим, Вазъи соҳаи сайёҳии ноҳияи Варзоб. www.varzob.tj
3. Муҳаббатова Х., Шарипов И. Мавзӯҳои сайёҳӣ ва хивзшавандаи Тоҷикистон. Душанбе: Ирфон, 2013. – 108 с.
4. Қодиров Ф.С. Захираҳои туристӣ: Ёдгориҳои фарҳангӣ-таърихӣ ва табиӣ. Душанбе: Маориф, 2012. – 128 с.

Калидвожаҳо: *Туризм, рекреатсия, хизматрасонии туристӣ, туризми экологӣ, захираи туристӣ, минтақаи туристӣ, омилҳои инкишоф.*

Аннотация

**СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ ОТРАСЛИ ТУРИЗМ И РЕКРЕАЦИИ В
ВАРЗОБСКОМ РАЙОНЕ**

Данная статья посвящена характеристике туристских и рекреационных возможностей Варзобского района.

Отмечается важность и экономической значения устойчивого развития туризма в Варзобском районе.

Автор предложил свое мнение по использованию природных ресурсов Варзобского района для развития туризма и рекреации.

Ключевые слова: *Туризм, рекреация, туристическая услуга, экологический туризм, туристический ресурс, туристическая зона, факторы развития.*

Annotation

**MODERN STATUS OF DEVELOPMENT OF THE INDUSTRY OF TOURISM AND
RECREATION IN THE VARZOB DISTRICT**

This article is devoted to the description of tourist and recreational opportunities of Varzob district. The importance of the economic value of the sustainable development of tourism in Varzob district is also noted.

The author offered his opinion on the use of the natural resources of the Varzob region for the development of tourism and recreation.

Keywords: *Tourism, recreation, tourist service, ecological tourism, tourist resource, tourist zone, development factors*

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳамроев Исмоил, магистранти соли дууми факултети географияи ДДОТ ба номи Садриддин Айни. Тел.: (+992) 887736622

Рохбари илмӣ: н.и.г. Табаруков М.И.

Сведения об авторе: Ҳамроев Исмоил, магистрант втaрого курса географического факультета ТГПУ имени Садриддина Айни. Тел.: (+992) 887736622

Научный руководитель: н.и.г. Табаруков М.И.

About the author: Kamroev Ismoil, 2 nd year Master of Geography, TSPU named after Sadriddin Aini. Tel.: (+992) 887736622

Хамробоева Зухра Мамадҷоновна,
номзади илмҳои биологӣ, дотсенти кафедраи биохимияи факултети биологияи
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Тӯрахонов Акмалҷон Маматқулович,
магистранти соли дуюми кафедраи биохимияи факултети биологияи
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

ОСОБЕННОСТИ РОСТОВЫХ ПРОЦЕССОВ И СОСТОЯНИЯ ПИГМЕНТНОГО АППАРАТА ПРОРОСТКОВ ПШЕНИЦЫ И ТРИТИКАЛЕ В СВЯЗИ С АДАПТАЦИЕЙ К УСЛОВИЯМ ХЛОРИДНОГО ЗАСОЛЕНИЯ

Большие перспективы в увеличении кормовой базы животноводства открываются в связи с созданием и внедрением в производство новой сельскохозяйственной культуры тритикале. Тритикале - пшенично-ржаной гибрид, является амилоидом. Интерес к тритикале как к кормовой культуре вызван тем, что по сравнению с другими хлебными злаками он содержит больше белка с лучшим аминокислотным составом. В отличие от других зерновых культур тритикале очень устойчив к стрессовым условиям произрастания, одним из которых является избыточное засоление почвы, что неблагоприятно для большинства культурных растений и приводит к снижению продуктивности и качества сельскохозяйственных культур [1].

В последнее время при возделывании различных сельскохозяйственных культур все большее внимание уделяется приемам, с помощью которых можно воздействовать непосредственно на растительный организм. К таким приемам относится обработка растений или их семян различными веществами, в частности регуляторами роста. Ранее на химическом факультете ТНУ д.х.н., проф. Рахимовой М. М. с сорт. были получены железо- и цинксодержащие координационные соединения и рекомендованы к применению в растениеводстве, внедрение которых позволит получить значительные прибавки урожая экологически чистой и высококачественной сельскохозяйственной продукции [3].

Цель работы заключалась в сравнительном анализе влияния предпосевной обработки семян пшеницы и тритикале комплексными соединениями железа и цинка на ростовые и физиолого-биохимические показатели проростков в условиях хлоридного засоления.

Материал и методы исследования. В качестве объекта исследования были использованы мягкая пшеница *Triticum aestivum* L. сорта Навруз и тритикале *Triticosecale* линии 2, предоставленные Центром инновационной биологии и медицины НАНТ.

Для предпосевной обработки семян использовали 0,05 % раствор гетероядерного координационного соединения (КС) железа и цинка $[Fe^II Fe^III Zn^II H_2O] (1:1:1:2)$.

Семена проращивали по стандартной методике при температуре (20 - 25°C) в 3-х повторностях по 25 семян в каждой чашке Петри. Энергию прорастания и лабораторную всхожесть семян определяли по Н. Н. Третьякову [3]. Вододерживающую способность пшеницы определяли по потере воды за определённые промежутки времени, в нашем эксперименте через каждые 30 минут. Содержание фотосинтетических пигментов определяли после их экстракции из листьев 96%-ным этанолом и рассчитывали по формулам Lichtenthaler [4].

Результаты исследования и их обсуждение.

Проведенные лабораторные опыты позволили выявить влияние предпосевного замачивания семян пшеницы и тритикале в 0,5% растворе комплексного соединения при последующих условиях хлоридного засоления. Полученные результаты отражены в табл. 1.

Таблица 1. – Влияние предпосевной обработки семян на лабораторную всхожесть семян и морфологические показатели проростков.

Вариант опыта	Лабораторная всхожесть, %	Длина побега, см	Длина корня, см	Сырой вес одного растения, г	Сухой вес одного растения, г
Пшеница					
Контроль	100	7,9±0,6	10,7±0,6	0,269±0,02	0,025±0,003
NaCl 0,5%	94	6,6±0,3	6,2±0,6	0,303±0,01	0,020 ±0,002
КС/ NaCl 0,5%	98	6,8±0,7	9,7±0,2	0,284±0,04	0,025 ±0,004

Тритикале					
Контроль	100	11,5±0,7	10,6±0,4	0,305±0,02	0,030±0,005
NaCl 0,5%	96	10,6±0,6	9,55±0,6	0,300±0,05	0,024±0,002
KC/ NaCl 0,5%	100	11,45±0,5	9,4±0,3	0,315±0,03	0,031±0,003

Примечание: KC - 0,05 % раствор комплексного соединения

Результаты изучения показателей прорастания семян выявили, что в контрольном варианте семена пшеницы и тритикале показали достаточно хорошие посевные качества, где энергия прорастания составила 92 %, а всхожесть была 100 %. Затем нами было смоделировано наличие стрессовых условий в виде хлоридного засоления. Как следует из полученных результатов, в данных условиях всхожесть снизилась у семян пшеницы на 6%, а у тритикале - на 4%, т.е. засоление оказало определенный ингибирующий эффект (табл. 1).

Третий вариант опыта с использованием комплексного соединения для предпосевной обработки семян показал хорошее защитное действие этого препарата, т.к. в этих же условиях хлоридного засоления энергия прорастания семян повысилась до 90%, а всхожесть составила 98% для семян пшеницы и 100% для тритикале (табл. 1).

Результаты по изучению морфометрических показателей проростков пшеницы показали, что в стандартных условиях выращивания растения развиваются нормально, длина побега составила в среднем 7,9 см, а длина корня – 10,7 см. Но в условия хлоридного засоления длина побега уменьшилась на 17%, а длина корешка – на 43%. Общий вид растений выглядел угнетенным. В третьем варианте опыта мы испытали воздействие предварительной обработки комплексным соединением на рост и развитие пшеницы. Результаты опыта показали, что в этих условиях длина проростков немного увеличилась и составила в среднем 6,8 см, а длина корешка возросла на 56 % по сравнению со вторым вариантом.

Анализ морфологических показателей проростков тритикале выявил, что они по абсолютным значениям превосходили пшеницу. Раствор NaCl 0.5% оказал негативное воздействие на ростовые параметры проростков. Длина корней уменьшилась в среднем с 10,6 см у контроля до 9,55 см в среде с засолением, а длина побега составила в среднем 11,5 см и 10,6 см соответственно. Предпосевная обработка семян тритикале комплексным соединением железа и цинка практически не повлияла на длину корней, которая составила 9,4 см, но при этом длина побега возросла до 11,45 см.

Таким образом, из приведенных данных отчетливо проявляется тормозящее влияние хлоридного засоления на рост и развитие проростков и пшеницы, и тритикале. Показано, что засоление может быть причиной угнетения развития корней и их укорачивания [1].

Использование комплексного соединения железа оказывает положительное действие на посевные качества семян пшеницы: повышается энергия прорастания и лабораторная всхожесть, стимулируется рост проростков. Кроме того, проростки имели более развитую корневую систему: преобладали растения с 4-5 корешками, корни были более мощными с достаточным количеством корневых волосков.

Состояние пигментной системы зеленого растения является одной из характеристик его фотосинтетической активности. Данные по содержанию фотосинтетических пигментов в листьях изучаемых образцов приведены в таблице 2.

Токсическое действие засоления проявилось в незначительном уменьшении содержания пигментов в среде с NaCl для проростков тритикале, в то время как в листьях проростков пшеницы, наоборот, наблюдалось увеличение концентрации пигментов на 48%. (табл. 2)

Таблица 2. - Содержание пигментов в листьях (мг/г сырого веса)

Вариант	Объект	Aa	Ab	Aa+v	Aa/Ab	A кар	Aa+v/ кар	Сумма пигментов	ССК, %
Контроль	1	0,39	0,22	0,61	1,81	0,29	2,10	0,90	81
	2	0,51	0,28	0,79	1,82	0,31	2,55	1,10	78
Вода/NaCl 0,5%	1	0,71	0,39	1,10	1,82	0,24	4,58	1,34	81
	2	0,51	0,29	0,80	1,77	0,28	2,86	1,08	81
KC/NaCl 0,5%	1	0,53	0,29	0,82	1,82	0,29	2,83	1,11	80
	2	0,61	0,32	0,93	1,90	0,30	3,10	1,23	75

Примечание: объект: 1 – пшеница; 2- тритикале. KC - 0,05 % раствор комплексного соединения железа и цинка с ацетатом [Fe^{II}Fe^{III}Zn^{II}HL] (1:1:1:2). ССК-светособирающий комплекс.

У проростков тритикале, обработанных 0,05 % раствором КС и помещенных в дальнейшем в среду засоления с NaCl, наблюдалось более высокое содержание пигментов, чем у контрольных или обработанных NaCl, и составляло 112% к контролю.

Следует отметить, что соотношение содержания хлорофилла *a* к хлорофиллу *b* во всех вариантах опыта оставалось практически без изменений. Постоянство отношения хлорофиллов *a* и *b* указывает на неизменность стехиометрического соотношения между комплексами реакционных центров фотосистем I и II и свет собирающего комплекса ФС II [4].

Величина свет собирающего комплекса хлоропластов у проростков пшеницы оставалась практически без изменений, что свидетельствует о сохранении относительной стабильности функционирования пигментного аппарата исследованных проростков. При этом доли хлорофилла, входящие в ССК проростков во всех изученных вариантах не отличались и составили 80-81% от общего числа зеленых пигментов. По-видимому, возрастание содержания хлорофилла *a* и *b* и стабильность их соотношения у проростков свидетельствуют об увеличении числа компонентов ССК и реакционных центров фотосистем I и II, в результате чего может возрасть скорость переноса электронов в электрон-транспортной цепи хлоропластов.

В то же время изменение данного показателя у проростков тритикале несколько отличалось, в частности, в среде с хлоридным засолением величина ССК увеличилась на 3%. Результаты наших исследований величины свет собирающего комплекса (ССК) в хлоропластах проростков тритикале выявили, что высокое значение этого показателя отмечено в контрольном варианте опыта (78%). Выращивание растений в условиях хлоридного засоления с предварительной обработкой КС – до 75%. Известно, что формирование пигментного фонда в растениях зависит от видовой и сортовой принадлежности и условий произрастания. В неблагоприятных вегетационных условиях растения синтезируют большее количество хлорофилла *a* и меньшее хлорофилла *b*, что приводит к снижению пула ССК. Это предотвращает поглощение избыточного количества радиации и снижает риск фотоингибирования хлорофиллов [4, 5]. Как известно, хлорофиллы и каротиноиды участвуют во многих процессах жизнедеятельности растительного организма. Хлоропласты являются чувствительными органоидами растительной клетки и реагируют на действие многих факторов и могут служить индикаторами состояния клетки.

Таким образом, полученные результаты показали положительное стимулирующее влияние комплексного соединения железа и цинка с ацетатом в стрессовых условиях, что несомненно способствует повышению солеустойчивой растений. Все это позволяют рассматривать изученное комплексное соединение как перспективное для практического применения с целью защиты растений от солевого стресса.

Литература:

1. Баранова Е. Н., Гулевич А. А. Проблемы и перспективы генно-инженерного подхода в решении вопросов устойчивости растений к засолению (обзор)// Сельскохозяйственная биология. – 2006. -Т. 41, № 1. - С. 39-56.
2. Кононенко Н. В., Диловарова Т. А., Канавский Р. В., Лебедев С. В., Баранова Е. Н., Федорева Л. И. Оценка морфологических и биохимических параметров устойчивости различных генотипов пшеницы к хлоридному засолению//Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Агрономия и животноводство. -2019. -Т. 14. № 1. - С. 18—39. doi: 10.22363/2312-797X- 2019-14-1-18-39.
3. Содикзода М. С., Хамрабаева З. М., Якубова М. М. К вопросу о влиянии некоторых химических соединений на рост и развитие проростков пшеницы (на тадж.яз.) В сб. Образование и наука в 21 веке: современные тенденции и перспективы развития: матер. Межд. научно-практ. конф., посв. 70-ой годовщине со дня образования Таджикского национального университета//Душанбе: изд-во Таджикского национального университета, 2018. - С. 88-91.
4. Якубова М. М., Хамрабаева З. М. Морфофункциональная характеристика фотосинтетического аппарата хлопчатника в онтогенезе //Доклады Академии наук Республики Таджикистан. - 2006. - Т. 49, № 7. - С. 665-671.
5. Якубова М. М., Хамрабаева З. М., Содикзода М. С. Содержание фотосинтетических пигментов в проростках различных сортов пшеницы /Евразийское Научное Объединение. - 2019. - № 6-3 (52). - С. 168-169.

Ключевые слова: адаптация, хлоридное засоление, гетероядерное координационное соединение, фотосинтетические пигменты, всхожесть.

Аннотатсия

ХУСУСИЯТҲОИ РАВАНДҲОИ АФЗОИШ ВА ҲОЛАТИ ДАСТҒОҲИ ПИГМЕНТИИ НАВРУСТАҲОИ ГАНДУМ ВА ТРИТИКАЛЕ ВОБАСТА БА МУТОБИҚШАВӢ БА ШАРОИТИ ШӢРИИ ХЛОРИДӢ

Дар мақола таъсири коркарди пешазкишти тухмиҳо бо маҳлули 0,05% -и пайвастагии гетероядроии комплекси оҳан ва руҳ бо ацетат ба афзоиш ва параметрҳои физиологӣ-биохимиявии наврӯстаҳои гандуми мулоимдонаи *Triticum aestivum* L. навъи Наврӯз ва тритикале *Triticosecale* линияи 2 дар шароити шӯрии хлоридӣ баррасӣ шудааст. Таъсири мусбати фаъолкунандаи пайвастагии координатсионӣ дар шароити стрессӣ нишон дода шудааст, ки бешубҳа ба зиёдшавии устуворӣ ба шӯрӣ мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: *мутобиқшавӣ, шӯрии хлоридӣ, пайвастагии координатсионии гетероядрӣ, пигментҳои фотосинтетикӣ, сабзии.*

Annotation

FEATURES OF GROWTH PROCESSES AND THE STATE OF THE PIGMENT APPARATUS OF WHEAT AND TRITICALE SEEDLINGS IN CONNECTION WITH ADAPTATION TO THE CONDITIONS OF CHLORIDE SALINITY

The article considers the effect of pre-sowing seed treatment with a 0.05% solution of a heteronuclear coordination compound of iron and zinc with acetate on the growth and physiological-biochemical parameters of seedlings of common wheat *Triticum aestivum* L. cultivar Navruz and triticale *Triticosecale* line 2 under conditions of chloride salinity. A positive stimulating effect of the coordination compound under stressful conditions has been shown, which undoubtedly contributes to an increase in plant salt tolerance.

Keywords: *adaptation, chloride salinization, heteronuclear coordination compound, photosynthetic pigments, germination.*

Маълумот дар бораи муаллифон: Ҳамробоева Зухра Мамадҷоновна, номзади илмҳои биологӣ, дотсенти кафедраи биохимияи факултети биологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Телефон: 934743366

Турахонов Акмалҷон Маматқулович, магистранти соли дууми кафедраи биохимияи факултети биологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Телефон: 909184241

Сведения об авторах: Хамрабаева Зухра Мамаджановна, кандидат биологических наук, доцент кафедры биохимии биологического факультета Таджикского национального университета. Телефон: 934743366

Турахонов Акмалджон Маматкулович, магистрант второго курса кафедры биохимии биологического факультета Таджикского национального университета. Телефон: 909184241

About the authors: Khamrabaeva Zuhra Mamadjanovna, Candidate of Biological Sciences, Associate Professor of the Department of Biochemistry, Faculty of Biology, Tajik National University. Tel.: 909184241

Turakhonov Akmaljon Mamatqulovich, 2nd year undergraduate student of the Department of Biochemistry, Faculty of Biology, Tajik National University. Tel.: 909184241

КАСАЛИҲОИ АСОСИИ КИРМАКИ ПИЛЛА ВА РОҲҲОИ ПЕШГИРӢ ДАР ХОҶАГИҲОИ ДЕҲҚОНИИ НОҲИЯИ ХУРОСОН

Ба касалиҳои асосии кирмаки пилла дар хоҷагиҳои кирмакпарварии ноҳияи Хуросон касалиҳои пебрин, мускардин, зардпарвин ва чехлос дохил мешавад. Яке аз сабабҳои асосии ба ин касалиҳо дучор шудани кирмакҳои синни гуногун ин пеш аз ҳама риоя накардани чораҳои санитарӣ ва гигиенӣ дар кирмакхонаҳо ва хонаҳои инкубатсионӣ, ки боиси паҳншавии касалиҳо ва зараррасонҳои кирмаки пилла мебошад. Солҳои охир дар кирмакхонаҳои хоҷагиҳои деҳқонии ноҳияи Хуросон ҳангоми ба ин қоидаҳо риоя накардани кирмакпарварон микдори зиёди кирмакҳо дар синҳои гуногун талаф меёбанд. Дар натиҷа ҳосилнокӣ ва сифати пилла дар хоҷагиҳои кирмакпарвар хело паст фаромадааст. Мақсади асосии ин мақола омӯзиши касалиҳо ва зараррасонҳои асосии кирмаки пилла ва роҳҳои пешгирии онҳо дар кирмакхонаҳо ба ҳисоб меравад. Яке аз роҳҳои асосии аз касалиҳо муҳофизат кардани кирмакҳои солим, новобаста аз зотҳои онҳо ба даст овардан ва коркарди тухми солиме, ки ба касалиҳо тобовар бошад. Ин ҳолат айни ҳол дар бисёр хоҷагиҳои деҳқонии ноҳияи Хуросон ба таври ғайриҷамъӣ иҷро намегардад. Бештар он зотҳои кирмаки пилларо интихоб намоем, ки бо роҳҳои гибридӣ дар дурагакунии зотҳои гуногуни кирмак пайдо кардаанд, ки ба касалиҳо ва таъсири зараррасонҳо тобовар мебошанд ва дар вақти кӯтоҳмуддат ба давраи пиллатанӣ мегузаранд. Дар минтақаҳои озмоишӣ ва хоҷагиҳои кирмакпарварии ноҳияи Хуросон инкишоф додани базаи хӯрокии кирмак барги тут нақшаи аввалиндараҷаро мебошад. Аз ҳамин сабаб дар пайдо кардани навҳои дарахти тут барои ҳуронидани кирмак китъаҳои махсуси тутзорҳо ташкил кардан лозим аст. Самти дигари рушди соҳаи кирмакпарварӣ дар ҷумҳурии тайёр намудани мутахассисони ин соҳа мебошад. Барои рушди соҳаи кирмакпарварӣ ва пайдо намудани тухми хушсифат дар грензаводҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, айни замон ташкили озмоишгоҳи махсус оид ба ташҳиси тухми кирмаки пилла мебошад.

Касалии пебрин ва чораҳои муборизаба муқобили он

Пебрин ё **нозематоз** – бемории бениҳоят сирояткунанда буда, аз насл ба насл мегузарад. Сарчашмаи оғози сироят худӣ абрешим ба ҳисоб меравад. Тухми кирмаки гирифтори бемории пебриниоз сарчашмаи хавфноки сироятӣ буда, қобилияти ба вучуд овардани эпизоотии харобиоварро ҳангоми ғизодиҳӣ доро мебошад. Пастер нишон додааст, ки маҳз бо ҳамин сабаб пебриниоз эпизоотии дар охири нимаи 1- ум ва оғози нимаи 2-юми асри 19 тамоми соҳаи кирмакпарварии Фаронса ва қисмати шимолии музофотҳо ё ноҳияҳои Италияро паҳн карда гирифт. Дар паҳншавии пебрин мавқеи муҳимро зараррасонҳои кирмаки пилла масалан Пяденицаи тут ва магасҳо иҷро мекунад. Махсусан дар хоҷагиҳои кирмакпарварии ноҳияи Хуросон ин намуди касали хело паҳншуда мебошад.

Барангезандаи сироят; коркунони корхона ё ғизодиҳандагони кирмаки пилла шуда метавонанд. Ба пайдокунандагони бемории пебрин организмҳои якхучайраи соддатарини паразит (муфтхӯр) дохил мешаванд ва онҳоро *NosemabobycisNageli* меноманд, ғайр аз ин пебрин – нозематоз низ ном дорад.

Барангезандаи пебрин дар организми кирмаки пилла 3-давраи инкишофро аз сар мегузаронад: планонт, меронт, спора.

Планонт – баданаш даврашакл андозааш аз 0,3 то 1,2 микрон. Дар маркази планонт ядрочаи бениҳоят хурд дар ихтоси цитоплазма ёфта шудааст. Планонт бо роҳи соддаи дутақсимшавӣ афзоиш мекунад.

Меронт – баданаш даврашакл ва ё шакли нодуруст дорад. Андозааш аз 2 то 10 ва ҳатто ба 14 микрон мерасад. Ядрои меронт бо роҳи соддаи дутақсимшавӣ ва муғчабанди афзоиш мекунад. Афзоиши меронт аз тақсимшавии ядро ба 2, 4, 8 ва ҳатто 16 ядро дар меронт оғоз мешавад.

Спора – дар бисёр ҳолатҳо тухмшакл мешавад андозааш 3-4 микрон, дарозии он 1,5 – 2 микрон мебошад.

Давраи инкишофи *NosemabobycisNageli*, аз лаҳзаи афтиши спора ба ғизо чун дар қисмати рӯдаи пеш ва дар рӯдаи миёнаи кирмина баъди 3-5 дақиқа ба монанди пружина партофта мешавад. Андозаи мӯякҳои пружина аз 45 то 150 микрон мешаванд.

Дар оғози давраи беморӣ кирмина иштиҳояшро гум мекунад. Кирмакҳо сусти ҳаракат шуда, болои танайи кирмакҳои синни гуногун доғҳои сиёхро пайдо мекунад. Баъди чанд мудат

сиёҳӣ томоми танаро фаро гирифта, кирмакро ба ҳалокат мерасонд. Касалии пебрин касалии гузаранда буда, ба тези аз кирмаки бемор бо роҳи ғизогирӣ ба кирмаки солим мегузарад. Роҳҳои мубориза бар зиддӣ касалии пебрин саривақт гузарониданӣ ташхиси микроскопии тухми кирмак оид ба солимии тухми кирмак мебошад. Роҳи дигари мубориза бар зиддӣ касалии пебрин ин гузаронидани чораҳои тозаги ва гигиенавӣ дар кирмакхонаҳо мебошад.

Касалии зарпарвин ва чораҳои муборизаба муқобили он

Касалии зарпарвин касалии вирусӣ буда, бештар дар кирмакҳои синни болоӣ дида мешавад. Сарчашмаҳои пайдоиши ин касалӣ пеш аз ҳама ба талабот мувофиқат набудани масоҳати кирмакхона ва зиёд шудани фоизи намнокӣ дар дохили кирмакхона мебошад. Ба ин касалӣ бештар зотҳои маҳалии кирмаки Пилласафед -1 ва Пилласафед -2 ки дар хоҷагиҳои кирмакпарварии ноҳияи Хуросон бештар нигоҳубин мекунанд. Нишонаҳои асосии ин касали зард шудани қабати болои танаи кирмак, ғафс ва кутӯҳ шудани буғумҳои тана мебошад. Давраи инкишофи ин касалӣ 16- рӯзро дар бар мегирад. Вируси касалии зардпарвин ба кирмаки пилла ба воситаи тухм, хангоми додани барг ё хангоми расиши тана аз кирмакҳои касал ба кирмакҳои солим мегузарад. Асосан ин касали дар кирмакҳо хангоми баргхӯрӣ ва хангоми танг будани кирмакхонаҳо ва зиёд будани намнокии дохили кирмакхона авҷ мегирад.

Нишонаҳои асосии ин касали андозаи танаи кирмакҳо хурд шуда фарбеҳ мешаванд сарҳади буғумҳои танаашон намудор намешаванд. Сустҳаракат шуда болои танаи кирмак доғҳои зарди равшанин пайдо мекунанд. Зардии тана зиёд шуда дар охир кутикулаи рӯйпуши танаи кирмак дарида кирмак нобут мешавад. Касалии зардпарвин касалии гузаранда буда, метавонад аз кирмакҳои касал бо роҳи ғизогирӣ ба кирмакҳои солим гузарад. Ба ин касали зоча ва шاپалаки кирмаки дарахти тут гирифтор шаванд. Шاپалаки аз дохили лифофаи пилла баромада ба касалии зардпарвин гирифторшуда шакли муайяни тана дорад, лекин барангезандаи касалӣ ба ҳисоб меравад.

Чораҳои асосии мубориза пеш аз ҳама васеъ намудани парваришгоҳҳо ва дар вақтҳои муайян тоза намудани муҳити дохилии парваришгоҳ ё ин ки кирмакхонаҳо мебошад.

Касалии мускардин ва чораҳои мудориза ба муқобили он

Мускардина – Бемории кирмаки тут буда, барангезандаи асосиаш замбурӯғҳои ноболиғ ҳисоб меёбанд. Вай асосан дар ноҳияҳои кирмакпарварии Федератсияи Россия, Украина, Малдова, Грузия паҳн шудааст. Ба барангезандаи мускардинаи кирмаки тут замбурӯғҳои ноболиғ дохил мешаванд ва онро Beauveria bassiana Bals. меноманд. Ин барангезандаи муфтахӯр на танҳо ба кирмаки пилла, балки ба дигар ҳашаротҳо низ зарар мерасонад. Спораи замбурӯғ ба қисмати болоии бадани кирмак афтада бо туфайли ширеши болоии қисми болоии он бо чилд пӯшонида мешавад. Баъд аз 12 – соати пӯшиш, спораи замбурӯғи бемории мускардина, ба сабзиш шурӯъ мекунад. Қисми болоии бадани замбурӯғ дар шакли гифҳо пӯшида мешавад. Спораи замбурӯғҳо шакли даврагӣ дошта андозаашон ба 2 то 3 микрон мерасанд. Беморӣ дар вақти ғизо гирифтани метавонад гузарад ва дуру дароз давом кунад, ки тамоми кирминаҳоро ба нобутшавӣ оварда мерасонад.

Дар ибтидои пайдоиши беморӣ ягон хел нишонаҳои зоҳирии онро мушоҳида кардан номумкин аст, яъне фарқи байни кирмаки солим ва носолим душвор аст. Баъдтар дар бадани кирмаки бемор доғҳои сиёҳи хурдро мушоҳида кардан мумкин аст. Инкишофи минбаъдаи бемори кирмакро бо гумкардани иштиҳо, хурдшавии бадан, ноустувори оварда мерасонад. Баъди андак вақт кирмак ба ҳалокат мерасад.

Чун дигар замбурӯғҳо замбурӯғи мускардина дар вақти зиёдшавии намноки бештар инкишоф меёбад, бинобарин дар муборизаба мускардина ин назорати қатъӣ нисбати баландшавии намнокӣ дар кирмакхонаҳо пешбинӣ карда шудааст.

Касалии чехлос ҳам касалии замбурӯғи мебошад, ки давраи инкишофаш ба касалии замбурӯғи мускардин монандӣ дорад. Танҳо фарқият байни ин амбурӯғҳои касал ангез дар он аст, ки мағори пайдо кардаи касалии мускардин кабутчатоб буда, мағори пайдо кардаи замбурӯғи чехлос сиёҳчатоб мебошад.

Чораҳои асосии мубориза пеш аз ҳама васеъ намудани парваришгоҳҳо, барги тарутоза ба кирмакҳо хуронидан ва дар вақтҳои муайян тоза намудани муҳити дохилии парваришгоҳ ё ин ки кирмакхонаҳо мебошад.

Адабиёт:

1. Багоудинов Н.Г., Лузин И. Х., Милаев А.П. Краткое руководство по шелководство. Изд. Гизлекпром, 1946.
2. Багоудинов Н.Г., Бутенко Г.В. Учебная книга шелковода. Изд. «Колос», Москва, 1956.
3. Суханов А.А. Инкубация гусени тутового шелкопряда. Изд. Гостиздат, Узб. ССР, Ташкент, 1950.
4. Суханов А.А. Технология выкармливания тутового шелкопряда. Гостиздат, Узб. 1953.
5. Мухитдинов С. М., Раҳматов С. С., Ҳақимов Ф., Самадова З. Б, Курси мухтасари лексия аз фанни «Пиллапарварӣ», 2010.

Калидвожаҳо: кирмак, зочча, инкубатсия, тухм, ҳарорат, намнокӣ, тут, барги тут, тилла, сини, давра, мускардин, чехлос, чораҳои мубориза.

Аннотация

**ОСНОВНЫЕ БОЛЕЗНИ ТУТОВОГО ШЕЛКОПРЯДА И МЕРЫ БОРЬБЫ В
ДЕХКАНСКИХ ХОЗЯЙСТВАХ ХУРОСОНА**

В статье приводятся результаты исследований эффективности распространения гусениц тутового шелкопряда и способ выкармливания гусеницы разных возрастов тутового шелкопряда в дехканских хозяйствах Хуросона. Рекомендация для использования современных вскармливщиков и способ выкармливания гусеницы тутового шелкопряда является основным рычагом для получения большого урожая кокона в условия Республики Таджикистана эффективность полученных результатов в время исследования характерно для парод тутового шелкопряда которые дают возможность повышать урожая коконов до 55 – 60 кг

Ключевые слова: гусеница, куколка, инкубация, яйцо, температура, влажность, шелковица, листья шелковица, мускардин, чехлос, меры борьбы возраст. стадия.

Annotation

**DISTRIBUTION AND METHOD OF FEEDING SILKWORM CATERPILLARS IN DEKHKAN
FARMS OF KHUROSON**

The article presents the results of studies of the effectiveness of the distribution of silkworm caterpillars and the method of feeding silkworm caterpillars of different ages in the dekhkan farms of Khuroson. The recommendation for the use of modern breeders and the method of feeding silkworm caterpillars is the main lever for obtaining a large cocoon yield in the conditions of the Republic of Tajikistan.

Keywords: caterpillar, pupa, incubation, egg, temperature, humidity, mulberry, mulberry leaves, cocoon, age.stage, spring, summer.

Маълумот дар бораи муаллиф: Имонов Сафаралӣ, магистранти соли дуҷуми кафедраи зоология факултети биологияи ДДОТ ба номи С.Айни

Рохбари илмӣ: Раҳмадов С. С.

Сведения об авторе: Имонов Сафарали, магистрант второго курса факультета биологии кафедры зоологии факультета биологии ДГПУ имени С.Айни

Научный руководитель: Раҳмадов С. С.

About the author: Imonov Safarali, second year master student of the Faculty of Biology, S. Aini

САБЗИИ КИШТШАВАНДА (САБЗӢ, БЕХӢ, ЗАРДАК) – *DAUCUS SATIVUS* (HOFFM.) ROENL

Хусусиятҳои морфо-ботаникӣ – беҳмеваи дусолаест, аз оилаи чатргулҳо. Решааш ғафс, серобу сершира мебошад, яке аз сабзавотҳои маъмултарин дар байни мардум ба шумор меравад. Беҳмевааш гуногуншакл (дукшакл, гирда ё конусшакл) ва гуногунранг (зард, сурх, норинҷӣ, норинҷии сурхтоб, сафед, бунафш) мешаванд, вазнаш аз 30 то 200 г буда, пояи сабзии дусола сершоха дорад, то 100 см қад мекашад. Баргаш зоҳиран сегӯша, гулаш дучинса, хӯшагулаш чатрмонанд буда, гулбаргҳои гули канории чатр сафед ё зардтоб, гули марказии чатр одатан сурхи баланд мешавад. Мевааш гирдаи дарозрӯя ва аз ду паллатухм иборат аст. Сабзи фақат соли дуҷум гул мекунад.

Сабзии хонагӣ ба намуди *Daucus carota* L. дохил мешавад. Сабзӣ – зироати нисбатан сармобардор мебошад. Навниҳоли он ба сармоии – 4⁰С тоб меорад. Назар ба беҳмеваҳои дигар ба об камталаб ва нисбатан гармобардор аст. Сабзиро ба замини ҳосилхез мекоранд. Меёри кишт—5 кг/га мебошад. Тухм баъди 2—3 ҳафтаи кишт неш мезанад.

Тахмин мекунад, ки сабзӣ аз Осиёи Миёна, Афғонистон ва кишварҳои баҳри Миёназамин баромадааст. Онро чун гиёҳи доругӣ 4 ҳазор сол муқаддам кишт мекарданд. Ба парвариши сабзӣ одамон аз даврҳои қадим шурӯъ карда буданд. Сабзӣ 2000 сол пеш аз эраи мо маълум буд ва онро аслан румӣён ва юнониён қадим истифода мекарданд. Дар Аврупо, ба хусус дар Руссия истифодабарии васеи сабзиро аз асрҳои XIV-XV сар карда буданд.

Сабзӣ дар Европа аз асри 14 маъмул аст. Ҳоло онро қариб дар тамоми мамлакатҳои дунё мепарваранд. Дар ИДШ соле қариб ба 100 сентнер га сабзӣ кошта, аз ҳар га 300—500 сентнер ҳосил меғундоранд. Дар ИДМ, аз ҷумла дар Тоҷикистон навҳои серҳосили сабзӣ кишт карда мешавад, ки инҳоянд: «Нантская 4», «Шайтенэ 2461», «Московская зимняя А-515», «Геранда», «Валерия», «Мирзоии сурхи 228», «Мирзоии зарди 304» «Мушаки 195», «Мушаки сурх» ва ғайра.

Хусусиятҳои шифой ва истифодаи он. Ҳалво, мураббо ва дӯшоб (шинӣ)-и сабзӣ зудҳазм буда, хусусияти доруй дорад. Ба ақидаи муаллифи «Маҳзан-ул-адвия» Муҳаммад Ҳусайн сабзӣ ба чигар, меъда қувват мебахшад, балғамро қатъ, сулфа, дарди сина, меъда, чигар ва санги гурдаву масонаро рафъ мекунад. Дар тибби муосир сабзиро барои табobati авитаминоз ва камхунӣ истифода мебаранд. Сабзӣ барои бемории иллати дил, чигар ва гурда хӯроки пархезист. Оби сабзӣ ба кӯдакон хеле муфид аст. Доруи «Даукарин» - ро, ки аз тухми сабзӣ тайёр мекунад, барои табobati касалиҳои дил истифода мебаранд. Сабзӣ ва шарбати онро барои шахсоне тавсия медиҳанд, ки ба бемории гиповитаминоз ва авитаминози А гирифта шудаанд. Таҷрибаҳо нишон додаанд, ки сабзӣ раванди оксиду барқароршавии дохили ҳуҷайраҳо фаъол мегардонад, мубодилаи карбогидрадҳо идора мекунад, инчунин, сабзӣ хусусиятҳои антисептикӣ, зиддиварамкунӣ, қарахткунӣ, захмшифодихиро низ доро мебошад. Шарбати сабзиро барои шахсоне, ки дар ҳалтадонии онҳо санг пайдо шудааст ё ин ки бемории бугумдари доранд, тавсия медиҳанд. Баъди як рӯзи ба сактаи миокарди дил гирифта шудан, инчунин ба занҳои ҳомила, занҳои калонсолу кӯдакон истеъмоли шарбати сабзӣ фоидаи хуб дорад. Шарбати тару тозаи онро инчунин ҳангоми камхунӣ ва дарди меъда истифода мебаранд. Бар замми ин сабзии тару тоза ва шарбати он шиддати бемориҳои захмӣ ва бемории варами рӯдаро пешгирӣ мекунад. Аҳамияти сабзиро бар зидди бемориҳои қарниаи чашм, вайроншавии мубодилаи намаки пешоб, бемориҳои банду бугум, остеохондроз, санги пешобдон ва санги талхадон нишон додаанд. Сабзӣ хусусияти дарунронӣ ва пешобориро дорад, бинобар ин онро ҳангоми бемории узвҳои ҳозима ва гурда истеъмом мекунад.

Аз тухмпояи сабзӣ доруи «Даукарин» ба даст овардаанд, ки онро ҳангоми бемории заъфи дил, пайдоиши дард дар гӯшаву канори дил, қафаси сина ва дарди артерияҳо истифода мебаранд.

Дар тибби халқӣ сабзии хушрӯйро барои аз байн бурдани кирми меъда, инчунин, ба сифати доруи заифкунанда ва барои аз организм дур кардани моддаҳои радиоактивӣ истифода мебаранд. Самар ва барги кӯфтаи сабзиро дар ҷойи захмшуда мегузоранд. Сабзӣ ҳангоми пардаи шуш варами кардан, ҳолати вазнини ҳомиладорӣ ва барои ҳисси шаҳвониро баланд кардан кӯмак мерасонад (Абӯали ибни Сино). Шарбати тару тозаи сабзиро ҳамчун дору барои нест кардани кирми меъда (сахар ва бегоҳ як қошук пеш аз хӯрок) истифода мебаранд, ҳангоми дарди даҳон бо он даҳонашонро мешӯянд. Қиёми алафи сабзӣ бо чаъфарӣ барои баргараф

кардани бемориҳои геморрой, саратон, санги гурда ёрӣ мерасонад. Шарбати сабзиро хангоми бемории варами пешобдон ва шамолхӯрии пешобдон истеъмол мекунад (Небесный, 1970).

Таркиби кимиёвӣ. Хусусияти серғизоӣ ва доруии сабзӣ ба таркиби химиявиаш алоқаманд аст. Беҳи сабзӣ 4,5—7,3% қанд, витаминҳои В₁, В₂, В₆, С, Е, К, Р, РР, каротин (провитамини А), намакҳои калций, фосфор, оҳан, микроэлементҳо ва ғайра дорад. Сабзии сурх ва норинҷӣ назар ба сабзии зард серкаротин аст. Дар таркиби онҳо аз ҳама бештар қанд зиёд аст, дар таркиби навъҳои беҳтарини сабзӣ миқдори қанд то 12%-ро ташкил медиҳад. Дар таркиби қанд - сахароза, глюкоза ва инчунин фруктоза мавҷуд аст. Ба ғайр аз қанд дар таркиби беҳмеваи сабзӣ крахмал (1,5-6,6% моддаи хушк), клетчатка (бо ҳисоби миёна 1,7%), моддаҳои пектинӣ ва лигнин вучуд доранд. Дар таркиби сабзӣ сафедаҳо (то 6,7% моддаи хушк), аминокислотаҳо (5,5%) ва амидҳоро ҳамчун моддаҳои нитрогендор нишон додаанд. Дар таркиби беҳмевагӣ аланин, аспарагин, глутамин, глитсин, лизин, серин, валин ва дигар аминокислотаҳоро дарёфт кардаанд. Аз барг, тухм ва беҳмеваи онҳо рағани эфир низ гирифта мумкин аст. Дар таркиби хокистари беҳмеваи сабзӣ аз ҳама бисёр калий, каме натрий ва калсий, инчунин фосфор, оҳан, алюминий, бор, бром, йод, манган, мис, молибден, кальсий, рух ва дигар элементҳо мавҷуданд. Аз ферментҳо каталаза, пероксидаза, ситохромоксидаза, инвертаза, протеаза ва ғайра дарёфт кардаанд. Таркиби беҳмевагӣ аз витаминҳои гуногун бой мебошанд, бинобар ин, дар ҳаёти мо сабзи аҳамияти ниҳоят калон дорад, ба хусус каротин (провитамини А). Бисёртар каротин дар таркиби сабзии, ки рангаш зарди сурхчатоб аст, (5,4-19,8мг%, дар баъзе навъҳо 37мг%) дарёфт карда шудааст. Аз барги сабзӣ тераниол ба даст меоваранд.

Барои дар узвҳои дохилӣ натиҷа додан аслан таркиби химиявии сабзӣ - масалан, глюкоза, фосфатидҳо, намакҳои минералӣ, махсусан калий, зиёд мавҷуд будани каротин (то 9мг%), витаминҳои D ва гурӯҳи В (пиридоксин, ки 0,12 мг%-ро ташкил медиҳад), никотинҳо (то 0,4 мг%) ва кислотаи фолиавӣ (0,1мг%) аҳамияти калон дорад.

Аҳамияти ҳоҷатӣ: Сабзӣ сабзавоти писандида ва ҳосаи мардуми Шарқ аст. Онро тару тоза ё дар таом истеъмол мекунад. Истифодабарии сабзӣ гуногун аст. Онро дар хӯрок, дар хӯриш, дар шакли бирён, дар шакли хушк ва ғайра истифода мебаранд. Шарбати сабзиро ҳамчун ғизо барои кӯдакон, инчунин, ҳамчун воситаи табобатӣ зидди бемориҳои камхунӣ ва гипертония истифода мебаранд. Дар таркиби тухми сабзӣ ҳамчунин рағани эфир, захираи мешавад, ки онро инчунин дар саноати атру косметика васеъ истифода мебаранд.

Беҳмеваҳои ғайриодие, ки инсон истеъмол намекунад ва ҳамчунин баргу пояи онро барои чорвоён ва паррандагон ҳамчун ғизои беҳтарин истифода мебаранд. Ингуна аҳамият ва васеъ истифодабарии сабзӣ, ҳамчун ғизо муҳим ва гаронбаҳо будани беҳмевагӣҳо нишон медиҳад.

Барои пешгирии бемориҳои гиповитаминоз ва авитаминози А, камшавии биноии чашм ва ба бемороне, ки пӯсташонро бо дистрофия иваз мекунад сабзии тару тозаро тавсия медиҳанд. Гарчанде, ки дар таркиби сабзӣ каротин вучуд дорад, аммо хангоми бемориҳои ҷигар ва сустшавии вазифаи ғадуди сипаршакл каротини таркиби сабзӣ ҳал намешавад, бинобар ин, дар ин ҳолат на ин ки сабзиро балки витамини А-и табииро тавсия медиҳанд.

Аз беҳмеваи сабзӣ назар ба моддаҳои кислотагӣ ду маротиба зиёдтар моддаҳои ишқорӣ ҷудо мекунад. Ишқорҳо барои бартараф кардани таъсири манфии кислотаҳо хизмат мекунад. Як миқдори муайян мавҷуд будани клетчатка дар сабзӣ фаъолияти узвҳои ҳозимаро хуб месозад.

Дар баъзе ҳолат шарбати сабзиро дар косметика истифода мебаранд, чунки он пӯсти рӯйро ботароват мекунад.

Реша ва тухми сабзии хушрӯй ва зироатиро метавонанд ҳамчун доруворӣ истифода баранд. Тухми сабзӣ ҳамчун доруворӣ мазаи тез дорад, инчунин онро ҳамчун забуда (приправа) истифода мебаранд.

Усулҳои тайёр кардани дорӯ ва истифодабарии он: Сабзии дар шир ҷӯшонидаро хангоми бемадоршавӣ, кандашавии шохроҳи узвҳои ҳозима, бемории сили пӯст, камқувватии узвҳои чинсӣ истифода мебаранд.

Хангоми сабзии резакардашударо дар ҷойҳои захм, ҷароҳат, ҷои сӯхта гузоштан онро сихат мекунад. Хангоми бемориҳои камхунӣ, авитаминоз, риоя нашудани ивазшавии моддаҳо онро тавсия медиҳанд.

Агар ҳар рӯз сабзии резакардашуда ва як пиёла шарбати онро истифода баранд, бемориҳои сироятиро кам мекунад, зарпарвинро табобат мекунад, пӯсти рӯйи инсонро тоза ва нарма месозад, биноии чашмро хуб мегардонад.

Шарбати бо асал ва шир омехтакардаи сабзиро барои сулфаи саҳт, ангена, овози гирифта,

сили шуш, саратони меъда, шамолхӯрӣ тавсия медиҳанд. Барги дар об чӯшонидаи сабзӣ хангоми саршӯи барои қадкашӣ ва қувваи мӯй фоидаовар аст. Равғани сабзӣ барои пӯсти хушки рӯй фоидаовар аст. Барои ин ду то сабзии шусташударо аз турбтарошак мегузаронанд, баъд аз ин, зардии тухм ва якчанд қатра равғани пок илова мекунанд. Маҳсули ба дастомадаро тавассути дока ё латта ба рӯй мепечонанд, баъди 20-25 дақиқа дока ё латтаи равғандорро аз рӯй мегиранд ва бо оби гарм мешӯянд. Ин амалро дар як ҳафта ду бор такрор мекунанд [1, 56].

Ҳангоми шиддати дарди гурда қиёми 20%-аи тухмпояи сабзӣ дардро гум мекунад ва пешобро меронад. Шарбати сабзиро баъди пастшавии бемории сил ва камхунӣ истеъмол мекунанд. Агар аз барги сабзӣ чой тайёр кунанд, ташнагиро зуд мешиканад, инсонро серҳаракат ва зиндатар мегардонад.

Шираи сабзӣ ба таркиби препарати “Уролесан” дохил мешавад. Истифодаи препарати “Уролесан”-ро барои беморони чигар ва гурда, барои бемороне, ки ҳолетситити дуру дароз ва доимӣ доранд ва барои шахсоне, ки дар пешобдонашон ё дар талхаашон сангҳои гуногун доранд, иҷозат дода мешавад [1, 83].

Хусусияти табобатии сабзӣ аз мавҷудияти каротин (провитамини А), вобаста мебошад, чунки каротин организми инсонро аз витамини А ғанӣ мегардонад. Сабзиро хангоми ба гиповитаминози А гирифтӣ шудан истифода мебаранд. Норасоии витамини А дар организм боиси зуд-зуд ҳасташавии инсон мегардад, иштиҳо баста мегардад, ба бемориҳои зуком, узвҳои ҳозима ва пӯст (хушкии пӯст, рехтани мӯй, шикастани нохун) гирифтӣ мекунанд. Ба ғайр аз ҳамаи ин соки сабзии бо асал омехтакардаро барои табобати бемориҳои чашм истеъмол мекунанд.

Шарбати сабзиро хангоми сактаи миокарди дил менӯшанд.

Барои пешгирии кардан аз фарбеҳӣ сабзиро бо ҳуриши аз қарам тайёркардашуда ва қлюква истеъмол мекунанд, чунки дар таркиби онҳо як миқдори ёд мавҷуд аст.

Дар Чин тухми сабзиро хангоми бемории доимии исҳоли хунин ва метеоризм истеъмол мекунанд. Чарбуи равғаниро, ки аз тухми сабзӣ мегиранд, барои исқоти ҳамл истифода мебаранд (Пименов., Скляр, 1988).

Бо шарбати тару тозаи он дахонро хангоми дард ёфтаниш якчанд маротиба мешӯянд. Агар нобиноӣ чашм аз ҳисоби норасоии витамини А бошад, бо сабзӣ табобат кардан аҳамияти калон дорад. Ҳамарӯза истеъмоли сабзӣ организмро пурқувват мекунад ва бар зидди бемориҳои сироятӣ мубориза бурданро метезонад.

Ҳангоми дар гурда санг пайдо шудан, дар як рӯз 3 маротиба 1-граммӣ хокаи тухми сабзиро барои дарунронӣ ва пешобронӣ истеъмол мекунанд. Баргҳои дар об чӯшонидашудаи сабзиро хангоми ба бемории бавосир гирифтӣ шудан истеъмол мекунанд.

Сабзии резакардашударо хангоми бемории қисми болоии роҳҳои нафас, бемории чигар, гурда, бавосир (гемаррой) истеъмол мекунанд. Шарбати тару тозаи онро барои табобати захм, ҷойҳои сӯхта, сармозада, қисми болоии пӯст, ки захмдор шудаасту фасод гирифтааст, истифода мебаранд, инчунин хангоми дарди гулӯ бо шарбати сабзи дахонро обгардон мекунанд.

Адабиёт:

1. Нуралиев Ю. Н. Лекарственные растения. Целебные свойства фруктов и овощей. – Душанбе: Маориф, 1988.
2. Хусусиятҳои биологӣ, морфологӣ ва фитосенологии Камоли Тоҷикистон (*Ferula Tadshikorum* M. Pimen).
3. Хаджиматов М. Дикорастущие лекарственные растения Таджикистана. – Душанбе: Маориф, 1989.

Калидвожаҳо: *оилаи чатргулон, сабзии киштиаванда, хоҷагии халқ, таркиби кимиёвӣ, Тоҷикистон.*

Аннотация

ПОСЕВ МОРКОВИ (МОРКОВЬ, КУСТАРНИК, ОРЕЛ) - DAUCUS SATIVUS (HOFFM.) ROENL

Зонтичные - является одним из наиболее важных в сельско хозяйственном отношении семейств цветковых растений. Одним из приоритетов Республики Таджикистан является обеспечение населения овощами. Поэтому, я поставил себе цель собрать информацию об одном из самых популярных семейства овощей - *Зонтичные (Umbelliferae)*, а затем приступить к его изучению. Потому что морковь - один из самых важных овощей. В своей статье я попытался собрать, хоть какую - то информацию о выращивании и использовании моркови в современной медицине и изложить эту информацию в своем научном диссертациям. Все эти свойства зависят от указанного выше химического состава.

Ключевые слова: *Зонтичные (Umbelliferae), морковь посевной (Daucus sativus), сельское хозяйство, химический состав, Таджикистан*

Annotation

SOWING CARROTS (CARROT, SHRUB, EAGLE) - DAUCUS SATIVUS (HOFFM.) ROENL

Umbelliferae, are one of the most economically important families of flowering plants. One of the priorities of the Republic of Tajikistan is to provide the population with vegetables. Therefore, I set myself the goal of collecting information about one of the most popular family of vegetables - *Ferula*, and then start studying it. Because carrots are one of the most important vegetables. In my report, I tried to collect at least some information about the cultivation and use of carrots in modern medicine and present this information in my scientific report. All these properties depend on the above chemical composition.

Keywords: *Umbelliferae, Daucus sativus, agriculture, chemical composition, Tajikistan*

Маълумот дар бораи муаллиф: Мансуров Муhibулло Нусратович, магистранти соли дуҷуми факултети биологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, бо ихтисоси биология. Тел.: 931891995

Роҳбари илмӣ: номзади илмҳои биология Курбонов А. Р.

Сведения об автор: Мансуров Муhibулло Нусратович, магистрант второго курса биологического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддин Аини, по специальности биология. Тел.: 931891995

Научный руководитель: кандидат биологических наук Курбонов А.Р.

About the author: Mansurov Muhibullo Nusratovich, 2nd year master of biological faculty of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, specializing in biology. Tel.: 931891995

Scientific adviser: candidate of biological sciences Kurbonov A.R.

ИҚТИСОД ВА РУШД

Раҳимова Дурахшон, магистранти соли дуюми факултети иқтисодӣ ва идоракунии маориф

МАҲҲУМ ВА ПРИНЦИПҲОИ ИДОРАКУНИИ КОРХОНА

Ба ҳама маълум аст, ки чараёнҳои иқтисодӣ худ аз худ амалӣ намегарданд. Онҳо танзим ва идора карда мешаванд. Идоракунии ба қатори маҳҳумҳое дохил мешавад, ки ба ҳамагон аз хурдӣ маълум аст, лекин доир ба идоракунии корхона тарзу усулҳое мавҷуданд, ки моҳияти онро дида баромадан ба мақсад мувофиқ аст.

Идоракунии – ин фаъолияти шуурноку мақсадноки инсон мебошад, ки бо ёрии он шахс ба манфиати худ элементҳои муҳити берунаро, яъне ҷамъият, табиати зинда ва ғайризинда, ё техникаро ба тартибу низом мебарорад.

Элементҳое, ки ин фаъолият ба он равона гардидааст, объекти идоракунии ташкил медиҳанд. Одатан он дорои сарҳадоти фазоӣ ва ҳастии муайян дар вақт мебошад, дар акси ҳол аниқро гум мекунад ва худ идоракунии бо он ғайриимкон ва беҳуда мегардад.

Равонкунандаи фаъолияти идоракунии субъекти идоракунии ном дорад, ки метавонад шахси алоҳида ё гурӯҳи одамон бошад. Агар идоракунии характери расмӣ дошта бошад, он гоҳ субъект ташкилан ва қонунӣ дар намуди вазифа ё маҷмӯи вазифаҳо ба қайд гирифта мешавад, ки сохторҳои идоракунии ташкил медиҳанд.

Аз субъекти идоракунии фарқ кардани субъекти фаъолияти идоракунии зарур мебошад. Охири метавонад танҳо шахси ҷисмонӣ, яъне одами зинда бошад. Маҳз ба воситаи субъектҳои фаъолияти идоракунии, ки мансуби ҳам субъект ва объекти идоракунианд, муносибатҳои идоракунии татбиқ мегарданд.

Фаъолияти идоракунии гуногуншакли маҳсули чараёни меҳнатиро ифода мекунад ва барои ҳамин бо элементҳои ба худ хос тавсиф мегардад – предмети меҳнат, воситаи меҳнат, худ меҳнат ва натиҷаи он.

Предмет ва маҳсули меҳнат дар идоракунии ахбор ҳисоб меёбад; дар ҳолати аввал он «ҳом» мебошад ва барои ҳамин дар таҷриба истифода бурда намешавад, аммо дар натиҷаи фаъолияти идоракунии дар асоси он қарор пайдо мегардад, яъне ахборе, ки ба воситаи он объекти идоракунии метавонад чораҳои зарурӣ андешад.

Умуман, меҳнати идоракунии мураккаб ба ҳисоб меравад, ки яқинд шароитҳо боис мегарданд.

Якумаш, андоза, шумор ва бисёрпаҳлугии мушкilotҳои ҳалталаб, алоқаи байни онҳо, усулҳои гуногуни истифода мешуда, принципҳои ташкилӣ ва ғайра.

Дуюм, зарурати қабул кардани қарорҳои нав ва ғайрианъанавӣ, ки баъзан дар шароитҳои номуайяни ё таввақалӣ ба вучуд меоянд ва донишҳои чуқури касбӣ, малака ё фазилатро талаб мекунад.

Сеюм, зарурати ғавран мустақилона амал кардан, таввақалӣ ва бурдани ҷавобгарӣ барои оқибатҳо.

Ҳамин тавр, фаъолияти пурсамари корхона ва сохторҳои он бе мутобиқати доимии он номумкин аст, ки ба вазифаи ташкили идоракунии дохил мебошад. Ташкили идоракунии – ин маҷмӯи намудҳои чорабиниҳое мебошад, ки бо ёрии он дар таҷриба чараёни идоракунии татбиқ мегардад. Ба чунин намудҳо тааллуқ доранд: субъектҳои фаъолияти идоракунии, робитаи байни онҳо, мақсадҳо, функцияҳо(вазифаҳо), усулҳо, амалиётҳои техникаи идоракунии ва ғайра.

Ташкили идоракунии дар корхона дорои сохтори худ мебошад, ки аз элементҳои ба худ хос ва бо яқдигар алоқаманд иборат мебошад. Ба монанди системаи идоракунии, сохтори он низ бисёрпаҳлу мебошад, вале дар он чудо намудани элементи таркибиро мумкин мебошад – маҷмӯи субъектҳои (органҳои) идоракунии ва алоқаи байни онҳо.

Идоракунии истеҳсолот барои интиҳоб намудани бузургиҳои (параметрҳои) асосии чараёни технологӣ, муайян намудани ҳаҷми қории барориши мол ё хизматрасонӣ, ба қор омода сохтани таҷҳизот, ҷобачогузори одамон, ташкили расонидани масолах, ашёи хом, қисмҳои васлшаванда, ахбор барои қойҳои истифодабарӣ, таъмири саривақти таҷҳизот ва техника, ғавран бартараф намудани нуксонҳо ва камбудии дар чараёни технологӣ, назорати сифат ва ғайра равона шудааст.

Идоракунии инноватсионӣ, яъне навъовариҳо, дорои объекти худ-чараёни тадқиқотҳои илмӣ, қоркардҳои дақиқ, офаридани намунаҳои таҷрибавӣ ва қоринамоии навъовариҳо дар истеҳсолот иборат аст.

Идоракунии маркетинг дар шароити имрӯза соҳаи аз ҳама муҳим ва мураккаби

фаъолияти хочагидории корхона мебошад, ки бо масъалаҳои омӯзиши бозор, вазъи имрузаю ояндаи он, ташаккули системаи фуруш, коркарди сиёсати нарх, реклама ва ғайра алоқаманд мебошад.

Идоракунии кадрҳоро, ки дар шароити ҳозира чун идоракунии иҷтимоӣ ҳисобидан мумкин аст, ки бо масъалаҳои интиҳоб, ҷобачогузорӣ, омӯзиш, баландбардорӣ таҳассуси кормандон, ҳавасмандкунӣ ва мукофотдиҳии меҳнат, беҳтарнамоии шароитҳои меҳнат ва зиндагии коргарон, нигоҳдорӣ алоқа бо иттифокҳои касаба ва ҳалли ихтилофҳои меҳнатӣ алоқаманд мебошад.

Моҳияти идоракунии молиявӣ дар таҳияи буҷа ва нақшаи молиявии корхона, ташаккул ва тақсимои захираҳои молиявии он, воридоти сармояҳо, баҳодиҳии вазъияти молиявии қорӣ ва дурнамо, қабул кардани чораҳои лозима оиди мустаҳкамнамоии он иборат мебошад.

Нихоят, идоракунии эҷаутингӣ бо ҷараёни ҷамъоварӣ, коркард ва таҳлили маълумотҳо оиди фаъолияти корхона, муқоисаи он бо нишондиҳандаҳои ибтидоӣ ва нақшавӣ, натиҷаи фаъолияти дигар корхонаҳо, бо мақсади ошкоркунии саривақтаи мушкилотҳо, дарёфти захираҳо барои таъминоти пурраи истифодабарии иқтисодӣ мавҷудбуда ва ғайра вобастагӣ дорад.

Адабиёт:

1. Мирзоахмедов Ф., Воҳидов У.М., Соибов Ф.Ҳ. Васоити таълимӣ. Информатика. – Душанбе, 2010.
2. Олифер В.Г., Олифер Н.А. Компьютерные сети. Принципы, технологии, протоколы. Нашриёти Питер. – СПб, 2000.
3. World Bank, e-Government for All – Review of International Experience with Enhancing Public Access, Demand and Participation in e-Government Services: Toward a Digital Inclusion Strategy for Kazakhstan, ISG e-Government Practice Technical Advisory Note (Draft version 30 June 2006), 11.
4. Маликов Х. М. Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар идора. – Душанбе: Шӯҷоиён, 2009. – 454 с.
5. Сетевые средства Microsoft Windows NT Server 4.0. – СПб, 1997.

Калидвожаҳо: *аудитор, банк, суратҳисобҳои банки, ҳисоботи молиявӣ, нишондодҳои иқтисодӣ, истеҳсолот, иқтисодиёт, равиш, фаъолият, қарз, сармоягузорӣ.*

Аннотация

КОНЦЕПЦИЯ И ПРИНЦИПЫ УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЕМ

Как известно, экономические процессы не происходят сами по себе. Они регулируются и управляются. Управление – одно из понятий, которое известно каждому с раннего возраста, но существуют способы и средства управления предприятием, суть которых следует учитывать.

Управление - это сознательная и целенаправленная деятельность человека, посредством которой человек для своей выгоды регулирует элементы внешней среды, то есть общества, живой и неживой природы или технологий.

Ключевые слова: *валютные, банк, форма счет, финансовый отчет, экономические разделения, производство, экономика, процесс, внешнеэкономическую, активности.*

Annotation

CONCEPT AND PRINCIPLES OF ENTERPRISE MANAGEMENT

As you know, economic processes do not occur by themselves. They are regulated and managed. Management is one of the concepts that everyone knows from an early age, but there are ways and means of enterprise management, the essence of which should be taken into account.

Management is a conscious and purposeful human activity, through which a person regulates elements of the external environment for his own benefit, that is, society, animate and inanimate nature or technology.

Keywords: *auditor, bank, bank account, financial report, economic indicators, production, economics, the process, stock, content.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳимова Дурахшон, магистранти соли дуюми факултети иқтисодиёт ва идоракунии морифи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи С. Айни.

Рохбарии илмӣ: доктори илмҳои иқтисодӣ профессор Рауфӣ А

Сведения об авторе: Раҳимова Дурахшон, магистрантка второго курса факультета экономики и управления в сфере образования Таджикского государственного педагогического университета им. С.Айни.

Научный руководитель: доктор экономического наук, профессор Рауфӣ А

About the author: Rahmova Durakhshon, is a fourth -year student of the faculty of technology and economics of the Tajik State Pedagogical University. S. Ayni.

Scientific director: Doctor of Economics, Professor Rauf A.

*Раҳимова Дурахшон,
магистранти соли дуюми факултети иқтисодиёт ва идоракунии маориф*

ХУСУСИЯТИ ШАБАКАҲОИ КОМПЮТЕРИИ МУОСИР ВА ВОСИТАҲОИ ТЕХНИКӢ- БАРНОМАВИИ ОНҲО

Дар замони муосир бо пешрафти илму техника фаъолияти ташкилоту корхонаҳоро бе татбиқи имкониятҳои беназири воситаҳои техникии муосир тасаввур кардан ғайриимкон мебошад, зеро бо баробари пешрафти тамоми соҳаҳои фаъолияти инсонӣ ҳамзамон ҳаҷми иттилоот низ рӯз то рӯз меафзояд ва талаб менамояд, ки инсоният ҷиҳати саривақт коркард намудани он воситаҳои нав ба навро ихтироъ намояд ё ин ки иқтидори воситаҳои коркарди мавҷудбударо тақмил намояд.

Воситаи муҳими фарохкунандаи имконияти воситаҳои техникии муосир ин шабака мебошад, ки дастрасӣ ба иттилоотро ҳатто аз фосилаҳои гуногун таъмин намуда, дар сарфаи вақт ва наздикнамоии фосилаҳо ҳангоми коркарди маълумот беҳамто мебошад. Ҳамин тариқ шабака чунин муайян намудан мумкин аст: шабака муҳитест, ки дар он таҷҳизотҳои техникӣ тавассути татбиқи ин ё он технология байни ҳам пайваست карда шуда, дар он доду гирифтҳои иттилооти намудҳои гуногун амалӣ карда мешавад. Айни замон шабакаҳо хеле зиёданд, ки онҳоро аз рӯи ҳар як хусусият ба навъҳои гуногун ҷудо кардан мумкин аст.

Васеъшавии шабакаҳои локалии базавӣ ва топологияшон омехта аз дарозшавии ҳамаи алоқа ба зарурияти ҷудокунии онҳо ва тақсими шабакавие оварда мерасонанд, ки дар онҳо ба сифати ҷузъҳои ҳамаи шабакаҳои алоқидор, балки шабакаи локалии бо номи сегментҳо хизмат мекунад. Бастаҳои коммутатсионии чунин шабакаҳо концентраторҳои фаъол ва ҳалқаҳои пайваستкунанда ё пулҳо – (дастгоҳҳои ҳамаи алоқаро пайвасткунандаи сигнали аз онҳо гузарандаро баландкунанда) ба ҳисоб мераванд. Пулҳо, ба ғайр аз он, селоби ахбори аз байни сегментҳои шабака гузарандаро низ идора менамоянд. Ҳангоми алоқамандкунии компютерҳои дар масофаҳои дурдаст аз дастгоҳҳои коммутатсионии маршрутизатор ва шлюзҳо истифода мебаранд. Маршрутизаторҳо яққоя кор карда, тавасути каналҳо алоқаманд гардида, канали тақсимишудаи магистралои ташкил мекунад. Барои мувофиқкунии параметрҳои маълумотҳои тавасути канали магистралои алоқа ва маршрутизатору ҷузъҳои терминалӣ фириодашаванда дастгоҳҳои пайвасткунӣ мавриди истифода қарор мегиранд. Абонентҳои терминалӣ гуфта - компютерҳо, шабакаҳои локалӣ ва тақсимишудаи алоқидаро меноманд, ки ҳамин тавр, шабакаи глобалии ҳисоббарор ба вуҷуд меояд.

Равандҳои ҳамкориҳои воситаҳои ҳисоббарор дар муддати кӯтоҳ аз андозаи ширкатҳо ва ташкилотҳои алоқидаро баромадааст. Кӯшишҳо ба яққояшавӣ ва глобализатсия дар давраи муосир инъикоси мувофиқи ҳудуди дар соҳаи технологияҳои компютерӣ ёфтааст. Маҷмӯи мошинҳои ҳисоббарори бо воситаҳои шабакаи коммуникатсионӣ алоқамандро, ки масофаи бениҳоят калонро дар бар мегиранд номи шабакаи глобалии ҳисоббарорро гирифтааст. Дар муддати се-чор даҳсолаи охир ҳама намудҳои таъминоти ташкилӣ, дастгоҳӣ, ва барномавии ин шабакаҳо ниҳоят тараққӣ кардаанд. Дар байни шабакаҳои, ки машҳуртарин дар ҳамаи ҳисобида мешаванд бо номҳои SPRINT, шабакаи ғайритиҷоратии FIDO ва системаи байналмиллалӣ ҳисоббаробаркунии SWIFT ба ҳисоб мераванд. Аммо яке аз кӯшишҳои назаррас дар соҳаи охир аз маҷмӯи калони шабакаҳо ҷудо шудани шабакаи Интернет ба ҳисоб меравад, ки ҳам аз рӯи андоза ва ҳам аз рӯи мавзӯҳо ва имкониятҳо бузургтарин ба ҳисоб меравад.

Ҳамин тариқ, шабакаҳои компютерӣ низ чун дигар шабакаҳо мубодилаи иттилоотро байни одамон таъмин намуда, дар тамоми ҷаҳаҳои фаъолияти инсонӣ ҳамчун ҷузъи ҷудонашаванда нақш гирифтааст. Шабакаҳои компютериро аз рӯи мавқеи ҷойгиршавӣ ва имконияти дар онҳо ҷойдошта ба намудҳои зерин ҷудо мекунам:

- LAN (Local Area Network)
- MAN (Metropolitan Area Network)
- WAN (Wide Area Network)
- GAN (Global Area Network)

LAN ё худ бо истилоҳи забони тоҷикӣ шабакаи локалӣ - муҳити иттилоотӣест, ки дар мавзеи хона, оффис, корхона ва ё муассисаи ташкилот бунёд карда шуда, дар он ду ва ё зиёда компютерҳо муттаҳид карда шуданд ва он имкон медиҳад, ки дар байни компютерҳои шабака мубодилаи номаҳдуди иттилоот новобаста аз ҳаҷм ва намуди он ба роҳ монда шавад ё ин ки як таҷҳизоти иловагӣ (аз қабилҳои принтер, сканер ва ғайра) дастаҷамона истифода бурда шавад.

MAN – шабакаи минтақавӣ буда, барои пайваст намудани шабакаҳои локалии дар минтақаҳо қарордошта пешбинӣ шудааст. Дар асоси ингуна шабака одатан шабакаҳои идораи марказии корхона ва филиалҳои он бо ҳам пайваст карда мешаванд.

WAN – шабакаи байнидавлатӣ буда, дар муттаҳид намудани шабакаҳои зинаи поёнии дар кишварҳои гуногуни минтақа қарордошта истифода бурда мешавад.

GAN – шабакаи глобалӣ ё ин ки шабакаи шабакаҳо буда, дорои захираи иттилоотии бузург мебошад. Мисоли он шабакаи Интернет шуда метавонад, ки ба таври зайл дида мебароем.

Интернет - ин инфрасохтори ахбории глобалӣ ба ҳисоб меравад ва он ҳам механизми паҳкунии маълумотҳо ва ҳам муҳити ҳамкориҳои байни компютер ва истифодабарандаи новобаста аз мавқеи ҷойгиршавиашон ба ҳисоб меравад. Интернет яке аз намунаҳои беҳтарини маблағгузарониҳои дарозмуддат дар тадқиқот ва тарақиёти технологияҳои ахборӣ ба ҳисоб меравад. Мақсадҳои аввалии сохтани шабакаи Интернет ин муттаҳидкунии шабакаҳои компютериҳои намудҳои гуногун ба ҳисоб меравад. Имрӯзҳо таъсири Интернет на танҳо дар соҳаҳои ба компютер вобаста, балки дар тамоми ҷамъият низ паҳн карда мешаванд.

Шабакаи компютерӣ ин пайвастшавии ду ё якчанд компютерҳо бо мақсади самаранок истифода бурдани имкониятҳо ва захираҳои онҳо мебошад. Шабакаи компютерӣ имкон медиҳад, ки чунин воситаҳои иловагӣ ба монанди принтер, сканер, плоттер, стример ва дигарон коллективона истифода шаванд. Инчунин таъминоти информатсионӣ ё барномавии умумӣ имкон медиҳад, ки хотираи компютерҳо сарфа карда шаванд. Шабакаи компютерӣ - воситаи пуриктидори мубодилаи информатсияи байни компютерҳо мебошад. Дар амалия вобаста аз ҳаҷми информатсияи барои ҳалли масъалаҳо зарурӣ аз шабакаҳои компютериҳои локалӣ, корпоративӣ (минтақавӣ) ва глобалӣ истифода мебаранд.

Адабиёт:

1. Бетелин, В.Б. Профили защиты на основе «Общих критериев». Аналитический обзор/ В.Б. Бетелин, В.А. Галатенко, М.Т. Кобзарь, А.А. Сидак, И.А. Трифаленков// Бюллетень JET INFO, 2003.
2. Готовим бухгалтерскую отчетность/ Л.З. Шнейдман, М.А.Волович, А.А. Салтыкова, В.Я. Соколов/Под ред. Л.З. Шнейдмана. – М.: Бухгалтерский учет, 2002. – 200 с.
3. Готовим бухгалтерскую отчетность/ Л.З. Шнейдман, М.А.Волович, А.А. Салтыкова, В.Я. Соколов/Под ред. Л.З. Шнейдмана. – М.: Бухгалтерский учет, 2002. – 242 с.
4. Дастури ёрирасон саволу ҷавоби имтиҳони комплекси давлатӣ барои хатмкунандагони ихтисоси «Баҳисобгирӣ муҳосибӣ, таҳлил ва аудит»ДМИТ кафедраи баҳисобгирӣ муҳосибӣ ва аудит”. – Душанбе, 2014. – 85 с.
5. Ивашкевич В.Б. Бухгалтерский управленческий учет. Учебник для вузов. –М.: Экономистъ, 2003. –95 с.

Калидвожаҳо: *аудитор, банк, суратҳисобҳои банки, ҳисоботимолӣ, нишондодҳои иқтисодӣ, истеҳсолот, иқтисодиёт, равиш, фансия, қарз, сармоягузорӣ.*

Аннотация

ОСОБЕННОСТИ СОВРЕМЕННЫХ КОМПЬЮТЕРНЫХ СЕТЕЙ И ИХ АППАРАТНОГО И ПРОГРАММНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ

В современное время, с развитием науки и техники, невозможно представить деятельность организаций и предприятий без реализации уникальных возможностей современных технологий, поскольку наряду с развитием всех сфер человеческой деятельности увеличивается объем информации. растет и требует от человечества изобретения новых или повышения мощности существующих перерабатывающих мощностей

Ключевые слова: *валютные, банк, форма счет, финансовый отчет, экономические разделения, производство, экономика, процесс, внешнеэкономическую, активности.*

Annotation

FEATURES OF MODERN COMPUTER NETWORKS AND THEIR HARDWARE AND SOFTWARE

In modern times, with the advancement of science and technology, it is impossible to imagine the activities of organizations and enterprises without the realization of the unique capabilities of modern technology, because along with the development of all areas of human activity, the volume of information is growing and requires humanity to to invent new ones or to improve the capacity of existing processing facilities.

Keywords: *auditor, bank, bank account, financial report, economic indicators, production, economics, the process, stock, content.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳимова Дурахшон, магистранти соли дууми факултети иқтисодиёт ва идоракунии морифи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни.

Рохбари илмӣ: доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор Рауфӣ А

Сведения об авторе: Раҳимова Дурахшон, магистрантка второго курса факультета экономики и управлени в сфере образования Таджикского государственного педагогического университета им.С.Айни.

Научный руководитель: доктор экономического наук, профессор Рауфӣ А

About the author: Rahmova Durakhshon, is a fourth -year student of the faculty of technology and economics of the Tajik State Pedagogical University. S. Ayni.

МИНТАҚИ ОЗОДИ ИҚТИСОДИ

Минтақаи озои иқтисодӣ (минтақаи озои савдо, минтақаи озои саноатӣ ё ҳамкориҳои дучониба), дар масоҳати муайяни ин ё он мамлакат, ки дар он имтиёзҳои алоҳидаи иқтисодӣ барои соҳибкорони ватанӣ хориҷӣ, барои боз ҳам тараққи додани соҳаҳои гуногун ва ҷалби сармояҳои хориҷӣ ватани шароити мусоид фароҳам оварда шудааст. Минтақаи озои иқтисодӣ дар шароити мусоиди иқтисодӣ яке аз мавзӯҳои актуалӣ мебошад, чунки нақши муҳимро дар инкишофи иқтисодиёти давлат чун механизми рушди иқтисодӣ мебошад. Ташкили минтақаҳои озои иқтисодӣ дар ҳудуди давлат ин воситаи ҳавасмандгардонии рушди фаъолияти соҳибкорӣ бо пешниҳоди речаи шароитҳои мусоиду имтиёзҳои соҳибкорӣ дар ҳудуди ҷунин минтақаҳо ба ҳисоб меравад.

Бинобарин ин тартибот одатан он имтиёзҳо барои ба вуҷуд овардани амалиётҳои савдои (то дараҷаи барҳам додани бочу хирочи гумрукӣ), имтиёзҳои андоз, имтиёзҳои молиявӣ хизматрасонии камунали ва дигар имтиёзҳо аз тарафи роҳбарият барои сабук гардондани фаъолияти ин ё он ташкилот расонида мешавад. Аксарияти минтақаи озои иқтисодӣ наҷандон сарҳадҳои калон доранд ва ба категорияҳои “объектҳои нақшавӣ (соҳавӣ)” дохил мешаванд ва инчунин дар байни онҳо минтақаҳои калон бо соҳаҳои гуногун мавҷуд аст.

Барои тарақиёти минтақаи озои иқтисоди пеш аз ҳама он минтақаҳои интиҳобшуда бо ғурудгоҳ, роҳи оҳан ё ин, ки бандарҳои назди баҳри ҳамсарҳад дошта бошанд. Дар айни ҳол бисёр мамлакатҳои бо тариқи гуногуни иштироки ҳудро дар тақсими байналхалқии меҳнат мубаддал мегардонад. Иқтисоснокии содиротӣ умуман дар стратегияи иқтисодиёт натавон дар мамлакатҳои тараққикардаи саноати балки дар тамоми давлатҳои индустриалӣ ва мамлакатҳои алоҳида бо иқтисодиёти гузариш дида мешавад. Минтақаи озои иқтисодиро дар асрҳои XV-XVI чун шакли ҳамгироии иқтисоди мамлакатҳои гуногун, бо худ яке аз намуҳои муносибатҳои иқтисодии байналхалқӣ, истифода мекарданд.

Пайдоиши минтақаи озои иқтисоди аз одитарин ташкилотҳои намуни функсионалӣ дошта, ки асосан бо савдои маҳсулот машғул буданд вобастаги дорад. Пеш аз ҳама пайдоиши МОИ бо истифодаи дастовардҳои илмию техники, тақон бузург дар иқтисодиёти мамлакатҳои тараққикардаи саноатӣ алоқаманди дорад. Моҳияти ташкили МОИ дар мамлакатҳое, ки бо ҷалби сармояҳои хориҷӣ, бо тариқи ҳавасмандии сармоягузор мақсадгузор карда мешавад. Байни сохтори ҳамкориҳои иқтисодӣ байналхалқӣ қадоме, ки барои рушди минтақаҳо дар мамлакатҳои алоҳида, яке аз ҷойҳои намоёнро минтақаҳои озои иқтисодӣ ишғол менамояд. Дар аввал мақсади асосии ташкили МОИ ин ҳамроҳ намудани мамлакат дар протсеси тарақиёти тақсими байналхалқии меҳнат, равона карда шудааст. Мақсади дигарии МОИ барои таъмини бозори дохила бр маҳсулоти баланд сифат, мебошад. Барои ба даст овардани ин гуна мақсадҳо, бояд дар сарҳадҳои анклавӣ бо ёрии капитали хориҷӣ истеҳсолоти маҳсулоти ивази воридотиро ташкил кард. Ташкили МОИ натавон пайвасти ҷуқури дар тақсими байналхалқии меҳнат, балки дар таррақиёти туризм, минтақаҳои табобати, ки дар ҷалби воридоти молиявӣ муфид аст, вобастаги дорад ва мақсади дигари ташкили МОИ барои мамлакатҳои тараққикардаи тода, ин инкишофи сатҳи дониши қувваи қорӣ, муҳандисон, кадрҳо дар хоҷаги халқ ва идоркуни онҳо мебошад. Дурнамои масъалаи ҳамгироии иқтисодии Ҷумҳури дар хоҷагии халқ яке аз муаммоҳои асосии барои тарақиёти иқтисодиёти Тоҷикистон мебошад. Дар барномаҳои гуногуни давлати қайд карда мешавад, ки истифодаи усули васеи ҳамкориҳои иқтисоди хориҷӣ ва яке аз ташкилдихандаҳои иштирок дар тақсими бақналхалқии меҳнат, ин ташкили минтақаҳои озои иқтисодӣ ба шумор меравад. Ҷораҳои аввалиндараҷа оиди ташкили МОИ ва фаъолияти ояндаи онҳо мувофиқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 5-уми март соли 2008 таҳти рақами №103) ба Вазорати рушди иқтисод ва савдои ҚТ воғузур карда шудааст. Ташкили МОИ барои тарақиёти содиротии Ҷумҳури тақони ҷидди мебахшад. Ташкили ингуна минтақаҳо ҳамчун қалид барои қушодани роҳҳои нави савдои хориҷӣ, таъминоти сатҳи болоравии содироти дар ҷамъи иқтисодиёти миллиро дар бармегирад.

Вақтҳои охир дар таррақиёти иқтисодиёти ҚТ, бо роҳҳои ташкил намудани шарту шароити озои барои капитали хориҷӣ аҳмияти ҷиддӣ дода мешавад. Иқтисодиёт озои, таррақиёти муносибатҳои бозорӣ ба худ як дигаргуниҳои ҷидди дар умум як системаи иқтисодӣ

навро дидан мумкин аст. Ин гуна амалиётҳоро бо суръати гуногун, шиддатнок ва ё самтҳои гуногун, мушоҳида кардан мумкин аст. Гузариш ба сатҳи муътадил ин вазифаи аввалиндараҷа дар муддати кӯтоҳи тарақиёти иқтисодӣ милли мебошад. Барои муаян намудани мавқеи МОИ дар ҷалби сармояи хориҷи бояд муайн кард, ки ин сармояҳо ба кадом соҳа раван карда шудаанд. Дар айни ҳол Тоҷикистон ба воридоти капитал (сармоя) яке аз ҷойҳои хоксоронаро ишғол менамояд. Бояд қайд кард, ки сармояи хориҷи дар намуди сармояи истехсоли ба монанди нақлиёт, техникаву технология, таҷҳизот масолеҳи сохтмони воридоти мамлакатшуда истодааст. Дар навбати худ дар марзи МОИ бояд ҳамон соҳаҳо тараққи дод, ки барои пешрафти иқтисодӣ ва дигар минтақаҳои Ҷумҳурии асоснок карда шуда бошад. Протсеси сармоягузори дар Тоҷикистон ба методҳои кӯтоҳмуддати арзон аз нав барқарор намудани қувваи истехсолии мавҷудбуда кадоме, ки бе ягон самояи дарозмуддат иваз кардан мумкин аст. Бинобар ин нишон дода мешавад, ки сиёсати сармояви дар тақсими соҳаҳои МОИ пеш аз ҳама ҷалби капитали хориҷиро дар сектори технологияи пешрафта ба роҳ монда шавад. Чуноне ки бо ин роҳ МОИ дар Чин, Кореяи Ҷанубӣ ва Бразилия тавонишанд дар дахсолаҳои охир бо барқарор намудани сохтори саноати милли вориди бозорҳои ҷаҳонӣ гаштанд.

Имрузҳо рақобат дар масшави ҷаҳони пеш аз ҳама хислати инаватсионии технологияро дорад ва дар ин ҷо он мамлакатҳое, ки метавонад охири дастовардҳои илмиро ворид карда бошанд лидерҳои иқтисодӣ шуморида мешавад. Яке аз роҳи ташкили МОИ ҷалби капитали хориҷӣ ин қафомондани хоҷагии нақлётӣ, фазои хизматрасонии меҳмонхонаҳо, дар он минтақаҳои дорандаи захираи бойи ашёи хом ва талаботи ташкили ҷойҳои нави кори доран, мебошанд. Дар ин хусус маълумотҳои омори оиди сармояҳои хориҷӣ дар минтақаҳои ҚТ гувоҳи медиҳад.

Бояд қайд кард, ки тақсими сармояи хориҷӣ дар Тоҷикистон гувоҳи аз он медиҳад, ки фазои сармояви фарқияти калон дар байни минтақаҳо вучуд дорад.

Ба иттилооти Кумитаи давлатии сармоягузори ва идораи амволи давлатӣ, дар Минтақаи озоди иқтисодии “Суғд” истехсоли кубурҳои пластикӣ, коллекторҳои офтобӣ, нокилҳои барқӣ, рангҳои молиданӣ, профилҳои пластӣ барои дару тиреза, қуттиҳои пластмасӣ барои нигоҳдории мева ба роҳ монда шудааст. Солҳои гузашта дар ин минтақа корхонаҳои саноати ба ҷаъолия шурӯ намуд. Корхонаи саноатии ҚС “Сирандуд” ба маблағи 312 ҳазору 107 сомонӣ, ҚДММ “Реал” ба маблағи 1 млн. 353 ҳазор сомонӣ, КМ “Силкаат Бойя” ба маблағи 1 млн 316 ҳазор сомонӣ, КМ “Стар Пласт” ба маблағи 7 млн. 665 ҳазор ҚДММ “Дусти Амирхон” ба маблағи 1 млн. 120 ҳазор ва ҚДММ “Некон” ба маблағи 3 млн. 450 ҳазор сомонӣ маҳсулот истехсол намуданд.

Ҳаминро ёдовар бояд шуд, ки МОИ “Суғд” ҷаъолияти хешро аз моҳи августи соли 2009 оғоз кард. Масоҳати умумии минтақа 320 гектар мебошад. Дар минтақа муҳити мувофиқ ва шароити хуб барои маблағгузoron, махсусан преферентҳои андоз ва гумрук фароҳам оварда шудааст. Шиори минтақа - шаффофият, муомилот, маҳорати касбӣ ва ҳадафманд мебошад. Аллақай аз 14 субъект баро ҷаъолият дар минтақаи озоди иқтисодӣ ба қайд гирифта шуда, ҷантонаҳо маҳсулот имрӯз истехсол карда истодаанд.

Соҳаи саноатро дар вилоят зиёда аз 200 комбинату корхонаҳои муштарақ бо сохтори идоракунии ҷамъиятҳои саҳомиву хусуси ҷаъолият менамояд. Дигар соҳаҳои саноат бошад ҳамчун корхонаҳои бисёрсоҳа ба монанди корхонаи истехсоли таҷҳизоти гази АПО “Хучанд-торгмаш”, ҚС “Хучанд-ЗИЛ” ва дигарон ба шумор меравад.

Адабиёт:

1. Бобозода У Танзими ҳукуки минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикмстон. Монография. – Душанбе, 2014. – 152 с.
2. Внешнеэкономическая деятельность предприятия: Учебник для вузов/Под ред. проф. Л.Е. Стровского. -5-е изд. перераб и доп. – М. ЮНИТИ, 2012. – 502 с. (китобхонаи ДПДТТ, варианти электронӣ).
3. Внешнеэкономическая деятельность предприятия экономика и управления: учеб. Пособие С.Л. Соркин. – Минск: Соврем. Шк, 2006. – 283 с. (китобхонаи ДПДТТ, варианти электронӣ).
4. Оймахмадов М., Махшулов М. Основы внешнеэкономической деятельности Учеб пособие. – Душанбе: Ирфон, 1997.

Калидвожаҳо: минтақаи озоди иқтисодӣ, қувваи корӣ, сармояи хориҷӣ, масшави ҷаҳонӣ, минтақаҳои табобатӣ.

Аннотация

СВОБОДНОЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ПРОСТРАНСТВО

При организации свободных экономических пространств соблюдение некоторых требований обязательно: первое подходящее транспортное состояние, с географической точки зрения хорошее транспортное местоположение для имения внутренних и внешних коммуникаций продвинутых транспортов мощность предвшения и працводство природных ресурсов.

Ключевые слово: *рабочая сила, иностранный капитал, всемирный масштаб, лечебные регионы.*

Annotation

FREE ECONOMIC EXPANCE

For organization free economic expance some remands is obligatory: ad first place is apposite craft from geographic point, ape craft for external and indernal communication advanced crafts and manutacture natural wealth.

Keywords: *manpower, foreign fund, ecumenic measure, curdive regions.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Каримова Шамсия Худойбердиевна, магистранти соли якуми факултети географияи ДДОТ ба номи С. Айни. Шаҳри Турсунзода деҳаи Қаратоғ. Тел.: 906 55 33 06

Рохбари илӣ: Диловаров Р.

Сведение об автор: Каримова Шамсия Худойбердиевна, магистрантка первого курса географии ТГПУ имени С. Айни. Город Турсунзада село Каротог. Тел.: 906553306

Научный руководитель: Диловаров Р.

About the author: Karimova Shamsiya Khudoyberdievna, master 1 course geographu facultet. TPU by name S. Ayni. Tursunzoda town Karatag village. Tel.: 906553306

Scientific leader: Dilovarov R

**ТАЪСИРИ ТАБЛИҒИ ЛЕКСИКАИ ҒАЙРИМЕЪЁР ТАВАССУТИ ТЕЛЕВИЗИОН БА
АГРЕССИВНОКИИ НАВРАСОН**

Тамошои филмҳои даҳшатнок ва дорои лексикаи ғайримеъёр айнаи ҳол яке аз машғулиятҳои асосии вақтгузаронӣ дар байни наврасон ба шумор меравад. Мувофиқи сюжет қаҳрамонони асосии филмҳои даҳшатӣ бештар мардон мебошанд.

Дар солҳои 1956 сотсиологи амрикоӣ Роберт Гендриксон дар китобаш "Юность в опасности" (ҷавонӣ дар хатар) қайд карда буд: "Бераҳмӣ ва садизм, баланд шудани ҷинояткорӣ дар байни наврасон, зӯроварӣ, ин ҳама оғоӣ аз он медиҳад, ки мо бо мушкilotи калон рӯ ба рӯ мешавем. Ин ҳама аз мо талаб дорад, ки мо дар муддати кӯтоҳ аз пайи бартаарафнамони он шавем» [1, 40].

Дар вақтҳои охир дар экранҳои телевизион сюжети «киднэппинг» одамрабӣ барои ба даст овардани маблағ хеле машҳур шудааст. Дар ҳориҷа ин ҳолатҳо бисёр ба назар мерасанд, вақте, ки мактаббачагони синфҳои болоӣ кӯдаконро дуздаи пул талаб мекунанд. Ин ҳолатҳо бисёр вақт бо натиҷаи бад ба анҷом мерасанд.

Ба ақидаи Фредерика Уэртхэма «телевизион сабаби асосии баланд шудани агрессия ва лексикаи ғайримеъёр дар байни наврасон ба шумор намеравад». Аммо, қайд мекунанд, ӯ- "мо табиати ин зухуроти психологӣ ва иҷтимоиро намефаҳмем. Таҳлили дурусти таъсири телевизион (махсусан кинофилмҳо) ба мо психологон имкон медиҳад, ки мо аз ӯҳдаи он зӯровариҳои ҷисмонӣ, ки руҳ медиҳанд бароем."

Дар натиҷаи омӯзиши 200 нафар кӯдак Ф. Уэртхэм ба ақидае омад, ки зӯроварӣ, бераҳмӣ, садизм ба наврасоне, ки дар давраи иҷтимоишавӣ қарор доранд ва онҳо аз телевизион хеле вобастаанд, таъсири сахт мерасонад.

Ҳамин тавр, телевизион метавонад шуури одамро ба бераҳмӣ, садизм, зӯроварӣ равона кунад. Ин ҳолатҳои оддӣ мебошанд, ки дар ҳаёти ҳаррӯзаи мо, дар муносибат бо дигар шахсон воқеъ мешавад. Ин ба он мерасонад, ки наврас ҳангоми расонидани ягон зарар ба каси дигар ҳаловат мебарад.

Аммо баъзе олимони он ақидаанд, ки нишон додани зӯроварӣ дар телеэкранҳо ба наврасон таъсири хуб мерасонад, зеро тавассути тамошои ин гуна филмҳо агрессияи ҷамъшудаи онҳоро берун мебарорад.

Бо мақсади таҳлили ин назария чунин озмоиш гузаронида шудааст: донишҷӯёро пеш аз ба ҳолати агрессивӣ гирифтӣ шуданашон ба ду гурӯҳ тақсим карданд. Баъдан қарор карданд, ки онҳоро ба ҳолати агрессия гирифтӣ карданд. Баъдан ба гурӯҳи якум муштзаниро дар телевизион нишон доданд, ба гурӯҳи дуюм бошад, филмеро нишон доданд, ки дар он ҳолатҳои агрессивӣ ва зӯроварӣ тамоман нишон дода нашудааст. Баъд аз ин онҳоро ба воситаи тест санҷиданд, маълум шуд, ки зухуроти агрессия дар гурӯҳи дуюм назар ба гурӯҳи якум бештар буд [6, 112].

Психологи Сеймор Фешбах, ки ин озмоишро гузаронида буд, фаҳмонд, ки ин зухуроти агрессия ҳангоми гузаронидани он ба объекти дигар аст. Новобаста аз он, ки дигар озмоишҳо ин фарзияро рад мекунанд, аммо одамоне, ки С. Фешбахро тарафдорӣ мекунанд, кам нестанд.

Ҷомеашиноси амрикоӣ Джузеппе Каталано дар мақолааш «Рабы голубого джина» (ғуломони ачинаи қабуд) қайд мекунанд, ки «телевизион он кӯдаконро гипноз мекунанд, ки аз он вобастаанд ва дигар ягон ақсуламали худмуҳофизаткунӣ надоранд».

Роберт Потсман дар яке аз мақолаҳо, ки "нестшавии кӯдакӣ" (исчезновение детства) ном дошт ва соли 1982 ба ҷоп баромада буд, қайд карда буд, ки синни наврасӣ дар замони навин мисли пештара нест, яъне миёни волидайнӯ наврас сарҳад вучуд надорад. Андешаҳои Роберт Потсман бо чунин умедворӣ ҷамбастида мешавад. "Ҳар як оила қодир аст кӯдакашро дар ихтоси дунёи зебои қудратона гирад, аммо барои онро амалӣ гардонидан чизеро муҳим мешуморем, ки дар замони муосир амалӣ намудани онҳо қариб, ки номумкин аст" [6, 112].

Дар синни 9-16 солагӣ ба кӯдак бояд аҳамияти ҳосаи зоҳир карда шавад, вагарна "Зомбӣ" ба воқеа мерасад.

Дар Тоҷикистони мо оилае нест, ки дар хонааш оинаи нилгун надошта бошад. Агар хуб

мушоҳида кунем вақти аз дарс баромадан наврасон вақте якчоя хона мераванд, бисёртар сӯҳбати онҳо дар бораи филми тамошо кардаашон аст ва онҳо бо шавқ нишон медиҳанд, ки чӣ хел як қаҳрамон қаҳрамони дигарро зада кушт. Волидони мо ба ин чизҳо кам диққат зоҳир мекунамд. Онҳо хангоми тамошои филми дӯстдоштаашон диққат намедиҳанд, ки фарзандашон тамошо дорад ё не, агар бинанд, ки тамошо дорад, як ду бор ўро ҷанг мекунамд, ки тамошо накунад. Аммо садо баланд кардан кам таъсир мекунад. Ба кӯдак аҷоиб мешавад, ки барои чӣ ўро тамошо кардан намеронанд, барои чӣ ин филм барои кӯдакон нест ва тамошо карданро давом медиҳад. Он ҳатман ба психикаи кӯдак таъсири худро мерасонад ва ў пинҳонӣ аз ҳама он филмро тамошо мекунад. Дар вақти тамошои ин филм ба ў бисёр чизҳо нофаҳмо мешавад. Ва ў ин саволҳоро аз волидонаш мепурсад ва албатта бо ин савол вай кам вақт бечазо мегузарад. Ў охиста-охиаста агресивнок мешавад.

Диққати асосӣ басаволе равона шудааст, ки дар кадом шароитҳо саҳнаҳои таҷовузкарона, ки аз ҷониби телевизион ба мо пешниҳод карда шудааст, дида баромада мешавад.

Дар филми "Таксист" қаҳрамони асосӣ, аз худ баромада ба фоҳишаи ҷавон мегӯяд, ки агар ўро рад кунад, ў яке аз сиёсатмадоронро ба қатл мерасонад. Ин саҳна метавонад ягон нафари зудбарангезандаро водор созад дар ҳақиқат сиёсатмадори машҳурро парронад. Моҳи март соли 1981 баъди тамошои ин филм Ҷон Хинклӣ суикасд ба ҳаёти президент Роналд Рейган намуда, ўро захмдор менамояд. Бо ин васила ў меҳост муҳаббати занеро ба даст биёрад. Баъдтар муфаттишон дар ҳуҷраи меҳмонхонае, ки ў сокин буд мактуберо дармеёбанд, ки ба ҳунаrpеша Джодди Фостер, ки дар филм нақши фоҳишаро мебозид навишта шуда буд. Ҷинояткор ба ҳунаrpеша хеле зиёд дил баста буд ва менависад, ки ба хотири ў Президент Рейганро ба қатл мерасонад. Муҳаққиқони равшанос ба ҳулосае омаданд, ки Хинклӣ бо он фантазияе, ки филми мазкур ба ў дод амал мекард [1, 238].

Оё зӯроварие, ки дар киноҳо ва телеэкранҳо нишон дода мешавад, дар ҳақиқат исёнро меангезад? Фарз мекунем, ки Хинклӣ ба қаҳрамони асосии филм тақлид кардааст. Дар ин ҳолат саволи дигаре ба вучуд меояд: ин гуна филмҳо танҳо ба одамони ноқисулакл ва хусусияти агресивӣ дошта таъсир мерасонад ё ин ки наъби ҷанҷол метавонад ҳатто инсонии оддиро исёнгаротар гардонад. Мисоли дар боло овардашуда таъсири назарраси телевизионро тасдиқ ва баррасӣ менамояд.

Л. Ирон ва ҳамкорунаш дар соли 1960 дар қисми шарқии Нью-Йорк тадқиқоти лангитюдӣ-оморӣ гузарониданд, ки дар он 857 нафар бачаҳову духтарон иштирок карданд. Дар давраи аввали ин тадқиқот маълум шуд, ки кӯдакони 8 солае, ки телевизионро бисёртар тамошо мекунамд, агресивнокияшон зиёдтар аст назар ба дигарон. Баъди даҳ сол ин тадқиқотро бо 427 нафари ҳамон гурӯҳ гузарониданд ва маълум шуд, ки миқдори агресивнокии онҳо зиёдтар шудааст.

Дар соли 1987 Ирон ва ҳамкорунаш давраи 3-юм бо 400 нафар озмудашавандагон тадқиқот гузарониданд. Онҳо тақрибан 30-сола шуданд, ки дар ин давра агресивнокии онҳо хеле инкишоф ёфт. Дар ин давра онҳо нафақат ба қонун вайронкунӣ даст мезаданд, инчунин зӯроварӣ нисбати оила ва наздиконашон содир мекарданд [2, 464]. Давраи наврасӣ давраи гузариш аст. Дар ин давра наврас ҳудашро калонсол ҳис карда, шавқу ҳавасаш дигар мешавад, ҳудашро калон ҳис карда, дар баъзе маврид аз худ калонсолонашро гӯш намекунад. Аммо мутаасифона, баъзе волидон инро намефаҳманд ва кӯдаконашонро ҷазо медиҳанд, дашном медиҳанд, ҷанг мекунамд, барои ҳамин кӯдак идеалашро аз қаҳрамони филмҳо мегирад. Рафтори онҳоро тарзи либоспӯшияшонро тақлид мекунамд ва охиста-охиаста ин рафторҳои ҳудашон мешаванд. Мутаасифона, бисёр вақт онҳо қаҳрамонони нақши мусбӣ иҷро кардари идеали худ интиҳоб мекунамд. Кинофилмҳо ва филмҳои тасвирии ҳозира пур аз намоишҳои бераҳмонаву зӯровариянд.

Режисёрҳо, кормандони телевизион намоишҳои зӯроварӣ, куштор, фиребу найранг, истеъмоли нушоқиҳои мадхушкунандаро нишон намедоданд, агар ин ба мардум маъқул намебуд. Пас филмҳое, ки дар он зӯроварӣ нишон дода шудааст, тамошобин бисёр дорад (ҳатто назар ба калонсолон ба наврасон бисёртар маъқул аст. Cantor 1998).

Яке аз муҳаққиқон Улла Ҷонсон тасдиқ карда буд, ки волидон ҳануз ҳам тамсилаи асосии рафтори кӯдакон мебошанд, яъне дар масъалаи истифода кардан (дар айни ҳол интиҳоби телебарнома) рафтори кӯдакон аз рафтори муносиби волидон вобастагии калон дорад. Телевизион дар олами муосир воситаи тавоноии ташаққул додан, паҳн гаштан ва умуман инкишофи маданияти оммавӣ низ гардида метавонад. Инкишофи шуури ҷамъиятиро бе

иштироки фаъоли телевизион тасаввур қадан номумкин аст. Аз худ намудан ва таҳлилу таркиби кулли ахбороти олам фақат тавассути телевизион имконпазир аст. Масъалаҳои гуногуни инкишофи ҳаёти ҷамъияти телевизионро рӯзмарра гардонида, аҳамияташро дучанд зиёд намудаанд. Зиёда аз ин телевизион ба яке аз воситаҳои муҳими воқеияти раванди сиёсӣ табдил ёфтааст.

«Ба ман тамошои филмҳоеро, ки дар он куштор нишон дода мешавад маъқул аст», —инро як бачаи 15 сола дар мақомоти судӣ гуфта буд. Ёро барои бугӣ қардани як духтарак ҳангоми бозӣ қардан суд қарданд.

Ҳангоми шарҳ додани ин масъала рузноманигори олмонӣ Герман Зилбер қайд мекунад: "Ҷанг ва террор, овехтан ва зӯроварӣ, муноқишаҳои кӯчагӣ ва дуздӣ, муҳосираи тайёра ва куштор ҳаммаи ин ҳодасаҳо, ки дар ҳаёти калонсолон ба таври ҳақиқӣ ба вучуд меоянд, ба сюжети бозиҳои кӯдакона табдил ёфтаанд. Кӯдакон бештар ҳодисаю рӯйдодҳое, ки дар телевизион нишон дода мешаванд, ҳақиқат мешуморанд ва тамоман ҷиддӣ бозӣ мекунанд" [7, 46].

Аксари вақт ҷабрдидаҳои "зӯровариҳои телевизионӣ" шахсони бегона мешаванд. Дар Бостон (ИМА) шаш наврасе ки амалҳои ваҳшиёна анҷом дода буданд, боздошт шуданд. Онҳо занеро ки куттии сӯзишвории моеъ доштаре мебурд, маҷбур қарданд, ки сӯзишвориро дар болои худ бирезад. Дар натиҷа зан ба ҳалокат расид. Наврасон гуфтанд, ки чанд рӯз пеш дар телевизион намоиши ҷангиеро дидаанд, ки дар он гурӯҳи ноболиғон ҷабрдидаи бечораро шиканча дода, баъдан ёро месӯзонанд. Филм ба онҳо мақул шудабуд. "Телевизион дар ҳаёти навраси қотил ҷойи ҳам волидайн, ҳам мактаб ва ҳам ибодатхонаро ғирифтааст" иброз дошт яке аз шохидоне ки дар суд иштирок дошт.

Имрӯзҳо дар Тоҷикистони мо низ зӯрвариҳои ҷисмонӣ ва ҳам зӯрвариҳои руҳӣ зиёд ба назар мерасад. Яке аз чунин ҳодисаҳо моҳи январӣ соли ҷорӣ дар шохроҳи Душанбе-Айнӣ рӯй дода буд. Дар ин ҳодиса се ҷавон дар роҳ духтареро воҳхӯрда ёро бо роҳи фиреб бурда ба номуси ӯ даст дароз намуда, баъдан ёро ба қатл мерасонанд ва дар ҷойи қасноғузар мепогоянд. Пас аз ин бармеояд, ки чунин рафторҳои ноҷо, дар ватани азизи мо низ ба назар мерасад. Дар чунин амалҳо таъсири филмҳои ҳориҷӣ хеле зиёд аст.

Албатта, ҳамеша нишон додани барномаҳои илмӣ нодуруст аст. Бояд барномаҳои дилхушкунанда низ вучуд дошта бошанд. Аммо вақте, ки ин намуди барномаҳо ва барномаҳое, ки дар он зӯроварӣ нишон дода шудааст, аз дигар барномаҳо ду баробар бештар нишон дода шаванд, савол ба вучуд меояд: чӣ гуна аҳолиро мо тарбия мекунем вақте, ки майнаи сар фаёл нест [3, 114]. Кӯдакон намефаҳманд, ки қувваи қобилияти ақлӣ то чӣ андоза баланд аст. Мо шуурона дар насли оянда қобилияти фикрии пастро тарбия мекунем.

Дар муносибатҳои мутақобилаи калонсолон бо ҳамдигар ҷамъият ба таври возеҳ муайян мекунад, ки чӣ гуна ҳиссиётҳои хусуматомез, яъне чӣ гуна шаклҳои исёнгароро дар назди душман баён қардан лозим аст. Ба ин маъно ҷомеа василаи асосии он чизе мебошад, ки кӯдакон онро барои зинда мондан бояд омӯзанд. Бисёр хуб мешуд агар ба ин масъала диққати махсус зоҳир қарда шавад, зеро оянда дар дасти насли наврас аст. Барои ояндаи хуб ба наврасон асосан диққати махсус дода шавад, зеро ин давраи мушқилтарини зиндагии онҳо аст.

Адабиёт:

1. Берковиц Д.Ш. Агрессия: причины, последствия и кантоль. - СПб., 2002. - 238 с.
2. Бороздина Г.В. Психология и этика делового общения: учебник для бакалавров/Г.В. Бороздина, Н.А. Корманова; под общ. ред. Г.В. Бороздиной. - М.: Издательство Юрайт, 2012. - 463 с.
3. Кондратов М.Ю., Илин В.А. Азбука социального психолога-практика. - М., 2007. - 464 с.
4. Махов Ф.С., США: молодежь и преступность. - М., 1972. - 114 с.
5. Махов Ф.С., США: молодежь и преступность. - М., 1972. - 111 с.
6. Махов Ф.С., США: молодежь и преступность. - М., 1972. - 114 с.
7. Сафарова М.А. Телевизион ва насли наврас. Ба қуллаҳои дониш №4(135).5.03.2014.
8. Энциклопедия преступлений и катастроф: дети-преступники. - Минск. 1996. - 40 с.
9. Энциклопедия преступлений и катастроф: дети-преступники. - Минск. 1996. - 40 с.

Калидвожаҳо: телевизион, наврас, беҳармӣ, маданият.

Аннотация

ВЛИЯНИЕ ПРОПАГАНДИ НЕСТАНДАРТНОЙ ЛЕКСИКИ НА ТЕЛЕВИДЕНИИ НА ПОДРОСТКОВУЮ АГРЕССИЮ

В данной статье автор рассматривает и исследует причины и последствия ненормативной лексики у подростков и молодых людей. Научная литература на эту тему анализируется. Основная задача автора - выявить случаи ненормативного лексического употребления подростков и молодежи и предотвратить эту проблему. В своем исследовании автор приходит к выводу, что повышение культуры населения и использование нецензурной лексики является воспитанием нетерпимости и жестокости молодежи и подростков с детства.

Ключевые слова: *оскорбительный язык, молодежь, подростки, культура, произношение, семья и интернет.*

Annotation

THE CAUSES AND CONSEQUENCES OF USING NON-SPECIFIC VOCABULARY IN ADOLESCENTS AND YOUNG ADULTS

In this article, the author examines the causes and consequences of profanity in adolescents and young people. The scientific literature on this subject is analyzed. The main task of the author is to identify cases of profanity of teenagers and youth and to prevent this problem. In his study, the author concludes that improving the culture of the population and the use of foul language is the education of intolerance and cruelty of youth and adolescents from childhood.

Keywords: *offensive language, youth, teens, culture, pronunciation, family and Internet.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Мамадамонова Манижа, магистранти соли дуюми факултети психология ва таҳсилоти фароғири ДДОТ ба номи Садриддин Айни. Телефон: 501797965

Рохбари илмӣ: Дадабоева М.С.

Сведения об авторе: Мамадамонова Манижа, магистрантка второго курса факультета психологии и инклюзивного образования ТГПУ имени Садриддина Айни. Телефон: 501797965

About the author: Mamadamonova Manizha, second year of Master Student in the Department Psychology and Inclusive Education of Tajik State Pedagogical University named after S.Aini. Телефон: 501797965

**ФАЪОЛИЯТИ МУШТАРАКИ ОИЛА, МАКТАБ ВА ҶОМЕА БАРОИ ИНТИХОБИ
БОШУУРОНАИ КАСБ**

Мактаб, оила ва ҷомеа хонандагонро ҳамчун аъзои фаъоли ҷамъият ташаккул медиҳанд. Ҳалли вазифаҳои тайёрии хонандагони синни хурди мактабӣ ба фаъолияти меҳнатӣ бештар ба тарбияи оила вобастагӣ дорад.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» волидонро ба он водор мекунад, ки фарзандонро аз хурдсолӣ ба меҳнатдӯстӣ тарбия намуда, онҳоро ба меҳнати ғоиданоки ҷамъиятӣ тайёр намоянд ва барои таҳсил дар мактаб, гирифтани маълумоти пурра ва тайёрии касбӣ шароитҳои заруриро фароҳам оваранд[3].

Ба сатҳи тайёрии меҳнатӣ-технологии кӯдакон бештар шароити тарбияи оилавӣ таъсири калон мерасонад. Ба тарбияи кӯдакон дар оила аҳамияти калон дода, дар мақолаи худ педагог машҳури Шӯравӣ А.С. Макаренко «Тарбия бо меҳнат» менависад: «Аввалан, он чиро, ки падару модар бояд дар хотир нигоҳ доранд, ки кӯдаки Шумо аъзои ҷамъияти меҳнатӣ мешавад, аз ин хулоса мебарояд, ки ӯ дар ҷомеа ҳамчун шахрванд то кадом андоза дар меҳнати ҷамъиятӣ мустақилона иштирок мекунад ва ба он тайёр мебошад.

Инчунин, аз иштирок ба меҳнати ҷамъиятӣ ҳолати модии ҳаёти ӯ низ вобастагӣ дорад!» Ӯ меҳисобад, ки меҳнат маҷбурӣ набуда, он бояд хусусияти эҷодӣ дошта бошад ва ба чунин меҳнат оила бояд фарзандонро тайёр намояд. Меҳнати эҷодӣ танҳо ҳамон вақт ба вучуд меояд, ки инсон ба фаъолияти худ шавқмандӣ ва меҳр дошта бошад, дар ин ҳолат, меҳнат хурсандӣ ва ғоида меоварад. А.С. Макаренко дар таълими меҳнатии хонандагони синни хурди мактабӣ асоси инкишофи сифатҳои ахлоқиро меид. Ӯ менависад: «Дар фаъолияти меҳнатӣ инсон инкишофи ҷисмонӣ ва равоӣ меёбад» [4, 46]

Ақидаи педагог машҳури А.С. Макаренко дар замони муосир низ арзиши ҳудро гум накардааст. Тарбияи меҳнатӣ дар оила бояд аз хурдсолӣ оғоз ёфта, хусусияти бозиро дошта бошад. Ба кӯдак падару модар бояд ғаҳмонанд, ки ӯ бо кӯдакон муносибати хуб кунад, ҷойи нигоҳдории бозичаҳо тозаву орошта бошад. Бо инкишофи синну соли хурди мактабӣ супоришҳои меҳнатӣ бояд мураккабтар шаванд ва аз бозӣ фарқ кунанд [4].

Меҳнати кӯдакона бояд мувофиқи қувваи ҷисмонӣ ва синну соли онҳо интихоб карда шавад. Профессор И.Ф. Свядковский дар ин мавзӯ ба падару модар менависад: «Шумо меҳроҳед, фарзанди шумо инсони хушбаҳт шавад, ӯро меҳнатдӯст тарбия намоед».

Барои тарбия намудани фарзандон, сифатҳои меҳнатдӯстӣ, ахлоқи ҳамида, ҳисси ҷавобгарӣ ба меҳнат, сирталаб будан ва муносибати аъзоӣ оила ба меҳнат таъсири калон мерасонад. Агар ҳар як аъзои оила фаъолияти меҳнатии ҳудро дӯст дорад, поквичдонона кор кунад, он гоҳ дар кӯдакон шавқу ҳавас, майлу хоҳиши меҳнатдӯстӣ низ пайдо мешавад.

Ба мо маълум аст, ки танҳо бо ибрат нишон додан падару модар наметавонанд ба натиҷаҳои дилхоҳ муваффақ шаванд. Танҳо дар меҳнат сифатҳои мусбати шахс ташаккул меёбанд. Падару модар бояд мунтазам бо назардошти хусусиятҳои синнусолӣ ва фардӣ хонандагони синни хурди мактабиро ба меҳнати ҷисмонӣ ва ғикрӣ омода намоянд. Дар мактаб низ дар дарсҳои санъат ва меҳнат омӯзгорон хонандагонро барои меҳнати ҷисмонӣ ва ғикрӣ омода менамоянд [1].

Масалан, ғанни «Санъат ва меҳнат» дар синфҳои ибтидоӣ таълим дода шуда, таълими якҷояи ғанҳои пештараи «Санъати тасвирӣ» ва «Таълими меҳнат»-ро дар бар мегирад.

Дар равиши дарси мазкур хонандагон ҳам расм мекашанд ва ҳам дар заминаи ҳамон ашё таълими меҳнатро иҷро менамоянд. Яъне, ҳар як дарс таҳминан ба ду қисм тақсим мешавад: қисми аввал – расмкашӣ ва қисмати дуюм - меҳнат ё баръакс. Вале мазмуни дарс ва тарзи ташкили он ба мавзӯ вобаста аст. Агар ҳаҷми кор зиёдтар бошад, муаллим метавонад як дарси пурраро ба санъати тасвирӣ ва ё ба таълими меҳнат бахшад.

Яке аз вазифаҳои асосии омӯзиши ғанни «Санъат ва меҳнат» ин ба меҳнат ва зебоиоғарию зебоипарастӣ омода кардани талабагон буда, дар ин замина ташаккул додани шуури хонандагони синфҳои ибтидоӣ ба ҳисоб меравад. Фароҳам овардани шароити мувофиқ, муҳайё намудани асбобу маводи кор, дуруст, максаднок ва мунтазаму бошууроона ба роҳ мондани омӯзиши ғанни «Санъат ва меҳнат» хонандагонро ба машғулиятҳои амалии синфҳои минбаъда тайёр менамояд. Дар талабагон одитарин малакаю маҳорати меҳнатӣ ва рассомӣ

ташаккул ёфта, ба корҳои амалӣ, ба ҳаёт омода мешаванд. Барои таҳкиму ҳамбастагии меҳнати ҷисмонӣ фикрӣ шароит фароҳам меояд.

Вазифаи дигари фанни «Санъат ва меҳнат» ба эҷодкорӣ ҳидоят намудани талабагон аст. Ҳангоми иҷрои масъалаҳо вобаста ба қобилияти эҷодӣ хонандагон қобилияти ҳунармандӣ ва рассомии худро ошкор месозанд, такмил медиҳанд, дар маҳфилҳои гуногун, аз қабилӣ рассомӣ, моделсозӣ, дуредгарӣ, тарроҳӣ, бофандагӣ, кандакорӣ, суробсозӣ ва монанди инҳо ширкат меварзанд. Ҳамин тавр, мунтазам дар онҳо ба меҳнат муносибати самимонаро ҳаққонӣ ҳосил мешавад ва ҳислатҳои боинтизомӣ, масъулиятшиносӣ, меҳнатдӯстӣ, ташаккули тафаккуру таҳайюли эҷодӣ ва дигар хусусиятҳои шахсият ба низом оварда мешаванд.

Дарси номбурда хусусиятҳои амалӣ дошта, аз талабагон маҳорати тасвир намудан, сохтан, бурида ҷаспонидан, ороиш додан, бомаврид истифода бурда тавонистани асбобҳо, мавод ва риояи қоидаҳои бехатариро талаб менамояд.

«Санъат ва меҳнат» ҳамчун дарси зебоипарастӣ, меҳнатдӯстӣ ва озодакориро ба хонандагон омӯзонида, зебоиро ба онҳо ёд медиҳад, онҳоро ба нозуқиҳои эҷодкорӣ ҳидоят намуда, меҳри бачагонро нисбат ба касбомӯзӣ касбинтиҳобкунӣ бедор менамояд.

Шавқу завқӣ бачаҳо нисбат ба фаъолиятҳои эҷодкорӣ шартӣ муҳимми самаранокӣ фанни «Санъат ва меҳнат» ба шумор меравад [8].

Падару модар барои фарзанд одамони аз ҳама наздик ва боваринок мебошанд ва дар мадди аввал фарзанд ба онҳо муроҷиат менамояд. Аз ин сабаб, ҳангоми интиҳоби касб хонанда, пеш аз ҳама, ба волидон рӯй меорад. Дар ин ҳолат муҳим он аст, ки маслиҳати волидон дуруст бошад.

Бештар вақт меҳри волидон ба касби худ, ба фарзандон дода мешавад. Дар кишвари мо оилаҳои бисёре мавҷуд мебошанд, ки фарзандонашон давомдиҳандаи касби волидонанд. Байти зерин хеле машҳур аст:

Мероси падар хоҳӣ, касби падар омӯз,

К-ин моли падар сарф тавон кард ба ду рӯз.

Лекин баъзан падару модар дар оила тарбияи меҳнати фарзандонашонро нодуруст ба роҳ мондаанд. Дар ин ҳолатҳо омӯзгорон, равшаносон ва мутахассисони соҳавӣ бояд аҳамияти зарурӣ диҳанд.

Шинос намудани падару модар бо масъалаҳои асосии тайёр намудани хонандагон ба интиҳоби бошууронаи касб марҳилаи зарурии кори муаллимон бо волидон мебошад. Албатта, бо ин чорабинӣ фаъолияти мактаб хотима намешавад [4, 46].

Дар кори роҳнамоии касбии мактаб дигар чорабиниҳо низ ба нақша гирифта мешаванд. Дар ибтидо шавқу ҳавас, тамоюл ва қобилияти хонандагон дар асоси ҳамкории мактаб, оила, истеҳсолот ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ муайян карда шуда, пас аз он ба хонандагон дар интиҳоби касби ояндаи онҳо тавсияҳо дода мешаванд. Лекин ҳукуқи интиҳоби касб ба ҳуди хонанда дода мешавад.

Озодии интиҳоби касб бо назардошти талаботи хоҷагии халқ ба мутахассисон, хусусиятҳои фардӣ - психологӣ, ҳолати саломатӣ ва хоҳиши шахс ифода меёбад. Вобаста ба ин интиҳоби касби ояндаи хонандагон на танҳо вазифаи психологӣ - педагогӣ буда, инчунин вазифаи иҷтимоӣ - сиёсӣ ба ҳисоб меравад [6].

Баъд аз омӯзиши шавқу ҳавас, майлу хоҳиш, қобилиятҳо, мотивҳои интиҳоби касби хонанда, шӯрои касбинтиҳобкунӣ мактаб оид ба роҳнамоии касбӣ, чорабиниҳои тарбиявиро дар самти роҳнамоии касбӣ ба нақша мегирад. Дар нақшаи тарбиявӣ роҳҳои баландбардории шавқу ҳавас ва тайёрии хонандагон, барои касби интиҳобнамудаи онҳо пешниҳод карда мешавад.

Дар ташкили кори роҳнамоии касбӣ мавқеи асосиро омӯзгорони мактаб мебозанд. Танҳо омӯзгору мутахассис имконияти таъсири давомнок ва системанок расонидани маълумотҳои дурустро дар самти зарурии роҳнамоии касбӣ ба хонандагон доранд.

Вазифаҳои асосии мактаб дар самти роҳнамоии касбӣ аз синфҳои ибтидоӣ оғоз меёбад. Дар ин зина, омӯзгорон хонандагонро аз ҷиҳати психологӣ ба меҳнат тайёр намуда, майлу хоҳиши фардӣ ва қобилиятҳои онҳоро муайян менамоянд. Дар синфҳои болоӣ ин корҳо пурра ва дар сатҳи баланд мешаванд. Хонандагон ба касбҳои гуногун шинос мешаванд. Ба он чарағи таълимӣ мусоидат мекунад, чунки дар омӯзиши фанҳои таълимӣ алоқаи таълим бо ҳаёт, бо меҳнат ва интиҳоби касб дар асосҳои илмӣ ифода меёбад [7].

Аҳамияти калонро дар роҳнамоии касбии хонандагон таълими политехникӣ, саҳмҳои истеҳсолӣ, маҳфилҳои техникӣ, меҳнати истеҳсолӣ дар устохонаҳои таълимӣ ва дар минтақаҳои таълимӣ - таҷрибавӣ мебозад.

Интихоби шаклҳои самараноки кори муаллим бо оила танҳо дар шароите амалӣ мешавад, ки оид ба ин оила маълумоти пурра дошта бошад. Ба ин мақсад методҳои гуногун истифода бурда мешаванд, ба монанди: суҳбат, назоратбарӣ ва анкетагузаронӣ. Яке аз роҳҳои омӯзиши оила ташриф овардан ба оилаи намунавӣ мебошад [5].

Ҳангоми ташрифоварӣ ба оила, муаллим ба падару модар роҳҳои бурдани назорат, пайдо намудани шавқу ҳаваси хонанда ва расонидани ёриро ба онҳо меомӯзонад. Ба ҳолати иҷтимоӣ ва ғайриҷамъияти хонанда дар оила шинос шуда ба падару модар оид ба ҷалб намудани кӯдак ба меҳнат маслиҳатҳои заруриро медиҳад.

Ба ғайр аз ин, ҳангоми ташрифоварӣ ба оила, муаллим ба падару модар роҳҳои пеш бурдани назорат ва пайдо намудани шавқу ҳаваси хонанда ва расонидани ёриро бо тавсияҳо ба волидон пешниҳод намуда, хондани адабиётҳо оид ба роҳнамои касбиро тавсия менамояд [3].

Дар бештари оилаҳо падару модар дар бораи касби худ, ғайриҷамъият ва дастовардҳои меҳнатии худ нақл мекунад. Ин кори хеле хуб аст, лекин нишон додани муносибати манфӣ ба касбҳои алоҳида, ки дар ғайриҷамъияти кӯдакон муносибати нодурустро нисбати касбҳои гуногун ба вучуд меорад, роҳи дода намешавад.

Волидон бояд ба интихоби касби ояндаи онҳо муносибати некроҳона зоҳир намуда, барои инкишофи шавқу ҳаваси касбии хонандагон ёри расонанд.

Адабиёт:

1. Ашуралиев М. Тарбияи маънавии мактабии дар суннатҳои педагогии мардуми тоҷик. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 143 с.
2. Ғозиев, М. Маҳкамova X. Машварат омили муҳимтарини интихоби касб. – Душанбе – 2007.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» (№ 762, 02.08. 2011).
4. Макаренко А.С. Выбор профессии. Радость творческого труда. Соч. тома 5.7.М., изд- во АПН РСФСР. 1958 г.
5. Минаваров А.К. Педагогические условия повышения эффективности семейного воспитания. Тошкент, изд. «Фан» . Узбекской ССР. 1989 г.
6. Раҳимов Б. Нуrow А. Педагогикаи этники ва халқии мардуми тоҷик. Душанбе. «Шарқи озод» 2008.
7. Раҳимов X., Нуrow А. Педагогика. – Душанбе, 2016.
8. Эмомали Раҳмон. Масъулият барои фардои миллат. – Душанбе: Шарқи озод, 203 с.

Калидвожаҳо: *Мактаб, оила, ҷомеа, хонандагони синни хурди мактабӣ, ғайриҷамъияти меҳнатӣ, интихоби бошууронаи касб, тайёрии меҳнатӣ-технологии хонандагон, меҳнати ҷамъиятӣ ва эҷодӣ.*

Аннотация

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ СЕМЬИ, ШКОЛЫ И ОБЩЕСТВА ДЛЯ ОСОЗНАННОГО ВЫБОРА КАРЬЕРЫ

Вопрос выбора профессии - одна из самых острых и актуальных проблем общества. На этот вопрос было обращено внимание известного педагога А.С. Макаренко был увлечен им. Решение этого вопроса также отражено во многих поручениях Правительства Таджикистана, в частности, в Законе «Об ответственности родителей за обучение и воспитание детей».

В статье, предназначенной для читателей, представлена информация по этому важному вопросу, а также по смежным вопросам, таким как работа студентов и их мотивация сделать осознанный выбор карьеры. Статья основана на научно-методических идеях мыслителей и лидеров в области педагогики. Особое внимание уделяется аспекту трудового воспитания студентов при выборе профессии. Роль школы, семьи и общества в этом плане составляет суть статьи.

Ключевые слова: школа, семья, общество, юные школьники, трудовая деятельность, осознанный выбор профессии, трудово-технологическая подготовка студентов, социальная и творческая работа.

Annotation

FAMILY, SCHOOL AND COMMUNITY ENGAGEMENT FOR INFORMED CAREER CHOICES

The issue of choosing a profession is one of the most acute and urgent problems of society. The attention of the famous teacher A.S. Makarenko was fascinated by him. The solution to this issue is also reflected in many instructions of the Government of Tajikistan, in particular, in the Law "On the responsibility of parents for the education and upbringing of children."

This article, intended for readers, provides information on this important issue, as well as on related issues such as the work of students and their motivation for making informed career choices. The article is based on the scientific and methodological ideas of thinkers and leaders in the field of pedagogy. Particular attention is paid to the aspect of labor education of students when choosing a profession. The role of the school, family and society in this regard is at the heart of the article.

Keywords: *school, family, society, young schoolchildren, labor activity, conscious choice of profession, labor and technological training of students, social and creative work.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзохонова Нилуфар, магистранти соли дуюми факултети таҳсилоти томактабӣ ва ибтидоӣ, кафедраи педагогика ва психология, ДДОТ ба номи Садриддин Айни.

Роҳбари илмӣ: Фозилов Сухроб

Сведения об авторе: Мирзохонова Нилуфар, магистрантка второго курса факультета дошкольного и начального образования кафедры педагогики и психологии ТГПУ имени Садриддина Айни.

Научный руководитель: Фозилов Сухроб

About the author: Mirzokhonova Nilufar, 2nd year master student of the Faculty of Preschool and Primary Education, Department of Pedagogy and Psychology, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni.

Academic Supervisor: Fozilov Sukhrob

ТАШАККУЛИ МУОШИРАТИ МУКОЛАМАВИИ ХОНАНДАГОН ДАР РАВАНДИ ОМУЗИШИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Инкишоф додани фаъолияти нутқи хонандагон дар машғулиятҳои забони англисӣ ҳамчун воситаи муошират вазифаи муҳимтарини таълими забони англисӣ дар мактаби таҳсилоти умумӣ ба шумор меравад. Таҷрибаи олимони соҳаи таълими забони хориҷӣ (М.А. Ариян, М.Л. Вайсбурд, Н.В. Елухина, Р.П. Милруд, Е.И. Пассов ва диг.) собит менамояд, ки истифодаи вазъиятҳои нутқӣ дар дарс воситаи муҳими инкишофи нутқи коммуникативии шогирдон мебошад.

Усулҳои бавучудорӣ ва истифодабарии вазъиятҳои нутқӣ дар дарси забони англисӣ аз чунин қисматҳо иборат аст:

1. такмил ва саҳеҳкунии тасаввуроти бачагон дар бораи ашёҳо; ба онҳо ёд додани донишҳои ашёҳо ва гуфтани номҳои онҳо; машқи талаффузи дурусти номҳо; инкишофи нутқ ва идроки шунавоӣ;

2. ташаккули маҳорати мувофиқкунии ашёҳои дар расм тасвиркарда бо номҳои онҳо; такмили қобилияти муошират; инкишофи маҳорати муайянкунии ашёи зиёдатӣ аз қатори ашёҳои нишондода;

3. ба талабагон таълим додани дида баромадани расму тасвирот; ҷавоб ба саволҳо аз рӯи мазмун он; баён намудани фикр нисбат ба чизи дар расм тасвиршуда; аз рӯи тасвир тартиб додани ҳикоя; ёрӣ расондан барои сарфаҳмравӣ ба ғояи ҳикоя;

4. ташаккул додани маҳорати ивазкунии ишораҳои шартӣ бо калимаҳо; тартибдиҳии ҳикояи раван бо риоякунии қонуниятҳои грамматикӣ ва қоидаҳои талаффузи дуруст;

5. аниқкунии тасаввуроти бачагон оид ба шакл, андоза, ранг, сифати ашёҳо; мустаҳкамкунии маҳорати муайянкунӣ ва фарқкунии ашёҳо аз рӯи бузургҳои додашуда. Ба бачагон ёд додани саволгузорӣ ва иҷрои супоришҳо, кор кардан аз рӯи расмҳои пӯшида. Инкишофи тарбияи эстетикӣ ва тасаввуроти бачагон;

6. ташаккули маҳорати муқоисакунии ашёҳо бо истифодаи рамзҳои шартӣ ва аломатҳо. Инкишофи тафаккури мантиқӣ ва тасаввурот;

7. дар бачагон тарбия додани бодикқатӣ, сарфаҳм рафтани чистонҳо ва ёфтани онҳо, омӯхтани ҳалли кроссворду муаммоҳо, инкишоф додани маҳорату фикрронии мантиқӣ;

8. мусоидат намудан ба инкишофи нутқи ифоданок.

Мавҷудияти вазъияти муоширати нутқӣ дар дарси забони англисӣ ҳатмист, зеро вазъият шакли амалкунии муошират, воҳиди ҷудонопазири муошират мебошад. Худи усули коммуникативӣ онро дар назар дорад, ки чараёни омӯзиш ҳамчун модели чараёни муошират сохта мешавад. Дар таълими коммуникативӣ вазъият дар марҳалаи ниҳонии азхудкунии маводи таълимӣ истифода намешаванд, зеро онҳо замиаи таълим нестанд, балки асоси ҷавҳари ҳамаи марҳалаҳои азхудкунии маводро ташкил медиҳанд. Дар чараёни муошират шаклҳои гуногуни фаъолият (таълимию маърифатӣ, ҷамъиятиву сиёсӣ, меҳнатӣ адабӣ, варзишию маишӣ) сурат мегиранд. Ба сифати мундариҷаи муошират проблемаҳои баромад мекунад, ки асоси онҳо мавзӯҳои баҳс мебошанд. Мисол, дӯсти ту кист? Чаро ўро дӯсти худ мешуморӣ?

Дар синфҳои поёни гузориши вазъиятҳо аз муколамаҳои содда ва кӯтоҳ оғоз меёбад. Диалогҳои содда бо мақсади ба талабагон ёд додани тарзи саволу ҷавоб, хоҳиши муроҷиат намудан ва супориш додан истифода бурда мешаванд. Ин диалогҳо бо кӯтоҳияшон фарқ мекунад. Истифодаи аёният чун тақияҳои гуфтор хизмат мекунад, ҳангоми он диалог гузаронида мешавад, ба талабагон ёрӣ мерасонад, ки гуфтори лозимиро ёбанд. Таҷрибаи мактабӣ нишон медиҳад, агар фаъолияти ҳамчоя дар шаклҳои муоширати гурӯҳӣ, нутқи монологию диалогӣ, сӯҳбат ё муҳокимаи ягон масъала ташкил карда шавад, гуфторҳои талабагон хусусияти табиӣ пайдо мекунад.

Дар рафти дарс вазъиятҳои таълимию нутқӣ асосан ду вазифаро иҷро мекунад: ҳавасмандгардонӣ ва омӯзишӣ. Ин вазъиятҳо бояд бо баҳисобгирӣ шароитҳои асосии ташаккулёбии малакаю маҳорати нутқ ба вучуд оварда шаванд. Фақат дар чунин ҳолат вазифаи таълимии онҳо амалӣ мегардад. Аксар чунин ба мушоҳида мерасад, ки вазъияти аз тарафи омӯзгор дар дарс ба вучуд овардашуда вазъияти хомӯшӣ ё иштироки рӯякиро ба худ мегирад. Талабагон бо сабаби тарсидан аз гирифтани баҳои бад ё хоҳиши омӯзгор дар дарси забони англисӣ хомӯш менишинанд ва муҳити гуфтугӯӣ мушоҳида намешавад. Равоншиносон

муқаррар намуданд, ки дар синни наврасӣ сӯҳбатҳои барои бачагон шавқовар ин, дар мавриди аввал мавзӯҳои онҳо, ки дар онҳо ахбору маълумоти наву ҷолиб аз соҳаҳои гуногун баён карда мешаванд; дар мавриди дуввум сӯҳбатҳо доир ба муносибатҳо ва рафтору одоби байни хурдсолону калонсолон мебошанд.

Муошират дар дарсҳо асосан дар шакли чунин қолабҳо сурат мегирад: талаба-муаллим, талаба – аҳли синф, талабагон- талабагон. Мо зиёдтар бо аъзоёни оила, ҳамсояҳо, аз рӯи хонаи истиқоматӣ, бо ҳамсинфон, бо дӯстон муошират менамоем ва зарур аст, ки ин қолабҳо дар раванди таълим амалӣ гардонем.

Дар ташкили вазъиятҳои нутқӣ ибораҳои ҳастанд, ки барои муошират ёрии амалӣ мерасонанд.

Мисол: Ибораҳои, ки розигӣ ё норозигиро ифода мекунанд:

Right you are; I think the same; As for me I think...; I am afraid you are mistaken; I like it.

Луқмаҳои, ки гӯяндаро пурра менамоянд:

More than that; besides; to make the things worse;

Ибораҳои хусусияти аниқкунандаи мавзӯдошта:

As for me, I think...; I suppose; I believe;

Муҳокимаҳои ҳулосабароранда:

On the whole; in general; let's come to a conclusion; so what is the result?

Ибораҳои ҳиссиёту эҳсосотро ифодакунанда:

That is rather strange (awful nice); Brilliant; So many; Great; Well done

Луқмаҳои хоҳишу илтимосро ифодакунанда:

May I? Can you? Will you? Please don't do it

Луқмаҳои баҳои манфидиҳанда:

I find it bad; I find it not very good

Луқмаҳои таъҷубу ҳайрат ва шубҳаро ифодакунанда:

Is it? Do you? Are you? Really? How so? You don't say so.

Яке аз воситаҳои маълуми ташкили вазъиятҳои нутқӣ дар марҳалаи аввали омӯзиши забони англисӣ ба ташкили бозиҳои таълимӣ дар чараёни дарс вобаста аст. Дар рафти бозӣ талабагон бо шавқу завқ ба гуфтугӯ омода мешаванд. Аллакай дар синфҳои 4-5 вазъиятҳои оддиро ба намуди зерин пешниҳод намудан мумкин аст:

“Шумо бо сайёҳе аз Бритониёи Кабир вохӯред? Биёед бо ӯ аз наздик шинос мешавем”.

Вазъиятҳои нутқиро бо тарзҳои гуногун ташкил кардан мумкин аст: бо ёрии аёният, тасвири даҳанаки ва ғ. Масалан, дар синфи 6 ҳангоми таълими мавзӯи “My family” талабагон расмҳои аъзоёни оилашонро меоранд.

Муаллим: Нигина, ба мо расмҳои аъзоёни оилаатро нишон дода, дар бораи онҳо мухтасар маълумот бидеҳ. Аҳли синф бояд ба саволгузори тайёр бошанд.

Ҳангоми омӯзиши мавзӯи “At the Birthday” вазъияти зеринро пешниҳод намудан мумкин аст. Шумо дар рӯзи таваллудаш дар хонааш будед ва ба шумо кулчақанди пухтагаш маъқул шуд? Аз Нигина хоҳиш менамоем, ки тарзи тайёркунии кулчақандро ба мо фаҳмонад”.

Яке аз марҳалаҳои муҳими варзиши нутқӣ дар дарси забони англисӣ ин оғози дарс буда, муваффақияти дарс аксаран бо он муайян мегардад. Вазифаи муаллим дар ин марҳала- аз он иборат аст, ки талабагонро яку яқбора ба фазои забони англисӣ ворид созад. Муносибати хайрхоҳонаи муаллим бо талабагон робитаи кориро ба вучуд оварда, муоширатро ба вучуд меорад. Мавзӯҳои варзиши нутқӣ гуногун мешаванд. Масалан:

T: What's the weather like today?

P: It's not fine.

T: Is the sun shining?

P: No it isn't, but it is going to rain.

T: What is your time- table for today?

P: We have English, Math, Physics and Tajik to day.

T: Have you already had Tajik?

Мусоҳиба дар ибтидои дарс имкон медиҳад, ки намунаҳои нутқӣ ва ибораҳои мудом дар дарсҳо такроршаванда мустаҳкам карда шаванд. Масалан, барои ташкили микродиалогҳо чунин саволу ҷавоб ташкил кардан мумкин аст:

P: I am sorry I'm late. May I attend the lesson?

T: Yes you may. But you must be in time next time.

T: What exercise did you have to do for today?

P: We had to do exercise 2 on page 15.

T: How long did it take you to do it?

P: It took me... minutes to do this exercise.

Маълум аст, ки такрори механикии як мавод шавку хаваси талабагонро суи менамояд. Ҳангоме, ки талабагон доираи муайяни саволу ҷавобро аз худ намуданд, вобаста ба мавзӯҳои минбаъда, шароит, вазъиятҳои мушаххас дар диалог бо талабагон маълумотҳои нав ворид намудан лозим аст.

Ҳулоса, барои ҳар як муаллими забони англисӣ зарур аст, ки дар дарсҳои забони англисӣ аз методҳои ғайри истифода карда, барои инкишофи нутқи гуфтугӯии ҳонандагон аз вазъиятҳои нутқи васеъ истифода барад.

Адабиёт:

1. Барномаи омӯзиши забони англисӣ. Мураттибон Сатская П.Н. ва Чамшедов П. – Душанбе: Сарпараст, 2003.
2. Вайсбурд М.Л., Ариян М.А., Ситуативная роль как методическое понятие / Иностранные языки в школе. 1984, № 5.
3. Гез Н.И., Ляховицкий М.В., Миролюбов А.А. Методика обучения иностранным языкам в средней школе. – М., 1982.
4. Елухина Н.В., Устное общение на уроке, средства и приёмы его организации / Иностранные языки в школе. 1995, № 4.
5. Мильруд Р.П. Организация ролевой игры на уроке журнал / Иностранные языки в школе. 1987, № 3.
6. Усмонов К., Бойматов А. Методикаи таълими забони англисӣ. – Хучанд, 2009.

Калидвожаҳо: *таснифи усулҳои таълим, усулҳои алтернативии таълим, усулҳои анъанавӣ, усулҳои ғайри, усули коммуникативӣ, машқҳо, маҳорат, муошират, инкишоф, шахсият, ривож, ҳушнавӣ.*

Аннотация

ФОРМИРОВАНИЕ СТУДЕНЧЕСКОГО ДИАЛОГА В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Статья посвящена понятием (учебная деятельность) краткой характеристике развития методов обучения иностранным языкам на современном этапе. Автор развивает мысль о том, что из истории преподавания иностранных языков известно десятки методов (прямые, натуральные, сознательные, интенсивные, комбинированные, коммуникативные и др.), возникавших в ответ на потребности общества в изучении языков и отражавших уровень развития науки и техники на разных этапах развития общества.

Ключевые слова: *классификация методов обучения, альтернативные методы обучения, традиционные методы, активные методы, коммуникативный метод, упражнения, навыки, общение, развитие, личность, развитие, каллиграфия.*

Annotation

FORMATION OF STUDENT DIALOGUE IN THE PROCESS OF LEARNING ENGLISH

The article is devoted to a brief description of the development of teaching methods for foreign languages at the present stage. The author develops the idea that dozens of methods are known from the history of teaching foreign languages (direct, natural, conscious, intensive, combined, communicative, etc.) that arose in response to the needs of society in the study of languages and reflected the level of development of science and technology at various stages of development of society.

Keywords: *classification of teaching methods, alternative teaching methods, traditional methods, active methods, communicative method, exercises, skills, communication, development, personality, development, calligraphy.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Муминова Гулноза, магистранти соли дуҷуми факултети забони англисии ДДОТ ба номи С Айни. Тел.: (+992) 930.08.88.31

Роҳбари илмӣ: Гуломов А.

Сведения об авторе: Муминова Гулноза, магистрантка втараго курса факультета англиского языка ТГПУ имени Садриддина Айни. Тел.: (+992) 930.08.88.313

Научный руководитель: Гуломов А.

About the author: Muminova Gulnoza, the master of 2-nd year of English Language Faculty, TSPU named after S. Ayni. Tel.: (+992) 930.08.88.313

МАФҲУМИ ОДОБИ МУОШИРАТ ВА НАҚШИ ОН ДАР РАВАНДИ ОМУӢЗИШИ ЗАБОНИ ХОРИЧӢ

Муошират худ яке аз лаззатҳои олитарини ҳаёт барои инсон ва инчунин, бешубҳа, яке аз сарвати асосии инсоният мебошад. Чунин ҷанбаи муҳим, ба монанди одоби муошират ба инсон кӯмак мекунад, ки дар раванди муошират робита барқарор кунад. Пеш аз ҳама, аввал бояд шумо муфассалтар мулоҳиза ронед, ки чунин мафҳумро ба монанди «Этикети сухан» чӣ ташкил медиҳад.

Одоби суханронӣ одатан ҳамчун қоидаҳо ва меъёрҳои рафтори нутқ ва муоширатӣ дар як ҷомеаи мушаххас таъияшуда, ки барои ҳамаи аъзои ин ҷомеа ҳатмӣ мебошанд, ҳоси як миллати мушаххас мебошанд ва дар формулаҳои гуногуни нутқи забони муайян устуворона муқаррар карда мешаванд, фаҳмида мешаванд. Дар баробари ин, бояд қайд кард, ки ин формулаҳо метавонанд дар тӯли таърих тағир ёбанд [10, 84].

Албатта, ба ғайр аз ҳуди англисӣ, меъёрҳои одоби суханронии англисӣ барои ҳар нафаре, ки забони англисиро ҳамчун забони хориҷӣ меомӯзад, муҳим аст. Тавре ки дар боло қайд кардем, одоби гуфтугӯи англисӣ хеле хос ва асли аст ва аз бисёр ҷиҳатҳо аз қоидаҳо ва меъёрҳои забонҳои дигар, алахусус тоҷикӣ фарқ мекунад. Чунин ихтилофи байни меъёрҳои қоидаҳои англисӣ ва қоидаҳои одоби суханронӣ бо тоҷикҳо метавонад ба он оварда расонад, ки як шахси комилан ботачриба ва бофарҳанги тоҷик дар байни бритониёӣҳо метавонад комилан беадаб ба назар расад, агар вай ҳангоми муошират аз меъёрҳои одоби суханронии тоҷикӣ истифода барад. Аз ин рӯ, ба назар гирифтани меъёрҳо ва қоидаҳои одоби суханронии забон, ки дар он раванди муошират сурат мегирад, хеле муҳим аст. Ин на танҳо ба забони англисӣ дахл дорад, зеро ба ҳамин тариқ, як ҷаноби англис ба тоҷикҳои фарҳангӣ, агар меъёрҳо ва қоидаҳои ба забони тоҷикӣ қабулшударо надонад, метавонад бадрафторӣ намояд [11, 22].

Хусусиятҳои миллии одоби сухан дар забони англисӣ.

Тавре ки қайд шуда буд, одоби суханронӣ яке аз муҳимтарин унсурҳои фарҳанги миллии ҳар кишвар аст. Дар қоидаҳо ва меъёрҳои забон, рафтори суханварӣ, ифодаҳои устувор таҷрибаи бои халқӣ ҷамъ оварда шудааст, ки урфу одатҳои беназир, асосҳо, тарзи ҳаёт, шароит ва тарзи зиндагии мардуми ин ё он кишварро инъикос мекунад. Ва дар он арзиши махсус нигоҳ доштани чунин меъёрҳо мавҷуд аст [1, 334].

Бояд дар назар дошт, ки бо чунин гуногунии ҷаҳони муосир анъанаҳо ва урфу одатҳои хеле гуногун мавҷуданд ва шумо набояд тафсилот диҳед, ки чаро як миллатро ин тавр қабул мекунанд, на ба тариқи дигар. Шумо бояд танҳо иқрор шавед, ки дар зарбулмасали маъруф гуфта шудааст, ки азбаски дайрҳои дигар мавҷуданд, аз ин рӯ, қоидаҳои дигарон низ мавҷуданд.

Этикети суханварии ҳар як кишвар хусусияти хеле возеҳи миллии дорад ва ин аз он сабаб аст, ки хусусиятҳои ҳоси ҳар як забон ба урфу одатҳо, тарзи зиндагии ҷомеа баробарандоз шуда, шаклҳои қабул ва қабулнашудаи рафторро ташаккул медиҳанд, ки одоби иҷтимоӣ ба чӣ иҷозат медиҳад ё иҷозат наmedиҳад.

Аз ин рӯ, ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки одоби суханварии забони англисӣ дар амалияи муоширати англисизабон нақши муҳим дорад ва бо ин сазовори омӯзиши бодикқат ва тақмили доимии он мебошад [6, 124].

Дар забони англисии муосир се шакли муоширати байни одамони фарҳангӣ пешбинӣ шудааст - инҳо сатҳи ба ном одоб ҳастанд: расмӣ, бетараф ва шинос. Ҳар яке аз сатҳҳои номбаршуда ба як услуби муайяни гуфтор мувофиқат мекунанд, аз ин рӯ, тибқи ин принсипи услубӣ, ҳамаи калимаҳо ва ибораҳои хушмуомилагии забони англисиро бо дарназардошти услуби расмӣ, бетараф ва ё шинос гуфтор тасниф кардан мумкин аст [7, 21].

Сатҳи бетарафонаи хушмуомилагӣ барои муошират дар ҳолати тамос бо бегонагон, инчунин ҳангоми муошират дар байни шиносҳо, ки бо вучуди ин, бо ҳам муносибати ошно ва расмӣ надоранд, истифода мешавад.

Дар сатҳи оилавӣ муоширати боадабона байни хешовандон, дар доираи оила амалӣ карда мешавад ва ин сатҳ низ барои муоширати дӯстона ва ошногӣ хос аст [7, 21].

Мисолҳои зерин метавонанд мавҷудияти сатҳҳои хушмуомилагӣ ва тарзҳои маъмулии муоширатро бо забони англисӣ нишон диҳанд. Биёед бигӯем, ки соати англис аз кор бозмондааст ва ӯ бояд вақтро аз ношинос пипурсад. Ҳангоми тамос бо дӯстатон мувофиқи

максад мебуд:

What time is it Tom? - Соати чанд аст, Том?

Саволи What time is it? дар ин ҳолат, он ба сатҳи шиносои хушмуомилағӣ ишора мекунад, ки метавонад танҳо дар сатҳи мувофиқ бошад: дар доираи оила, дар байни хешовандон ва ё хангоми муоширати дӯстона.

Сатҳи оилавӣ хушмуомилағӣ ин саволро пайдо мекунад - What time is it? - Соат чанд аст? – хушрафторона ва қобили қабул, вале ҳатто дар сатҳи бетарафии хушмуомилағӣ, масалан, агар як англис бо чунин калима ба раҳгузари тасодуфӣ рӯй оварад, ин барои ӯ хеле дағалона ба назар мерасад.

Бо лафзи боадабона ба шахси бегона мурочиат кардан дурусттар хоҳад буд:

Excuse me, could you tell me the time, please?- Мебахшед, лутфан вақтро гуфта метавонед?

Ин гуна дархост: "Excuse me, could you tell me the time, please?" "Бубахшед, метавонед вақтро ба ман гӯед, лутфан?" дар ин ҳолат ба сатҳи бетарафии хушмуомилағӣ ишора мекунад ва мувофиқан, бо истифода аз услуби бетарафи сухан гуфта мешавад. Аммо, хангоми муошират, масалан, бо оила ва ё дар як маҳфили дӯстона, ки дар он ҷо бо истифодаи услуби шиноси гуфтугӯ мувофиқтар хоҳад буд, чунин дархост ҳадди аққал ғайритабӣ, ба вазъ номувофиқ ва ҳатто ҳатто ба таври сунъӣ помпӯсӣ, тамасхуромез менамояд.

Сатҳи расмӣ хушмуомилағӣ, хангоми муошират дар муҳити корӣ, метавонад масъалаи вақтро тамоман номуносиб ҳисобад, масалан, ворид шудани як нафари тобеъ ба утоқи сардори худ тамоман номувофиқ хоҳад буд, агар хоҳад вақтро бифаҳмад [9, 19].

Биёед як мисоли дигари муоширатро дар сатҳҳои гуногуни хушмуомилағӣ дида бароем. Фарз кардем, ки зане дар ҳолати яхбастагии зимистон лағжид ва афтод. Ҳамзамон, вобаста аз он, ки ба ӯ кӣ кӯмак мекунад то бармехезад, суханоне, ки ба ӯ гуфта мешаванд, хеле фарқ мекунанд. Шояд корманди полис, шавҳар ё марди бегона ё роҳгузаре ба ӯ кӯмак кунад. Мутаносибан, мурочиатҳои онҳо чунин хоҳад буд:

-Are you all right, madam? - Хуб ҳастӣ, хонум? полис боадабона мепурсад.

-Are you all right, darling? - Хуб ҳастӣ, азизам? - хавотир мешавад шавҳари ғамхор.

-Are you all right?- Шумо хуб ҳастед? - роҳгузари ношинос бо иштирок мепурсад.

Аҳамият диҳед, ки се нафар як савол доданд, аммо мурочиат гуногун буд:

Мурочиати "Madam" бо услуби расмӣ гуфтор хос аст, ки дар сатҳи расмӣ хушмуомилағӣ метавонад истифода шавад; "Darling" мурочиати оилавӣ аст.

Тавре ки аз мисолҳои дар боло овардашуда дида мешавад, омӯхтани услубҳои гуногуни нутқ бениҳоят муҳим аст, ки барои он шумо бояд ҳадди аққал онҳоро донед ва фарқи байни услубҳои нутқ ва ҳолатҳои муоширатиро, ки ин услубҳо дар онҳо мувофиқ бошанд, фарқ кунед [2, 10].

Сарфи назар аз мундариҷаи нутқ, одоби суханварӣ метавонад ба он шакли хушмуомила дихад, дар ҳоле ки сухани муфид ва соҳибхитос метавонад таъсири манфӣ ба бор орад, ки гӯянда қоидаҳои одоби суханро дағалона вайрон кунад. Аз ин рӯ, барои касе, ки забони англисиро ҳамчун забони хориҷӣ меомӯзад, кофӣ нест, ки ӯ гуна бо он гап заданро ёд гирад, инчунин дар муошират бо одамоне, ки вай забонашро меомӯзад, хушмуомила ва гуворо будан муҳим аст. Шояд ҳатто таъкид кардани он муқолиға нахоҳад буд, ки одоби суханронии англисӣ дар баробари одоби ҳар як забони дигар милли ҷе аз муҳимтарин ҷузъҳои санъати нозуки ба даст овардани илтифоти одамони дигар мебошад [5, 348].

Адабиёт:

1. Алхазизвили А.А. Основы овладения устной иностранной речью. / А. А. Алхазизвили. – М., Просвещение, 2014. – 334 с.
2. Ариян М.А. Использование воспитательного потенциала речевого этикета на иностранном языке / М.А. Ариян // Иностранные языки в школе, 2012. - №5, С. 9 – 12
3. Артемов В.А. Психология обучения иностранным языкам. / В.А. Артемов. – М., Высшая школа, 2002. – 256 с.
4. Бим И.Л. Методика обучения иностранным языкам как наука и проблемы школьного учебника. – М., Просвещение, 2012. – 278 с.
5. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура // Русский язык. – М., 2009. – 348 с.
6. Витт Н.В. Фактор эмоциональности в обучении иностранному языку // Иностранные языки на неспециальных факультетах / Н.В. Витт. – М.: МГПИИЯ, 2011. – 124 с.
7. Григорьев, Л.Л. Английский речевой этикет / Иностранные языки в школе, 2014. С. 21
8. Гольдин В.Е. Речь и этикет. – М.: Просвещение, 2013г. – 137 с.

9. Оганесян С.С. Культура речевого общения // Иностранный язык в школе. / С.С. Оганесян. - №5. 2012. С. 19.
10. Гольдин В.Е. Речь и этикет. – М.: Просвещение, 2013. – 137 с.
11. Утаев М.М., Гуломов А.О. Асосҳои маҳорати омӯзгории муаллими забонҳои хориҷӣ. – Душанбе, 2018. – 170 с.
12. Формановская Н.И. Культура общения и речевой этикет // Иностранный язык в школе / Н.И. Формановская. № 5, 2013. С. 22.

Калидвожаҳо: *хушмуомилағӣ, муошират, одоби суҳан, этикети суҳанварӣ, маърифати суҳан, маданияти суҳан, маданияти миллӣ, фарҳанги миллӣ, одоби салом, ғайолиятноқӣ, муҳити қорӣ, усулҳои суҳанварӣ.*

Аннотация

ПОНЯТИЕ О КУЛЬТУРЕ ОБЩЕНИЯ, ЕЕ РОЛЬ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

В данной статье рассматриваются этика общения, концепция этики общения, ее роль в процессе изучения иностранных языков, а также этикет речи в разных странах, имеющий очень четкий национальный характер. Говоря об этикете разговорного английского, автор статьи отметил, что это набор специальных слов и фраз, передающих тон вежливости в английском языке. Автор констатирует, что этикет речи обычно вырабатывается как правила и нормы речевого и коммуникативного поведения в конкретном обществе, обязательные для всех членов этого общества, характерные для конкретной нации.

Ключевые слова: *вежливость, общение, этика речи, речевой этикет, просвещение речи, культура речи, национальная культура, национальное наследие, приветствие, деятельность, рабочая среда, речевые приемы.*

Annotation

THE CONCEPT OF CULTURE COMMUNICATION, ITS ROLE IN THE PROCESS OF LEARNING A FOREIGN LANGUAGE

This article describes the ethics of communication, the concept of ethics of communication, its role in the process of learning foreign languages, as well as the etiquette of speech in different countries, which has a very clear national character. Speaking about the etiquette of spoken English, the author of the article noted that this is a set of special words and phrases that convey a tone of politeness in English. The author states that the etiquette of speech is usually developed as the rules and norms of speech and communicative behavior in a particular society, mandatory for all members of this society, characteristic of a particular nation.

Keywords: *politeness, communication, speech etiquette, speech etiquette, speech enlightenment, speech culture, national culture, national culture, welcome etiquette, activities, working environment, speech techniques.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Назаров И.Н., магистранти факултети забони англисии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Тел. 557050274. Email-iskandarshohnazarov73@gmail.com

Рохбари илмӣ: Каримов Ш.

Сведения об авторе: Назаров И.Н., магистрант факультета английского языка, Таджикского Государственного Педагогического Университета имени Садриддин Аини. Тел. 557050274. Email-iskandarshohnazarov73@gmail.com

About the author: Nazarov I.N., master's degree in English, Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Aini. Phone. 557050274. Email – iskandarshohnazarov73@gmail.com

ОМУЗИШ ВА КОРКАРДИ БАРНОМАҲО ДАР ЗАБОНИ БАРНОМАСОЗИИ PASCALABC.NET

Имрӯзо вобаста ба тараққиёти техника ва технология забонҳои барномасозӣ рӯ ба тараққӣ мебошад. Забони барномасозии маъмул ва пешрафта забони барномасозии PascalABC.Net ба шумор меравад. Забони барномасозии PascalABC.Net яке аз забонҳои дорои имкониятҳои гуногун мебошад. Забони барномасозии PascalABC.Net дар байни дигар забонҳо бо он фарқ менамояд, ки дорои сохторҳои алоҳида мебошад. Ин забон дар байни дигар забонҳо ҷойи муайянро ишғол менамояд. Бояд қайд кард, ки ин барнома бо роҳҳои консолӣ ва визуалӣ (яъне сохторӣ алоҳида) коркард ва таҳия намуда мешавад.

Забони барномасозии PascalABC.Net он дар платформаи Microsoft.Net амалӣ карда мешавад ва дорои тамоми абзорҳои муносири забон: тавсифи дохилӣ, навъи автопилот, қортҳо, ихтисорот, синфҳо, амалиётҳои изофабор, интерфейси, коркарди замимаҳо, эълонияҳо, истисноҳо ва ғайра.

PascalABC.Net аз ҷониби таҳиягарон ҳамчун забони барномасозӣ барои таълим ва тадқиқот ҷойгир шудааст. PascalABC.Net забони бисёрпарадигма аст: он метавонад бо услубҳои сохторӣ, объективӣ ва функционалӣ барномарезӣ кор карда барои мадда мешавад.

PascalABC.Net инчунин як IDE-и содда ва тавоно бо технологияи IntelliSense, асбобҳои худкори форматкунӣ, дебаги дарунӣ ва тарроҳии шаклҳои дохилӣ мебошад. Ғайр аз ин, компилятор PascalABC.Net дар Linux ва MacOS таҳти Mono кор мекунад.

Азбаски PascalABC.Net метавонад ҳамаи китобхонаҳои платформаи .Net -ро истифода барад, модулиҳои стандартӣ хеле каманд:

- ❖ Модули графикаи растрии GraphWPF
- ❖ Модули графикаи растрии GraphABC (истироҳатшуда)
- ❖ Модули 3D графика ва аниматсияи Graph3D (дар асоси китобхонаи ройғони Helix Toolkit)
- ❖ WPFObjects модули графикаи векторӣ
- ❖ Модули графикаи вектории ABCObjects (беэтибор)
- ❖ Модули FormsABC барои сохтани интерфейси графикӣ (дар асоси технологияи Windows Forms)
- ❖ Модули NumLibABC (китобхонаи усулҳои ададӣ)
- ❖ Модулиҳои иҷрокунадагон Робот ва Драфман (информатикаи мактаб)
- ❖ Модули китоби электронии масъалаҳои китоби барномасозӣ (нусхаи асосӣ).

Бояд қайд кард, ки барои ҳалли ягон масъала дар дилхоҳ барнома бояд муайян бошад, ки додаҳои он масъала чи гунаанд ва бо он додаҳо ҷӣ амал иҷро карда мешавад. Мисолҳои дар зербударо дида мебароем, ки яке дорои сохтори алоҳида мебошад.

Мисоли 1. Барномае созад, ки қимати тағйирёбандаи a -ро бо b бо тақсим намуда қисми бутун ва қасри он муайян намояд.

```

procedure DivMod(a,b: integer; var d,m: integer);
begin
  d := a div b;
  m := a mod b;
end;
var
  a,b: integer;
  d,m: integer;
begin
  write('a='); read(a);
  write('b='); read(b);
  DivMod(a,b,d,m);
  writelnFormat('{0} div {1} = {2}; {0} mod {1} = {3}',a,b,a div b,a mod b);
end.
Натиҷаи барнома.
a=10
b=3

```

$$10 \div 3 = 3; 10 \bmod 3 = 1$$

Мисоли болоро дида баромадем, ки дорои сохтори ягона мебошад ва усулҳои гуногун истифода кардан мумкин аст. Барномаи сохташуда барои ҳам хонанда ва ҳам донишҷӯ фаҳмо ва содда мебошад. Гуфтан ҷоиз аст, ки яку ду не балки бисёр мисолҳои зеринро ба монанди мисоли боло сохтан мумкин аст.

Мисоли 2. Ифодаи зеринро дида мебароем.

$$b = \frac{|yh - \cos^2 y| + 20,87}{\lg y^2 - 40,14} - \frac{\arcsin(y + h)}{\log_5 |y + 3h|}$$

```

Program qim_ifoda;
Begin
    var (y,h):=ReadLnReal2('y, h=');
    var b:=(abs(y*h-sqr(cos(y)))+20.87)/(tan(y*y)-40.14)-
    arcsin(y+h)/logn(5,abs(y+3*h));
    PrintLn(y,h,'b=',b)
end.

```

Адабиёт:

1. Арабов М.Қ. Асосҳои барноманависӣ дар C++ /М.Қ. Арабов. – Душанбе: «РТСУ», 2018. – 400 с.
2. Арабов М.Қ. Асосҳои барноманависӣ дар забони PascalABC.NET. Китоби дарсӣ/М.Қ. Арабов. - Душанбе: «РТСУ», 2018. – 302 с.
3. Герберт Шилдт. Полный справочник по C++/Г. Шилдт. - М.: Вильямс, 2011. – 800 с.
4. Гуриков С.Р. Основы алгоритмизации и программирования на Python : учеб. пособие / С.Р. Гуриков. - М. : ФОРУМ : ИНФРА-М, 2019. – 343 с.
5. Назаров А.П., Нейматов Ғ.Н. Умарзода Ш.У. Корҳои лаборатори аз барномасозӣ Душанбе 2018 140 сах.
6. Понамарев В. А. Программирование на C++/C# в VisualStudio .NET 2003. Серия «Мастер программ»/В.А. Понамарев. - СПб.: БХВ-Петербург, 2004. – 352 с.
7. Шнейдерман Б. Психология программирования: человеческие факторы в вычислительных и информационных системах._пер. с англ/ Б. Шнейдерман.- М., 1984. – 304 с.

Аннотация

ИЗУЧЕНИЕ И ОБРАБОТКА ПРИЛОЖЕНИЙ НА ЯЗЫКЕ ПРОГРАММИРОВАНИЯ PASCALABC.NET

Сегодня в связи с развитием технологии и инженерии, языки программирования становятся все более популярными. Самым популярным и продвинутым языком программирования является язык программирования PascalABC.Net считается. Язык программирования PascalABC.Net отличается от других языков тем, что он имеет отдельные структуры и занимает особое место среди других языков. Следует отметить, что эта программа разрабатывалась консольно и визуально (т.е.в отдельной структуре).

Ключевое слов: технология, программирования, функция, техника, формат, информатика, электронный, программисты.

Annotation

LEARNING AND PROCTSSING APPLICATION IN A PROGRAMMING LANGUAGE PASCALABC.NET

Today, due to the development of technology and engineering, programming languages are becoming more and more popular. The most popular and advanced programming is PascalABC.Net considered to be the programming language. A programming language PascalABC.Net differs from other language in that it has separate structures and occupies a special place among other languages. It was developed in a console and visually (i.e.in a separate structure).

Keywords: technology, programming, function, technics, format, informatics, electronic, programmers.

Маълумот дар бораи муаллиф: Якубов Муҳаммадҷон Фаҳридинович, магистранти соли якуми ихтисоси информатика факултети математикаи ДДОТ ба номи С.Айни. Телефон: 904010829

Роҳбари илмӣ: н. и. ф.м. дотсент Ҳомидов Б.

Сведения об авторе: Якубов Муҳаммадҷон Фаҳридинович, магистрант первого курса специальности информатика математического факультета ТГПУ им. С.Айни. Телефон: 904010829

Научный руководитель: к. н. ф.м. доцент Хомидов Б.

About the author: Yaqubov Muhammadjon Fakhridinovich, the 1st year of Master student in the Department of Informatics. Телефон: 904010829

**НУҚСОНҲОИ МОДАРЗОДӢ - ҲАМЧУН САБАБИ МАӢЮБИИ КӢДАКОН ДАР
ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Дар раванди демографии кишвар коҳишѐбии таваллуд, бақайдгирии ақди никоҳ, талок ва афзоиши табиӣ ба назар мерасад, Бо вучуди ин, 25,8% ки тақрибан 50,0% аҳоли занони синни бордор ва кӯдакон (0-18-сола) мебошанд, Ғайр аз ин, мушкилоти ҳифзи саломатии онҳо ҳамчун яке аз вазифаҳои афзалиятноки сиѐсати иҷтимоӣ ҳанӯз ҳам ташвишоваранд.

Тибки маълумоти расмӣ, то 1 январи соли 2019 дар Тоҷикистон қариб 26 ҳазор кӯдаки маъюб ба қайд гирифта шудаанд, ки аз ин 7493 нафарашон бори аввал маъюб эътироф карда шуданд. Сабаби маъюбии кӯдакон инҳоянд: бемориҳои системаи асаб дар 32,2% ҳолатҳо, норасоии рӯҳӣ дар 11,8% ҳолатҳо, бемориҳои узвҳои ҳиссиёт дар 14,0% ҳолатҳо, бемориҳои системаи дастгоҳи ҳаракат дар 14,6% ҳолатҳо, патологияи системаи дилу рағҳо дар 8,0% ҳолатҳо, бемориҳои системаи мушакии дастгоҳ дар 17,1% ҳолатҳо ва патологияи рӯдаи меъда дар 2,3% ҳолатҳо.

Ғайр аз ин, ҳодисаҳои маъюбӣ дар охирон бо кам шудани вазни бадан зиёд мешаванд. Ҳамин тариқ, дар байни кӯдакони навод, ки вазни баданашон аз 1000 гр поёнтар аст, ихтилоли шадиди маъюбшавӣ дар 28,0% ҳолатҳо, камтар дағалтар - дар 44,0% ҳолатҳо қайд карда мешавад [8]. Ғайр аз ин, вобаста ба гузариш ба меъёрҳои нави бақайдгирии таваллуд, ки ВОЗ тавсия додааст, инчунин бо беҳтар шудани нигоҳубини кӯдакони бармаҳал ва вазни камдошта, шумораи ҳолатҳои маъюбӣ меафзояд.

Дар Аврупо ҳамасола то 4,5 ҳазор ҳомиладорӣ бо оризаи найчаи асаби ҳомила ба қайд гирифта мешавад, дар ҷаҳон ин нишондиҳанда 45-67 маротиба зиёдтар аст. Бояд қайд кард, ки дар 92,0% ҳолатҳои нуқсонҳои найчаи асаб таъсири беруна ба дастгоҳи генетикӣ нақши калон дорад. Дар ҳоле ки, басомади онҳо бо вазъи иҷтимоӣ-иқтисодӣ робита дорад [3, 7].

Мувофиқи ин, ба оилаҳое, ки сатҳи баланди даромад доранд, хавфи ками вайроншавӣ ҳос аст, дар ҳоле ки модарони камбизоат бо сабаби норасоии ғизои кофӣ ё имконнопазирии гуногунии парҳези худ барои ба даст овардани комплекси витаминӣ ки дар таркиби ҳудо кислотаи фолӣ дорад хавфи гирифтории аномалияро аз сатҳи миёна баландтар доранд.

Нормаи тавсияшудаи микроэлементҳо барои зани ҳомила нисбат ба занони синни таваллудкунӣ якуним маротиба зиёдтар аст. Ва ин тасодуфӣ нест - саломатии кӯдак ҳам дар батни модар ва ҳам пас аз таваллуд аз он вобаста аст.

Барои рафъи норасоии эҳтимолии кислотаи фолӣ дар бадани зан, тавсия дода мешавад, ки онро барои ҳамаи занони синни репродуктивӣ ду моҳ пеш аз ҳомиладорӣ ва дар давоми ду моҳи пас аз ҳомиладорӣ ҳамчун воситаи профилактикӣ истифода барад.

Мувофиқи маълумоти мутахассисони Академияи Аврупо, ки мушкилоти маъюбии кӯдаконро омӯхтаанд, онҳо муайян карданд, ки ҳангоми оризаҳо шадиди модарзодӣ маъюбӣ дар 75,0% кӯдакон, бо нуқсонҳои дигар - дар 35,0% ҳолатҳо ташаккул меёбад. Тибки маълумоти дигар, зуҳури барвақтӣ аз 1000 кӯдак дар 7 нафар ба қайд гирифта шудааст [3].

Ба иллатҳои модарзодӣ норасоҳои рушди системаи асаб аненсефалия, гидросефалия, сутунмӯҳраи бифиди дохил мешаванд; нуқсонҳои системаи дилу рағҳо (нуқсонҳои дил, тетради Фалло ва ғ.); нуқсонҳои дасту пой - атрезия, синдактилӣ, ихтилоли модарзодии рон, қачдастӣ; нуқсонҳои системаи пешоб ва репродуктивӣ; деформатсияҳои болоии рӯй ва бисёр ғайраҳо. Муайян карда шуд, ки дар байни писарон маъюбон аз сабаби норасоҳои модарзодии системаи хунгузар бартарӣ доранд, дар байни духтарон, бо сабаби аномалияҳои системаи хун, деформатсияи системаи скелети мушак, рахнаи лаб ва ком.

Дар байни аномалияҳои модарзодии рушд, сатҳи баланди патологияи системаи мушакҳо ва узвҳои таносул вучуд дорад. Ҷузъи муҳими тамоми чорабиниҳои пешгирикунанда, ки ба паст кардани сарбории генетикии аҳоли нигаронида шудаанд, ташхиси перинаталӣ ва имплантатсионии бемориҳои ирсӣ мебошад.

Дар айни замон, яқум бо истифода аз усулҳои инвазивӣ ва ғайринвазивӣ гузаронида шуда, модари оянда дар бораи бемориҳои ҳомиладорӣ аз ҳафтаи 9-уми ҳомиладорӣ огоҳ карда мешавад, дар ҳоле ки дуҷум имкон медиҳад, ки ҷанинҳои аз ҷиҳати генетикӣ солим дар марҳилаҳои аввали гаметогенез интиҳоб карда шаванд. Надоштани сатҳи огоҳии табибон ва

аҳоли, алахусус занон, имкон медиҳад, ки ин имкониятҳои пешгирикунанда ба пуррагӣ истифода шаванд.

Мушоҳидаи антенаталӣ ва скрининг дар давоми 20 ҳафтаи ҳомиладорӣ яке аз пешгирии ҳолатҳои нуқсонҳои модарзодӣ мебошад (солимигардонии саломатии занон пеш аз ҳомиладорӣ нақшавӣ, гирифтани кислотаи фолӣ то оғози он ва дар ду моҳи аввали ҳомиладорӣ, омодагии психоэмотсионалӣ, нигоҳубини мунтазам ва баландсифат, машварати ғизоӣ, пешгирии сироят ғайраҳо).

Ҳамаи ин патологияҳо бояд дар давраи неонатал , дар марҳилаи пеш аз клиникӣ ошкор карда шаванд, ки дар аксари ҳолатҳо маъҷубии шадиди кӯдакони бемор пешгирӣ карда, шумораи беморхонаҳо ва давомнокии онҳо то ба табобати амбулаторӣ коҳиш дода пешгирӣ карда мешавад.

Сари вақт муайян кардани патологияи ҳомила тавассути усули аз ҳама самарабахш скрининг мебошад, ки ташхис ва пешгирии бемориҳои ирсӣ таъмин намояд. Дар мамлакати мо фарогирии скрининги неонаталӣ ҳамагӣ ба 25,0% мерасад

Дар байни омилҳои экологӣ норасоии йодӣ табиӣ то ҳол аҳамияти калон дорад, ки он зиёда аз 50,0% қаламрави кишваро дар бар мегирад. Бинобар як андоза сусти шудани мониторинги профилактикии йод, шиддатнокии эпидемияи гулӯ афзоиши ҷисмонӣ ва ҷинсӣ меафзояд [2, 5, 10] Ҳамзамон омезиши норасоии йод бо ифлосшавии антропогенӣ, ки метавонад таъсири эндемияи ҷоғарро афзоиш диҳад, ба рушди равандҳои омос дар ғадуди сипаршакл мусоидат кунад.

Бояд қайд кард, ки пешгирии иллатҳои модарзодӣ бояд дар тӯли 4 моҳи аввали ҳомиладорӣ - дар давраи то 4-7 ҳафтаи ҳомиладорӣ, ки бо рушди ҳуҷайраҳои репродуктивии ҳомила алоқаманд аст, гузаронида шавад. Чунон ки маълум аст, метаболитҳои фаъоли кислотаи фолӣ, пеш аз ҳама, барои синтези тимидин, ки бидуни он сохтор ва таъмири ДНК ғайриимкон аст зарур мебошад. Ҳангоми ташаккули ноқофии пойгоҳҳои тимидин, занҷирҳои ДНК нопоурраанд ва тақсим карда намешаванд, ки ин ба пайдоиши сохторҳои мегалобластикӣ оварда мерасонад. Ҳамин тариқ, бо норасоии фолат, тақсимои ҳуҷайраҳо ҳангоми сохторҳои ҷанинӣ азият мекашанд тақсимои онҳо дар миқёси азим сураат мегирад.

То имрӯз маълум аст, ки поливитаминҳои дорои 900 мкг кислотаи фолӣ 90,0% нуқсонҳои найчаи асабро, агар дар давраи аввали инкишофи бачадон гирифта шаванд, кам мекунад. Инро доништан муҳим аст, ки 30.0-70.0% ҳомиладорӣ ҳамчун ғайринақшавӣ ё ноҳолам рух медиҳад [4].

Дар маҷмӯъ, генҳои иллатноке, ки ферментҳои 5-метилтетрагидрофолатро рамзгузорӣ мекунад, торафт бештар паҳн мешаванд ва интиқоли он метавонад фаъолшавии фолати парҳезиро ҳангоми азхудкуни коҳиш диҳад , ки он то 15.0-20.0% ё 40.0-60.0% -и истеъмоли кам кунад. Ин аз афзоиши паҳншавии мутатсия шаҳодат медиҳад.

Эҳтимол, ин аз истифодаи васеи нитратҳо ва пеститсидҳо дар соҳаи кишоварзӣ вобаста аст. Гузашта аз ин набудани назорати дуруст аз мутагенитӣ ва тератогении доруҳо, ҳуҷроқворӣ, рангҳо, гербисидҳо, иловаҳои ҳуҷроқворӣ, ҳифзи меҳнат барои занон вобаста аст.

Дар робита ба ин, проблемаи норасоии фолат як мушкили ҷиддии саломатии аҳоли ба ҳисоб меравад, зарурати қабули барномаи миллии бойгардонии маҳсулоти ҳуҷроқворӣ бо фолатҳо, пеш аз ҳама, ба орд ва ғалладонагиро илова кардан, инчунин назорати доимии давлатӣ ба роҳ монда шудааст, ки натиҷаҳои хеле хуб хоҳад дод.

Аз як тараф, нодуруст ба ҳисоб гирифтани маъҷубии кӯдакони дорои шаклҳои шадиди ақибмонӣ ақл пеш аз ҳама дар ятимхонаҳо ва мактаб-интернатҳо алоқаманд аст, ки онҳо пурра аз ҷониби давлат дастгирӣ карда мешаванд, ба гирифтани нафақаи маъҷубии иҷтимоӣ ниёз надоранд ва мувофиқан, дар омори расмӣ ба назар гирифта намешаванд. Ба воқеияти баҳисобгирии маъҷубии кӯдакон сатҳи рушди тиб ва тандурустӣ таъсир мерасонад, ки доираи сифат ва дастрасии усулҳои муосири ташхисро муайян мекунад.

Аз тарафи дигар, тахмин мекунад, ки маъҷубии кӯдакон аз сабаби мушкilotи бақайдгирии қонунии он, талаботи катъии ҳадамоти ташхиси тиббӣ иҷтимоӣ ва огоҳии ноқофӣ аз меъёрҳои маъҷубӣ баҳои нопоурра дода мешавад.

Ҳангоми ҳалли масъалаҳои пешгирии маъҷубии кӯдакон, афзалият бояд ба рушди ҳадамоти тиббӣ генетикӣ оид ба ҷойгиркунии нигоҳубини перинаталӣ, кори профилактикӣ бо кӯдакони солим ва ҷорӣ намудани барномаҳои скринингӣ барои намудҳои гуногуни патология дода шавад.

Ҳамин тарик, пешрафтҳои илми тиб на танҳо ба муайяни табобати бисёр бемориҳо мусоидат карданд, балки ба пайдоиши омилҳои хавф барои маъҷубӣ дар кӯдакон, рушди перинатология, афзоиши сатҳи зинда мондани кӯдакони навод ва мувофиқан, афзоиши ихтилоли маъҷубон дар кӯдакони зинда монда мусоидат карданд. Дар соҳаи ҳифзи саломатии аҳоли тамоюли коҳиш ёфтани ғавти модарон, наводон ва кӯдакон ба назар мерасад.

Нуқсонҳои модарзодӣ яке аз мушкилоти ҷиддии вазъи саломатии ва сабаби асосии маъҷубии кӯдакон мебошанд. Сабабҳои асосии нуқсонҳои модарзодӣ инҳоянд: ирсӣ, бад шудани муҳити зист, одатҳои бад, ҳатари касбӣ, сироятҳои вирусӣ ва бактериявӣ. Дар ҳолатҳои дигар, захролудшавӣ, истифодаи дарозмуддат ва беасоси доруҳо ва ташҳиси дер перинаталӣ сарчашмаи мушкилот мебошанд. Харид ва истифодаи кислотаи фолий хеле арзонтар аст, нисбат ба қатъ кардани ҳомиладорӣ дар ҳолати ташҳиси перинаталӣ ва барқароркунии оянда. Пешгирии ибтидоии аномалияҳои зани ҳомила дар ҳолати мавҷуд набудани барномаи давлатии ғанигардонии ҳолати маҳсулоти ҳӯрокворӣ, аз ҷиҳати самаранокии клиникӣ ва сатҳи хароҷот аз ҳама афзалтар аст.

Адабиёт:

1. Баранов А. А., Альбицкий В. Ю., Зелинская Д. И. и др. Инвалидность детского населения России. – М.: Центр развития межсекторальных программ, 2008. – 240 с.
2. Бочков Н. П., Катосова Л. Д., Титенко Н. В., Филиппова Т. В. Экологические изменения и наследственность человека // Клиническая медицина, - 1990. – Т.68. - №5 С. 25-32.
3. Додхоева М. Ф Мельникова В. Ю. Медико-социальные аспекты врожденных пороков развития новорожденных. Доклады Академии наук Республики Таджикистан. 2013, том 56, №1. С. 72-76.
4. Мирзоян Э. И. Инвалидность вследствие врожденных аномалий у детей в Российской Федерации и особенности медико-социальной реабилитации. Автореф. канд. дисс. – М.: 2011. – 25 с.
5. Первичная профилактика врождённых пороков развития Информационный бюллетень / под. ред. В. Е. Радзисского. – М.: Редакция журнала StatusPraesens. 2015. – 16 с.
6. Фофанова И. Ю. Роль витаминов и микроэлементов в сохранении и репродуктивного здоровья // Гинекология. 2005. №7. С. 4-6.
7. ЮНИСЕФ. Проблемы детской инвалидности в переходный период в странах ЦВЕ/СНГ и Балтии. Доклад ЮНИСЕФ. – М.: 2005. – 70 с.
8. Smithers-Shcedy H., McIntyre S., Gibson C., et al. A special supplement: findings from the Australian Cerebral Palsy Register, birth years 1993 to 2006. Dev Med Child Neurol. 2016;58(2):5-10. doi: 10.1111/dmen.13026.
9. Wilson J.G.-Handbook of Teratology.-New York, 1977, Nel c. 309-315.
10. Wilson-Costello D, Friedman H, Minich N, et al. Improved survival rates with increased neurodevelopmental disability for extremely low birth weight infants in the 1990s. Pediatrics. 2005; 115(4):997-1003. doi: 10.1542/peds.2004-0221.

Калидвожаҳо: нуқсонҳои модарзодӣ, кӯдакони маъҷуб, омилҳои хавф, пешгирии маъҷубӣ.

Аннотация

ВРОЖДЕННЫЕ ПОРОКИ РАЗВИТИЯ КАК ПРИЧИНА ДЕТСКОЙ ИНВАЛИДНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Врожденные пороки развития - одно из самых сложных и опасных осложнений беременности, которое выходит на первое место среди причин, приводящих к детской инвалидности и смертности. Среди мертворожденных и детей с врожденные пороки развития значительное количество составляют индивидуумы с хромосомными аномалиями, около 60.0% случаев спонтанных абортов происходят вследствие хромосомных aberrаций.

Ключевые слова: врожденные пороки развития, дети с ограниченными возможностями, факторы риска, профилактика инвалидности.

Annotation

CONGENITAL MALFORMATIONS AS A CAUSE OF CHILD DISABILITY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Congenital malformations are one of the most difficult and dangerous complications of pregnancy, which comes first among the causes leading to child disability and mortal. Among stillborn and children with congenital malformations, a significant number are individuals with chromo sonic anomalies, about 60.0% of cases of spontaneous abortions occur due to chromosomal aberrations.

Keywords: *congenital malformations, children with disabilities, risk factors, prevention of disability.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдувахобова Муниса Акрамовна, магистранти соли якуми факултети биология, кафедраи биохимия ва генетикаи тиббии ДДОТ ба номи С. Айни, суроға: ш. Душанбе, кӯч. Р. Набиев, хонаи 32, тел.: 937482148.

Рохбари илмӣ: Гоибов А. Ғ.

Сведения об авторе: Абдувахобова Муниса Акрамовна, магистрантка первого курса биологического факультета кафедры биохимии и медицинской генетики Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни, адрес: г. Душанбе, ул. Р. Набиева, 32, тел.: 937482148.

Научный руководитель: Гоибов А. Г.

About the author: Abduvahobova Munisa Akramovna, master of the 1st year of the Faculty of Biology, Department of Biochemistry and Medical Genetics of S. Ayni Tajik State Pedagogical University, address: Dushanbe, R. Nabiev str., 32, tel.: 937482148.

Scientific director: Goibov A. G

МАЪЛУМОТИ УМУМӢ ДАР БОРАИ ФАЪОЛИЯТИ ҲАМГИРОИИ ПЕДАГОГӢ

Зарурат ва истифодаи дурусти мафҳуми «фаъолияти ҳамгиронамоии педагогӣ» ба як қатор ҳолатҳо вобаста аст. Пеш аз ҳама, талабот ба чудо шудани ҳамгиронамоии педагогии «идорашаванда» аз «бухронӣ»-и он пеш омадааст. Вобаста ба қонунмандии рушди педагогикаи муосир вай метавонад берун аз соҳаи корҳои ҳамгироғаштаи махсус амалӣ гардад. Вале дар радифи он фаъолияти ҳамгироғаштаи мақсаднок ба таври бештар аз худ дарак медиҳад. Дуввум ин ки дида баромадани ҳамгирой ҳамчун фаъолият таҳлили параметрҳои технологияи онро имконпазир мегардонад. Саввум, ин ки дар педагогика тимсоли истифодаи мафҳуми «кори ҳамгирошуда» «фаъолияти ҳамгирошуда» «тафаккури ҳамгирошудаи педагогӣ» ва ғайра ҷо дорад. Омили дигарро низ набояд аз хотир баровард, ки он истифодаи васеи категорияи фаъолият ва принсипи фаъолият дар педагогика аст. Вақтҳои охир педагогҳои хориҷӣ ба принсипи фаъолият диққати махсус медиҳанд [1, 192].

Фаъолияти ҳамгироғаштаи педагогӣ - ин шакли махсуси фаъолияти педагогӣ мебошад, ки дар раванди он, ин ё он вазифаҳои ҳамгиронамоӣ дар самти назария ва амалияи таълиму тарбия муҳимиятро касб менамоянд. Дар сатҳи амалия фаъолияти ҳамгироғаштаи педагогиро метавонем ба ду шакл чудо намоем ташкилдиханда ва ташкилшаванда. Фаъолияти ҳамгироғаштаи педагогии ташкилдихандаин фаъолиятест, ки дар муассисаҳои таълимӣ ҷо дошта ба рушди кайфияту хусусиятҳои фаъолиятҳои ҳамгироғаштаи таълимгирандагон нигаронида шудааст. Фаъолияти ҳамгироғаштаи педагогии ташкилшуда натиҷаи фаъолияти ташкилдиханда мебошад. Дар кори мо сухани асосӣ дар бораи фаъолияти ҳамгироғаштаи педагогии ташкилдиханда меравад. Вале омили методологӣ воқеии фаъолияти ташкилдиханда ва ташкилшударо ба инобат гирифта педагог ва муҳаққиқ бар ин назар аст, ки имконияти гузаштани хусусиятҳои аввалӣ ба дуввумӣ ва мутаносибан баръакс вучуд дорад.

Фаъолияти ҳамгироғаштаи педагогӣ аломатҳо, сохтор ва мундариҷаи муқараргаштаи худро доро аст. Ҳайати аввалиҳо ҷойивазкунӣ, нимамодалӣ ва нимабаробариро ё худ нимавалентиятро ташаккул медиҳад. Аз формулаи «объектҳои тағйирёбанда - ин нуктаҳои баҳам алоқаманд ва ғанишавии анъанаҳо дур гашта, зеро фаъолияти ҳамгироғаштаи педагогии тағйирёбанда, имконияти дар худ якҷоя намудани ин низомҳоро «дар чорроҳа» мефаҳмем. Нимамодалӣ ин оқибати тавсифҳои собика буда ифодакунандаи имкониятҳои фаъолияти ҳамгироғаштаи педагогӣ аст, ки он дар худ имконияти инъикос намудани сохтори фаъолияти ҳамгироғаштаи педагогиро дорад. Таҳлили адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки вучуд доштани раҳёфтҳои гуногун вобаста ба мушаххас намудани сохтори фаъолият имкон дорад. Ин ҷо дар бораидутҳои онҳо, ки якеаш сохтори умумии фаъолият ва дигари сохтори ғайривариантноки фаъолият аст, таваққуф менамоем.

Сохтори умумии фаъолияти ҳамгироғаштаи педагогӣ аз субъектҳо предмет, мақсад, раванд, воситаҳо, маҳсулот ва натиҷаҳо иборат аст.

Нақши субъектҳои фаъолияти ҳамгироғаштаи педагогиро метавонанд шахсиятҳои ҷудогона (хонандагон, омӯзгорон ва ғайра), гурӯҳҳо (коллективҳо), масалан гурӯҳи омӯзгорон ё хонандагон ва субъектҳои дигар мисли мактаб, коллеҷ ва донишгоҳичро намоянд.

Предмети фаъолияти ҳамгироғаштаи педагогӣ аз ташкил, гузаронидан ва идораи равандҳои ҳамгиронамоӣ дар самти назария ва амалияи таълим ва тарбия иборат аст.

Мақсади фаъолияти ҳамгироғаштаи педагогӣташаккули ин ё он сифатҳои ҳамгироғашта дар шахсияти инсон дар тамоми ҷанбаҳо мебошад. Нақши чунин сифатҳо метавонад «категорияҳои асосии мақсадҳои таълимиро» иҷро намояд. Пеш аз ҳама ин ба дарк, истифода ва таҳлил намудан дахл дорад, ки метавонад аз доираи соҳаи худ берун баромада, барои бахшҳои дар боло номбар шуда «худӣ» шавад, албатта бо назардошти хусусиятҳои мақсадҳои баъдӣ. Даркнамоӣ дар самти маънавӣ, хотиравӣ, ёддоштӣ амалӣ гашта, хеле зуд метавонад функцияҳои дар самти равандиносии маҳдуд намояд.

Мақсадҳои фаъолияти ҳамгироғаштаи педагогӣ дар қараёнӣ ташкили раванди ҳамгироғаштаи педагогӣ амалӣ мешаванд, ки унсурҳои асосиаш таъминоти назариявӣ методологӣ ва иттилоотӣ дастрас намудани мақсадҳои ҳамгироғаштаи педагогӣ, интиҳоби таҷҳизоти технологияи мувофиқ барои фаъолият, муназзам намудани мақсадҳо ва дар ҳолати зарурӣ танзими онҳо, назорат ва ҳулоабарориҳои ҷамъбастии фаъолияти ҳамгироғаштаи педагогӣ, муқоисаи мақсадҳо, натиҷаҳо ва ғайра мебошад [3, 314].

Воситаҳои фаъолияти ҳамгирогаштаи педагогӣ -унсурҳои муҳими инфраструктураи технологии фаъолияти ҳамгирогаштаи педагогӣ буда, бахри мустақиман дастрас намудани мақсаду вазифаҳои он хизмат менамояд, масалан ба сифати воситаи ҳамгиронамоии илмӣ-педагогӣ метавонанд категорияҳо, мафҳумҳо, методҳо ва принципҳои фалсафӣ ва умумиилмӣ баромад намоянд. Нақши воситаҳои ҳамгиронамоии амалиро низоми дидактикии проблемавӣ ва таълимоти рушддиҳанда метавонанд иҷро намоянд [2, 8- 10].

Маҳсули фаъолияти ҳамгирогаштаи педагогӣ ин маҷмӯи зухурот, равандҳо, предметҳои мебошад, ки дар қарабона амалишавии онҳо даст омадааст. Ин фанҳои ҳамгирогаштаи педагогӣ, ки дар натиҷаҳои муқоисаҳои илмӣ педагогӣ (масалан фалсафа ва таърихи таълимот); концепсияҳои ҳамгиронамоӣ-педагогӣ (масалан концепсияи ҳамгиронамоии маълумоти умумӣ ва касбӣ); раванди ҳамгирогаштаи педагогӣ (масалан, раванди педагогӣ, ки дар муассисаҳои илмӣ ҳамгирогаштаи ғарб, амалӣ гаштаанд); қисматҳои ҳамгирогаштаи раванди педагогӣ (масалан, рӯзи ҳамгирошуда, дарси ҳамгирошуда, мундариҷаи ҳамгирошудаи маълумоти касбӣ); шароитҳои ҳамгирошудаи педагогӣ ва ғайра таҳия мешаванд [5, 310].

Натиҷаи фаъолияти ҳамгирогаштаи педагогӣ - инсонии ҳамгирогаштаи мукамал мебошад. Дар шакли ғанигашта метавонем ўро ҳамчун инсоне тасаввур намоем, ки қобилияти алоқаманд намудани таҷрибаи гузаштара бо ҳозира дорад ва метавонад оқибати амалу муносибатҳои худро нисбат ба дигарон дарк намуда, сабаби алоқамандии зухуротҳои мушоҳидакунамандарошкор намояд. Чунин таъриф ба тавсифҳои шахсияти «танқидкунанда»-и, шахсияти тамоюли «самарабахш»-и шахсияти худ фаъоли мегардад. Се сифати муҳим ба чунин инсон хос аст: сермаҳсулӣ - «қобилияти инсон, ки тавоноии худро истифода намуда, имкониятҳои мавҷудаашро воқеъӣ менамояд»; инъикоси динамика: қобилияти худтаҳлилнамӣ ва дар ин асос – дарки таъсири вазъияти тағйирёбанда; созандагӣ-қобилияти дар якҷағҳ истифода намудани донишҳои гуногун, таҷрибаҳо, амалҳо, амалиётҳо ва ғайра. Маҳраҷи умумии сифатҳои номбаргашта ин бисёрҷена будан аст, ки он қобилияти инсон бахри зохир намудан ва расидан ба натиҷаҳои зарурӣ дар бахшҳои гуногуни тафаккур ва фаъолият зохир мегардад [5, 314].

Адабиёт:

1. Белкин А.С. Основы возрастной педагогики: Учеб.пособие для студ. высш. пед. учеб, заведений. - М.: Издательский центр «Академия», 2000. – 192 с.
2. Загвязинский В.И. Инновационные процессы в образовании и педагогическая наука //Инновационные процессы в образовании: Сборник научных трудов. Тюмень, 1990. С. 8-10.
3. Розов М. А., Научная абстракция и ее виды, Новосибирск, 1965..4.Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. - М.: Политиздат, 1977. – 304 с.
5. Шарифзода Ф. Интегрированное обучение - основа развития и воспитания. - Душанбе: Маориф, 1995. – 143 с.

Калидвожаҳо: *ҳамгирои, объективӣ, сохтори техникӣ, фаъолият, қобилият ва ғ.*

Аннотация

ОБЩАЯ ИНФОРМАЦИЯ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ

В данной статье обсуждаются проблемы общей информации в педагогической интеграционной деятельности. Средства интегрированной педагогической деятельности являются важными элементами технологической инфраструктуры интегрированной педагогической деятельности и служат для непосредственного достижения ее целей и задач. Целью комплексной деятельности педагога является формирование тех или иных комплексных качеств в человеческой личности во всех ее аспектах.

Ключевые слова: *интегрированная, объективная, технологическая инфраструктура, деятельность и т. д.*

Aannotation

GENERAL INFORMATION IN THE PEDAGOGICAL INTEGRATION ACTIVITIES

This article discusses the problem of general information in the pedagogical integration activities. Means of integrated pedagogical activity are important elements of the technological infrastructure of integrated pedagogical activity and serve to directly achieve its goals and objectives. The purpose of the integrated activity of the pedagogue is the formation of one or another of the integrated qualities in the human personality in all its aspects

Keywords: *integrated, objective, technological infrastructure, activity*

Маълумот дар бораи муаллиф: Шадыева Шахзода, магистранти соли якуми факултети таҳсилоти томактабӣ ва ибтидоии ДДОТ ба номи С. Айни. Телефон: (+992)006666491

Рохбари илмӣ: Ҷалилова М.Н.

Сведение об автор: Шадыева Шахзода, магистрантка первого курса педогогического факультета. ТГПУ им С.Айни. Телефон: (+992)006666491

Научные руководитель: Ҷалилова М.Н.

About the author: Shadieva Shahzoda, 1-st year master degree pedagogical faculty TSPU named after S.Ayni, Tel: (+992) 006666491

Scientific supervisor: Jalilova M.H.

*Гулова Бибионаша,
дошишҷӯи соли чоруми факултети психология ва таҳсилоти фарогир*

ТАШАККУЛИ ОИЛАИ ДЕМОКРАТӢ ВА ҲУҚУҚБУНӢД –ҲАДАФИ АСОСИИ ҶОМЕАИ ИМРӢЗА

Тоҷикистон соли гузашта бисту нӯҳ солагии истиклолияти худашро чашн гирифт, соҳибистиклол шудани он ба мардуми тоҷик имконият дод, ки дар ҳама соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ ба дастовардҳои назаррас ноил шаванд. Чӣ тавре, ки дар боло қайд карда будем, ҷомеаеро, ки бунёд кардани ҳастем бо хусусиятҳои демократӣ доштаниш, ҳуқуқбунёд ва ягона буданиш тавсиф дода мешавад. Оила, ки рукни ибтидоии ҷомеа ба шумор меравад, бояд ин хусусиятҳои зикршударо дошта бошад. Ин ҳадафи асосии мардуми тоҷик аст. Барои расидан ба ин ҳадафи асосӣ аз ҷониби Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон як қатор қарорҳо бароварда шудаанд, ки онҳо дар солимгардонии оилаи тоҷик нақши муҳим мебозанд.

Аз ин хотир, ин санадҳои қонунӣ далолат аз он мекунад, ки оила дар ҳимояи қонун аст.

Оила ҳамчун рукни ибтидоии ҷамъият ҳамеша дар ҳимояи қонунҳои давлатӣ буд ва менамояд, вагарна носолимии он ба носолимии ҷамъият бурда мерасонад. Аз ин рӯ, дар моддаи 16-уми Эълумияи ҳуқуқи башар оварда шудааст: “Оила рукни табиӣ ва асосии ҷамъият аст, ҳақ дорад аз пуштибонии ҷомеаву давлат бархӯрдор бошад”. Ин нуқтаи бузург дар моддаи 33-юми Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон низ инъикос ёфтааст ва боз илова мешавад, ки “давлат оиларо ҳамчун асоси ҷамъият ҳимоя мекунад”.

Бояд қайд кард, ки оилаи тоҷик ҳоло дар як давраи сарнавиштсоз қарор дорад ва зӯрварӣ нисбати он як падидаи манфӣ ба шумор меравад, ки ба мустаҳкамӣ устуворшавии он ҳалал мерасонад. Аз ин рӯ, зӯрварӣ дар аксари ҳол ба тарбияи кӯдакон таъсири манфӣ мебахшад, муҳити носолими рӯҳиро дар оила ба вучуд меоварад ва ин ниҳоят боиси вайроншавии оилаҳо мегардад. Ба маълумоти омории таи солҳои охир дар Тоҷикистон оид ба қатъ гардидани никоҳ гувоҳ аст, ки мувофиқи он дар давоми чанд соли охир шумораи талоқ зиёд шуда истодааст.

Дар солҳои 2019 – 2020 тибқи маълумотҳои омории дастрасшуда, маълум гардид, ки миқдори бастанӣ ақди никоҳ коҳиш ёфта истодааст. Боиси сарфарозист, ки бо вучуди дар бӯҳрони шадид яъне бемории “COVID” – 19, ки тамоми дунё, ҳамчунин кишвари моро низ фаро гирифта буд, оилаҳои тоҷик сабру таҳаммулро пеша намуда, ҳаёти рангин ва оилаи худро нигоҳ дошта тавонистанд. Маҳз ҳамин сабаб гашт, ки назар ба соли гузашта дар соли 2020 миқдори ҷудошавӣ дар ҷумҳурӣ кам гардид.

Дар Ҷумҳурии мо як қатор санадҳо ҳуқуқие мавҷуданд, ки, дар таҳти ҳимояи давлат қарор доштани оила оғаҳӣ медиҳанд. Агар ин санадҳо ба таври бояду шояд риоя шаванд ва дар ҳаёт татбиқ гарданд, он гоҳ мо метавонем оилаи баробарҳуқуқ ва демократиро бунёд кунем.

Мушоҳидаҳои солҳои охир нишон медиҳанд, ки баъзе падидаҳои номатлубе дар ҷомеа ба вучуд омаданд, ки барои расидан ба ин мақсад монеа ва душвориҳои зиёдеро ба вучуд меоварад. Яке аз ин падидаҳо хушунат, ё худ зӯрварии хонавода аст. Ба назари мо агар ин падидаи номатлубро бартараф накунем, он гоҳ фазои баробарҳуқуқӣ ва демократиро дар оила ба вучуд оварда наметавонем.

Бинобар ин, зарурате пеш меояд, ки ба таври мухтасар сабаб ва зухуроти зӯрвариро равшан кунем, муайян намоем, ки ин мафҳум чиро мефаҳмонад ва чаро ба раванди демократикунории оила ҳалал мерасонад.

Зӯрварӣ аз назари илмӣ амале ба шумор меравад, ки иҷрои он метавонад ба шахс осеби ҷисмонӣ, ҷинсӣ ё рӯҳиро расонад.

Зӯрварӣ ба ифодаи дигар – ин истифодаи қувваи ҷисмонӣ рӯҳӣ нисбати шахси муайяне аст, ки дар шакли таъсиррасонии маҷбурӣ, азобу шиканҷа, таъкибу фишор ва муносибати ғайриқонунӣ зоҳир мешавад.

Зӯрварии оилавӣ – ин амал ё ин ки бефаъолияти яке аз аъзоёни оила мебошад, ки ба дигар аъзоёни оила равона карда шудааст. Ин гуна беандешагӣ бо истифодаи бартари қувва, иқтидори вучуддошта ё инки вобаста ба шароити пайдошуда содир шудааст, ҳуқуқҳо ва озодиҳои шахсии дигар аъзоёни оиларо поймол карда, ба ҳаёт ва саломатии онҳо ҷисману рӯҳан осеб мерасонад.

Зӯрварии оилавиро дар асоси чор аломати хосаш муайян кардан мумкин аст ва онҳо:

Зӯровари оилавӣ ҳамеша ғарзнок (қасдан) мебошад, яъне, ин амалест, ки қасдан бо нияти ба даст овардани натиҷаи муайян содир мешавад.

Моҳияти зӯровари оилавӣ пеш аз ҳама ин поймол намудани ҳуқуқҳо ва озодиҳои шахсии як одами алоҳида аст.

Зӯровари ин чунин поймолкунии ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон аст, ки худмуҳофизаткунии ӯро ғайри имкон месозад, яъне барои ин амал нобаробарии қувва ҳос аст. Вақте ки як тараф нисбати якдигар бартарӣ дорад, ӯро тобеи худ мекунад ва иҷрокунандаи хоҳишҳои шахсии худ мегардонад.

Ин амал зарари муайян мерасонад (моддӣ, ҷисмонӣ, рӯҳӣ). Зарари моддиро нисбати рӯҳӣ дида мушоҳида кардан мумкин аст. Особи рӯҳӣ аз авзои рӯҳӣ, аз амалҳои ҷавобии ҷабрдида ба амалҳои зӯровар муайян карда мешавад.

Нисбат ба дигар намудҳои зӯроварӣ дида, зӯровари оилавӣ чунин хусусиятҳои ҳос дорад:

ин амали якмаротибагӣ нест. Ин ҷараёнест, ки аз силсилаи зӯроварӣ иборат аст ва дар давоми муносибатҳои ҷабрдида ва дилозор ба амал меояд;

зӯроварӣ дар оила як бор содир шуда бошад, он ҳатман такрор меёбад;

зӯроварӣ табиати зиёдшавандагиро дорад;

Бисёрии вақт ҳар ду тараф ҳам зӯровари оилавиرو аз ҷаҳми атрофиён пинҳон менамоянд;

ба фикри одами айбдор – ин роҳи тез ва таъсирбахши ба ягон мақсади муайян расидан аст. Роҳҳои дигари ғайризӯроварӣ саъю кӯшиши зиёдеро талаб мекунанд.

Яке аз зухуроти зӯроварӣ муносибати бераҳмона ва золимона намудан ба аъзои оила ба шумор меравад. Бераҳмӣ ҳисси бетафовутии як шахсро ба шахси дигар, нисбати ташвишҳои ӯ ифода мекунад ё майли озурда намудани шахси дигарро мефаҳмонад ва ё худ ҳаракату амалҳои ӯро дар бар мегирад, ки ба азобу шиканҷа додан равона шудааст.

Ин натиҷаи хуб иҷтимоӣ нашудани инсон аст. Чунин шахсро муҳити муносибату муоширати ӯ тарбия мекунад. Изтиробӣ лаҳзавӣ, ки аз таъсири ягон ангеа (тахқир, дашном, беэҳтиромӣ ва ғайра) ба амал меоянду борҳо такрор мегарданд, вале аз ҷониби атроф баҳои мувофиқ дода намешаванд, ба ҳислати шахс табдил меёбанд. ҳамин тавр, шахсиятҳои вазосӣ ва суисидентҳо ташаккул меёбанд.

Баъзе тадқиқотҳои психологӣ нишон медиҳанд, ки дар фарзандон ташаккул ёфтани ин ҳислат аз набудани яке аз волидайн аст. Яъне, ҷудошавии волидайн ва ҷои онҳоро гирифтани падарандарон ё модарандар (агар фарзандонро қабул накунад) метавонад ба сабабиҳои чунин ҳислату муносибат низ мусоидат кунад.

Доир ба ин масъала тадқиқотҳои психологӣ аз ҷониби як қатор психологон, мисли Ратинов А.Р., Ситковская О. Д., Катова Э. П. гузаронида шуда, мақсади асосии онҳо муайян кардани масъалаи ба зӯроварӣ бо зӯроварӣ ҷавоб додан буд. Онҳо ба занҳои ҷабрдида бо ду савол муроҷиат намуданд.

Зарбу латкунӣ нисбати шумо зуд-зуд рӯҳ медиҳад?

Барои зарбу латкунӣ шумо зуд-зуд қассос мегирифтед?

Ҷавобҳои чунин буданд:

барои зарбу лати наҷандон саҳт қассос нагирифтаанд;

дар 50% ҳолатҳо қассос гирифтаанд, агар зарбу лат гоҳ-гоҳ рӯҳ дода бошад;

агар баъзан азоби ҷисмонӣ дида бошанд, дар 53% ҳолатҳо қассос гирифтаанд;

заноне, ки зуд-зуд зарбулат дидаанд, дар 75% ҳолатҳо ба қассосгирӣ даст задаанд.

Психологҳо қайд мекунанд, ки агар масъалаҳои оилавӣ саривақт ҳалли ҳудро наёбанд, он гоҳ чунин қассосгирӣ байниҳамдигарии такрорӣ барои нобарорӣҳои шахсии худ ба ҳислати характер табдил меёбад ва ин ҳама дар навбати худ ба содир шудани ҷиноятҳо сабаб мешаванд.

Яке аз падидаҳои номатлубе, ки зухуроти зӯроварино нисбати зан ифода менамояд, мардони сарватманде, ки аз 2 то 4 зан доранд мебошанд. Дар ин ҳолат шаклҳои зиёде зӯроварӣ ҷӣ аз ҷониби шавҳару хешовандонаш ва ҷӣ аз тарафи ҷамъият ба мушоҳида мерасад.

Адабиёт:

1. Давлатов М., Муминова С. Психологияи зӯроварӣ дар оила. – Душанбе: Матбуот, 2006. – 58 с.
2. Дастури психологияи амалӣ. Зери таҳрири Н.М.Юнусова. – Душанбе: Собириён. 2004. – 310 с.

Калидвожаҳо: оила, ҷомеа, зӯровари оилавӣ, тадқиқотҳои психологӣ, ҳаёти иҷтимоӣ, зухуроти зӯроварӣ.

Аннотация

**ФОРМИРОВАНИЕ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ СЕМЬИ В ВЕРХОВЕНСТВЕ ЗАКОНА -
ГЛАВНАЯ ЗАДАЧА СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА**

В данной статье речь идёт о построении семьи, основанной на верховенстве закона и демократии. Автор акцентирует внимание на проблемах, связанных с домашним насилием и его негативными последствиями. В статье также обсуждаются различные типы насилия и его влияние на семейную и общественную жизнь.

Ключевые слова: семья, общество, домашнее насилие, психологические исследования, социальная жизнь, феномен насилия.

Annotation

FORMATION OF A DEMOCRATIC FAMILY IN THE RULE OF LAW IS THE MAIN TASK

This article is about building a family based on the rule of law and democracy. The author focuses on the problems associated with domestic violence and its negative consequences. The article also discusses the different types of violence and its impact on family and community life.

Keywords: family, society, domestic violence, psychological research, social life, the phenomenon of violence.

Маълумот дар бораи муаллиф: Гулова Бибиоиша, донишҷӯи соли чоруми ихтисоси психологияи муносибатҳои оилавии факултети психология ва таҳсилоти фароғири ДДОТ ба номи С. Айни. Тел.: 919329252

Рохбари илмӣ: Муродзода С.

Сведения об авторе: Гулова Бибиоиша, студентка четвертого курса по специальности семейная психология факультета психологии и инклюзивного образования Таджикского государственного педагогического университета им. С.Айни. Тел.: 919329252

Научный руководитель: Муродзода С.

About the author: Gulova Bibioisha, fourth-year student with a degree in family psychology, Faculty of Psychology and Inclusive Education, Tajik State Pedagogical University. S. Aini. Tel.: 919329252

Scientific director: Murodzoda S.

ШАРТҲОИ ТАШАККУЛЁБИИ МАЛАКАҲОИ ХАТТӢ ДАР МАШҒУЛИЯТҲОИ ЛОГОПЕДӢ

Малакаи имлоии хонандагони лакнатзабон ба азхудкунии назарияи грамматика ва қоидаҳои хаттӣ саҳт марбут аст. Қоидаҳои хаттӣ на фақат имлои навишти калимаҳои ҷудогона, балки гуруҳи калимаҳои дорои хусусиятҳои имлоӣ умумиятдоштаро дар бар мегирад. Маҳз ин ҳолат талабагонро аз бахотиргирии тарҳи навишти калимаҳои ҷудогона озод намуда, имкон медиҳад дар асоси қоидаҳои хаттӣ навишти босаводонаи гуруҳи калимаҳоро ўҳда карда тавонанд.

Қоидаи хаттӣ чист? Қоидаҳои хаттӣ барои ба як шакл даровардани навишти калимаҳое, ки дар асоси умумияти имлоӣ гуруҳбанд шудаанд, мусоидат мекунад.

Д. Н. Богоявлинский вобаста ба ин чунин мегӯяд: «Дар зери қоидаи хаттӣ меъёрҳои тарҳи умумидошта, ки ба як гуруҳи муайяни ҳодисаҳои забонӣ мутааллиқ аст, фаҳмида мешавад. Моҳияти асосии қоидаҳои хаттӣ ин ҷамъбаст намудани орфограммаҳои якхела ва тарҳи умумидошта мебошад» [2, 102].

Моҳияти азбаркунии қоидаҳои хаттӣ бидуни азхудкунии маводи муайяни грамматикӣ, фонетикӣ ва калимасозӣ имконнопазир аст ва таҳкурсии қоидаҳои хаттӣ назарияи имло аст. Ин аст, ки дар синфҳои ибтидоӣ қоидаҳои хаттӣ ба тартиби муайян омехта мешаванд. Масалан, дар мавзӯи «Таркиби калима» омӯзиши имлои калимасозӣ, идроки моҳияти реша ва пешванду пасвандҳо дар баробари омӯзиши ин ё он морфема мавриди азхудкунӣ мегардад. Ҳамчунин, он дар таълими ҳиссаҳои нутқ исм, сифат ва феъл ва дар калимасозии онҳо мавриди баррасӣ мегардад.

Аз тарафи дигар, таълими қоидаҳои хаттӣ ҳатман пас аз омӯзиши унсурҳои назарияи грамматика роҷеъ мегардад. Масалан, баъд аз таълими мавзӯи «Исм» ва «Сифат», пешванд ва пасвандҳои калимасозии онҳо мавриди таҳлил қарор гирифта, имлои онҳо омӯхта мешаванд, яъне пас аз омӯзиши ҳиссаҳои нутқ талабагон синфҳои III-IV бо имлои онҳо шинос мешаванд.

Усули таълими қоидаҳои хаттӣ бо хусусияти онҳо алоқаманд аст, ки дар бораи таснифоти қоидаҳои хаттӣ олимони методистон ҳам ақидаанд.

Аввалин бор типологияи қоидаҳои имлоро методист Е.С.Истрина тасниф кардааст ва ҳангоми гуруҳбандии қоидаҳои хаттӣ ба дастуроти зерини қоидаи хаттӣ таъкид карданро таъкид мекунад:

1. Равшан нишон дода тавонистани навишт.
2. Нишон додани усулҳои ёрирасон.
3. Далели аз зарурати таҳлил.

Равоншинос Д. Н. Богоявлинский бошад 3 гуруҳи қоидаҳои имлоиро таъкид мекунад:

- А) якварианти (якнамуда);
- Б) дуварианти (дунамуда);
- В) қоида ва тавсияҳо;

Қоидаҳои якварианти дар калимаҳое навишта мешаванд, ки варианти ягонаи навишт доранд, масалан, пешванди «ҳам» дар исм.

Қоидаҳои дувариантии имло одатан ба калимаҳои якчанд варианти навишт дошта тавсия мешаванд, масалан навишти пешвандҳои феълӣ: воҳӯрд - во қард, боздошт - боз қард.

Гуруҳи сеюми қоидаҳои хаттӣ аз ду намуди аввала бо он фарқ мекунад, ки дар он оиди ба имлои навишт маълумоте нест. Қоидаи хаттӣ тибқи тавсия ва як қатор усулҳо, ки талабагон дар асоси он масъалаи имлоиро дуруст ҳал мекунанд, бароварда мешавад.

Дар таълими ибтидоӣ дар омӯзиши имло ба гуруҳи якум таъкид кардан дуруст аст, зеро он (содда ва барои мактабиёни хурдсол) дастрас аст.

Қор аз болои қоидаҳои хаттӣ раванди мураккаб буда, ҷузъҳои асосии он: кушодани моҳияти қоидаи хаттӣ, аз бар қардани қоида ва дуруст истифода қардани он дар навишт мебошад.

Кушодани моҳияти қоида равшан қардани чунин паҳлӯҳои орфографияро тақозо мекунад:

- қоидаи мазкур навишти қадом қисми калима, ҳиссаи нутқ ва шакли имлоиро равшан месозад;
- қадом аломатҳо ҳамчун аломатҳои асосӣ шинохта мешаванд.

Логопед ҳангоми интиҳоби маводи таълимӣ бояд ин аломатҳоро ба ҳисоб гирад.

Ҳангоми кор аз болои қоидаҳои ҳаттӣ логопед ва талабагон ба китоби дарсӣ таъя мекунанд. Бисёр муҳим аст, ки талабагон сохтори қоидаи имлоиро бошуурона дарк кунанд, ин аст, ки қоидаи имлоии дар китоби дарсӣ овардашуда ба қисмҳои таркибӣ ҷудо карда мешаванд.

Интиҳоби ин ё он усули кор дар азхудкунии қоида ба моҳияту тарҳи он вобаста аст, масалан, пешояндҳо ҳамеша аз калима ҷудо навишта мешаванд (қоидаи яқвариантӣ).

Қоидаҳои дувариантӣ ду шакли навишти морфемаҳоро тақозо мекунад, масалан, имлои «и» ва «й»-и заданок: «Дӯсти ман» ва «Дӯстӣ қувваи бузург аст».

Тарзи омӯзонидани он бо роҳи индуктивӣ, ки он ҷудо кардани хусусияти муҳими онҳоро дар назар дорад, имкон медиҳад дар шароити кори мустақилонаи хонандагони лакнатзабон истифода гардад. Масалан, дар заминаи муқоисаи ду ҷумла: «Дӯсти ман аз Душанбе омад» ва «Дӯстӣ қувваи бузург аст», талабагон ба ҷунин ҳулоса меоянд: Дар ибораи «дӯсти ман», «и» ба вазифаи бандак омада, калимаи «ман»-ро ба калимаи «дӯст» алоқаманд месозад. Дар ин ҳолат, он бо «и»-и оддӣ навишта мешавад. Дар ҷумлаи дуюм калимаи «дӯстӣ» мустақил аст ва ба вазифаи мубтадо омадааст, «й»-и заданок дар ин маврид ба вазифаи пасванд омада, аз сифат исм сохтааст ва он бо «й»-и заданок навишта мешавад [1, 56].

Таҷрибаҳо нишон медиҳанд, ки қоидаи ҳаттӣ ҳамон вақт бошуурона аз бар мешаванд, агар талабагон ҳангоми иҷрои супоришҳо моҳияти қоидаҳои имлоиро дарк карда тавонанд ва аз муҳимаш супориш муайян кардани моҳияти қоидаи ҳаттӣ водор созад. Дар азхудкунии қоидаҳои ҳаттӣ нақши амалиёти мантиқӣ, баҳусус, таҳлилу таркиб ва муқоисаву муҳокима муҳим аст. Маҳз тавассути маҳорати мазкур талабагон аломатҳои асосиро ҷудо мекунанд ва дар заминаи он қоидаи имлоиро дарк ва дар амалия истифода карда метавонистагӣ мешаванд.

Дар ин маврид саволҳои раҳнамунсозандаи логопед нақши муҳим мебозанд. Бояд гуфт, ки кор аз болои қоидаи имлоиро дар кори умумисинфӣ ва кори мустақилонаи хонандагони лакнатзабон (кор бо китоб) ба роҳ мондан мумкин аст.

Дар омӯзиши қоидаҳои ҳаттӣ ташкили муносибати фардӣ бо хонандагони лакнатзабон раванди азбаркунии онро осон месозад. Аз ин рӯ, дар ташкили кори мустақилонаи хонандагони лакнатзабон дараҷаи дониш ва имконоти фардии хонандагони лакнатзабонро ба инобат гирифтани, раванди азхудшавии қоидаҳои имлоиро осон мегардонад.

Шарҳҳои ташаккулёбии малақаҳои ҳаттӣ.

Аз он, ки ташаккули малакаи орфографӣ амалиёти мураккаб буда, дар заминаи маҷмӯи донишу маҳоратҳо шакл мегирад, алоқамандии байни ҳама ҷузъ, ки таҳкурсии ин ё он малакаи орфографиро ташкил медиҳанд, зарур аст.

Маҳз дар ин ҳолат талабагон метавонанд дар навишти калимаҳо аз дониши назариявӣ истифода баранд, бошуурона амал намоянд ва бо ҳамин роҳ тарзи навиштро дуруст намоянд.

Аз гуфтаҳои болоӣ барои логопед шартӣ методие бармеояд: пеш аз оғози кор бо малакаи орфографӣ бояд муайян сохт, ки таҳкурсии онро кадом донишу маҳоратҳо ташкил медиҳанд, талабагон бояд кадом амалиётҳои ҷузъиро аз бар карда бошанд ва ин амалиёти ҷузъӣ бо ҳам чӣ алоқамандӣҳо доранд.

Асоси ҳар як малакаи орфографиро донишу маҳоратҳои муайян ташкил медиҳанд. Аз рӯи хусусияти орфограммаҳо малақаҳои имлоиро ба ду гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст:

1. Малақаҳои орфографияе, ки ба донишҳои фонетикӣ-калимасозӣ асос мегирад (имлои реша, пешванду пасвандҳо).

2. Малақаҳои имлоии ба донишҳои морфологӣ-синтаксисӣ асос дошта.

Ба малақаҳои имлоии гурӯҳи якум:

А) маҳорати дарк кардани овозҳои садоноку ҳамсадо, ҳамсадоҳои ҷуфт (д-т, з-с, б-п, в-ф ва ғайра);

Б) маҳорати муқоисаи калимаҳои навишташуда бо талаффузи он, муайян кардани монандӣ ва фарқияти онҳо: истгоҳ-исгоҳ, фарзанд-фарзан, бандча-банча;

В) маҳорати ба ҳиссаҳо ҷудо кардани калима аз ҷиҳати таркиби морфологӣ (таҳлили морфемавии калима);

Г) маҳорати гирд овардани калимаҳои ҳамреша;

Ғ) маҳорати тағйир додани шакли калима дохил мешаванд [3, 28].

Дар ташаккулёбии малақаҳои ҳаттӣ машқҳои орфографӣ нақши муҳим доранд.

Дар зинаи аввали ташаккулёбии малакаи ҳаттӣ (пас аз ошно сохтан бо қоидаи ҳаттӣ) таваҷҷӯи хонандагони лакнатзабон ба идроки қоида ва дар амалия истифода намудани он ҷалб мешавад. Хонандагони лакнатзабон дар ин давра бештар ба масъалаҳои ҳаттӣ таваҷҷӯх

мекунанд, дертар масъалаҳо душвортар гардида, қор бо луғат ва тартиб додани ҷумлаҳо барин супоришхоро фаро мегиранд. Дар ташаккули малакаҳои хаттӣ пешгирӣ ва ислоҳи хатоҳо нақши муҳим дорад. Қор бо ғалат ғайолияти муназзаму мақсаднокро дар назар дошта, ба идроки моҳияти хатоҳо нигаронида мешаванд.

Адабиёт:

1. Бондаренко А.К., Матусин А.И. Воспитание в игре. – Москва, Просвещение, 1983. – 78 с.
2. Лутфуллоев М. Асосҳои таълими ибтидоии забони модарӣ. – Душанбе: Собириён, 2007. – 463 с.
3. Львов М.Р. Речь младших школьников и пути ее развития. – Москва: Просвещение, 1975. – 176 с.
4. Эльконин Д.Б. Психология обучения младшего школьника. – Москва, Просвещение, 1974. – 289 с.

Калидвожаҳо: *хонандагон, лакнатзабон, логопедия, таълим, хат, идрок, маҳорат, метод, калима, нутқ, нуқсон.*

Аннотация

УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ ПИСЬМА НА ЗАНЯТИЯХ С ЛОГОПЕДОМ

В современных условиях растет уровень развития речевой науки, позволяющей устранять дефекты речи в процессе письма. В логопедической науке одним из недостатков говорящих учеников является отсутствие письменной речи. Читатели с дефектами речи не имеют дефектов речи, но делают ошибки в письме, а читатель также делает ошибки как в письме, так и в речи.

Ключевые слова: *ученики, акцент, логопедия, обучение, письмо, понимание, навык, метод, слово, речь, дефект.*

Annotation

CONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT OF WRITING SKILLS IN THE CLASSROOM WITH A SPEECH THERAPIST

In modern conditions, the level of development of speech science is growing, which makes it possible to eliminate speech defects in the process of writing. In speech therapy science, one of the disadvantages of speaking students is the lack of written language. Readers with speech impairments do not have speech defects, but they make mistakes in writing, and the reader also makes mistakes in both writing and speaking.

Keywords: *pupils, accent, speech therapy, teaching, writing, understanding, skill, method, word, speech, defect.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Шакармамадова Мадина, магистранти соли якуми факултети психология ва таҳсилоти фароғири ДДОТ ба номи С. Айни.

Роҳбари илмӣ: н.и.п. Дадабоева М.

Сведения об авторе: Шакармамадова Мадина, магистрантка первого курса факультета психологии и инклюзивного образования ТГПУ им. С. Айни.

Научный руководитель: к.п.н. Дадабоева М.

About the author: Shakarmamadova Madina, first-year undergraduate student of the Faculty of Psychology and Inclusive Education, Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Aini.

ХУСУСИЯТ ВА НИШОНАҲОИ ДИЗАРТРИЯ ДАР КӮДАКОНИ АҚЛАН АҚИБМОНДАИ ДАРАЧАИ ВАЗНИН

Дар кӯдакони дорои нуқсони вазнини ақл шаклҳои гуногуни нуқсони нутқро фарқ мекунам. Шакли бештар дидашавандаи патологияи нутқ дар чунин ҳолатҳо дизартрия аст. Нуқсони дизартрӣ дар чунин кӯдакон вобаста ба маҳдудшавӣ ва дараҷаи осеби майнаи сар ва системаи марказии асаб зоҳир мешавад. Дар ҳар як ҳолат зоҳиршавии дизартрия хусусиятҳои худро дорад.

Дар ҳама ҳолатҳо мутаҳаррикии мушакҳои артикулясионӣ дар натиҷаи фалаҷ ё парези онҳо вайрон мешавад. На танҳо маҳдудшавии ҳаҷми ҳаракатҳои артикулятсионӣ, балки заифии ҳиссиёти кинестезӣ ва ҳолати ҳиссиёти артикулятсионӣ ба назар мерасанд.

Дар натиҷаи вайрон шудани танзими марказии нафаскашӣ дар кӯдакони дорои нуқсони вазнини ақл заифӣ ва амикии нокифояи нафаскашӣ, нафаскашию нафасбарории рӯякӣ ва кӯтоҳшуда, назми суръатноки нафаскашӣ мушоҳида мешавад.

Дар шакли гиперкинезии дизартрия нуқсони нафаскашӣ махсусан намоён аст. Дар натиҷаи тағирёбии тонуси мушакҳо ва маҳдудшавии мутаҳаррикии мушакҳои ҳалқ, коми нарм, ченакҳои овоз, забон ва лабҳо ҳангоми дизартрия дар кӯдакони дорои нуқсони вазнини ақл вайроншавии овоз (ором, суст, хушк) ба назар мерасад. Инчунин тобиши лаҳзии онҳо осеб мебинад (хирросӣ, гирифтагӣ, димоғӣ, шиддатнокии овоз).

Кӯдакони дорои нуқсони вазнини ақл тамоюли оҳангу просодияи нутқ доранд, ки он нишонаи устувори дизартрия аст. Баёни заиф ё набудани модулятсияҳои овоз ба назар мерасад (кӯдак бо ихтиёри худ баландии лаҳро иваз карда наметавонад). Ҳангоми нуқсони дизартрӣ бисёр вақт гиперкинез ва ларзонакшавӣ дар мушакҳои артикулятсионӣ мушоҳида мешаванд [3, 85].

Ҳангоми дизартрияи гиперкинезӣ дар чунин кӯдакон гиперкинез дар намуди ҳаракатҳои номунтазам, беихтиёронӣ ё маҷбурии мушакҳои забон ва рӯй зоҳир мешавад.

Барои дизартрияи атактикӣ ларзонакшавии забон дар вақти ҳаракатҳои мақсаднок хос аст. Инчунин ҳангоми дизартрияи атактикӣ нуқсони ҳамоҳангии ҳаракатҳо (нуқсони дисметрӣ ва асинергӣ, назми нутқ) мушоҳида мешавад. Нуқсони дизартрӣ дар кӯдакони дорои нуқсони ақл бо амалҳои вобастаи беихтиёронӣ ҳангоми иҷрои ҳаракатҳои ихтиёрии артикулятсионӣ, инчунин синкинезияи оралӣ яқоя ҷараён мегирад. Вайроншавии фаъолияти хӯрокхӯрӣ мушоҳида мешавад, ҳоидани хӯроки саҳт ва газидан мавҷуд нест ё душвор мешавад. Чунин кӯдакон ҳангоми фурубурдан нафасгир шуданашон мумкин аст, ҳамоҳангӣ дар байни фурубарӣ ва нафаскашӣ вайрон мешавад.

Яке аз нуқсони вегетативии бештар дидашаванда ҳангоми дизартрия дар кӯдакони дорои нуқсони вазнини нутқ гиперсаливатсия аст. Ифрозӣ шадидаи луоб ба маҳдудшавии ҳаракати мушакҳои забон, нуқсони фурубарии мустақилона ва парези мушакҳои лабҳо вобаста аст. Гиперсаливатсия доимӣ ё дар шароитҳои муайян пурзӯр шуда метавонад. Чунин зоҳиршавӣ ҳангоми дизартрияи булбарӣ ва псевдобулбарӣ мушоҳида мешавад, вале ҳангоми дизартрияи майнача (атактикӣ) вучуд надорад.

Кӯдакони дорои нуқсони вазнини ақл ҳангоми дизартрия якчанд нуқсони хоси талаффузи садо доранд, бамисли:

- хусусияти устувори нуқсони талаффузи садо ва душвории махсуси бартарафсозии он;
- талаффузи на танҳо овозҳои ҳамсадо, балки овозҳои садонок ҳам нуқсон дорад (дараҷаи миёна ё редуксия);
- афзалияти талаффузи байни дандонӣ ё паҳлуии овозҳои хуштакӣ ва фаҳшосӣ;
- нармшавии овозҳои ҳамсадои саҳт (палатализатсия);
- вайроншавии талаффузи садо махсусан дар ҷараёни нутқ намоён мешавад. Ҳангоми сарбории зиёди нутқ молидагии умумии нутқ мушоҳида мешавад ва баъзан меафзояд;
- мушкилиҳои хоси автоматизатсияи садоҳо (ҷараёни автоматизатсия нисбат ба дислалӣ вақти зиёдро талаб мекунад). Ҳангоми бе маврид анҷом ёфтани машғулиятҳои логопедӣ маҳоратҳои аз худ шуда бисёр вақт барбод мераванд [3, 125].

Дараҷаи намоёнии нуқсони дизартрӣ ба вазнинӣ ва хусусияти осеби системаи марказии асаб ва майнаи сар вобаста аст. Нишонаи асосии тавсифдиҳандаи кӯдакони дорои нуқсони вазнини ақл набудани нутқи муфассалии предиктӣ аст. Нутқи равон–натанҳо паи ҳамии фикрҳои ба якдигар вобаста, ки бо калимаҳои аниқ дар таркиби ҷумлаҳои дуруст тартиб додашуда ифода ёфтаанд. Нутқи равон то ҷое ҳамаи дастовардҳои кӯдакро вобаста ба омӯхтани забони модарӣ, азхудкунии ҷанбаи садоии он, захираи луғавӣ ва сохти грамматикиро дар худ фаро мегирад [2, 35].

Душвории зиёд ҳангоми кӯшиши синтезкунии унсурҳои асосӣ дар система ба вучуд меояд. Дар кӯдаконе, ки дизартрия доранд, дар заминаи норасоии ақл фаъолияти нутқ дар маҷмӯъ вайрон шудааст, онҳо наметавонанд, ки нутқро яқлухт нигоҳ дошта ва баробар тақсим кунанд, чиро барвақтар ва чиро дертар гуфтанро наметавонанд, яъне душвории онҳо ба ғайри имкон будани идоракунии унсурҳо бо мақсади аз онҳо тартиб додани нутқи яқлухту ягона оварда мерасонад.

Азизова Маҳина тасвири "Ҳосил ғундорӣ"-ро чунин шарҳ дод:

Тираном.

Кӯдакон катонка мекананд. Номӣ кӯдакон Лола, Меҳангез, Фархунда, Саид ва Дилова аст. Номҳои онҳо чуниранд. Кӯдакон катонка мекананд ва катонкаро дар сатил чамъоварӣ мекунанд, баъдан катонкаро ба таҳхона мебаранд, то ин, ки дар зимистон катонка хӯранд.

Олимов Умед тасвири "Дар боғ"-ро чуни шарҳ дод:

Ман аз тирезаро мебинам, ки себ овезон аст. Себро меғундоранд ба хона меоранд.

Рустамова Зарина тасвири "Боғи тираномӣ"-ро чуни шарҳ дод:

Кӯдакон баргхоро чамъоварӣ мекунанд. Кӯдакон саю гашт мекунанд. Замбурӯғ ёфтанд. Сайругашт мекунанд. Баргхоро мебинам, замбурӯғро ҳам мебинам.

Аз мисолҳои дар боло оварда шуда момебинем, ки талабаҳо хангоми тартиби додани мулоҳизаи раван ба кадом душвории зиёд дучор мешаванд. Онҳо паиҳам ва ба таври раван наметавонанд мушоҳидаю тасаввуроти худро тавре баён кунанд, ки ҳамаи ин дар якҷоягӣ мазмуни яклухту ягонро дарбар гирад. Талабаҳо лаҳзаҳои алоҳидаи чараёни таълимиро номбар мекунанд ва дар ҳикояи худ асосан исмҳо ва феълхоро истифода мебаранд. Дар ҳолати дуум аграмматизмҳо равшан намоёнанд. Дар ҳар як ҳолат примитивизми мулоҳизаҳо, фикрҳои маҳдуд; дар ҳолатҳои дуум ва сеум набудани вобастагӣҳои мантиқӣ мушоҳида мешаванд. Ҳамаи ин, тавре аз мисолҳои дар боло овардашуда дида мешавад, тасаввуроти яклухтро дар бораи рӯйдодҳои тираном дар табиат ва дар ҳаёти одамон ҳосил намекунад. Талабаҳо вобастагии сабабиҳо дар байни падидаҳои алоҳидаи табиат ва меҳнати одамон ошкор карда наметавонанд. Дар бораи ҳамон як ҳодиса талаба ду маротиба ва баъзан якҷанд маротиба сухан гуфта метавонанд. Ҷумлаҳои мантиқан ба ҳамдигар вобаста нестанд, онҳо ҳамту аз паси ҳамдигар мераванд.

Ҳамин тавр, унсурҳои муҳими қори баргараф намудани дизартрия дар кӯдакони дорои нуқсонҳои вазнини ақл ташаккули нутқи раван буда, он дар чамъият ба мутобиқшавии ҷимоеи онҳо мусоидат мекунанд.

Адабиёт:

1. Дети с ограниченными возможностями проблемы нарушенного развития и инновационные тенденции в обучении и воспитании. (Сост. Соколова Н.Д.), М., 2001.
2. Стельных О.Д. Игровые занятия с детьми в коррекционных группах. // Дефектология, 2005 – №1.
3. Асосҳои логопедия. Дастури таълимӣ-методӣ. Мачидова Б., Обидова М., Дадобоева М. / Душанбе, 2017.
4. Логопсихология. Дадобоева М. Дастури таълимӣ-методӣ Душанбе, 2018.

Калидвожаҳо: нуқсон, ақл, дизартрия, хонанда, нутқи раван, талаффуз, садо, гиперкинез.

Аннотация

ОСОБЕННОСТЬ И ЗНАКИ ДИЗАРТРИИ ТИЖЁЛОГО СТЕПЕНИ У УМСТВЕННО ОТСТАЛЫХ ДЕТЕЙ

В этой статье представлена информация о детях тяжёлой умственной отсталости с различными формами речевых нарушений. По мнению автора, наиболее частой формой патологии речи в таких случаях является дизартрия, и он отмечает, что такие читатели не могут выявить причинно-следственную связь между отдельными явлениями природы и человеческим трудом. Читатель может говорить об одном и том же событии дважды, а иногда и более одного раза. Предложения логически не связаны, они просто следуют друг за другом.

Ключевые слова: дефицит, деменция, дизартрия, чтение, беглая речь, произношение, звук, гиперкинез.

Annotation

SPECIALITY AND SEGUS OF DIZARTRIA IN-DEFECTED CHILDREN OF HARD STAGE

This article provides information about children with severe mental retardation and various forms of speech disorders. According to the author, the most common form of speech pathology in such cases is dysarthria, and he notes that such readers cannot identify a cause-and-effect relationship between certain natural phenomena and human labor. The reader can talk about the same event twice, and sometimes more than once. The sentences are not logically connected, they just follow one another.

Keywords: deficiency, dementia, dysarthria, reader, fluency, pronunciation, sound, hyperkinesis.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдурахимова Гулрухсор Алихоновна, магистранти соли дууми факултати психология ва таҳсилоти фароғии ДДОТ ба номи С.Айнӣ, ихтисоси логопедия. Тел: 985440149

Роҳбари илмӣ: Дадобоева М.

Сведения об авторе: Абдурахимова Гулрухсор Алихоновна, магистрантка второго курса факультета психологии и инклюзивного образования Таджикского Государственного Педагогического Университета им. С. Айнӣ по специальности логопед; Тел: 985440149

Научный руководитель: Дадобоева М.

About the author: Abdurahimova Gulrukhsor Alikhonovna, is a second-year master's student at the Faculty of Psychology and Comprehensive Education of S. Ayni Tajik State Pedagogical University, majoring in speech therapy. Tel: 985440149

Scientific adviser: Dadoboeva M.

АЛОҚАИ БАЙНИ ФАННӢ ҲАМЧУН ШАРОИТИ ТАШАККУЛИ ФАӢОЛИЯТИ МАӢРИФАТИИ ХОНАНДАГОН

Маълумотҳои илмию табиӣи хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо ёрии якчанд фанҳои таълимӣ, аз он ҷумла табиатшиносӣ, биология, физика, география, химия ва астрономия таъмин карда мешаванд. Азҳудкунии системаи донишҳои табиӣ аз бисёр ҷиҳат аз методҳои таълимии аз тарафи омӯзгор истифодашаванда ва инчунин аз усулҳои омӯзишии аз тарафи ҳуди хонандагон истифодашаванда, ки ба кушода додани мазмунӣ дониш, азҳудкунии онҳо, истифодабарӣ ва гузаштан ба ҳолати нави таълимӣ кӯмак мерасонанд, вобастагӣ дорад.

Бинобар ин лозим меояд, ки дар ҷараёни дарсҳои фанҳои табиӣ барои беҳтар аз худ намудани мавзӯҳо аз тарафи хонандагон омӯзгорон системаи методҳои аз нигоҳи дидактикӣ асоснок кардашударо, ки онҳо оҳиста-оҳиста мураккаб мегарданд, истифода намоянд. Азбаски дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ асосҳои илмӣ оид ба табиат таълим дода мешаванд, пас зарур аст, ки ин фанҳои таълимиро ба системаи ягонаи донишҳои илмию табиӣ, натавон аз рӯи методҳои омӯзиш, инчунин вобаста ба мазмун ва мавқеи ҷойгиршавиашон дар нақшаҳои таълимии мактабӣ мутобик намудан лозим аст. Азҳудкунии мазмунӣ фанҳои табиатшиносӣ мумкин аст, ки таъсири бештари мусбӣи ҳудро ба хонандагон дар ҳолате расонанд, ки агар ин вазифаро бо истифодабарии алоқаи байни фанҳо, ҳамчун шароити зарурии таълимию тарбиявӣ ва дидактикӣ ба амал барорем.

Алоқаи байни фаннӣ ин яқоя амал кардани байни мазмунӣ фанҳои алоҳидаи таълимӣ мебошад, ки бо ёрии бевоситаи он ягонагии дохилаи барномаи таълимӣ ва инчунин пайваستшавии пайдарпайии якчанд барномаҳои гуногун ба ягонагии комил, ба даст оварда мешавад [7].

Алоқаи байни фанҳо худ инъикоси ҳамон алоқамандии диалектикеро, ки воқеъ ба табиат таъсир мерасонанд ва аз тарафи илмҳои муосир дарк карда мешаванд, дар мазмунӣ фанҳои таълимӣ ифода менамояд ва бинобар ин алоқаи байни фанҳоро бояд ҳамчун эквиваленти алоқаи байни илмҳо дида баромад [6, 28].

Дар мавриди дарки илмӣи ҳамгироии илм ва донишҳои илмӣ бошад, М.Г. Чепиков қайд месозад, ки синтези донишҳо на ҳамчун омезиши донишҳои илмӣ дар маънои тоза сохтани ҳамагуна фарқиятҳои байни онҳо, балки ҳамчун «ҷамъ овардани онҳо ҳангоми нигоҳ доштани хусусиятҳои сифатӣ» фаҳмида мешавад [9, 302].

Дар муносибат ба раванди таълим алоқаи байни фанҳо ҳамчун шароитҳои дидактикӣ, ки ба баландшавии илмӣ ва дастрасии таълим, бештар тақвиятҳои фаъолияти маърифатии хонандагон, беҳтаргардии сифати донишҳои онҳо мусоидат менамоянд ва ба самаранок рушд ёфтани нуктаи назар ва ақидаҳои илмӣ-материалистии хонандагон имконият медиҳанд, баромад менамоянд.

Пас маълум мегардад, ки алоқаи байни фанҳо ин шароити ташаккули системаи дониш, маҳорат ва малакаҳо, ҷаҳонбинӣ ва фаъолнокии маърифатӣ мебошад. Онҳо вазифаи дидактикӣи пайдарҳам тасвиршавиро дар мазмунӣ фанҳои илмӣ-табиӣ ва боҳамалоқамандии объективиро, ки дар табиат амал менамояд, иҷро менамоянд. Бо ҳамин онҳо дар раванди таълим ба ҳалли се вазифаи асосии дидактикӣ мусоидат менамоянд:

- 1) ба баландшавии илмӣ ва пайдарпайии иттилооти таълимӣ;
- 2) ба ҳавасмандсозии шавқи маърифатӣ ва муносибати фаъол ба азҳудкунии дониш;
- 3) ба тарбияи эътиқоди илмӣ [5, 8].

Таҳлили адабиётҳои нишон медиҳад, ки мафҳуми «алоқаи байни фаннӣ» дар маънои васеъаш мафҳуми абстрактӣ мебошад, вале онро мумкин аст дар шакли нақшаҳои ҷамъбасти, тасвирҳо ва дигар нишондиҳандаҳои маводӣ, ки онҳоро ҳамчун модели алоқаи байни фаннӣ дида баромадан мумкин аст, мушаххас гардонид. Дар ҳакин ҷо як нуктаро бояд қайд намуд, ки солҳои охир ба ҷои мафҳуми алоқаи байнифаннӣ, ки дар сохтори курси химия ҷои намоёнро ишғол мекунад, мафҳуми ҳамгиро хеле васеъ истифода бурда мешавад. Ҳамгироии байнифаннӣ яке аз масъалаҳои, ки хонандагонро водор месозад, доири маводи пешниҳодшуда маълумотҳои зиёдеро ҷустуҷӯ намоянд, то ин ки як мафҳумро аз нуктаи назари экологӣ, физикӣ, биологӣ, химиявӣ, фалсафӣ ва дар алоқамандӣ бо як дигар маънидод карда тавонанд.

Алокаи байнифанниро метавон ҳангоми азхудкунии маводҳои назариявӣ (назария, қонунҳо, мафҳумҳо, далелҳо, методҳои илмӣ), ҳосил намудани малака ва маҳоратҳо (зеҳнӣ, умумитаълимӣ) ва шинос шудан бо проблемаҳои умумии ҳоҷагии халқ истифода бурд [2].

Методологияи ин назария дар аввалҳои асри гузашта қор қарда баромада шуда, таъкид мегардад, ки дар алоқамандӣ омӯхтани фанҳои бо ҳам наздик на танҳо ба баланд шудани сифати дониши хонандагон, балки ба васеъ шудани доираи тафаккури илмӣ, маҳорати амалӣ ва ташаккули ҷаҳонбинии материалистии онҳо низ мусоидат менамояд.

Солҳои охир ба истифодаи алокаи байни фанӣ шавқи илмӣ босуръат меафзояд. Садҳо мақолаҳо дар маҷалаҳои методӣ чоп шуда, даҳҳо рисолаҳои таҳқиқотӣ ҳимоя қарда шудаанд. Дар ин қорҳои пешниҳодшуда муаллифони ҳам дар пешниҳоди тафсири масъала дар маҷмӯъ ва ҳам қисматҳои он дар муносибатҳои муҳимтарин ба фикру ақидаҳои гуногун омадаанд.

Як қатор олимони соҳаи тадриси химия, ба монанди С. Г. Шаповаленко, Д. М. Кирюшкин, В. С. Полосин, Г. М. Чернобелская, Р. Г. Иванова, О. С. Габриелян, У. З. Зубайдов, С. Холназаров ва дигарон низ дар қорҳои методии худ ба роҳҳои истифоданамоии алокаи байни фанҳо дар таълими химия дахл намудаанд.

Маълум аст, ки илми химия ҷузъи ҷудонашавандаи илмҳои табиӣ буда, он илмест, ки ба амалия иртибот дошта, модаҳо ва табдилёбии онҳоро ба ҳамдигар меомӯзад. Вобаста ба ҳамин он дастовардҳои, ки дар ҳамгироии илмҳои гуногун ба даст оварда шуда буд, бояд ба хонандаи мактаб дастрас бошад. Курси химияи мактабӣ мазмуни асосҳои илми химияро дар шакли дидактикаи ба хонандагон дастрас фаро мегирад. Асосҳои илми химияро бошад, системаи донишҳои илмӣ оид ба объектҳои моро ихотақунанда, ки дар асоси ғояҳо, назарияҳо ва қонунҳои илми химия бунёд ёфтаанд, ташкил медиҳанд.

Мавҷуд будани ин системаи донишҳо барои иҷро намудани мақсадҳои умумии таълим ва амалӣ гардондани вазифаҳои асосии он заруранд. Мундариҷаи химиявии таълим яке аз категорияҳои умумии дидактикӣ буда, инъикоскунандаи дониш, тарзи фаъолият, таҷрибаи эҷодӣ, муносибат ба арзишҳо ва дастовардҳои зарурӣ (ба меҳнат, илм, таълим, мавод ва фарҳанг, табиат ва ҷамъият) мебошад. Аз ин бар меояд, ки мундариҷаи таълимии фан фарогири системаи донишҳои илмӣ, маҳорати фанӣ, алокаи дохилифанӣ ва байнифанӣ, инчунин олооти азхудкунӣ ва пешбаранда мебошад.

Таҳқиқотҳои раваншиносон нишон медиҳанд, ки алокаи байнифанӣ дар давраҳои аввали вориднамоии онҳо ба фаъолияти маърифатии хонандагон нақши вазъиятӣ ё ба ҳаракатоваранда дошта, омили ба шавқмандӣ водор намудан мегарданд. Масъалаҳои маърифатии байнифанниро ҳал намуда, хонанда фаъолнокии худро ё ба ҷустуҷӯи муносибатҳои номаълум, ки дар онҳо донишҳои маълуми фанӣ мавҷуданд ва ё ба ташаккули мафҳумҳои нав дар асоси алокаи байнифанӣ мушаххаси муайяншуда равона месозад. Донишҳои дар натиҷаи таҷрибаҳои пешинаи азхудкунии алоқамандии байнифанӣ гирифта, танзимкунандаи фаъолнокии маърифатии водоркунандаи шавқмандӣ мегарданд. Дар асоси алокаи байнифанӣ дарсҳои ҳамгирӣ сохта мешаванд, ки дар навбати худ фаъолнокии маърифатиро фаъол мегардонанд.

Қонуниятҳои раванди ҳамгирӣ ин қонуниятҳои ташаккули том ва бутуният аст. Ба ин пеш аз ҳама:

1. Системаи мантиқии маърифатии фанӣ таълимии химия.
2. Ягонагии ҳамаи моддаҳои табиӣ ва маводе, ки инсон ба вучуд овардааст, истифодаи онҳо дар техника, технология ва рӯзгор.
3. Вобастагии ҳамдигарии раванди ҳамгирӣ ва ҳамаи раванди таълим.
4. Алоқамандӣ ва ба ҳам вобастагии таркиб, сохт, шакл, ҳосияти моддаҳо ва истифодаи онҳо.
5. Дар ягонагӣ омӯзиши химия ва дигар фанҳо (биология, физика, экология ва ғайраҳо)-ро дохил қардан мумкин аст.

Таҳлили адабиётҳои илмӣ-методӣ исбот менамоянд, ки барои ба амал баровардани алокаи байни ин фанҳо дар курси химияи мактабӣ, чунин шартҳоро бояд ба ҳисоб гирифт:

- 1) муайян сохтани таърихи масъала;
- 2) номбар қардани методҳо ва формулаҳои, ки дар қисмҳои гуногуни химия истифода бурда мешаванд;
- 3) ташаккул додани баъзе мафҳумҳои асосие, дар ҳар ду фан (химия ва фанӣ бо он дар алоқамандии истифода шаванда) истифода мешаванд, то ки аз як мавқеъ ба ин гуна мафҳумҳо

баҳо додан имконпазир бошад.

Чи тавре ки қайд сохтем, имрӯз ба ҷои мафҳуми «алокаи байни фаннӣ» бештар дар дидактика мафҳуми «ҳамгирӣ» истифода бурда мешавад, ки маънои ҷамъ кардан, пайваст кардан ва ҳамроҳ кардани дошта, дар технологияҳои педагогӣ дар ҷанд маъно истифода карда мешавад. Ҳамгиро, паҳноии иттилоотии байнифаннӣ; дараҷаҳои ҳамгироии дохилифаннӣ, байнифаннӣ ва трансфаннӣ; шаклҳои ташкили раванди таълим дар асоси ҳамгироии маводи таълимӣ: бисёрқабата, печтобшакл, ба ҳамдигар воридшаванда ва тазоддор ин истилоҳот ва усулу методҳои нави таълимие мебошанд, ки дар ҷаҳони муосир васеъ истифода бурда мешаванд.

Омӯзиши ҳамгирӣ чунин намуди омӯзишест, ки дар он аз худ намудани маълумот, мустаҳкам намудан ва истифодабарии донишҳои гирифташуда, дар яқоягӣ бо дигар фанҳои омӯзиш дар ҷараёни ҳал намудани проблемаҳои омӯзиш ба даст оварда мешавад.

Маълум аст, ки предмети омӯзиши фанҳои табиӣ ҳосияҳои асосии материя ва дар ду шакл (модда ва майдон) зоҳиршавии онҳо мебошад. Мушоҳидаҳои таълими химия, математика, физика, биология ва ғайраҳо дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ исбот мекунад, ки дар байни фанҳои табиӣ ба таълими химия зич алоқа дошта, физика ва биология ҷойи асосиро ишғол мекунад, зеро аксари мафҳумҳои химиявӣ дар курси физика ва биологияи мактабӣ таълим дода мешаванд ва баракси ин ҳол як қатор мафҳумҳо ва масъалаҳои физикавӣ биологӣ бошанд дар дарсҳои химия бо ёрии истифодабарии методҳои химиявӣ ҳал карда мешаванд.

Аммо таҳлили сарчашмаҳои педагогиро методӣ исбот намуданд, ки асоси дидактикии таснифи алокаи байнифаннӣ меъёрҳои гуногун ташкил медиҳанд. Аз ҷама маълумаш меёри таърихӣ аст, ки алоқаҳои гуногуни гузашта ва ояндаи фанни омӯхташавандаи ҳамроҳи химияро муайян месозад. Аз рӯи меъри ахборотӣ бошад, он далелҳои мавҷуда ва алоқаҳои назаррасро муайян менамояд. Лекин хусусиятҳои ҳоси алоқамандии фанро бо дигар фанҳо: химия ва физика, химия ва таърих, химия ва биология, химия ва география, химия ва математика ва ғайраҳо аз мадди назар дур кардан ҳеҷ мумкин нест.

Таҳлили мундариҷаи химия вобаста ба алокаи байнифаннӣ нишон медиҳад, ки химия нисбат ба дигар фанҳо бо фанни физика алокаи ниҳоят зич дорад. Онҳо ба воситаи системаи мафҳумҳо дар бораи сохти модда ва ҳосияти онҳо, дар вақти омӯxtани моҳияти равандро, қонунҳое, ки барои химия ва физика умумианд (қонуни нигоҳдорӣ ва тақдирҳои энергия, қонуни даврии Д.И. Менделеев), дар вақти шинос шудан бо истилоҳот, бузургҳои физикӣ ва ғайраҳо бо якдигар дар алоқанд.

Алоқамандии бо физика имконият медиҳад, ки муносибатҳои микдории модда ва шаклҳои фазоии олами воқеӣ шарҳ дода шаванд. Дар курси физикаи мактабӣ бошад, асосҳои механика, электродинамика, механикаи квантӣ ва ғайра омӯзонда мешаванд, ки ҳар кадоми ин қисматҳо дар навбати худ ҳангоми омӯзиши мавзӯҳо ба фанни химия алокаи бевосита доранд. Робитаи байни химия ва физика дар ҳамбастагии ғоя ва методҳои омӯзиши ҳодиса ва равандро олами воқеӣ зоҳир мешавад. Ин алоқамандиро шартан ба се гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст.

1. Физика масъала мегузорад ва барои ҳалли химиявии он шароит муҳайё месозад. Дар навбати худ ҳалли проблемаҳои омӯзиши физикӣ бо усулҳои химиявӣ барои инкишофи илми химия низ шароит муҳайё мекунад.

2. Инкишофи назарияҳои химиявӣ, инчунин ғоя ва маводҳои химиявӣ барои таҳлили ҳодисаҳои физикӣ заруранд. Ин дар навбати худ, барои инкишофи назарияҳои гуногуни физикӣ замина мегузорад.

3. Инкишофи назарияҳои физикӣ, ки ба маводи химиявӣ эҳтиёҷ доранд, танҳо барои таҷриба ва инкишофи назарияҳои дигари физикӣ лозиманд.

Адабиёт:

1. Бандаев С.Г. ва дигарон. Барномаи таълим ва нақшаи тақвими аз фанни химия барои синфҳои 8-11. – Душанбе, 2018.
2. Зубайдов У., Холназаров С. Методикаи таълими химия. – Душанбе: Шарқи озод, 2016. – 323 с.
3. Кедров Б.М. Предмет и взаимосвязь естественных наук. – М., 1967.
4. Кузнецова Н.Е. и др. Методика преподавания химии: учебное пособие. – М.: Просвещение, 1984.
5. Кузурман В.А., Задорожный И.В. Методика преподавания химии: учеб.-метод. пособие. – Владимир: Изд-во ВлГУ, 2017. – 89 с.
6. Междисциплинарные связи естественно математических дисциплин. Пособие для учителей. Сб. статей. Под ред. В.Н. Федоровой. – М.: Просвещение, 1980.

7. Профессиональное образование. Словарь. Ключевые понятия, термины, актуальная лексика. – М.: НМЦ СПО. С.М. Вишнякова, 1999.
8. Пузанкова Е.Н., Бочкова Н.В. Современная педагогическая интеграция, её характеристики // Образование и общество. – 2009. - №1. – С. 9-13.
9. Чепиков М.Г. Интеграция науки. – М., 1975.
10. Чернобельская Г.М. Основы методики обучения химии. – М.: Просвещение, 1987. – 256 с.

Калидвожаҳо: *алоқаи байни фаннӣ, ҳамгиро, дарсҳои ҳамгирой, мазмуни фан, омӯзиш, табиӣ, мафҳум, назария, проблема, фаъолнокии маърифатӣ.*

Аннотация

МЕЖПРЕДМЕТНЫЙ СВЯЗЬ КАК УСЛОВИЕ ФОРМИРОВАНИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

В статье рассматривается проблема применение межпредметной связи на уроках химии, и ее роль на формирование познавательной деятельности учащихся, которое приобретает важное значения в связи с высокими темпами развития науки и техники. Подчеркивается, что содержание учебных материалов предложенных в программах естественнонаучных предметов способствуют, чтобы в процессе обучения химии был использован межпредметный связи. Такой способ поможет, чтобы процесс обучения химии был динамичным и систематизированным, занятие проходило в активном действии всех познавательных способностей и эмоциональных чувств обучаемых.

Ключевые слова: *межпредметный связь, интеграция, интегративные уроки, содержание предмета, обучение, естественный, понятие, теория, проблема, познавательная активность.*

Annotation

INTERSUBJECT CONNECTION AS A CONDITION FOR FORMING THE COGNITIVE ACTIVITY OF STUDENTS

The article discusses the problem of the use of interdisciplinary communication in chemistry lessons, and its role in the formation of the cognitive activity of students, which becomes important in connection with the high rates of development of science and technology. It is emphasized that the content of teaching materials offered in the programs of natural science subjects contributes to the use of interdisciplinary communication in the process of teaching chemistry. This method will help to ensure that the process of teaching chemistry is dynamic and systematized, the lesson takes place in the active action of all the cognitive abilities and emotional feelings of the students.

Keywords: *intersubject connection, integration, integrative lessons, subject content, training, natural, concept, theory, problem, cognitive activity.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Бекмуродов Юнусҷон Эргашович, магистранти соли якуми факултети химияи ДДОТ ба номи Садриддин Айни. Тел.: +992905555734

Рохбари илмӣ: Алимов С. Ш.

Сведение об авторе: Бекмуродов Юнусджон Эргаович, магистрант второго курса факультета химии ТГПУ имени Садриддина Айни. Тел.: +992905555734

About the student: Bekmurodov Ynusjon Ergashovch, magistr of the second course of the specialty chemistry TSPU named after Sadriddin Aibi. Tel.: +992905555734

РАВИШИ ТАДРИС

*Саломов Бахтиёр Абдурахмонов,
магистранти соли якуми факултети забони англисӣ*

АҲАМИЯТИ ИСТИФОДАИ УСУЛИ БОЗӢ ДАР ДАРСҲОИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Бисёр китобҳо ва тавсияҳои методии нависандагони ботаҷриба тасдиқ мекунанд, ки бозиҳо на танҳо вақтро пурра мекунанд, балки аҳамияти бузурги тарбиявӣ низ доранд. В. Р. Личунин меҳисобад, ки ҳисми зиёди бозиҳои забонӣ хонандагонро водор месозанд, ки бар ивази он ки дар бораи шакли дурусти он андеша кунанд, забонро истифода баранд. Ў боз чунин гуфтааст, ки бозиҳо бояд дар барномаҳои омезиши забонҳои хориҷӣ нақши марказиро ишғол намоянд [1, 76].

Ақидаи монанд аз тарафи Ричард Амато баён карда шуд, ки ба шавқовар будани бозиҳо бовар дорад, аммо мегад, ки ин бар зидди арзишҳои педагогии онҳо аст, махсусан дар омӯзиши забонҳои хориҷӣ. Бартариятҳои зиёди истифодаи бозиҳо вухуд дорад. «Бозиҳо метавонанд нооромиро бартараф созанд, ки қабули дарккуниро метезонанд» [2, 137]. Онҳо хеле шавқовар ва ҳавасмандкунанда мебошанд ва метавонанд ба донишҷӯёни шармгин имкониятҳои зиёдеро фароҳам созанд, то ки фикр ва ҳиссиёти худро баён кунанд. Ба ғайр аз ин ба хонандагон имконият медиҳад, ки дар омӯзиши забони хориҷӣ таҷрибаи нав пайдо намоянд, ки на ҳама вақт дар вақти дарси хусусӣ ҳосил намудан мумкин аст. Ба ғайр аз ин, аз рӯи гуфтаҳои Ричард Амато «бозиҳо бояд ба дарсҳои оддии мактабӣ илова намуд, ки барои қорӣ намудани ғояҳои нав истифода бурда шаванд».

Дар вазъияти ором ва осуда, ки ба воситаи бозӣ ташкил карда мешавад, донишҷӯён маводро зудтар ва хубтар ба хотир мегиранд. Ақидаи дигар аз ҷониби Здибевская ба миён меояд, ки ӯ чунин меҳисобад, ки бозиҳо метавонанд усули хуби истифодаи забон бошанд ва онҳо дар худ намунаи онро нишон медиҳанд, ки хонандагон дар зиндагии ҳақиқӣ забонро истифода хоҳанд бурд. Бозиҳо бачаҳоро рӯҳбаланд мекунанд, фараҳ мебахшанд ва шароити худро озод ҳис карданро дар вақти дарс фароҳам меоранд.

Бозиҳо сабабгори шавқманди, хурсандӣ ва омӯзиш мебошанд. Агар барои яке аз ин сабабҳо истифода бурда нашаванд, онҳо метавон барои кӯмак ба донишҷӯён барои дарёфтани зебогии забони хориҷӣ истифода шаванд.

Омӯзгорон дар интиҳоби бозӣ бояд хело эҳтиёткор бошанд, агар хоҳанд ки он дар рафти омӯзиш ғайрибаҳш бошанд. Агар хоҳед, ки бозӣ натиҷаи дилхоҳ орад, он бояд ба сатҳи дониши донишҷӯён ба синну сол ё ба маводе, ки бояд дохил карда шавад ё пеш бурда шавад мувофиқат кунад. Новобаста аз синну сол, на ҳамаи бозиҳо ба донишҷӯён мувофиқат мекунанд. Гурӯҳҳои гуногуни синну солӣ, мавзӯҳо, маводҳо ва речаҳои гуногуни бозиро талаб мекунанд. Масалан, кӯдакон аз он бозӣҳое самараро зиёд мегиранд, ки онҳо ҳаракат кардан, имою ишора, мусобиқаҳои байни гурӯҳӣ ва ба монанди инҳоро талаб мекунанд.

Ба ғайр аз ин, сохтори бозӣҳое ки таҷриба ва мустаҳкамкунии нугтаи назари муайяни грамматикиро талаб мекунанд, бояд ба қобилияти донишҷӯён мувофиқат кунанд. Бозиҳо мушқил мешаванд, агар масъала ё мавзӯ мувофиқ набошанд ё ба таҷрибаи донишҷӯён номувофиқ бошанд.

Омили дигаре ки ба интиҳоби бозӣ таъсир мерасонад, ин муҳлат ва вақт ба ҳисоб меравад, ки барои анҷоми бозӣ зарур мебошад. Дар бисёре аз бозиҳо маҳдудияти вақт дида мешавад, аммо омӯзгор метавонад ба сатҳи дониши донишҷӯён ба шумораи иштирокчиён ва ё донишҷӯёни коидаҳои бозӣ нигариста, вақти кам ё зиёдро интиҳоб намояд. Бозиҳо бештар ба сифати машқҳои кӯтоҳи дамгирӣ ё дар вақти боқимондаи дарс гузаронида мешаванд. Чи тавре ки Ли кайд менамояд «бозӣ набояд танҳо барои пур кардани вақти боқимондаи дарс, ки омӯзгору хонандагон чизи бехтареро барои пур кардани он надоранд, истифода баранд». Бозиҳо бояд дар маркази омӯзиши забони хориҷӣ бошанд [3, 23].

Риксон пешниҳод мекунад, ки бозиҳо дар ҳамаи қисмҳои дарс гузаронидан мумкин аст, дар шароите ки онҳо ба мавзӯ мувофиқ ва бодикқат интиҳоб шуда бошанд. Дар марҳилаҳои гуногуни дарс мақсади муаллим, ки ба бозӣ алоқаманд аст, метавонад дигар шавад [8, 123].

Бозиҳо ҳамчун як усули хубе барои такрор кардани машқҳо, барои ба хотир овардани маводҳо дар фазои форами озод ба донишҷӯён кӯмак мекунанд. Ҳамаи муаллифоне, ки дар ин мақола ёдрас шудаанд, розӣ ҳастанд, ки ҳатто агар натиҷаи бозиҳо танҳо ғавғову мағал ва шод

кардани донишчӯён буд, онҳо боз диққати махсусро ба машғулиятҳое, ки дар синф дар вақти ҳавасмандкунии хонандагон ва баланд бардоштани нутқи муоширати онҳо доданд.

Бозиҳо ба донишчӯён фазои озод ва шавқовари омезишро пешкаш менамоянд. Баъди омезиш ва таҷрибаи калимаҳои нав донишчӯён имконият доранд, ки забонро озодона истифода баранд. Дар вақти ташкил намудани бозиҳо диққати хонандагон ба ахборҳо ҷалб мешавад, на ин ки ба забон. Ҳангоми истифодаи бозиҳо, ба ҷойи он, ки ба дурустии сохти забон аҳамият диҳанд, аксари хонандагон ҳамаи имкониятҳоро истифода мебаранд, то ин ки ҷолиб бароянд. Ин раванд тарсу ҳаросро аз баҳои манфӣ аз муҳокимаи омма, ки яке аз ҷиҳатҳои асосии муқобилияти забонomezӣ мебошад, паст мекунад. Дар раванди истифодаи усули бозӣ хавф паст мешавад ва сухани рӯякӣ ҳосил карда мешавад. ҳамин тавр, алокаи салоҳиятдор расонида мешавад.

Бозиҳо инчунин воситаи ҳавасмандкунӣ мебошанд. Бозиҳо ҳамчун муаррифгари рақобат дар иқтидори эҳодии забон ба ҳисоб мераванд. Истифодаи усули бозӣ шавқмандии махсусро дар истифодаи мақсадноки забон таъмин мекунад (Прасад 2003). Аз дигар тараф, бозиҳо заминаи маънидорро барои истифодаи забон муҳайё месозанд. Фазои рақобатнок ба хонандагон имкон медиҳад, ки дар раванди омезиш дуруст ва мунтазам фикр намоянд. Таҳқиқоти амалӣ ки аз ҷониби Хуен ва Нга гузаронида шуд, донишчӯён қайд карданд, ки ба онҳо фазои оромӣ, рақобатпазир ва ҳавасмандкунандаеро ки тавассути бозиҳо ба синфашон оварда буданд, писанд омад. Дар таъсирбахш будани бозиҳо омезгорони Хуен ва Нга хабар доданд, ки таҳрибаи амалӣ нишон дод, ки донишчӯёни онҳо тезтар меомезанд ва маводҳои омехташударо дар фазои мувофиқ ва озод хубтар аз худ мекунанд [5, 23].

Ҳамин тарик, баъд аз мавриди таҳлил ва таҳқиқи амиқ қарор додани нуктаи назари муҳаққиқони зиёди ватанию хориҷӣ, мо ба хулосае омадем, ки бартарияти истифодаи бозихоро дар раванди омезиши забони англисӣ ба қисмҳои зерин тақсим намоём:

1. Бозиҳо диққати шогирдонро мутамарказ мегардонанд;
2. Бозиҳо малакаҳои муоширатиро баланд мебардоранд;
3. Бозиҳо барои истифодаи забон матни маънидор эҳод менамоянд;
4. Бозиҳо барои зиёд намудани усулҳои омезишӣ мусоидат менамоянд;
5. Бозиҳо нооромиро дар омезиши забон кам менамоянд;
6. Бозиҳо малакаҳои гуногуни омезишро муттаҳид менамоянд;
7. Бозиҳо барои истифодаи эҳодкорона ва мустақилонаи забон мусоидат мекунанд;
8. Бозиҳо барои ба вучуд овардани фазои рақобатпазирӣ омезиш кӯмак мекунанд;
9. Бозиҳо барои иштироки донишчӯён ба дарс мусоидат менамоянд.

Адабиёт:

1. Каушинская В.Л. и др. Грамматика английского языка. Морфология. Синтаксис. Пособие для студентов педагогических институтов и университетов. Москва, 2000. – 320 с. (На английском языке).
2. Качалова Е.Е. Израилевич практическая грамматика английского языка. С упражнениями и ключами (2 тома). Киев, «Методика». 1995, – 1 т. – с. 364.
3. Lee Su Kim. Creative Games for the Language. Class Forum Vol. 33 No 1, January - March 1995.
4. Lee W. R. 1979. Language teaching games and contests. Oxford: Oxford University Press.
5. Nguyen Thi Thanh Huyen, Khuat Thi Thu Nga. Learning Vocabulary Through Games. 'Asian EFL Journal' - December 2003.
6. Rinvolucris Mario. Grammar Games: cognitive, affective and drama activities for EFL students. Cambridge, 1989.
7. Rinvolucris Mario and Paul Davis. 1992. More grammar games. Cambridge University Press.
8. Rixon, S. 1981. How to use games in language teaching. London: Macmillan Publishers Ltd.

Калидвожаҳо: *усул, бозӣ, аҳамият, омӯзиш, истифодабарӣ, таҳлил, рушди шавқу рағбат, эҳодкорӣ, муттаҳидсозӣ, ҳал.*

Аннотация

ВАЖНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МЕТОДА ИГРЫ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Статья посвящена определению роли метода игры и значения её использования на уроках английского языка. Автор статьи, анализируя мнения многих учёных, подчёркивает важность использования данного метода в развитии интереса студентов к изучению английского языка.

Ключевые слова: *метод, игра, важность, изучение, употребление, анализ, развитие интереса, креативность, объединение, решение.*

Annotation

THE IMPORTANCE OF USING GAMES IN TEACHING ENGLISH LANGUAGE

The article deals with the definition of the role of the method of game and the importance of its using in teaching English language. The author of the article, analyzing the points of view of plenty of scientists, emphasizes the importance of using of this method in developing interest of the students in learning English.

Keywords: *method, game, importance, learning, using, analyses, developing interest, creativity, unity, solution.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Саломов Бахтиёр Абдурахмонович, магистранти соли якуми факултети забони англисии ДДОТ ба номи Садриддин Айни.

Рохбари илмӣ: Эмомов И. Б.

Сведения об авторе: Саломов Бахтиёр Абдурахмонович, магистрант первого курса факультета английского языка ТГПУ имени Садриддина Айни.

Научный руководитель: Эмомов И. Б.

About the author: Salomov Bakhtiyor Abdurahmonovich, first year magister of the English Department of Tajik State Pedagogical University named after S. Aini.

ТАРЗУ УСУЛИ ГУЗАРОНИДАНИ МАШҒУЛИЯТҲОИ ФАКУЛТАТИВӢ АЗ ФАНИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Курси факултативӣ ба машғулиятҳои ҳатмии забони англисӣ дар мактаб аз нигоҳи мақсаду вазифаҳо ва мундариҷа таркибан пайваस्त буда, онро бою ғанӣ мегардонад. "Курсҳои факултативӣ, ҳамчун шакли омӯзиши амиқи яке аз фанҳои таълимӣ аз рӯи интихоби хонандагон, воситаи рушди шавқу ҳаваси маърифатии шогирдон, қобилият ва воситаи муайян кардани майлҳои касбии онҳо мебошад. Истилоҳи «факултатив» (аз фр. facultative ва лот. facultas – имконият) маънои имконпазир, ғайриҳатмӣ ва интихобиро дорад. Хонандагон имконияти иштирок карданро дар машғулиятҳои факултативӣ оид ба фанне, ки интихоб карданашон ихтиёрист, пайдо мекунад. Машғулиятҳои факултативӣ ба хонандагон имконият медиҳанд, ки ба устувории шавқу рағбати худ нисбати ягон фан ё соҳаи илм эътимод ҳосил кунанд, имкониятҳои хешро дар амал санҷанд ва интиқодӣ арзёбӣ кунанд" [1, 245].

Барои хуб аз бар кардани забони англисӣ дар мактаб танҳо *машғулиятҳои асосӣ*, яъне дарсҳо кофӣ нестанд, боз *курсҳои иловагӣ* лозиманд. Дар чунин ҳолатҳо манфиати курси факултативии забони англисӣ хеле калон аст, зеро машғулиятҳои факултативӣ шакли аз ҳама оммавии барои ҳамаи мактаббачагон дастрас маҳсуб меёбанд. Дар навбати худ, машғулиятҳои факултативӣ дар муқоиса бо машғулиятҳои асосии забони англисӣ чунин афзалият доранд, ки дониш, маҳорат ва малакаҳои ҳангоми омӯзиши забон ҳосилкардаи мактаббачагонро *амиқу васеъ* мегардонанд. Дар партави талаботи принципи инсонгароии таҳсилот машғулиятҳои факултативӣ барои ошкор намудани *нерӯҳои дохилии (ботинии)* хонандагон, фароҳам овардани шароитҳои амалигардонӣ ва рушди онҳо мусоидат мекунад. Курсҳои факултативӣ имконият медиҳанд, ки муносибати инфиродӣ ба ҳар як мактаббача бо назардошти қобилиятҳои ӯ нисбатан муваффақона истифода шавад, шавқу рағбатҳои маърифатӣ ва ҳаётии хонандагон боз ҳам пурратар қонеъ гардонда шавад.

Курси факултативии забони хориҷӣ қисми муҳими таркибии системаи таълими ин фан дар мактаби таҳсилоти умумӣ буда, бо курси асосӣ вобастагии қавӣ дорад. Омӯзиши забони хориҷӣ аз ҷониби мактаббачагон дар курсҳои ҳатмӣ (яъне дарсҳо) ва факултативӣ барои онҳо имконияти беҳтар аз худ кардани забон, хондану сухан гуфтан ва барои муаллим ҳар чи пурратар амалӣ намудани мақсадҳои амалӣ, тарбиявӣ, маърифатӣ ва инкишофдиҳиро дар таълими забон таъмин менамояд.

Бо мақсади амиқтар ва васеътаршавии донишҳо, беҳсозии омодагии меҳнатӣ ва политехникӣ, қонеъгардонии шавқу ҳавасҳои маърифатӣ ва инкишофи қобилиятҳои омӯзандагон дар мактабҳо машғулиятҳои факултативӣ ба роҳ монда шудаанд.

Мундариҷаи факултативҳо омӯзиши чуқури фанҳои таълимӣ дар асоси курсҳои мактабии ҳатмӣ пешбинӣ менамояд. Факултатив ин зинаи пайвасткунандаи байни дарсҳо ва машғулиятҳои берун аз синфӣ мебошад. Факултативҳо ин зинаи гузариш ба аз худкунии илмҳо буда, омӯзандагонро бо усулҳои илмӣ тадқиқот ошно мегардонад, хизмат менамояд.

Барои хуб аз бар кардани забони англисӣ дар мактаб танҳо *машғулиятҳои асосӣ*, яъне дарсҳо кофӣ нестанд, боз *курсҳои иловагӣ* лозиманд. Дар чунин ҳолатҳо манфиати курси факултативии забони англисӣ хеле калон аст, зеро машғулиятҳои факултативӣ шакли аз ҳама оммавии барои ҳамаи мактаббачагон дастрас маҳсуб меёбанд. Дар навбати худ, машғулиятҳои факултативӣ дар муқоиса бо машғулиятҳои асосии забони англисӣ чунин афзалият доранд, ки дониш, маҳорат ва малакаҳои ҳангоми омӯзиши забон ҳосилкардаи мактаббачагонро *амиқу васеъ* мегардонанд. Дар партави талаботи принципи инсонгароии таҳсилот машғулиятҳои факултативӣ барои ошкор намудани *нерӯҳои дохилии (ботинии)* хонандагон, фароҳам овардани шароитҳои амалигардонӣ ва рушди онҳо мусоидат мекунад. Курсҳои факултативӣ имконият медиҳанд, ки муносибати инфиродӣ ба ҳар як мактаббача бо назардошти қобилиятҳои ӯ нисбатан муваффақона истифода шавад, шавқу рағбатҳои маърифатӣ ва ҳаётии хонандагон боз ҳам пурратар қонеъ гардонда шавад.

Курси факултативии забони хориҷӣ қисми муҳими таркибии системаи таълими ин фан дар мактаби таҳсилоти умумӣ буда, бо курси асосӣ вобастагии қавӣ дорад. Омӯзиши забони хориҷӣ аз ҷониби мактаббачагон дар курсҳои ҳатмӣ (яъне дарсҳо) ва факултативӣ барои онҳо имконияти беҳтар аз худ кардани забон, хондану сухан гуфтан ва барои муаллим ҳар чи пурратар амалӣ намудани мақсадҳои амалӣ, тарбиявӣ, маърифатӣ ва инкишофдиҳиро дар

таълими забон таъмин менамояд. Курси факултативиро ҳамчун яке аз усулҳои касбинтихобкунии амалӣ арзёбӣ кардан мумкин аст, ки вай имконияти бевосита ба фанни «Забони хориҷӣ» «ғӯтавор» шуданро фароҳам меорад.

Азбаски курси факултативӣ *ихтиёрӣ* аст, хонандагон имконият пайдо мекунамд, ки дар машғулиятҳои факултативӣ вобаста ба имконият ва хоҳишу рағбати худ иштирок кунанд. Савол ба миён меояд, ки машғулиятҳои факултативиро дар кадом ҳолат ташкил кардан мумкин аст.

Пеш аз ҳама ҳаминро бояд донист, ки шартҳои асосии ташкили курси факултативӣ дар мактаб ба *сифати баланди таълими забони хориҷӣ* вобаста аст. Дар чунин ҳолат омӯзиши забон *этибори нуфуз* пайдо мекунад ва хоҳишмандони ба таври илова омӯхтану такмил додани забони хориҷӣ ба осонӣ чамъ меоянд. Ҳамин тариқ, ба гурӯҳ хонандагоне шомил мегарданд, ки ҳавасдоранд забонро чун воситаи муошират ва барои мутолиаи адабиёт ёд гиранд. Бархе аз хонандагон меҳонад касби ояндаи худро бо забони хориҷӣ пайванданд. Дигарон, ҳавасманди доништану саройидани сурудҳо ба забони хориҷӣ ё муошират кардан бо ҳамсолони хориҷи кишвар мебошанд.

Чунин ҳайати хонандагон, ки бо хоҳиши зиёду вазҳи баланди омӯзиш чамъ меоянд нисбат ба мундариҷа, методика ва ташкили машғулиятҳои факултативӣ *талаботи баланд* мегузоранд. Чунин ҳайати синф эҳтиёҷманди муаллимест, ки *дониши намунавии тахассусӣ ва салоҳияти баланди касбӣ ва коммуникативӣ* дошта бошад, то ки талаботи шогирдонро қонеъ карда тавонад ва донишу маҳоратҳои забон омӯзиши онҳоро сайқал дода тавонад. Дар натиҷа дар машғулиятҳои факултативӣ муҳити боварии ҳар ду ҷониб ва эҳтироми байни муаллиму хонандагон ба вуҷуд меояд, ки омӯзишро натиҷабахш ба роҳ меонад.

Ниҳоят гузаронидани машғулиятҳои факултативӣ таъминоти шароитҳои моддӣ-техникӣ, мавҷудияти кабинетҳои лингафонӣ ва захираҳои дидактикӣ – методиро, ки барои фароҳам овардани муҳити мусоиди забон заруранд дар назар дорад.

Дар ташкил ва усули гузаронидани машғулиятҳои факултативӣ чун қоида, гурӯҳҳо аз омӯзандагони як синф ва ё синфҳои параллелӣ чамъ карда мешаванд. Инчунин он сифатҳои омӯзанда ба назар гирифта мешаванд, ки метавонанд дар раванди омӯзиши курси факултативии мазкур – қобилият, эҳтиёҷот, маҳорат ва малақаҳои таҷрибавӣ инкишоф меёбанд.

Барномаи курсҳои факултативиро Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия месозад, ё ин ки курсҳои муаллифӣ факултативӣ ташкил карда мешаванд. Ба мактабҳо барои мувофиқ гардондан бо мақомотҳои халқии маориф ба ихтиёри онҳо дода мешавад, тағйирот ба барнома бо ҳисоби қисмати минтақавӣ ва шароитҳои маҳаллӣ, базаи моддии мактаб ворид карда мешавад. Омӯзандагон ҳудудан метавонанд чи гуна масъалаҳо дар ҳаду ҳудуди барномаи намунавӣ онҳо машғул мешаванд. Дар курсҳои факултативӣ на камтар аз 35 соат дар як сол дода мешавад. Машғулиятҳо, як соат дар ҳафта ва дар тӯли соли хониш ё ду соат дар муддати нимсола, то ё баъди дарсҳо гузаронидан мумкин аст.

Ҳалли вазифаи курсҳои факултативӣ гуногуншакли ва усулҳои таълимиро талаб намуда, ба омодагии мактаббачагон ба фаъолияти таълимии мустақилона мусоидат менамояд. Зарурият ба назорати ҷорӣ азхудкунии донишҳои шунавандаи факултатив набуда, чунки онҳо машғулиятро ихтиёро на интихоб карда, ба омӯзиш бошӯруна муносибат менамоянд.

Барои он ки пайваста дастгирӣ кардан ва баланд бардоштани майлу рағбати шунавандагон ба факултатив, қобилияти онҳоро тараққӣ додан, ташаккул даровардани маҳорат ва малақаҳои ихтироъкори, фаъолияти эҷодӣ, ба мактаббачагон имкониятҳои васеи машғул шудан бо намудҳои гуногуни фаъолияти илмӣ тадқиқотӣ – сохтӣ, тамсилӣ, ҳалли вазифаҳои амалӣ, гузаронидани озмоишҳо ва таҷрибаҳо, кофтукови назариявӣ пешниҳод карда мешаванд. Фаъолияти тадқиқотӣ воситаи ташаккулёбии роҳҳои мустақилонаи кор, раванди таълимиро ба дарки илмӣ муносибан наздик сохта, аз худ кунӣ усулҳои илм ва таҷрибаи фаъолияти эҷодӣ, сарфаҳмравии чуқур ва дар хотирдории донишҳо мебошад. Омӯзандагон факултативҳо мувофиқи шавқу ҳаваси худ интихоб менамоянд, аз ҳамаи лиҳоз, фаъолияти онҳо дар машғулиятҳо бо фаъолнокии баланд тавсиф дода мешавад [5, 154].

Дар раванди гузаронидани факултативҳо аз забони англисӣ мувофиқи мақсад даъват намудан ба машғулият олимон, забоншиносон ва филологҳо барои шиносонидани омӯзандагон бо чунин мавзӯҳо ба монанди “Забонҳои миллии сайёраи мо”, “Забонҳои ҳиндуаврупоӣ”, “Забонҳои мурда ва нақши онҳо дар маданияти инсонӣ”, “Этимологияи забони хориҷӣ”, “Истилоҳҳои нав дар забонҳои хориҷии муосир”, “Шарҳи луғати бештар истеъмолшаванда дар кор бо компютер”, “Инъикоси таърихи халқ дар забони миллии он” дар назар дошта мешавад.

[3, 67].

Вазифаи асосии факултативҳои амалӣ – ташаккулёбии маҳорат ва малакаҳои ҳислати тадқиқоти дошта дар раванди ҳалли вазифаҳои техникӣ бо мақсади чуқурии донишҳо ба шумор меравад. Иштирокчиёни факултатив қорҳои санчишӣ ва амалиро иҷро менамоянд, намудҳори гуногуни вазифаҳоро ҳал мекунанд. Сохтори намунавии машғулият чунин аст: гузориши вазифа, асосноккунии муҳимияти онҳо ва аҳамияти амалӣ (ҳангоми зарурият дастурамал оиди техникаи беҳатарӣ, ва ҳангоми гузаронидани машғулиятҳои амалӣ дар маҳал, экскурсия, пиёдагардиҳои сайёҳӣ омӯзандагонро ҷудо карда ба ҳалли масъалаҳои ташкилӣ ҷавобгӯӣ мебошад) – ҳалли вазифаҳо ва мушаххасгардони натиҷаҳои қор (маънидоди омӯзгор ба тарзи ҳалли вазифаи шакли мазкур, зеро роҳбарии омӯзгор омӯзандагон вазифаҳоро ҳаллу фасл менамоянд, дастури шифоҳӣ ё ҳаттӣ ва иҷроиши вазифаҳо – гурӯҳӣ ё фардӣ, бо ёрии омӯзгор ё мустақилона) – муҳокимаи натиҷаҳо ва ҷамъбасти намудани машғулиятҳо (таҳлил ва ислоҳкунии иштибоҳҳои роҳ додашуда, иловакунии, аниқкунии ва ҷамъбасти натиҷаҳои ба даст овардашуда, ҷустуҷӯи тарзҳои бештар оқилонаи ҳалли тафсирҳо, тамсилаҳо, ҳимояи ҳисобот).

Инкишофи эҷодиёт ва мустақили мактаббачагон вазифаҳо бо маълумотҳои алтернативӣ, вазифаҳо бо маълумотҳои пинҳонӣ ва вазифаҳои сифатнок мусоидат менамояд. Ҳал намудани вазифаҳои маҷмӯӣ, ки мундариҷаи онҳо мафҳумҳо аз мавзӯҳои гуногун, ба ошкор кардани сохти робитаи мутақобила байни омили асосии раванд ва зухурот ёрӣ расонда, ба ташаккулёбии дар омӯзандагон маҳорат ва малакаҳо, ки кӯчонидани донишҳо дар ҳолатҳои ғайриоддӣ мусоидат менамояд [4, 90].

Шавқу ҳаваси қалонро мактаббачагон ба амалияҳои факултативӣ аз тамсиларониҳо, ки мақсади он – инкишофи қобилиятҳо, ташаккулёбии маҳоратҳои конструктивӣ – техникӣ, ки барои касбҳои техникӣ заруранд, намоён мекунанд.

Машғулияти амалӣ аз рӯи тарҳсозӣ инчунин баъди омӯзиши курси назариявӣ гузаронда мешавад. Дар ин машғулиятҳо натиҷаҳои мусбӣ ба роҳи фардии омӯзанда медиҳад. Моҳияти он аз он иборат аст, ки ҳамаи омӯзандагон қорҳои тадқиқотӣ ва мисолдорро иҷро менамоянд, тамсилаҳои амалкунандаро бо мушкilotи ягона тартиб медиҳанд. Якеҳо вазифаро ба пуррагӣ мустақилона иҷро менамоянд. Ба дигарҳо бошад омӯзгор нақша ҳал намуданро медиҳад. Агар ки зуд ва мантиқан мактаббачагони фикркунанда иштибоҳ намоёнд, наметавонанд, ки мустақилона онро ислоҳ намоёнд, ба онҳо зарур аст, ки роҳҳои тафтиш, худназорати пешниҳод намоёнд. Баъзеи омӯзандагонро зарур аст, ки пешакӣ дастур дод [2, 235].

Дар машғулиятҳои амалии факултативӣ аз забони англисӣ мувофиқи мақсад омӯхтани мавзӯҳои гуфтугӯӣ бештар дар дараҷаи баланди душворӣ бо дохил кардани далели муҳим, ки омӯзандагон метавонанд сарчашмаи иловагӣ: луғатҳо, маълумотномаҳо, адабиётҳои бадеӣ ва илмӣ – маъмулӣ, дар рӯзномаҳо ва маҷаллаҳо, дар Интернет дохил карда мешаванд. Барои инкишофи ҳавасмандгардони омӯзгорон ба кӯдакон машғулиятҳои расмӣ ва вазифаҳои забоншиносӣ, ки аз ҳадду ҳудуди барномаи муқаррарии таълимӣ мебароянд, пешниҳод мекунанд. Шакли шавқовари машғулияти амалӣ “машқунӣ” барои имтиҳони дохилшавӣ ба муассисаҳои таълимии олии касбӣ аз забони англисӣ, ки дар онҳо омӯзандагон бояд дар қорҷӯбаи вақти маҳдуд, вазифаҳои ҳосил доштани қорҳои иҷро намоёнд: мутолиа ва нақли матн, тарҷумаи як қорҷаи он, тарҷумаи 10-12 ҷумлаи тоҷикӣ ба англисӣ, баён намудани мавзӯи лексикӣ “тоҷикҳо”, иҷро кардани санчишҳои тестӣ ва ғ.

Ҳамзамон имрӯз машғулиятҳои факултативӣ яке аз шаклҳои гирои инъикоси нисбатан қурраи дастовардҳои ҳозираи илму техника, фарҳанг ва ба ҳисобгирии хусусиятҳои маҳал дар таҳсилоти мактаб маҳсуб шуда, имконият медиҳанд, ки мундариҷаи таҳсилот бо ғани гардонида шавад.

Илова бар ин мақоми нави забони хориҷӣ дар ҷомеа, махсусан забони англисӣ, муносибати ҳонандагон ва волидайн ба ин забон имкониятҳои қурсҳои факултативӣ интихобӣ (elective) ва дигар қурсҳои берунамактабиро васеъ гардонидаанд ва дар ин замина тавсияҳо ба миён омаданд, ки машғулиятҳои факултативӣ ҳанӯз аз *синфҳои ибтидоӣ* шурӯъ карда шаванд.

Адабиёт:

1. Алиев С.Н. Методикаи умумии таълими забонҳои хориҷӣ. Китоби дарсӣ барои мактабҳои олий. Душанбе, 2018. – 350 с.
2. Сатская П.Н. Ҷамшедов П. Забони англисӣ. Китоби дарсӣ барои синфи 5-уми мактаби миёна. Душанбе, 2004. – 160 с.
3. Сатская П.Н. Ҷамшедов П. Забони англисӣ. Китоби дарсӣ барои синфи 6-уми мактаби миёна. Душанбе, 2005. – 190 с.
4. Сатская П.Н. Ҷамшедов П. Забони англисӣ. Китоби дарсӣ барои синфи 7-уми мактаби миёна. Душанбе, 2008. – 221 с.
5. Ҷамшедов П., Сатская П. Барномаи таълими забони англисӣ. Душанбе: Сарпараст, 2003. – 130 с.

Аннотация

СПОСОБ ПРОВЕДЕНИЯ ДОПОЛНИТЕЛЬНЫХ ЗАНЯТИЙ С АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Статья написана на тему, способ проведения факультативных занятий на английском языке, и важность учебного курса для факультативных занятий на английском языке, для целей, задач, и содержание состава укрепляет его. "Факультативные курсы как точная форма обучения по выбору учащихся являются инструментом развития их познавательного интереса студентов, способностей и средством определения их профессиональных взглядов.

Ключевые слова: *формирование способностей, факультативов, занятия, развитие способностей, знаний, умений.*

Annotation

METHOD OF CONDUCTING ADDITIONAL CLASSES FROM ENGLISH

The article is written on the topic, the method of conducting elective classes in English, and the importance of the training course for elective classes in English, for the purposes, objectives, and content of the composition strengthens it. "Elective courses as an exact form of education of students' choice are a tool for developing their students' cognitive interest, abilities and a means of determining their professional views.

Keywords: *formation of abilities, electives, classes, development of abilities, knowledge, skills.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Сайдилова Нодира, магистранти кафедраи методикаи таълими забони англисӣ факултети забони англисии Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Тел.: 888330038. Email: nodira.03031995@gmail.com.

Рохбари илмӣ: Алиев С.

Сведение об автор: Сайдилова Нодира, магистрантка кафедры методики английского языка факультета английского языка Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Тел.: 888330038. Email: nodira.03031995@gmail.com

Научный руководитель: Алиев С.

About the author: Saidilova Nodra master of English language faculty Methodology English language department, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni. Phone: 888330038. Email: nodira.03031995@gmail.com

ИСТИФОДАИ НАМУДҲОИ МУХТАЛИФИ БОЗИҲОИ ДИДАКТИКӢ ДАР МАШҒУЛИЯТҲОИ ЗАБОНИ ОЛМОНӢ

Бозиҳои дидактикӣ дар мундариҷаи таълимӣ, фаъолияти маърифати кӯдакон, амалҳо ва қоидаҳои бозӣ, ташкил ва муносибатҳои кӯдакон ва нақши тарбиятгар фарқ мекунад. Аломатҳои номбаршуда ба ҳама бозиҳо хосанд, аммо дар дигарон баъзеи онҳо боз ҳам бештар ба назар мерасанд. Истифодаи бозиҳои дидактикӣ дар асоси тақлид ё моделсозии ҳолатҳои воқеӣ ё гипотетикӣ аз ҷиҳати оянда (масалан, бозӣҳе, ки фаъолияти муассисаҳои иҷтимоиро дар курсҳои илмҳои иҷтимоӣ шабеҳ мекунад; бозиҳои нақшофарӣ, конфронсҳо ва мубоҳисаҳо дар мавзӯҳои муҳити зист, бозиҳои мураккаби байнисоҳавӣ). Ин бозиҳои дидактикӣ на танҳо аз ҷиҳати маърифатӣ, балки бо таъсири назарраси фалсафӣ ва эмотсионалӣ-шахсӣ тавсиф карда мешаванд.

Бозиҳои дидактикии моделиронӣ-моделсозӣ, чун қоида, ҳароҷоти вақт ва кӯшишҳои ташкилиро барои баргузориҳои онҳо ва муҳокимаи минбаъда талаб мекунад. Муаллим одатан пеш аз гузаронидани ин гуна бозӣ бо роҳи тақлид кардани рафти он, муайян кардани душвориҳои имконпазир ва ғайра пеш аз гузаронидани дарсҳои дидактикӣ дар синф муаллим аз хондани дастурҳо ва қоидаҳои амиқ дурӣ мечӯяд ва онро бо озмоиши лаҳзаҳои инфиродии бозӣ пешгирӣ мекунад. Тақсими нақшҳо ҳам бо ташаббуси муаллим ва ҳам бо интихоби донишҷӯён метавонанд сурат гирад. Омӯхтани нақшҳо вақти муайяно талаб мекунад, дар баъзе ҳолатҳо ба «нақш даромадан» тавсия дода мешавад.

Дар нақшаи дидактикӣ, бо иштироки фаъоли ҳуди донишҷӯён муҳокима кардани курс ва натиҷаҳои бозӣ махсусан муҳим аст.

Бозиҳои дидактикии компютерӣ ба як воситаи ташаккули асосҳои саводнокии компютерӣ, шиносӣ бо забонҳои барномасозӣ ва ташаккули малақаҳои компютерӣ табдил меёбанд. Бозиҳои компютерӣ ҳангоми таълим дар соҳаҳои гуногуни фанҳо (дар математика, табиатшиносӣ, забонҳои модарӣ ва хориҷӣ ва ғайра) ҳамчун воситаи дидактикӣ истифода мешаванд.

Бозиҳои корӣ дар асоси таҷдид, тақлид ё моделсозии маҳсулот ва ҳолатҳо барои ба даст овардани таҷриба ҳалли самараноки мушкилоти воқеии касбӣ нигаронида шудаанд.

Ин намуди дидактика дар таҳсилоти олий, омодагии касбӣ, системаи тақмили ихтисоси коргарони истеҳсолот ва дастгоҳҳои идоракунӣ дар корхонаҳо ва муассисаҳои истифода бурда мешавад, ки дар он омӯзиш асосан ба ташаккул ва рушди малақаҳои мушаххас амал карда, дар шароити дақиқ муайяншуда амал мекунад (зуд таҳлил кардани вазъ, ҷустуҷӯи маълумоти зарурӣ ва ғайра). ҳалли мушкилоти ғайриҷашмдошт, шарҳи роҳҳои амал, қабули қарорҳо дар шароити тағйирёбанда ва ғайра).

Хусусиятҳои бозиҳои корӣ иборатанд аз: маводи пешниҳодшудаи таълимӣ ва таҷдиди сохтор ва робитаҳои функционалии фаъолияти касбӣ тавассути модели таълимии бозикунӣ вазъи истеҳсолӣ. Бо шарофати ин хусусиятҳо, бозиҳои бизнес барои таҷрибаи онҳо дар доираи фаъолиятҳои воқеӣ имкониятҳои васеъ фароҳам меоранд.

Бозиҳои ташкилӣ-фаъолият, ки ба инъикоси асосҳои фаъолияти касбӣ (илмӣ, ташкилӣ, таълимӣ ва ғайра), таҷдиди кӯҳнаҳо ва таҳияи истеҳсолот ва дастурамалҳои нав дар таҷрибаи ватании тарбияи касбӣ ва тақмили ихтисос табдил ёфтаанд. Ин бозиҳо хусусияти ҷустуҷӯӣ доранд, таъсири педагогии онҳо бо омодагии иштирокчиён ба муайян кардани шахсияти шахс вобаста ба вазъи касбӣ, ҳуди фаъолияти касбӣ, воситаҳои зехнии ташкили он, ҳамкорӣ бо дигарон (алаҳусус ҳангоми ҳузури муҳолифат, низоъ) алоқаманд аст.

Аз рӯи табиати маърифатӣ, бозиҳои дидактикиро ба гурӯҳҳои зерин метавон тақсим кард:

1) Бозиҳо, ки аз кӯдакон фаъолияти хешро талаб мекунад. Бо ёрии ин бозиҳо, кӯдакон мувофиқи қолаб амалҳо иҷро мекунад, масалан, мувофиқи намуна аз рӯи нақша ва ғайраҳо кор мекунад.

2) Бозӣҳе, ки дар онҳо кӯдакон репродуктивӣ мекунад. Ин гурӯҳ шумораи зиёди бозӣҳеоро дар бар мегирад, ки ба ташаккули малақаҳои ҳисоббарорӣ нигаронида шудаанд, масалан, бозии "Муайян кардани ҷараёни ҳавопаймо."

3) Бозӣҳе, ки дар онҳо фаъолияти назоратии донишҷӯён барномарезӣ шудааст, масалан

бозии “Назоратчиҳо”.

4) Бозиҳо, ки бо ёрии он кӯдакон амалиётҳои трансформаториро анҷом медиҳанд, масалан бозии “Рақамҳо-Дефекторҳо”.

5) Бозиҳо, аз ҷумла унсурҳои фаъолияти ҷустуҷӯ. Ҳамин тавр, дар бозии “Бовар кунед” ҳуди кӯдакон қоидаҳоро мувофиқи нақша, диаграмма ва истинод ташкил медиҳанд.

Дар маҷмӯаҳои гуногун бисёр (тақрибан 500) бозиҳои дидактикӣ мавҷуданд, аммо гурӯҳбандии возеҳ, гурӯҳҳо аз рӯи намудҳо вучуд надорад. Бештари вақт, бозиҳо бо мундариҷаи таълим ва тарбия вобастаанд: бозиҳо дар бораи таълими ҳиссиётӣ, бозиҳои калимавӣ, бозиҳо оид ба шиносӣ бо табиат, ташаккули намоёндагиҳои математикӣ ва ғайра. Чунин гурӯҳбандии бозиҳо диққати онҳоро ба омӯзиш, фаъолияти маърифати кӯдакон таъкид мекунад, аммо асосҳои бозиҳои дидактикӣ ба таври кофӣ ифшо намекунад - хусусиятҳои фаъолияти бозии кӯдакон, вазифаҳои бозӣ, амали бозӣ ва қоидаҳо, ташкили ҳаёти кӯдакон ва роҳнамоии омӯзгор.

Инчунин, бозиҳои дидактикӣ дар фаъолияти маърифати кӯдакон, амал ва қоидаҳои бозӣ, ташкил ва муносибатҳои кӯдакон ва нақши омӯзгор фарқ мекунад.

А.И. Сорокина таснифи гуногуни бозиҳои дидактикӣ таҳия кардааст:

1. Бозиҳои сайёҳӣ.
2. Бозиҳои таъйиншуда.
3. Бозиҳои тахминӣ (“Чӣ мешуд ..?”).
4. Бозиҳои муаммо.
5. Бозиҳои гуфтугӯӣ (бозиҳои муколама).
6. Бозиҳои сайёҳӣ ба афсона, рушди он, мӯъҷизаҳо шабоҳат доранд.

Бозии саёҳатҳо воқеаҳо ё воқеаҳои воқеиро инъикос мекунад, аммо оддӣ тавассути ғайримукаррарӣ, оддӣ - тавассути пурасрор, мушқил - тавассути аҷиб, зарур - тавассути ҷолиб пайдо мешавад. Ҳамаи ин дар бозӣ, дар амали бозӣ, ба кӯдак наздик мешавад, ба ӯ писанд аст. Мақсади бозии сайёҳӣ баланд бардоштани таассурот, додани мундариҷаи маърифатӣ як чизи ғайриоддӣ афсонавӣ, ҷалб намудани диққати кӯдаконро ба чизҳои наздик, вале аз ҷониби онҳо пай бурда намешавад. Бозиҳои сайёҳӣ диққат, мушоҳида, фаҳмиши вазифаҳои бозиро афзун мекунад, рафъи мушқилот ва муваффақ шуданро осон мекунад.

Бозии дидактикӣ маҷмӯи амалҳои гуногуни кӯдаконро дар бар мегирад: фикрҳо, эҳсосот, ҳамдардӣ, ҷустуҷӯи роҳҳои фаъоли ҳалли мушқилоти бозӣ, тобешавӣ ба шароит ва шароити онҳо, муносибати кӯдакон дар бозӣ.

Бозиҳои сайёҳӣ ҳамеша каме манандан. Ин чизест, ки шавқ ва иштироки фаъолро дар таҳияи қитъаи бозӣ, ғайр гардонидани амалҳои бозӣ, хоҳиши омӯхтани қоидаҳои бозӣ ва ба даст овардани натиҷа меорад ва мушқилотро ҳал кунед, чизеро омӯzed, чизе ёд гиред.

Нақши Муаллим дар бозӣ мураккаб буда, дониш, омодагиро барои ҷавоб додан ба саволҳои кӯдакон, бозӣ бо онҳо, чараҳои таълимро сарфи назар мекунад.

Дар номи бозӣ, дар матни супориши бозӣ бояд “калимаҳои даъват” вучуд дошта бошанд, ки шавқи кӯдакон ва фаъолияти фаъолони бозиро бедор кунанд. Дар бозии сайёҳӣ усулҳои зиёди кашфи мундариҷаи маърифатӣ дар якҷоягӣ бо фаъолияти бозӣ истифода мешаванд: муайян кардани ҳадафҳо, шарҳи роҳҳои ҳалли он, баъзан таҳия кардани маршрутҳои сафар, ҳалли марҳилавӣ, вазифаҳо, шодии ҳалли он ва истироҳати пурмахсул. Таркиби бозии сафар, баъзан суруд, муаммоҳо, тӯҳфаҳо ва ғайраро дар бар мегирад.

Бозиҳои сайёҳӣ баъзан ҳангоми саёҳат нодуруст муайян карда мешаванд. Тафовути назарраси онҳо дар он аст, ки тур як шакли омодагии мустақим ва дарсҳои гуногун мебошад. Мақсади сафар аксар вақт шиносӣ бо чизе мебошад, ки назорати мустақим ва муқоиса бо қаблан маълумшударо талаб мекунад. Мӯҳтавои сафар ба нақша гирифта шудааст, сохтори аниқи дарс дорад: ҳадаф, вазифа, фаҳмондадихӣ, мушоҳида ё қори амалӣ, натиҷа.

Баъзан бозии сайёҳӣ бо роҳ баробар карда мешавад. Аммо пиёдагард аксар вақт мақсадҳои фароғатӣ дорад, баъзан ҳангоми гаштугузори бозиҳои берунӣ. Мазмуни маърифатӣ метавонад дар рафтор бошад, аммо он асосӣ нест, балки мувофиқ аст.

Бозиҳои таъйинотӣ унсурҳои сохторӣ доранд, мисли бозиҳои сафар, аммо онҳо бо мундариҷа соддатар ва дар мӯҳлаташон кӯтоҳтаранд. Онҳо ба амалҳо бо ашёҳо, бозичаҳо, дастурҳои шифохӣ асос ёфтаанд. Вазифаи бозӣ ва амалҳои бозӣ дар он ба пешниҳоди қоре асос ёфтаанд: “Ҳама ашёро (ё бозичаҳо) ранги сурх дар сабад ҷамъ кунед”, “Ҳалқаҳоро ба андозаи калон гузоред”, “Аз ҳалта ашёи шаклдорро гиред”. Бозиҳои тахминӣ “Чӣ мешуд ..?” Ё “Ман чӣ

кор мекардам ...”, “Ман кӣ будан меҳостам ва барои чӣ?”, “Киро дӯсти ман интиҳоб мекардам?” ва ғайра. Баъзан метавонанд тасавур кунанд, ки ин бозиро оғоз мекунад.

Мазмуни дидактикии бозӣ дар он аст, ки вазифа барои кӯдакон гузошта шудааст ва вазъе ба вучуд оварда шудааст, ки фаҳмиши амали минбаъдaro талаб мекунад. Вазифаи бозӣ дар сарлавҳаи "Чӣ бошад ...?"

"Ё ман чӣ кор мекардам ..." -ро дар бар мегирад. Амалҳои бозӣ бо вазифа муайян карда мешаванд ва аз кӯдакон амалҳои мувофиқи пешбинишударо мутобиқ ва ё дар шароити пешбинишуда таъсис додашуда талаб мекунанд.

Бозиро сар карда, муаллим мегӯяд: “Бозӣ чи номида мешавад” Ман оғоз мекунам ва ҳар кадоми шумо идома медиҳед. Гӯш кунед: "Агар барқ дар тамоми шаҳр ногаҳон хомӯш шавад, чӣ мешавад?"

Кӯдакон фарзияҳо, далелҳо ва ё маҷмӯи далелҳо пешниҳод мекунанд. Якум пиндоштҳоро дар бар мегирад: "Торик хоҳад шуд", "бозӣ кардан номумкин аст", "хондан, ҷалб кардан ғайриимкон аст" ва ғайраҳое, ки кӯдакон дар асоси таҷрибаи худ баён мекунанд. Ҷавобҳои пурмаҳсул: ("Фабрикаҳо кор карда наметавонанд - масалан, нон пухтан", "Трамвайҳо, троллейбусҳо ва мардум боз меистанд (онҳо ба кор дер мерастанд" ва ғайра).

Ин бозӣҳо қобилияти алоқамандии донишро ба вазъият, барқарор кардани робитаҳои сабабӣ талаб мекунанд. Онҳо унсuri рақобатиро дар бар мегиранд: "Кӣ инро зудтар мефаҳмад?" Кӯдакони калонсол ин бозӣҳоро дӯст медоранд ва онҳоро "бозӣҳои душвор" меҳисобанд, ки қобилияти фикр карданро талаб мекунанд.

Бозӣҳо ба монанди "Агар ман ҷодугар мебудам, чӣ кор мекардам" ин бозӣҳое мебошанд, ки барои амалӣ кардани орзуҳо, ҳаёлотро бедор мекунанд. Онҳо мисли бозии қаблӣ баргузор мешаванд. Муаллим оғоз мекунад: "Агар ман ҷодугар мебудам, ман боварӣ ҳосил мекардам, ки ҳамаи одамон солим буданд".

Бозӣҳо, ки дар он сабзиши пухтааст оянда муфид аст. Арзиши педагогии онҳо дар он аст, ки кӯдакон ба фикр кардан сар мекунанд, гӯш карданро ёд мегиранд.

Бозӣҳои муаммо. Пайдоиши муаммоҳо бо гузашти вақт бармегардад. Оҳангҳо аз ҷониби ҳуди мардум сохта шудаанд ва ҳикмати мардумро инъикос мекунанд. Оҳангҳо ба маросимҳо ва расму оинҳо ворид шуда, дар рӯзҳои ид дохил мешуданд. Онҳо барои озмоиши дониш ва ихтироъ истифода мешуданд. Ин самти равшани педагогӣ ва маъруфияти наворҳо ҳамчун вақтхушии оқилона аст.

“Ин табассум, новобаста аз жанри миниатюрӣ, дорои бисёр сифатҳои арзишманд мебошад, ки барои кор ва тарбияи кӯдакон заруранд. Танҳо ба лаҳча рӯ овардан лозим аст, то дидани умқи оқилонаи он ва ҷолибияти эстетикӣ онро бубинад. ”

Дар айни замон, муаммоҳо, тахминҳо ва гумонҳо ҳамчун як намуди бозии таълимӣ ҳисобида мешаванд.

Хусусияти асосии ин суруд тавсифи мураккабест, ки бояд рамзкушоӣ карда шавад (тахмин ва исбот кунед); ин тавсиф муҳтасар аст ва аксар вақт ҳамчун савол тартиб дода мешавад ва ё ба охир мерасад Мӯҳтавои таъбҳо воқеияти атроф: зухуроти иҷтимоӣ ва табиӣ, объектҳои меҳнат ва ҳаёти ҳамаи олами набототу ҳайвонот мебошанд. Бо рушди ҷомеа мундариҷа ва мавзӯҳои муаммоҳо ба таври назаррас тағйир меёбанд. Онҳо дастовардҳои илм, техника, фарҳангро инъикос мекунанд.

Хусусияти асосии муаммоҳо вазифаи мантиқӣ аст. Усулҳои сохтани вазифаҳои мантиқӣ гуногунанд, аммо онҳо ҳама ҷаъолияти зеҳнии кӯдакро ҷаъол мекунанд. Кӯдакони калонсол ба бозӣҳои муаммо монанданд. Зарурати муқоиса кардан, ба хотир овардан, фикр кардан, фарз кардан ба меҳнати рӯҳӣ хурсандӣ мебахшад. Ҳалли муаммоҳо қобилияти таҳлил кардан, ҷамъбаст кардан, қобилияти мулоҳиза кардан, ҳулоса баровардан ва ҳулосабарориро ташаккул медиҳад.

Адабиёт:

1. Аванесов В.Н. Дидактическая игра как форма организации обучения в детском саду. - Умственное воспитание дошкольника /под ред. Подьякова. Н.Н. - Москва: 2000. – 263 с.
2. Глушкова Г.Игра или упражнение. «Дошкольное воспитание» №12 Москва 2008. – 10 с.
3. Гусев Г. Ситникова. Е.А. Инновационные педагогические технологии. 2009. – 71 с.
4. Монтессори М. Дидактические игры. - Москва 2001. – 20 с.

Калидвожаҳо: Бозӣҳои дидактикӣ, намудҳои бозӣҳои дидактики, инкишофи қобилият, омӯзиши касбӣ

Аннотация

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВИДОВ ДИДАКТИЧЕСКИХ ИГР НА УРОКАХ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА

Дидактическая игры – одно из эффективных средств развития интереса к учебному предмету, наряду с другими методами и приемами, используемыми на уроках. В данной статье автор рассматривает тему «Дидактические игры в образовании» и рассматривает её использование в учебном процессе с пользой как для учащихся, так и для учителей. Автор отмечает, что такой дидактический метод используется в системе высшего образования, профессионального обучения, повышения квалификации производственных рабочих и управленческого оборудования на предприятиях и в учреждениях. В статье автор также приводит информацию о формах дидактических игр, что способствует полноте и научному обоснованию темы.

Ключевые слова: *Дидактические игры, формы дидактических игр, развития интереса, профессионального обучения;*

Anotation

USING TYPES OF METHOD GAMES IN GERMAN LESSONS

Method games are one of the most effective means of developing interest in a subject, along with other methods and techniques used in the study. In this article, the author examines the topic "Method games in education" and examines its use in the educational process with benefits for both students and teachers. The author notes that such a didactic method is used in the system of higher education, vocational training, advanced training of production workers and management equipment at enterprises and institutions. In the article, the author also provides information on the forms of method games, which contributes to the completeness and scientific substantiation of the topic.

Keywords: *Method games, forms of method games, developing interest, professional study, the article, contributes, completeness, scientific, substantiation, enterprises.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Саломов Манучеҳр, магистранти соли якуми факултети забонҳои романӣ-германӣ, кафедраи методикаи таълими забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ. Тел.: (+992) 93 334 07 05

Рохбари илмӣ: Сайфуллоева З.Х.

Сведение об авторе: Саламов Манучеҳр, магистрант первого курса кафедры методика преподавания иностранных языков, факультет романо-германских языков, Педагогических Университет им. Садриддин Айни. Тел.: (+992) 93 334 07 05

Научный руководитель: Сайфуллоева З.Х.

About the author: Salamov Manuchehr, magister 1st year methods of teaching foreign languages, Fakultet romanik-germanik, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni. Tel.: (+992) 93 334 07 05

Super wiser: Sayfulloeva Z.K.

ИСТИФОДАИ ВАСОИТИ ТЕХНИКИИ АУДИОВИЗУАЛИИ ТАЪЛИМӢ ҲАНГОМИ ОМУӢЗИШИ ФАНИИ БИОЛОГИЯ

Дар шароити иттилоотонии ҷомеа, масъалаи мубрами омӯзгорони фанни биология дар мактаби муосир, ин истифодаи воситаҳои техникии аудиовизуалӣ дар раванди таълим ба ҳисоб меравад.

Мақсади истифодабарии воситаҳои аудиовизуалии техникӣ баланд бардоштани фаъолияти зеҳнӣ, тавассути татбиқи яке аз принципҳои муҳими дидактикӣ - принципи аёнӣ ба ҳисоб меравад.

Истифодаи аёнӣ дар раванди таълим ба он мусоидат менамояд, ки ба шарофати дарки ашё ва равандҳои ҷаҳонро ихтисосманд, тасаввуроти мактаббачаҳо, ки воқеияти объективиро бояд дуруст инъикос намояд, ташаккул меёбад ва яққол бо он падидаҳои даркшаванда дар робита бо вазифаҳои таълимӣ таҳлил ва ҷамъбаст карда мешаванд [1].

Истифодаи воситаҳои аёнӣ барои мактаббачагон натавонанд барои эҷоди тасаввуроти гуногун, балки барои ташаккули мафҳумҳо, дарки мафҳумҳои пайвандӣ ва вобастагӣҳо низ зарур аст. Ҳиссиёт ва мафҳум марҳилаҳои гуногуни раванди ягонаи дарккунӣ ба ҳисоб меравад.

Дар мактабҳои замони муосир васоити техникии кофӣ барои бомуваффақият татбиқ кардани он дар дарсҳои биология мавҷуд мебошанд ва он имконият медиҳад, ки раванди таълимро ба таври назаррас мутобиқ кунем.

Тибқи талаботҳои замони муосир кабинетҳои биология бо васоити техникии аудиовизуалии таълимӣ мучаххаз мебошад.

I. Тахтаҳои интерактивӣ. Маҷмӯи таълимии электронидашудаи "Сохтори анатомии инсон" бо модели устухонбанд имкон медиҳад, ки сохтори анатомии одамро бо мақсади ба даст овардан, мустақкам ва санҷидани донишҳои ибтидоии анатомия дар соҳаи сохтори узвҳои дохилӣ, мушакҳо, рағҳои хун ва мағзи устухони модели устухонбанд аз ҷониби хонандагони синфи 8, барои омодагӣ ба саволҳои назариявӣ ва амалии олимпиадаҳои биологӣ ба таври возеҳ тасаввур кунем [2, 4].

Дар синф ҳангоми дарсҳои биология модули электронидашудаи "Таҷҳизоти микроскопӣ ва қоидаҳои кор бо он" -ро дар синфҳои 5-6 ҳангоми омӯختани конструксия ва қоидаҳои кор бо микроскоп, инчунин гузаронидани санҷишҳо бо усули фаъоли таълим аз рӯи ин мавзӯҳо истифода бурдан мумкин аст.

Ҳангоми омӯзиши сохтори ҳуҷайра ва гузаронидани санҷиши санҷишҳо бо усули фаъоли таълим дар ин мавзӯ дар дарсҳои биология дар синфҳои 5-11 аз оғзаҳои онҳо барқии "Сохти ҳуҷайра бо майдонҳои олотӣ ҳафташ" истифода бурдаанд.

II. Таҷҳизоти рақамӣ. Истифодаи мунтазам ва фаъоли озмоишгоҳҳои рақамӣ ва технологияҳои ахборӣ – коммуникатсионӣ (ТАК) дар дарсҳои биология низ боиси афзоиши таваҷҷӯҳ мегардад, ки ба сифати таълим таъсири бештар мерасонад.

Дар дарсҳои биология аз таҷҳизоти рақамӣ васеъ истифода бурдан мумкин аст. Масалан, дар дарсҳои биология, ғайр аз истифодаи микроскопҳои анъанавӣ рӯшноӣ, инчунин микроскопи равшанкунанда ва микроскопи рақамиро истифода бурдан мумкин аст, ки ин имкон медиҳад аксбардорӣ ва наворгирии видеои микропрепаратҳоро ба даст оран [5].

Бисёре аз равандҳои биологӣ аз ҷидгар бо мураккабӣ фарқ мекунанд. Кӯдаконе, ки дорои тафаккури ҳаёӣ ҳастанд, ҷамъбаст кардани таҷрибаҳои абстракциононро душвор азхуд мекунанд, бе тасвир онҳо наметавонанд равандро дарк кунанд, падидаҳоро омӯзанд. Инкишофи тафаккури абстрактивии онҳо тавассути тасвирҳо ба амал меояд.

Таҷҳизотҳои мултимедӣ имкон медиҳад, ки дар шуури хонанда манзараи комили раванди биологиро ба шакли муайян дароранд, амсилаҳои фаъоли интерактивӣ мустақилан нақша кашидани раванд, ислоҳ намудани ҳақиқатҳои худ ва худомӯзиро низ фароҳам меоваранд [6].

Дар дарсҳои биология, инчунин дар вақти берун аз дарс планшетӣ қайдкунандаро низ истифода бурдан мумкин аст, ки маълумотҳои истифодаи ҳисобкунакҳои рақамиро имконият медиҳад.

Ҳангоми иҷрои корҳои амалӣ, аз қабилӣ "Таҳлили ҳок ва об", бо истифода аз ҳисобкунаки рН, мо шаффофии обро тавассути колориметр муайян мекунем. Ҳамаи маълумотро дар равшана

намоиш додан мумкин аст ва хулосаҳои озмоиши гузаронидашударо муҳокима кардан мумкин аст. Ҳисобкунакҳои рақамӣ ба гирифтани маълумот бе иштироки қайдкунандаи маълумоти планшетӣ имкон медиҳанд, ба шарте ки дар компютери шахсӣ барномаҳои мувофиқ насб карда шуда бошанд. Ҳисобкунакҳои рақамӣ барои гузаронидани интиҳобҳо ва доираҳои иловагӣ кӯмак мерасонанд, ки имкониятҳои таҷҳизоти рақамиро боз ҳам васеътар мекунад.

Таълими фанни биология дар мактаб ҳама вақт фиристонидани курсро зимнан бо таҷрибаи намоишӣ дар назар дорад. Бо вучуди ин дар мактаби замони муосир гузаронидани корҳои таҷрибавӣ аз рӯи фан аксар вақт бинобар нокифоя будани вақти таълимӣ, мавҷуд набудани таҷҳизоти замонавии моддӣ-техникӣ мушкилиҳо пеш меоранд.

Дар равзанаи тахтаи синфӣи интерактивӣ акс кунонидани манбаҳои интернетӣ ба хонандагон ва омӯзгор кор кардан бо сарчашмаҳои маълумоти иловагӣ, расмҳо, видеофилмҳои таълимӣ, нақшаҳо ва ғ. кӯмак мерасонанд.

Истифодаи компютер дар дарсҳои усули нави ташкили кори фаъол ва мулоҳизакоронаи хонандагон гардидааст, ки раванди дарсро нисбатан возеҳ ва шавқовар менамояд.

Технологияҳои ахборӣ имконият медиҳанд:

-сохтани системаи кушодаи таълим, ки ба ҳар як хонанда траекторияи хоси таълимиро таъмин менамояд;

- бо тариқи асли тағйир додани ташкили раванди таълими хонандагон, ки сохти тафаккури онҳоро ба шакли муайян медарорад;

- оқилона ташкил намудани фаъолияти идрокии хонандагон дар чараёни раванди таълимӣ-тарбиявӣ;

- истифода бурдани компютер бо мақсади фарди кунонидани раванди таълим ва бештар рӯй овардан ба воситаҳои нави идрокӣ.

Нисбат аз воситаҳои техникаи оддии таълимӣ, технологияҳои интерактиви ахборӣ имконият медиҳад, ки хонандагонро натавонанд бо микдори зиёди дониши мувофиқан қатъии ҷудокардашуда қонеъ кунонем, инчунин қобилияти зеҳнӣ, эҷодии хонандагон, маҳорати мустақилона аз худ намудани дониши нав, кор кардан бо сарчашмаҳои маълумоти гуногунро дар онҳо вусъат диҳем [7].

Мо метавонем барномаҳои тайёри назоратии дар боло зикршударо истифода барем, масалан: барои санҷиши дониши рӯ ба рӯ пас аз омӯзиши кадом як бобе, ки набошад ё барои санҷиши инфиродии дониши хонандагон, ё омодагӣ ба имтиҳон ва ғ. Аммо, дар синфҳои гуногун супоришҳои тестӣ бояд фарқ кунанд, аз ин рӯ, мо метавонем тестҳои дар барномаҳои Microsoft PowerPoint мустақилона тартибдодашуда ё тестҳои онлайнро истифода барем.

Ғайр аз санҷишҳои тестӣ, вазифаҳои, ки барои тафтиши компютери дониш пешниҳод мешаванд, метавонанд дар шакли зерин бошанд:

- диктанти биологӣ;
- диктанти графикӣ;
- вазифаҳои навъи "дур кардани зиёдатӣ";
- "ба тасвирҳо имзо гузоред";
- "ҷумларо ба анҷом расонед" ва ғ.

Дар марҳилаи кунунии рушди таълими мактабӣ масъалаи истифодаи технологияҳои компютерӣ дар синф аҳамияти хеле бузург пайдо намуда истодааст.

Ҳамин тариқ, истифодаи васоити техникаи аудиовизуалӣ дар чараёни таълими биология самаранокии онро афзун, нисбатан намоён ва пурра (афзоиши сермахсули раванди таълим) менамояд, ба ташаккули малакаҳои гуногуни таълими умумӣ хонандагон мусоидат менамояд, сифати таълимиро беҳтар менамояд ва қорро дар синф осон мекунад [8].

Истифодаи васоити техникаи аудиовизуалӣ дар дарсҳои биология ба мо имкон медиҳад, ки ҳамчун омӯзгор аз тамоюлҳои рушди илми педагогӣ огоҳ бошем, сатҳи касбии худро баланд бардорем, ҷаҳонбинии худро васеъ намоем ва муҳимтар аз ҳама, ба мо имкон медиҳад, ки ҳавасмандии омӯзишро тавассути муколамаи фаъоли хонанда ва компютер, бо роҳи ба сӯи муваффақият равона кардани таълим; донишҳои ибтидоии биологияро аз худ намоем; ташаккул додани малакаҳои кори мустақилонаро бо китоби дарсӣ ва адабиёти иловагӣ низ ба низом дарорем.

Фаъолияти минбаъдаи педагогии ман тавсеаи қорро дар доираи технологияҳои нави иттилоотӣ, ҷустуҷӯ ва таҳияи усулҳои нави кор бо компютер ҳангоми омӯзиши биология бо мақсади баланд бардоштани сифати таълим, фаъол кардани шавқи маърифатии хонандагон ба фанро дарбар мегирад.

Адабиёт:

1. Бартенева Т. П., Ремонтов А. П. Использование информационных компьютерных технологий на уроках биологии. Международный конгресс «Информационные технологии в образовании». – Москва, 2003.
2. Дьячкова Т. Ю. Влияние интерактивных обучающих заданий на качество преподавания. – Петрозаводск: Республика Карелия, 2014.
3. Золочевская М. В., Рыкова Л. Л. Роль и место компьютера в учебно – воспитательном процессе. – Киев, 2002.
4. Корнер Т. В., Смирнов В. А. Проблемный семинар как форма обучения учителей использованию ЭВТ в преподавании биологии // Биология в школе. 1990. №4.
5. Омаркулова С. А. Нетрадиционные формы обучения на уроках технологии // Вопросы педагогики. С-105-109., № 4.2012.
6. Проблемы компьютеризации обучения предметам естественнонаучного цикла: По материалам телеконференции "ИН- ФОБИО-97". - Научно-методический сборник, Сост. Смирнов В.А. Под редакцией Соломина В.П. – СПб.: РГПУ, СЗФ–ИНИНФО, 1998.
7. Смирнов В. А. Принципы конструирования компьютеризированного курса // Информатика и образование. 1994. №2.
8. Смирнов В.А. Пути использования персонального компьютера // Биология в школе. 1995. №6.

Калидвожаҳо: *биология, техникаи аудиовизуалӣ, технология, ҷараёни таълими, тахтаи интерактивӣ, таҷҳизоти рақамӣ, васоит, зеҳн, қобилият ва ғ.*

Аннотация

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АУДИОВИЗУАЛЬНОГО УЧЕБНОГО ОБОРУДОВАНИЯ ПРИ ИЗУЧЕНИИ БИОЛОГИИ

В статье обосновывается важность использования учащимся средних школ аудиовизуального учебного оборудования в процессе занятия. Использование аудиовизуальных средств на уроках биологии позволяет нам, учителям, быть в курсе тенденций развития педагогической науки, повышать свой профессионализм, расширять наше мировоззрение и, что наиболее важно, стимулировать обучение посредством активного диалога учащихся и компьютера, направляя обучение к успеху; получить базовые знания биологии; систематизировать развитие навыков самостоятельной работы с учебниками и дополнительной литературой.

Ключевые слова: *биология, аудиовизуальные методы, технологии, процесс обучения, интерактивная доска, цифровое оборудование, принадлежности, интеллект, способность и т. д.*

Annotation

USE OF AUDIO-VISUAL EDUCATIONAL EQUIPMENT IN BIOLOGY STUDIES

The article substantiates the importance of the use of audiovisual educational equipment by secondary school students during the lesson. The use of audiovisual means in biology lessons allows us, teachers, to keep abreast of trends in the development of pedagogical science, improve our professionalism, expand our worldview and, most importantly, stimulate learning through an active dialogue between students and the computer, directing learning to success; get basic knowledge of biology; systematize the development of skills for independent work with textbooks and additional literature.

Keywords: *biology, audiovisual techniques, technology, learning process, interactive whiteboard, digital equipment, accessories, intelligence, ability, etc.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Алиева Шахноза Чамшедовна, магистранти соли дуҷуми факултети биологияи ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ, ихтисоси биология 1 – 02 04 01. Суроға: шаҳри Душанбе кӯчаи: Нодира, 72/2. Тел.: +992556667272.

Рохбари илмӣ: номзади илмҳои биологӣ, дотсент Зиё Раҳмон.

Сведения об авторе: Алиева Шахноза Джамшедовна, магистрантка второго курса биологического факультета Таджикского государственного университета им. Садриддина Аини по специальности биология 1 - 02 04 01. Адрес: город Душанбе, улица Нодира, 72/2. Телефон: +992556667272.

Научный руководитель: кандидат биологических наук, доцент Зиё Раҳмон

About the author: Alieva Shakhnoza Jamshedovna, second-year master's student, Faculty of Biology, Tajik State University named after Sadriddin Aini, specializing in biology 1 - 02 04 01. Address: Dushanbe city, Nodira street, 72/2. Phone: +992556667272.

Scientific adviser: Candidate of Biological Sciences, Associate Professor Ziyoh Rahmon

*Алиева Шаҳноза Ҷамшиедовна,
магистранти соли дуюми факултети биология*

ИСТИФОДАИ ВОСИТАҲОИ ТЕХНИКИИ МУОСИР ДАР ОМУЗИШИ ДАРСҲОИ БИОЛОГИЯ

Дигаргуниҳои иҷтимоие, ки дар ҷомеа ба амал меоянд, зарурати такмил додани система ва амалияи таълимро ба миён овардааст. Баланд бардоштани сифати таълими гирифташуда ва саводнокии шахсияти донишҷӯ дар методикаи муосири таълими фанҳо афзалиятнок боқӣ мемонад.

Вобаста аз технологияи таълим дар дарс, нерӯи таълимӣ, тарбиявӣ ва потенциали рушдбандаи фанни таълимӣ пурра амалӣ мегардад, ки дар худ мундариҷаҳои гуногуни мутобиқан усулҳои зарурии таълимии истифодашавандаро дар бар мегирад [1, 2].

Яке аз масъалаҳои мубрами ташаккулёбии фаъолияти маърифатии хонандагони фанни нав саводнокии зехнӣ боқӣ мемонад. Сатҳи замонавии таълими фанҳои алоҳида истифодаи воситаҳои гуногуни таълимро талаб менамояд, ки барои қабул, коркард, интиқол ва нигохдории маводи иттилоотӣ мусоидат менамояд.

Агар дараҷаи азхудкунӣ, муқарракунӣ ва дар хотир нигохдории маводи дарсиро аз ҷониби хонандагони алоҳида ба ҳисоб гирем, бояд дараҷаи дарккуниро дар назар дошта бошем, чунки он дар хотираи баъзеҳо визуалӣ боқӣ мемонад - вақте ки онҳо пайдарҳамии равандҳои иҷрошавандаро бо ҷашми худ мебинанд (хотираи визуалӣ), баъзеҳо гӯш мекунанд ва ба сеюм монанди ҳам визуалӣ ва ҳам шунавоӣ мақбул мебошад [3, 4].

Базаи моддию техникаи мактабҳои замони муосир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дастгирии бевоситаи Пешвои миллат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон дар сатҳи баланд қарор дорад, ки ин имконияти мучахҳазгардонии системаҳои интернетӣ ва тахтаҳои интерактивиро дар раванди таълим фароҳам овардааст. Доираи истифодаи воситаҳои техникаи дар дарсҳои биология, ки бо ду ё чор забон (тоҷикӣ, русӣ, узбекӣ, англисӣ) таълим дода мешаванд, ки он ҳам барои коркарди маълумоти математикӣ, нигохдории иттилоот ва ҳам барои амсиласозии равандҳои биологӣ хеле фарогир мебошад.

Айни замон, ҳадафи таҳсил дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ на танҳо ҷамъ кардани ҳаҷми дониш, маҳорат ва малақаҳо, балки инчунин омода кардани хонанда ҳамчун шахси муҳассил дар доираи траекторияи худ ба ҳисоб меравад. Аммо, вазифаҳо дар тӯли даҳсолаҳо бетағйир боқӣ мемонанд: -ин ҳам бошад боз ҳамон тарбия ва рушди шахсият низ мебошад, ки воситаи асосии ҳалли он ба фаъолияти маърифатӣ идома ёфта истодааст [5, 6].

Дар асоси гуфтаҳои боло, мақсад ва вазифаи мушоҳидаи қори мазкур - ин муайян кардани нақши истифодаи воситаҳои техникаи таълим дар раванди таълим ва таъсири он ба сифати раванди таълим дар омӯзиши фанни - биологияи умумӣ «Намудҳои соддатаринҳо» аз ҷониби хонандагони синфҳои 6-7-ум ба ҳисоб меравад.

Дарсҳо аз фанни биология бо истифода аз тахтаи синфӣ интерактивӣ ва слайд-презентатсияҳои мавзӯӣ дар речаи умумӣ гузаронида шудааст, ки дар охири ҳар як мавзӯи он мавод тавассути тамошои филми видеоӣ тақвият дода шуд, ки бо шарҳи аудиоӣ ҳамроҳӣ карда шуд.

Самаранокии назорати азхудкунии мавод аз ҷониби хонандагон бо усули пурсиши шифоҳӣ бо таҳлили минбаъдаи чизҳои дидаву шунидаашон амалӣ карда мешуд.

Барои мустаҳкам кардани амиқии мавзӯ ва баҳо додан ба таҳкими маводи гузашташуда, дар шакли тестҳои пӯшида супоришҳои тестӣ тартиб дода шуданд ва дар онҳо як савол ва чор варианти ҷавобҳоро дарбар мегирифт, ки яке аз он ҷавоби дуруст буд. Пурсиши тестии хонандагон пас аз ба итмом расонидани бобҳои алоҳида бо таҳлили минбаъдаи ҷавобҳои нодуруст гузаронида шуданд.

Фикру мулоҳизаҳои хонандагон нишон дод, ки аз ҳама қобили қабул, фаҳмо ва дар хотир доштан ин аз тарафи муаллим фаҳмонидани мавзӯ бо истифодаи тахтаи синфӣ интерактивӣ, презентатсияҳои слайдҳо, инчунин видеофилмҳои 3-дақиқагӣ барои мустаҳкам кардани маводи гузаронидашуда мебошад, ки ин махсусан дар вақти қор бо хонандагон бо забони давлатӣ самаранок ба ҳисоб меравад. Ин эҳтимолият барои он фаҳмонида мешавад, ки тахтаи синфӣ интерактивӣ, дастрасӣ ва возеҳиятро фароҳам меорад ва дар биология пешниҳоди маводро ба хонанда тавассути фароҳам овардани гуногунранги расмҳои узвҳо ва системаҳои бадан ба он

тақвият мебахшад. Инчунин истифода бурдани тестҳо вазифаҳои санҷиши дарсҳои таълимиро тақвият мебахшанд ва ба омӯзгор имконият медиҳад, ки ғаёлона бо муҳассилин кор барад.

Ҳамин тариқ, дар натиҷаи дуруст истифода бурдани васоити техникаи муосири таълимӣ, муқаррар карда шуд, ки барои нисбатан фаҳмиши амиқ, дарк намудан ва дар хотираи фан қайд намудани воситаҳои ғаёли таълим ин талаботи замони муосир мақбул шуморида мешавад.

Аз гуногунии раванди таълим хонандагон қаноатмандӣ мегиранд, ва бо майлу рағбат ба ҷараёни дарс ҳамроҳ мешаванд, онҳо заковат ва эҷодкорӣ нишон медиҳанд. Сифатҳои зеҳнии ҷудогона ҳамчун зиракӣ, қобилияти ҷустуҷӯи эҷодӣ, таҳлили мантиқӣ ва синтез равшан зоҳир мегардад. Талабот нисбат ба худро дар байни хонандагон инкишоф медиҳад, шавқи маърифатии онҳоро баланд мебардорад, барои азхудкунии амиқи мустақили матлаб тарғиб мекунад ва ба ин васила ба сифати дониши хонандагон таъсири бештар мерасонад. Сабаби асосии истифодаи воситаҳои техникаи баланд бардоштани ғаёлияти эҷодӣ ҷустуҷӯии хонандагон ба ҳисоб меравад.

Воситаҳо ва усулҳои ғаёли таълим ғаёлияти муаллимонро осон ва фикру мулоҳизаҳои самараноки муттаносибро фароҳам меоваранд, ки дар давоми дарс тамоми хонандагони синфро ба худ ҷалб менамоянд.

Адабиёт:

1. Трайтак Д. И. Проблемы методики обучения биологии. – М., 2002.
2. Ланин А. А. Обогащение умственных ресурсов школьников средствами компьютерных технологий обучения начальная школа плюс до и после. – 2009. - №5. - С. 82-85.
3. Гуненкова Е. В. Для чего на уроке компьютер? Начальная школа плюс до и После. – 2007. - №7. - С. 37-39.
4. Климова М. А. Компьютерные технологии на уроках. Начальная школа плюс до и после. – 2008. - №7. - С. 61-62.
5. Коджаспирова Г. М. Технические средства обучения и методика их использования: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2005. – 352 с.
6. Кочеткова Н. В. Интерактивные средства повышения качества образования. Начальная школа плюс до и после. – 2009. - №9. - С. 84-86.

Калидвожаҳо: *тақмили таълим, биология, васоити техникаи муосир, зиракӣ, азхудкунӣ, хонанда, усулҳои ғаёли таълим, ҷалбкунӣ, назорат ва ғ.*

Аннотация

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНИЧЕСКИХ СРЕДСТВ ПРИ ИЗУЧЕНИИ УРОКАХ БИОЛОГИИ

В статье рассматривается важность использования современных технических средств при изучении уроках биологии. Современный уровень преподавания отдельных предметов требует использования разнообразных учебных пособий, облегчающих прием, обработку, передачу и хранение информационных материалов. Целью и задачей данной работы является определение роли использования современных технических средств при изучении биологии в учебном процессе и его влияния на качество овладение учащихся 6-7 классов. Средства и активные методы обучения делают работу учителей легкой и эффективной и вовлекают всех учащихся в класс во время урока. Таким образом, в результате правильного использования современных средств обучения было установлено, что для более глубокого понимания, усвоения и запоминания активных средств обучения в памяти это современное требование является приемлемым.

Ключевые слова: *совершенствование образования, биология, современные технические средства, интеллект, мастерство, ученик, активные методы обучения, вовлечение, контроль и т. д.*

Annotation

USE OF MODERN TECHNICAL TOOLS FOR LEARNING BIOLOGY LESSONS

The article discusses the importance of using modern technical means when studying biology lessons. The modern level of teaching individual subjects requires the use of a variety of teaching aids that facilitate the reception, processing, transmission and storage of information materials. The purpose and objective of this work is to determine the role of the use of modern technical means in the study of biology in the educational process and its influence on the quality of mastery of students in grades 6-7. Media and active teaching methods make the work of teachers easy and effective and involve all students in the classroom during the lesson. Thus, as a result of the correct use of modern teaching aids, it was found that for a deeper understanding, assimilation and memorization of active teaching aids in memory, this modern requirement is acceptable.

Keywords: *improvement of education, biology, modern technology, intelligence, skill, learner, active teaching methods, involvement, control, etc.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Алиева Шахноза Чамшедовна, магистранти соли дуюми факултети биологияи ДДОТ ба номи Садриддин Айни, ихтисоси биология 1 – 02 04 01. Суроға: шаҳри Душанбе кӯчаи: Нодира, 72/2. Тел.: +992556667272

Рохбари илмӣ: номзади илмҳои биологӣ, дотсент Зиё Раҳмон

Сведения об авторе: Алиева Шахноза Джамшедовна, магистрантка второго курса биологического факультета Таджикского государственного университета им. Садриддина Айни по специальности биология 1 - 02 04 01. Адрес: город Душанбе, улица Нодира, 72/2. Телефон: +992556667272

Научный руководитель: кандидат биологических наук, доцент Зиё Раҳмон

About the author: Alieva Shakhnoza Jamshedovna, second-year master's student, Faculty of Biology, Tajik State University named after Sadriddin Aini, specializing in biology 1 - 02 04 01. Address: Dushanbe city, Nodira street, 72/2. Phone: +992556667272

Scientific adviser: Candidate of Biological Sciences, Associate Professor Ziyo Rahmon

ТАСНИФОТИ МЕТОДҲОИ ИНТЕРАКТИВӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Марҳилаи кунунии рушди ҷомеа ро ба донишҷӯи забони англисӣ тасаввур кардан хеле душвор аст. Ҳеҷ касро ба зарурати омӯхтани забони англисӣ водор кардан лозим нест, зеро ҳамаи онҳо дар ин бора шаҳодат медиҳад. Барномаҳои муҳаллиф ба забони англисӣ сабақ мегарданд, адабиёти илмӣ ва китобҳои серталаб нашр карда мешавад, сурудҳои машҳур садо медиҳанд ва филмҳои хориҷӣ намоиш дода мешаванд, илова барин, дастурҳо оид ба истифодабарии техникаи гуногуни рӯзгор ба забони англисӣ навишта шудаанд.

Муассисаҳои олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бобати таълими забони англисӣ мавқеи гуногун доранд. Яке тарҷумони забони англисиро омода месозад, дигар омӯзгори забони англисиро. Барои омода намудани донандаи забони англисӣ роҳи усулҳои гуногун истифода бурда мешаванд. Аммо барои самаранок кардани раванди азхудкунии забон истифодаи методҳои интерактивии таълим зарур аст.

Ҷорӣ намудани методҳои интерактивии таълим яке аз самтҳои муҳимтарини тақмили тайёрии донишҷӯён дар донишгоҳҳои омӯзгорӣ мебошад. Таълими интерактивӣ ба ҳамкориҳои мустақими донишҷӯён бо таҷрибаи худ ва таҷрибаи дӯстонашон асос меёбад. Ҳадафи таълими интерактивӣ баланд бардоштани самаранокии раванди таълим мебошад, ки дар он ҳамаи донишҷӯён ба натиҷаҳои баланди таълим ноил мегарданд. Ин масъаларо дар мисоли таълими донишҷӯён ба забони хориҷӣ, алаҳусус забони англисӣ дида мебароем. Ҳадафи асоси ташкили таълими интерактивӣ дар дарси забони хориҷӣ аз фароҳам овардани шароит барои фаъолияти фаъоли якҷояи таълимии донишҷӯён дар ҳолати гуногуни омӯзиши иборат аст. Агар шумо донишҷӯёне, ки аз рӯи дараҷаи таърифи фарқ мекунад, мутахид карда, ба онҳо як вазифаи умумӣ диҳед, нақши ҳар як ихтирокчиро дар фаъолияти муштарак муайян кунед, пас донишҷӯён худро дар шароите мебинанд, ки онҳо натавонанд барои натиҷаи қисми қорашон, балки тамоми гурӯҳ маъсуланд. Дар ин вазъият назорати мутақобила, машварат ва тарбияи донишҷӯёни заиф аз ҷониби рафиқонашон, дарки амиқи мавод аз ҷониби қавӣ сурат мегирад.

Дар педагогика таснифоти сершумори методи интерактивӣ мавҷуданд. Агар таснифот ба нақши донишҷӯ дар раванди таълим асос ёфта бошад, пас анъанавӣ се гурӯҳи методҳо мавҷуданд: *пассив*, *фаъол* ва *интерактивӣ*. Таълими ҳамкориҳои интерактивӣ истифодаи маводи таълими “аз ҳаёт гирифта”-ро дар аудитория, инчунин фароҳам овардани шароити аз ҷиҳати методӣ мувофиқи табиати тарбиявиро пешбинӣ мекунад. Барои эҷоди ҳолатҳои ҳамкориҳои интерактивӣ, шумо наметавонед қори худро бо ҷунин вазифаҳо ҳамчун “тасаввур кунед, ки шумо...ҳастед, муошират кунед!”-маҳдуд созед. Баръакс, вазифаҳо ба мақсад мувофиқанд, ки ҳамаи таҳияи онҳо зарурати ҳамкориҳои интерактивиро дар назар дорад. Онҳо одатан тавре сохта мешаванд, ки бе шарик анҷом дода намешаванд.

Истифодаи шаклҳои интерактивии таълим ҳангоми қор бо донишҷӯёни забонмӯз як қатор афзалиятҳо дорад, аз ҷумла:

-ҷалби донишҷӯён ба раванди таълим на ҳамчун шунавандагон, балки ҳамчун иштирокчиёни фаъол;

- баланд бардоштани ҳавасмандии ин категорияи донишҷӯён ба омӯзиши мавзӯ;

- аз худ кардани воситаҳои таълими муосири техника;

-ташаққул ва рушди малакаҳои қори мустақилона дар ҷустуҷӯи иттилоот ва истифодаи пурсамари донишҳои дар амалия бадаст омада [3].

Бояд қайд кард, ки раванди таълим бо донишҷӯёни забонмӯз дар асоси истифодаи технологияҳои интерактивӣ ҳадафи ҷалби тамоми донишҷӯён ба раванди таълимро, новобаста аз сатҳи омодагии забонӣ мебошад. Дар машғулиятҳои, ки методҳои интерактивӣ истифода бурда мешаванд, ҷаҳзи муоширати озод баланд буда, ба ҳамкориҳои иштирокчиёни раванди таълим, баробарии далелҳо, ҷамъовариҳои донишҳои умумӣ, баҳои одилона ва назорати мутақобила тавсиф карда мешавад. Як қатор методҳои интерактивии таълимро дида мебароем, ки татбиқи онҳо барои расидан ба ин ҳадаф – баланд бардоштани самаранокии раванди таълим ва бадастовардани натиҷаҳо барои ҳамаи донишҷӯён, мусоидат мекунад [1].

Муҳокимаи гурӯҳӣ. Муҳокимаи гурӯҳӣ одатан дар мавзӯи мушаххас гузаронида мешавад ва барои дарёфти ҳалли дуруст ва бадаст овардани ҳамдигарфаҳмӣ рағбона карда шудааст. Муҳокимаи гурӯҳӣ ба азхудкунии матолиби омӯхташуда мусоидат мекунад. Дар марҳилаи аввали муҳокимаи гурӯҳӣ ба донишҷӯёни забонмӯз барои як муддати муайян супориш дода мешавад, ки дар ҷараёни онҳо бояд ҷавоби асоснок ва муфассал омода кунанд. Омӯзгор метавонад қоидаҳои мушаххаси

гузаронидани мувоҳисаҳои гурӯҳиро мукаррар кунад. Дар марҳилаи дуюм, чунин муҳокимаҳо бо омӯзгор боиси қабули қарорҳои гурӯҳӣ мешаванд. Намуди мувоҳисаи гурӯҳӣ “Мизи мудаффар” мебошад, ки ҳадафи он табодули иттилоот дар бораи мушкилот ва фаҳмиши шахсии онҳо барои шиносӣ бо таҷриба ва дастовардҳои ин соҳа мебошад.

Таълими омӯзишӣ. Таълими омӯзишӣ як шакли таълими интерактивист, ки ҳадафи он ташаккул додани малакаҳои шахсӣ ва рафтори касбӣ дар муошират мебошад. Афзалияти ин метод дар он аст, ки ҳамаи иштирокчиён дар раванди таълим фаъолона иштирок мекунанд. Талабот барои омӯзиш:

- шумораи оптималии иштирокчиён-15-20 нафар, мувофиқи шумораи иштирокчиёни аудитория, ки баҳамкорӣ фаъолонаи аъзоёни он мусоидат мекунанд;
- шинос кардани иштирокчиён бо ҳадафҳои ин машғулият дар оғози тренинг; дар дарси аввал гузаронидани тренинг-машқҳои “шиносӣ” ва қабули “созишнома”, яъне қоидаҳои қори гурӯҳ;
- фароҳам овардани фазои дӯстонаи эътимод ва нигоҳ доштани он дар тӯли тренинг;
- ворид намудани ҳамаи иштирокчиён ба қори фаъл дар давраи омӯзиш;
- эҳтиром ба ҳиссиёт ва андешаҳои ҳар як иштирокчӣ;
- таъминоти техникии раванди таълим;
- омӯзиши самараноки назария ва машқҳои интерактивӣ;
- ҷамъбасти ҳатмии натиҷаҳои таълим пас аз ҳатми омӯзиш.

Омӯзгоре, ки машғулиятмегузаронад, бояд дониши психологӣ ва педагогӣ дошта бошад ва онро дар раванди таълим моҳирона истифода барад, усулҳои ба даст овардани иттилоотро донанд, ҷамъоварӣ ва ба иштирокчиён пешниҳод намояд, ба рафтор ва муносибати онҳо таъсир расонад.

Муҳокима. Дар қараёни муҳокима, иштирокчиён бояд масоили оммавиرو муҳокима кунанд ё озодона оид ба масъалаҳои баҳсталаб мубодилаи дониш, афкор ва ғояҳоро ба роҳ монанд. Хусусияти он омӯзиши муколама-мувоҳиса ва баҳси бархӯрд аз нуқтаи назар ва мавқеи гуногун мебошад [4]. Муҳокима бо ҳамкорӣ фаъолонаи донишҷӯён бо ҳам ва омӯзиши шадиди шахсӣ аз ҷониби омӯзгор сурат мегирад. Хусусияти ҳоси муҳокима дар он аст, ки он нишон медиҳад, ки гурӯҳ ин масъаларо то чӣ андоза хуб дарк мекунанд. Ҳар гуна муҳокима одатан дар се марҳиласуратмегиранд;

1. Тартиб додани масъала;
2. Ҳалли ин мушкилот;
3. Ҷамъбаст.

Марҳилаи аввал ин мубокиқшавии иштирокчиён ба якдигар мебошад, ки тавассути он масъала, ҳадафҳои ҷаласа, қоидаҳо ва қоидаҳои мувоҳисаро таҳия кардан мумкин аст. Марҳилаи дувум баромадкунандагонро дар бар мегирад, посухҳои онҳо ба саволҳо, ҷамъовариҳои ҳарчи бештар ғояҳо ва пешниҳодҳо, паҳн кардани ғаразҳои шахсии иштирокчиёни мувоҳиса ва дурӣ аз муҳокимаи мавзӯҳо аз ҷониби омӯзгор. Марҳилаи сеюмин таҳлили натиҷаҳои муҳокима мувофиқи афкор ва ақидаҳо, таҳияи якҷояи қарорҳо ва қабули онҳо мебошад. Ҳангоми муҳокима донишҷӯён метавонанд якдигарро мукамал кунанд ё ба ҳам муқобилат кунанд.

Намуди муҳокимаи интиҳоб кардаи омӯзгор, вобаста аз вазифаи ба ӯ додашуда, метавонад маҷмӯи намудҳои гуногуни мувоҳиса бошад (мувоҳисаи классикӣ, мувоҳисаи экспресс, матни мувоҳиса, муҳокимаи мушкилот, нақшибозӣ, мизи мудаффар). Афзалияти мувоҳиса дар он аст, ки муҳокима дар муддати кӯтоҳ ба омӯзгор имкон медиҳад, ки мушкилоти воқеиро таҳия намояд, қобилияти хонандагонро дар бораи ғуш кардан ва мубодилаи афкори худ бо дигар иштирокчиён, муомила ва таҳлили вазъи воқеӣ ва муҳимро аз аҳамият ҷудо кунад. Ҳамин тариқ, муҳокима имкон медиҳад, ки пас аз шунидани андешаи инфиродии ҳар як иштирокчии мувоҳиса дар ин мавзӯ гуногунӣ дидгоҳҳои мавҷударо оид ба ҳар гуна мушкилот таҳлил ва мукамал гузаронем. Ин шакли қор бо донишҷӯёни забонамӯз хеле муҳим ва пурсамар аст, зеро ҳангоми муҳокима онҳо малакаҳои муоширатии барои рушди минбаъдаи касбии худ зарурро пайдо мекунанд.

Усули ҳамлаи майна. Тибқи ин методология, омӯзгор як гурӯҳ донишҷӯёнро даъват мекунанд, ки ба саволҳо ҳарчи бештар ҷавоб диҳанд. “Штурми мағзӣ” дар се марҳила сурат мегирад. Дар марҳилаи аввал, дар назди гурӯҳ мушкилот гузошта мешавад. Иштирокчиён пайдарпай ва дақиқ таҳминҳо баён мекунанд, омӯзгор ғояҳои худро дар тахта ё плакат бе шарҳ менависад. Марҳилаи дуюм. Дар ин марҳила гурӯҳ натиҷаҳои қорро пешниҳод мекунанд [2]. Барои ҳамлаи зехнӣ, шумо метавонед иштирокчиёнро ба якҷанд гурӯҳ тақсим кунед:

- тавлидкунандагони ақидаҳо, ки пешниҳодҳои гуногунро барои ҳалли масъала таҳия мекунанд;
- мунаққидоне, ки кӯшиш мекунанд, ки дар ғояҳои пешниҳодшуда манфӣ пайдо кунанд;
- таҳлилгароне, ки пешниҳодҳои таҳияшударо бо шароити воқеӣ пайваст мекунанд, бо назардошти эродҳои танқидӣ ва ғ.

Ҳамин тариқ, усулҳои баррасишаванда ба баланд бардоштани самаранокии азхудкуни маводи

омӯхтаи донишҷӯён ва ҳавасманд кардани онҳо ба омӯхтан ва азхуд кардани донишҳои нав равона карда шудаанд. Ин усулҳоро натавон ба донишҷӯёни забонамӯз дар дарсҳои забони хориҷӣ (англисӣ), балки барои омӯзиши фанҳои дигар дар ҳама гуна муассисаҳои таълимии сатҳи муҳталиф низ истифода бурдан мумкин аст.

Дар ҳуҷҷа гуфтан мумкин аст, ки барои омӯзгорони насли нав дар тақмил додани донишҳои забонии худ ва шогирдон салоҳиятнок будан кофӣ нест, истифодаи навоариҳои методӣ дар раванди таълим, ки имрӯзҳо ба истифодаи методҳои интерактивии таълим алоқаманданд, зарур аст.

Адабиёт:

1. Абасов Л. Проектирование и организация самостоятельной работы студентов. Высшее образование сегодня. – 2007. - №10. С. 81-84.
2. Авганов С. С. Профессиональная подготовка будущего учителя иностранных языков на основе применения компьютерных технологий для общеобразовательных школ (на материалах английского языка): дис. ... док. пед. наук, 13.00.01. – Душанбе: 2010. – 354 с.
3. Алиев С. Н. Методика обучения иностранным языкам/ Для студентов высших учебных заведений. – Душанбе: Полиграф, 2013. – 340 с.
4. Алиев С. Н. Программа по курсу «Актуальные вопросы методики и технологии обучения иностранным языкам»: Для студентов высших учебных заведений, обучающихся по специальности «Иностранный язык» в области образования. – Душанбе, 2008. – 26 с.

Калидвожаҳо: *усулҳои интерактивӣ, омӯзиши проблемавӣ, муҳоҷиса, тренинг, ҳамлаи майна.*

Аннотация

КЛАССИФИКАЦИЯ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ АНГЛИСКОМУ ЯЗЫКУ

В статье рассматриваются характерные особенности процесса интерактивного метода, представлена классификация интерактивных методов обучения, выявлена и обоснована необходимость применения интерактивных методов на уроках английского языка. На основе исследования предполагается, что использование интерактивных методов обучения позволяет сделать обучающегося активным участником педагогического процесса, формировать и развивать познавательную активность, что содействуют формированию творческой, активной личности, способной меняться в современном мире.

Ключевые слова: *интерактивные методы, проблемное обучение, дискуссия, тренинг, мозговой штурм.*

Annotation

CLASSIFICATION OF INTERACTIVE METHODS IN THE PROCESS OF TEACHING ENGLISH

The article substantiates the importance of introducing and using interactive teaching methods into the educational process. The main emphasis is on teaching English to students of universities. It is emphasized that not enough for a teachers of new generation to be competent in their area of knowledge ; it is necessary to use methodological innovations in the educational process, which today are associated with the use of interactive teaching methods.

Keywords: *interactive methods, problem learning, discussion, training, brain storming.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Ёғибекова Ҳадиса, магистранти кафедраи забони англисии факултети забони англисии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Тел.: 900110053. Email: Yoghibekovahad@mail.ru

Рохбари илмӣ: Карабаев Б. Б.

Сведения об авторе: Ёғибекова Ҳадиса, магистрантка кафедры английского языка факультета английского языка Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддин Айнӣ. Тел.: 900110053. Email: Yoghibekovahad@mail.ru

Научный руководитель: Карабаев Б. Б.

About the author: Yoghibekova Hadisa, master of English language faculty English language department, Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Aini. Phone: 900110053. Email: Yoghibekovahad@mail.ru

Scientific leader: Karabaev B. B.

МАСЪАЛАИ ОМУЗИШ ВА ТАРЗИ ИСТИФОДАНАМОИИ ОМОНИМИЯ (ҲАМГУНАҲО) ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ

Бояд гуфт, ки забонҳо бе таъсири ҳамдигар рӯшду нумӯ карда наметавонанд. Имрӯзҳо чихеле ба ҳамагон маълум аст забонҳои дунё ба пешравӣ ва муқоиса ру овардаанд. Дар ин замина метавонд гуфт, ки забони тоҷикӣ аз ин қабил забонҳое башумор меравад, ки забоншиносон ин забонро бо забонҳои дигар ба амсоли русӣ, англисӣ, хитой ва амсоли инҳо муқоиса намудаистодаанд.

Метавон гуфт, ки барои муқоисаи забонҳоро аз ҷиҳти сохти забони ва грамматикаи ҷудо намуда таҳлилҳо мегузаронанд. Дар ин замина нақши синоним ва омонимҳо басо зарур ба шумор меравад.

Омонимҳо – ин калимаҳое мебошанд, ки аз ҷиҳати талаффуз ба ҳам монанданд, вале дорои маъноҳои гуногун мебошанд. Омонимҳо дар якҷанд ҳолатҳо бо полисемияи худ рӯ ба дучор мегарданд, ки ба ҷараёни вайроншавии онҳо оварда мерасонад. Аммо омонимҳо метавонанд дар натиҷаи талаффузҳои ногаҳонӣ низ ба вучуд оянд. *Write* – *навиштан* ва *right* – *рошт* – ин калимаҳо маъноҳои гуногун ва пайдошавии гуногунро доранд, вале дар талаффузи худ ногаҳон мувофиқ меоянд [1, 85].

Инчунин омонимҳои лексикӣ – грамматикӣ низ мавҷуд мебошанд, ки дар натиҷаи конверсияҳо ба вучуд меоянд. Дар он ҳолате, ки калимаи мазкур ба дигар ҳиссаи нутқ мегузарад.

Масалан: *look* – *дидан* ва *look* – *ақида*. Дар забони англисӣ омонимҳои лексикӣ – грамматикӣ махсусан зиёд мебошанд [2, 69].

Полисемия ва ё сермаъноии калимаҳо дар чунин натиҷа ба вучуд меояд, ки забон системае мебошад, ки дар мувофиқа бо гуногунии беохирӣ воқеияти ҳақиқӣ маҳдуд аст. Забонро мебошад, ки барои баён намудани ин воқеиятҳо аз ин ва ё он маънои асосӣ истифода барад ва он маҳфумҳоро баён намояд.

Ба таври гуногун истифода бурдани калимаҳоро дар як варианти лексикӣ – семантикӣ бояд аз тафовути ҳақиқии калимаҳо фарқ намуд. Чунончи масалан тавассути калимаи *oil* метавон якҷанд ақидаҳои гуногунро тасвир намуд, ба ғайр аз говӣ. Аммо ин маънои онро надорад, ки калимаи *oil* маъноҳои гуногунро тасвир намуда дар ҳар як ҳолати истифодабарии он маъноҳои гуногунро дорад: дар ҳамаи ҳолатҳо маънои он ҳамон як чиз мебошад, маҳз равшан (ҳама намуди равшан ба ғайр аз равшани говӣ). Дар он ҳолате, ки *oil* маънои нафтро дорад, қор ранги дигарро мегирад. Дар ин ҷо дар навдати аввал монандии нафт ба равшан маънидод нашуда, балки сухан оид ба сифати маҳсули нафт – сӯзишворӣ меравад. Дар ин ҳолат аз калимаи *oil* алақай дигар калимаҳое, ки намудҳои гуногуни сӯзишвориро баён мекунанд вобастагӣ доранд: *petroleum*, *gasoline* ва ғайра. Ин ба мо имконият медиҳад, ки дар калимаи *oil* ду маъноро ҷудо намоем (ва ё ин ки бо суханони дигар ду варианти лексикӣ – семантикӣ) [1, 63]:

- *равшан (ба истиснои равшани ҳайвон);*
- *нафт.*

Одатан маъноҳои нав тариқи гузаронидани яке аз калимаҳои мавҷуда ба предмет ва ё зухуроти нав ба вучуд меоянд. Маъноҳои маҷозӣ бо чунин тарз ташкил меёбанд. Асоси онҳоро монандии предметҳо ва ё алоқаи як предмет бо предмети дигар ташкил медиҳад.

Сермаъноии калима чунон мушкилии васеъ ва бисёрпаҳлӯе мебошад, ки мушкилиҳои гуногуни лексикология аз ягон тараф ба он вобастагӣ доранд. Дар алоҳидагӣ бо ин проблема проблемаи омонимия тавассути якҷанд паҳлӯҳои худ ҳамхудуд мебошад.

Омофонҳо ва омографҳо бояд аз омонимҳо фарқ намуд. Омофонҳо ҳамон калимаҳои гуногуне мебошанд, ки ҳангоми навиштани онҳо аз ҳамдигар фарқ карда, ҳангоми талаффузи онҳо ба ҳамдигар монанд мегарданд, масалан: *site* – ва *site* – *топ* (сим) [4, 63].

Омографҳо чунин калимаҳои гуногуне мебошанд, ки аз рӯи навишт ба ҳамдигар монанданд, вале гуногун талаффуз карда мешаванд (ҳам дар муносибат бо таркиби овозӣ ва ҳам ҷои зада дар калима).

Барои он ки калимаҳои лексикӣ гуногун чун варианти ҳамон як калима баён гарданд (ба ибораи дигар омонимия ба вучуд наояд) чунин ҳолатҳо зарур мебошанд:

1) онҳо қисмати решаи умумиро дошта бошанд, ба ибораи дигар онҳо бояд умумияти овозии лексикӣ – семантикиро дошта бошанд;

2) бояд байни маводҳо, фарқиятҳои овозӣ ва фарқиятҳои лексикӣ – семантикӣ вобастагӣ мавҷуд набошад, ба ибораи дигар бояд калимаҳои аввала калимаҳои баъдиро такрор наkunанд.

Ҳамин тариқ, дар вариантҳои калимаҳо метавон ё фарқиёти лексикиро мушоҳида намуд, ки зоҳиран баён мегарданд ва ё мутақобилан фарқиятҳои берунӣ, ки фарқияти лексикиро баён наменамояд. Мисоли имконияти аввал – *shade* бо маънои «**торикӣ, ҷои равшаннашуда**» ва *shade* «**соя**» [5, 85]; танҳо дар муносибати семантикӣ фарқ намуда, онҳо аз рӯи талаффуз ба пуррагӣ ба ҳамдигар монанд мебошанд ва аз ин лиҳоз вариантҳои як калима баён мегарданд (вариантҳои лексикӣ - семантикӣ). Аз тарафи дигар *shade* дар маъноҳои номбаршуда ва *shadow* «сояи ягон предмет» - алақай калимаҳои гуногун ба ҳисоб мераванд, чунончи дар ин ҷо равшан маълум аст, ки фарқияти зоҳирӣ ва фарқияти семантикӣ мавҷуд намебошад. Ҳангоми мавҷуд будани фарқияти зоҳирӣ ва ҳатто фарқияти начандон калон ба вайроншавии шабоҳати калимаҳо оварда мерасонанд [2, 34].

Дар муносибат бо хусусиятҳои морфологии калимаҳо низ метавон ин нуқтаи назарро истифода намуд. Фарқияти парадигмаҳо ҳамон вақт фарқияти байни ду калимаро тасдиқ наменамоянд, ки фарқияти парадигмаҳо чун воситаи баёни дигар фарқияти семантикии предметӣ баромад намояд, на балки чун воситаи баёни дигар фарқиятҳои ғайриграмматикӣ. Чунончи, *hang* бо шакли замони гузашта *hanged* ва *hang* бо замони гузаштаи *hung* – калимаҳои гуногун мебошанд, дар ин ҳолат фарқиятҳои морфологӣ бо фарқиятҳои маъноҳои лексикӣ якҷо мешаванд (маънои аввала овехтан (қатл кардан) ва дуввумин – овехтан, овезон кардан); *learn* бо замони гузаштаи *learnt* ва *learn* [7, 734] бо замони гузаштаи *learned* ягон фарқияти семантикӣ надоранд (ҳардуи онҳо маънои «**омӯзиш**» - ро доранд), чун калимаҳои гуногун баён карда намешаванд, балки чун вариантҳои грамматикӣ муайян карда мешаванд.

Ҳамин тариқ, дар ин ҷо низ чун фарқият дар баёни овозӣ (**shade-shadow**) ҳатто фарқияти начандон калони семантикӣ ба вайроншавии шабоҳати калимаҳо оварда мерасонад. Ҳамаи ин гуфтаҳо дуруст арзёбӣ карда мешаванд, аммо аз муқарраротҳои дар боло овардашуда метавон чунин хулосабарорӣ намуд, ки бояд ин воситаҳоро нафақат ба шакли овозии калима, балки ба шакли морфологии калима низ истифода намуд [9, 633].

Валентияти синтаксисӣ ва лексии калимаи хусусияти фармалиро бо тағйиротҳои ҷузъӣ, дар муносибат бо чунин тағйиротҳои ҷузъии бунёдии калима ба инобат гирифта мешаванд. Ба ибораи дигар ба сифати нишонаҳои берунаи фарқкунанда чунин тезисро мисол оварда метавонем: хангоми фарқиятҳои равшан баёншуда, қобилияти баёнии калима дар якҷоягӣҳои синтаксисӣ, сохторҳои синтаксӣ (валентнокӣ), инчунин дар якҷоягӣҳои лексикӣ (валентнокии лексикӣ) ва ҳатто фарқияти начандон калон ба вайроншавии шабоҳати калима оварда мерасонад.

Адабиёт:

1. Назарзода, С. Сангинов, А. Каримов, С. Султон, М. Ҳ. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1 / зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М. Ҳ. Султон. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2010. – С. 950
2. Назарзода, С. Сангинов, А. Каримов, С. Султон, М. Ҳ. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 2 / зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М. Ҳ. Султон. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2010. – С. 1095
3. Чамшедов, П. Толиби Розӣ., English-Tajik Dictionary with Tajik terms indexes. Фарҳангӣ Англизӣ-Тоҷикӣ бо роҳнамои вожагони тоҷикӣ. Чопхонаи Пайванд. Чопи аввал 2005. – С. 1202
4. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Иборат аз ду ҷилд. Зери таҳрири Шукурова, М.Ш. Капранова, В.А. Ҳошимов, Р. Маъсумӣ, Н.А. Ҷилди 1. – С. 950
5. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Иборат аз ду ҷилд. Зери таҳрири Шукурова, М.Ш. Капранова, В.А. Ҳошимов, Р. Маъсумӣ, Н.А. Ҷилди 2. – С. 950
6. Hornby, A.S. Oxford Advance Learner's Dictionary. Sixth Edition, Oxford University Press. 2018. – P. 1350
7. Longman, Dictionary of English language and culture. New edition, 2018.
8. Paul Falla, The oxford Russian dictionary/Eng.-Rush / edited by Paul Falla revised by Colin Howlett. – Moscow: Oxford, 1999. – P. 734
9. Webster's New World Dictionary. Third collage edition: Victoria Neufeldt, David. B. Guralnik, 1988 year.

Аннотатсия

**МАСЪАЛАИ ОМУЪЗИШИ ВА ТАРЗИ ИСТИФОДАНАМОИИ ОМОНИМИЯ
(ҲАМГУНАҲО) ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ**

Дар мақолаи мазкур масъалаи омузиши ва тарзи истифоданамоии омонимия (ҳамгунаҳо) дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мавриди паҷуқиш қарор дода шудааст. Муаллиф қайд мекунад, ки омонимия ё ин ки ҳамгунаҳо дар забонҳои истифодашуда (тоҷикӣ ва англисӣ) серистеъмол буда дар ҳарду забон омонимия бисёр рушд кардааст. Бинобар ин ӯ ишора мекунад, ки забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз ҷиҳати истифода ва мавҷудияти ҳамгунаҳо забонҳои пешрафта ва бой ба шумор меравад.

Калидвожаҳо: *об, раванг, ҳамгунаҳо, тоҷикӣ, англисӣ, серистеъмол, забон, калимаҳо, семантика, саҳифа, тафавут, монанди, дидан, ашёҳо.*

Аннотация

**ПРОБЛЕМА ИЗУЧЕНИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МЕТОНИМИИ В ТАДЖИКСКОМ
И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ**

В этой статье исследуется изучение и использование омонимов в английском и таджикском языках. Автор отмечает, что омонимия или ее эквиваленты широко используются в используемых языках (таджикском и английском), а омонимия сильно развита в обоих языках. Поэтому он отмечает, что таджикский и английский языки являются наиболее развитыми и богатыми языками с точки зрения их использования и существования.

Ключевые слова: *вода, масло, однородный, таджикский, английский, потребитель, язык, слова, семантика, страница, различие, вроде, смотри, объекты.*

Annotation

**THE PROBLEM OF STUDYING AND USING OMONYMY IN THE TAJIK AND
ENGLISH LANGUAGES**

This article explores the study and use of homonyms in English and Tajik. The author notes that homonymy or its equivalents are widely used in the languages used (Tajik and English), and homonymy is strongly developed in both languages. Therefore, he notes that Tajik and English are the most developed and richest languages in terms of their use and existence.

Keywords: *water, oil, homogeneous, Tajik, English, consumer, language, words, semantics, page, difference, like, look, objects.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Аҳмадова Анора магистранти соли якуми факултети забони англисии ДДОТ ба номи Садриддин Айни.

Сведения об авторе: Ахмадова Анора, магистрантка первого курса факультета английского языка ТГПУ им. С.Айни.

About the author: Ahmadova Anora, post graduate student in the department of English language of Tajik State Pedagogical University named after S. Ainy.

РОҲҲОИ ТАШАККУЛЁБИИ ВОЖАГОНИ НАВ ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Барои мавҷудияти забон, давомнокӣ ва рушди беист, ки дар пайдоиши вожагони нав зоҳир мешавад, нақши муҳим мебозад. Ин забоншиносро водор месозад, ки пай дар пай корҳо бо луғат пешкаш гарданд. Онҳое, ки бо як забони муайян суҳбат мекунанд дар самтҳои гуногун ва ихтисосҳои мухталиф, дорои сатҳи гуногуни дониши забонӣ буда, бо назардошти он, ки ҷавҳари ҳаёти ҷамъиятӣ, раванди идеологӣ, рушди илмӣ-техникӣ, ихтирооти нав ва ашёи нав, ташаккул ва тағйирёбии вожагон бояд доимо бо миқдори зарурии калимаҳо таъмин карда шаванд.

Вобаста ба он, ки таркиби луғавии забон бо воҳидҳои нави луғавӣ, ки ба тағйиротҳои пешрафтаи ҷомеа, навиғариҳо дар соҳаҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва соҳаҳои илмӣ-техникӣ пайваستا тағйир меёбанд ва пурра мегардад, метавон гуфт, ки асри 21- эраи калимаҳои нав дар забон ё ин, ки эраи неологизмҳо номида мешаванд.

Бо роҳи ташаккулёбии калимаҳои нав, тамоми сохторҳои дигар менавонанд ба забон таъсири махсуси худро расонад.

Олимони забоншинос забонро ҳамчун "организми зинда" мешуморанд, ки ӯ бо тамоми соҳаҳои ҳаёт робитаи зич дорад, яъне, луғати забон пайваستا бо воҳидҳои нави луғавӣ, ки ба тағйироти босуръати ҷомеа, навовариҳо дар соҳаҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва илмӣ-техникӣ вобастаанд, пурра мегардад. Маълум аст, ки наvpайдоишҳо (вожагони нав) дар луғат дар зери таъсири омилҳои забонӣ ва иҷтимоӣ пайдо мешаванд. Тамоми таърихи лексикаи забонӣ нишон медиҳад, ки бори аввал калимаҳо бо сабаби ташаккулёбии дохилӣ, системавӣ ё аз ҳисоби иқтибосшавӣ аз забонҳои дигар пайдо мешаванд. Тағйироти дар ҳаргуна соҳаҳо ба забон ҳайратангезона зуд таъсири худро расонида дар шакли калимаҳои нав инъикос карда мешаванд. Чунин калимаҳо дар забон одатан неологизм номида мешаванд [1, 9].

Омӯзиш ва таҳлили тағйиротҳоро дар соҳаи лексика (луғат) аз ҷониби Фомина Маргарита Ивановна анҷом додашудааст, ки гурӯҳҳои зеринро аз рӯи пайдоиш фарқ мекунад: асли лексикӣ, лексикӣ-семантикӣ ва ин ду гурӯҳро бошад, муаллиф ба намудҳои зерин тақсим мекунад: умумӣ-забонӣ, муқаррарӣ, инфиродӣ ё контекстуалӣ.

Дар ин самт олимони дигаре низ таҳқиқотҳои забониро анҷом доданд, ки яке аз масъалаҳои асосӣ омӯзиш ва таҳқиқоти нави забон мебошад. Масалан таҳти таҳрири забоншинос Диброва Э.А. таснифоти зеринро аз рӯи манбаи пайдоиш фарқ мекунад: забоншиносӣ ва инфиродӣ, неологизмҳои муаллифӣ (авторӣ). Аз рӯи ташаккулёбӣ тақсим мешавад: лексикӣ ва маъноӣ (семантикӣ), потенциализм, окказионализм. Муҳаққиқ Л.Л.Касаткин намудҳои зеринро аз рӯи пайдоиш баррасӣ мекунад: лексикӣ, семантикӣ, муаллифӣ.

Ҳамин тариқ, лексикология пайдоиши калимаҳои навро дар доираи забон ва амалияи (таҷрибаи) нутқ баррасӣ мекунад. Пайдо шудани воҳидҳои луғавӣ дар ҳуди забон неологизмҳо номида мешаванд, ки калимаҳои навро ифода мекунанд, ва потенциализм бошад- калимаҳое, ки метавонанд ба таркиби луғати забон дохил карда шаванд, аммо барои вуруд ба забон, инчунин мақоми пурмазмун нагирифтаанд. Як нуктаро қайд намудан лозим аст, ки истифодаи ингшуна неологизми муаллиф ба он нишон медиҳад, ки вожаи истифодашуда ҳоси нутқи як гӯяндаи мушаххас мебошанд.

Неологизмҳо гуфта мо бештар калимаҳоеро дар назар дорем, ки барои таъин кардани объектҳои нав, аломатҳо, амалҳои нав сохта шудаанд, яъне неологизм (аз юнонӣ *neos* - "нав" ва *logos* - калима) ва фарқ кардани онҳо тибқи манбаи пайдоиш буда инҳоро дар бар мегирад: забонӣ ва инфиродӣ, неологизмҳои авторӣ. Неологизмҳои забонӣ шакли авторӣ (муаллифӣ) надоранд ва бештар бо роҳҳои самаранок, яъне ба силсилаи синонимӣ, антонимикӣ, мавзӯӣ дохил карда мешаванд ташаккул меёбанду дар луғатҳо сабт карда мешаванд ва то ба таври васеъ амалӣ шудани падидаи зикршуда дар фонди ғайрифайда мебошанд. Индивидуалӣ-муаллифӣ неологизмҳоеро меноманд, ки дорои пайдоиши авторӣ буда метавонанд бо роҳҳои самаранок ва бесамар ташаккул ёбанд, вале иттифоқи системавии лексикаро индивидуалӣ сохта дар луғати пасивӣ боқи мекунанд [2, 173].

Бо усули таълим неологизмҳои лексикӣ ва семантикӣ фарқ карда мешаванд.

Неологизмҳои лингвистии лексикӣ метавонанд бо роҳҳо зерин ташаккул ёбанд:

а) аз як забон, масалан, забони тоҷикӣ ё англисӣ калимаҳо аз рӯи моделҳои пурмаҳсули калимасозӣ шаванд: кор–коргар, рушд–рушдкунанда, ноумед–ноумедӣ ё ин ки work-worker, develop-development ва ғ.;

б) бо роҳи иқтибос: инвеститсия, мошин, компютер, экран ё ин ки machine, shaft ва ғайра;

в) пайдоиши қисмҳои калимасозӣ аз рӯи моделҳои ҳуди забон англисӣ ё тоҷикӣ: лимит – лимиткунӣ – лимитчӣ ё ин ки prone-proneness ва ғайра.

Неологизмҳои семантикӣ – маъноҳои нави калимасоҳе, ки дар натиҷаи ҳосилкунии маъноӣ (эпигматикӣ) пайдо мешаванд, дар асоси маъноҳои маҷозии калима: Кадом роҳро интиҳоб мекуни? (Яъне, роҳ гуфта ғайриқатъӣ касе ёғ чизе гуфта, метавонад ояндаро ғайриқатъӣ), diagnosis (муайян кардани асоси чизе) [2, 289].

Калимасозии маъноӣ (семантикӣ) дар эҷоди неологизмҳо дар марҳилаи кунунии рушди забон нақши муҳим дорад. Аксар вақт одамон дидаву дониста неологизмро интиҳоб мекунад, зеро он қодир аст фикрро нисбат ба калима бо забони стандартӣ зудтар ва осонтар баён кунад ва баъзан аз сабаби он ки дар забони стандартӣ калимаи мувофиқ вучуд надорад суханро барои қабул беҳтар месозад.

Чунин номидани эра аз он сабаб аст, ки забонҳои муосир давраро аз сар мегузаронанд, ки дар натиҷаи як қатор тағйироти шадиди иҷтимоӣ буда бисёр мафҳумҳои навро таъин кардан лозим омад. Дар забонҳои кишварҳои пешрафта ҳамасола воҳидҳои луғавии нав пайдо мешаванд. Аксари онҳо ба луғати ғайриқатъӣ дохил мешаванд ва баъзеҳо реша мегиранд ва калимаҳои дигарро бештар истифода мекунад. Ба ғайриқатъӣ забонҳои муосир лозим аст, ки ҳамқадами замон бошанд. Забони ахбори оммаро дарк намуда бо калимаҳои нави, ки доимо дар забон пайдо мешаванд, шинос шаванд ва бо ин имкониятҳои бепоёнӣ дониши забонии худро нишон диҳанд.

Дар забони муосири тоҷик калимаҳои русӣ (воҳид аз забони русӣ) таваҷҷӯҳи зиёд доранд. Таърихи забон нишон медиҳад, ки иқтибос аз забонҳои дигар бо мурури замон сурат гирифтааст. Халқҳо пайваста бо ҳамдигар муносибат мекарданд, навигариро медароварданд, бинобар ин системаи ягон забон дар алоҳидагӣ вучуд надорад. Аҷиб мебуд, ки агар забон муддати тӯлонӣ лексемаҳои аз забонҳои дигар гирифташударо дар бар намегирифт, чунин тахмин вучуд дорад, ки фонди забон ҳатто ҳангоми пайдо шудани воҳидҳои пурра карда мешавад. Забони русӣ то замони СССР маъмул набуд, пас иқтибос аз забони арабӣ гирифта мешуд. Дар айни замон, забони русӣ ба забони муоширати байналмилалӣ табдил ёфтааст. Он дар бисёр кишварҳо дар мактабҳо ҳамчун забони дуввум таълим дода мешавад. Забони русӣ дар бисёр кишварҳо ба забони сиёсат, барномарезӣ ва пешрафти техникӣ табдил ёфтааст, бинобар ин маҳз луғати русӣ бартарӣ дорад ва иқтибос аз он ба забони тоҷикӣ сарчашма мегирад.

Бисёр иқтибосҳо, ки аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ дохил карда шудаанд, дорои сарчашмаи ё фаронсавӣ, ё англисӣ мебошанд (рейтинг, демонстрация ...), аммо азбаски дар Тоҷикистон забони русӣ "забони дуввум" ҳисобида мешавад, мо ҳамчун аз забони русӣ гуфта онҳоро қабул менамоем.

Неологизмҳо метавонанд маъноӣ матнро, ки бо иқтибосҳои аз забони англисӣ оварда шудаанд, аз ҷиҳати идеологӣ таҳриф карда, ба он маъноӣ гуногуни сиёсӣ (иҷтимоӣ) медиҳанд. Аз ин рӯ, забони англисӣ аз луғат хеле бой мебошад. Забони англисӣ ҳамчун забони ҷаҳонӣ ва байналмилалӣ муошират аст, аз ин рӯ, аксар иқтибосҳо дар саросари ҷаҳон аз забони англисӣ гирифта мешаванд. Бо вучуди бойӣ, забони англисӣ, мисли ҳама забонҳои дигар, доимо дар рушд ва тағйирёбист. Ба забон торафт бештар калимаҳо ва ибораҳои нав ворид мешаванд ва баъзе калимаҳои аллақай мавҷудбуда маъноӣ худро тағйир медиҳанд. Забон ҳамроҳ бо чомеа, фарҳанг ва пешрафти техникӣ, ба монанди организми зинда, рушд мекунад [2, 293].

Неологизмҳо, забонро бо унсурҳои экспрессионӣ бой гардонда, дар амалисозии вазифаи экспрессионии забон, ки ба он функцияи зеҳнӣ муқобилат мекунад (тамоюл ба тартиби воҳидҳои забонӣ) мусоидат мекунад. Ҷониби ин ду функцияи рушди забонро муайян мекунад. Қисми назарологӣ, агар миқдоран зиёд набошад, эҳсосоти ғайриқатъӣ ва баҳо додани ӯро ба ягон ҳодиса, падида, шахс, амали ӯ ва ғайра ифода мекунад.

Ҳамин тариқ, ба фонди забонҳои муосири англисӣ ва тоҷикӣ иқтибосҳои зиёде дохил мешаванд, ки баъзеи онҳо фаромуш мешаванд, яъне, аз луғати қатъӣ ба ғайриқатъӣ мегузаранд, дигарон бошанд, баръакс, луғати аслии забонро иваз мекунад ва маъмултарин

мешаванд. Дар ҷустуҷӯи пешравӣ, мо калимаҳои бегонаро истифода мебарем, аввал дар соҳаи барои падидаи пешбинишуда, сипас дар ҳаёти ҳаррӯза истифода шуда таҳкими ҷаҳонишавӣ гашта дар ҳаёти ҷомеа ҷойи ҳудро меёбанд. Системаи забонӣ ба фарҳангҳои дигар халқҳо наздик мешавад. Вақте ки сухан дар бораи меъёрҳо ва ҷораҳо меравад, боқе ё хавфе надорад, ҷунки лексемаҳои нав барои бунёди ҳар як забон заруранд, онҳо ба ғуноғунӣ ва бойи гардидани системаи забон мусоидат мекунанд, аммо фаромӯш накунад, ки на танҳо ҳаёт забонро меофарад, балки он ҳаёти моро низ ташаккул медиҳад.

Адабиёт:

1. Брагина А. А. Неологизмы в русском языке. – М.: Просвещение, 2000. – 310 с.
2. Вепрева И.Т. Формально-семантические связи приставочных глаголов, образованных от семантически тождественных корней. Томск, 1979.
3. Диброва Е. И. Современный русский язык. Часть I. – М.: Слово, 2003. – 189 с.
4. Касаткин Л. Л. Русский язык. – М.: Речь, 2014. – 609 с.
5. Мюллер В. К. Англо-русский словарь. – М.: Рипол Классик, 2014. – 2106 с.
6. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов. – М., 1976
7. Фомина М. И. Современный русский язык. Лексикология. – М.: Просвещение, 2010. – 259 с.
8. The Buzzwords of 2009 By MARK LEIBOVICH and GRANT BARRETT Published: December 19, 2009
9. <https://www.theguardian.com/media/mind-your-language/2016/feb/04/english-neologisms-new-words>
10. http://www.nytimes.com/2009/12/20/weekinreview/20buzz.html?_r=1

Калидвожаҳо: забон, воҳиди лексикӣ, неологизмҳо, таркиби лугавии забон, иқтибос, хусусияти номинативӣ, экспрессивӣ, тамоюли истифодашавӣ.

Аннотация

ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ НОВЫХ СЛОВ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье автор рассматривает пути формирования новых слов в таджикском и английском языках социально-политические новообразования.

Надо отметить, что комментируются наиболее результативные пути формирования новых слов, в особенности аффиксация, и заимствования из других языков.

Ключевые слова: язык, лексическая единица, неологизмы, словарный состав языка, заимствования, номинативная функция, интеллектуальный, экспрессивный, тенденция употребительности.

Annotation

THE WAYS OF FORMING NEW WORDS IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

In the given article the author researched about the ways of forming new words in Tajik and English paper examines the socio-political.

It should be noted that new formations that have arisen in the English and Tajik languages is the most effective ways of forming new words, especially affixing, and borrowing from other languages are commented.

Keywords: Language, lexical unit, neologisms, vocabulary of the language, borrowings, nominative function, intellectual, expressive, tendency of use.

Маълумот дар бораи муаллиф: Махмаддулов Фаридун Хуршедович, магистранти соли якуми факултети забони англисӣ, кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавӣ, Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни.

Рохбари илмӣ: номзоди илмҳои филология Мирзоев Сайфиддин Ҷаборович

Сведения об авторе: Махмаддулов Фаридун Хуршедович, магистрант первого курса факультета английского языка кафедры лингвистики и сравнительной типологии Таджикского государственного педагогического университета имени С. Аини.

Научный руководитель: кандидат филологических наук Мирзоев Сайфиддин Джаборович

About the author: Makhmadduloev Faridun Khurshedovich, first-year Master's student of the Faculty of English, Department of Linguistics and Comparative Typology: Tajik State Pedagogical University named after S. Aini.

Research supervisor: candidate of philological Sciences Mirzayev Sayfiddin Gabrovec

Чориев Султонбек Мустафоевич,
магистранти соли дуюми факултет забони англисӣ

РОҲҶОИ ИФОДАИ ВОҲИДҶОИ ФРАЗЕОЛОГӢ АЗ ЯК ЗАБОН БА ЗАБОНИ ДИГАР

Фразеологизмҳо пеш аз ҳама зухуроти аломати забон буда, соҳиби қолаби зоҳири ва мазмун ҳастанд. Масалан, ибораи рехтаи “гули сари сабад”.

Таркиби ибораи фразеологизми мазкурро иваз намудан мумкин нест. Агар мо ба ҷои “гули сари сабад”, “гули сари кӯча” ё худ “гули сари ҷӯй” гуем, маънии “гули сари сабад” -ро, ки беҳтарин, писандидатарин ва зинатбахши ҷамъият ё ягон маҷлис мебошад, ифода карда наметавонад.

Ибораҳои рехтаи фразеологӣ на танҳо таркибан рехтаву устувор, балки аз ҷиҳати мазмуну мантиқ ҳам рехтаву устуворанд.

Яке аз масъалаҳои муҳим дар илми тарҷумашиносӣ ин масъалаи семантизатсияи воҳидҳои лексикӣ, аз ҷумла фразеологизмҳо ба шумор меравад. Ба омӯзиши воҳидҳои фразеологӣ на танҳо илми тарҷумашиносӣ, балки илми лингвокишваршиносӣ низ машғул аст.

Ҳамин тавр чунин роҳҳои семантизатсияи ибораҳои рехтаро метавон пешниҳод намуд:

1). Калкакунӣ (калима ба калима, айнан тарҷума кардан)

2). Тарҷумаи тасвирӣ (шарҳдиҳӣ)

Яке аз роҳҳои баёни ибораҳои рехтаи забони англисӣ ба забони тоҷикӣ – ин калкакунӣ мебошад. Калкакунӣ – ин баёни фразеологизмҳо забони англисӣ бо методи тарҷумаи калима ба калима мебошад.

Ю.С.Маслов қайд мекунад, ки ба тариқи усули ҳарф ба ҳарф танҳо имкони кӯчонидани маъно ва сохти воҳидҳои фразеологизми забони англисӣ мебошад. [3]

Мисол:

From the first look	Аз нигоҳи аввал
Point of view	Нуқтаи назар
One's heart is bleeding	Дилхун шудан
Get down to earth	Аз осмон фаромадан
With a heavy heart –	Бо дили вазнин
To have heart of kind –	дили раҳмдил доштан
To have heart of gold –	дили тиллоӣ доштан
Fly high	Баланд парвоз кардан
The Indian summer	Тобистони Ҳиндустон
To bare one's heart	Дилро кушодан
To get out of bed on the wrong side	аз тарафи хатои кати хоб хестан
That's the heart of the matter	Ана дили мавзӯ дар қучост!
To tread on air	дар ҳаво ҳаракат кардан
To take oneself in hand –	Худро ба даст гирифтан;
The cream of society	Қаймоқи ҷамъият
What's biting you?	Шуморо чӣ газида истодааст?

Бояд қайд намуд, ки усули баёни калима ба калима, ҳамаҷун яке аз роҳҳои баёни фразеологизмҳо вақте бояд истифода шавад, ки маънои ибораи рехтаи забони англисӣ ба забони тарҷума (айни замон ба забони тоҷикӣ) пурра мутобиқат мекунад. Ба шумораи чунин калимаҳо аслан фразеологизмҳои содда ва ҳаммаъно дохил карда мешаванд.

Аммо инро бояд қайд намуд, ки тарҷумаи калима ба калима на ҳама вақт босамар, мақсадрасида ва бобарор шуда наметавонад, зеро калкакунӣ на ҳамавақт маънии пурраи воҳидҳои фразеологизми баён мекунад, ва маҳз ҳамин сабаб мешавад, ки бисёр вақт маънии ин ё он ибораи рехтаи забони англисӣ ба хонанда норавшан ва нофаҳмо боқӣ мемонад.

Ба воситаи тарҷумаи калима ба калима маънои воҳидҳои фразеологӣ бисёр вақт боқӣ мемонад, аммо баъзан тобиши маъногӣ онҳо гум мешавад.

Мисол, воҳиди фразеологизми:

The cream of society

– агар мо ин ибораи рехтаи забони англисиро ба забони тоҷикӣ тарҷумаи тахтуллафзӣ кунем кунем, онгоҳ чунин мешавад:

Қаймоқи ҷамъият.

Ба ҳамагон маълум аст, ки дар забони тоҷикӣ ин чунин ибора ягон маъноро намефаҳмонад ва истифодаи ин воҳид дар нутқ хато ҳисобида мешавад. Шакли дурусташ дар ин ҳолат чунӣ насту:

Гули сари сабад.

Ё ин ки,

Can the leopard change his spots?

– агар тарҷумаи калима ба калима кунем, онгоҳ чунин маъноро медиҳад:

Оё леопард метавонад холҳои худро иваз кунад?

- вале дар ҳақиқат ин воҳиди фразеологӣ бояд чунин тарҷума шавад:

Он чӣ бо шир дарояд, бо чон барояд.

Чунин мисолҳо бешумор ҳастанд:

To take oneself in hand – Худро ба даст гирифтан.

Дигар навъи тарҷума, ки ба тарҷумаи воҳидҳои фразеологӣ хос аст, ин тарҷумаи тасвирӣ (шарҳдиҳӣ) мебошад. Шакли дигари семантизатсияи воҳидҳои фразеологӣ ин тарҷумаи тасвирӣ ё шарҳдиҳӣ мебошад. Ин усули баёни шарҳдиҳӣ комилан усули эътимодноки тарҷума буда, онро ҳангоме истифода мебаранд, ки бо ин ё он сабабҳо усули тарҷумаи таҳтуллафзӣ имконнопазир мебошад.

Ҳангоми усули тарҷумаи шарҳдиҳӣ маънои аслии ибораи рехтаи забони англисӣ ба забони тоҷикӣ шарҳ дода мешавад.

Ба воситаи ин намуди тарҷума маънои фразеологизми англисӣ ба воситаи ибораҳои кушод, бо аломатҳои баёқунандаи мафҳуми воҳидҳо ба забони тоҷикӣ тарҷума мешаванд.

Мисол,

The beam (the mote) in one's eye

- метавон онро чунин тарҷумаи таҳтуллафзӣ намуд:

- гарде дар чаши касе.

Аммо барои баёнкунии ҳама самтҳои ин воҳиди фразеологӣ мо бояд аз тарҷумаи тасвирӣ истифода барем. Мисол:

The beam (the mote) in one's eye - ин:

Норасогии ночизи дигаронро дарҳол дидан, норасогии калони худро бошад аҳамият надодан

Ба ақидаи З.Г. Прошина, тарҷумаи тасвирӣ комилан пурра ва ҳаматарафа воҳидҳои фразеологӣ забони англисиро меафсонад ба дигар забон баён мекунад. Илова бар ин, ин муҳаккиқ қайд мекунад, ки шарҳдиҳии ибораҳои рехтаи забони ғайрро дар қисмати эзоҳ ва ё дар қисмати шарҳ метавон овард [4, 124].

Инҷо боз якчанд мисоле роҷеъ ба ин навъи тарҷума пешниҳод менамоем:

To tread on air (калима ба калима – дар ҳаво ҳаракат кардан) – дар осмони ҳафтум будан;

That's the heart of the matter (тарҷумаи таҳтуллафзӣ – ана дили қор) – Ана гап дар қучост!

To get out of bed on the wrong side (калима ба калима – аз тарафи хатои кати хоб хестан) – бо пой чап аз хоб хестан;

To bare one's heart (тарҷумаи таҳтуллафзӣ – дилро кушодан) – Дарди дил намудан;

What's biting you? (тарҷумаи таҳтуллафзӣ – шуморо кадом пашша газида истодааст?) кадом пашша шуморо газид?;

Тарҷумаи тасвирӣ (шарҳдиҳӣ) комилан тарҷумаи бесарфа буда, дар матн ҷои ниҳоят зиёдро мегирад, ғайр аз ин ҳангоми мутолиаи матн, хонандаро аз матн дур мекунад. Аз ҳамин лиҳоз, аз ҷониби тарҷумонон ин усул на ҳамавақт истифода бурда мешавад.

Аз ҳамаи гуфтаҳои боло чунин бар меояд, ки воҳидҳои фразеологӣ ва ё ибораҳои рехтаи забони англисӣ воҳидҳои махсуси забонӣ буда, ҳангоми шарҳдиҳии онҳо тарҷумон ба мушкилотҳои гуногун метавонад рӯ ба рӯ ояд.

Боби дуюмро хулосабарори намуда, инро бояд қайд намуд, ки гуфта наметавонем, ки ин ё он роҳи баёни воҳидҳои фразеологӣ олий ва беҳтарин аст, ва тарҷумонон бояд мунтазам аз он истифода баранд, зеро ҳар як намуди тарҷума дар илми тарҷумашиносӣ ҷой ва мақоми худро дорад.

Ҳар як навъи тарҷумаи чунин воҳидҳои забонӣ бартарӣ ва норасогихи худро дорад. Аз ин ҷо бар меояд, ки тарҷумон бояд ин намудҳои тарҷумаи ибораҳои рехтаро дар ҳамбастагӣ истифода барад, зеро истифодаи якҷояи онҳо метавонад маводи тарҷумашавандаро ба аслаш наздиктар намояд.

Адабиёт:

1. Маджидов Х. Лексико-семантические особенности глагольных фразеологических единиц современного таджикского литературного языка, АКД, Душанбе, 1968.
2. Маджидов Х. Фразеологическая система современного таджикского литературного языка. АКД. Душанбе, 1995.
3. Маслов Ю.С. Введение в языкознание. - Учебник для филол. и лингв. фак. высш. учеб. заведений / Юрий Сергеевич Маслов. — 4-е изд., стер. — СПб: Филологический факультет СПбГУ; М.: Издательский центр «Академия», 2005. — 304 с.
4. Прошина З.Г. Теория перевода с английского на русский и с русского на английский: Учебник. - Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та; 2-е изд. 2002. - 240 с.
5. Хушенова С.В. О структурных типах фразеологических единиц шугнанского языка // Памирские языки и фольклор. Душанбе, 1972.

Калидвожаҳо: *фразеологизм, ибораҳои рехта, калкакунӣ, тарҷума, тарҷумаи калима ба калима, калима, маъно, тарҷумаи тасвирӣ, таҳтуллафзӣ, тарҷумон*

Аннотация

СПОСОБЫ ВЫРАЖЕНИЯ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ С ОДНОГО ЯЗЫКА НА ДРУГОЙ ЯЗЫК

В данной статье рассматриваются фразеологические единицы английского языка и способы их перевода. Автор выделяет два вида переводов английских фразеологизмов и обосновывает их с фактами и примерами. В частности, метод перевода этих языковых явлений посредством использования калькирования и описательный перевод был изучен подробно в статье.

Ключевые слова: *фразеологизм, фразеологические единицы, калькирование, дословный перевод, перевод, слова, значение, описательный перевод, дословный, выразительный, переводчик*

Annotation

WAYS OF EXPRESSING PHRASEOLOGICAL UNITS FROM ONE LANGUAGE INTO ANOTHER

The phraseological units of the English language and the ways of translating them are reviewed and studied in the given article. The author identifies two types of English phraseological units' translations and substantiates them with facts and examples. In particular, the method of translating these linguistic phenomena through the use of calking and descriptive translation has been studied in depth in the article.

Keywords: *phraseology, phraseological units, calking, translation, word-for-word translation, words, meaning, descriptive translation, word-for-word, expressive, translator*

Маълумот дар бораи муаллиф: Чориев Султонбек, магистранти соли дуюми факултет забони англисӣ ДДОТ ба номи С.Айни. Тел.: (+992) 936019073

Роҳбари илмӣ: Каримов Ш.

Сведения об авторе: Чориев Султонбек, магистрант второго курса факультет английского языка, ТГПУ имени С. Айни. Тел.: (+992) 936019073

About the author: Choriev Sultonbek, magister of 2-nd year of English Language Faculty, TSPU named after S. Ayni. Tel.: (+992) 936019073

ТЕХНОЛОГИЯИ ИНКИШОФИ МУОШИРАТ БО ИСТИФОДА АЗ МАШҚҲОИ МУХТАЛИФИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Ҷумҳуриҳое, ки бо кишварҳои хориҷӣ муносибатҳои дипломатӣ ва иқтисодӣ доранд, ниёз ба мутахассисоне мебошанд, ки забони хориҷиро ҳамчун воситаи муошират донанд. Аз ин рӯ онҳоро лозим меояд, ки омӯзиши забонҳои хориҷиро дар муассисаҳои таълимӣ ба таври васеъ ва мукамал ба роҳ монанд.

Омӯзиши забони англисӣ дар мактаб ба инкишофи ҳаматарафаи шахсият мусоидат мекунад. Ин хотира, диққат, идрок ва интизомро инкишоф медиҳад. Хонандагонро нисбат ба корҳои коллективӣ ғаъол мекунад, кунҷовиашонро бедор мекунад ва аз ҷиҳати зеҳнӣ ва эстетикӣ инкишоф медиҳад.

Бояд зикр кард, ки “гуфтугӯи фарҳангҳо” на танҳо шиносои бо маданияти мамлакатҳои англисизабон мебошад. Он инчунин ошноӣ бо хусусиятҳои ҳаёт ва тарзи зисти мардуми тоҷик ва ҳамаи он дар фарҳанги ҷаҳонӣ низ доништа мешавад. Забони англисӣ дар ҳалли ин масъала ҳиссаи пуарзиши худро мегузорад.

Рушд ва дигаргуниҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангӣ, муносибатҳои байналмиллалӣ Тоҷикистон ҳаминро талаб мекунад, ки омӯзиши забонҳои хориҷӣ, алаҳусус забони англисӣ ва русиро дар кишвар беҳтару хубтар ба роҳ монем, то ки талаботҳои имрӯзаи ҷамъиятро қонеъ карда тавонем.

Хусусан қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тасдиқи барномаи давлатӣ тақмил ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2020” назди мутахассисону омӯзгорон вазифаҳои пурмасъули ба таври кули омӯзиш ва тақмил додани таълими забонҳои русӣ ва англисиро тақозо менамояд.

Дар амали гардонидани ин вазифаю талаботҳои имрӯзаи давлат ва ҷомеа дар самти омӯзиш ва тақмили забонҳои хориҷӣ мавқеъи басо муҳим дорад.

Барои натиҷабаш омӯхтани забони англисӣ иҷрои машқҳо мавқеъи муҳимро мебозад. Машқҳои ҳаттӣ барои ривож додани маҳорати азхудкунии маводҳои грамматикӣ ва лексикӣ, маҳорати ҳушнавӣ ва баёнкунии фикр рағона карда мешаванд.

Машқҳои даҳонӣ барои ривож додани маҳорати сухангӯӣ, баёни фикр, муошират мавқеъи қалон доранд.

Аз рӯи нишондоди илми дидактика, машқ амалиётест, ки барои молик шудан ба малака ва маҳорати муаяне тақрор ба тақрор гузаронида мешавад.

Доир ба масъалаи намуду ҳелҳои машқ байни олимони ҳамфикрӣ ба назар намерасад. И.В.Раҳманов машқҳоро ба забонӣ ва нутқӣ, С.Ф.Шатиллов ба забонӣ, пеш аз нутқӣ ва нутқӣ, Е.И.Пассов ба шартан коммуникативӣ ва аслан коммуникатӣ, И.Л.Бим ба шиносӣ, амалӣ, амалию назоратӣ ҷудо мекунад. Ин гуногунандешӣ аз муносибати олимони ба ин масъала бармеояд. Билхоса, машқҳоро ба забонӣ ва нутқӣ ҷудо кардан аз мавҷудияти мафҳумҳои забон ва нутқ бармеояд. Машқҳои забонӣ ба ҳосил намудани дониш доир ба ҳодисаҳои забон нигаронида мешаванд, вале машқҳои нутқӣ мақсади инкишоф додани малакаи муоширатиро доранд. Ба андешаи мо, масъалаи машқҳоро бо назардошти мақсад ва вазифаҳои таълим бояд ҳал кард.

Азбаски ҳама гунна ғаъолияти инсон мақсаднок аст, омӯзиши забони хориҷӣ низ бояд мақсаде дошта бошад. Дар адабиёти методӣ мақсадҳои амалӣ, таълимӣ, тарбиявӣ ва тақомулии он нишон дода шудааст. Мақсади амалии он инкишоф додани малакаи муоширатӣ ва ҳонда ахборот гирифтани пешбини менамояд. Ин мақсад дар асоси зина ба зина ташаккули тақмил додани қор қулни ғаъолияти муоширатӣ ба даст меояд.

Ба масъалаи машқҳо таваҷҷӯҳ карда, наметавон муносибати профессор А.Бухбиндерро ба ин муаммо таҳлил накард. Ё се намуди машқҳоро нишон медиҳад: Машқҳои иттилоотӣ, ки

онҳоро машқҳои забонӣ низ номидан мумкин аст. Чунин машқҳо барои дарккунии ҳодисаҳои забонӣ ва донишандӯзӣ аз онҳо нигаронида мешаванд. Пайдост, ки инкор кардани ин ҳел машқҳо мақбул нест. Масалан, барои омӯзиши фонетика, грамматика ва лексикаи забони хориҷӣ хонандагон бояд машқҳои шунавоиро низ иҷро кунанд.

Масалан:

1. Read the following words paying attention to the sound clusters: desk, plates, tasks, beds, lasts, books, tables, cats, lamps, rooms, papers, girls, boys, dogs.

2. Listen and choose the needed word. The (fox, tiger, horse) is a domestic animal. The (summer, winter, autumn, spring) vacations are the longest.

3. listen and choose the needed form: Ann (is, am, are) an engineer.

Боз чанд намунаи машқҳои шунавоиро манзур кардан мумкин аст:

1. Ба талаффузи вожаҳои зерин таваҷҷӯҳ карда, аз таркиби онҳо фонемаи [w]-ро ёбед.

2. фонемаҳои зеринро талаффуз кунед.

3. Ҷои заддаи калимавино муқаррар кунед ва он калимаро дуруст талаффуз намоед.

4. Калимаҳои зеринро бо назардошти миқдори ҳиҷояшон ба гурӯҳҳо ҷудо кунед.

5. Номи предмет гуфта мешавад ва шумо онро нишон диҳед.

6. Калимаҳои зеринро аз рӯи тартиби алифбои забони англисӣ пайиҳам нависед.

7. Аз рӯи намуна шаклҳои грамматикӣ вожаҳои зеринро нависед.

8. Нишондиҳандаҳои грамматикӣ, ки дар ҷумла истифода шуданд, муқаррар намоед.

Гурӯҳи дуюмро машқҳои оператсионӣ ё амалиётӣ мегӯянд, ки онҳоро баъзан машқҳои пешазнутқӣ ё омодашавӣ низ меҳисобанд. Тавассути онҳо дониши талабагон сайқал ёфта, малака ва маҳорати ҳарфзанӣ, хониш, таффаҳум ва китобати онҳо такмил меёбад, зеро бе чунин машқҳо малакаҳои сухангӯиро соҳиб шудан басо мушкул аст. Масалан, барои пурсидан ё ба суоле посух гуфтан, розигӣ ё норозигии худро изҳор кардан зарур меояд, ки хонанда калимаҳо ва шаклҳои грамматикӣ онҳоро дар лаҳзаи зарурии муошират дуруст интиҳоб карда тавонад.

Таҷриба ва мушоҳидаҳои ҷадинсолаи мо собит карданд, ки бо вучуди ҳама афзалиятҳои худ системаи машқҳои дар боло зикршударо наметавон комилан қабул шуморид. Зеро онҳо имконияти ба дараҷаи дилхоҳ азбар кардани забони хориҷиро фароҳам намеоваранд. Сабаб дар он аст, ки машқҳои забонӣ зикршуда аксаран ба омӯзонидани воҳидҳои забон нигаронида шудаанд ва онҳо ба мисолҳои сунъӣ, қолибҳои гуфтори ғайривоқеӣ асос меёфтанд. Он машқҳо бештар ба азбаркунии қавоиди истифодаи шакл ва маъноӣ ҳодисаи забонӣ маҳдуд мешуд, яъне онҳо ҳосият ва раванди кофӣ муоширатӣ надоштанд. Гузашта аз ин, ҳуди истилоҳи «машқҳои забонӣ» моҳияти масъаларо акс намекунад. Машқ ҷӣ тавр метавонад забонӣ бошад, вақте ки таълими забони хориҷӣ мақсади амалӣ дорад ва тахти ин мафҳум қудрати ба забони хориҷӣ муошират карда тавонистан дар назар дошта мешавад. Ҳамин аст, ки профессори Донишгоҳи Ҳарварди ИМА Вилга Райверс қайд кардааст: «Дар гузашта фаъолияти таълими мо нобарор буд, зеро мо бо нутқи хориҷӣ на табиӣ, балки сохтаву сунъӣ шогирдон қаноатманд мешудем.» Ин методисти маъруфи садаи XX ҷараёни таълими забони хориҷиро ба маҷрои нав ҳидоят кардааст. Аз рӯи ақидаи ӯ, ҷараёни таълими забони хориҷӣ бояд ду амалиётро фарогир бошад:

1. Амалиёти малакаандӯзӣ.

2. Амалиёти истифодаи малака.

Амалиёти якум аз қабули ахбор ва таҳияи нақши гуфтори сунъӣ иборат аст. Қабули ахбор, дар навбати худ, ду ҷизро дар назар дорад:

1) Сарфаҳм ба ахбор.

2) Таҷрид аз ахбор ё ҳулосабарорӣ.

Таҳияи нақши гуфтор низ ду амалиётро фарогир аст: 1) Таҷвиди (талаффузи дуруст)-ро аз бар кардан. 2) Қолиббандии гуфторро аз худ намудан.

Амалиёти дуюм (истифодаи малака) аз ваҷҳи муоширатӣ оғоз ёфта, он ду амалиётро дар бар мегирад, ки ҳар ду он аз амалиёти муштараки мусоҳибон сарчашма мегирад. Амалиёти

якум-ин эътино ба гуфтори мусоҳиб ва амалиёти дуҷум-ин изҳори ақида мебошад.

Аз қисми дуҷуми ин амалиёт бармеояд, ки мафҳуми «фаъолияти муоширатӣ» ҳамеша ду шахсро дар назар дорад: гӯянда ва шунаванда.

Чунон ки амалиёт нишон медиҳад, хонанда бояд аввал малакаҳои зарурии муоширатиро ҳосил намояд ва онҳоро инкишоф диҳад. Азбаски малакаандӯзӣ дар ҷабҳаи фаъолияти муоширатӣ аз дарки ахбор оғоз меёфтааст ва он фарогири ду ҷараён (сарфаҳмавӣ ва ҳулосабарорӣ аз ахбор) будааст, омӯзгор бояд ин ду амалиёти фикриро дар хотира ва зехни шогирдон ҷой ва тақомул диҳад.

Сарфаҳмавӣ чиро дар назар дорад? Нисбати забонмӯзӣ ин амалиёти фикрӣ (сарфаҳмавӣ) тафҳуми шакл ва маънои воҳиди шундашударо дар назар дорад. Яъне хонанда бояд, пеш аз ҳама, шакл ва маънои воҳиди зарурии забонро сарфаҳм равад. Баъди фаҳмидан доир ба ин воҳидҳо тасаввурот ва баъдан мафҳум пайдо кардан талаб карда мешавад, ки он дар натиҷаи ҳулосабарорӣ амалӣ мегардад.

Вале боиси қайд аст, ки ҳамаи машқҳо ба қадри имкон бояд ҳосияти муоширатӣ дошта бошанд, ки ин аз маҳорати омӯзгор вобастааст.

Адабиёт:

1. Бухбиндер А., Бухбиндер В. А., Штрауса В. Основы методики преподавания иностранных языков. – Киев: Вища школа, 1986.
2. Пассов Е. И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. – М.: Просвещение, 1985. – 280 с.
3. Перкас С. В. Повторяемость и вариативность в процессе обучения диалогической речи. - иностранные языки в школе, 1997, №3 с.21-24.
4. Усмонов К., Бойматов А. Методикаи таълими забони англисӣ. – Душанбе: Нури маърифат, 2009.

Калидвожаҳо: *низом, машқҳо, маҳорат, муошират, инкишоф, шахсият, ривож, ҳушнавӣ, баёнқунии фикр, сухангӯӣ, малака, тақрор.*

Аннотация

РАЗРАБОТКА ТЕХНОЛОГИИ ОБЩЕНИЯ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ РАЗЛИЧНЫХ УПРАЖНЕНИЙ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В этой статье представлена информация о системе обучения английскому языку в общеобразовательных школах. Изучение иностранного языка в школе способствует общему развитию человека, укрепляет их динамику и развивает интеллектуальную и эстетическую ценность.

По большей части важная роль играет программа изучения английского языка. Техника письма направлена на содействие развитию грамматических и лингвистических материалов и творческое мышление ума.

Распространение упражнений имеет большую роль для пропаганды речи, выражения мысли и общения. Согласно науке социологии, практика - это повторение способности приобретать знания и навыки.

Ключевые слова: *режим, упражнения, навыки, общение, развитие, личность, искусство, эмоциональное, выразительное мышление, говорение, умение, повторение.*

Annotation

DEVELOPING COMMUNICATION TECHNOLOGY USING VARIOUS ENGLISH EXERCISES

This article provides information about the system of teaching English in secondary schools. Learning a foreign language at school contributes to the overall development of a person, strengthens their dynamics and develops intellectual and aesthetic value.

For the most part, the English language program plays an important role. The writing technique is aimed at promoting the development of grammatical and linguistic materials and the creative thinking of the mind.

Extending exercises has a big role in promoting speech, expression and communication. According to the science of sociology, practice is a repetition of the ability to acquire knowledge and skills.

Keywords: *mode, exercises, skills, communication, development, personality, art, emotional, expressive thinking, speaking, ability, repetition.*

Маълумот дар бораи муалиф: Муминова Гулноза, магистранти соли дуюми факултети забони англисӣ ДДОТ ба номи С Айни. Тел.: (+992) 930.08.88.31

Рохбари илмӣ: Гуломов А.

Сведение об авторе: Муминова Гулноза, магистрантка второго курса факультета английского языка ТГПУ имени Садриддина Айни. Тел.: (+992) 930.08.88.313

Научный руководитель: Гуломов А.

About the author: Muminova Gulnoza , the master of 2-nd year of English Language Faculty, TSPU named after S. Ayni. Tel.: (+992) 930.08.88.313

АҲАМИЯТИ ИСТИФОДАБАРИИ ТЕСТ-СИСТЕМАҲО ДАР ТАҲЛИЛҲОИ ХИМИЯВӢ

Дар ҷаҳони муосир озмоишҳои химиявӣ дар соҳаҳои экологӣ, саноатӣ, клиникӣ ё ҷиноӣ ба таври васеъ истифода мешаванд ва имконияти таҳлили оддӣ ва арзон - сифатӣ, ниммиқдорӣ ва миқдориро фароҳам меоранд. Соддакунӣ усули таҳлил, сарфи ками маҳсулот ва вақт, ба даст овардани асбобҳои замонавӣ бо барномаҳои компютери мучахҳази бо зудии калибровкашаванда талаби замон буда, имконият медиҳанд, ки концентратсияи намакҳои металлҳои вазнин дар таркиби маводҳои ғизоӣ бо сифат ва дар муддати кам муайян карда шаванд. Хушбахтона, дар замони муосир пешравиҳову навгониҳо дар соҳаҳои химия, физика, электроника ва математика имконият фароҳам овардаанд, ки асбобҳои таҳлилии озмоишгоҳие сохта шаванд, ки торафт мучахҳазтар, арзон ва истифодаашон осон бошанд ва ҳамзамон бо хусусиятҳои натиҷачаи таҳлилии худ бо усулҳои классикӣ муқоиса карда шаванд. Тест-системаҳои санҷишӣ, бешубҳа, метавонанд ба ин васила гурӯҳбандӣ шаванд [1]. Талабот ба маҷмӯи тест-системаҳои санҷишӣ назаррас буда рӯз ба рӯз меавзояд. Аллакай бисёр тест-системаҳои санҷишӣ намудҳои гуногун ва бо мақсадҳои гуногун сохта шудаанд, ки ба реаксияҳои ҳассос ва табилот ихтимиявӣ асос ёфта, натиҷаи таҳлилро бо ҷашм ё ҷенакҳои соддатарин (интенсивнокии ранга, миқдори қатраҳо) мушоҳида намудан мумкин аст. Гарчанде ки дар озмоишгоҳ усулҳои гуногуни таҳлил, алахусус барои таҳқиқи намакҳои металлҳои вазнин (Pb, Cu, Hg, Zn, Mn, Fe) дар таркиби намунаҳои маводҳои ғизоӣ истифода мешаванд, истифодаи тест-системаҳо дар шароити берун аз лаборатория (дар маҳал) мувофиқи мақсад буда самти муҳим ва ҳеле умедбахши таҳлили физико-химиявист. Самтҳои асосии истифодаи маҷмӯҳои тестӣ инчӯ метавонанд бошанд:

- назорат аз болои сифати маводҳои ғизоӣ, асосан мавҷудияти намакҳои металлҳои вазнин (Pb, Cu, Hg, Zn, Mn, Fe), ки таъсири токсикологӣ доранд;
- назорат аз болои сифати маводҳои доруворӣ ва тиббӣ;
- назорат аз болои сифати оби нӯшоқӣ;
- назорат дар саноат, нақлиёт, масалан, ошкор кардани ихроҷи газҳои таъсири токсикологӣ дошта;
- назорати объектҳои муҳити зист ҳангоми сохтмони иншоотҳои гуногуни саноатӣ, муайян кардани ҷузъҳои муҳимтарини стандартикунонидашудаи об, экстрактҳои хок, ҳаво (пеш аз ҳама дар шароити саҳро);
- таълими химия, экология, дигар фанҳои таҳассуси дар мактаб ва дигар муассисаҳои таълимӣ.

Маълумотҳое, ки дар асоси татқиқоҳо вобаста ба таркиби ғизои инсонии муосир то ба имрӯз ба даст омада нишон медиҳанд, ки кам истеъмол намудани ҷузъҳои (компонентҳои) ивазнашавандаи ғизо аз тарафи инсон васеъ паҳн шудааст.

Бо истифода аз тест-системаҳо бо сарфи ками маводҳои химиявӣ ва вақт, метавонем намакҳои металлҳои вазнинро дар таркиби маводҳои ғизоӣ муайян намоем. Инчунин метавонем, ки элементҳои таъсири токсикологӣ доштара дар таркиби ҳаво, хок, об ва ашёҳои гуногуни саноатӣ муайян намоем.

Дар ҷаҳони муосир озмоишҳои химиявӣ дар соҳаҳои экологӣ, саноатӣ, клиникӣ ё ҷиноӣ ба таври васеъ истифода мешаванд ва имконияти таҳлили оддӣ ва арзон - сифатӣ, ниммиқдорӣ ва миқдориро фароҳам меоранд.

Усулҳои санҷиш миқдори зиёди усулҳои химиявии муайянкунии сифатии моддаҳоро дар бар мегиранд. Баъзе аз ин усулҳо аз замонҳои қадим маълум буданд. Плиний Калон (23-79 пеш аз милод) навиштааст, ки барои ошкор кардани оҳан дар сирко, румиён чормағзҳои даббоғиро истифода мебарданд, ки бо папирус сияҳ карда шуда буданд.

Дар асри 17 Роберт Бойл ба ҷуз аз усораи чормағзҳои даббоғӣ, инчунин барои муайян кардани кислотаҳо ва ишқорҳо аз экстракти бунафша истифода бурд: он дар ишқорҳо сабз мешавад. Ин олим инчунин аз экстрактҳои ҷуворимаққа ва себарга истифода кардааст. Лакмусро низ истифода бурдааст. Бойл қайд кард, ки интенсивнокии ранги сиёҳи экстракти чормағзҳои даббоғӣ ҳангоми таъсир бо оҳан аз таркиби оҳан вобаста аст; ин роҳи аввалин ва бевосита ба таҳлили колориметрӣ буд.

Моҳияти ин усулро дар шакли асли (физикӣ) -и худ Теофрастус (372-287 то милод) дар асари худ "Дар санғҳо" тавсиф кардааст. Ҳамин тавр дар аввали асри 16 барои калибровка истифодаи 23 сӯзан бо таркиби гуногуни тилло ҷорӣ карда шуд. Гален (тақрибан солҳои 200-130

то милод) тухми мурғро барои тахминан муайян кардани намакҳои дар об ҳалшуда ва ё ба ибораи дигар, муайянкунии зичии оби шӯрро истифода мебард. Соли 1767, Люис коғазии лакмусро ба даст овард ва онро барои муайян кардани кислотаҳо ва ишқорҳо истифода бурд.

Дар айни замон усулҳои санчиши берун аз лаборатория, ки бо номи шароити саҳроӣ маълуманд аҳамияти махсус доранд. Дар соҳаҳои, ки дар зер оварда мешаванд, чунин таҳлил аллакай дар миқёси калон анҷом дода мешаванд ё қомилан заруранд:

- Экспресс - назорати равандҳои технологӣ.
- Муайян кардани метан дар қонҳои ангишт.
- Муайян кардани ихроҷи газии табиӣ аз лӯлаи газ.
- Таҳлили амалии об, аз ҷумла оби нӯшокӣ, бевосита аз қониби истеъмолкунанда.
- Таҳлили ҳаво дар минтақаи қорӣ ва берунӣ.
- Мониторинги таркиби озон дар стратосфера.
- Дарёфт кардани маводи муҳаддир дар фурудгоҳҳо, ҳангоми кофтуков.
- Муайян кардани агентҳои ҷанги химиявӣ.
- Муайян кардани оксиди карбон ва карбогидридҳо дар ихроҷи автомобилҳо.
- Таҳлили экспресс дар соҳа барои геологҳо - ҷустуҷӯгарон.
- Таҳлили ғаврии хокҳо (рН, нитроген, фосфор, калий).
- Назорати маҳсулоти ҳӯрокворӣ дар бозорҳо.
- Муайян кардани машрубот дар нафаси ронандагон.
- Муайян кардани шакари хун ва пешоб дар шароити диабетӣ қанд ва дигар санчишҳои сифати клиникӣ [2, 5].

Дар замони муосир вазъият тағир ёфт: таҳлилоҳои химиявӣ тадриҷан аз лабораторияҳо ба он ҷойҳое, ки объекти таҳлилшаванда ҷойгир аст, ҳаракат мекунад. Ин яке аз муҳимтарин тамояҳои рушди химияи таҳлилоӣ мебошад.

Вобаста аз меъёри намунаҳои таҳлилоӣ, Золотов Ю.А., Иванов В.М. [7, 10] системаҳои санчиширо ба таври зерин тақсим намудаанд:

- аз рӯи хусусияти равандҳои, ки барои гирифтани сигнали аналитикӣ истифода мешаванд: усулҳои санчиширо ба физикӣ, химиявӣ, биохимиявӣ ва биологӣ тақсим намудаанд. Усулҳои физикӣ миқдоран қаманд ва онҳо дар амалии таҳлили химиявӣ нақши калон надоранд.

Усули таҳлили биохимиявӣ одатан ба истифодаи ферментҳо ва системаҳои масуният (иммуноферментӣ) асос ёфтаанд. Ферментҳои ҳаҷмшудаи табиӣ, алахусус иммобилизатсияшуда, ба дараҷаи муайян ҳосиятҳои реактивҳои химиявиро ба даст меоранд, бинобар ин сарфи назар аз мушаххас будани ферментҳо, ҳамчун пайвастиҳои химиявӣ (хусусиятҳои пайдоиш, шароити нигоҳдорӣ, вақти нигоҳдории фаъолият), усулҳои ферментативиро ҳамчун усули химиявӣ тақсиф кардан мумкин аст.

Талаботи умумӣ ба санчишҳо таваҷҷути тест-системаҳо чунинанд:

-ҳангоми арзёбии мавҷудияти ҷузъи зарурӣ, «ҳа» -и ҳато аз «не» -и ҳато афзалтар аст;
- ифоданокӣ;

- шумораи амалиётҳои, ки ҳангоми санчиш анҷом дода мешаванд, бояд ҳадди аққал бошанд;

- ҳангоми арзёбии босиравӣ, интерфейсиҳои минтақаҳои гуногунранг бояд равшан бошанд, тағирёбии рангҳо ба қадри кофӣ муқобил бошанд. Имконияти тафсири яқини натиҷаҳо бояд қам қард.

Талабот ба реаксияҳо, ки дар усулҳои санчиш истифода мешаванд, чунинанд:

1. Ҳассосияти ба қадри кофӣ баланд. Масалан, ҳангоми таҳлили объектҳои муҳити атроф, ҳудуди муайян одатан бояд аз консентратсияи ҳадди аксар иҷозатдодашудаи компонентҳои зарурӣ қамтар ё наздик бошад;

2. Ҳангоми истифодаи реаксияҳои рангӣ - муқоисаи баланд ва суръати баланди гузариши ранг дар ҳузури моддаи муайяншаванда ё таҳлилшаванда;

3. Қобилияти қорӣ кардани реактивҳо дар шакли барои истифода дар усулҳои санчишӣ мувофиқ, масалан пайвандкунӣ, бо пайдоиши пайвандҳои ковалентӣ, дар сатҳи силикагель ё целлюлоза;

4. Устувории реактивҳо ҳангоми нигоҳдорӣ ;

Дар усулҳои санчишӣ реаксияҳои каталитикӣ, ки бо истифодаи ферментҳо мегузаранд нақши назаррас доранд. Дар муайян кардани рН-и муҳити реаксионӣ реаксияҳои кислота-асос аҳамияти калон доранд.

Рохҳои асосии истифодаи реактивҳои таҳлилӣ дар системаҳои тестӣ инҳоянд:

- онҳо дар шакли маҳлулҳои қаблан омодашуда ва бастабандишуда истифода мешаванд;
- онҳо дар матритсаи сахт ҳаракат мекунанд (интиқолдиҳанда);
- онҳо дар шакли воия қаблан барқашида ва бастабандишуда дар шакли хоқаҳо, ҳаббҳо ва

ғ. истифода мешаванд

Усулҳои гуногуни сохтани дастгоҳҳои санҷишӣ ва муайян кардани консентратсияи инградиентҳо дар таркиби намунаҳои таҳлилшаванда маълуманд. Яке аз онҳо истифодабарии хоқаҳои нишондиҳанда ё омехтаҳои реактивҳои зарурӣ барои муайян кардани инградиентҳое, ки дар сатҳи онҳо ҳаракат мекунанд. Онҳо метавонанд дар дастгоҳи санҷишӣ, ки дар расми 1 нишон дода шудааст, ҷойгир карда шаванд. Дар ҳолати аввал, консентратсияро бо интенсивнокии ранги моеъ пас аз илова кардани хокаи индикаторӣ ва ҳалшавии он дар маҳлули таҳлилшуда муайян мекунанд. Дар ҳолати дуюм, хокаи индикаторро ба намуна ворид мекунанд, омехта мекунанд ва консентратсияро бо интенсивнокии ранги хоқа муайян мекунанд [10].

Дар маҷмӯъ, дар замони муосир аз тест-системаҳо дар озмоишгоҳҳои санҷишӣ васеъ истифода мебаранд. Истифодабарии ин системаҳо имконият медиҳанд, ки таҳлилҳо дар муддати кӯтоҳ ва бо сифати баланд ба анҷом расонида шуда, миқдори зиёди маблағ сарфа карда шавад.

Адабиёт:

1. Золотов Ю.А., Иванов В.М., Амелин В.Г. Химические тест-методы анализа. 2002.
2. Островская В.М., Фомин Н.А. //Высокочистые вещества, 1987, № 4, 183.
3. Кушнер М.М., Классовская Н.А., Земский Б.П. АС СССР 1698756. БИ 1989, № 46
4. Process. Eng. (Austral.), 1993, **21**, № 8, 20. РЖХим. 1994, 19И284.
5. Балекаев А.Г., Балаян М.А. АС СССР 1797054. БИ 1993, № 7.
6. Морозко С.А., Иванов В.М.// Журн. аналит. химии, 1996, **51**, № 6, 631.
7. Иванов В.М., Кузнецова О.В.// Журн. аналит. химии, 1995, **50**, № 5, 498.
8. Morosanova E.I., Velikorodnyi A.A., Zolotov Yu.A.//Fresenius' I. Anal.Chem., 1998, **361**, 305.
9. Zolotov Yu.A.//Ann.Chem. (Paris), 1997, **87**, 285.
10. Моросанова Е.И., Великородный А.А., Золотов Ю.А.// Журн. аналит. химии, 2000, **55**, 486.

Калидвожаҳо: *тест-система, консентратсия, намакҳои металлҳои вазнин, таҳлили физико-химиявӣ, таҳлили фаврий, таҳлили биохимиявӣ, таҳлили иммуноферментӣ, реаксияҳои каталитикӣ, инградиент, инсентивнокӣ, арзёбии босиравӣ, интерфейс.*

Аннотация

ЗНАЧЕНИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕСТ-СИСТЕМ ПРИ ХИМИЧЕСКИХ АНАЛИЗОВ

В статье рассмотрены основные направления использования тест-системы при химическом анализе проб тех или иных веществ в испытательных лабораториях. Указанно преимущество использования тест-систем от других методов лабораторного анализа, в частности химического, физико-химического, фотометрического, спектрофотометрического и т. д. Приведено примеры использования тест – системы для определения солей тяжелых металлов.

Ключевые слова: *тест-системы, концентрация, соли тяжелых металлов, физико-химические анализы, экспрес анализы, биохимические анализы, иммуноферментные анализы, каталитические реакции, инградиент, инсентивность, визуальный осмотр, интерфейс.*

Annotation

DETERMINATION OF HEAVY METAL SALTS IN THE COMPOSITION OF FOOD ADDITIVES

The article discusses the main directions of using the test system in the chemical of samples of certain substances in testing laboratories. The advantage of using test systems from other methods of laboratory analysis is, in particular, chemical, etc is indicated. Examples of using the test system for determining the salts of heavy metals are given.

Keywords: *test systems concentration heavy metal salts physicochemical analyzes biochemical analyzes enzyme-linked immunosorbent assays catalytic reactions ingredient incentive visual inspection interface*

Маълумот дар бораи муаллиф: Курбонов Далерҷон, магистранти соли дуюми ихтисоси ИМ-31.05.01.02-химия, ДДОТ ба номи Садриддин Айни

Рохбари илмӣ: дотсент Тошов А.Ф.

Сведения об авторе: Курбонов Далерҷон, магистрант второго курса специальности ИМ-31.05.01.02-химия ТГПУ имени Садриддина Айни

About the student: Qurbonov Dalerjon, magistr of the second course of the specialty IM-31.05.01.02-chemistry TSPU named after Sadriddin Aibi